Gençler için UYGARLIK TARİHİ

2. Baskı

John Merriman'ın Katkısıyla

HENDRIK WILLEM VAN LOON

SAY

HENDRIK WILLEM VAN LOON

Gençler İçin

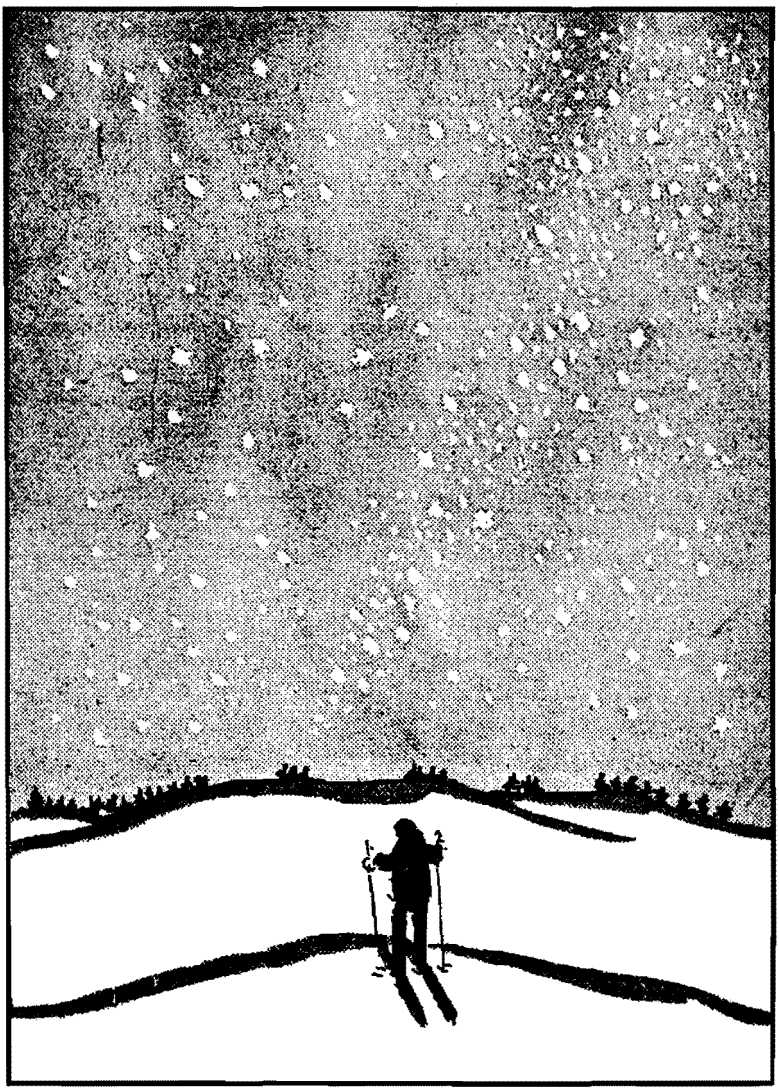
UYGARLIK TARİHİ

Gençler İçin

UYGARLIK TARİHİ

Hendrik Willem van Loon (1882-1944) dünyaca tanınmış Hollanda kökenli Amerikalı tarihçidir. *Amerika'nın Öyküsü, Rembrant'ın Yaşamı, Kısa Keşifler Tarihi* hem yazıp hem resimlediği pek çok kitabından sadece birkaç tanesidir. Profesör van Loon sağlığında Harvard, Cornell ve Münih üniversitelerinde dersler vermiştir.

John Merriman Yale Üniversitesi tarih bölümü profesörüdür. ABD ve Avrupa'da büyük ilgi gören *Rönesans'tan Günümüze Modern Avrupa Tarihi* adlı kitabın yazarıdır.

Gençler İçin

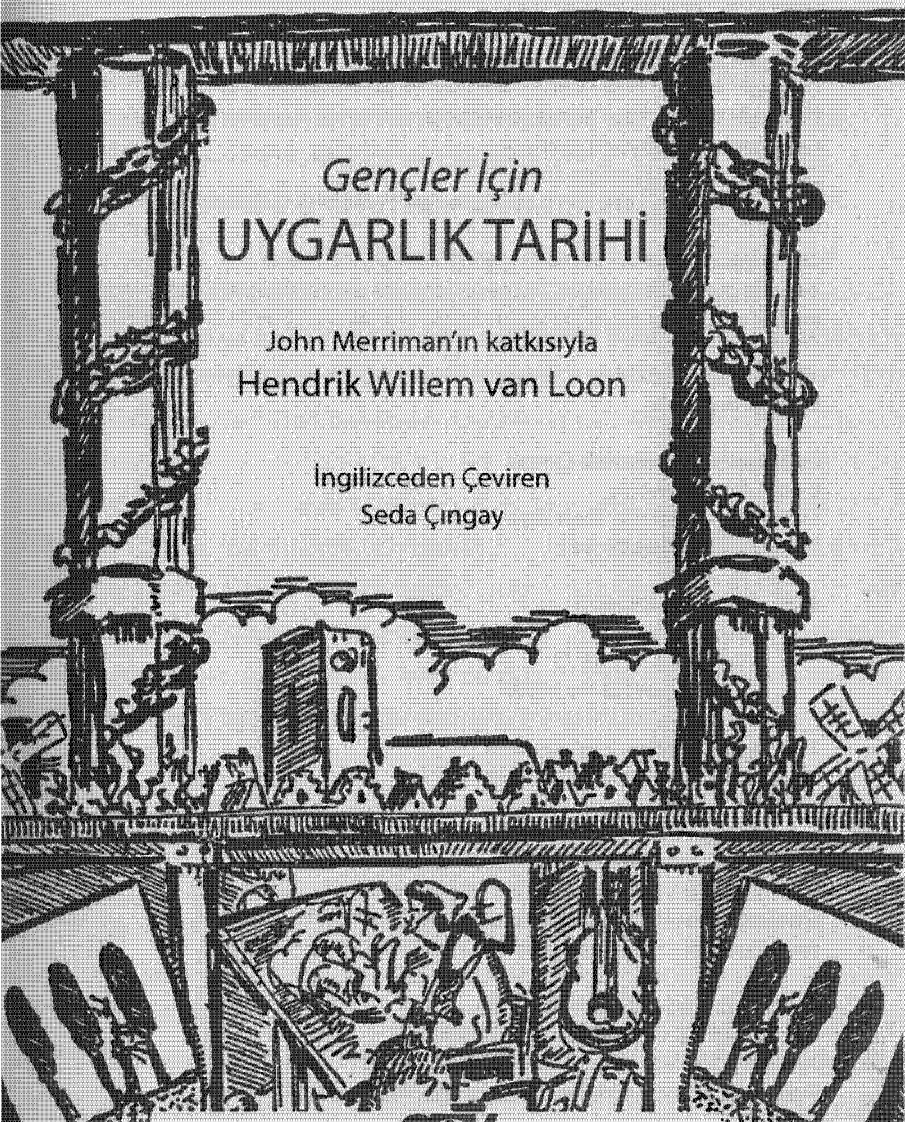
UYGARLIK TARİHİ

John Merriman'ın katkısıyla

Hendrik Willem van Loon

İngilizceden Çeviren

Seda Çıngay

say

Say Yayınları
Tarih Dizisi

Gençler İçin Uygarlık Tarihi / Hendrik Willem van Loon

Özgün adı: *The Story of Mankind*

Copyright © 1999, 1984 Liveright Publishing Corporation
Copyright © 1972, 1984 Henry B. van Loon ve Gerard W. van Loon
Copyright © 1921, 1926 Boni & Liveright, Inc.
Copyright © 1948 Helen C. van Loon
Copyright © 1954 Liveright Publishing Corporation
Copyright © 1936, 1938, 1951, 1967 Liveright Publishing Corporation

Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0224-3
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Seda Çıngay
Editör: Sinan Köseoğlu
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Gülmat Matbaacılık
Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 577 79 77
Matbaa sertifika no: 18005

1. baskı: Say Yayınları, İstanbul, 2013
2. baskı: Say Yayınları, İstanbul, 2014

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

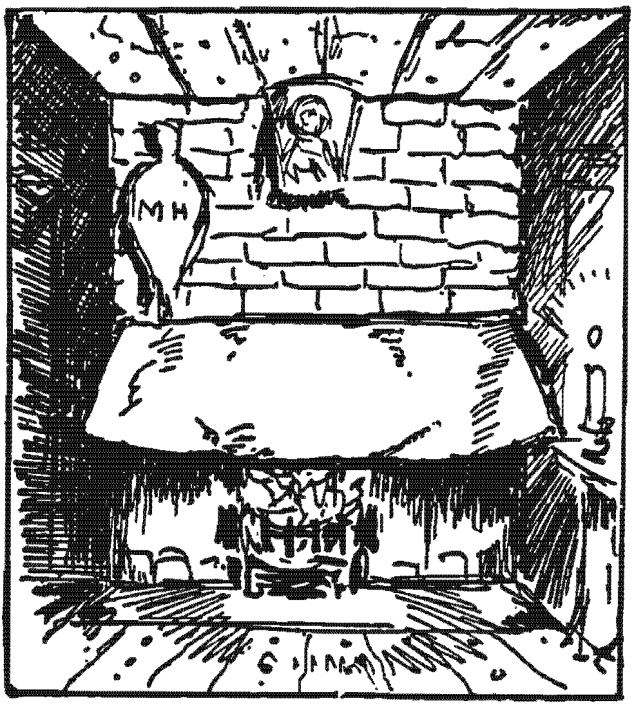
Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

Güncellenmiş Baskıya Dair

Liveright Publishing Corporation editörleri Hendrik Willem van Loon'un bu harikulade ve klasikleşmiş kitabını 1972 yılında Doktor Edward C. Prehn, Yale Üniversitesi profesörü Paul Sears ve New York Üniversitesi öğretim üyesi Edwin C. Broome'un yardımıyla gözden geçirip güncellediler. Kitabın 1984 yılındaki basımı Yale Üniversitesi profesörü John Merriman tarafından güncellenmiş olarak yapıldı. İllüstrasyonlar, Adam Simon tarafından eklendi. Elinizdeki baskıya ise Profesör Merriman yeni bir bölüm daha ekledi, Dirk van Loon da yeni illüstrasyonlar çizdi.

Jimmie'ye

"İçinde resim olmayan bir kitap ne işe yarar ki?" dedi Alice.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 17

1 Sahnenin Kuruluşu
Gaz ve toz bulutu 23

2 En Eski Atalarımız
İlk insanlar ortaya çıkıyor 29

3 Tarihöncesi İnsan
Tarihöncesi insan, alet yapmaya başlıyor 33

4 Hiyeroglifler
Mısırlılar yazı sanatını icat ediyorlar ve tarih başlıyor 37

5 Nil Vadisi
Nil vadisinde uygarlığın başlangıcı 42

6 Mısır'ın Öyküsü
Yükseliş ve düşüş 46

7 Mezopotamya
Doğu uygarlığının ikinci merkezi 48

8 Sümerler
Kil tabletlerle bize Sami ırkının kaynaştığı büyük bir kazan olan Asur'un ve Babil'in öyküsünü anlatan Sümerli çivi yazıcıları 50

9 Musa
Yahudilerin lideri Musa'nın hikâyesi 55

10 Fenikeliler
Bize alfabemizi kazandıran Fenikeliler 59

11 Hint-Avrupalılar
Hint-Avrupalı Persler Sami ve Mısır dünyasını fethediyorlar 61

12 Ege Denizi
Ege Denizi halkları, kadim Asya uygarlığını Avrupa'nın vahşi koşullarına taşıyor 64

13 Yunanlılar
Bu Arada Hint-Avrupa kavmi Helenler, Yunanistan'ı ele geçiriyor 70

14 Yunan Şehirleri
Her bir Yunan şehri aslında bir devletti 73

15 Bir Yunan İcadı: Kendi Kendini Yönetmek
Yunanlılar, kendi kendini yönetmek gibi zor bir işi deneyen ilk halk oluyor 76

16 Yunan Hayatı
Yunanlılar nasıl yaşardı? 80

17 Yunan Tiyatrosu
Toplum eğlencelerinin ilki olan tiyatronun kökenleri 84

18 Pers Savaşları
Yunanlılar Avrupa'yı Asya işgaline karşı savunuyor ve Persleri Ege Denizi'ne doğru geri püskürtüyor 87

19 Atina – Sparta Çekişmesi
Atina ile Sparta Yunanistan'ın liderliği için uzun ve felakete yol açan bir savaşa tutuşuyor 95

20 Büyük İskender
Makedonyalı İskender, büyük Bir Yunan Dünya İmparatorluğu kuruyor 97

21 Özet
1'den 20'ye kadar olan bölümlerin özeti 99

22 Roma ve Kartaca
Afrika'nın kuzey sahilindeki Sami kolonisi Kartaca ile İtalya'nın batı kıyısındaki Hint-Avrupa şehri Roma, Batı Akdeniz'i ele geçirmek için savaşıyor ve Kartaca yıkılıyor 101

23 Roma'nın Yükselişi
Roma nasıl kuruldu? 117

24 Roma İmparatorluğu
Yüzyıllar süren karışıklık ve devrimin ardından Roma Cumhuriyeti Roma İmparatorluğu oluyor 121

25 Nasıralı İsa
Yunanlıların Jesus olarak adlandırdıkları Nasıralı İsa'nın hikâyesi ...132

26 Roma'nın Düşüşü
Roma'da alacakaranlık vakti ...137

27 Kilisenin Yükselişi
Roma Hıristiyan dünyasının merkezi haline geliyor ...143

28 Muhammet
Arap çölünün peygamberi olan deve çobanı Ahmet ve onun tek gerçek tanrı olan yüce Allah'ın adına neredeyse bütün dünyayı fetheden takipçileri ...150

29 Şarlman
Frankların Kralı Şarlman imparator unvanını kazanıyor ve eski dünya imparatorluğu idealini canlandırmaya çalışıyor ...156

30 Vikingler
Onuncu yüzyılda yaşayan insanlar neden Tanrıya onları Vikinglerin gazabından koruması için yakarıyorlardı? ...162

31 Feodalizm
Üç taraftan saldırıya uğrayan Orta Avrupa askeri bir üs haline geliyor ve feodal sistemin bir parçası olan profesyonel askerler ve yöneticiler sayesinde Avrupa yok olmaktan kurtuluyor ...167

32 Şövalyelik
Şövalyeler güçlerini birleştiriyor ...170

33 Papa İmparatora Karşı
Ortaçağ insanlarının acayip çift yönlü sadakati Papalarla Kutsal Roma İmparatorları arasında sürekli kavgalara yol açıyor ...173

34 Haçlı Seferleri
Türkler kutsal toprakları ele geçirip doğudan batıya doğru olan ticareti ciddi anlamda kesintiye uğratınca, bütün kavgalar unutuluyor ...180

35 Ortaçağ Şehri
Ortaçağ insanları "şehir havası özgürlük havasıdır" diyor ...186

36 Ortaçağ Özerk Yönetimleri
Şehirliler ülkelerinin kraliyet meclislerinde seslerini duyurmak için haklarını kullanıyor ...197

37 Ortaçağ Dünyası
Ortaçağ insanları içinde yaşadıkları dünya hakkında ne düşünüyorlardı? 203

38 Ortaçağ Ticareti
Haçlı Seferleri sayesinde Akdeniz yeniden işlek bir ticaret merkezine dönüşüyor ve İtalya yarımadasındaki şehirler Asya ve Afrika ile yapılan ticaretin dağıtım merkezleri haline geliyor 211

39 Rönesans
İnsanlar bir kez daha sırf hayatta oldukları için mutlu olmaya cesaret ediyorlar. Roma ve Yunanistan'ın eski ve daha hoş uygarlıklarının kalıntılarını kurtarmaya çalışıyorlar ve başarılarından o kadar gururlanıyorlar ki bu devre "Rönesans", yani uygarlığın yeniden doğuşu adını takıyorlar 218

40 İfade Etme Çağı
İnsanlar yeni keşfettikleri yaşama sevincini ifade etme ihtiyacı duymaya başlıyor ve mutluluklarını şiirlerle, heykellerle, mimariyle, resimle ve kitaplarla gösteriyorlar 230

41 Büyük Keşifler
İnsanlar ortaçağın dar sınırlarından, kısıtlayıcı bağlarından kurtulduktan sonra daha fazla yer gezme ihtiyacı duymaya başlıyorlar. Avrupa hırslarına küçük geldiği için büyük keşif yolculuklarına çıkıyorlar 236

42 Buda ve Konfüçyüs
Bu iki manevi önder Hintlilere ve Çinlilere hayatı nasıl algılayacaklarına dair yeni bir bakış açısı sunuyor 252

43 Reform
İnsanın gelişmesi, daima ileri-geri sallanan muazzam büyüklükte bir sarkaca benzer. Rönesans döneminin dinsel kayıtsızlığı ve sanatsal ve edebi heveslerinin ardından, sanatsal ve edebi kayıtsızlık ve reforma yönelik dinsel heves dönemi geliyor 262

44 Din Savaşları
Büyük dinsel mücadeleler çağı başlıyor. Papalığın uygulamalarını "protesto" eden Hıristiyanlara "Protestan" adı veriliyor. 272

45 İngiliz Devrimi
"Kralların ilahi hakkı" ile daha az kutsal ama daha mantıklı "parlamento hakkı" arasındaki çekişme Kral I. Charles açısından felaketle sonuçlanıyor. 288

46 Güçler Dengesi

Diğer tarafta, Fransa'da "kralın kutsal hakkı" her zamankinden büyük bir ihtişamla devam ediyor. Hükümdarın hırsı ancak yeni icat edilen "güçler dengesi" yasasıyla denetlenebiliyor 304

47 Rusya'nın Yükselişi

Avrupa'nın geniş politika sahnesinin üstünde birdenbire patlayan esrarengiz Moskova İmparatorluğu'nun hikâyesi 309

48 Rusya İsveç'e Karşı

Rusya ile İsveç Kuzeydoğu Avrupa'nın lider gücünü belirlemek için savaşıyor 316

49 Prusya'nın Yükselişi

Kuzey Almanya'nın ücra bir kesimindeki Prusya adlı küçük devletin olağanüstü yükselişi 321

50 Merkantilist Sistem

Avrupa'nın yeni kurulmuş ulus ya da hanedan devletleri merkantilist sistem sayesinde zenginleşmeye çalışıyor 325

51 Amerika Devrimi

On sekizinci yüzyılın sonlarında, Avrupa'da Kuzey Amerika kıtasının vahşi topraklarında gerçekleşen bir olayla ilgili acayip söylentiler yayılıyor. "Kutsal haklarını" kullanmakta ısrar ettiği için Charles'ı cezalandıranların soyundan gelenler kendi kendilerini yönetme konusundaki eski kavgaya yeni bir bölüm ekliyorlar 331

52 Fransız Devrimi

Büyük Fransız Devrimi özgürlüğün, kardeşliğin ve eşitliğin ilkelerini bütün dünya halklarına ilan ediyor 343

53 Napolyon

Napolyon Fransız Devrimi'ni Avrupa'ya ihraç etmek istiyor. Diğer Avrupa monarşileri buna karşı koyuyor. Napolyon kral oluyor 357

54 Kutsal İttifak

Napolyon St. Helena'ya gönderilir gönderilmez, nefret edilen "Korsikalı" tarafından sık sık yenilgiye uğratılmış olan hükümdarlar Viyana'da toplanıyor ve Fransız Devrimi'nin neden olduğu çok sayıda değişikliği eski haline getirmeye çalışıyor 369

55 Büyük Gericilik Hareketi

Gericiler bütün yeni fikirleri bastırarak dünyaya barış getirmeye çalışıyorlar. Polis casuslarını devletin en yüksek yetkili örgütü kılıyorlar. Kısa sürede bütün ülkelerin hapishaneleri halkların kendilerini uygun gördükleri biçimde yönetme hakkına sahip olduğunu savunanlarla doluyor 381

56 Ulusal Bağımsızlık

Ne var ki, ulusal bağımsızlık sevgisi bu şekilde yok edilemeyecek kadar güçlüydü. Viyana Kongresi'nin gerici kararlarına karşı ilk olarak Güney Amerikalılar ayaklandı. Yunanistan, Belçika, İspanya ve başka pek çok Avrupa ülkesi de onların izinden gitti. On dokuzuncu yüzyıl, bir sürü bağımsızlık savaşına ilişkin dedikodularla doluydu 388

57 Motor Çağı

Avrupa halkları ulusal bağımsızlıkları için çarpışırken, bir dizi icat dünyalarını tamamen değiştiriyor. On sekizinci yüzyılın buhar makineleri insanların en sadık ve verimli kölesi oluyor 407

58 Toplumsal Devrim

Gelgelelim yeni motorlar çok pahalı ve ancak çok zenginler onları satın alabiliyor. Küçük atölyesinde kendi kendinin efendisi olan eski marangoz veya ayakkabıcı, büyük mekanik aygıtların sahibine hizmetlerini kiralamak zorunda kalıyor. Bu insanlar şimdi eskiye göre daha fazla para kazanıyorlar ama bağımsızlıklarını kaybediyorlar ve bu da hiç hoşlarına gitmiyor 418

59 Özgürleşme

Makinelerin yaygın kullanımı, faytonların yerine demiryollarının geçtiğini gören kuşağın tahmin ettiği mutluluk ve zenginlik çağını getirmiyor. Birkaç düzenleme ile duruma çare aranıyor ama bunların hiçbiri sorunu tam anlamıyla çözemiyor.....424

60 Bilim Çağı

Dünya, siyasi ve endüstriyel devrimlerden daha büyük önem taşıyan bir değişime daha uğruyor. Kuşaklar boyunca süren baskı ve eziyetin ardından bilim insanı sonunda hareket özgürlüğüne kavuşuyor ve evrenin temel kurallarını keşfetmeye çalışıyor.....431

61 Sanat

Sanat için bir bölüm 437

62 Sömürgeci Yayılma ve Savaş
Size son elli yıl hakkında bol bol siyasi bilgi vermesi gerekirken birkaç açıklama ve birkaç da özürden oluşan bir bölüm 449

63 Yeni Bir Dünya
Aslında yeni ve daha güzel bir dünya için verilen mücadele olan büyük savaş 458

64 Olması Gerektiği Gibi 467

65 Yedi Yıl Sonra 468

66 Amerika Birleşik Devletleri Reşit Oluyor
Güncel tarih hakkında amcaları Willem'in Piet, Jan, Dirk ve Jane van Loon ile onların akranları için yazdığı birkaç bölümün ilki 483

67 Mihver Devletleri
"Dünya çapında hissedilen çöküş" ortaçağ temelleri üzerine kurulmuş bir barışın yıkılışını hızlandırıyor 488

68 Kendini Soyutlama ve Taviz Politikası
Mihver Devletleri daha da ileri giderek dünyayı aralarında paylaşıyor 498

69 Atlantik Bildirisi
Sinir savaşı topyekûn savaşa dönüşüyor ve Hitler ciddi hesap hataları yapıyor 505

70 Küresel Savaş
Mihver devletleri "üretim savaşında" yenilgiye uğratılıyor. Nihai zafer Amerikalı ve İngiliz bilim insanları tarafından kazanılıyor ve bütün insanlık için yeni bir çağ başlıyor 514

71 Birleşmiş Milletler
Amerika Birleşik Devletleri dünya lideri oluyor ve uluslararası ilişkiler konusunda büyük bir deneye ev sahipliği yapıyor 524

72 Çalkantılı Bir Barış
Diğer ülkelerde açık çarpışmalar patlak verirken, Avrupa'da Soğuk Savaş başlıyor 532

73 Eski Bir Düzen Yıkılıyor
Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki savaşların anısı silikleşirken, yeni nesiller "insanın vahşi yönlerini evcilleştirmek ve hayatı daha yumuşak bir hale getirmek" için çabalıyorlar 549

74 Uzay Gemisi Dünya
Dünyanın yaşam destek sistemlerini koruyamazsak bunun cezasını çekeriz 553

75 Küresel Bir Köy Olarak Dünya
Bilim ve teknoloji mucizeleri gezegenimizi küçültüyor ve tüm insanları kardeş haline getiriyor 558

76 İleri Teknoloji Çağına Giriş
Teknoloji ilerliyor ve yeni savaşlar patlak veriyor 561

77 Yeni Bir Milenyum
Yeni özgürlükler ve küresel bağlantılar 595

Resimli Bir Kronoloji 625

ÖNSÖZ

Hansje ve Willem için:

Bana kitap ve resim sevgisini aşılayan amcam, on iki-on üç yaşlarında olduğum sıralarda beni unutulmaz bir geziye götüreceğini söyledi. Onunla birlikte Rotterdam'daki eski Aziz Lawrence Kilisesi'nin çan kulesine tırmanacaktım. Böylece havanın pırıl pırıl olduğu bir gün, Aziz Petrus'un anahtarı kadar büyük bir anahtarı olan bir zangoç, gizemli bir kapıyı açtı. "Dışarı çıkmak istediğinizde zili çalın" dedi, paslı eski menteşeleri gıcırdatarak kapıyı kapattı ve bizi işlek caddenin gürültüsünden koparıp yeni ve acayip deneyimlerle dolu bir dünyanın içine kilitledi.

Hayatımda ilk defa duyulabilir bir sessizlikle karşı karşıyaydım. İlk kata tırmandığımızda, kısıtlı olağanüstü olaylar dağarcığıma elle tutulabilir karanlığı da eklemiştim. Çakılan bir kibrit, yukarı doğru uzanan yolun nereye gittiğini bize gösterdi. Bir sonraki kata, bir sonrakine, bir sonrakine tırmandık, sonunda sayıyı şaşırdım ama katlar bitmek bilmiyordu, derken birdenbire ortalık ışığa boğuldu. Son geldiğimiz kat kilisenin çatısıyla aynı hizadaydı. Bir depoydu burası. Kalın bir toz tabakasının altında şehrin iyi insanlarının yıllarca önce terk ettiği saygın bir inancın terk edilmiş simgeleri yatıyordu. Atalarımızın ölüm kalım meselesi kabul ettiği şeyler, çerçöp olmuştu. Çalışkan fare oyularak yapılmış görüntülerin arasına yerleşmiş, her zaman dikkatli örümcek de merhametli bir azizin açık kollarının arasına dükkân açmıştı.

Bir sonraki kata varınca, ışığın nereden geldiği ortaya çıktı. Ağır demir parmaklıklı devasa pencereler, yüksek tavanlı çıplak odayı yüzlerce güvercinin yuvası haline getirmişti. Rüzgâr parmaklıkla-

rın arasından içeri giriyordu, hava acayip, hoş bir müzikle doluydu. Altımızda uzanan şehrin gürültüsüydü bu ama uzaklık sayesinde arınıp temizlenmiş bir gürültüydü. Ağır faytonların gümbürtüsü, at nallarının tıkırtısı, kaldıraçların ve makaraların sesleri, insanların işini bin değişik şekilde yapmak üzere ayarlanmış buharlı bir makinenin sabırlı tıslaması, hepsi yumuşakça hışırdayan ve güvercinlerin titrek kuğurdamaları için güzel bir arka plan oluşturan bir fısıltıya dönüşecek biçimde birbirine karışmıştı.

Basamaklar burada sona erdi ve el merdivenleri başladı. İlk merdiveni çıktıktan sonra (insanı çok dikkatli adım atmaya zorlayan eski, kaygan bir şeydi) yeni ve daha bile büyük bir harika karşıladı bizi. Şehir kulesinin saati. Zamanın yüreğini gördüm. Hızlı saniyelerin ağır nabız atışlarını duyabiliyordum. Bir, iki, üç... ta altmışa kadar. Sonra bütün çarkların durmuş gibi olduğu bir anda duyulan ani, titrek bir ses. Sonsuzluktan bir saniye daha kopmuştu. Hiç ara vermeden her şey yeniden başladı. Bir, iki, üç... ta uyarıcı bir gümbürtü duyulana ve yukarımızda bir yerlerde bir sürü çark gök gürültüsü gibi bir sesle birbirine sürterek uğuldayıp öğle vaktinin geldiğini dünyaya duyurana kadar.

Bir sonraki katta çanlar vardı. Küçücük güzel çanlarla, korkunç kız kardeşleri. Gecenin yarısında bir yangını veya sel baskınını haber vererek uğuldadığında korkudan kaskatı kesilmeme yol açan en büyük çan, tam ortadaydı. Yalnız bir azamet içinde Rotterdam'ın iyi insanlarının sevinçlerini ve kederlerini paylaşarak geçirdiği altı yüz yılı düşünür gibiydi. Çanın çevresinde, eski moda bir aktar dükkânındaki mavi kavanozlar gibi güzelce düzenlenmiş ufaklıklar asılıydı. Küçük çanlar haftada iki kere alışveriş yapıp koca dünyanın ne işler çevirdiğinden haberdar olmak için pazara gelen köylülerin onuruna neşeli neşeli çalarlardı. Bir köşede, tek başına ve ötekiler tarafından dışlanmış olarak büyük siyah çan duruyordu, sessiz ve ağırbaşlı. Ölüm çanı.

Sonra bir kez daha karanlık ve başka merdivenler. Daha önce tırmandıklarımızdan daha dik, daha tehlikeli basamaklar ve derken aniden uçsuz bucaksız göklerin temiz, taze havası. En üst kata

varmıştık. Üstümüzde gökyüzü vardı. Altımızda da şehir. Küçük, oyuncak bir şehir. İşleri başlarından aşkın karıncalar, her biri kendi meselelerini çözmeye niyetli olarak aceleyle sağa sola koşturuyorlardı. Taş yığınının ötesinde, kırların yeşillikleri uzanıyordu.

Büyük dünyaya ilk bakışımdı bu.

Ondan sonra elime geçen her fırsatta kulenin tepesine çıkarak manzaranın keyfini sürdüm. Tırmanmak zor işti ama birkaç basamak çıkmanın harcattığı fiziksel çaba bile bu zahmete değiyordu.

Üstelik ödülümün ne olacağını da biliyordum. Yeryüzünü ve gökyüzünü görecektim. Geçidin korunaklı bir köşesine yapılmış küçük barakada yaşayan nazik dostum bekçinin hikâyelerini dinleyecektim. Dostum saatin bakımını yapıyor, çanlara adeta babalık ediyor, sonra da piposunu tüttürerek huzur dolu düşüncelerine gömülüyordu. Okula neredeyse elli yıl önce gitmişti ve pek az kitap okumuştu ama o kadar uzun süredir kulesinin tepesinde yaşıyordu ki etrafını dört bir yandan kuşatan geniş dünyanın bilgeliğini özümsemişti.

Tarihi iyi bilirdi çünkü tarih onun için yaşayan bir şeydi. "İşte" derdi parmağıyla nehirdeki dönemeci işaret ederek. "İşte evlat, şu ağaçları görüyor musun? Oranj Prensi işte orada setleri yıktırıp her yeri sular altında bırakarak Leyden'i kurtardı." Ya da bana yaşlı Maas Nehri'nin hikâyesini anlatırdı, geniş nehrin uygun bir liman olmaktan çıkıp pek uygun bir anayol haline gelerek De Ruyet ve Tromp'un denizlerin herkes tarafından serbestçe kullanılabilmesi için canlarını verdikleri o ünlü son yolculuklarına çıktıkları gemileri taşıdığını.

Bir de bir zamanlar, uzun yıllar önce koruyucu azizlerinin yuvası olan kilisenin koruyucu kanatlarına sığınan çevre köyler vardı. Delft'in eğik kulesi uzaklarda görünürdü. Onun yüksek kemerlerinin gölgesi altında Sessiz William öldürülmüş, Grotius ilk Latince cümlelerini kurmayı öğrenmişti. Daha da uzakta, Gouda Kilisesi'nin alçak, uzun binası uzanırdı. Zekâsı pek çok imparatorun ordularından daha kudretli olan, dünyanın Erasmus olarak tanıdığı fakir çocuğun ilk yuvası.

Nihayet uçsuz bucaksız denizin gümüş çizgisi ve onunla tezat oluşturan tam altımızda uzanan damların, bacaların, evlerin, bahçelerin, hastanelerin, okulların, demiryollarının, yani ev dediğimiz her şeyin yamalı örtüsü. Kule, eski evimizi yepyeni bir ışıkla görmemizi sağlardı. Caddelerin, pazaryerinin, fabrikalarla atölyelerin karmakarışık hareketliliği insan enerjisinin ve amacının iyi düzenlenmiş bir ifadesi haline gelirdi. En güzeli de, bizi dört bir yandan saran görkemli geçmişin geniş manzarasının günlük işlerimize geri döndüğümüzde bize geleceğin sorunlarıyla başa çıkmak için taze bir cesaret vermesiydi.

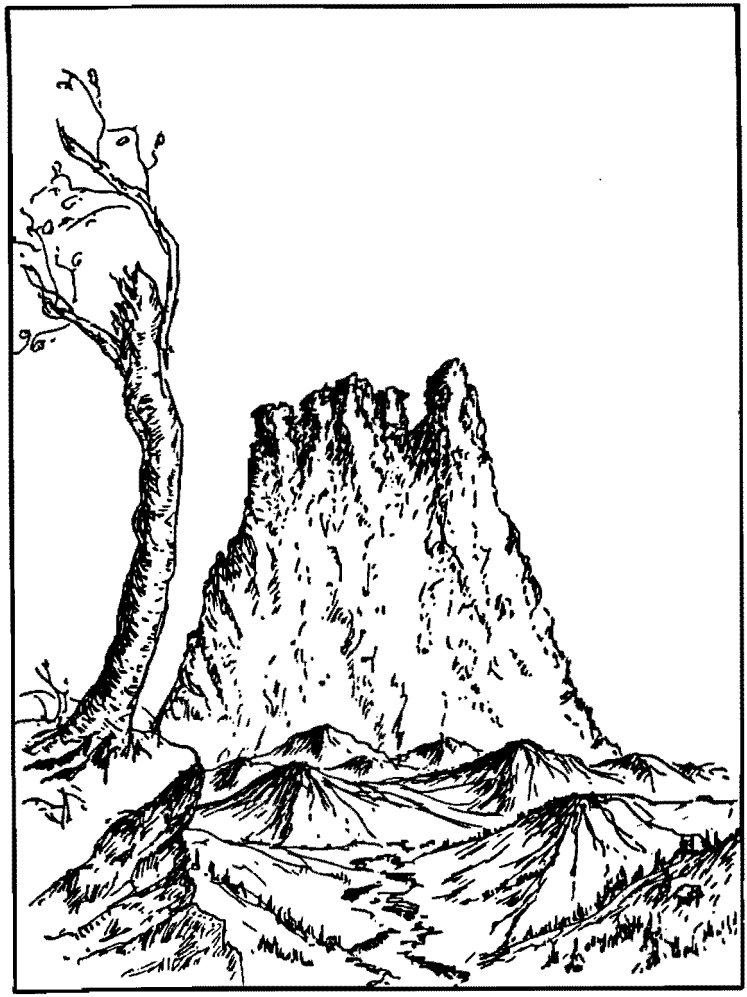
Tarih, zamanın, geçip gitmiş çağların uçsuz bucaksız çayırlarında kurduğu, deneyimlerden oluşan kudretli bir kuledir. Bu kadim yapının tepesine ulaşıp manzaranın tamamından faydalanmak kolay bir iş değil. Asansör yok ama genç bacaklar güçlüdür, bunu başarabilir.

Burada size kapıyı açacak anahtarı veriyorum.

Geri döndüğünüzde, coşkumun sebebini siz de anlayacaksınız.

Hendrik Willem van Loon

Gençler İçin
UYGARLIK TARİHİ

Yukarıda, kuzeyde, Svithjod adı verilen bölgede, kayalık bir dağ vardır. Bu dağ, yüz elli kilometre yüksekliğinde ve yüz elli kilometre genişliğindedir. Her bin yılda bir, küçük bir kuş bu dağa gelir ve kayaların üzerinde gagasını biler. Kayalık dağ bu bilenme ile yontula yontula ortadan kalktığında, işte o zaman sonsuzluğun bir günü geçmiş olacaktır.

1
Sahnenin Kuruluşu

Gaz ve toz bulutu

Hepimiz, kocaman bir soru işaretinin gölgesi altında yaşıyoruz.

Biz kimiz?

Nereden geliyoruz?

Nereye gidiyoruz?

Bu soru işaretini, yavaş ama inatçı bir cesaretle öteye, daha öteye, bir cevap bulmayı ümit ettiğimiz uzaktaki o ufka doğru itip duruyoruz.

Henüz çok ilerleyemedik.

Hâlâ çok az şey biliyoruz ama pek çok konu hakkında kabul edilebilir bir doğruluk derecesiyle tahminde bulunabileceğimiz bir noktaya ulaştık.

Bu bölümde sizlere, sahnenin insanların ortaya çıkması için nasıl kurulduğunu anlatacağım; tabii bildiğimiz kadarıyla.

Gezegenimizde hayvan yaşamının var olmasının mümkün olduğu zamanı, aşağıdaki uzunlukta bir çizgiyle gösterecek olsaydık, o zaman onun tam altındaki kısacık çizgi de, insanın (veya insana az çok benzeyen bir yaratığın) dünya üzerinde yaşadığı süreyi gösteriyor olacaktı.

İnsan sahneye en son çıktı ama doğal güçlerin üstesinden gelmek için aklını kullanan da o oldu. Bu kitapta, artlarında kendilerine göre son derece ilginç bir tarihsel süreç olduğuna şüphe olmayan kedileri, köpekleri, atları veya başka hayvanları değil de insanları ele alacak olmamızın sebebi de işte budur.

Üstünde yaşadığımız bu gezegen başlangıçta (bildiğimiz kadarıyla) kocaman bir alev topu halindeydi. Sonsuz bir evrenin bir ucundaki minicik bir duman bulutu. Yüzeyi milyonlarca yıl boyunca yavaş yavaş yandıktan sonra sönüp katılaştı ve ince bir kaya tabakasıyla kaplandı. Bu cansız kayaların üzerine, sonsuz nehirler halinde inen yağmurlar sert graniti parçalayarak tozları dumanı tüten dünyanın yüksek tepelerinin arasında saklanmış yatan vadilere taşıdı.

Durmadan yağmur yağıyor

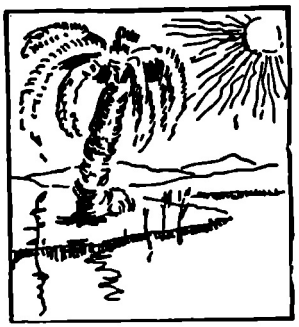
Sonunda güneş ışınları bulutları delip geçerek, bu küçük gezegenin daha sonra doğu ve batı yarım kürelerin muazzam okyanusları haline gelecek olan küçük su birikintileriyle kaplı olduğunu gördüler.

Sonra bir gün, büyük bir mucize gerçekleşti. Cansız şeylerden, bir hayat doğdu.

İlk canlı hücre, denizin sularında yüzmeye başladı.

Bu hücre, milyonlarca yıl boyunca akıntılarla amaçsızca sürüklendi ama bütün o süre boyunca hiç de misafirperver olmayan bu dünyada daha kolay hayatta kalmasına yardımcı olacak belli başlı bazı alışkanlıklar geliştiriyordu. Bu hücrelerin bir kısmı, göllerin ve durgun suların karanlık derinliklerinde hallerinden memnunlardı. Tepelerin zirvelerinden taşınıp gelmiş olan balçık çökeltilere kök saldılar ve oralarda bitki haline dönüştüler. Başka hücreler, etrafta gezinip durmayı tercih ettiler, sonunda gövdelerinde akreple-

rinkiler gibi acayip, eklemli bacaklar gelişti ve bunlar da bitkilerle denizanasına benzeyen uçuk yeşil renkli şeylerin arasında, denizin dibinde sürünmeye başladılar. Diğer bir grup da (bunlar pullarla kaplıydı) yiyecek arayarak oraya buraya gidip duruyorlardı. Sonunda okyanusun sayısız denecek kadar çok balıkla dolmasını sağladılar.

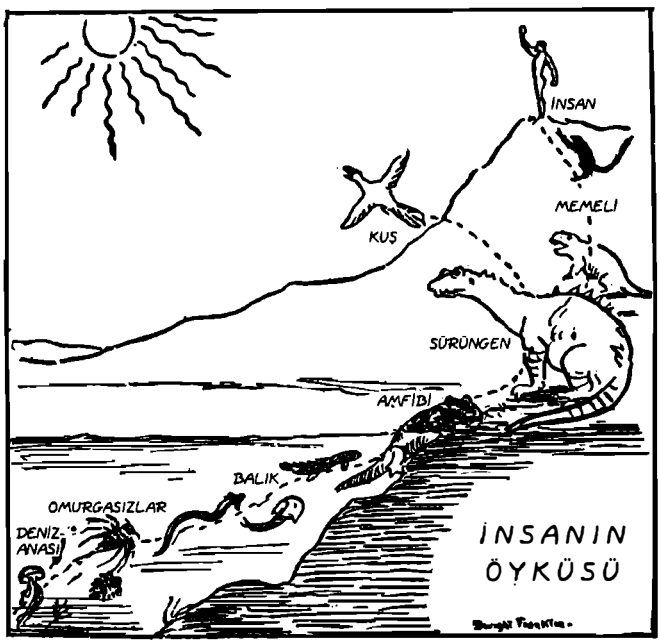
Bitkiler denizi terk ediyor

Bu arada, sayıları artmış olan bitkiler de, kendilerine yeni yaşam alanları aramak zorundaydılar. Denizin dibinde artık yer kalmamıştı. Böylece bitkiler istemeye istemeye suları terk edip, bataklıklarda ve dağ eteklerindeki çamur birikintilerinde yeni yuvalar buldular. Gelgit dalgaları sayesinde günde iki defa okyanus sularıyla yıkanıyorlardı. Günün geri kalan zamanlarındaysa, rahatsız konumlarını mümkün olduğunca rahatlatmaya çalışıyor, gezegenin yüzeyindeki ince hava tabakası içinde hayatta kalmak için çaba harcıyorlardı. Yüzyıllar boyunca süren çalışmalar sonunda bitkiler, havada da denizde olduğu kadar rahat bir yaşam sürmeyi öğrendiler. Boyutları büyüdü, çalılıklara ve ağaçlara dönüştüler ve sonunda nasıl güzel çiçeklerle donanacaklarını keşfettiler. Bu çiçekler, çalışkan arılarla kuşların dikkatini çekiyor, onların sayesinde de tohumlar çok uzaklara taşınıyordu. Böylece dünya yeşil çayırlarla ve gölgeleriyle toprakları karartan kocaman ağaçlarla kaplı hale geldi.

Bu arada, balıkların bazıları da denizden ayrılmaya başlamış ve akciğerlerle de solungaçlarla olduğu gibi nefes alıp vermeyi öğ-

renmişlerdi. Bu tür yaratıklara amfibi adı veriyoruz, bu da onların hem denizde, hem de karada yaşayabildikleri anlamına geliyor. Karşınıza çıkan ilk kurbağa, size amfibi yaratıkların çifte dünyalarının güzelliklerini bütün ayrıntılarıyla anlatabilir.

Bu hayvanlar bir kez sudan çıktıktan sonra, karadaki yaşama gitgide daha fazla uyum sağlamaya başladılar. Kimileri sürüngen (kertenkeleler vb. gibi sürünen yaratıklar) haline gelerek, ormanların sessizliğini böceklerle paylaşmaya başladılar. Yumuşak toprağın üzerinde daha hızlı hareket edebilmeleri için bacakları gelişti. Boyutları da büyüdü, öyle ki dünya sonunda dev gibi yaratıklarla (biyoloji el kitaplarında ichthyosaurus, megalosaurus ve brontosaurus isimleriyle anılan yaratıklarla) doldu. Bu hayvanlar, dokuzla on iki metre arasında değişen uzunluktaydılar ve fillerle yavrularıyla oynayan bir kedi gibi oynayabilirlerdi.

İnsanın yükselişi

Bu sürüngen ailesinin bazı üyeleri, çoğu otuz metreden yüksek olan ağaçların tepelerinde yaşamaya başladı. Bacaklarını artık yürümek için değil, daldan dala çabucak geçmek için kullanıyorlardı. Böylece, derilerinin bir kısmını da vücutlarının yanlarında ve ön ayaklarının parmakları arasına uzanan bir çeşit paraşüte dönüştürdüler, yavaş yavaş bu deriden paraşütü tüylerle kapladılar, kuyruklarını bir çeşit direksiyon olarak kullanmaya başladılar. Artık ağaçtan ağaca uçan gerçek kuşlara dönüşmüşlerdi.

Sonra tuhaf bir şey oldu. Bütün bu dev sürüngenler, kısa bir süre içinde öldüler. Bunun sebebini bilmiyoruz. Belki iklimde ani bir değişiklik yaşanmıştır. Belki hayvanlar, yüzemeyecekleri ve sürünemeyecekleri kadar büyüdükleri için koca eğreltiotu çalılarına ve ağaçlarına çok yakın olmalarına rağmen beslenmek üzere onlara erişemeyerek açlıktan ölmüşlerdir. Sebebi ne olursa olsun, dev sürüngenlerin dünya üzerindeki milyonlarca yıllık hâkimiyeti sona ermişti.

Dünyada artık çok değişik yaratıklar dolaşıyordu. Bunlar sürüngenlerin soyundan gelmelerine karşın onlara hiç benzemiyorlardı çünkü yavrularını annenin "memesinden" yani göğsünden gelen sütle besliyorlardı. Modern bilimin bu hayvanlara "memeli" adını vermesinin sebebi budur. Artık balık pulları dökülmüştü. Kuşların tüylerini almak yerine, bu yeni hayvanlar vücutlarını kılla kaplamışlardı. Memelilerin, kendi soylarını diğer hayvanlar karşısında çok avantajlı hale getiren başka alışkanlıkları da vardı. Bu türün dişileri, yavru taşıyan yumurtaları vücutlarında saklıyorlardı. O zamana dek, bütün canlılar yavrularını sıcağın ve soğuğun getireceği tehlikelerle yabani hayvanların saldırılarına açık biçimde tutmuşlardı. Memelilerse yavrularını uzun süre yanlarından ayırmıyor, düşmanlarıyla savaşamayacak kadar güçsüz oldukları süre boyunca onlara bakıyorlardı. Böylece yavru memelilerin hayatta kalma şansı çok yükselmiş oluyordu çünkü yavrular annelerinden çok şey öğreniyorlardı. Yavrularına başlarının çaresine bakmayı, yüzlerini temizlemeyi ve fare yakalamayı öğreten bir anne kedi gördüyseniz, bunun nasıl bir şey olduğunu siz de bilirsiniz.

Aslında bu memelileri size fazla anlatmama gerek yok, çünkü onları yakından tanıyorsunuz. Etrafınız onlarla dolu. Sokaklarda, evinizde, günlük yaşantınızda size eşlik ediyorlar. Daha az tanıdık kuzenlerini de hayvanat bahçesinde, parmaklıklar arkasında seyretmeniz mümkün.

Şimdi de insanın akılsızca ve sessizce yaşayıp ölen yaratıkların sonsuz döngüsüyle yollarını birdenbire ayırarak, ırkının kaderini biçimlendirmek için mantığını kullanmaya başlamasına geldik.

Yiyecek ve barınak kurma konusunda, bir memeli diğer bütün türlere üstünlük sağlamış gibi görünüyordu. Ön ayaklarını avını tutmak için kullanmayı öğrenmiş, zamanla da pençesini ele benzer bir biçime dönüştürmüştü. Sayısız denemenin sonunda vücudunu arka ayaklarının üzerinde dengede tutmayı başarmıştı (bu, insan tarafından bir milyon yıldır yapılıyor olmasına karşın her bebeğin yeniden öğrenmesi gereken zor bir iştir).

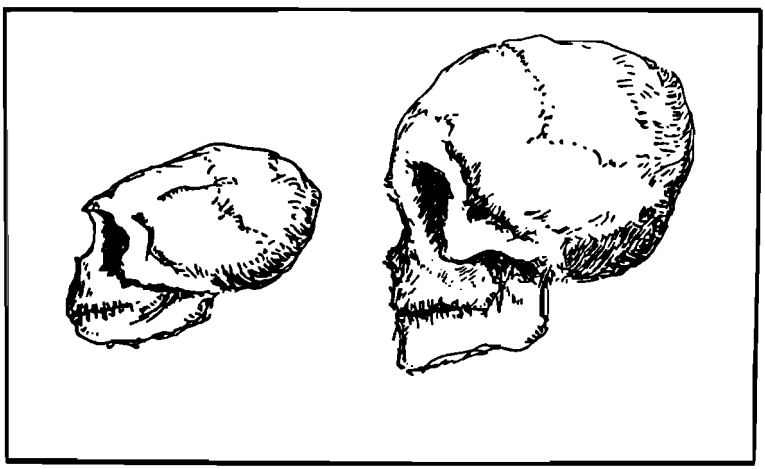
Yarı kuyruksuz maymun yarı kuyruklu maymun ama ikisinden de üstün olan bu yaratıklar, avcıların en başarılısı oldular. Her iklimde yaşayabiliyor, güvenlik amaçlı olarak genellikle gruplar halinde dolaşıyorlardı. Yavrularını yaklaşan tehlike konusunda uyarmak için özel homurtular çıkarmayı öğrendiler ve yüz binlerce yıl sonra bu gırtlaktan gelen sesleri konuşmaya dönüştürdüler.

Size inanılmaz gelebilir ama bu yaratıklar ilk "insan-benzeri" atalarınızdı.

2
En Eski Atalarımız

İlk insanlar ortaya çıkıyor

İlk "gerçek" insanlar hakkında bilgilerimiz pek az. Onların resimlerini görmedik. Bazen, çok eski toprakların en derin kil katmanlarında kemiklerinin parçalarını buluyoruz. Bu kemikler, çoktan dünya yüzünden silinip gitmiş hayvanların parçalanmış iskeletlerinin arasında gömülü vaziyette yatıyor. Antropologlar (yaşamlarını hayvanlar âleminin bir üyesi olarak insan neslini öğrenmeye adamış eğitimli bilim insanları) bu kemikler üzerinde çalışarak, en eski atalarımızı gerçeğe uygun sayılabilecek bir biçimde yeniden yapılandırmayı başardılar.

İnsanın kafatasının büyümesi

İnsanın büyük büyük büyükbabası, çok çirkin, hiçbir albenisi olmayan bir memeliydi. Günümüz insanlarından çok daha ufak tefekti. Güneşin sıcaklığıyla rüzgârın ısırıkları, cildini koyu bir kah-

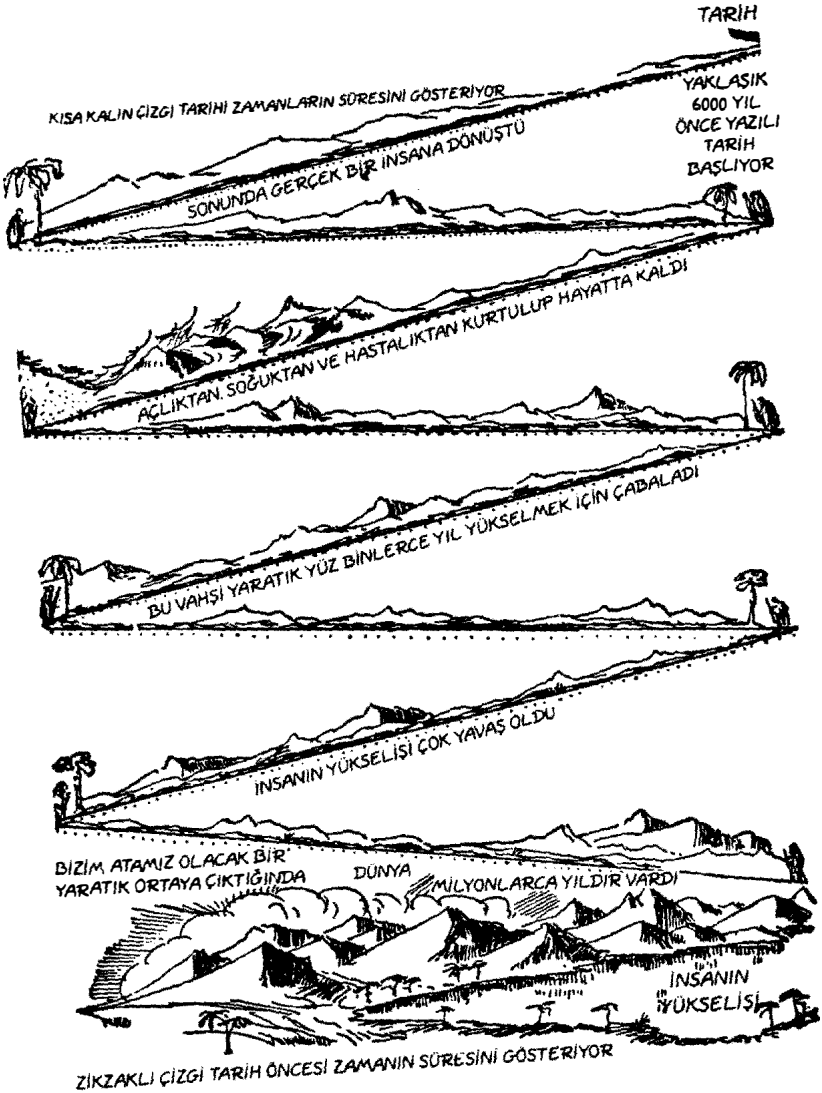
verengiye dönüştürmüştü. Kafası ve kollarıyla bacakları da dahil olmak üzere vücudunun büyük kısmı uzun, kaba kıllarla kaplıydı. Ellerinin maymun eli gibi görünmesine yol açan çok ince ama güçlü parmakları vardı. Alnı dardı, çenesi de dişlerini çatal bıçak yerine kullanan vahşi bir hayvanın çenesine benziyordu. Üzerine bir şey giymiyordu. Dünyayı dumana ve lava boğan gümbürtülü volkanların alevleri dışında da ateş namına bir şey görmüş değildi.

Büyük büyük büyükbaba, Afrika'daki pigmelerin bugün de yaptığı gibi, uçsuz bucaksız ormanların nemli karanlığında yaşıyordu. Açlığın pençelerini içinde hissettiği zaman çiğ yapraklarla bitki kökleri yiyor ya da öfkeli bir kuşun yumurtalarını alıp kendi yavrularını bu yumurtalarla besliyordu. Zaman zaman, uzun ve sabırlı bir kovalamaca sürecinin ardından bir serçe ya da küçük bir vahşi köpek ya da belki bir tavşan yakaladığı oluyordu. Bu avları çiğ olarak yiyordu, çünkü yiyeceklerin pişirildiği zaman daha lezzetli olduklarını keşfetmiş değildi.

Bu ilkel insan, gündüz saatlerinde yiyecek bir şeyler bulmak için etrafta kol geziyordu.

Dünyanın üzerine gece çöktüğündeyse, karısıyla çocuklarını bir ağaç kovuğuna ya da büyük kayalıkların arkasına saklıyordu, çünkü dört bir yanı yırtıcı hayvanlarla çevriliydi, gece de bu hayvanların av peşine düşerek kendileri, eşleri ve yavruları için yiyecek aradığı zamandı. Üstelik vahşi hayvanlar insan etinin tadını da seviyorlardı. Yemek ya da birileri tarafından yenilmek zorunda olduğunuz bir dünyaydı bu. Hiç de mutlu bir yaşam değildi, çünkü korku ve acıyla doluydu.

Yaz mevsiminde insan güneşin kavurucu ışınlarına maruz kalır, kış aylarında ise çocukları kollarının arasında soğuktan donarak ölürdü. Böyle bir yaratık yaralandığında (avcı hayvanlar hiç durmadan kemiklerini kırar ya da bileklerini burkarlar) ona bakacak kimsesi olmadığı için korkunç bir ölümle ayrılırdı dünyadan.

Tarihöncesi ve tarih

Acayip sesleri hayvanat bahçesinin dört bir yanını saran çoğu hayvan gibi eski insan da tuhaf, anlamsız sesler çıkarmaktan hoşlanırdı. Kendi sesini duymak çok hoşuna gittiği için, durmaksızın bu anlamsız şeyleri mırıldanır dururdu. Zamanla boğazından gelen sesleri soydaşlarını tehlike konusunda uyarma amaçlı kullanabileceğini fark ederek, "kaplan geliyor!" veya "beş tane fil yaklaşıyor!" anlamına gelen belli çığlıklar atmaya başladı. Diğerleri de bu çığlıklara "görüyorum" veya "kaçıp saklanalım" demek olan homurtularla karşılık veriyorlardı. Bütün lisanların kökeni muhtemelen bu homurdanmalardır.

Yine de, daha önce de söylemiş olduğum gibi, hikâyenin başlangıç kısımları hakkında son derece az bilgimiz var. Eski insanların aletleri yoktu. Kendilerine ev de yapamıyorlardı. Yaşıyor ve ölüyorlar, arkalarında da birkaç köprücük kemiği kalıntısıyla kafatasların-dan bir-iki parça hariç iz bırakmıyorlardı. Bu da bize, on binlerce yıl önce dünyada bütün diğer hayvanlardan çok daha farklı olan ve çok büyük ihtimalle bizim yakın dönem atalarımız olan yaratıklarla bağlantılı belli memeli türlerinin (bunlar büyük ihtimalle maymun benzeri, arka ayaklarının üzerinde yürümeyi ve ön ayaklarını da el gibi kullanmayı öğrenmiş olan bilinmeyen bir başka hayvandan türemişlerdi) yaşamış olduğunu anlatıyor.

Bildiklerimiz bunlardan ibaret. Geri kalan her şey karanlıkta.

3
Tarihöncesi İnsan

Tarihöncesi insan, alet yapmaya başlıyor

Eski insanlar zamanın anlamını bilmezlerdi. Doğum günlerinin, evlilik yıldönümlerinin veya ölüm saatlerinin kaydını tutmazlardı. Günlerin, haftaların, hatta yılların ne olduğu hakkında bilgileri yoktu. Yine de genel olarak mevsimleri takip ederlerdi çünkü soğuk kış günlerinin ardından şaşmaz bir şekilde ılık ilkbaharın geldiğini, ilkbaharın da meyvelerin olgunlaştığı ve yabani mısırların yenecek hale geldiği sıcak yaz günlerine dönüştüğünü, rüzgâr ağaçlardan yaprakları koparır, bazı hayvanlar da uzun kış uykularına yatmaya hazırlanırken de yaz günlerinin sona erdiğini fark etmişlerdi.

Oysa şimdi, alışılmadık ve bayağı korkutucu bir şey gerçekleşmekteydi. Havalara bir şey olmuştu. Yazın sıcak günleri çok geç gelmişti. Meyveler olgunlaşmamıştı. Eskiden çimenlerle kaplı olan dağ zirveleri, kalın bir kar tabakasının altında yatıyordu.

Sonra bir gün, o çevrede yaşayan diğer yaratıklardan farklı bir grup yabani insan, yüksek zirvelerden aşağı indi. Çok zayıflardı, açlıktan ölmek üzereymiş gibi görünüyorlardı. Çıkarttıkları sesleri kimse anlayamıyordu. Aç olduklarını söylüyormuş gibiydiler. Yiyecek, hem yerleşik halka hem de yeni gelenlere yetmeyecek kadar azdı. Yukarıdan inenler birkaç günden fazla orada kalmaya kalkışınca, pençe gibi el ve ayakların çarpıştığı korkunç bir savaş çıktı. Aileler öldü. Dağlılar geldikleri yere doğru kaçtılar ve bir sonraki kar fırtınasında can verdiler.

Ormandaki insanlar da büyük bir korkuya kapılmıştı. Günler gitgide kısalıyor, geceler olması gerekenden daha soğuk geçiyordu.

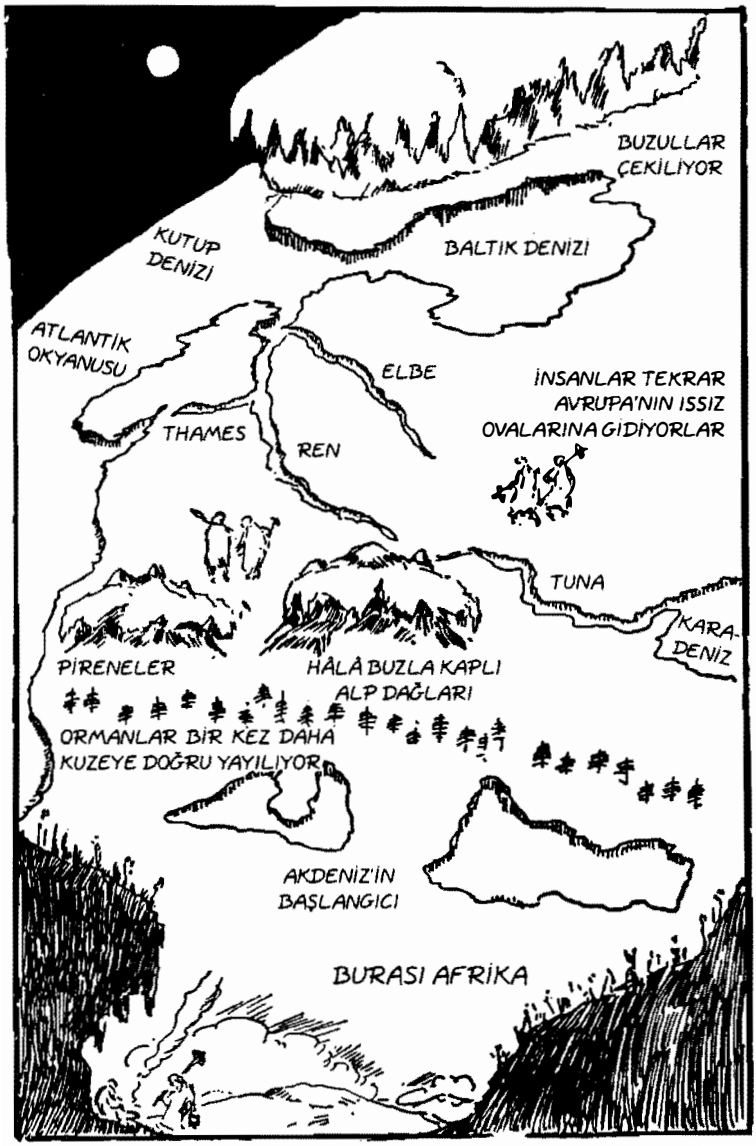
Sonunda, iki yüksek tepenin arasında uzanan bir geçitte, incecik, yeşilimsi buzdan bir nokta belirdi. Nokta hızla genişledi. Dev gibi bir buzul dağdan aşağı doğru kaydı. Vadiye kocaman kayalar yuvarlanıyordu. Buz, çamur ve granit kütlelerinden oluşan bir sel, bir düzine gök gürültüsünün uğultusuyla orman halkının üzerine inerek hepsini uykularında öldürdü. Yüz yıllık ağaçlar, kıymık kıymık parçalandılar. Sonra kar yağmaya başladı.

Aylar boyunca kar yağdı. Bütün bitkiler öldü, hayvanlar güneşin peşinde güney bölgelere göç etmeye başladılar. İnsanlar da çocuklarını sırtlarına bağlayıp hayvanları takip ettiler ama daha yabanıl yaratıklar kadar hızlı yolculuk edemedikleri için, sonunda ya hızlı düşünecekleri, ya da çabucak ölecekleri bir duruma geldiler. Anlaşılan kafalarını kullanmışlar, çünkü insanların dört defa tamamen dünya üzerinden silinmesi tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları buzul döneminden hayatta kalarak çıkmayı becerdiler.

İnsanların donmamak için her şeyden önce örtünmeleri gerekiyordu. Onlar da toprakta çukur kazıp bunların üstünü çalı çırpıyla kapatarak sırtlanları ve ayıları tuzağa düşürmeyi öğrendiler. Yakaladıkları hayvanları kayalarla öldürüyor, derilerinden hem kendilerine hem de ailelerine palto yapıyorlardı.

Barınma da ikinci bir sorundu ama onu çözmek kolay oldu. Çoğu hayvan, karanlık mağaralarda uyurdu. İnsanlar da onları taklit etti, hayvanları sıcak yuvalarından kovalayarak mağaralara yerleşti.

Bütün bunlara rağmen iklim çoğu insan için fazlasıyla sertti. Yaşlılar ve çocuklar korkunç bir hızla ölüyordu. Sonra bir dâhi ateşin nasıl bir şey olduğunu hatırladı. Bir defasında avlandığı sırada bir orman yangınının ortasında kalmıştı. Alevlerin nasıl da onu neredeyse küle çevirecek olduğu geldi aklına. Ateş o zamana dek düşmandı ama artık dost olmuştu. Kuru bir ağacı sürükleyerek mağaraya getirdiler ve yanmakta olan bir ağaçtan alınan için için tüten dal parçaları aracılığıyla tutuşturdular. Böylece mağara küçük, sıcak bir yuva haline geldi.

BUZULLAR ÇEKİLİYOR
KUTUP DENİZİ
BALTIK DENİZİ
ATLANTİK OKYANUSU
ELBE
İNSANLAR TEKRAR AVRUPA'NIN ISSIZ OVALARINA GİDİYORLAR
THAMES
REN
TUNA
KARA-DENİZ
PİRENELER
HÂLÂ BUZLA KAPLI ALP DAĞLARI
ORMANLAR BİR KEZ DAHA KUZEYE DOĞRU YAYILIYOR
AKDENİZ'İN BAŞLANGICI
BURASI AFRİKA

Sonra bir akşam ateşin içine ölü bir tavuk düştü, ancak iyice kızardıktan sonra çıkarılabildi. İnsanlar, etin pişirildiğinde daha lezzetli olduğunu anladılar. O zaman diğer hayvanlarla ortak bir alışkanlıklarını terk ederek yemeklerini pişirmeye başladılar.

Binlerce yıl bu şekilde geçti. Sadece en akıllı insanlar hayatta kaldılar. Her gün, her gece açlıkla ve soğukla mücadele etmek zorundaydılar. Çeşitli aletler icat etmeye mecbur kaldılar. Taşları nasıl keskinleştirip balta biçimine sokacaklarını, nasıl çekiç yapacaklarını öğrendiler. Bitmek bilmeyen kış günleri için yiyecek depolamaları şarttı, onlar da kilden çanak çömlek yapılabildiğini ve bunların güneşte kurutularak kullanılabildiğini keşfettiler. Böylece, insanı yok etme tehlikesini yaratmış olan buzul çağı, insanları zekâlarını kullanmaya zorladığı için çok önemli bir öğretmenlik görevi üstlenmiş oldu.

4
Hiyeroglifler

Mısırlılar yazı sanatını icat ediyorlar ve tarih başlıyor

Avrupa'nın geniş vahşi arazilerinde yaşamakta olan bu en eski atalarımız, hızla yeni şeyler öğreniyorlardı. Vahşi yaşamlarından kısa süre içinde vazgeçerek, kendilerine ait bir uygarlık kuracaklarını tahmin etmek yanlış olmaz. Oysa bu tek başınalıkları birdenbire sona erdi. Keşfedilmişlerdi.

Bilinmeyen bir güney bölgesinden denizi ve yüksek dağları aşmaya cesaret etmiş bir yolcu, Avrupa kıtasının vahşi insanlarının yanına ulaşmayı başarmıştı. Afrika'dan gelen bu yolcunun vatanı Mısır'dı.

Nil nehri vadisinde, batıdaki insanların çatalı, tekerleği veya bir evi hayallerinde bile görmelerinden binlerce yıl önce ileri bir medeniyet gelişmişti. O nedenle şimdi büyük büyükbabalarımızı mağaralarında bırakarak en eski insan yerleşiminin bulunduğu Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarını ziyaret edeceğiz.

Mısırlılar bize pek çok şey öğretti. Mükemmel çiftçilerdi onlar. Sulama hakkında her şeyi biliyorlardı. Daha sonra Yunanlılar tarafından taklit edilen ve bugünkü kiliselerin de en eski örnekleri için model olan tapınaklar inşa etmişlerdi. İcat ettikleri takvim zamanı ölçme konusunda o kadar işlevseldi ki, sadece birkaç ufak değişiklikle günümüze kadar geldi. Hepsinden önemlisi, Mısırlılar gelecek kuşakların faydalanması için sözlü bilgileri nasıl koruyup saklayabileceklerini öğrenmişlerdi. Yazı sanatını icat etmişlerdi.

Bugün gazetelere, kitaplara, dergilere o kadar alışkınız ki dünyanın her zaman okuryazar olduğunu kabul ediyoruz. Aslında bütün icatların en önemlisi olan yazı yeni sayılabilir. Yazılı belgeler olmasaydı, biz de yavrularına birkaç basit şey öğreten kedi ve köpekler gibi olacaktık. Yazamadığımız için, bizden önceki kuşakların tecrübelerinden faydalanmamızın bir yolu olmayacaktı.

Romalılar MÖ birinci yüzyılda Mısır'a geldiler ve vadinin ülkenin tarihiyle bir ilgisi varmış gibi görünen acayip küçük resimlerle dolu olduğunu gördüler. Ne var ki Romalılar "yabancı" herhangi bir şeyle ilgilenmiyorlardı, tapınaklarla sarayların duvarlarını kaplayan, papirüsten yapılma deste deste sayfaları dolduran bu tuhaf şekillerin kaynağını araştırmaya da gerek görmediler. Bu kutsal resim çizme sanatı hakkında bilgi sahibi olan son Mısır rahibi birkaç yıl önce ölmüştü. Bağımsızlığı elinden alınan Mısır, kimsenin şifresini çözemediği, dolayısıyla insanlara da başka yaratıklara da faydası dokunmayan önemli tarihi belgelerle dolu bir depoya döndü.

Aradan geçen on yedi yüzyıl boyunca, Mısır esrarengizliğini korudu. 1798 senesi geldiğinde, Bonaparte adındaki Fransız bir General Britanya'nın Hindistan'daki sömürgelerine yapacağı saldırıya hazırlanmak için Doğu Afrika'yı ziyaret etti. Bu girişiminde başarısız olan General Nil'den öteye geçemediyse de, bu ünlü Fransız seferi tesadüf eseri sayılabilecek bir biçimde eski Mısır resim-dili sorununu çözüverdi.

Nil'in bir kolu olan Reşid'in üzerinde yer alan küçük kaledeki kasvetli hayattan sıkılan genç bir Fransız subay, bir gün Nil deltasındaki kalıntıların arasında toprağı eşeleyerek birkaç saat geçirmeye karar verdi. Şu işe bakın ki, subay kendisini çok şaşırtan bir taş buldu. Mısır'daki her şey gibi bu taş da küçük resimlerle kaplıydı ama bu özel siyah bazalt parçası o güne dek keşfedilmiş her şeyden farklıydı. Taşın üstünde üç ayrı yazı vardı, bunlardan biri de Yunancaydı. Yunan dili bilinen bir dil olduğuna göre, "Yapmamız gereken tek şey," diye düşündü subay, "Yunancayı Mısır figürleriyle karşılaştırmak. O zaman onların sırrını hemen çözebiliriz."

Uygulanması çok kolay bir plan gibi görünse de bilmecenin çözülmesi yirmi yıldan fazla sürdü. 1802'de Champollion isimli Fransız bir profesör, ünlü Reşid (Rosetta) Taşı'nın üzerindeki Yunanca yazıları Mısır metniyle karşılaştırmaya başladı. 1823 yılında da küçük figürlerden on dördünün anlamını keşfetmiş olduğunu açıkladı. Profesör bundan kısa bir süre sonra çok fazla çalışmaktan

öldüyse de, Mısır yazısının ana ilkeleri öğrenilmişti artık. Bugün Nil vadisinin hikâyesi, Mississippi nehrinin hikâyesinden daha iyi bilinıyor. Elimizde dört bin yıllık tarihin yazılı kayıtları var.

Mısır hiyeroglifleri (hiyeroglif sözcüğü "kutsal yazı" anlamına gelir) tarihte bu kadar önemli bir rol oynamış olduklarına göre (birkaç tanesi biçim değiştirerek de olsa modern alfabemizde kendilerine yer bulmuştur), sözlü bilgileri gelecek kuşakların faydalanabilmeleri amacıyla koruyup saklamanın elli yüzyıl önce kullanılan dâhice yöntemi hakkında da bir şeyler bilmeniz iyi olur.

İşaret dilinin ne olduğunu elbette bilirsiniz. Bizim batı bölgesi ovalarımızdaki her Kızılderili hikâyesinde, kaç yabani sığır avlandığını ve ava kaç avcının katıldığını anlatan, küçük resimler biçiminde yazılmış acayip mesajlarla ilgili bir bölüm vardır. Bu mesajların anlamlarını çözmek, genel olarak kolay bir iştir.

Ne var ki, eski Mısır dilinin işaret diliyle bir benzerliği yoktu. Nil nehrinin zeki insanları, o aşamayı uzun süre önce arkalarında bırakmışlardı. Resimleri, içinde gösterilen figürden çok daha fazla şey ifade ediyordu. Şimdi size bunu açıklamaya çalışacağım.

Profesör Champollion olduğunuzu ve hepsi de hiyerogliflerle dolu bir deste papirüsü incelediğinizi düşünün. Birden, elinde testere olan bir adamın resmini görüyorsunuz. "Eh, güzel," derdiniz. "Bu resim, ağaç kesmeye giden bir çiftçi anlamına geliyor tabii." Sonra elinize, seksen iki yaşında ölen bir kraliçenin hikâyesini anlatan başka bir papirüs alıyorsunuz. Cümlelerden birinin ortasında elinde testere olan adamın resmi var. Seksen iki yaşındaki kraliçelerin testerelerle pek işi olmaz. Demek ki bu resmin başka bir anlamı var. İyi de ne?

Fransız profesörün sonunda cevabını bulduğu bilmece buydu işte. Mısırlılar, bugün fonetik yazı olarak adlandırdığımız sistemin ilk kullanıcılarıydılar. Bu sistemde, bir karakterler topluluğu söylenen kelimenin "sesini" (sesbirimini) temsil eder, bu sayede de birkaç noktanın, çizginin ve çengelin yardımıyla, bütün sözcüklerimizi yazılı bir hale getirmemiz mümkün olur.

Şimdi elinde "testere" [İng. *saw*] olan küçük adamın yanına dönelim. "*Saw*/testere" bir şeyleri kesmekte kullandığımız bir alet, aynı sözcük "*see*/görmek" fiilinin geçmiş zaman kiplerinden birini de anlatıyor.

Kelimenin yüzyıllar boyunca edindiği anlamlar bunlar. Önce, yalnızca temsil ettiği belirli aleti ifade ederken, bu anlam zamanla ortadan kalkmış ve kelime ikincil anlamını dile getirir olmuş. Birkaç yüzyıl daha geçtikten sonra Mısırlılar iki anlamı da yitirmişler ve söz konusu işaret tek bir harfi, "S" harfini simgeler hale gelmiş. Kısa bir cümle, ne dediğimi daha iyi anlatmamı sağlayacak. İşte size modern İngilizce bir cümle. Mısır hiyeroglifleriyle yazılacak olsaydı şöyle görünecekti:

 başınızdaki görmeye yarayan yuvarlak nesneyi ya da birinci tekil şahsı yani "*I*/ben" sözcüğünü ifade ediyor [İngilizcede "göz" anlamına gelen *eye* sözcüğü ile "ben" anlamına gelen *I* sözcüğünün okunuşu aynıdır].

 bal toplayan böceği [*bee*/arı ("bii" okunur)] ya da *be*/olmak [bu sözcük de "bi" diye okunur] fiilini simgeler. Bu ses aynı zamanda be-lieve/inanmak/sanmak fiilinin ilk hecesini oluşturur.

Bu özel cümlede yer alan üçüncü işaret "*leaf*/yaprak", "*leave*/ayrılmak" ya da "*lieve*/memnuniyetle" sözcüklerini anlatır (bu sözcüklerin üçü de çok benzer şekilde telaffuz edilir).

Dördüncü işareti zaten açıklamıştık.

 de "*giraffe*/zürafa"yı anlatıyor.

Bu açıklamalardan sonra cümleyi güçlük çekmeden okuyabilirsiniz:

I believe I saw a giraffe/Sanırım bir zürafa gördüm.

Mısırlılar, bu sistemi icat ettikten sonra istedikleri şeyi yazabilecek hale gelinceye kadar birkaç bin yıl boyunca geliştirdiler. Bu "konserve sözcükleri" arkadaşlarıyla haberleşmek, işlerine ilişkin kayıtları tutmak ve gelecek kuşakların geçmişteki hatalardan ders alabilmesi için ülkelerinin bir tarihini oluşturmak amacıyla kullandılar.

5
Nil Vadisi

Nil vadisinde uygarlığın başlangıcı

İnsanlık tarihi, yiyecek peşindeki aç bir yaratığın tarihidir. İnsan, nerede bol miktarda yiyecek bulunuyorsa oraya göç edip yerleşmiştir.

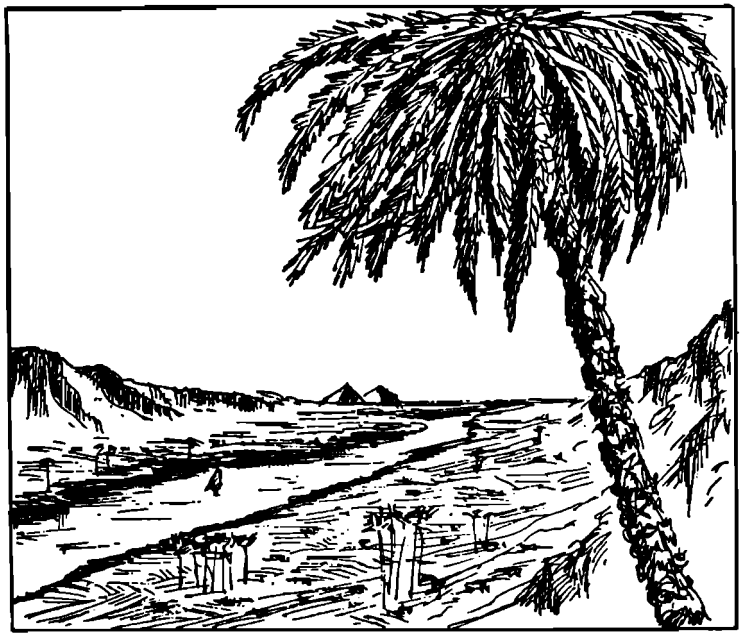
Nil vadisinin ünü, çok erken tarihlerde her tarafa yayılmış olmalıydı. Afrika'nın iç bölgelerinden, Arap çöllerinden ve Asya'nın batısından insanlar, zengin çiftliklerden kendilerine düşeni alabilmek için akın akın Mısır'a gelmişlerdi. Bu işgalciler, bizim zaman zaman Amerika'ya "Tanrının diyarı" dediğimiz gibi kendilerine "Remi" veya "İnsanlar" adını veren yeni bir ırk oluşturdular. Bu dar toprak şeridine gelmelerini sağlayan kaderin cilvesine minnet duymak için çok sebepleri vardı. Her yıl yaz mevsiminde Nil vadisi sığ bir göle dönüşüyor, sular çekildiğinde de geriye tarlaları ve çayırları kaplayan birkaç santimetre kalınlığındaki verimli kil tabakası kalıyordu.

Mısır'da şefkatli nehir milyonlarca insanın ancak yapabileceği bir işi yapıyor ve tarih kayıtlarına geçmiş ilk büyük şehirlerin sürekli artan nüfuslarını beslemeyi olanaklı kılıyordu. Tarıma elverişli bütün topraklar vadide değildi ama küçük kanallardan ve oluklardan oluşan karmaşık bir sistem, nehir sularını en yüksekteki tarlalara kadar taşıyor ve ondan da karmaşık bir sulama kanalları ağı taşınan suyu arazi boyunca yayıyordu.

Tarihöncesi insan günün yirmi dört saatinin on altısını kendisi ve kabilesinin üyeleri için yiyecek toplayarak geçirmek zorunda olsa da, Mısırlı köylülerin ve Mısır şehirlerinin sakinlerinin keyfini sürecek boş zamanları oluyor, onlar da bu zamanları kesinlikle hiçbir işe yaramayan süs eşyaları yapımına harcıyorlardı.

Bundan da fazlası vardı. Mısırlı insan bir gün, yeme, uyuma ve çocukların başını sokabileceği bir ev bulma sorunlarıyla hiç ilgisi olmayan her türlü şeyi düşünebilme yeteneğine sahip olduğunu

fark etti ve karşısına çıkan pek çok tuhaf soruna kafa yormaya başladı. Yıldızlar nereden geliyordu? Mısırlıyı o kadar korkutan gök gürültüsünü kim çıkartıyordu? Nil nehrini takvimi yıllık sellerin kabarmasına ve çekilmesine göre şekillendirebilecek kadar düzenli bir şekilde ayarlayan kimdi? Dört bir yandan ölümle ve hastalıkla kuşatılmış ama yine de mutlu ve kahkaha dolu bir yaratık olan insan kimdi?

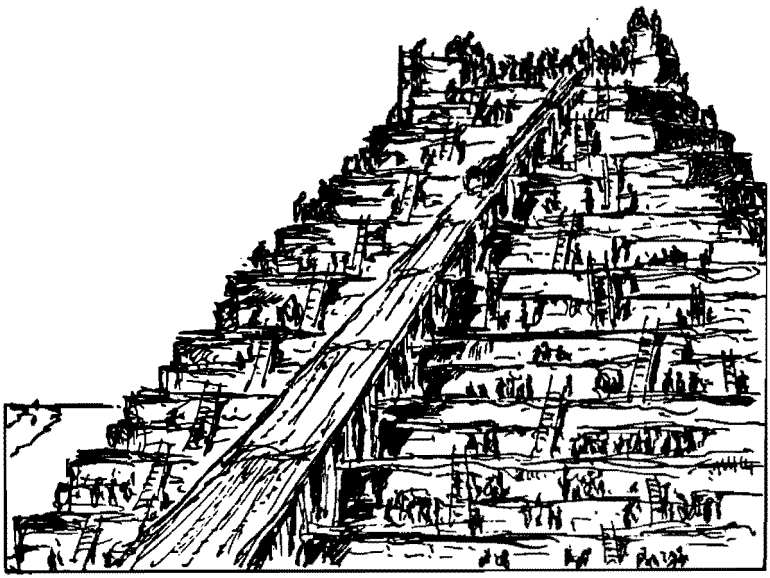
Nil vadisi

O bu soruları sorduğunda, bazı insanlar da yardımsever bir biçimde ortaya çıkarak ellerinden geldiğince bu soruların cevaplarını araştırmaya başladılar. Mısırlılar bu insanlara "rahipler" dedi. Rahipler düşüncelerin koruyucuları oldular ve toplumda büyük saygınlık kazandılar. Yazılı kayıtları tutmak gibi kutsal bir görevleri olan, yüksek eğitimli bu rahipler, insanın yalnızca bu dünyadaki çıkarlarını düşünmesinin iyi bir şey olmadığını anlayarak, toplumun

dikkatini ruhun batıdaki dağların arkasına gideceği gelecek günlere çekip, canlıların ve ölülerin kudretli tanrısı olan ve insanları iyi davranışlarına göre yargılayan Osiris'e hesap verilmesi gerektiğini dile getirdiler. Aslında rahipler İsis'in ve Osiris'in diyarında yaşanacak bu gelecek günleri o kadar çok vurguladılar ki, insanlar hayatı ölümden sonrası için kısa bir hazırlık dönemi olarak görmeye başlayıp, kalabalık Nil vadisini ölülere adanmış bir ülkeye çevirdiler.

Mısırlılar hiçbir ruhun dünyadaki ikamet yeri olan vücudun varlığı olmaksızın Osiris'in ülkesine giremeyeceğine tuhaf bir biçimde inanmışlardı. Bu nedenle de birisi ölür ölmez, akrabaları cesedi tahnit ettiriyordu. Bunu yapmak için, vücut haftalarca sodyum çözeltisine yatırılır, sonra da ziftle doldurulurdu. Ziftin Farsça karşılığı "mumiai" sözcüğüydü, tahnit edilmiş cesetlere de "mumya" deniyordu. Ceset, özel olarak hazırlanmış metrelerce uzunluğundaki keten bezlere sarıldıktan ve yine özel olarak hazırlanmış tabuta yerleştirildikten sonra, son evine götürülüyordu. Bir Mısır mezarı, cesedin çevresinin mobilyalarla, müzik aletleriyle (sıkıcı bekleme saatlerinde oyalanmak için) ve küçük aşçı, fırıncı ve berber heykelleriyle (karanlık evin sakinleri doğru dürüst yemekler yiyebilsin ve tıraşsız gezmek zorunda kalmasın diye) dolu olduğu gerçek bir evdi.

Bu mezarlar başlangıçta batı dağlarının kayalıklarına oyuluyordu ama Mısırlılar kuzeye doğru yayıldıkça mezarlıklarını çölde kurmaya mecbur kaldılar. Ne var ki çöl vahşi hayvanlarla ve mezarlara girip ölüleri rahatsız eden, mumyayla birlikte gömülmüş mücevherleri çalan aynı derecede vahşi haydut çeteleriyle doluydu. Böyle kutsallıktan uzak bir saygısızlığı engellemek için Mısırlılar mezarların üstüne taş yığmaya başladılar. Bu küçük yığınlar zamanla büyüdü, çünkü zengin Mısırlılar fakirlerden daha büyük yığınlar yapıyordu ve en yüksek taş yığınını kimin yapacağı konusunda ciddi bir rekabet söz konusuydu. Rekoru, çağımızdan otuz yüzyıl önce yaşamış olan, Yunanlıların Keops olarak adlandırdığı Kral Hufu kırdı. Yunanlıların (Mısır dilinde yüksek anlamına gelen sözcüğün "pir-em-us" olması sebebiyle) piramit dediği mezarı, yüz elli metreden yüksekti.

Piramitlerin inşası

Mezar, çölde elli dönümden fazla araziye yayılıyordu, bu da Hıristiyan dünyasının en büyük ve gösterişli yapısı olan Aziz Petrus Bazilikası'nın alanının üç katıdır.

Yüz binden fazla işçi, bu mezar için gerekli taşları yirmi yıl boyunca nehrin öbür yakasından taşıdı, Nil'den geçerek (bunu nasıl başardıklarını bugün bile bilmiyoruz) taşları çölde uzun bir mesafe boyunca götürdü ve sonunda uygun bir şekilde yerleştirdi. Kralın mimarları ve mühendisleri görevlerini o kadar başarıyla yerine getirdiler ki, bu taş canavarın merkezinde yatan kraliyet mezarına uzanan dar geçit, üzerine her yönden bastıran binlerce ton taşın ağırlığına rağmen, yerinden bir milim bile kıpırdamamıştır.

6
Mısır'ın Öyküsü

Yükseliş ve düşüş

Nil nehri iyi bir arkadaş olsa da, zaman zaman buyurgan bir patrona dönüşüyordu. Nehir kıyısında yaşayanlar "ekip çalışması" denen soylu sanatı bu sayede öğrenmişlerdi. Bu insanlar su boşaltım kanallarının yapılması ve hendeklerin iyi durumda tutulması için birbirlerine muhtaçtı, bu sayede komşularıyla iyi geçinmeyi öğrendiler ve karşılıklı çıkarlar için yapılan işbirliği kısa sürede düzenli bir devlet yapısına dönüştü.

Sonra bir adam, komşularından daha güçlü bir konuma gelerek lider oldu ve batı Asya'dan gelen kıskanç komşular zengin, verimli vadiyi işgal ettiğinde de topluluğun ordusunun başına geçti. Zamanla kral olan bu adam, Akdeniz'den batıdaki dağlara kadar uzanan bütün bölgeyi yönetmeye başladı.

Eski firavunların (bu sözcük, "büyük evde yaşayan adam" anlamına gelir) politik maceraları, tarlalarda uğraşıp didinen sabırlı köylüleri hiç ilgilendirmezdi. Krala âdil olarak gördüğü miktardan daha fazla vergi ödemek zorunda kalmadıkları sürece köylüler firavunun hâkimiyetini tıpkı kudretli Osiris'in hâkimiyetini kabul ettikleri gibi kabul ederlerdi.

Gelgelelim, yabancı bir işgalci gelip de köylülerin varını yoğunu ellerinden alınca işler değişti. Yirmi yüzyıl boyunca bağımsız bir yaşam sürmüş olan Mısır, çobanlardan oluşan vahşi bir kabile olan Hiksoslar'ın saldırısına uğradı. Hiksoslar beş yüzyıl boyunca Nil vadisini yönettiler. Bölgede hiç sevilmiyorlardı. Çölde uzun süre dolaştıktan sonra barınmak için Goşen'e gelen ve orada vergi tahsildarı ve memurluk işlerinde yabancı haydutlara hizmet eden İbraniler'den de aynı şekilde nefret ediliyordu.

MÖ 1700 yılından kısa bir süre sonra Teb halkı ayaklandı ve uzun süren çatışmaların sonunda Hiksoslar ülkeden kovuldu. Mısır yeniden özgür bir ülke olmuştu.

Bundan bin yıl sonra Asurlular bütün Batı Asya'yı fethettiğinde, Mısır da Sardanapalus'un imparatorluğunun bir parçası haline geldi. MÖ yedinci yüzyılda, Nil deltasındaki Sais kentinde yaşayan bir kralın hükümdarlığında, yeniden bağımsızlığına kavuştu. MÖ 525 yılında, Pers imparatoru Kambises Mısır'ı ele geçirdi. Böylece Büyük İskender MÖ dördüncü yüzyılda Pers İmparatorluğu'nu fethedince, Mısır da Makedonya'nın bir eyaleti oldu. İskender'in generallerinden biri, kendisini yeni Mısır eyaletinin kralı ilan edip yeni inşa edilen İskenderiye şehrinde Ptolemaios Hanedanı'nı kurunca, Mısır da tekrar bir çeşit bağımsızlık elde etti.

Sonunda, MÖ 39 yılında Romalılar geldi. Son Mısır kraliçesi Kleopatra ülkesini kurtarmak için elinden geleni yaptı. Güzelliği ve fettanlığı Romalılar için altı Mısır kolordusundan daha tehlikeliydi. Kleopatra, Romalı fatihlerin kalbine düzenlediği saldırılarda iki defa başarılı oldu. Ne var ki, MÖ 30 yılında Sezar'ın yeğeni ve varisi Augustus İskenderiye'ye ayakbastı. Güzel prensese karşı amcasının beslediği hayranlık duygularını beslemeyen bu yeğen, Kleopatra'nın ordularını dağıttı. Kraliçeyi de savaş ganimetlerini sergileyeceği geçit resminde yürütmek için sağ bıraktı. Kleopatra bu planı duyduğunda zehir içerek kendini öldürdü. Böylece Mısır bir Roma eyaleti haline geldi.

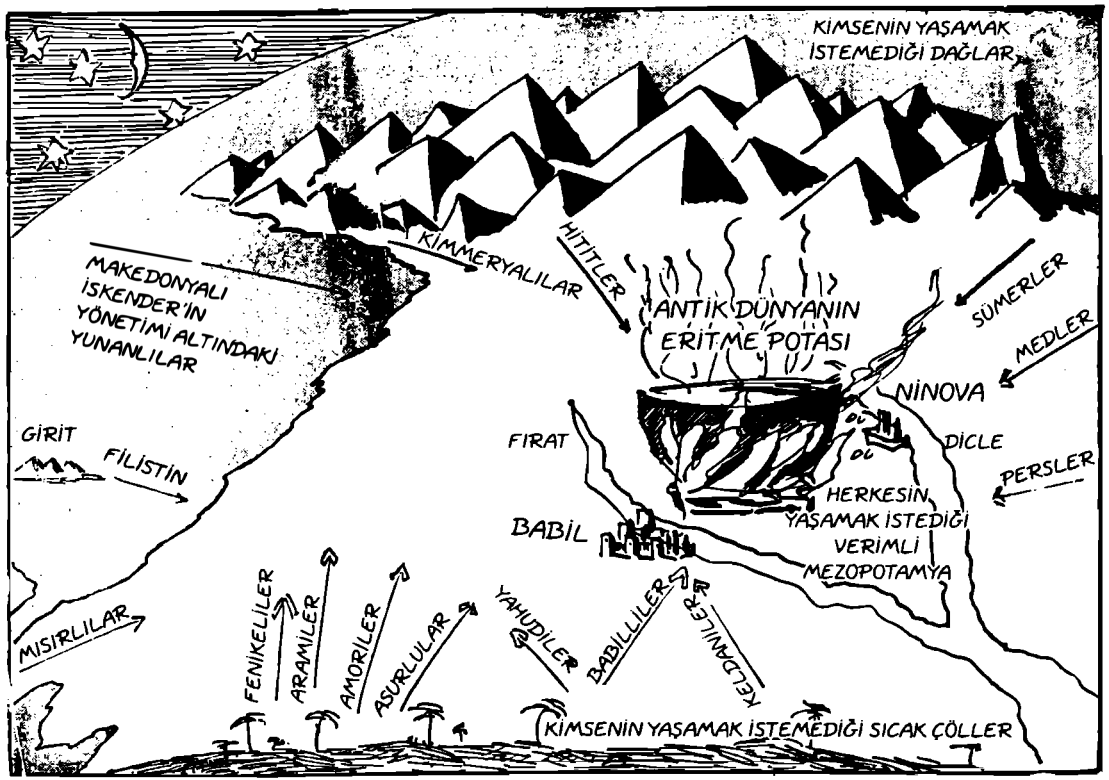
7
Mezopotamya

Doğu uygarlığının ikinci merkezi

Şimdi sizi en yüksek piramidin tepesine çıkaracak ve gözlerinizin şahin gözü kadar keskin olduğunu hayal etmenizi isteyeceğim. Çok uzaklarda, çölün sarı kumlarının çok çok ötesinde bir yerlerde, yeşil renkli, pırıltılar saçan bir şey göreceksiniz. Bu, iki nehir arasında uzanan bir vadi. Eski Ahit'te vaat edilen cennet. Yunanlıların, "iki nehir arasındaki ülke" anlamında Mezopotamya adını verdikleri, gizemlerle ve harikalarla dolu ülke burası.

Nehirlerden birisi, (Babillilerin Purattu dediği) Fırat, diğeri de (o zamanki adı Diklat olan) Dicle. İkisi de yollarına Nuh'un Gemisi'nin kendisine bir yer bulduğu dağların karlı yamaçlarından başlıyor, yavaş yavaş güney ovalarında akıp sonunda Basra Körfezi'nin çamurlu kıyılarına ulaşıyorlar. Çok büyük ve faydalı bir iş yapan bu nehirler, batı Asya'nın kurak topraklarını verimli bir bahçeye dönüştürüyor.

İnsanlar Nil vadisine, orada kolaylıkla yiyecek bulabilecekleri için akın etmişlerdi. "Nehirler arasındaki ülke" de aynı sebepten ötürü rağbet görüyordu. Kuzeydeki dağların sakinleri de, güneydeki çöllerde gezinen kavimler de vaatlerle dolu bu topraklara el koymak ve bölgeyi hazinelerinin en değerli parçası olarak yönetmek istiyorlardı. Dağlıların ve çöl göçebelerinin arasındaki sürekli rekabet, bitip tükenmek bilmeyen savaşlar çıkmasına neden oluyordu. Bu savaşlarda yalnızca en güçlü ve en cesur olanlar hayatta kalmayı ümit edebilirlerdi. Bu da Mezopotamya'nın her açıdan Mısır kadar önemli bir uygarlık kurmayı başarmış olan güçlü insanların yurdu haline gelmiş olmasını açıklar.

Antik dünyanın ergitme potası Mezopotamya

8
Sümerler

Kil tabletlerle bize Sami ırkının kaynaştığı büyük bir kazan olan Asur'un ve Babil'in öyküsünü anlatan Sümerli çivi yazıcıları

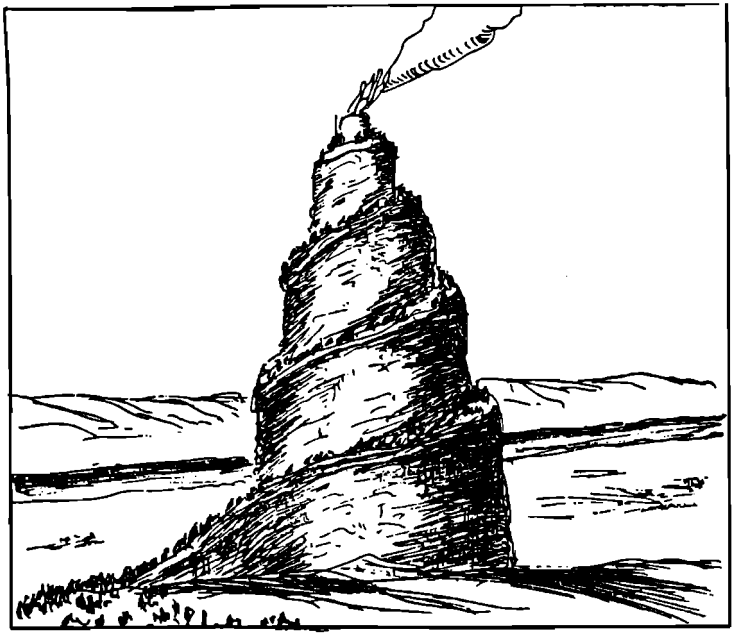
On beşinci yüzyıl, büyük keşiflere sahne olan bir çağdı. Hitay'a giden bir yol bulmaya çalışan Kolomb, varlığından kimsenin şüphelenmediği yeni bir kıta bulmuştu. Avusturyalı bir piskopos, doğuya giderek Moskova Dükalığı'nın yurdunu bulmak için bir keşif gezisi düzenlediyse de, bu gezi başarısızlığa uğradı ve Batılılar ancak bir kuşak sonra Moskova'yı ziyaret ettiler. Bu arada Barbero isimli bir Venedikli de batı Asya'daki kalıntıları incelemiş ve Şiraz kentinin tapınaklarının taşlarına oyulmuş ve sonsuz sayıda pişmiş kil parçası üzerine kazınmış çok acayip bir lisanla ilgili bilgiler getirmişti.

Gelgelelim, Avrupa'nın başka meselelerle işi başından aşkındı. Bu nedenle ilk "çivi yazısı" (bu ismin kullanılmasının nedeni, harflerin çiviyle kazınmış gibi görünmesiydi) örnekleri ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Niebuhr isimli Danimarkalı bir arazi araştırmacısı tarafından Avrupa'ya getirildi. Bundan otuz yıl sonra, Grotefend isimli sabırlı bir öğretmen ilk dört harfin şifresini çözmeyi başardı. D, A, R ve SH. Pers kralı Darius'un ismi. Aradan yirmi yıl daha geçtikten sonra, ünlü Behistun yazıtını bulan kişi olan İngiliz subay Henry Rawlinson, batı Asya'nın çivi yazılarını sökebilmemiz için kullanışlı bir şifre anahtarı buldu.

Bu çivi yazılarının şifrelerini çözme işiyle karşılaştırılınca, Champollion'un yaptığı iş çocuk oyuncağı kalıyordu. Mısırlılar resim kullanmışlardı; oysa Mezopotamya'nın en eski yerleşimcileri olan ve kelimelerini kil tabletler üzerine kazıma fikrini bulan Sümerler, resimleri tamamen bir tarafa bırakarak, kökenlerini oluşturan re-

simlerle pek az bağlantısı bulunan V biçimli şekillerden oluşan bir sisteme geçmişlerdi. Birkaç örnek, ne demek istediğimi anlamanızı sağlayacaktır. Başlangıçta, bir çiviyle kil üstüne kazınan "yıldız", şöyle görünüyordu: Ne var ki bu işareti kazımak külfetli bir işti, bu nedenle bir süre sonra "gök" kelimesi de "yıldız" kelimesinin anlamına eklenince, işaret basitleştirilerek şu hali aldı: Bu da işleri daha da karıştırdı. Aynı şekilde "öküz" kelimesi işaretinden işaretine, "balık" işaretinden işaretine dönüştürüldü. Başlangıçta düz bir halka olarak, şekliyle gösterilen güneş şeklini aldı. Bugün Sümer yazısını kullanıyor olsaydık, işaretini olarak yazardık. Fikirlerimizi bu sistemi kullanarak yazmak çok karmaşık bir iş gibi görünebilir ama Sümerler, Babilliler, Asurlular, Persler ve verimli vadiye akıp gelen bütün değişik ırklar, otuz yüzyıldan fazla bir süreyle bu yazıyı kullandılar.

Mezopotamya'nın hikâyesi, bitmek bilmeyen bir savaş ve fetih hikâyesidir. Önce kuzeyden Sümerler geldi. Dağlarda yaşayan beyaz bir ırktılar. Tanrılarına tepelerin en yüksek noktalarında tapınırlardı. Ovada yaşamaya başladıktan sonra, küçük suni tepeler inşa ederek tapınaklarını bu tepelerin üzerine kurmaya başladılar. Merdiven yapmayı bilmedikleri için, tepelerinin çevresini saran

Babil Kulesi

eğimli yollar açıyorlardı. Mühendislerimiz bu fikirden hâlâ faydalanır, örneğin büyük tren istasyonlarında katlar bir kattan ötekine doğru yükselen geçitlerle birbirine bağlanır. Sümerler'den aldığımız başka fikirler de olabilir ama varsa da bunu bilmiyoruz. Daha ileri tarihlerde verimli vadiye gelen başka ırklar, Sümerliler'i tamamıyla yuttu, yine de kuleleri Mezopotamya kalıntılarının ortasında hâlâ ayaktadır. Yahudiler, Mısır'dan çıkmalarının ardından Babil'e geldiklerinde gördükleri bu kulelere, Bab-İlli Kuleleri, yani Babil Kuleleri adını verdiler.

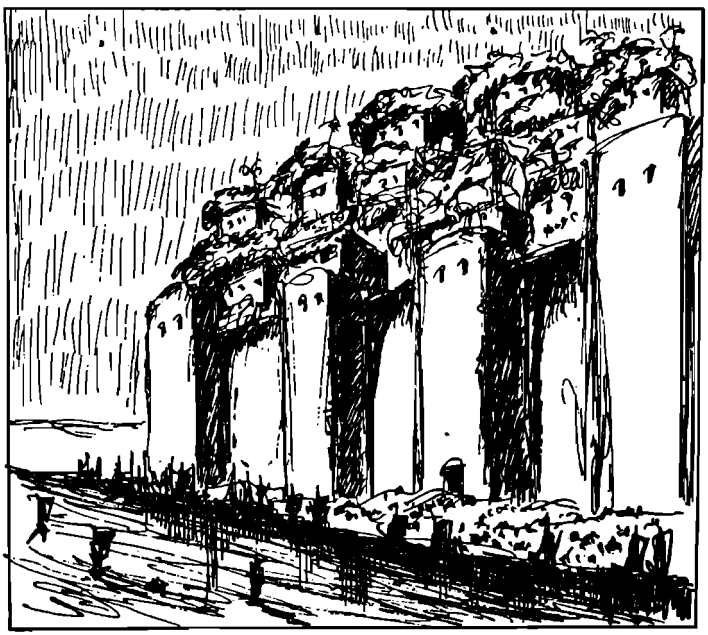
Sümerler, bizim çağımızdan kırk yüzyıl önce Mezopotamya'ya girmişlerdi. Daha sonra, Arabistan çölünde yaşayan, benzer dilleri konuşan ve eski günlerde Nuh'un üç oğlundan biri olan Sam'ın soyundan geldiğine inanıldığı için "Sami" olarak adlandırılan kavimlerden biri olan Akatlar tarafından ortadan kaldırıldılar. Bundan bin yıl sonra Akatlar, başka bir çöl kavmi olan Amorilerin hâkimiyeti

Ninova

altına girmek zorunda kaldı. Amorilerin büyük kralı Hamurabi, kutsal şehir Babil'de kendisine muhteşem bir saray inşa ettirdi ve halkına Babil Devleti'nin antik dünyanın en iyi yönetilen devleti olmasını sağlayan kanunlar sundu. Bundan sonra, Eski Ahit'te de karşınıza çıkacak olan Hititler verimli vadiyi ele geçirdiler ve yanlarında götüremeyecekleri her şeyi yakıp yıktılar. Hititler de, büyük çöl tanrısı Aşur'a tapan ve kendilerine Asurlular diyen başka bir kavim tarafından yok edildi. Asurlular, bütün batı Asya'yı ve Mısır'ı fetheden muazzam büyüklükte ve korku salan bir imparatorluk kurdular, Ninova kentini de bu imparatorluğun merkezi yaparak sayısız tebaa ırktan vergi topladılar. Bu durum MÖ yedinci yüzyıla, yine bir Sami kavmi olan Kaldilerin Babil'i yeniden inşa edip dönemin en önemli başkenti haline getirmesine kadar sürdü. Bu kavmin en iyi tanınan kralı Nebukatnezar, bilim konusundaki çalışmaları destekledi. Bugünkü bütün astronomi ve matematik bilgilerimiz, ilk olarak Kaldiler tarafından keşfedilen belirli temel ilkelere daya-

nır. MÖ 538 yılında, Pers çobanlardan oluşan acımasız bir kavim, eski toprakları işgal ederek Kaldilerin imparatorluğunu yıktı. İki yüzyıl sonra Büyük İskender gelip bu kavmin yönetimini dağıttı ve Sami ırklarının kaynaştığı bir kazan olan verimli vadiyi bir Yunan eyaletine çevirdi. Ondan sonra Romalılar geldi, Romalıları Türkler takip etti ve dünya uygarlığının ikinci merkezi olan Mezopotamya muazzam toprak yığınlarının kadim zaferlerin hikâyelerini anlattığı uçsuz bucaksız bir vahşiliğe dönüştü.

Babil

9
Musa

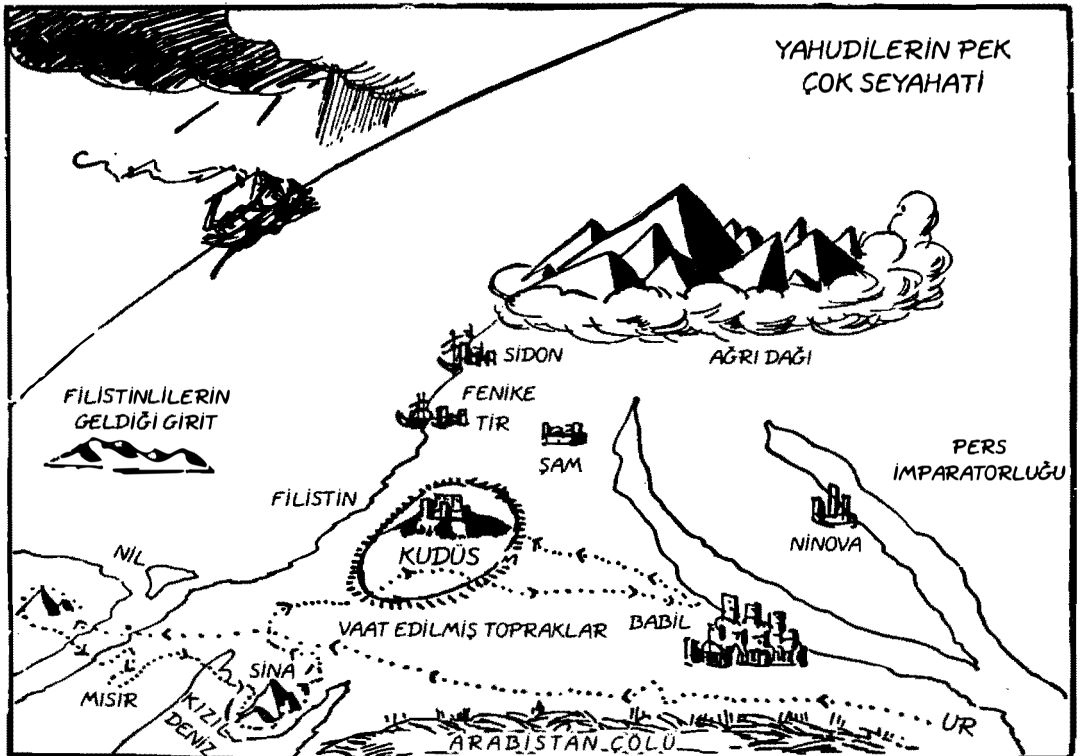
Yahudilerin lideri Musa'nın hikâyesi

Günümüzden yirmi yüzyıl kadar önce, Sami çobanlardan oluşan küçük ve önemsiz bir Sami kabilesi, Fırat nehrinin ağzındaki Ur şehrindeki eski yurtlarından ayrılıp, Babil krallığının hükmü altındaki topraklarda yerleşecek başka bir yer aramaya çıkmışlar. Kraliyet askerleri tarafından sürülmüş olan bu kavim, batıya doğru ilerleyerek çadırlarını kurabilecekleri boş bir arazi parçası aramış.

Bu çoban kabilesi, İbraniler veya bizim kullandığımız isimle Yahudiler olarak biliniyormuş. Uzaklara, çok uzaklara gitmişler ve uzun yıllar süren ümitsiz seyahatlerin ardından, Mısır'da sığınacak bir yer bulmuşlar. Beş yüzyıldan uzun süreyle Mısırlıların arasında yaşayan Yahudiler, yerleştikleri bu ülke çapulcu Hiksoslar tarafından işgal edilince (Mısır'ın hikâyesini anlatırken bundan bahsetmiştim), yabancı işgalcilere faydalı olmanın bir yolunu bulmuş ve otlaklarını, tarlalarını ellerinde tutmayı başarmışlar. Ne var ki uzun bir bağımsızlık savaşının ardından Mısırlılar Hiksosları Nil vadisinden kovunca, Yahudiler için sıradan köleler konumuna düşürüldükleri ve kraliyet yollarıyla piramitlerin inşaatında çalışmaya zorlandıkları kötü günler başlamış. Sınırlar Mısırlı askerler tarafından korunduğu için Yahudilerin kaçma olanağı da yokmuş.

Yahudiler yıllarca eziyet çektikten sonra, uzun yıllar boyunca çölde yaşamış ve orada yaşarken de şehirden, şehir hayatından uzak durup yabancı bir uygarlığın sunduğu kolaylık ve rahatlıklara teslim olup baştan çıkmayı reddetmiş atalarının en temel erdemlerinin kıymetini bilmeyi öğrenmiş genç bir Yahudi olan Musa tarafından kötü kaderlerinden kurtarılmışlar.

Musa, halkına saygıdeğer atalarının yaşam tarzlarını yeniden sevgi duymayı öğretmeye karar vermişti. Arkalarından gönderilen Mısır taburlarının elinden kurtulmayı başardı ve kavmini Sina

Yahudilerin seyahatleri

Dağı'nın eteklerindeki ovaya götürdü. Çöldeki uzun ve yalnız yaşamı boyunca gökleri yöneten ve çobanların hayatının ve aydınlığının bağlı olduğu gök gürültüsü ve fırtına tanrısına hürmet etmeyi öğrenmişti. Batı Asya'da yaygın olarak tapılan pek çok ilahtan biri olan Yehova isimli bu tanrı, Musa'nın öğretileri aracılığıyla bütün Yahudi ırkının tek efendisi haline geldi.

Musa bir gün Yahudilerin yaşadığı yerden kayboldu. Kaba yontulmuş taştan yapılma iki tabletle gittiği fısıldanıyordu. O öğleden sonra, dağın zirvesi gözden kayboldu. Korkunç bir fırtınanın karanlığı zirveyi insanlardan saklamıştı. Musa geri döndüğündeyse, vay canına! Yehova'nın yarattığı gök gürültüsünün gümbürtüleri ve kendi şimşeklerinin ışıltıları arasında insanlara söylediği sözler, taş tabletlerin üzerine kazınmıştı. O andan itibaren Yehova bütün Yahudilerce kaderlerinin en büyük efendisi ve On Emir'in bilgece tavsiyelerine uymalarını emrederek Yahudilere kutsal hayatlar sürmelerini öğreten tek Tanrı olarak kabul edildi.

Musa Kutsal Topraklara bakıyor

Yahudiler, Musa çöldeki yollarına devam etmelerini söylediğinde onu takip ettiler. Ne yiyeceklerini, ne içeceklerini, sıcak iklimde iyi durumda koruyabilecekleri hangi ürünlerden kaçınmaları gerektiğini tanımladığında Musa'ya itaat ettiler. Sonunda, uzun yıllar boyunca gezindikten sonra güzel ve zengin bir ülkeye geldiler. Burası "Filistinlilerin yurdu" anlamına gelen Filistin'di ve adalarından kovulduktan sonra buraya gelen küçük bir Giritli kabilesi sahil boyunca yerleşmişti. Ne yazık ki Kenanlılar adı verilen başka bir Sami kavmi Filistin'de zaten yerleşmiş durumdaydı. Yahudiler zorla vadilere kadar sokularak kendilerine şehirler kurdular ve huzurun evi anlamında Kudüs ismini verdikleri bir kentte muazzam bir tapınak inşa ettiler.

Musa'ya gelince, artık halkının lideri değildi. Filistin'in dağ sıralarını uzaktan görme fırsatı bulmuş, sonra da gözlerini bir daha açmamak üzere yummuştu. Yehova'yı hoşnut etmek için canla başla ve sadakatle çalışmış; halkını yabancı ülkelerde kölelikten kurtarıp özgür bir yaşam sürecekleri yeni bir diyara getirmekle kalmamış, Yahudilerin dünyada tek tanrıya tapan ilk millet olmalarını da sağlamıştı.

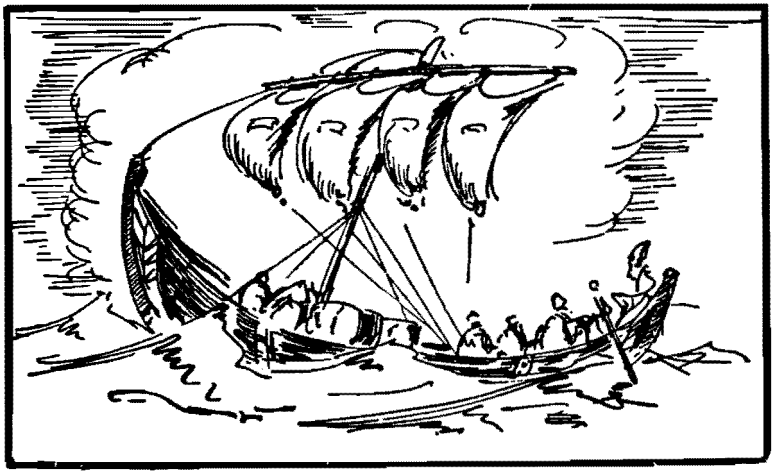
10
Fenikeliler

Bize alfabemizi kazandıran Fenikeliler

Yahudilerin komşusu olan Fenikeliler, çok erken tarihlerde Akdeniz kıyılarına yerleşmiş bir kavimdi. Sur ve Sidon olmak üzere iki tane çok iyi korunmuş şehir kurdular ve kısa sürede batı denizlerindeki ticaretin tek hâkimi durumuna geldiler. Gemileri düzenli olarak Yunanistan'a, İtalya'ya ve İspanya'ya gidiyor, hatta Cebelitarık Boğazı'nı da geçerek, kalay satın alabilecekleri İngiltere açıklarındaki Scilly Adaları'nı ziyaret ediyordu. Fenikeliler her gittikleri yerde, koloni adını verdikleri küçük ticaret birimleri kuruyorlardı. Bu birimlerin çoğu, Cadiz ve Marsilya gibi çağdaş şehirlerin temelini oluşturur.

Fenikeliler iyi kâr elde edebilecekleri şeyleri alıp satarlardı. Vicdanları onları rahatsız etmezdi. Komşularının anlattıklarına inanacak olursak Fenikelilerin "doğruluk" ve "dürüstlük" kelimelerinin anlamlarını bilmediğini söyleyebiliriz. Tıka basa dolu bir hazine sandığı hepsinin en büyük hayaliydi. Fenikeliler gerçekten de pek hoş insanlar değildi, hiç dostları da yoktu. Buna rağmen gelecek kuşaklara gerçekten de mümkün olan en değerli hizmeti sunmuşlar, bize alfabemizi miras bırakmışlardır.

Fenikeliler, Sümerlerin icat etmiş olduğu yazı sanatına aşinaydılar ama bu çengele benzeyen şekilleri vakit kaybı olarak görüyorlardı. İşlerini bilen ticaret adamlarıydılar, iki-üç harfi taşa kazımak için saatler harcayamazlardı. O nedenle işe koyuldular ve öncekinden çok daha üstün yeni bir yazı sistemi icat ettiler. Mısırlılardan birkaç resim ödünç aldılar, Sümerliler'in çiviyi andıran şekillerinin bir kısmını basitleştirdiler. Zamandan kazanmak için eski sistemin süslü püslü biçimlerinden vazgeçtiler ve binlerce değişik biçimi yirmi ikiye indirerek kısa ve kullanışlı bir alfabe elde ettiler.

Fenike ticaret gemisi

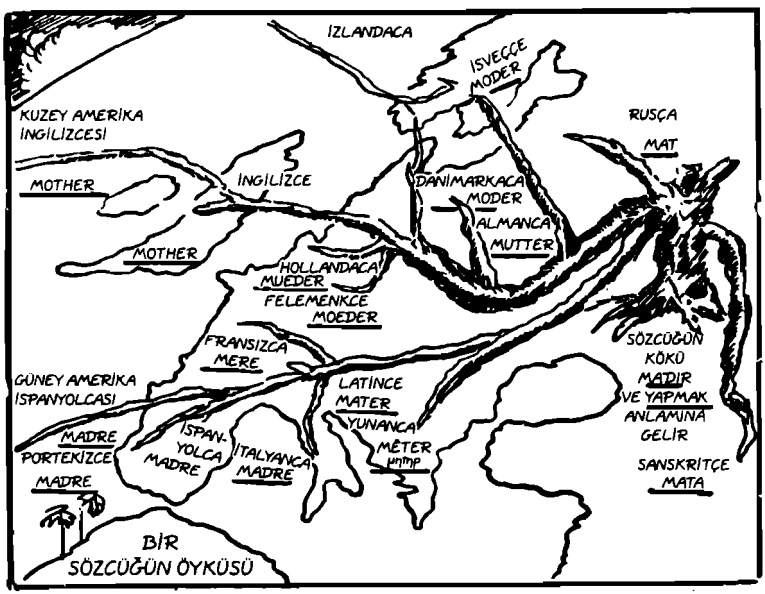
Zamanla bu alfabe Ege Denizi'ni aşarak Yunanistan'a girdi. Yunanlılar kendilerinden birkaç harf ekleyerek geliştirdikleri sistemi İtalya'ya taşıdılar. Romalılar, alfabedeki şekilleri biraz değiştirdikten sonra, sistemi Batı Avrupa'nın vahşi barbarlarına öğrettiler. Bu vahşi barbarlar bizim atalarımızdı. İşte bu yüzden bu kitap, Mısırlıların hiyeroglifleriyle veya Sümerlilerin çivi yazısıyla değil, Fenikelilerin bulduğu karakterlerle yazılmıştır.

11
Hint-Avrupalılar

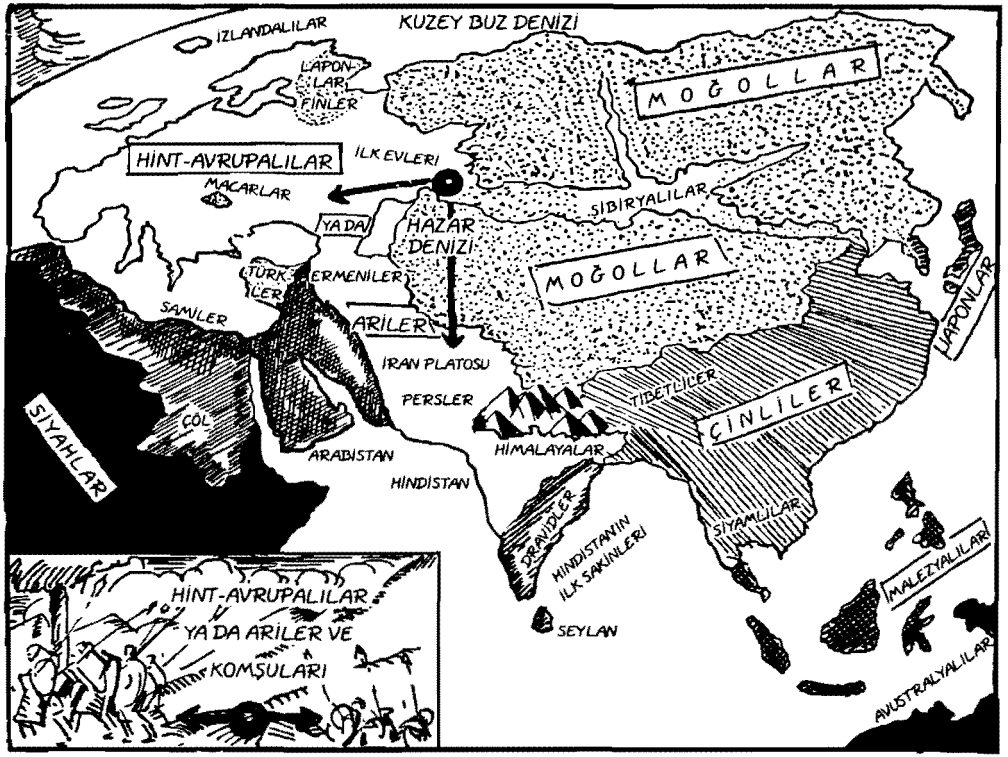
Hint-Avrupalı Persler Sami ve Mısır dünyasını fethediyorlar

Mısır, Babil, Asur ve Fenike uygarlıkları neredeyse otuz yüzyıldan beri vardı ve verimli vadinin saygıdeğer halkları yaşlanıp yıpranıyordu. Ufukta yeni ve çok daha canlı bir ırk belirdiğinde, eskilerin kötü kaderi mühürlenmiş oldu. Avrupa'yı fethetmekle kalmayıp, bugün Britanya Hindistanı olarak bilinen ülkenin de hâkim sınıfı haline geldikleri için bu ırka Hint-Avrupa ırkı diyoruz.

Hint-Avrupalılar, Sami ırkları gibi beyaz insanlardı ama Samilerden farklı olarak Macarca, Fince ve kuzey İspanya'nın Bask lehçeleri hariç bütün Avrupa dillerinin ortak atası olarak kabul edilen değişik bir dil konuşuyorlardı.

Bir sözcüğün öyküsü

Hint-Avrupalılar ve komşuları

Biz onların varlığından haberdar olduğumuzda yüzyıllardan beri Hazar Denizi'nin kıyısında yaşıyorlardı. Günün birinde çadırlarını topladılar ve yeni bir yurt aramaya çıktılar. Bazıları Orta Asya'nın dağlarına yerleşti ve İran yaylasını çevreleyen tepelerde yüzyıllar boyunca yaşadı. Bu yüzden onlara Ari diyoruz. Diğerleri batan güneşin peşine düştüler ve Avrupa ovalarını ele geçirdiler. Yunanistan ve Roma'nın hikâyelerini anlattığımda onlardan bahsedeceğim.

Şimdilik Arileri takip edelim. Pek çoğu, ulu öğretmenleri Zerdüşt'ün liderliğinde dağdaki evlerinden ayrılıp denize doğru hızla akan İndus nehri boyunca ilerlediler.

Diğerleri, batı Asya'nın tepelerinde kalmayı tercih etmişlerdi. Orada Medler ve Persler olarak yarı bağımsız toplumlar kurdular. Bu isimleri, eski Yunan tarih kitaplarından biliyoruz. İsa'nın doğumundan önce yedinci yüzyılda, Medler kendilerine ait bir Med imparatorluğu kurmuşlardı ama Anşan olarak bilinen bir kavmin şefi olan Kiros kendisini bütün Pers kabilelerinin kralı ilan edip kısa sürede hem kendisinin, hem de çocuklarının bütün batı Asya'nın ve Mısır'ın mutlak hâkimi olmasını sağlayan bir fetihler serüvenine girişince, Med İmparatorluğu da ortadan kalktı.

Gerçekten de, Hint-Avrupalılar batıda zafer kazanmaya yönelik çalışmalarını o kadar şevkle sürdürüyorlardı ki, kısa süre içerisinde yüzyıllar önce Avrupa'ya gelip Yunan yarımadasına ve Ege adalarına yerleşmiş olan diğer Hint-Avrupa kavimleriyle aralarında ciddi sürtüşmeler çıktı.

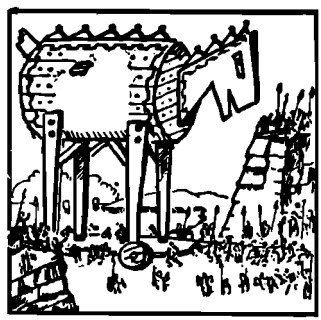
Bu sürtüşmeler, Yunanistan ve Pers Krallığı arasında üç ünlü savaşa yol açtı, bu savaşlar sırasında da Pers kralları Darius ve Serhas yarımadanın kuzey kısmını işgal ettiler. Yunan topraklarını kırıp geçirdiler ve Avrupa kıtasında kalıcı olmak için ellerinden geleni yaptılar.

Bu, kadim öğretmen Asya ile genç ve hevesli öğrenci Avrupa'nın ilk karşılaşmalarıydı. Bu kitabın diğer bölümlerinden pek çoğunda, size doğu ile batı arasındaki çekişmenin nasıl günümüze kadar sürdüğünden bahsedeceğim.

12
Ege Denizi

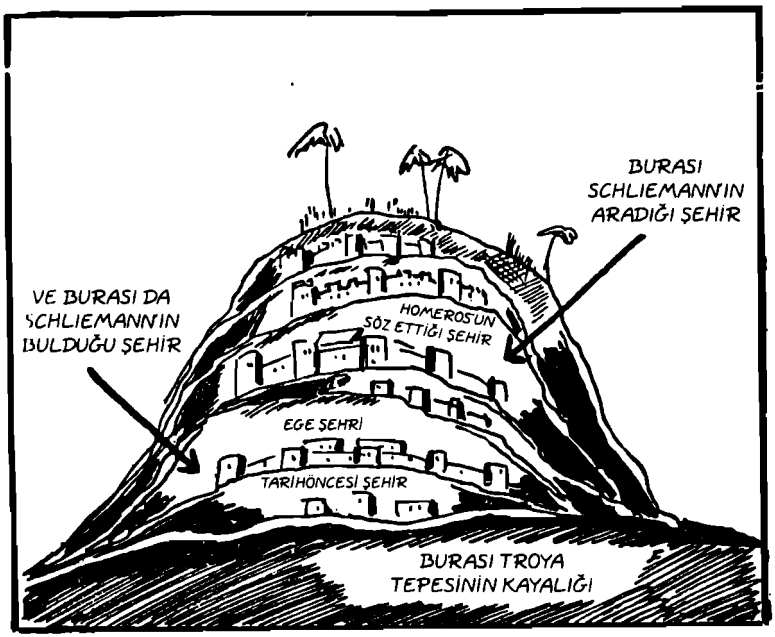
Ege Denizi halkları, kadim Asya uygarlığını Avrupa'nın vahşi koşullarına taşıyor

Babasından Truva hikâyesini dinlediğinde, Heinrich Schliemann küçük bir çocuktu. Bu hikâyeyi o zamana kadar dinlediği her şeyden daha fazla seven Heinrich, evden ayrılabilecek kadar büyür büyümez Yunanistan'a gidip Truva'yı bulmaya karar verdi. Mecklenburg köyünde yaşayan fakir bir kırsal bölge papazının oğlu olması umurunda bile değildi. Paraya ihtiyacı olacağını biliyordu, o da önce bir servet kazanmayı, kazıyı ondan sonra yapmayı kafasına koydu. Gerçekten de çok kısa bir sürede büyük bir servet edinmeyi başardı ve keşif gezisi için gerekli parayı toparlar toparlamaz da zamanında Truva'nın bulunduğunu düşündüğü Ön Asya'nın kuzeybatı köşesine doğru yola çıktı.

Truva Atı

Eski Ön Asya'nın bu kuytu köşesinde, üstünü ot bürümüş bir toprak yığını yükseliyordu. Geleneksel anlatılara göre burası Truva kralı Priamos'un eviydi. Hevesi bilgisinden fazla olan Schliemann, ön keşiflerle uğraşarak vakit harcamadı, hemen kazı işine girişti. Öyle bir hararetle ve öyle bir hızla kazıyordu ki, açtığı hendek onu

Schliemann Truva'yı kazıyor

doğruca aradığı şehrin merkezine götürdü ve Homer'in yazdığı Truva'dan en az bin yıl daha eski olan başka bir kentin kalıntılarına ulaştırdı. Sonra çok ilginç bir şey gerçekleşti. Bu kazılar sonucunda cilâlı taştan yapılma birkaç çekiç veya kırık çanak çömlek parçaları bulsaydı kimse şaşırmayacaktı ama o, insanların Yunanlılar gelmeden önce bu bölgede yaşayan tarih öncesi halklarla genellikle ilişkilendirdiği bu türden nesneler yerine güzel heykeller, çok değerli mücevherler ve Yunanlıların bilmediği şekillerde süslenmiş vazolar çıkardı topraktan. Schliemann, büyük Truva savaşından önce Ege sahilinde ülkelerini işgal eden ve uygarlıklarını yok eden veya bu uygarlığı bütün özgün niteliklerini yitirene kadar ezen vahşi Yunan kavimlerine göre pek çok yönden üstün bir halkın on yüzyıl boyunca yaşadığı fikrini araştırmaya başladı ve durumun gerçekten de böyle olduğu anlaşıldı. 1870'li yılların sonuna doğru Schliemann, Miken şehrinin kalıntılarını ziyaret etti. Kalıntılar o kadar

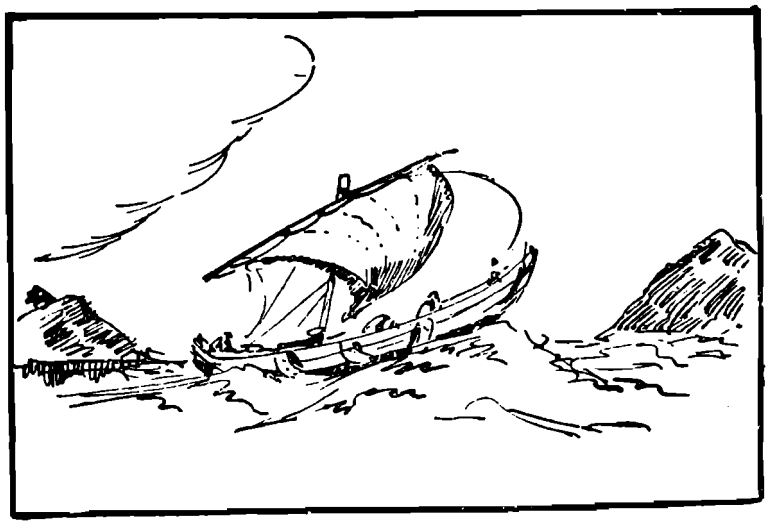
eskiydi ki, Roma'dan kalma rehber kitapları bile onların antikalığı karşısında hayret duygularıyla doluydu. Schliemann, Miken'de dolaşırken küçük, yuvarlak bir bölgedeki taş levhaların altında şahane bir hazine buldu. Bu sandığı, Yunan sahillerine şehirler kuran ve Yunanlıların çok eski günlerde dağların zirveleriyle top oynadığını düşündükleri tanrı benzeri devler olan Titanlar tarafından yapıldığını zannetmelerine yol açacak kadar büyük, güçlü ve kalın surlar inşa eden esrarengiz insanlar oraya bırakmıştı.

Bu çok sayıdaki kalıntı üzerinde yürütülen dikkatli çalışmalar, hikâyenin romantik unsurlarının bir kısmını silip attı. Bu erken dönem sanat eserlerini yapanlar ve o güçlü kaleleri inşa edenler büyücü değil, basit denizci ve tüccarlardı. Girit'te ve Ege Denizi'nde bulunan pek çok küçük adanın üstünde yaşıyorlardı. Cesur denizcilerdi ve Ege'yi yüksek derecede gelişmiş doğu ile yavaş yavaş ilerlemekte olan Avrupa kıtasının vahşiliği arasında mal değiş tokuşu yapılabilecek bir ticaret merkezine dönüştürmüşlerdi.

Argolis'teki Miken

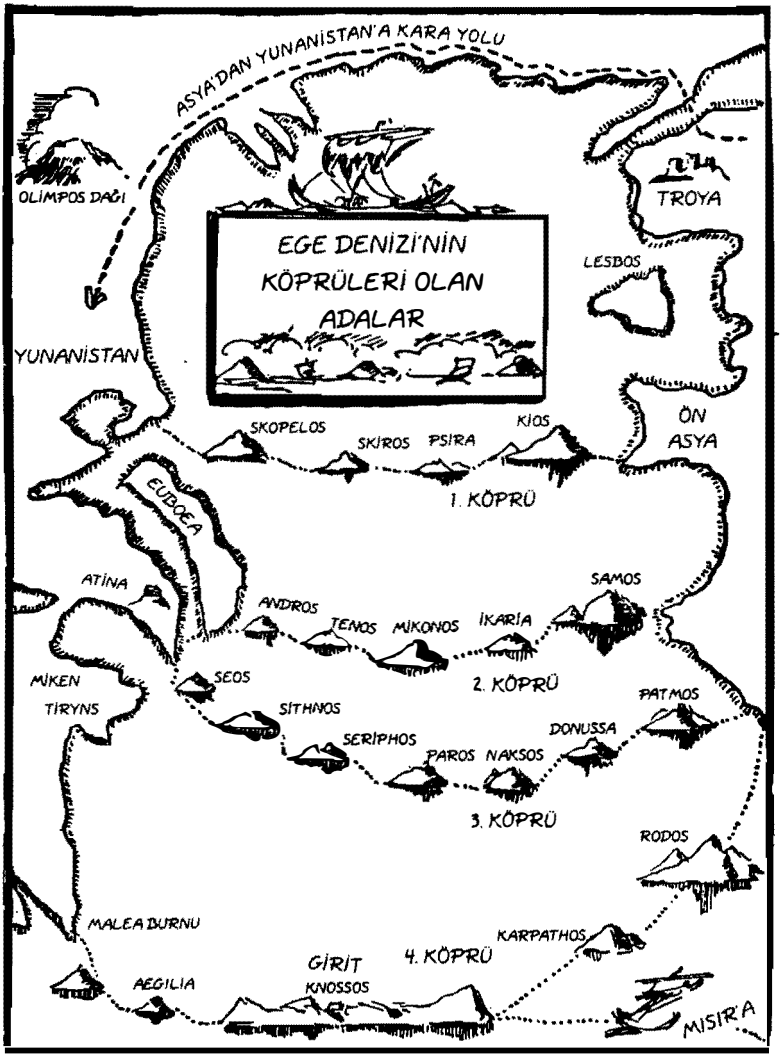
Bu insanlar, bin yıldan fazla süreyle çok üstün bir sanat formu geliştirmiş olan bir ada imparatorluğunu korumuşlardı. Girit'in kuzey sahilinde kurulmuş olan en önemli şehirleri Knossos, hijyen ve rahatlık konularında son derece ilerici bir yerdi. Sarayda uygun bir su tesisatı vardı, evlerde sobalar bulunuyordu ve Knossoslular o zamana kadar bilinmeyen banyo küvetini her gün kullanan ilk insanlardı. Krallarının sarayı sarmal merdivenleriyle ve geniş ziyafet salonuyla ünlüydü. Sarayın altında şarabın, tahılın ve zeytinyağının depolandığı mahzenler o kadar büyüktü ve ilk Yunanlı ziyaretçiler bu mahzenlerden öylesine etkilenmişti ki, giriş kapısı kapandıktan sonra çıkışını bulmanın neredeyse imkânsız olduğu karmakarışık geçitlerden oluşan "labirent" adlı yapılarla ilgili ilk hikâye ortaya çıkmıştı.

Ege Denizi

Ne var ki, bu büyük Ege İmparatorluğu'na sonunda ne olduğunu ve ani çöküşünün sebebini bilmiyorum.

Giritliler yazı sanatını biliyorlardı ama yazıtlarının şifresi bugüne kadar çözülemedi. Bu yüzden tarihçeleri bizim için meçhul. Serüvenlerini geride bıraktıkları kalıntılardan yola çıkarak yeniden

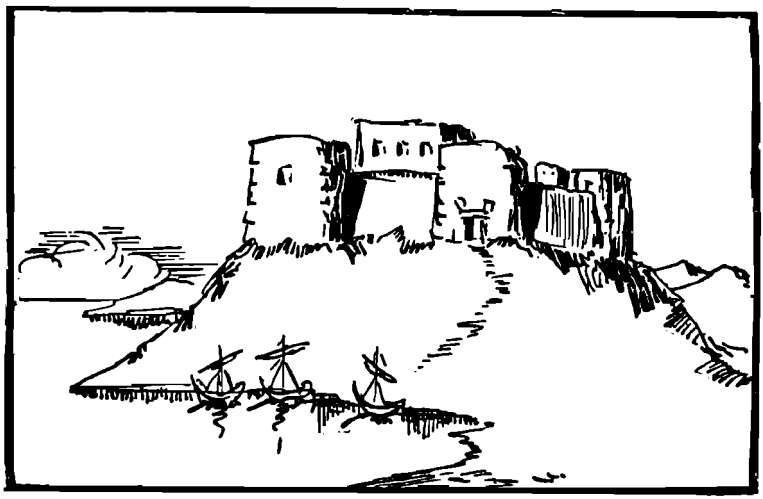
Asya ve Avrupa arasında, adalardan oluşan köprüler

oluşturmak zorundayız. Bu kalıntılar, Ege dünyasının Kuzey Avrupa ovalarından kısa süre önce gelmiş daha az uygar bir ırk tarafından aniden işgale uğradığını açık seçik anlatıyor. Çok büyük bir yanılgı içerisinde değilsek, Giritlilerin ve Ege uygarlığının yıkılmasına neden olan vahşiler, Adriyatik ve Ege denizleri arasında uzanan yarımadayı daha kısa bir süre önce ele geçirmiş olan belirli bazı göçmen çoban kavimlerinden başkası değil. Yani, Yunanlılar.

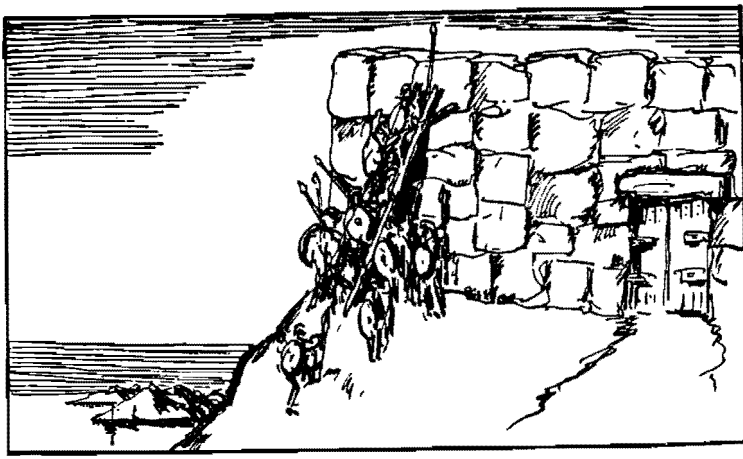
13
Yunanlılar

Bu Arada Hint-Avrupa kavmi Helenler, Yunanistan'ı ele geçiriyor

Piramitler bin yaşına gelmiş ve ilk eskime belirtilerini göstermeye başlamışlardı. Babil'in bilge kralı Hamurabi, birkaç yüzyıldır mezarında yatıyordu. Bu sırada çobanlardan oluşan küçük bir kavim Tuna nehri kıyısındaki yurdunu terk ederek yerleşecek yeni ve daha güzel yerler bulma umuduyla güneye doğru indi. Deukalion ve Pyrrha'nın kızları Helen'in adından ilham alarak kendilerine Helenler diyorlardı. Eski efsanelere göre, ne zaman olduğu bilinemeyecek kadar eski günlerde insanlar Olimpos Dağı'nda yaşayan kudretli tanrı Zeus'un onlardan tiksinmesine yol açacak kadar kötülüğe saplandıklarında, herkesi öldüren bir sel olmuş, yalnız Deukalion ve Pyrrha bu selden kurtulmayı başarmıştı.

Yunan anakarası üzerinde bulunan bir Ege kenti

Akhalar bir ege kentini alıyorlar

Bu eski Helenler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Atina'nın düşüşünü anlatan tarihçi Tukidides, en eski atalarını tanımlarken "pek bir işe yaramazlardı," demişti ki, bu büyük ihtimalle doğruydu. Eski Helenler son derece kaba insanlardı. Domuz gibi yaşar, düşmanlarının cesetlerini koyunlarına bekçilik eden köpeklere atarlardı. Başka insanların haklarına saygı duymazlardı. Yunan yarımadasının yerlileri olan Pelasgları öldürüp çiftliklerini çalmış, sığırlarına el koymuş, karılarıyla kızlarını köle olarak çalıştırmışlardı. Öncü Helen birliklerini Tesalya ve Mora'ya götüren Akha kavminin cesaretini öven sonsuz sayıda şarkı yazmışlardı.

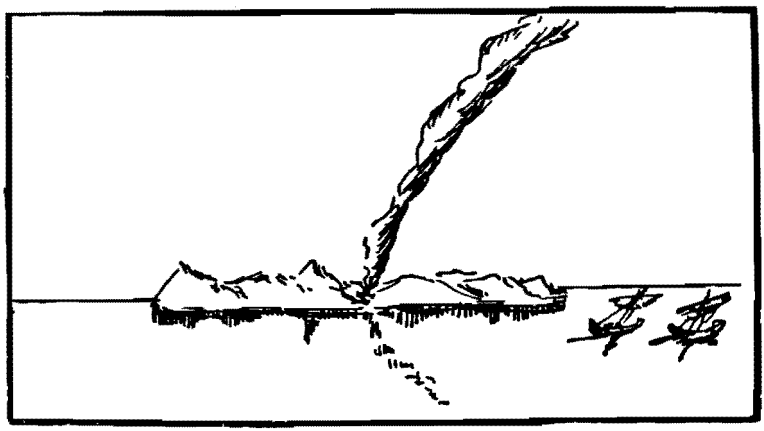
Orada burada, yüksek tepelerin üstünde Egelilerin kalelerini görüyorlardı ama Egeli askerlerin metal kılıçlarından ve mızraklarından korktukları ve kendi hantal taş baltalarıyla onları yenmeyi umut edemeyecekleri için bu kalelere saldırmıyorlardı.

Yüzyıllar boyunca vadiden vadiye, yamaçtan yamaca gezip durdular. Derken toprakların her tarafına yerleşilmiş oldu ve göç sona erdi.

İşte Yunan uygarlığının başlangıç noktası budur. Ege kolonilerini görerek yaşayan Yunanlı çiftçi sonunda merakına yenik düşerek kibirli komşularını ziyarete gitti ve böylece Miken'in ve Tiryns'in

yüksek taş duvarlarının ardında yaşayan insanlardan çok faydalı şeyler öğrenebileceğini fark etti.

Akıllı bir öğrenciydi. Kısa bir zaman içinde, Egelilerin Babil'den ve Teb'den getirdiği acayip demir silahların kullanımında ustalaştı. Denizciliğin gizemlerini anlamaya, kendisi için küçük kayıklar yapmaya başladı.

Knossos'un düşüşü

Egelilerden öğrenebileceği her şeyi öğrendikten sonra da öğretmenlerine sırt çevirdi ve onları tekrar adalarına çekilmeye zorladı. Bundan kısa süre sonra da denize açılarak bütün Ege şehirlerini fethetti. Sonunda, İsa'nın doğumundan on dört yüzyıl kadar önce Knossos şehrini yakıp yıkarak yağmaladı. Böylece Helenler sahneye çıkışlarından on yüzyıl sonra Yunanistan'ın, Ege'nin ve Ön Asya'nın kıyı şeridinin tek hâkimi haline geldiler. Eski uygarlığın son ticari kalesi Truva, MÖ on birinci yüzyılda yıkıldı. Avrupa tarihi, bütün ciddiyetiyle başlıyordu.

14
Yunan Şehirleri

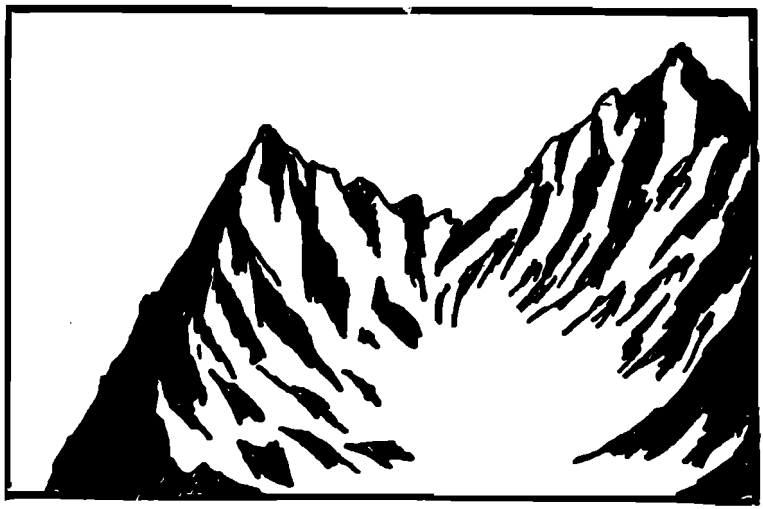
Her bir Yunan şehri aslında bir devletti

Biz çağdaş insanlar "büyük" kelimesine bayılırız. Dünyanın en "büyük" ülkesine mensup olmakla, dünyanın en "büyük" donanmasına sahip olmakla, en "büyük" portakalları ve patatesleri yetiştirmekle övünür, "milyonlarca" sakini olan şehirlerde yaşamaya bayılır, öldüğümüzde "bütün ülkenin en büyük mezarlığına" gömülürüz.

Antik Yunanistan'ın bir vatandaşı bizi duyacak olsaydı, ne dediğimizi anlayamazdı. Onun hayatının en önemli amacı her konuda ölçülü olmaktı ve salt büyüklük antik Yunanlı için bir şey ifade etmezdi. Bu ölçülülük sevdası, yalnızca özel durumlarda kullanılan boş laflar değil, Yunanlının hayatını doğuşundan ölümüne kadar etkileyen bir unsurdu. Edebiyatlarının bir parçası, küçük ama kusursuz tapınaklar yapmalarının sebebiydi. Ölçülülük erkeklerin kıyafetlerinde ve karılarının taktıkları küpelerde, bileziklerde kendini gösterir, tiyatroya giden kalabalıkları takip eder ve zevk ve duyarlılık sahibi olmanın demirden kanunlarına karşı çıkmaya cüret eden oyun yazarlarını yuhalamalarına sebep olurdu.

Yunanlılar politikacılarının ve en sevilen sporcularının da bu özelliği taşıması gerektiğine inanırlardı. Hızlı bir koşucu Sparta'ya gelip tek ayağının üstünde Yunanistan'daki herkesten daha uzun süre durabileceğini söyleyerek övündüğünde, herhangi bir kazın onu rahatlıkla yenebileceği bir başarıyla gururlandığı için şehirden kovulmuştu.

"Hepsi çok iyi, çok güzel," diyebilirsiniz. "Ölçülü davranmak ve kusursuzluğa erişmek için bu kadar büyük özen göstermek mutlaka büyük bir erdem ama eski günlerde bu niteliğe sahip tek halk neden Yunanlılar olsun ki?" Buna cevap vermek için, Yunanlıların nasıl yaşadıklarını açıklayacağım.

Tanrıların yaşadığı Olimpos Dağı

Mısır'ın ve Mezopotamya'nın halkları, kilometrelerce uzaktaki karanlık bir yerde yaşayan ve kitleler tarafından nadiren görülen esrarengiz yöneticilerin tebaalarıydı. Oysa Yunanlılar, en büyüklerinde çağdaş bir köydekinden daha az sayıda nüfus barınan yüzlerce küçük bağımsız "şehirde" yaşayan "özgür vatandaşlardı". Ur'da yaşayan bir köylü, Babilli olduğunu dile getirdiğinde, o anda Batı Asya'yı yönetmekte olan kral her kimse ona vergi ödeyen milyonlarca insandan biri olduğunu ifade etmiş oluyordu. Oysa bir Yunanlı, Atinalı veya Thebesli olduğunu gururla belirttiğinde, pazaryerindeki insanların iradesinden başka efendi tanımayan, hem yurdu, hem de ülkesi olan küçük bir şehirden bahsediyor demekti.

Yunanlı için baba yurdu, doğduğu, Akropolis'in yasaklı taşları arasında saklambaç oynadığı ve takma isimlerini sizin okul arkadaşlarınızın isimlerini bildiğiniz gibi bilen binlerce kız ve erkekle birlikte yetişkinliğe adım attığı bir yerdi. Annesinin ve babasının gömülü olduğu kutsal topraklardı. Karısıyla çocuklarının yüksek kent duvarlarının arkasında güven içinde yaşadıkları şehirdi. On beş-yirmi dönümden fazla olmayan kayalı bir arazideki dünyaydı.

Bu çevrenin bir insanın yaptığı ve söylediği her şeyi nasıl etkileyeceğini görebiliyor musunuz? Babil'in, Asur'un ve Mısır'ın sakinleri, büyük insan kitlelerinin bir parçasıydılar. Çoğunluğun içinde eriyip gitmişlerdi. Öte yandan Yunanlılar yakın çevreleriyle olan bağlantılarını hiçbir zaman kaybetmiyorlardı. Daima, herkesin birbirini tanıdığı küçük bir şehrin üyesi olarak kalıyorlar, akıllı komşuları tarafından izlendiklerini biliyorlardı. Yunanlı ne yaparsa yapsın, ister oyun yazsın, ister mermerden heykeller yontsun, ister şarkılar bestelesin, çalışmalarının doğduğu şehirde yaşayan bütün özgür vatandaşlar tarafından değerlendirileceğini aklından çıkarmazdı. Bu gerçek onu kusursuzluğu aramaya yöneltirdi, çocukluğundan beri ona öğretildiği üzere ölçülülük olmadan kusursuzluğa ulaşmak mümkün değildi.

Bu zorlu dersler sırasında Yunanlılar pek çok konuda üstünlüğe sahip olmayı öğrendiler. Yeni idare biçimleri, yeni edebiyat türleri ve bizim asla daha iyisini yaratmayı başaramadığımız yeni sanat idealleri keşfettiler. Bu mucizeleri çağdaş şehirlerin ancak dört-beş sokağının kapladığı alan kadar bir yer kaplayan küçük şehirlerde başardılar.

Bakın sonunda ne oldu!

MÖ dördüncü yüzyılda, Makedonyalı İskender dünyayı fethetti. Savaşmayı bitirir bitirmez de, gerçek Yunan dehasının faydalarını bütün insanlığın kullanımına bahşetmesi gerektiğine karar verdi. Böylece küçük şehirlerdeki, küçük köylerdeki Yunanlıları alıp, yeni elde ettiği imparatorluğun uçsuz bucaksız kraliyet topraklarına dağıtarak orada çiçek açıp meyve vermelerini sağlamaya çalıştı. Ne var ki, kendi tapınaklarının aşina manzarasından koparılan, kendi çarpık çurpuk sokaklarının tanıdık kokularından ve seslerinden ayrı düşmek zorunda kalan Yunanlılar, eski şehir devletlerinin ihtişamı için çalışırken ellerine ve zihinlerine ilham veren mutluluk dolu neşeyi ve muhteşem ölçülülük duygusunu hemen kaybettiler ve ikinci sınıf işlerden tatmin olan ucuz zanaatkârlar haline geldiler. Eski Yunanistan'ın küçük şehir devletlerinin bağımsızlıklarını yitirip büyük bir devletin parçası olmaya zorlandıkları gün, eski Yunan ruhu öldü. O günden beri de bir daha canlanmadı.

15
Bir Yunan İcadı: Kendi Kendini Yönetmek

Yunanlılar, kendi kendini yönetmek gibi zor bir işi deneyen ilk halk oluyor

Başlangıçta bütün Yunanlılar eşit derecede zengin ve eşit derecede fakirdi. Herkesin belli sayıda ineği ve koyunu vardı. Çamurdan kulübesi, şatosuydu; istediği gibi gidip gelmekte özgürdü. Halk açısından önem taşıyan meselelerin konuşulması gerektiğinde, bütün vatandaşlar pazaryerinde toplanırdı. Köyün yaşlılarından biri başkan seçilirdi, herkese düşüncelerini ifade edecek bir fırsat vermek de başkanın göreviydi. Savaş çıkması halinde, güçlü kuvvetli ve kendine güvenen vatandaşlardan biri komutan olarak atanırdı. Bu adamı kendilerine liderlik yapması için gönüllü olarak seçen halk, tehlike geçtikten sonra görevi onun elinden alma hakkına da sahipti.

Yavaş yavaş köyler büyüyerek şehir haline geldi. Bu süreçte bazı insanlar çok çalışırken, bazıları da tembellik etmişti. Birkaçı çeşitli şanssızlıklara uğramış, kimileriyse komşularıyla olan ilişkilerinde apaçık namussuzluk yaparak servet kazanmıştı. Bunun sonucu olarak da şehirdeki her vatandaş maddi olarak eşit koşullarda değildi artık. Tam tersine, sakinlerin küçük bir kısmı çok zenginken, büyük bir kısmı da çok fakirdi.

Başka bir değişiklik daha söz konusuydu. Halkına nasıl zafer kazandıracağını bildiği için insanlar tarafından gönüllü olarak "şef" veya "kral" olarak tanınan eski komutanlar ortadan kaybolarak yerlerini zaman içerisinde çiftliklerden ve çeşitli mülklerden adaletsiz paylar edinmiş zengin insanlar olan soylulara bırakmıştı.

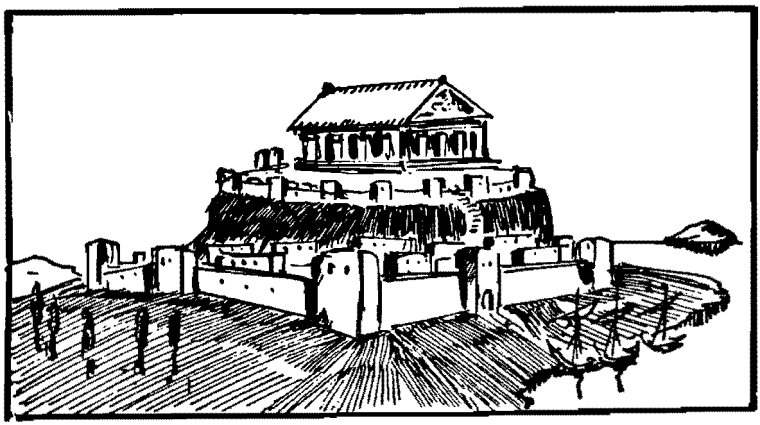
Soylular, sıradan özgür insanlara göre pek çok avantaja sahipti. Doğu Akdeniz pazarında bulunan en iyi silahları satın alabiliyorlardı, dövüş sanatları konusunda ustalaşmak için de bol bol za-

Tapınak

manları vardı. Sağlam inşa edilmiş evlerde yaşıyor ve kendileri için dövüşecek askerler kiralayabiliyorlardı. Şehri kimin yöneteceği konusunda kendi aralarında sürekli çarpışma halindeydiler. Savaşta galip gelen soylu, komşuları üzerinde bir çeşit krallık elde ediyor ve bir başka hırslı soylu tarafından öldürülene veya iktidardan düşürülene kadar şehri yönetiyordu.

Askerlerinin yardımıyla başa geçen böyle bir krala, "tiran" adı veriliyordu ve MÖ altıncı ve yedinci yüzyıllarda bütün Yunan şehirleri, çoğu son derece yetkin insanlar olan bu tiranlar tarafından yönetiliyordu. Ne var ki uzun vadede bu devlet yönetimi biçimi idare edilemez bir hal aldı. O zaman reform girişimleri başladı ve bu reformlardan da dünya tarihi kayıtlarına geçen ilk demokratik hükümet ortaya çıktı.

Bir Yunan şehir-devleti

MÖ yedinci yüzyılın başlarında Atinalılar biraz temizlik yapmaya ve hükümette nüfusun çoğunluğunu oluşturan özgür vatandaşlara bir kez daha en eski Yunan atalarının zamanında sahip oldukları kadar söz hakkı tanımaya karar verdiler; böylece Draco isimli birisinden fakirleri zenginlerin saldırganlıklarına karşı koruyacak kanunlar hazırlamasını istediler. Draco işe koyuldu ama kendisi ne yazık ki profesyonel bir avukattı ve gündelik hayat konusunda

pek bilgi sahibi değildi. Onun gözünde suç suçtu. Kanunu yazıp bitirdiğinde Atinalılar bu kanunların uygulamaya konamayacak kadar sert olduğunu gördüler. Bir elma çalmanın çok büyük bir suç addedildiği bu yeni yargı sisteminde, bütün suçluları asmaya yetecek ip bile bulunamazdı.

Atinalılar daha insancıl bir reformcu aramaya koyuldular, sonunda da bu işi herkesten daha iyi yapabilecek birini buldular. Solon isimli bu adam soylu bir aileden geliyordu, bütün dünyayı dolaşmış, pek çok ülkenin yönetim biçimini incelemişti. Konu üzerinde dikkatli bir çalışma yürüttükten sonra Atinalılara Yunan karakterinin bir parçası olan harika alçakgönüllülük ilkesine uygun kanunlar sundu. Devlete asker olarak büyük hizmetler veren (daha doğrusu verebilecek olan) zenginlerin mal varlığına zarar vermeden köylülerin durumunu iyileştirmeye çalıştı. Fakir sınıfları (maaş almadıkları için her zaman soyluların arasından seçilen) yargıçların kötü davranışlarından korumak için, Solon şikâyetçi vatandaşa derdini otuz Atina vatandaşından oluşan bir jüriye anlatma hakkını veren bir kanun hükmü koydu.

En önemlisi de, sıradan vatandaşı şehir meselelerine doğrudan ve kişisel bir ilgi göstermeye zorlamasıydı. Kimse artık evde oturup, "Bugün çok işim var" veya "Hava yağmurlu, dışarı çıkamam" diyemeyecek, herkes üzerine düşeni yapacak, şehir konseyinin toplantılarında bulunacak ve devletin güvenliğiyle zenginliğinde pay sahibi olacaktı.

"Demos", yani "halk" hükümeti genellikle başarısızlığa uğruyordu. Çok fazla boş konuşma, resmi görevlerin şerefi uğruna çekişen rakipler arasında çok fazla nefret ve öfke dolu atışma vardı. Yine de bu hükümet yöntemi sayesinde Yunanlılar bağımsızlık ve kurtuluş için kendi kendilerine güvenmeyi öğrendiler ki, bu da çok iyi bir şeydi.

16
Yunan Hayatı

Yunanlılar nasıl yaşardı?

Yunanlılar devlet işlerini konuşup tartışmak için durmadan pazaryerine koşuyorlarsa, ailelerine nasıl bakıyor, işlerini nasıl idare ediyorlardı diye sorabilirsiniz. İşte bu bölümde bundan bahsedeceğim.

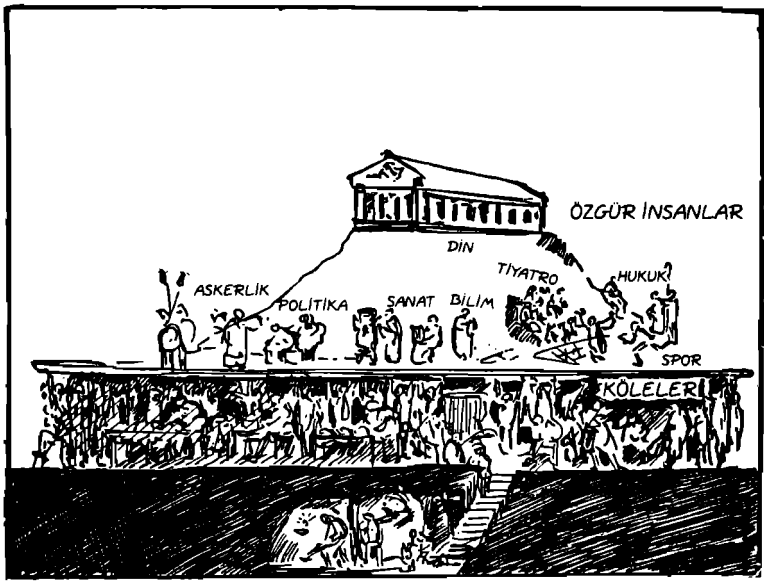
Hükümetle ilgili bütün meselelerde Yunan demokrasisi yalnızca tek bir sınıftan olan vatandaşları tanırdı, özgür halkı. Her Yunan şehrinde az sayıda özgür vatandaş, çok sayıda köle ve bir avuç da yabancı bulunurdu.

Pek sıklıkla olmasa da Yunanlılar zaman zaman (genellikle de ordunun askere ihtiyaç duyduğu savaş günlerinde) "barbar" diye adlandırdıkları yabancılara vatandaşlık hakkı bahşetmeye yanaşırlardı ama bu olağandışı bir durumdu. Vatandaşlık doğumla kazanılan bir haktı. Sizden önce babanızın ve büyükbabanızın Atinalı olması sayesinde siz de Atinalı olurdunuz. Tüccar veya asker olarak ne kadar üstün yeteneklere sahip olursanız olun, Atinalı olmayan anne-babadan dünyaya geldiyseniz ölene kadar "yabancı" olarak kalırdınız.

Anlayacağınız, bir Yunan şehri, bir tiran tarafından yönetildiği zamanların dışında özgür vatandaşlarca ve onlar için idare edilirdi. Bunu yapmak da, özgür vatandaşlara göre beş veya altı kat fazla sayıda olan ve biz modern insanların ailelerimize bakmak ve kiramızı ödemek için zamanımızın ve enerjimizin çoğunu harcaması gereken işleri yerine getiren bir köleler ordusu olmadan imkânsız olurdu.

Köleler yemek ve ekmek pişirir, bütün şehrin kandillerini yakarlardı. Terzilik, marangozluk, mücevhercilik, öğretmenlik, muhasebecilik işlerine onlar bakıyor, dükkânlarda tezgâhtarlık yapıyor, efendi savaş ve barış meselelerini konuşmak için bir toplantıya

veya Eshilos'un son oyununu seyretmek için tiyatroya veya büyük tanrı Zeus'un kudretiyle ilgili çeşitli şüphelerini dile getirmeye cüret eden Evripides'in devrimci fikirleriyle ilgili bir tartışmayı dinlemeye gittiğinde fabrikalarla köleler ilgileniyordu.

Yunan toplumu

Aslında eski Atina modern bir kulübe benziyordu. Özgür vatandaşların hepsi miras yoluyla bu kulübe üyelik hakkı kazanıyor, bütün köleler de aynı yolla hizmetkâr olup efendilerinin ihtiyaçlarıyla ilgileniyorlardı. Bu organizasyonun bir parçası olmak son derece hoş bir şeydi.

Kölelikten bahsettiğimizde, "Tom Amca'nın Kulübesi" kitabında okuduklarınıza benzeyen insanları kastetmiyoruz. Tarlalarda çift süren kölelerin durumları gerçekten de çok kötüydü, o kadarı doğru ama hayatın sillesini yiyip fakirleşen ve bu yüzden de tarlalarda çalışmak zorunda kalan özgür vatandaşlar da bu kötü koşulları paylaşıyorlardı. Şehirlerdeyse, kölelerin çoğu fakir öz-

gür vatandaşların büyük kısmından daha zengindi. Her konuda ölçülü olmaktan yana Yunanlılar, kölelerine daha sonraki yıllarda Roma'da son derece yaygın bir biçimde davranıldığı gibi davranmıyorlar, onları bir fabrikanın içindeki bir makine ve en ufak bir sorunda vahşi hayvanlara atılabilecek pek az hak sahibi bir yaratık olarak görmüyorlardı.

Yunanlılar köleliği gerekli bir kurum olarak kabul ediyor, kölelik olmadan hiçbir şehrin gerçekten uygar insanların yaşadığı bir yurt haline gelemeyeceğine inanıyorlardı.

Köleler, günümüzde iş adamları ve profesyoneller tarafından yürütülen işlerle de ilgileniyorlardı. Annenizin o kadar çok zamanını alan ve babanızın işten dönünce kaygılanmasına neden olan ev işlerine gelince, boş vakte sahip olmanın değerini bilen Yunanlılar, sadece en basit gerekliliklerin bulunduğu evlerde yaşayarak bu işleri en aza indirmişlerdi.

Öncelikle, Yunan evleri gerçekten çok sadeydi. Zengin soylular bile kerpiçten, ahıra benzeyen ve çağdaş işçilerin doğal hak olarak kabul ettiği rahatlık unsurlarından tamamen yoksun evlerde yaşıyorlardı. Yunan evleri, bir çatıyla dört duvardan ibaretti. Sokağa açılan bir kapı vardı ama pencere bulunmazdı. Mutfakla oturma ve yatak odaları, hoş görünmesi için bir çeşme veya bir heykelle birkaç bitki bulunan bir avlunun çevresine inşa edilir, yağmur yağmadığı ve hava çok soğuk olmadığı zamanlarda aile bu avluda yaşardı. Köle olan aşçı, avlunun bir köşesinde yemek pişirir, başka bir köşede de yine bir köle olan öğretmen çocuklara alfabeyi ve çarpım tablosunu öğretir, evli kadınların sık sık sokakta görülmesi hoş karşılanmadığından malikânesinden ender olarak çıkan evin hanımı da başka bir yerde dikişçi kadınlarla (yine köleler) oturup kocasının kıyafetlerini onarır, kapının hemen kenarındaki küçük çalışma odasında da evin efendisi, başka bir köle olan çiftlik kâhyasının yeni getirmiş olduğu hesapları incelerdi.

Akşam yemeği hazır olduğunda aile bir araya gelirdi, ne var ki yemek çok basit olduğundan fazla uzun sürmezdi. Yunanlılar yemek yemeyi bir vakit geçirme aracı olarak değil, iç sıkıcı saatlere ve

sonuç olarak da bir sürü budala insanın ölmesine neden olan kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görürlerdi. Ekmek ve şarabın yanında biraz et ve biraz da yeşil sebzeyle yetinirler, suyun pek sağlıklı olmadığını düşündükleri için ancak içecek başka bir şey olmaması durumunda su içerlerdi. Akşam yemeği için birbirlerine misafir olmayı severlerdi ama herkesin haddinden fazla yediği bizim şölenlerimiz gibi ziyafetlerin düşüncesi Yunanlıları tiksindirirdi. Güzel bir sohbet ve güzel bir kadeh şarapla biraz su içmek için masanın etrafında bir araya gelirler ama ölçülü insanlar olduklarından çok fazla içenleri hor görürlerdi.

Yemek odasında geçerli olan basitlik, Yunanlıların giysilerinde de kendisini gösterirdi. Temiz pak giyinmekten ve bakımlı olmaktan hoşlanırlar, saçlarını ve sakallarını güzelce kestirirler, spor yaparak, yüzerek kendilerini zinde hisseder ve parlak renklerle karışık desenler emreden Asya modasını kesinlikle takip etmezlerdi. Uzun beyaz bir elbise giyer ve uzun mavi şapkasının içindeki çağdaş bir İtalyan subayı kadar şık görünmeyi başarırlardı.

Eşlerinin süslenmesinden hoşlanırlar ama kendilerinin de, karılarının da toplum içinde servetlerini sergilemesini son derece bayağı bir davranış olarak görürlerdi. Kadınlar evden ayrıldıklarında mümkün olan en gösterişsiz kılıklara bürünürlerdi.

Kısacası, Yunan hayatı yalnızca ölçülü olmayı değil, sadeliği de içeriyordu. "Eşyalar," yani sandalyeler, masalar, kitaplar, evler, arabalar sahiplerinin çok fazla zamanını alan şeylerdi ve sahip sonunda bunların kölesi durumuna düşer ve saatlerini eşyalarla ilgilenerek, onları cilalayıp fırçalayarak ve boyayarak harcardı. Yunanlılar her şeyden önce zihinsel ve bedensel açıdan özgür olmak istiyorlardı. Bunu korumak ve ruhlarının tam anlamıyla özgür olmasını sağlamak için de günlük ihtiyaçlarını mümkün olan en az düzeyde karşılıyorlardı.

17
Yunan Tiyatrosu

Toplum eğlencelerinin ilki olan tiyatronun kökenleri

Yunanlılar, tarihlerinin başlangıç dönemlerinden itibaren Pelasgları Yunanistan'dan kovan ve Truva'nın gücünü yerle bir eden cesur atalarının onuruna yazılmış şiirleri topluyorlardı. Bu şiirler topluluğa açık yerlerde okunur, herkes de dinlemeye gelirdi ama bizim hayatlarımızın neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmiş bir eğlence olan tiyatro, yüksek sesle okunan bu kahramanlık hikâyelerinden türemedi. Bu son derece ilginç bir öykü ve size başlı başına bir bölümde anlatılması gerekiyor.

Yunanlılar geçit törenlerini severdi. Her yıl şarap tanrısı Dionsyos için ağırbaşlı törenler düzenlerlerdi. Yunanistan'da yaşayan herkes şarap içtiği için (Yunanlılar suyun sadece yüzme ve yelken açma konularında bir işe yaradığını düşünürlerdi), bu ilahi tören bizim yaşadığımız yerlerde gazoz makinesi tanrısına düzenlenecek bir tören kadar revaçtaydı.

Şarap tanrısının neşeli bir grup satirle (yarı insan yarı keçi olan tuhaf yaratıklar) bağlarda yaşadığı düşünüldüğü için, bu törenlere katılanlar keçi postlarına bürünür ve gerçek tekeler gibi melerlerdi. Yunanca keçi "tragos" şarkıcı da "oidos" demektir. Bu durumda, keçi gibi meleyen şarkıcıya "tragos-oidos," yani keçi şarkıcı denirdi. Tıpkı mutlu sonla biten bir oyuna komedi dendiği gibi (bu sözcüğün gerçek anlamı "comos," yani "neşeli" bir şarkı söylenmesidir). Tiyatral olarak, mutsuz bir sonla biten bir oyun anlamına gelen modern "trajedi" sözcüğü, işte buradan türemiştir.

İyi de, etrafta keçiler gibi hoplayıp zıplayan, kılık değiştirmiş bu gürültücü koro nasıl olup da neredeyse iki bin yıldır dünyadaki tiyatroları dolduran soylu trajedilere dönüştü diye soracaksınız şimdi.

Keçi şarkıcıyla Hamlet arasındaki bağlantı, size şimdi anlatacağım gibi son derece basit.

Şarkı söyleyen koro başlangıçta son derece eğlenceliydi ve kalabalık seyirci gruplarını çeker, insanlar yol kenarında durup gülerlerdi. Ne var ki bütün bu meleme işleri kısa sürede sıkıcı bir hal aldı, Yunanlılar da sıkıcılığı çirkinlik ve hastalık kadar büyük bir dert olarak görürlerdi. Bu yüzden daha eğlenceli bir şeyler istemeye başladılar. Sonra Attika'nın Icaria köyünden yaratıcı genç bir şair, olağanüstü bir başarı kazanan yeni bir fikir buldu. Keçi korosu üyelerinden birinin öne çıkıp, geçit töreninin önünde panflütlerini çalarak yürüyen müzisyenlerin lideriyle konuşmasını sağladı. Sıradan çıkma izni verilen bu üye, kollarını sallıyor ve çeşitli jestlerle konuşuyordu (yani, diğerleri sadece bir kenarda durup şarkı söylerken, o rol yapıyordu), ayrıca bir sürü soru da soruyor, bando şefi de bu soruları şairin gösteriden önce bir papirüse yazmış olduğu metne göre cevaplıyordu.

Dionysos'un veya başka tanrıların hikâyesini anlatan bu basit ama işe yarar sohbet (diyalog) seyirciler tarafından çok sevildi. Böylece her Dionysos töreninde bir "rol sahnesi" yer almaya başladı ve kısa sürede "rol yapmak" geçit töreninden ve melemekten daha önemli kabul edilir oldu.

MÖ 526'dan MÖ 455'e kadar süren uzun yaşamı boyunca seksen civarında oyun yazan, "trajedi" yazarlarının en başarılısı Eshilos, bir yerine iki "aktör" kullanarak cesur bir adım attı. Bir kuşak sonra Sofokles, aktörlerin sayısını üçe çıkarttı. MÖ beşinci yüzyılda korkunç trajedilerini yazmaya başlayan Evripides'in ise istediği kadar aktör kullanmaya izni vardı. Aristofanes, Olimpos Dağı'ndaki tanrılar dahil olmak üzere herkesi ve her şeyi iğnelediği ünlü komedyalarını yazdığı sıradaysa, koronun rolü ana performansçıların arkasına sıralanıp, oyunun kahramanı sahnede tanrıların arzularına karşı çıkarak suç işlerken, "bu ne korkunç bir dünya" şarkısını söylemekten ibaret hale gelmişti.

Sahne eğlencesinin bu yeni biçimi, uygun bir düzenleme gerektiriyordu, böylece kısa sürede bütün Yunan şehirlerinde, en ya-

kın tepenin yamacına kayalar oyularak bir tiyatro yapıldı. Seyirciler tahta sıralara oturuyor ve yüzlerini geniş bir dairenin merkezine doğru çeviriyorlardı (bir koltuk için üç dolar otuz sent ödenen bizim orkestralar gibi). Aktörler ve koro, bu yarım dairenin merkezinde yerlerini alıyorlardı. Gösteriyi sergiledikleri yerin arkasında, oyuncuların yüzlerini saklayan ve seyircilere mutlu ve gülüyor mu, yoksa mutsuz ve ağlıyor mu olduklarını gösteren büyük kil maskeler taktıkları bir çadır bulunurdu. Çadırın Yunancası "skene" kelimesidir, "sahne" sözcüğünü kullanmamızın sebebi de budur.

Trajedi Yunan hayatının bir parçası haline geldikten sonra, insanlar tarafından çok ciddiye alındı. Artık kimse tiyatroya kafasını boşaltmak için gitmiyordu. Yeni bir oyun, seçim kadar önemli kabul ediliyor ve başarılı oyun yazarları şanlı bir zaferle geri dönen bir generalden daha fazla övgüye boğuluyordu.

18
Pers Savaşları

Yunanlılar Avrupa'yı Asya işgaline karşı savunuyor ve Persleri Ege Denizi'ne doğru geri püskürtüyor

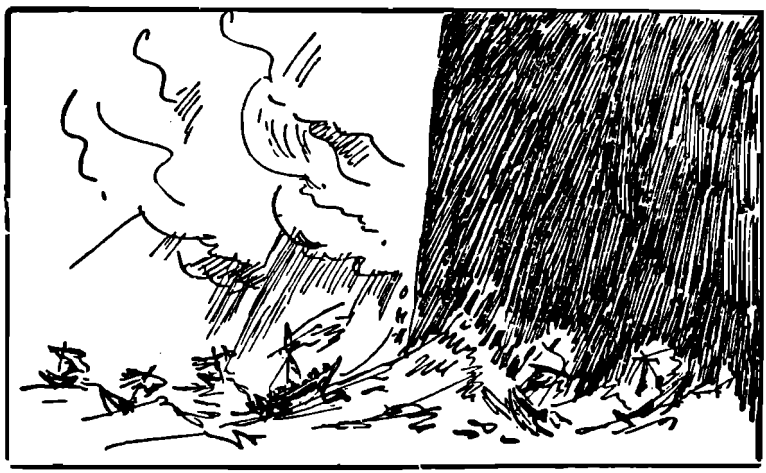
Yunanlılar ticaret sanatını Fenikelilerin öğrencisi olan Egelilerden öğrenmişler, Fenikelilerin tarzından yola çıkarak kendilerine koloniler kurmuşlar, hatta yabancı müşterilerle kurdukları ilişkilerde parayı daha genel bir anlamda kullanmaya başlayarak Fenikelilerin yöntemlerini biraz daha geliştirmişlerdi. MÖ altıncı yüzyılda Ön Asya sahiline sağlam bir şekilde yerleşmişlerdi ve ticaret hâkimiyetini hızla Fenikelilerin elinden alıyorlardı. Fenikeliler elbette bu durumdan hoşnut değillerdi ama Yunanlı rakipleriyle bir savaşı göze alacak güçleri yoktu. Onlar da beklediler ve bu bekleyişleri de boşa çıkmadı.

Alçakgönüllü bir Pers çoban kavminin nasıl birdenbire savaşmaya başlayıp Batı Asya'nın büyük bir kısmını fethettiğini size önceki bölümlerden birinde anlatmıştım. Persler yeni tebaalarını ezmeyecek kadar uygar oldukları için, onlardan yıllık bir vergi almakla yetindiler. Ön Asya kıyılarına vardıklarında, Lidya'daki Yunan kolonilerinden Pers krallarını hükümdar olarak kabul etmelerini ve kendilerine şartlı bir vergi ödemelerini talep ettiler. Yunan kolonileri bunu kabul etmedi, Persler bastırdı. O zaman Yunan kolonileri anavatana şikâyette bulundular ve böylece kapışma için sahne hazırlanmış oldu.

İşin aslı, Pers kralları Yunan şehir devletlerini çok tehlikeli politik kurumlar olarak görüyor ve bu devletlerin kudretli Pers krallarının sabırlı köleleri olması gereken bütün diğer halklara kötü örnek olduğunu düşünüyorlardı.

Tabii ülkeleri Ege Denizi'nin derin sularının ardına saklı olan Yunanlılar güvende sayılırdı ama tam bu noktada Yunanlıların eski düşmanı Fenikeliler ortaya çıkıp Perslere tavsiye ve yardım tekli-

finde bulundular. Pers kralı asker verdiği takdirde, Fenikeliler de bu askerleri Avrupa'ya taşımak için gerekli gemileri sağlayacaklarını garanti ediyorlardı. MÖ 492 yılıydı ve Asya, Avrupa'nın yükselen gücünü yerle bir etmeye hazırdı.

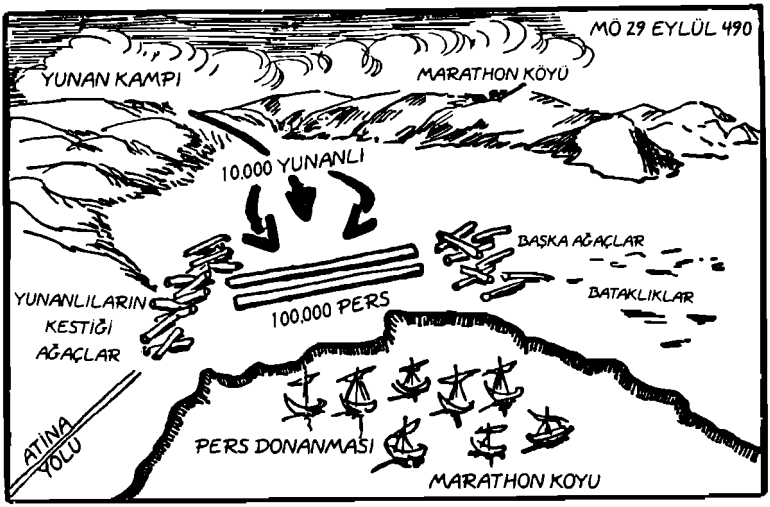
Pers filosunun Aynoroz Tepesi yakınlarında yok edilişi

Pers kralı son bir uyarı için Yunanlılara elçiler gönderdi ve boyun eğdiklerinin bir işareti olarak onlardan "toprak ve su" istedi. Yunanlılar elçileri bol bol toprak ve su bulabilecekleri en yakındaki kuyuya attılar, böylece barış yapmak da imkânsız hale geldi.

Yüksek Olimpos Dağı'nın tanrıları çocuklarını gözetiyorlardı. Pers ordularını taşıyan Fenike gemileri Aynoroz Tepesi'nin yakınlarına geldiğinde fırtına tanrısı yanaklarını şişirip neredeyse alnının damarlarını çatlatana kadar üfledi, korkunç bir kasırga bütün filoyu batırdı, Pers askerlerin hepsi boğuldu.

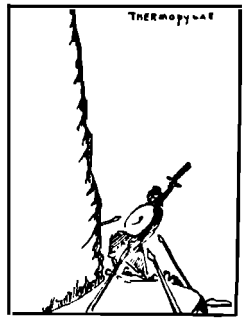
İki yıl sonra daha fazla Pers askeri ortaya çıktı. Bu defa Ege Denizi'nde yelken açıp, Maraton köyünün yakınlarına çıktılar. Atinalılar bunu haber alır almaz Maraton ovasını çevreleyen tepeleri koruması için on bin askerden oluşan ordularını oraya gönderdiler; aynı zamanda da bir koşucuyu Sparta'dan yardım istemek üzere

yola çıkardılar. Ne var ki, Atina'nın ününü kıskanan Sparta, yardıma koşmayı kabul etmedi. Öteki Yunan şehirleri de Sparta gibi davrandılar. Yalnızca küçücük bir şehir olan Plataea, bin asker gönderdi. MÖ 12 Eylül 490 tarihinde, Atinalı komutan Miltiades, küçük ordusuyla Perslerin dev ordusunun karşısına çıktı. Yunanlılar, Perslerin ok yağmurunun arasından geçmeyi başarırken, daha önce böyle bir orduya karşı direniş göstermesi hiç gerekmemiş olan düzensiz Asya birliklerinde mızraklarıyla büyük bir yıkım yarattılar.

Marathon Savaşı

O gece Atina halkı, alev alev yanan gemilerin ışıklarıyla gökyüzünün kızıla boyanmasını seyrederek endişeyle haber almayı beklediler. Sonunda, kuzeye giden yolda küçük bir toz bulutu belirdi. Gelen, koşucu Pheidippides'ti. Sparta'ya haber götürme görevinden döneli daha birkaç gün ancak olmuşken, Miltiades'in yanında yer almaya koşmuş, o sabah da saldırıya katılmış ve sonrasında da sevgili şehrine zafer haberini götürmeye gönüllü olmuştu. İnsanlar onun yere devrildiğini görerek yardım etmek için atıldılar. Pheidippides, "Kazandık," diye fısıldadıktan sonra öldü, herkesin ona gıpta etmesine neden olan şerefli bir ölümdü bu.

Termofil

Perslere gelince; yenilginin ardından Atina yakınlarına çıkmaya çalıştılarsa da, sahilin korunduğunu görerek ortadan kayboldular. Böylece Yunanistan'a yeniden barış geldi.

Persler sekiz yıl beklediler. Yunanlılar da bu arada boş durmuyorlardı. Son bir saldırı beklemeleri gerektiğini biliyorlardı ama tehlikeyi nasıl savuşturacakları konusunda fikir birliğine varamıyorlardı. Kimileri orduyu genişletmek istiyordu. Diğerleriyse, başarı için güçlü bir donanma kurmalarının şart olduğunu düşünüyordu. Aristides'in liderliğindeki büyük ordu taraftarlarıyla, Themistokles liderliğindeki güçlü donanma taraftarları şiddetli kavgalara tutuştular ve Aristides sürgüne gönderilene kadar hiçbir şey yapılmadı. Aristides gittikten sonra Themistokles fırsatı değerlendirerek olabildiğince çok gemi yaptırdı ve Pire'yi güçlü bir donanma üssü haline getirdi.

MÖ 481 yılında muazzam bir Pers ordusu, Kuzey Yunanistan'ın bir eyaleti olan Tesalya'da ortaya çıktı. Bu tehlike saatinde, Yunanistan'ın büyük askeri şehri Sparta komutan olarak atanmıştı. Ne var ki, kendi ülkeleri işgal edilmediği sürece Spartalılar Yunanistan'ın kuzey bölgesinin başına neler geldiğine pek aldırmıyorlardı, o yüzden Yunanistan'a açılan geçitlerin korumasını güçlendirmeyi ihmal ettiler.

Leonidas komutasındaki küçük bir Sparta birliğine, Tesalya'yı güney bölgelere bağlayan, yüksek dağlarla deniz arasındaki dar yolu korumaları emri verilmişti. Leonidas aldığı emirlere uydu, savaştı ve geçidi benzersiz bir cesaretle savundu. Ne var ki, Malis'teki bütün ara yolları bilen Efialtes isimli bir hain, bir Pers taburuna tepelerin arasında rehberlik etti ve Pers ordusuna Leonidas'a arkadan saldırma imkânı verdi. Termofil yakınlarında korkunç bir çarpışma gerçekleşti. Gece indiğinde Leonidas ve sadık askerleri düşmanlarının cesetleri altında ölü olarak yatıyorlardı.

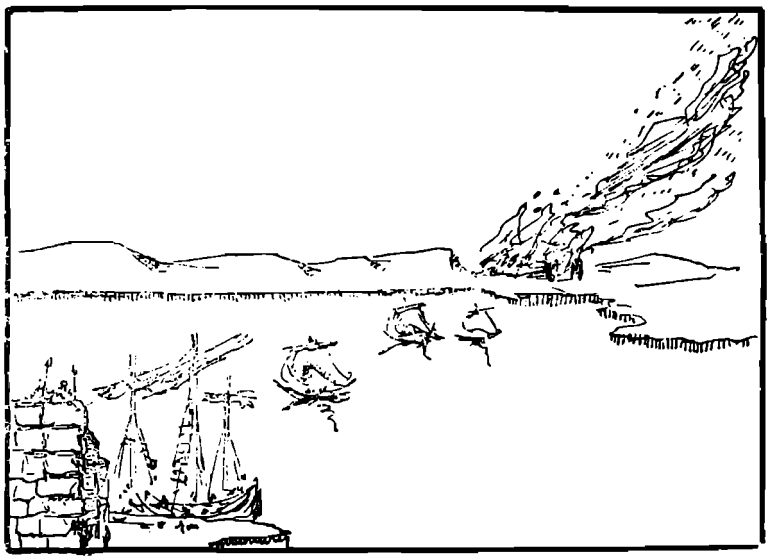

Termofil Savaşı

Gelgelelim geçit düşmüştü. Böylece Yunanistan'ın büyük kısmı Perslerin eline geçti. Atina üzerine yürüyüşe geçen Pers ordusu, garnizonu Akropolis'in taşlarından aşağı atarak, şehri ateşe verdi. Halk Salamis Adası'na kaçtı. Her şey kaybedilmiş gibiydi. Derken MÖ 20 Eylül 480 günü Temistokles, Pers donanmasını Salamis adasını anakaradan ayıran dar suyolunda savaşmaya zorladı ve birkaç saat içerisinde Pers gemilerinin dörtte üçünü tahrip etmeyi başardı.

Böylece Yunanlılar Termofil yenilgisini telafi etmiş oldular. Pers kralı Serhas geri çekilmek zorunda kaldı. Gelecek sene bu işe bir

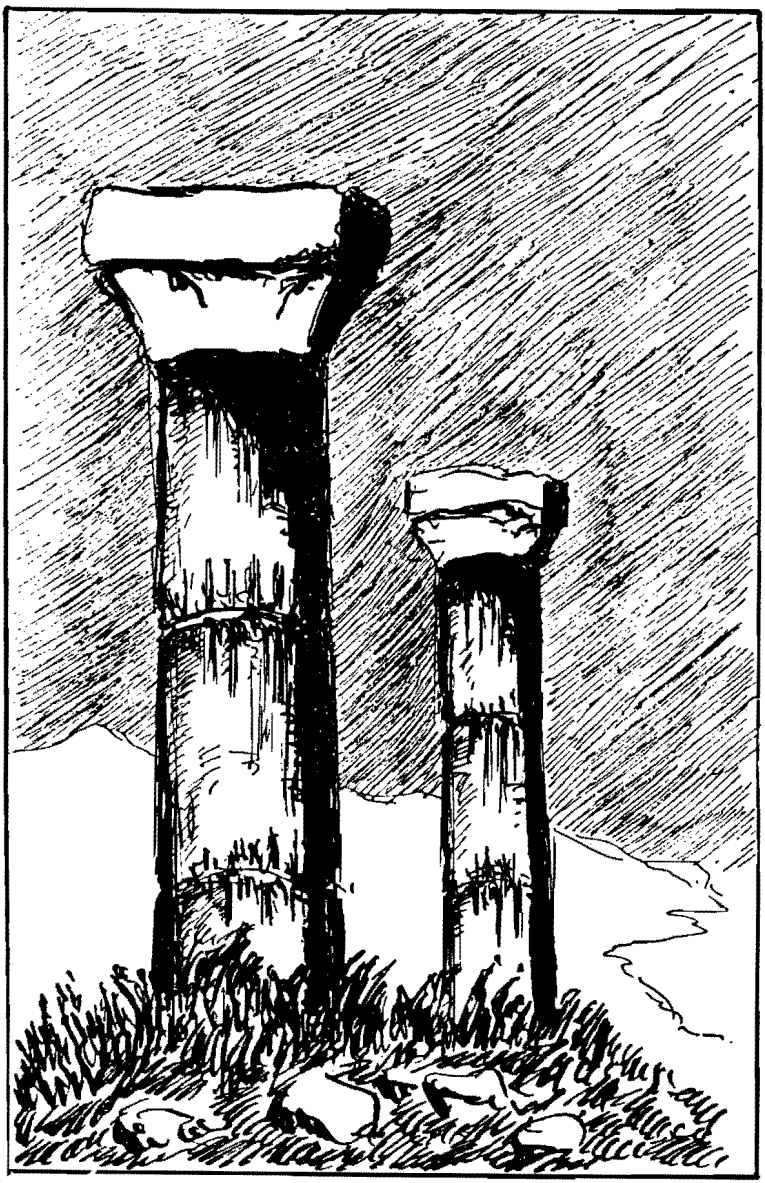
son vermeyi kararlaştırıp, birliklerini Tesalya'ya götürerek orada baharı beklemeye başladı.

Persler Atina'yı yakıyor

Spartalılar sonunda durumun ciddiyetini anlamışlardı. Korint Kıstağı'na inşa etmiş oldukları duvarın sağladığı güvenli barınaktan ayrılarak, Pausanias'ın liderliğinde Pers generali Mardonius'a doğru yürümeye başladılar. Bir düzine farklı şehirden bir araya gelmiş yüz bin kadar Yunanlı, Platea yakınlarında düşmanın üç yüz bin kişilik ordusuna saldırdı. Ağır Yunan piyade birlikleri bir kez daha Perslerin ok yağmurunu yardı. Persler, Maraton'da olduğu gibi yenilgiye uğradılar ve bu defa geri dönmemek üzere çekip gittiler. Tuhaf bir tesadüf eseri, Yunan ordularının Platea yakınlarında zafer kazandığı gün, Atina gemileri de düşman donanmasını Ön Asya'daki Dilek Burnu yakınlarında yenilgiye uğrattı.

Asya'yla Avrupa'nın bu ilk karşılaşması böylece sona erdi. Atina tepeden tırnağa zafere bulanmış, Spartalılar da cesurca ve iyi sa-

Yunanistan

vaşmışlardı. Bu iki şehir bir anlaşmaya varabilselerdi, küçük kıskançlıklarını unutmaya yanaşsalardı, güçlü ve birleşmiş bir Yunanistan'ın liderleri olabilirlerdi.

Heyhat! İki şehir, zafer duygularının ve hevesin yok olup gitmesine izin verdiler ve bir daha asla böyle bir fırsat yakalayamadılar.

19
Atina – Sparta Çekişmesi

Atina ile Sparta Yunanistan'ın liderliği için uzun ve felakete yol açan bir savaşa tutuşuyor

Atina ve Sparta, iki Yunan şehriydi. Bu iki şehirde yaşayanlar aynı dili konuşuyorlardı ama başka her açıdan birbirlerinden farklıydılar. Ovaya tepeden bakan Atina, denizden gelen taze esintilere açık ve dünyaya mutlu bir çocuğun gözleriyle bakmaya hazırdı. Öte yandan, Sparta derin bir vadinin dibine kurulmuştu ve çevresini saran dağları yabancı düşüncelere karşı bir koruma unsuru olarak kullanıyordu. Atina, ticaretle uğraşan bir şehirdi; Sparta ise insanların asker olmanın şerefi için asker oldukları askeri bir üstü. Atinalılar güneşte oturup şiir hakkında tartışmayı veya bir filozofun bilgece sözlerini dinlemeyi severlerdi. Oysa Spartalılar, edebiyat olarak kabul edilebilecek tek bir satır bile yazmamışlardı. Buna karşın onlar da nasıl savaşılması gerektiğini bilir, savaştan hoşlanırlardı. Askeri açıdan hazır olma ülküsü uğruna, her türlü insani duyguyu feda etmişlerdi.

Ağırbaşlı Spartalıların, Atina'nın başarısını nefret dolu bir kıskançlıkla karşılamasına şaşmamak gerek. Ortak yurtlarının savunması için Atina'da ortaya çıkmış olan enerji artık daha huzur dolu bir şeye dönüşmüştü. Akropolis yeniden inşa edilmiş, Atina tanrıçası için mermer bir mabet haline getirilmişti. Atina demokrasisinin lideri Perikles, şehri daha da güzelleştirmek ve genç Atinalıların yurtlarına daha layık biçimde yetişmelerini sağlamak için her taraftan ünlü heykeltıraşları ve ressamları şehre çağırttı. Atinalılar, Spartalıları da dikkatle gözlüyorlardı. Şehirlerini denize bağlayan yüksek duvarlar ördüler ve Atina'yı o zamanın en güçlü kalesi haline getirdiler.

İki şehir arasındaki ufak bir kavga, son bir savaş çıkmasına neden oldu ve Atina'yla Sparta arasında otuz yıl süren bu savaş, Atina için bir felaketle sonuçlandı.

Savaşın üçüncü yılında, şehirde veba baş gösterdi ve büyük lider Perikles de aralarında olmak üzere, nüfusun yarısı öldü. Vebayı, kötü ve güvenilmez bir liderlik dönemi takip etti. Halk meclisinde çoğunluk oyu elde eden Alkibiades isimli zeki bir genç adam, Sicilya'nın Sirakuza bölgesindeki Sparta kolonisine bir saldırı düzenlenmesini önerdi. Bir sefer için gerekli her şey hazır edildi. Ne var ki Alkibiades tam o sırada bir sokak kavgasına karışıp şehirden kaçmak zorunda kaldı. Yerine gelen general, beceriksiz bir adamdı. Önce gemilerini kaybetti, sonra da ordusunu. Hayatta kalan birkaç Atinalı da, Sirakuza'nın taş ocaklarına atılıp, orada açlık ve susuzluktan öldüler.

Bu sefer, Atina'nın bütün genç erkeklerini öldürmüştü. Şehir ölüme mahkûmdu artık. Atina, uzun bir kuşatmanın ardından MÖ 404 yılının Nisan ayında teslim oldu. Yüksek duvarlar yıkıldı. Spartalılar donanmayı alıp götürdüler. Atina'nın zenginlik günlerinde fethettiği büyük kolonyal imparatorluğun merkezi olarak varlığı sona erdi ama bolluk ve yücelik zamanlarında şehrin özgür vatandaşlarını ayrıcalıklı kılan muhteşem öğrenme ve araştırma isteği, duvarlar ve donanma gibi yok olup gitmedi, yaşamaya devam etti ve daha bile parlak bir hale geldi.

Atina artık Yunanistan'ın kaderini belirlemiyordu ama ilk büyük üniversitenin ev sahibi olarak zeki insanların zihinlerini Yunanistan'ın dar sınırlarını çok aşacak bir biçimde etkilemeye başlamıştı.

20
Büyük İskender

Makedonyalı İskender, büyük Bir Yunan Dünya İmparatorluğu kuruyor

Helenler, yeni bir yurt aramak için Tuna kıyısındaki evlerinden ayrıldıktan sonra, Makedonya dağlarında biraz oyalanmışlardı. O zamandan beri de, Yunanlılar bu kuzey ülkesi sakinleriyle resmi sayılabilecek bir ilişki içinde olmayı sürdürmüşlerdi. Makedonyalılar da Yunanistan'daki koşullar hakkında her zaman bilgi sahibiydiler.

Sparta ile Atina, Yunanistan'ın liderliği için tutuştukları feci savaşı bitirdiklerinde, Makedonya'nın başında olağanüstü zeki bir adam olan Philip bulunuyordu. Philip, Yunanistan'ın edebiyat ve diğer güzel sanatlar konusundaki yeteneklerine hayran olsa da, Yunanlıların siyasi meselelerdeki özdenetim yoksunluğundan nefret ediyor, mükemmel bir halkın insanlarını ve parasını meyve vermeyen kavgalarda harcadığını görmekten rahatsız oluyordu. Kendisini bütün Yunanistan'ın hâkimi haline getirip bu sıkıntıyı ortadan kaldıran Philip, yeni tebaasından Serhas'ın yüz elli yıl önce Yunanistan'a yapmış olduğu ziyaretin karşılığında Pers İmparatorluğu'na yapacağı ziyarette kendisine eşlik etmelerini istedi.

Ne yazık ki, Philip bu çok iyi hazırlanan sefere çıkamadan öldürüldü, böylece Atina'nın yıkılmasının intikamını alma işi Philip'in oğlu, Yunan öğretmenlerin en bilgesi olan Aristo'nun sevgili öğrencisi İskender'e kaldı.

İskender, MÖ 334 yılının baharında Avrupa'ya veda etti ve bundan yedi yıl sonra Hindistan'a vardı. Yolculuğu sırasında, Yunan tüccarların eski düşmanı Fenike'yi yıkmış ve Mısır'ı fethetmişti. Nil vadisi halkı, firavunların oğlu ve varisi olarak kabul ettikleri İskender'e tapmaya başlamıştı. İskender, son Pers kralını yenilgiye uğratarak Pers İmparatorluğu'nu yıkmış, Babil'in yeniden inşa

edilmesi emrini vermiş, birliklerini Himalaya Dağları'nın merkezine götürmüş ve bütün dünyayı Makedonya eyaleti ve sömürgesi haline getirmişti. Bütün bunlardan sonra durdu ve daha da hırslı planları olduğunu açıkladı.

Yeni kurulmuş imparatorluk Yunan düşüncesinin hâkimiyetinde olmalıydı. İnsanlara Yunanca öğretilmeli, herkes Yunan tarzında inşa edilmiş şehirlerde yaşamalıydı. İskender ordusunun askerleri öğretmen, askeri kampları yeni getirilmiş Yunan uygarlığının huzur dolu merkezleri oldular. Yunan görgüsü ve gelenekleri sel gibi akarak her tarafa yayılıyordu ki, İskender bir ateşin pençesine düşerek, MÖ 323 yılında Kral Hammurabi'nin eski sarayında öldü.

Onun ölümünden sonra sular durulup çekildi ama geride daha yüksek bir uygarlığın verimli kil tabakasını bıraktılar. Bütün çocuksu hırslarına ve budalaca kendini beğenmişliklerine rağmen, İskender büyük bir iş başarmıştı. İmparatorluğu ondan sonra fazla uzun ömürlü olmadı. Hırslı birkaç general, toprakları aralarında bölüştüler ama onlar da Yunanlı ve Asyalı fikir ve bilgilerin kol kola olacağı büyük bir dünyanın hayaline sadık kaldılar.

İskender'in imparatorluğunun parçaları, Romalılar batı Asya'yı ve Mısır'ı diğer sömürgelerinin arasına katıncaya kadar bağımsızlıklarını korudular. Helen uygarlığının (biraz Yunanlı, biraz Pers, biraz da Babilli ve Mısırlı) acayip mirası, Romalı fatihlerin önünde yıkıldı. Bunu takip eden yüzyıllar boyunca Roma dünyaya öyle hâkim oldu ki, bunun etkilerini bugün bile hayatımızda hissediyoruz.

21
Özet

1'den 20'ye kadar olan bölümlerin özeti

Bu ana dek, yüksek kulemizin tepesinden hep doğuya baktık. Oysa artık Mısır ve Mezopotamya tarihleri ilginçliğini yitiriyor. Şimdi sizi batı dünyasının manzarasını seyretmeye götürmeliyim.

Bunu yapmadan önce, gelin şimdiye kadar öğrendiklerimizi bir gözden geçirelim.

Size ilkin, çok basit alışkanlıkları ve çekicilikten çok uzak davranışları olan tarihöncesi insanı gösterdim. Eski zamanlarda insanın beş kıtanın vahşi doğasında gezinen onca hayvanın en savunmasızı olduğunu ama daha büyük ve daha iyi işleyen bir beyne sahip olması sayesinde hayatta kalmayı başardığını anlattım.

Bunu buz kütleleri ve yüzlerce yıl boyunca devam eden soğuk hava izledi. Yeryüzündeki yaşam o kadar zor bir hale geldi ki, insanın gerçekten hayatta kalmayı isteyip istemediğini öncekine göre üç kat titizlikle düşünüp değerlendirmesi gerekiyordu. Elbette hayatta kalma isteği her yaratığın son nefesine kadar çabalamasını sağlayan temel kaynak olduğu için, buzul çağı insanının beyni de var gücüyle çalışmaya koyuldu. Bu güçlü insanlar, pek çok vahşi hayvanın öldüğü uzun soğuk dönemlerde hayatta kalmayı başarmalarının yanı sıra, dünya yeniden sıcak ve rahat bir yer haline geldiğinde, kendileri kadar zeki olmayan komşuları karşısında çok büyük avantajlar elde etmelerini sağlayan yeni şeyler öğrenmişlerdi; öyle ki insanın bu gezegendeki varlığının ilk yarım milyon yılı boyunca son derece ciddi bir tehdit olan soyu tükenme tehlikesi de savuşturulmuştu.

Size, eski atalarımız ağır adımlarla ilerlerken, Nil vadisinde yaşayan insanların nasıl birdenbire (ve tam olarak anlaşılamayan bir biçimde) öne atılıp, neredeyse bir gecede insanlığın ilk uygarlık merkezini kurduklarını anlattım.

Sonra size insanın ikinci büyük okulu olan, "iki nehrin arasındaki ülke" Mezopotamya'yı gösterdim. Onun ardından da, eski doğunun bilgisini ve bilimini, Yunanlıların yaşadığı genç batıya taşıyan Ege'nin küçük köprü adalarının bir haritasını çizdim.

Bundan sonra size Helenler isimli, binlerce yıl önce Asya'nın merkezinden ayrılmış ve MÖ on birinci yüzyılda kayalık Yunanistan yarımadasına girmiş ve o zamandan beri de tarafımızdan Yunanlılar olarak tanınmış olan Hint-Avrupa kavminden bahsettim. Aslında birer devlet olan küçük Yunan şehirlerinin hikâyelerini, eski Mısır ve Asya uygarlıklarının bu şehirlerde nasıl başkalaşıp daha önceki her şeyden daha üstün ve incelikli yeni bir şeye dönüştüğünü anlattım.

Haritaya baktığınızda, bütün bu zaman zarfında uygarlığın bir yarım daire çizmiş olduğunu göreceksiniz. Yola Mısır'dan çıkıyor, Mezopotamya ve Ege Adaları üzerinden ilerliyor ve Avrupa kıtasına ulaşana dek batıya doğru gidiyor. Mısırlılar, Babilliler, Fenikeliler ve çok sayıda Sami kavmi (lütfen Yahudilerin çok sayıdaki Sami halkından biri olduğunu aklınızdan çıkarmayın), dünyayı aydınlatan meşaleyi ilk dört bin yıl boyunca taşıyan halklardı. Daha sonra meşaleyi Hint-Avrupalı Yunanlılara devrettiler, Yunanlılar da Romalılar olarak bilinen başka bir Hint-Avrupa kavminin öğretmenleri oldular. Doğu Akdeniz Yunanlıların (yani Hint-Avrupalıların) eline geçerken, Sami halkları da Kuzey Afrika sahili boyunca ilerleyip, batı Akdeniz'in hâkimi haline geldiler.

Bu da, biraz sonra göreceğiniz gibi iki rakip ırk arasında korkunç bir sürtüşmeye yol açtı ve onların kavgasından muzaffer Roma İmparatorluğu doğarak, bu Mısır-Mezopotamya-Yunan uygarlığını, modern toplumumuzun üzerine kurulduğu temel görevi görmek üzere Avrupa kıtasının en uzak köşelerine kadar taşıdı.

Bütün bunların kulağa çok karışık geldiğini biliyorum ama bu ilkelerin birkaç tanesini kavradığınız zaman, tarihin geri kalanı çok daha basit bir hale gelecek; haritalar da sözcüklerin anlatmakta yetersiz kaldığı konuları açıklayacaktır. Bu kısa aradan sonra, hikâyemize geri dönelim ve size Kartaca ile Roma arasındaki ünlü savaşı anlatayım.

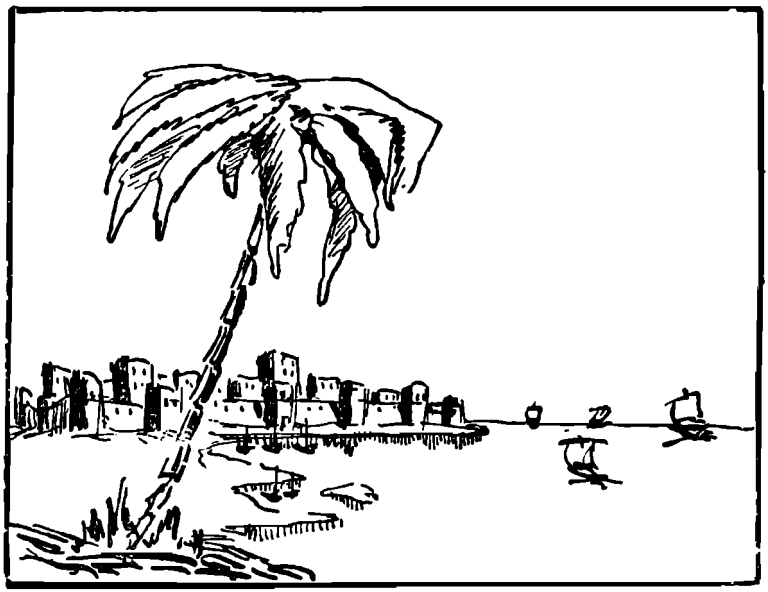
22
Roma ve Kartaca

Afrika'nın kuzey sahilindeki Sami kolonisi Kartaca ile İtalya'nın batı kıyısındaki Hint-Avrupa şehri Roma, Batı Akdeniz'i ele geçirmek için savaşıyor ve Kartaca yıkılıyor

Küçük Fenike ticaret istasyonu Kart-hadaşt, Afrika'yı Avrupa'dan ayıran yüz otuz beş kilometre genişliğinde bir suşeridi olan Sicilya Boğazı'na bakan alçak bir tepe üzerine kurulmuştu. Burası bir ticaret merkezi için ideal bir noktaydı. Hatta neredeyse fazla idealdi. Çok hızlı büyüdü ve çok fazla zenginleşti. MÖ altıncı yüzyılda Nebukatnezar Sur kentini yıkınca, Kartaca anavatanla bütün ilişkilerini kopardı ve bağımsız bir devlet haline geldi. Sami halklarının batıdaki ileri gözetleme mevzii oldu.

Ne yazık ki şehir bin yıldan beri Fenikelilere has olan pek çok özelliği miras almıştı. Büyük bir iş merkeziydi, güçlü bir donanma tarafından korunuyor ve yaşamın incelikli yönlerinin çoğuna aldırmıyordu. Şehir ve şehri çevreleyen kırsal bölgeyle uzak kolonilerin tamamı, küçük ama son derece güçlü iş adamlarından oluşan bir grup tarafından yönetiliyordu. Zengin kelimesi Yunanca "ploutos" olarak ifade edilir. Yunanlılar, zenginlerden oluşan bu hükümete de "plütokrasi" diyorlardı. Kartaca plütokrasi ile yönetiliyordu ve devletin esas gücü, bir ofisin arka odasında toplanan ve anavatanlarını kendilerine düzgün bir kâr getirmesi gereken ticari bir kurum olarak gören bir avuç büyük gemi sahibi, maden işletmecisi ve tüccarın elindeydi. Öte yandan, hepsi de son derece uyanık adamlardı, enerji doluydular ve çok çalışırlardı.

Zaman geçtikçe, Kartaca'nın komşuları üzerindeki etkisi de arttı, sonunda Afrika sahilinin ve İspanya'nın büyük kısmıyla, Fransa'nın bazı bölgeleri Kartaca'nın eline geçti ve Sicilya Boğazı'ndaki kudretli şehre haraç, vergi ve kazandıkları paradan kâr payı ödemeye başladılar.

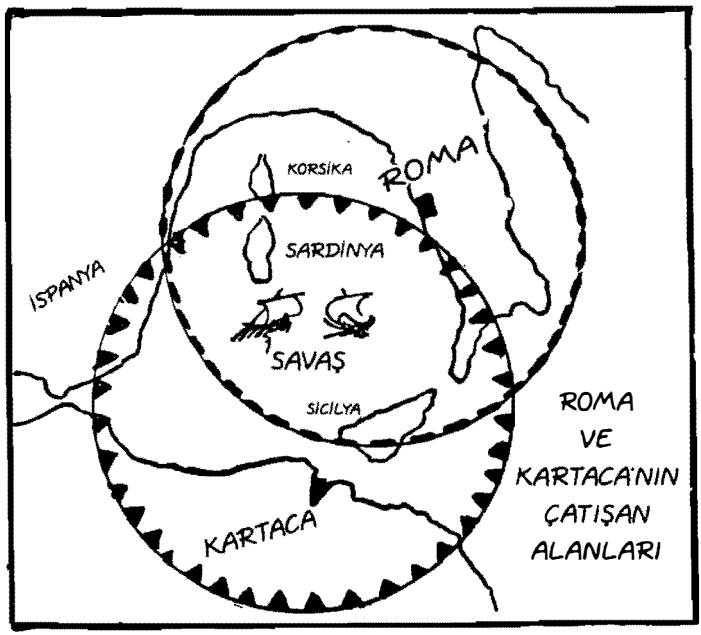

Kartaca

Elbette böyle bir "plütokrasi" yönetimi, daima halkın insafına kalmış durumdaydı. Çalışacak iş bulunduğu ve maaşlar yüksek olduğu sürece, vatandaşların çoğunluğu mutluydu ve "daha iyilerin" kendilerini yönetmesine izin veriyor, utandırıcı sorular da sormuyorlardı. Oysa limandan gemi çıkmayınca, döküm fırınlarına maden cevheri getirilmeyince, liman işçileriyle yük boşaltma işçileri işten atılınca, o zaman homurtular yükselmeye başlıyor ve Kartaca'nın kendi kendini yöneten bir cumhuriyet olduğu eski günlerdeki gibi bir halk meclisi kurulması için talepler dile getiriliyordu.

Böyle bir şeyin olmasını engellemek için plütokrasi şehirdeki iş hayatının bütün hızıyla ilerlemesini sağlamak zorundaydı. Bunu da beş yüzyıl boyunca büyük bir başarıyla gerçekleştirdiler. Sonra İtalya'nın batı sahilinden son derece rahatsız edici bazı söylentiler gelmeye başladı. Tiber nehri kıyısındaki küçük bir köy birdenbire

büyük güce kavuşmuş ve kendisini İtalya'nın iç bölgesine yerleşmiş bütün Latin kavimlerinin lideri ilan etmişti. Roma isimli bu köyün, gemiler inşa edip Sicilya ve Fransa'nın güney sahilinde yürütülen ticaretin peşine düşeceği de söyleniyordu.

Etki alanları

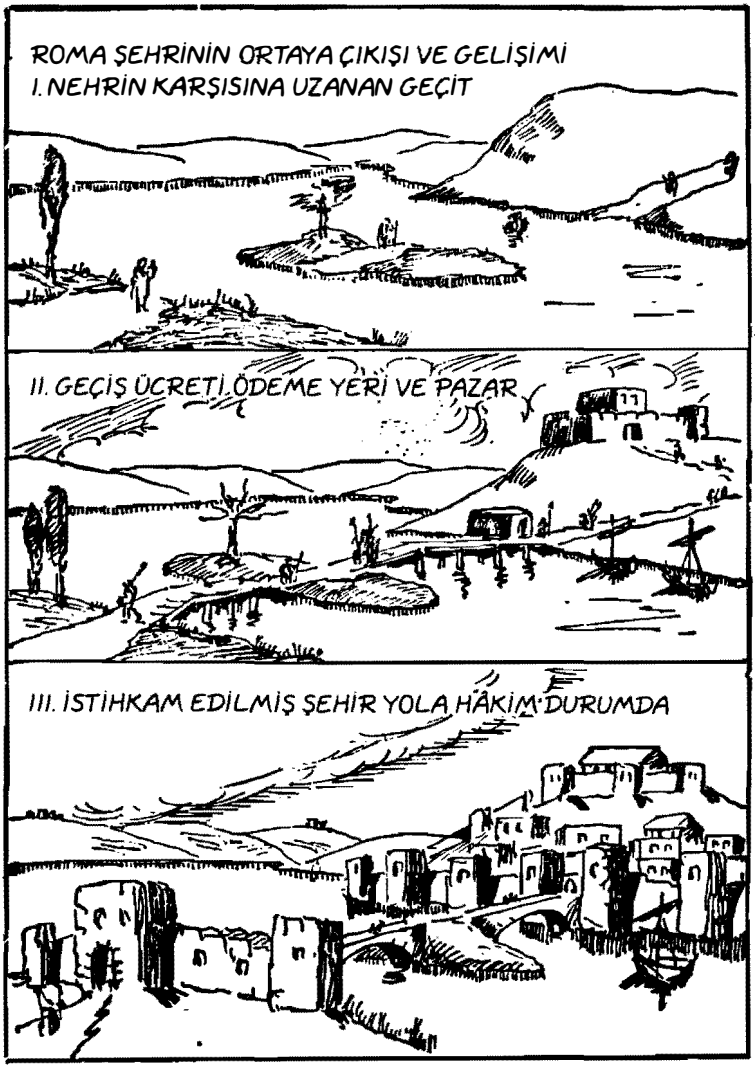
Kartaca böyle bir rekabete kesinlikle hoşgörü gösterecek değildi. Genç rakibin hemen ezilmesi gerekiyordu, yoksa Kartacalı yöneticilerin batı Akdeniz'in tek hâkimi olma konusunda büyük prestij kaybına uğrarlardı. Söylentiler dikkatle araştırıldı ve genel hatlarıyla gerçekler açığa çıkarıldı.

İtalya'nın batı kıyısı uygarlık tarafından uzun süredir ihmal edilmişti. Yunanistan'ın bütün iyi limanları doğuya dönük olup, işlek Ege Adaları'na bakıyordu, oysa İtalya'nın batı sahilinde Akdeniz'in ıssız dalgalarından başka bir manzara yoktu. Ülke fakirdi, o yüzden de yabancı tüccarlar buraya nadiren uğruyor, yerli halk kimse tara-

fından rahatsız edilmeden tepelerde ve bataklık ovalarda hüküm sürüyordu.

Bu topraklara ilk ciddi istila kuzeyden geldi. Bilinmeyen bir tarihte, bazı Hint-Avrupa kavimleri Alp Dağları'ndan geçmeyi başardılar ve kurdukları köyler ve yetiştirdikleri hayvan sürüleriyle ünlü İtalyan çizmesini burnundan topuğuna kadar doldurana dek güneye doğru ilerlediler. Bu eski fatihler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Zaferlerini anlatan bir Homer yoktu. Roma'nın kuruluşu hakkında (sekiz yüz yıl sonra, küçük şehir bir imparatorluğun merkezi haline geldiğinde yazılan) kendi kayıtları, peri masalından ibarettir ve bir tarih kitabında yerleri yoktur. Birbirlerinin duvarları üzerinden atlayan Remus ile Romulus (kimin kimin duvarının üzerinden atladığını hep unuturum) hikâyesi eğlencelidir ama Roma'nın kuruluşu aslında son derece sıradan bir biçimde gerçekleşmişti. Roma da binlerce Amerikan şehri gibi, değiş tokuşta bulunmak ve at ticareti yapmak için uygun bir yer olarak başlamıştı işe. İtalya'nın iç bölgelerindeki ovaların tam merkezinde bulunuyordu, Tiber nehri de denize doğrudan ulaşım sağlıyordu. Kuzeyden güneye uzanan kara yolu burada bütün yıl boyunca kullanılabilecek uygun bir nehir geçidi bulmuştu. Nehir kıyısında yükselen yedi küçük tepe de şehir sakinlerine dağlarda ve yakındaki denizin ufkunun ötesinde yaşayan düşmanlara karşı iyi bir koruma sağlıyordu.

Dağda yaşayanlara Sabin adı veriliyordu. Kolay ganimetlere bayılan, kaba saba bir topluluk olan Sabinler çok geri kalmışlardı. Taş baltalar ve tahta kalkanlar kullanıyorlardı, çelik kılıçlı Romalılarla başa çıkmaları mümkün değildi. Öte yandan, deniz tarafındakiler tehlikeli düşmanlardı. Etrüskler adı verilen bu halk, tarihin en büyük gizemlerinden biriydi ve hâlâ da öyle. Nereden geldiklerini, kim olduklarını, ilk yurtlarını neden terk ettiklerini kimse bilmiyordu, hâlâ da bilmiyor. Bütün İtalya kıyı şeridi boyunca, Etrüsk şehirlerinin, mezarlıklarının ve su depolarının kalıntılarını bulduk. Yazıtlarına aşinayız ama Etrüsk alfabesini çözmeyi başarabilen kimse olmadığı için bu yazılı belgeler rahatsız edici olmaktan başka bir işe yaramıyorlar.

Roma şehrinin ortaya çıkışı ve gelişimi

Bu konudaki en iyi tahminimiz, Etrüsklerin Ön Asya'dan geldikleri ve ülkelerindeki büyük bir savaş veya salgın bir hastalık yüzünden yurtlarını terk edip yaşayacak başka bir yer aramak zorunda kalmış oldukları. Gelişlerinin nedeni ne olursa olsun, Etrüskler tarihte çok önemli bir rol oynadılar. Kadim uygarlıkların tohumunu doğudan batıya taşıdılar ve bildiğimiz kadarıyla kuzeyden gelmiş olan Romalılara mimarinin, şehir inşaatının, savaşın, sanatın, aşçılığın, tıbbın ve astronominin temel ilkelerini öğrettiler.

Ne var ki, Yunanlıların Egeli öğretmenlerini sevmemesi gibi, Romalılar da Etrüsklü ustalarından nefret ediyorlardı. Bu sebeple mümkün olan en kısa sürede öğretmenlerinden kurtuldular. Yunanlı tüccarlar İtalya'daki ticaret olanaklarını keşfedip de, ilk Yunan gemileri İtalya'ya ulaştığında, Romalılar da bir fırsat yakalamış oldu. Yunanlılar ticaret yapmaya gelmişlerdi ama öğretmenlik yapmak için orada kaldılar. Roma'nın kırsal bölgelerinde yaşayan (ve Latinler olarak bilinen) kavimlerin, işlerine yarayacak şeyleri öğrenme konusunda çok hevesli olduğunu gördüler. Bu kavimler, yazılı bir alfabeden ne kadar büyük faydalar sağlayabileceklerini anlar anlamaz, Yunanlıların alfabesini kopyaladılar. Ayrıca iyi düzenlenmiş bir para, ölçek ve ağırlık sisteminin ticari avantajlarını da kavradılar. Sonunda Romalılar, Yunanlıları tamamen yuttular.

Öyle ki, Yunanlıların tanrılarını bile benimsemişlerdi. Zeus Roma'ya götürüldü ve orada Jüpiter adıyla anıldı, diğer ilahlar da Zeus'u takip etti. Ne var ki Romalı tanrılar, Yunanlılara hayat ve tarih içindeki yolculuklarında eşlik eden neşeli kuzenlerine benzemiyorlardı. Romalı tanrılar, devlet görevlisiydi. Her biri kendi bölümünü büyük bir ihtiyat ve derin bir adalet duygusuyla yönetiyordu ve bunun karşılığında da tebaasının kayıtsız şartsız itaatini talep ediyordu. Bu itaat, Romalılar tarafından titiz bir dikkatle yerine getiriliyordu. Eski Helenler ve yüksek Olimpos zirvesinin kudretli sakinleri arasında kurulmuş olan içten kişisel ilişkiler ve büyüleyici dostluk, Romalı tanrılarla Romalı vatandaşlar arasında hiçbir zaman kurulmadı.

Romalılar Yunanistan'ın hükümet biçimini benimsemediler ama Helenlerle aynı Hint-Avrupa ailesine mensup oldukları için Roma'nın eski günlerinin tarihçesi, Atina'nın ve diğer Yunan şehirlerinin tarihçesi ile benzeşir. Eski kabile reislerinin varisi olan kralların dan kurtulmakta güçlük çekmediler, gelgelelim krallar şehirden kovulduktan sonra soyluların güçlerini dizginlemek zorunda kaldılar. Her özgür Roma yurttaşının şehrinin işleriyle kişisel olarak ilgilenebileceği bir sistem kurmaları, yüzyıllar sürdü.

Bundan sonra Romalılar Yunanlılara göre büyük bir avantajın keyfini çıkardılar. Ülkelerinin işlerini, çok fazla konuşmaya gerek duymadan hallediyorlardı. Yunanlılardan daha az yaratıcıydılar ve az laf çok iş politikasından yanaydılar. Çoğunluğun (özgür yurttaşlara plebler adı veriliyordu) konuşarak değerli zamanı boşa harcamaya eğilimli olduğunu gayet iyi kavramışlardı, bu nedenle şehri yönetme işini iki "konsülün" eline bırakmışlardı. Yaşlı ve itibarlı kişilerden oluşan ve senato adı verilen (senex, yaşlı adam anlamına gelir) bir meclis, konsüllere yardımcı oluyordu. Geleneklere göre ve öylesi daha pratik olduğu için senatörler soyluların arasından seçiliyordu ve senatonun yetkileri kesin çizgilerle tanımlanmıştı.

Roma da bir defasında Yunanlıları Draco ve Solon'un kanunlarını benimsemek zorunda bırakan zengin-fakir çekişmesine benzer bir süreç geçirmişti. MÖ beşinci yüzyılda çıkan bu kavganın sonucunda, özgür vatandaşlar kendilerini aristokrat yargıçların zulmüne karşı tribünler aracılığıyla koruyan yazılı kanunlar elde etmişlerdi. Tribünler, özgür vatandaşlar tarafından seçilen şehir yöneticileriydiler ve hükümet yetkililerinin adaletsiz bulunan her türlü davranışına karşı vatandaşları koruma hakkına sahiptiler. Konsül bir vatandaşı ölüme mahkûm edebilirdi ama suç kesin olarak kanıtlanmadıysa tribün müdahale edip zavallı adamın hayatını kurtarabilirdi.

"Roma" dediğim zaman, birkaç bin sakini olan küçük bir şehirden bahsediyormuşum gibi oluyor. Oysa Roma'nın gerçek gücü, şehir surlarının dışındaki kırsal bölgelerde saklıydı. Bu dış bölgelerin yönetimi konusunda Roma çok erken bir dönemde sömürgeci bir güç olarak muhteşem bir iş başarmıştı.

Eski günlerde Roma iç İtalya'da sıkı bir şekilde korunan tek şehirdi ama saldırı tehdidi altında olan diğer Latin kavimlerine her zaman konuksever bir sığınak olmuştu. Latin komşular, böyle güçlü bir dostla kurulacak sıkı bağların avantajını kavrayıp hem savunmaya hem de saldırıya yönelik bir işbirliği için gerekli temelleri oluşturmaya çalıştılar. Diğer milletler, Mısırlılar, Babilliler, Fenikeliler, hatta Yunanlılar bile "barbarların" bir çeşit teslimiyet akdi sunmaları gerektiği konusunda ısrar ederlerdi. Romalılar böyle bir şey yapmadı. "Dışarıdan gelenlere" ortak bir "res publica"nın, yani halk cumhuriyetinin bir parçası olma şansı tanıdılar.

"Bize katılmak istiyorsun demek," diyorlardı gelenlere. "Çok iyi, buyur katıl. Sana Roma vatandaşı gibi davranırız. Tanıdığımız bu ayrıcalığın karşılığında da gerek duyulduğu zaman şehrimiz için, hepimizin anası için savaşmanı bekleriz."

"Dışarıdan gelen" bu cömertliği minnetle kabul edip, borcunu sarsılmaz sadakatini göstererek öderdi.

Bir Yunan şehri saldırıya uğradığında, şehrin yabancı sakinleri ellerinden geldiğince çabuk orayı terk ederlerdi. Faturalarını ödedikleri sürece hoş karşılandıkları geçici bir sığınaktan başka bir şey olmayan bir yerin savunmasına neden yardımcı olacaklardı ki? Oysa düşman Roma'nın kapılarına dayandığında, bütün Latinler savunmaya koşuyordu. Yüzlerce kilometre ötede yaşasalar ve kutsal tepelerin surlarını bir kerecik bile görmemiş olsalar da, Roma onların gerçek "yurduydu".

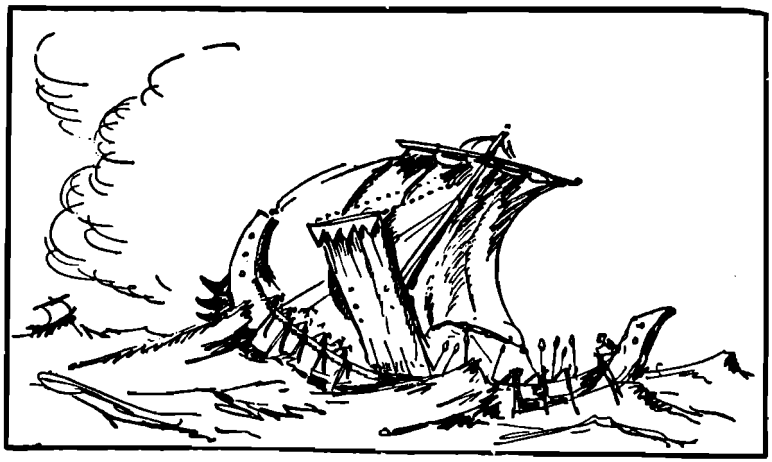
Hiçbir yenilgi, hiçbir felaket bu duyguyu değiştiremezdi. MÖ dördüncü yüzyılın başlarında, vahşi Galyalılar İtalya'ya girdiler. Allia nehri yakınlarında Roma ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra şehre yürüdüler. Roma'yı almışlardı ve halkın gelip barış ricasında bulunacağını zannediyorlardı. Beklediler ama hiçbir şey olmadı. Kısa bir süre sonra kendilerini düşman bir kalabalık tarafından kuşatılmış olarak buldular, öyle ki erzak temin etmeleri imkânsız hale gelmişti. Yedi ay sonra açlık Galyalıları geri çekilmeye zorladı. Roma'nın "yabancılara" eşit vatandaşlar olarak davranma politikası büyük bir başarı kazanmıştı ve şehir eskisinden de güçlü olarak ayaktaydı.

Roma'nın ilk günlerine ilişkin bu kısa tarihi kayıt, sağlıklı bir devlet konusundaki Roma düşüncesiyle, Kartaca şehrinde kendisini bulan eski dünyanın bu konudaki fikri arasındaki farkı gösteriyor. Romalılar, "eşit vatandaşlar" tarafından seve seve verilecek, gönüllü desteğe güveniyorlardı. Oysa Kartacalılar Mısır ve Batı Asya örneklerini takip ederek, "tebaalarının" sorgusuz sualsiz (ve doğal olarak isteksiz) itaatini talep ediyor, uyruklar başarısız olursa da kendi yerlerine savaşacak profesyonel askerler tutuyorlardı.

Kartaca'nın böyle akıllı ve güçlü bir düşmandan nasıl çekindiğini ve plütokrasinin iş işten geçmeden önce bu tehlikeli rakibi ortadan kaldırabilecekleri bir savaş çıkarmaya nasıl hevesli olduğunu anlamışsınızdır.

İyi işadamları olan Kartacalılar, meseleleri aceleye getirmenin işe yaramadığını gayet iyi biliyorlardı. Romalılara, iki şehrin haritada birer daire çizmesini ve her birinin bu daireleri kendi "etki alanı" olarak kabul edip, diğerinin dairesinden uzak durmaya söz vermesini teklif ettiler. Anlaşma hemen imzalandı, ama uzun ömürlü olmadı, çünkü her iki taraf da, verimli topraklara sahip olması ve kötü yönetilmesinden ötürü yabancı müdahalesine davetiye çıkaran Sicilya'ya ordu göndermenin akıllıca olacağını düşündü.

Bunu takip eden savaş (I. Pön Savaşı), yirmi dört yıl sürdü. Açık denizde yürütülen savaşın başlarında, tecrübeli Kartaca donanması yeni kurulmuş Roma filosunu yenilgiye uğratacak gibiydi. Eski savaş taktiklerini uygulayan Kartacalıların gemileri düşman gemisine kafadan toslar veya yan taraftan şiddetli bir darbe indirip küreklerini kırar, sonra da çaresiz denizcileri oklarıyla ve yolladıkları ateşten toplarla öldürürlerdi. Ne var ki Romalı mühendisler, üstünde bir bordalama köprüsü bulunan yeni gemiler geliştirdiler, Romalı piyadeler bu köprüden geçerek düşman gemiyi işgal ediyorlardı. O zaman Kartacalıların zaferleri aniden sona erdi. Mylae Deniz Savaşı'nda donanmaları çok ağır bir yenilgiye uğradı, Kartaca barış istemek zorunda kaldı ve Sicilya da Roma hâkimiyetine girdi.

Hızlı bir Roma savaş gemisi

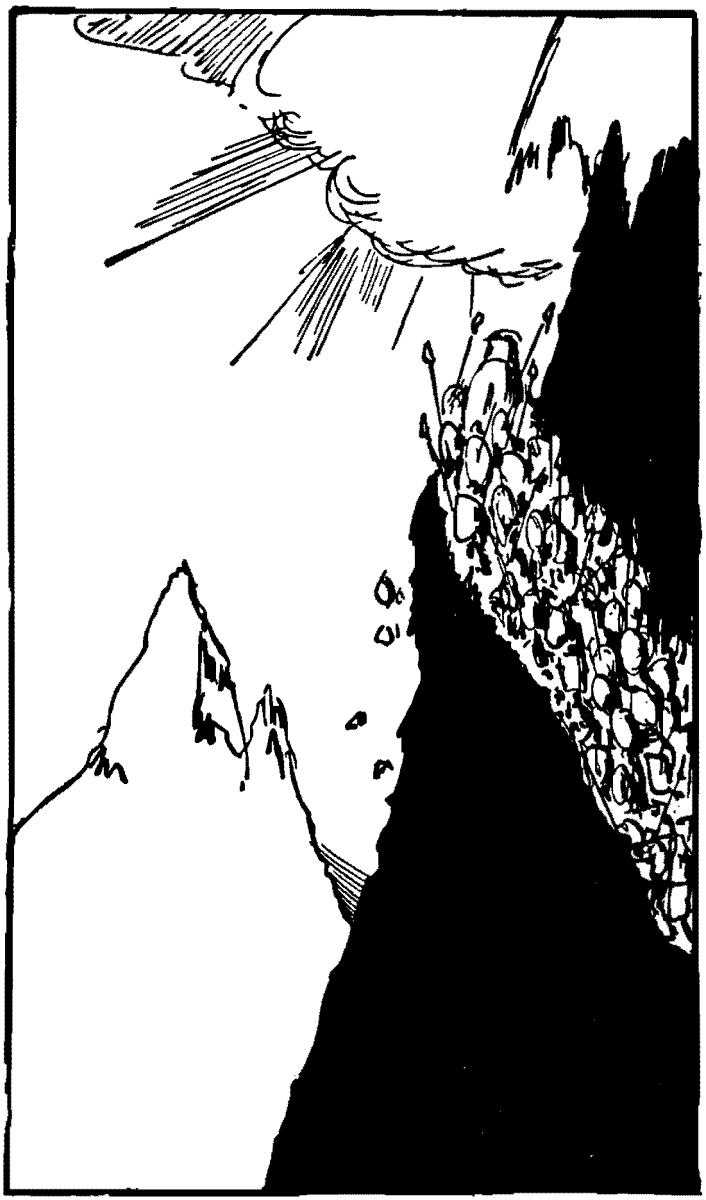
Bundan yirmi üç yıl sonra yeni bir sorun baş gösterdi. Bakır arayışı içinde olan Roma Sardunya Adası'nı ele geçirmişti. Gümüş arayışı içinde olan Kartacalılar da bunun üzerine bütün güney İspanya'yı işgal ettiler. Bu, Kartaca'yı Romalılarla kapı komşusu haline getirmişti. Romalılar bu komşuluktan hiç hoşlanmadılar ve ordularına Pireneleri geçip işgalci Kartaca ordusunu takip etmeleri emrini verdiler.

İki rakip arasında kopacak ikinci kavga için her şey hazırdı. Bir kez daha bir Yunan kolonisi savaş sebebi olmuştu. Kartacalılar İspanya'nın doğu sahilindeki Saguntum kentini kuşatınca, Saguntumlular Roma'ya başvurdular. Roma yardımcı olmaya her zamanki gibi hazırdı. Senato Latin ordularının yardıma koşacağını vaat etti ama bu saldırı için gerekli hazırlıkların yapılması biraz vakit aldı. O arada Saguntum düştü ve yerle bir edildi. Bu, Roma'nın iradesiyle taban tabana zıttı. Senato savaş kararı aldı. Roma ordusunun bir kolu, Sicilya denizini geçip Kartaca topraklarına ayak basmak üzere gönderildi. İkinci bir kol da, İspanya'da yerleşmiş olan Kartaca birliklerinin yurtlarının yardımına koşmalarını engelleyecekti. Kusursuz bir plandı bu, herkes büyük bir zafer kazanılacağından emindi. Ne var ki, tanrılar aynı fikirde değildi.

MÖ 218 yılının sonbaharıydı ve İspanya'da bulunan Kartacalılara saldıracak Roma ordusu İtalya'dan ayrılmıştı. Halk kolaylıkla kazanılacak muhteşem bir zafere ilişkin haberleri sabırsızlıkla bekliyordu ki, Po Ovası'na korkunç bir söylenti yayılmaya başladı. Yabani dağlılar, dudakları korkudan titreyerek "her biri bir ev büyüklüğündeki" acayip yaratıkların eşlik ettiği yüz binlerce koyu renkli adamın, binlerce yıl önce İspanya'dan Yunanistan'a giden Herkül'ün Geryoneus'un öküzlerini sürdüğü Graian geçidini çevreleyen kar yığınlarının arasından aniden çıktıklarına dair hikâyeler anlatıyorlardı. Çok kısa bir süre sonra perişan durumdaki mülteciler akın akın Roma'nın kapılarına dayandılar. Söylentiler netlik kazanmaya başladı. Hamilcar'ın oğlu Hannibal elli bin asker, dokuz bin atlı ve otuz yedi savaş filiyle Pireneleri geçmişti. Scipio'nun yönetimindeki Roma ordusunu Rhone nehri kıyısında yenmiş, aylardan Ekim ve yollar kalın bir kar ve buz tabakasıyla kaplı olmasına rağmen ordusunu güvenle dağ geçitlerinden aşırmış, sonra da Galyalılarla güçlerini birleştirmişti. İkisi birlikte başka bir Roma ordusunu yenilgiye uğratmış, sonra da Trebbia nehrini geçerek Roma'yı Alp Dağları'ndaki bölgelere bağlayan yolun kuzey noktası olan Piacenza'yı kuşatmışlardı.

Şaşıran ama soğukkanlılığını yitirmeyen Senato, bu pek çok yenilgiye ilişkin haberleri örtbas edip, işgalcileri durdurmak için iki yeni ordu gönderdi. Hannibal bu birlikleri Trasimeno Gölü kıyısındaki dar bir yolda kıstırmayı başardı ve bütün Romalı subaylarla, askerlerin çoğunu öldürdü. Romalılar bu defa paniğe kapıldılar ama Senato sakinliğini korudu. Üçüncü bir ordu hazırlandı ve Quintus Fabius Maximus'a "devleti kurtarmak için yapılması gereken her şeyi yapma" konusunda tam yetki verildi.

Fabius çok dikkatli olmadığı takdirde her şeyin kaybedileceğini biliyordu. Bulunabilen son askerler olan kaba saba, eğitimsiz adamları, Hannibal'ın tecrübeli askerleriyle başa çıkamazdı. Fabius da çarpışmaya girmeden Hannibal'i köşe bucak takip etmeye koyuldu. Geçtiği her yerde yiyecekleri ortadan kaldırıyor, yolları tahrip ediyor, küçük birliklere saldırıyor ve sinir bozucu ve rahatsız edici bir gerilla savaşı taktiği izleyerek Kartaca birliklerinin moralini bozuyordu.

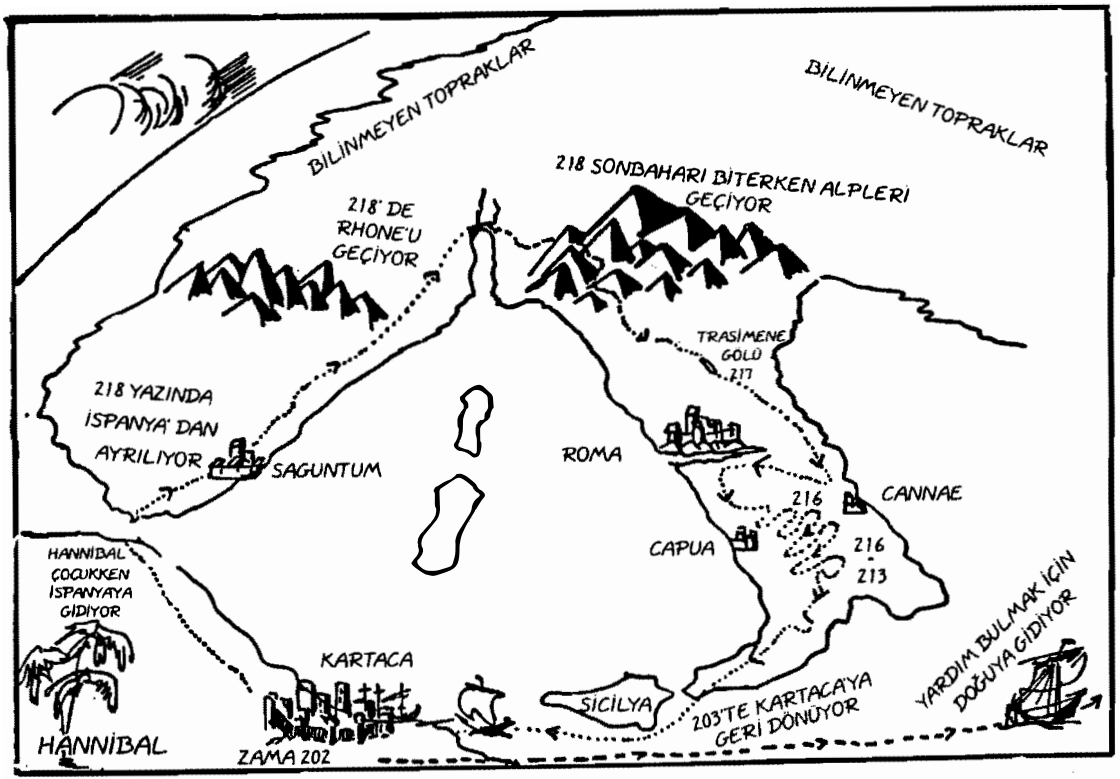
Hannibal Alpler'i geçiyor

Ne var ki bu yöntemler Roma'nın duvarlarının ardına sığınmış korku dolu kalabalıkları tatmin etmiyordu. İnsanlar "harekete geçilmesini" istiyordu. Bir şey yapılmalıydı ve bunu da mümkün olduğunca çabuk gerçekleştirmek gerekiyordu. Halk arasında çok popüler olan ve sürekli şehirde dolaşıp kendisi olsaydı her şeyi ağırkanlı yaşlı Fabius'tan, "geciktirici Fabius'tan" nasıl daha iyi yapacağını anlatan Varro adlı kahraman, oy birliği ile ordunun başına getirdi ve MÖ 216 yılında yapılan Cannae Savaşı'nda Roma ordusunun o güne kadar almış olduğu en ağır yenilgiye uğradı. Bu savaşta yetmiş binden fazla asker öldürüldü ve Hannibal bütün İtalya'nın hâkimi oldu.

Hannibal, yarım adayı bir baştan bir başa aştı, kendisine "Roma boyunduruğundan kurtaracak kişi" diyor ve değişik eyaletlerdeki insanları ana şehre karşı yürütülen savaşa katılmaya çağırıyordu. İşte o zaman Roma'nın bilgeliği soylu meyvesini bir kez daha verdi. Capua ve Sirakuza hariç bütün Roma şehirleri sadakatlerini korudular. Kurtarıcı Hannibal, dostu olduğunu iddia ettiği insanların kendisine karşı olduklarını gördü. Yurdundan çok uzaktaydı ve içinde bulunduğu durum hoşuna gitmiyordu. Yeni malzeme, erzak ve asker istemek için Kartaca'ya ulaklar gönderdi. Ne var ki, Kartaca bunları gönderebilecek durumda değildi.

Bordalama köprülü gemileri olan Romalılar, denizlerin hâkimiydi. Hannibal, elinden geldiğince kendi başının çaresine bakmak zorundaydı. Gönderilen Roma ordularını yenilgiye uğratmayı sürdürdü ama kendi askerleri de hızla azalıyor ve İtalyan köylüleri de bu kendi kendini atamış "kurtarıcıdan" uzak duruyorlardı.

Yıllar süren kesintisiz zaferlerin ardından Hannibal kendini fethettiği ülkede kuşatılmış olarak buldu. Bir ara şans Kartacalılardan yana döner gibi oldu. Hannibal'in kardeşi Hasdrubal, İspanya'daki Roma ordularını yenmiş, Hannibal'e yardım etmek için Alpleri aşmıştı. Gelişini haber vermek için güneye ulaklar göndererek, diğer ordunun kendisiyle Tiber nehri ovasında buluşmasını istedi. Ne yazık ki ulaklar Romalıların eline düştüler, Hannibal de boş yere kardeşinden haber bekleyip durdu, ta ki bir sepete güzelce yerleştirilmiş olan kardeşinin kafası kampına ulaşıp son Kartaca birliklerinin akıbetini kendisine bildirinceye kadar.

Hannibal'in yolculukları

Hasdrubal'ın aradan çıkarılmasıyla, genç Publius Scipio İspanya'yı kolayca yeniden ele geçirdi. Dört yıl sonra Romalılar Kartacalılara son bir saldırı gerçekleştirmek için hazırlardı. Geri çağrılan Hannibal, Sicilya Denizi'ni aşarak ana yurdunun savunmasını düzenlemeye çalıştı. MÖ 202 yılındaki Zama çarpışmasında Kartacalılar yenilgiye uğradılar. Hannibal Sur kentine kaçtı, oradan da Suriyelileri ve Makedonyalıları Roma'ya karşı ayaklandırmak için Ön Asya'ya geçti. Çok az şey elde edebildi ama Asya güçleri arasında yürüttüğü faaliyetler Romalılara savaşı doğu bölgesine taşıyıp Ege dünyasının büyük kısmını topraklarına katma bahanesi verdi.

Bir şehirden ötekine sürüklenen, evsiz barksız bir kaçak durumuna düşen Hannibal, sonunda hırslı hayalinin sona ermiş olduğunu anladı. Sevgili şehri Kartaca, savaşla yanıp yıkılmış, korkunç bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Donanması batmıştı. Roma'dan izin almadan savaşa girmesi yasaktı. Bundan sonra sonsuza dek Roma'ya çok yüksek oranlarda vergi ödeyecekti. Gelecek hiç umut vermiyordu. MÖ 190 yılında Hannibal zehir içerek yaşamına son verdi.

Hannibal'in ölümü

Bundan kırk yıl sonra Romalılar Kartaca'ya karşı son savaşlarına giriştiler. Eski Fenike kolonisinin sakinleri üç uzun yıl boyunca yeni cumhuriyetin gücüne karşı direndiler ama sonunda açlık onları teslim olmaya zorladı. Kuşatmadan sağ kurtulan az sayıdaki erkek

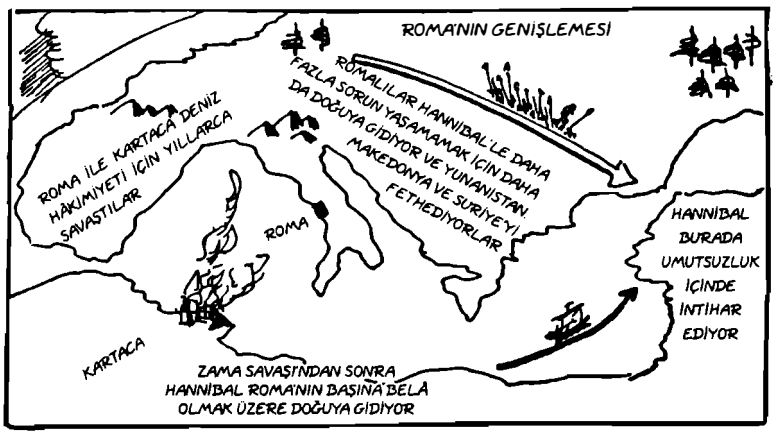
ve kadın Kartacalı, köle olarak satıldı, şehir ateşe verildi. Depolar, saraylar ve cephanelik, iki hafta boyunca yandı. Ondan sonra kararmış kalıntılara kan donduran cinsten bir beddua okuyan Roma lejyonları zaferlerinin tadını çıkarmak üzere İtalya'ya geri döndüler.

Bunu takip eden bin yıl boyunca Akdeniz bir Avrupa denizi olarak kaldı ama Roma İmparatorluğu yıkılır yıkılmaz Asya bu büyük iç denizin hâkimiyetini ele geçirmek üzere yeni bir girişimde bulundu. Bu konuyu size Muhammet'i anlattığımda öğreneceksiniz.

23
Roma'nın Yükselişi

Roma nasıl kuruldu?

Roma İmparatorluğu bir kaza eseri ortaya çıkmıştı. Kimse böyle bir şey planlamamıştı. "Oluvermişti" işte. Ünlü bir general, devlet adamı veya zorba ayağa kalkıp, "Dostlar, Romalılar, vatandaşlar, bir imparatorluk kurmamız gerekiyor. Peşimden gelin, Herkül Kapılarından Toros Dağları'na kadar uzanan bütün toprakları fethedeceğiz," dememişti.

Romanın genişlemesi

Roma ünlü generaller ve eşit derecede seçkin devlet adamlarıyla zorbalar yetiştirmiş, Roma orduları da dünyanın her tarafında savaşmıştı. Yine de Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu önceden belirlenmiş bir plan olmadan gerçekleşti. Ortalama Romalı, ayakları son derece sıkı bir şekilde yere basan bir vatandaştı ve hükümetle ilgili teorilerden hiç hoşlanmazdı. Birisi, "Roma İmparatorluğu'nun doğuya doğru ilerleyişi vs." diye söze başlayınca, ortalama vatan-

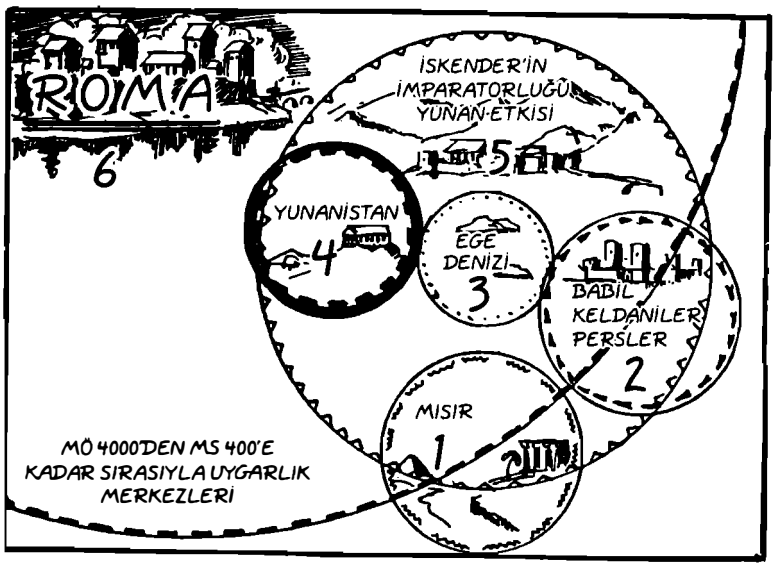
daş hızla Forum'dan ayrılırdı. Romalılar sürekli yeni topraklar ele geçirmeye devam ediyorlardı çünkü koşullar onları bunu yapmaya mecbur bırakıyordu. Hırs veya açgözlülük duygularıyla hareket etmiyorlardı. Romalı, hem doğası hem de eğilimi gereği çiftçiydi ve evinde kalmak istiyordu. Ne var ki, saldırıya uğrayınca kendisini savunmak zorunda kalıyor ve düşman uzak bir ülkede yardım aramak üzere denizi geçecek olursa, sabırlı Romalı da tehlikeli düşmanını yenmek için kasvetli kilometreler boyunca yürüyor, görevini tamamladıktan sonra da yeni fethedilmiş illerini gezinip duran ve Roma'nın güvenliği açısından bir tehdit oluşturan barbarların eline düşmekten korumak için orada kalıyordu. Kulağa biraz karışık gelse de, sizin de birazdan göreceğiniz gibi o zamanın insanları için her şey çok basitti.

MÖ 203 yılında Scipio Sicilya Denizi'ni geçmiş ve savaşı Afrika'ya taşımıştı. Kartaca da Hannibal'i ülkeye geri çağırmıştı. Paralı askerlerinden yeterli desteği bulamayan Hannibal, Zama yakınlarında mağlup olmuş, Romalılar ondan teslim olmasını talep ederken o da Makedonya ve Suriye krallarından yardım istemek için kaçmıştı. Bunları size bir önceki bölümde anlattım.

Büyük İskender'in imparatorluğunun kalıntıları olan bu iki ülkenin yöneticileri, tam o sırada Mısır'a bir sefer düzenlemeyi düşünüyorlardı. Nil vadisini aralarında paylaşmayı umut ediyorlardı. Mısır kralı bunu duyunca, Roma'dan yardım istedi. Böylece pek çok değişik senaryo için uygun sahne kurulmuş oldu. Ne var ki, hayal gücünden yoksun Romalılar, oyun daha doğru dürüst başlayamadan perdeyi indiriverdiler. Lejyonları, Makedonyalıların hâlâ savaş düzeni olarak kullandığı ağır Yunan falanksını ezip geçti. Bu savaş, MÖ 197 yılında, iç Tesalya bölgesindeki Cynoscephalae yani "Köpek Kafası" ovasında gerçekleşmişti.

Romalılar daha sonra güneye, Attika'ya ilerlediler ve Yunanlılara "Helenleri Makedon boyunduruğundan kurtarmaya geldiklerini" bildirdiler. Yarı-kölelikle geçirdikleri yıllar boyunca hiçbir şey öğrenmemiş olan Yunanlılar, yeni özgürlüklerini olabilecek en talihsiz biçimde kullandılar. Bütün küçük şehir devletleri, eski gü-

zel günlerde yaptıkları gibi hemen birbirleriyle kavgaya tutuştu. Hiç hoşlanmadıkları bir halkın bu budalaca gevezeliklerinden ne zevk alan ne de böyle şeylere anlayış gösteren Romalılar, bu duruma önceleri büyük bir hoşgörüyle katlandılarsa da, sonunda bitmek tükenmek bilmeyen bu çekişmelere karşı sabırlarını yitirerek Yunanistan'ı işgal ettiler, (diğer Yunanlıları teşvik etmek amacıyla) Korinth'i yaktılar ve bu karışık eyaleti idare etmesi için Atina'ya Romalı bir vali atadılar. Böylece Makedonya ve Yunanistan, Roma'nın doğu sınırını koruyan tampon ülkeler haline gelmiş oldular.

Uygarlık batıya doğru gidiyor

Bu arada Hellespontos yani Çanakkale Boğazı'nın ötesinde Suriye krallığı uzanıyordu ve bu uçsuz bucaksız toprakları yöneten III. Antiochus, seçkin misafiri General Hannibal ona İtalya'yı işgal edip Roma'yı yağmalamanın ne kadar kolay olduğunu açıkladığında çok heveslenmişti.

Zama'da Hannibal'i ve Kartacalıları yenilgiye uğratan Afrikalı savaşçı Scipio'nun kardeşi olan Lucius Scipio, Ön Asya'ya gönde-

rildi ve Suriye kralının ordularını Magnesia kenti yakınlarında, MÖ 190 yılında yendi. Bundan kısa süre sonra Antiochus kendi halkı tarafından linç edildi. Ön Asya Roma'ya bağlandı ve küçük Roma şehir devleti, Akdeniz'i çevreleyen toprakların büyük kısmının hâkimi haline geldi.

24
Roma İmparatorluğu

Yüzyıllar süren karışıklık ve devrimin ardından
Roma Cumhuriyeti Roma İmparatorluğu oluyor

Roma orduları zafer kazandıkları bu seferlerden döndüklerinde, büyük bir coşkuyla karşılandılar. Eyvah eyvah! Bu ani şan ve şeref, ülkeyi daha mutlu kılmamıştı. Tam tersine. Bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, imparatorluk kurmak gibi güç bir görev üstlenmiş çiftçileri mahvetmiş, başarılı generallerin (ve onların yakın dostlarının) eline çok fazla güç vermişti, generaller de savaşı yaptıkları soygunlara bahane olarak kullanmışlardı.

Eski Roma Cumhuriyeti, tanınmış insanlarının hayatlarının en önemli özelliği olan sadelik ve basitlikle gurur duyardı. Yeni cumhuriyetse, büyükbabalarının günlerinde moda olan kaba saba giysilerle yüksek ilkelerden utanıyordu. Böylece Roma, şimdi size anlatacağım gibi felaketle sonuçlanacak bir başarısızlığa doğru ilerlemeye başladı.

Roma, yüz elli yıldan daha kısa bir süre içinde Akdeniz çevresindeki bütün toprakların hâkimi haline gelmişti. O günlerde savaş esirleri özgürlüklerini kaybeder ve köle olurlardı. Romalı, savaşı çok ciddiye alır ve fethedilmiş bir düşmana merhamet göstermezdi. Kartaca'nın düşüşünden sonra Kartacalı kadın ve çocuklar kendi köleleriyle birlikte esir olarak satılmışlardı. Roma'nın gücüne karşı kazan kaldırmaya cüret eden dik başlı Yunanistan, Makedonya, İspanya ve Suriye halkları da benzer bir akıbetle karşılaştılar.

İki bin yıl önce bir köle, bir makine parçasından farksızdı. Günümüzde zengin insanlar fabrikalara yatırım yapıyorlar. Roma'nın zenginleriyse (senatörler, generaller ve savaştan kazanç elde edenler) paralarını toprak ve köle almak için kullanırlardı. Toprağı ya satın alıyor ya da yeni elde edilen illerden kendilerine bir yer seçiyorlardı. Köleleriyse açık pazarda, en ucuz nerede bulabilirlerse

orada olmak üzere satın alıyorlardı. MÖ ikinci ve üçüncü yüzyılların büyük kısmında köle sayısı çok fazlaydı, bunun sonucu olarak da toprak sahipleri köleleri yorgunluktan düşüp ölene kadar çalıştırmaya başladılar, nasıl olsa en kısa sürede Korinthli veya Kartacalı kölelerin satıldığı bir yerden yeni köleler alabiliyorlardı.

Şimdi de özgür çiftçilerin başına gelenleri dinleyeceksiniz, hazır olun!

Özgür çiftçi, Roma'ya karşı görevini yerine getirmiş ve şikâyet etmeden bütün savaşlarda çarpışmıştı. Ne var ki, on, on beş veya yirmi yıl sonra evine geri döndüğünde topraklarını yaban otlarının sardığını ve ailesin dağılıp gittiğini gördü. Güçlü bir adamdı, her şeye baştan başlamaya da istekliydi. O yüzden toprağı kazdı, tohumlarını ekti ve hasadı bekledi. Tahıllarını, sığırlarıyla ve kümes hayvanlarıyla birlikte pazara götürdüğündeyse, mülklerinde köle çalıştıran büyük toprak sahiplerinin her konuda kendisinden daha düşük fiyat verebileceğini gördü. Birkaç yıl boyunca ayakta kalmaya çalıştıysa da, sonunda umutsuzluk içinde pes edip kırsal bölgeden ayrılarak en yakındaki şehre göçtü. Şehirde de çiftliğinde olduğu gibi açlık çekiyordu ama bu çileyi binlerce başka topraksız kalmış talihsizle paylaşıyordu. Hepsi birlikte büyük şehirlerin dış bölgelerindeki pislik içindeki viranelerde sürünüyorlar, korkunç salgın hastalıklara yakalanıp ölüyorlardı. Derin bir mutsuzluk içindeydiler. Ülkeleri için savaşmışlardı ve bunun karşılığında aldıkları ödül böyle bir yaşamdı. Toplumsal bir sıkıntının çevresinde aç akbabalar gibi toplanan ağzı laf yapan konuşmacıları dinlemeye her zaman hevesliydiler. Kısa süre içinde, devletin güvenliği açısından büyük bir tehdit oluşturmaya başladılar.

Ne var ki, yeni zenginler sınıfı omuz silkmekle yetindi. "Ordumuz ve polislerimiz var" diyorlardı. "Azgın kalabalıkları onlar kontrol altında tutarlar." Böyle söyleyip güzel villalarının yüksek duvarlarının arkasına saklanıyor, bahçelerini çapalayıp Yunan bir kölenin son derece hoş altı ayaklı Latince dizeler halinde tercüme ettiği Homer'in şiirlerini okuyorlardı.

Roma

Birkaç aile, kendi çıkarlarını gözetmeden ortak zenginliğe hizmet etme yönündeki eski geleneği sürdürüyordu. Scipio Africanus'un kızı Cornelia, Gracchus adında bir Romalı ile evliydi. Cornelia'nın Tiberius ve Gaius isimlerini taşıyan iki oğlu, büyüdüklerinde politikaya atıldılar ve çok ihtiyaç duyulan bazı reformları gerçekleştirmeye çalıştılar. Bir nüfus sayımı yapılmış ve bunun sonucunda İtalya yarım adasındaki toprakların büyük kısmının iki bin soylu ailenin elinde olduğu anlaşılmıştı. Tribün seçilen Tiberius Gracchus, özgür vatandaşlara yardımcı olmaya çalışarak, tek bir kişinin sahip olabileceği arazi miktarını sınırlayan iki eski yasayı yeniden yürürlüğe soktu. Bu sayede küçük ve bağımsız mülk sahiplerinden oluşan o değerli sınıfı tekrar canlandırmayı umut ediyordu. Yeni zenginler Tiberius'a soyguncu dediler ve onu devlet düşmanı olmakla suçladılar. Sokak gösterileri düzenlendi. Sevilen tribünü öldürmesi için birkaç katil tutuldu ve Tiberius Gracchus meclise girerken saldırıya uğrayıp dövülerek öldürüldü. Bundan on yıl sonra, Tiberius'un kardeşi Gaius güçlü ayrıcalıklı sınıfın dile getirilen arzularına rağmen ülkeye reform getirmeye çalıştı. Sefalet içindeki çiftçilere yardım etmeyi amaçlayan bir "yoksulluk yasası" çıkardı. Ne var ki bu yasa sonunda Romalı vatandaşların büyük çoğunluğunu profesyonel dilenciler konumuna düşürdü.

Gaius, imparatorluğun uzak köşelerinde bu muhtaç insanlardan koloniler oluşturmaya çalıştı ama kurulan yerleşim birimleri, doğru türdeki insanları çekmeyi başaramadılar. Gaius Gracchus, daha fazla zarar veremeden öldürüldü ve yandaşları da ya katledildi ya da sürgüne gönderildi. İlk iki reformcu birer beyefendiydi, onları takip eden diğer ikisiyse bambaşka kökenlerden geliyorlardı. Profesyonel askerdiler. Birisinin adı Marius, diğerinin adı Sulla'ydı ve ikisi de geniş kitleler tarafından seviliyorlardı.

Sulla toprak sahiplerinin lideriydi. Alplerin eteklerinde Tötonların ve Cimbrilerin yok edildiği büyük bir savaşın galibi olan Marius da, mülklerini kaybetmiş olan özgür vatandaşların sevilen kahramanıydı.

MÖ 88 yılında, Roma Senatosu Ön Asya'dan gelen söylentilerden ötürü son derece huzursuz bir durumdaydı. Karadeniz kıyılarındaki ülkenin kralı ve anne tarafından Yunanlı Mitridat, ikinci bir İskender İmparatorluğu kurma ihtimali görmüş ve dünyayı ele geçirme seferine başlangıç olarak da, Ön Asya'da bulunan bütün Romalıları kadın, erkek, çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirmişti. Böyle bir davranış elbette savaş demekti. Senato, Pontus kralının üstüne yürüyüp yaptıkları için onu cezalandıracak bir ordu hazırladı. Peki, komutan kim olacaktı? "Sulla," dedi Senato, "Sulla olacak çünkü o konsül." Halksa, "Marius komutan olsun," dedi. "Bugüne kadar beş defa konsüllük yaptı ve her zaman bizim haklarımızı savundu."

Mülkiyet, kanunun yüzde doksanını oluşturur. Sulla o sırada gerçekten ordunun başındaydı. Mitridat'ı yenmek üzere doğuya ilerledi, Marius da Afrika'ya kaçtı. Sulla'nın Asya'ya geçmiş olduğu haberini alana kadar orada bekledi, sonra İtalya'ya dönüp durumlarından şikâyetçi kişilerden oluşan karmakarışık bir ekip toplayarak Roma'ya yürüdü ve profesyonel soyguncular olan adamlarıyla beş gün ve beş gece boyunca senatodaki düşmanlarını katletti, kendisini konsül seçtirdi ve on beş gündür geçirdiği heyecanlardan ötürü can verdi.

Bundan sonra dört yıl süren bir karışıklık çıktı. Derken, Mitridat'ı mağlup etmiş olan Sulla, Roma'ya dönerek birkaç başarı da kendisi kazanmaya hazır olduğunu duyurdu. Sözünü de tuttu. Adamları haftalar boyunca demokratik eğilimler taşıdığından şüphelenen vatandaşları infaz ettiler. Bir gün, sık sık Marius'un yanında görülen genç bir adamı ele geçirdiler. Onu tam asacaklardı ki, birisi araya girerek, "Çocukcağız pek genç," dedi ve tutsak bunun üzerine serbest bırakıldı. Bu genç adamın adı Jül Sezar'dı. Bir sonraki sayfada onunla yeniden karşılaşacaksınız.

Sulla'ya gelince, bütün Roma mülklerinin tek ve üstün yöneticisi anlamına gelen "diktatör" unvanını aldı ve Roma'yı dört yıl boyunca idare ettikten sonra sessizce yatağında ölüp gitti. Hayatının son yılını, ömürlerini yurttaşlarını öldürerek değerlendiren pek

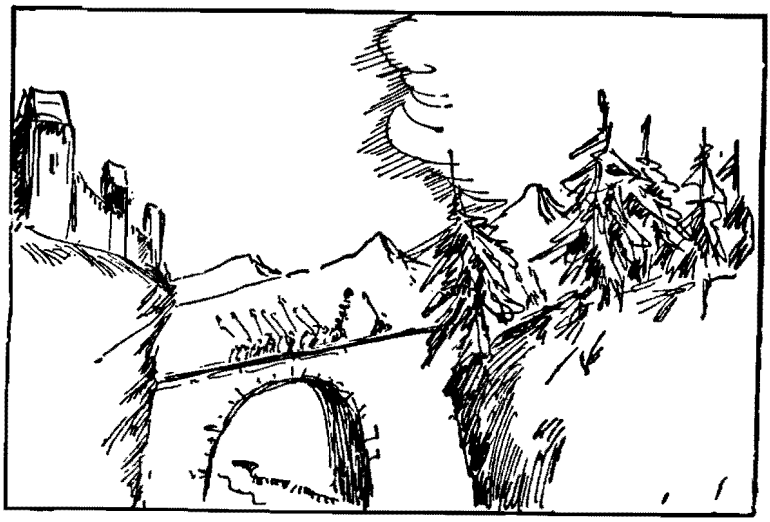
çok Romalının âdeti olduğu üzere, lahanalarıyla şefkatle ilgilenerek geçirmişti.

Ne var ki, mevcut koşullar iyileşmedi. Tam tersine, her şey daha da kötü bir hale geldi. Gnaeus Pompeius veya Pompey olarak tanınan ve Sulla'nın yakın arkadaşı olan bir general, durmadan sorun yaratmaya devam eden Mitridat'a karşı savaşı tazelemek üzere doğuya gitti ve orada bu zinde hükümdarı dağlara sürdü; Romalılara esir düşerse başına gelecekleri gayet iyi bilen Mitridat da zehir içerek intihar etti. Pompey bundan sonra Suriye üzerindeki Roma gücünü sağlamlaştırdı, Kudüs'ü yerle bir edip Büyük İskender efsanesini canlandırmaya çalışarak Batı Asya'da fırtına gibi esti; sonunda (62 yılında) yanında bir düzine gemi dolusu mağlup kral, prens ve generalle Roma'ya döndü. Yanında getirdikleri, şehrine milyonlarca altın değerinde ganimetle geri dönen bu olağanüstü derecede popüler Romalının zafer alayında yürümeye zorlandılar.

Roma hükümetinin güçlü birinin ellerine teslim edilmesi gerekiyordu. Daha birkaç ay önce, şehir, bütün parasını kumarda kaybettiği için biraz yağmacılık yaparak kesesini yeniden doldurmayı ümit eden Catiline isimli beş para etmez genç bir aristokratın eline düşecekti neredeyse. Halkın yararına çalışan bir avukat olan Cicero, tuzağı fark edip Senato'yu uyarmış ve Catiline'i Roma'dan kaçmaya zorlamıştı. Yine de, benzer hırslara sahip pek çok genç adam vardı etrafta ve boş konuşmalarla kaybedilecek vakit yoktu.

Pompey, yönetimi ele alacak bir üçler erki kurdu ve huzuru sağlamak için kurulan bu erkin başına geçti. İspanya valisi olarak iyi bir ün kazanmış Gaius Julius Sezar, Pompey'den sonra gelen adamdı. Üçüncü kişi de Crassus isimli, konuyla pek de ilgisi olmayan bir kişiydi. Orduya savaş malzemeleri satan Crassus, bu sayede inanılmaz derecede zengin olmuştu, üçlüye seçilmesinin sebebi de bu zenginliğiydi. Kısa bir süre sonra Partlar'ı hedef alan bir sefere katıldı ve orada öldürüldü.

Açık arayla üçünün en beceriklisi olan Sezar, popüler bir kahraman olmak için biraz daha askeri zafere ihtiyacı olduğuna karar vermişti. Alpleri aştı ve bugün Fransa olan toprakları ele geçirdi.

Sezar batıya gidiyor

Sonra Ren nehri üzerine sağlam bir ahşap köprü kurup, vahşi Tötonların ülkesini işgal etti. Sonunda da gemiye binip İngiltere'yi ziyarete gitti. İtalya'ya dönmek zorunda kalmasaydı daha nerelere giderdi kim bilir. Pompey'in hayat boyu diktatör unvanını aldığını işitmişti. Bu da Sezar'ın "emekli subaylar" arasına konacağı anlamına geliyordu ki, Sezar bu fikri çekici bulmuyordu. Hayatına bir Marius yandaşı olarak başladığını hatırladı ve Senato ile "diktatöre" bir ders daha vermeyi kararlaştırdı ve Alpler Berisi Galya'yı İtalya'dan ayıran Rubicon nehrini geçti. Gittiği her yerde "halkın dostu" olarak karşılanıyordu. Güçlük çekmeden Roma'ya girdi, Pompey de Yunanistan'a kaçtı. Sezar onu takip ederek taraftarlarını Farsala yakınlarında yenilgiye uğrattı. Pompey Akdeniz'e yelken açıp Mısır'a kaçtı, orada karaya çıkar çıkmaz da genç kral Ptolemaios'un emriyle öldürüldü. Sezar da birkaç gün sonra Mısır'a ulaştı ve kendisini kapana kısılmış buldu. Hem Mısırlılar hem de Pompey'e sadık kalmış olan Roma garnizonu, Sezar'ın kampına saldırıyordu.

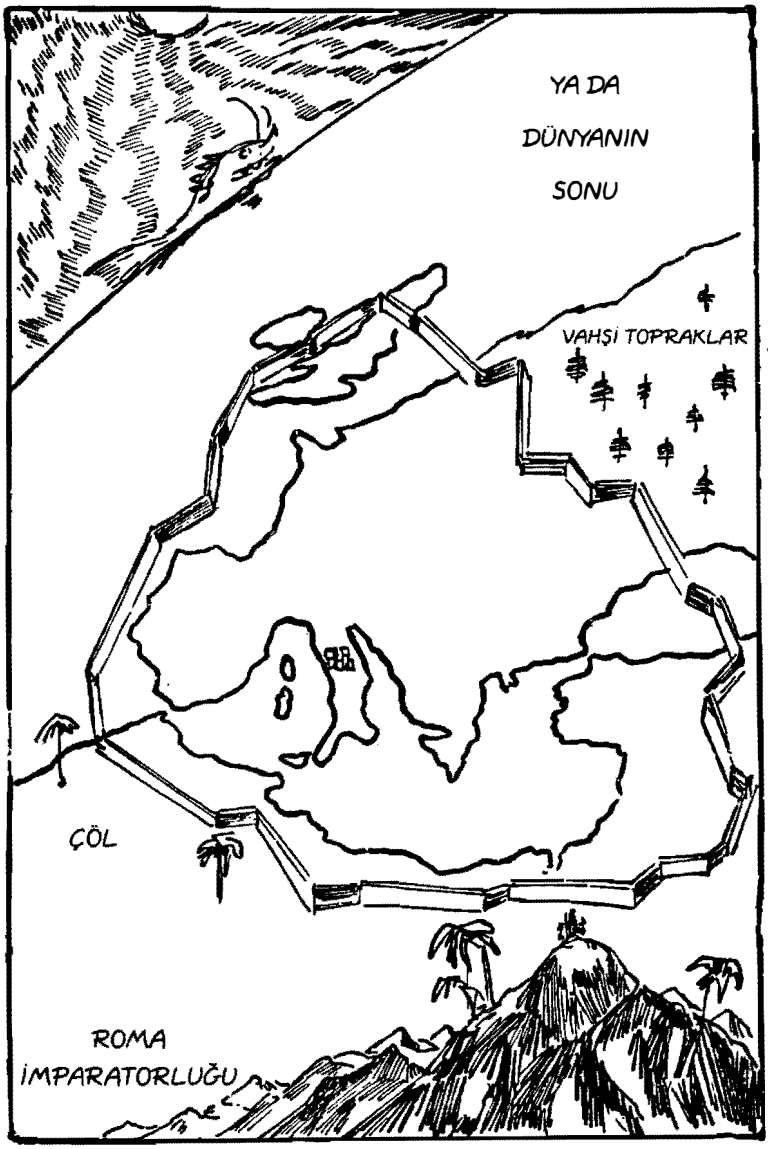
Talihi yanına almış olan Sezar, Mısır donanmasını ateşe vermeyi başardı ve yanan gemilerden saçılan kıvılcımlar denizin hemen

kıyısında bulunan İskenderiye'nin ünlü kütüphanesinin çatısına düşerek kütüphanenin yanıp kül olmasına sebep oldu. Sezar bundan sonra Mısır ordusuna saldırdı, askerleri Nil nehrine döktü, Ptolemaios'u nehirde boğdu ve son kralın kız kardeşi Kleopatra yönetiminde yeni bir hükümet kurdu. Tam o sırada, Mitridat'ın oğlu ve varisi Farnekes'in Roma'ya savaş açtığı haberini alınca, kuzeye yürüdü, beş gün süren bir savaş sonunda Farnekes'i yendi ve Roma'ya zaferinin haberini "geldim, gördüm, yendim," anlamına gelen ünlü Latince cümlesi "veni, vidi, vici," ile gönderdi. Bundan sonra Mısır'a döndü ve orada Kleopatra'ya çılgınca âşık oldu. MÖ 46 yılında yönetimi eline almak için Roma'ya döndüğünde, Kleopatra da onun ardından gitti. Sezar, dört ayrı savaş kazanmış olduğu için, dört ayrı zafer alayının başında yürüdü.

Bundan sonra maceraları hakkında bilgi vermek için Senato'nun karşısına çıktı, minnettar durumdaki Senato da Sezar'ı on yıllığına diktatör olarak atadı. Bu ölümcül bir hataydı.

Yeni diktatör, Roma devletinde reform yapmak için ciddi girişimlerde bulundu. Özgür vatandaşların Senato üyesi olmalarına imkân tanıdı. Uç illere, Roma tarihinin ilk günlerinde olduğu gibi vatandaşlık haklarını bahşetti. "Yabancıların" hükümet üzerinde etkili olmasına izin verdi. Belirli aristokrat ailelerin kendi özel mülkleriymiş gibi görmeye başladığı uzak eyaletlerin yönetimlerinde yenilikler yaptı. Kısaca, halkın çoğunluğu açısından çok iyi değişiklikler getirdi ama yaptıkları devletin en güçlülerinin Sezar'dan hiç hoşlanmamasına sebep oldu. Elli kadar genç soylu, "cumhuriyeti kurtarmak için" bir plan hazırladılar. Sezar, Mart'ın ortasında (Sezar'ın Mısır'dan getirdiği yeni takvime göre Mart ayının 15'inde) Senato'ya girerken öldürüldü. Roma bir kez daha hükümdarsız kalmıştı.

Sezar'ın görkemini devam ettirmeye çalışan iki kişi vardı. Biri diktatörün eski yardımcısı Marcus Antonius, diğeri de Sezar'ın yeğeninin oğlu ve mirasçısı Octavian. Octavian Roma'da kaldı, Antonius ise Romalı generallerin âdet edindiği üzere âşık olduğu Kleopatra'nın yanında olabilmek için Mısır'a gitti.

Büyük Roma İmparatorluğu

Antonius'la Octavian arasında savaş patlak verdi ve Aktium Savaşı sonucu yenik düşen Antonius intihar edince Kleopatra düşmanın karşısına tek başına çıkmak zorunda kaldı. Octovian'ı üçüncü Romalı ganimeti olarak kazanmak için çok uğraşan Kleopatra, bu son derece gururlu soylu üzerinde hiçbir etki bırakamadığını anlayınca canına kıydı, Mısır da bir Roma eyaleti oldu.

Çok zeki bir genç adam olan Octavian, ünlü büyük amcasının düştüğü hataya düşmedi. Söylenen sözlerin insanları nasıl ürküteceğini biliyordu. Roma'ya döndüğünde, son derece alçakgönüllü isteklerde bulundu. "Diktatör" olmak istemiyordu. "Saygıdeğer" unvanı, ona yeterdi de artardı bile. Ne var ki birkaç yıl sonra Senato ona Augustus –yani şöhretli, ünü yayılmış– unvanını verdiğinde itiraz etmedi. Bundan da birkaç yıl sonra vatandaşlar ona Sezar olarak hitap ediyordu, Octavian'ı komutanları olarak görmeye alışkın askerlerse ondan komutan, muzaffer ve imparator olarak bahsetmeye başlamıştı. Cumhuriyet imparatorluğa dönüşmüştü ama ortalama Romalı, ne olup bittiğinin pek farkında değildi.

MS 14 yılında Augustus'un Roma halkının mutlak hükümdarı olarak konumu öyle sağlamdı ki, imparator o zamana dek yalnızca tanrılara yapıldığı şekilde dini bir tapınma nesnesi haline gelmişti. Ondan sonra gelenler de, dünyanın gördüğü en büyük imparatorluğun mutlak hâkimleri olan gerçek "imparatorlar" oldular.

İşin aslı, sıradan vatandaşlar anarşi ve kargaşadan bıkıp usanmıştı. Yeni efendisi ona sokak ayaklanmalarının uğultusu olmadan sakince yaşama şansı tanıdığı takdirde, kimin tarafından yönetildiği vatandaşın umurunda bile değildi. Hükümdarlığının sınırlarını genişletmek için bir hırsı olmayan Octavian, tebaasına kırk yıl süren bir barış sağladı. MS 9 yılında, Tötonların yaşadığı vahşi kuzeybatı bölgelerini işgal etti ama generali Varus bütün askerleriyle birlikte Teutoburg Ormanı'nda öldürüldü, bundan sonra da Romalılar vahşileri uygarlaştırmak için hiçbir girişimde bulunmadılar.

Onun yerine çabalarını devasa iç reform sorununa yönelttiler. Ne var ki, artık fazla bir şey yapılamayacak kadar geç kalınmıştı. İki yüzyıl devam eden devrimler ve yabancı ülkelerle savaşlar, genç

kuşakların en iyilerini sürekli öldürmüş, özgür çiftçiler sınıfını yok etmiş ve özgür vatandaşların rekabet etmesine imkân olmayan köle emeğini piyasaya sokmuştu. Şehirler, kırsaldan kaçmış köylülerden oluşan dilenci durumuna düşmüş, sağlıksız kalabalıkların doldurduğu arı kovanlarıydı. Yeteri kadar ücret ödenmeyen ve ailelerine ekmek ve üst baş alabilmek için yolsuzluğa mecbur kalan küçük memurlarla dolu, kocaman bir bürokratik dünya ortaya çıkmıştı. En kötüsü de, insanlar şiddete, kan dökülmesine alışmış ve başkalarının acı çekmesinden, ıstırabından barbarca bir zevk alır hale gelmişlerdi.

Dışarıdan bakılınca, MS birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu muazzam bir politik yapı haline gelmişti, sınırları o kadar genişti ki, Büyük İskender'in imparatorluğu küçük eyaletlerinden biri olmuştu. Bu pırıltılı görünüşün altındaysa milyonlarca fakir ve bitkin insan, ağır bir taşın altında bir yuva yapmaya çalışan karıncalar gibi didinerek yaşıyordu. Bu insanlar başkaları için çalışıyor, yiyeceklerini tarlalardaki hayvanlarla paylaşıyor, ahırlarda barınıyorlar, tek bir umutları olmadan da ölüyorlardı.

Roma'nın kuruluşunun yedi yüz elli üçüncü yılıydı. Gaius Julius Sezar Octavianus Augustus, Palatino Tepesi'ndeki sarayında yaşıyor, imparatorluğunu yönetmek için harıl harıl çalışıyordu.

Uzakta, Suriye'nin bir köyünde, marangoz Yusuf'un karısı Meryem, Beytüllahim'deki bir ahırda doğmuş oğluyla ilgileniyordu.

Ne garip bir dünya bu.

Çok geçmeden, saray ve ahır savaşta yüz yüze geleceklerdi.

Ve ahır bu savaştan zaferle çıkacaktı.

25
Nasıralı İsa

Yunanlıların Jesus olarak adlandırdıkları Nasıralı İsa'nın hikâyesi

Julyen takvimine göre 815 yılında (bizim zaman ölçme yöntemimize göre MS 62), Romalı bir doktor olan Esculapius Cultellus, orduyla birlikte Suriye'de bulunan yeğenine aşağıdaki mektubu yazdı:

Sevgili Yeğenim,

Birkaç gün önce Paul isimli hasta bir adama bakmak için çağrıldım. Yahudi soyundan gelen bir Romalı gibi görünen, iyi eğitimli, görgülü bir adamdı kendisi. Kayserya veya Doğu Akdeniz'de ona benzeyen taşra illerinden birinde bir mahkemeye yapılmış bir başvuru sonucunda açılan bir dava sebebiyle buraya geldiği söylenmiş, halka ve kanunlara karşı konuşmalar yapan "Vahşi ve şiddet yanlısı" bir adam olarak tanıtılmıştı bana. Oysa ben kendisini çok zeki ve çok dürüst buldum.

Orduyla birlikte Ön Asya'da bulunmuş olan bir arkadaşım, bu adamın Efes'te acayip yeni bir tanrıya ilişkin vaazlar verdiğine dair birtakım söylentiler duyduğunu anlatmıştı. Hastama bunun doğru olup olmadığını ve halkı sevgili imparatorumuza karşı ayaklanmaya kışkırtıp kışkırtmadığını sordum. Paul, bahsetmiş olduğu krallığın bu dünyaya ait olmadığını söyleyerek cevap verdi ve büyük ihtimalle de yüksek ateş yüzünden, bir sürü anlamadığım şey daha anlattı.

Bu adam benim üzerimde büyük bir etki bırakmıştı, onun birkaç gün önce Ostia Yolu'nda öldürülmüş olduğunu duyunca çok üzüldüm. İşte bu yüzden sana yazıyorum. Kudüs'e bir dahaki gidişinde, arkadaşım Paul ve ona öğretmenlik yaptığı anlaşılan tu-

haf Yahudi peygamber hakkında bir şeyler öğrenmeni istiyorum. Kölelerimiz bu sözde Mesih konusunda fazla heyecana kapılmaya başladılar, açık açık yeni krallık konusunda (bu ne demekse artık) konuşan birkaç köle de çarmıha gerildi. Bütün bu söylentilerin arkasındaki gerçeği öğrenmek istiyorum.

Seni seven dayın,
Esculapius Cultellus

VII. Galya Piyade Birliği yüzbaşılarından olan yeğen Gladius Ensa, bu mektuba altı hafta sonra aşağıdaki cevabı gönderdi:

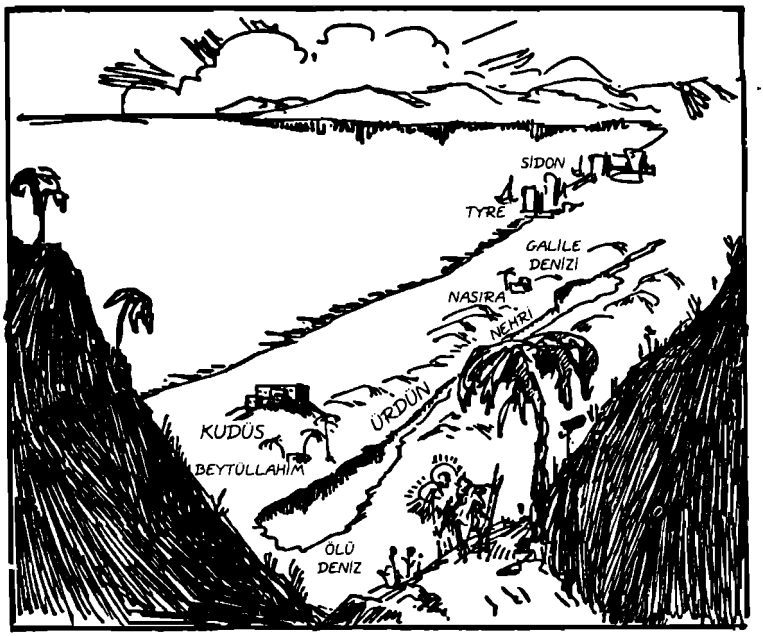
Sevgili Dayıcığım,

Mektubunu aldım ve isteklerini yerine getirdim.

Birliğimiz iki hafta önce Kudüs'e gönderildi. Geçen yüzyılda burada birkaç devrim girişimi oldu, eski şehirden geriye pek bir şey kalmadı. Bir aydır buralardayız, yarın da Arap kavimlerinin bir kısmının sorun çıkarttığı Petra'ya gidiyoruz. Bu akşamı sorularını cevaplamaya ayırdım ama ne olursun çok ayrıntılı bir rapor bekleme benden.

Şehirdeki yaşlı adamların çoğuyla konuştuysam da, ancak pek azından bazı bilgiler almayı başarabildim. Birkaç gün önce kampa bir seyyar satıcı geldi. Ondan biraz zeytin alıp, genç bir adamken öldürülen ünlü Mesih hakkında bir şeyler bilip bilmediğini sordum. Her şeyi açıklıkla hatırladığını, çünkü babası infazı görmesi ve Yahudiye'nin düşmanlarının başına neler geleceğini anlaması için onu Golgotha'ya (şehrin hemen dışında kalan bir tepe) götürmüştü. Adam bana Mesih'in dostu olan Yusuf isimli bir adamın adresini vererek, daha fazla şey öğrenmek istiyorsam Yusuf'u ziyaret etmem gerektiğini söyledi.

Bu sabah Yusuf'u görmeye gittim. Çok yaşlı bir adamdı. Tatlı su göllerinden birinde balıkçılık yaparmış eskiden. Zihni berrak, hafızası yerindeydi. Benim doğumumdan önceki karışık günlerde olup bitenler hakkında sonunda ondan ayrıntılı bilgi alabildim.

Kutsal Topraklar

Muhteşem ve muzaffer imparatorumuz Tiberius tahttayken, Pontius Pilatus isminde bir subay Yahudiye ve Samariye illerinin valisiymiş. Kendisi, bölge yöneticisi olarak ardında iyi bir isim bırakmış, dürüst bir görevliymiş. 783'te veya 784'te (Yusuf ne zaman olduğunu unutmuş), Pilatus bir ayaklanma üzerine Kudüs'e çağrılmış. Nasıralı bir marangozun oğlu olan genç bir adamın, Roma yönetimine karşı bir devrim planladığı iddia ediliyormuş. Ne gariptir ki, genellikle her konuda bilgi sahibi olan istihbarat subaylarımız bu meseleyi hiç duymamışlar ve durumu inceledikten sonra marangozun örnek bir yurttaş olduğunu, ona karşı bir dava açmak için ortada bir sebep bulunmadığını bildirmişler. Ne var ki, Yusuf'un anlattığına göre, Yahudi inancının eski kafalı liderleri bu durumdan son derece rahatsızlarmış. Genç adamın fakir Yahudi kitleleri arasındaki popülerliğinden hiç hoşlanmıyorlarmış. Pilatus'a, Nasıralı'nın dürüst ve şerefli bir hayat sürmeye çalışan

bir Yunanlının, bir Romalının, hatta bir Filistinlinin bile, günlerini Musa'nın kadim kanunlarını incelemeye adamış bir Yahudi'yle eşit olduğunu halkın önünde açık açık söylediğini anlatmışlar. Pilatus bu savdan pek etkilenmemiş ama tapınağın çevresine toplananlar İsa'yı linç etme ve ona yakın herkesi öldürme tehditleri savurunca, marangozun hayatını kurtarmak için onu gözaltına almaya karar vermiş.

Görünüşe göre, Pilatus kavganın gerçek sebebini kavrayamamış. Yahudi din adamlarından sıkıntılarını açıklamalarını istediğinde, adamlar galeyana gelerek, "sapkınlık""ihanet" diye bağırıp duruyorlarmış. Yusuf'un bana anlattığına göre, Pilatus sonunda Joshua'yı (Nasıralı'nın ismi aslında buymuş ama buradaki Yunanlılar kendisinden daima İsa diye bahsediyorlar) yakından görmek için yanına çağırtmış ve onunla birkaç saat konuşmuş. Taberiye Gölü kıyısında vaaz ettiği "tehlikeli öğretiler" hakkında sorular sorduğu İsa, asla siyasi konulardan bahsetmediğini söyleyerek cevaplandırmış Pilatus'u. İnsanların bedenlerinden ziyade ruhlarıyla ilgilendiğini, herkesin komşusunu kardeşi gibi görüp, bütün canlıların babası olan tek bir tanrıyı sevmesini istediğini anlatmış.

Stoacılar ve diğer Yunan felsefeciler konusunda iyi eğitim almış olan Pilatus, İsa'nın sözlerinde isyana teşvik edici bir şey sezmemiş. Bana bilgi veren kişinin anlattığına göre, vali iyiliksever peygamberin hayatını kurtarmak için bir girişimde daha bulunmuş. İnfazı erteleyip duruyormuş. Bu arada din adamları tarafından gazaba getirilen Yahudiler, kendilerini kaybetmiş durumdalarmış. Kudüs'te bundan önce de çok ayaklanma çıkmış ve hemen yardıma koşabilecek Romalı asker sayısı da çok azmış. Kayserya'daki Romalı yetkililere, Pilatus'un Nasıralı'nın öğretilerine kapıldığı yönünde haberler gidiyor, imparatora düşman olan valinin görevden alınması için şehirde sürekli dilekçeler yazılıyormuş. Valilerimize yabancı uyruklarla açık çatışmaya girmeme konusunda çok katı talimatlar verildiğini bilirsin. Pilatus sonunda iç savaş çıkmasını önlemek için mahkûm Joshua'yı feda etmek zorunda kalmış. Çok şerefli davranan ve kendisinden nefret eden

herkesi affettiğini açıklayan Joshua, Kudüslü güruhun ulumaları ve kahkahaları arasında çarmıha gerilmiş.

İşte Yusuf'un ihtiyar yanaklarından yaşlar süzülerek bana anlattıkları bunlar. Ayrılırken ona bir altın sikke verdim, kabul etmedi ve parayı ondan daha fakir birine vermemi istedi. Ona senin arkadaşın Paul'le ilgili birkaç soru da sordum. Yusuf'un uzaktan tanıdığı Paul, Yahudi din adamlarının bize baştan beri anlatıp durduğu Yehova'dan çok daha farklı, sevgi dolu ve bağışlayıcı bir tanrının sözlerini yaymak için işini bırakmış bir çadır yapımcısıymış. Kölelere, hepsinin tek bir tanrının çocukları olduğunu ve dürüst hayatlar sürmeye çalışan acılı ve yoksul insanlara yardım eden herkesin, ister zengin olsunlar ister fakir, sonunda mutluluğu bulacağını anlatarak Ön Asya'da ve Yunanistan'da dolaşmış durmuş.

Sorularına tatmin edici cevaplar verebildiğimi umuyorum. Devlet güvenliği açısından bakıldığında bu hikâye bana çok zararsız görünüyor. Gerçi biz Romalılar bu bölgenin insanlarını asla anlayamayız ya. Arkadaşın Paul'ün öldürülmesine üzüldüm. Keşke şimdi evimde olabilseydim.

Sadık yeğenin,
Gladius Ensa

26
Roma'nın Düşüşü

Roma'da alacakaranlık vakti

Çok eski günleri anlatan tarih kitapları, son imparator 476 yılında tahttan indirildiği için Roma'nın da bu yıl yıkılmış olduğunu yazarlar ama bir günde kurulmamış olan Roma'nın yıkılışı da uzun sürdü aslında. Süreç çok yavaş ve aşamalı olarak ilerlediği için, Romalıların çoğu eski dünyalarının sonunun yaklaştığını fark etmediler. Zamanın kötülüğünden, çıkan huzursuzluklardan şikâyet ettiler; yiyeceklerin pahalı, işçilere ödenen ücretlerin düşük olması yüzünden homurdandılar; buğday, kumaş ve altın piyasalarını ellerinde tutan tekelcileri lanetlediler; arada sırada alışılmadık derecede aç gözlü bir valiye karşı ayaklandılar; ama milattan sonra ilk dört yüzyıl boyunca halkın çoğunluğu keseleri izin verdiğince yiyip içti, yapılarına göre sevdi veya nefret etti, bedava bir gösteri veya gladyatör dövüşleri olduğunda tiyatroya gitti veya imparatorluklarının son kullanma tarihini doldurduğunu ve yıkılmaya mahkûm olduğunu fark bile etmeden büyük şehirlerin çöplüklerinde açlıktan öldü.

Tehlikeyi nasıl görebilirlerdi ki? Roma dışarıya karşı güzel bir ihtişam gösterisi sunuyordu. İyi döşenmiş yollar eyaletleri birbirine bağlıyor, her zaman görev başında olan imparatorluk polisleri haydutlara göz açtırmıyordu. Sınırlar, kuzey Avrupa'nın boş topraklarında yaşayan barbarlara karşı güzelce korunuyor, bütün dünya kudretli Roma şehrine vergi ödüyor, becerikli adamlar geçmişin hatalarını düzeltmek ve eski cumhuriyetin mutlu günlerine dönmek için gece gündüz çalışıyordu.

Gelgelelim, geçen bölümde bahsettiğim devletin yıpranıp çürümesine yol açan sebepler ortadan kalkmamıştı ve bu yüzden de reform yapmak imkânsızdı.

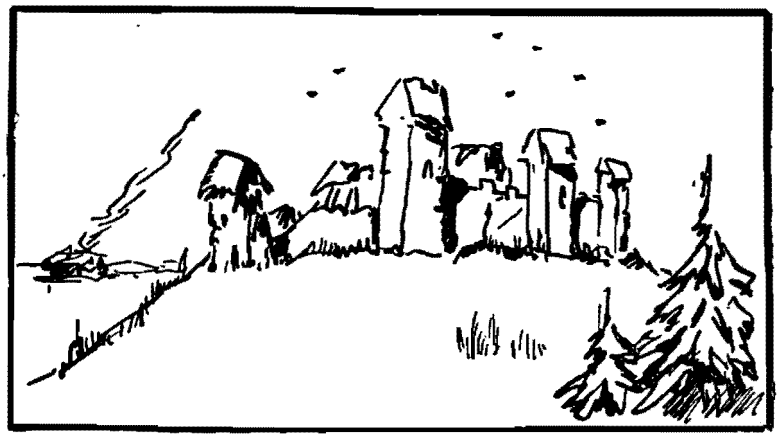
Roma başlangıçta, sonrasında ve daima, eski Yunanistan'ın Atina ve Korinth şehirleri gibi bir şehir-devletiydi. İtalya yarımadasına hâkim olmayı başarmış olsa da, bütün uygar dünyanın hükümdarı olan Roma fikri siyasal açıdan olanaksızdı ve bu yüzden de sürdürülemezdi. Şehrin genç erkekleri bitmek bilmeyen savaşlarda ölmüş, uzun askerlik süresi ve vergilerle belleri bükülen çiftçiler ya profesyonel dilenci olmuş ya da hizmetleri karşılığında kendilerine barınak ve yiyecek sağlayan zengin toprak sahiplerine kendilerini kiralayarak, ne köle ne de özgür vatandaş olan; tıpkı inekler ve ağaçlar gibi, üzerinde çalıştıkları toprağın bir parçası haline gelmiş o talihsiz insanlara, "serflere" dönüşmüşlerdi.

İmparatorluk ve devlet her şey demekti. Sıradan vatandaş bir hiçti. Kölelerse, Paul'ün söylediği sözleri duymuş ve Nasıralı alçakgönüllü genç marangozun mesajını kabul etmişlerdi. Efendilerine baş kaldırmadılar. Tam tersine, onlara yumuşak başlı olmaları öğretilmişti, onlar da üstlerine itaat ettiler. Ne var ki, acılarla ve sefaletle dolu bir yer olduğu anlaşılan bu dünyanın işlerine olan bütün ilgilerini kaybetmişlerdi. Cennetin krallığına girmek için canla başla çabalamaya hazırdılar ama Partların, Numidyalıların veya İskoçların ülkelerine seferler düzenleyerek zafer kazanmayı arzulayan hırslı bir imparatorun keyfi için savaşmaya niyetleri yoktu.

Böylece yüzyıllar geçtikçe koşullar kötüleşti. İlk imparatorlar, eski kavim şeflerine uyruklarını tam bir hâkimiyet altında tutma gücü veren "liderlik" geleneğini sürdürmüşlerdi ama ikinci ve üçüncü yüzyılın imparatorları, Preator adı verilen muhafız ordusu sayesinde var olabilen eski askerlerden, zorbalardan başkası olmuyordu. Baş döndürücü bir hızla birbiri ardına tahta çıkan bu imparatorlar, saraya cinayetle giriyor ve rakipleri muhafızlara yeni bir isyan çıkartmaları için rüşvet verebilecek kadar zengin olunca da öldürülerek oradan çıkarılıyorlardı.

Bu arada barbarlar da kuzey sınırına dayanmıştı. Artık onların ilerleyişini durdurabilecek yerli Roma orduları bulunmadığından, işgalcilerle baş etmek için yabancı paralı askerler kiralanması gerekti. Bu yabancı asker sözde düşmanıyla aynı kandan olunca, sa-

vaşa girdiğinde fazla yumuşak davranmaya meyilli oluyordu. Sonunda deneme yanılma yöntemiyle birkaç kabilenin imparatorluk sınırları içine yerleşmesine izin verildi. Bunları yenileri takip etti. Kısa süre sonra kabileler, ellerinde ne var ne yoksa son kuruşuna kadar alan açgözlü Romalı vergi tahsildarlarından şikâyet etmeye başladılar ve bir tazminat alamayınca da, Roma'ya yürüyüp taleplerini yüksek sesle dile getirdiler.

Barbarların bir Roma şehriyle işi bittikten sonra

Bu durum, bir imparatorluk yerleşimi olarak Roma'yı çok rahatsız etti. 323'ten 337'ye kadar iktidarda kalan Konstantin, yeni bir başkent aramaya başladı ve sonunda Avrupa'yla Asya arasındaki ticaret geçidi olan Byzantion şehrini seçti. Şehir Konstantinapolis olarak yeniden adlandırıldı ve imparatorluğun yönetim merkezi doğuya kaydırıldı. Konstantin öldüğünde iki oğlu daha etkin bir yönetim sağlayabilmek için imparatorluğu aralarında bölüştüler. Büyük oğul Roma'da yaşadı ve imparatorluğun batı kısmını yönetti, küçük oğulsa Konstantinapolis'te kaldı ve doğunun efendisi oldu.

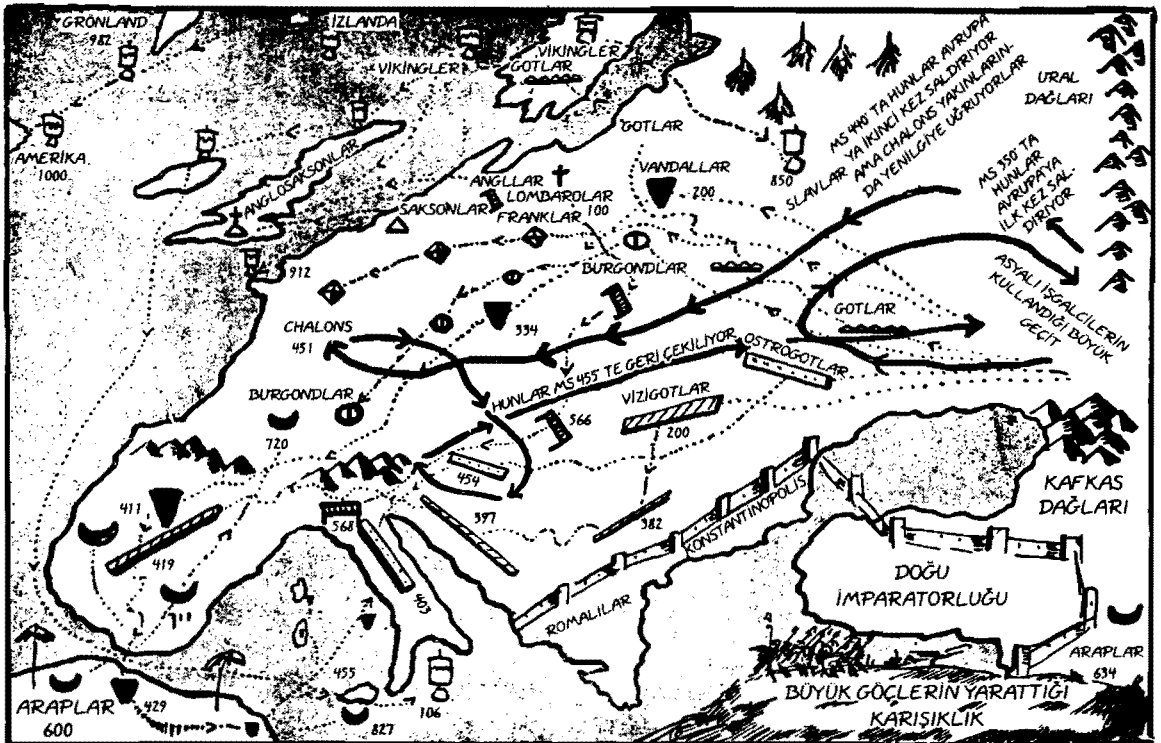
Derken dördüncü yüzyıl geldi ve iki yüzyıl boyunca Avrupa'nın kuzeyinde barınıp 451 yılında Fransa'daki Catalaunum Savaşı'nda

yenik düşene kadar dört bir tarafta kan döken esrarengiz Asyalı atlılar olan Hunların korkunç ziyareti gerçekleşti. Hunlar Tuna'ya varır varmaz Gotları sıkıştırmaya başladılar, Gotlar da kendilerini kurtarmak için Roma'yı işgal etmek zorunda kaldılar. İmparator Valens onları durdurmak istediyse de, 378 yılında Hadrianapolis kentinde öldürüldü. Bundan yirmi iki yıl sonra, aynı Vizigotlar kralları Alarik yönetiminde batıya doğru yürüyerek Roma'ya saldırdılar. Şehri yağmalamadılar ve yalnızca birkaç sarayı yıktılar. Onların ardından gelen Vandallarsa, şehrin kutsal geleneklerine o kadar da saygılı davranmadılar. Sonra Burgondlar geldi. Sonra Ostrogotlar. Sonra Alemanlar. Sonra Franklar. İşgallerin ardı arkası kesilmiyordu. Roma sonunda birkaç yandaş toplayabilen hırslı soyguncuların insafına kalmış durumdaydı.

İmparator 402 yılında bir liman şehri olan ve çok sıkı korunan Ravenna'ya kaçtı. 475 yılında da Cermen paralı askerlerinden oluşan bir birliğin komutanı olan ve İtalya'nın çiftliklerini askerleriyle kendisi arasında paylaştırmak isteyen Odoaker, batı kısmını yöneten son imparator olan Romulus Augustulus'u nazik fakat etkin bir biçimde tahttan indirerek kendisini Roma patriği veya hükümdarı ilan etti. İşi başından aşkın olan Doğu İmparatoru onu tanıdı ve batı bölgeleri on yıl boyunca Odoaker tarafından yönetildi.

Birkaç yıl sonra Ostrogotların kralı Thedorik, yeni kurulmuş patrikliği işgal etti, Ravenna'yı aldı, Odoaker'i akşam yemeği sofrasında öldürdü ve imparatorluğun batı yarısının kalıntıları arasında bir Got krallığı kurdu. Patrik devleti fazla uzun ömürlü olmadı. Altıncı yüzyılda Lombardlar, Slavlar, Saksonlar ve Avarlardan oluşan bir kalabalık, İtalya'yı işgal edip Got krallığını yıktı ve başkenti Pavia olan yeni bir devlet kurdu.

En sonunda, imparatorluk şehri tam bir ihmalin ve umutsuzluğun pençesine düşmüştü. Kadim saraylar defalarca yağmalanmış, okullar yakılmış, öğretmenler açlıktan ölmeye terk edilmiş, zenginler villalarından kovulmuştu. Bu villalarda artık kötü kokan, saçı sakalı bol barbarlar oturuyordu. Yollar çürümeye bırakılmıştı. Eski köprüler yıkılmış, ticaret durmuştu. Mısırlıların, Babillilerin, Yunan-

Barbar istilaları

lıların ve Romalıların binlerce yıllık sabırlı çalışmasının ürünü olan ve insanları eski atalarının hayal bile edemeyeceği kadar yüksek-lere taşımış olan uygarlık, batı kıtasından silinme tehdidiyle yüz yüzeydi.

Doğru, uzakta, doğudaki Konstantinopolis bin yıl daha im-paratorluğun merkezi olmayı sürdürdü ama orası Avrupa'nın bir parçası sayılmazdı. Çıkarları doğuda yatan Konstantinopolis, batılı kökenlerini unutmaya başladı. Yunanca yavaş yavaş Latince'nin yerini aldı, Latin alfabesi bir tarafa bırakıldı, Roma kanunları Yunan harfleriyle yazıldı ve Yunanlı yargıçlar tarafından açıklandı. İmpa-rator, üç bin yıl önce Nil vadisindeki tanrısal krallar gibi tapınılan Asyalı bir tiran oldu. Bizans kilisesinin misyonerleri yeni çalışma alanları aradıklarında doğuya doğru ilerleyerek Bizans uygarlığını Rusya'nın uçsuz bucaksız vahşiliğine taşıdılar.

Batıya gelince; o, barbarların merhametine kalmıştı. On iki ku-şak boyunca katliam, savaş, kundakçılık ve yağmacılık sürüp gitti. Avrupa'yı tam anlamıyla yıkılıp mağara adamlarıyla sırtlanların devrine dönmekten bir şey, sadece tek bir şey korudu.

Kiliseydi bu. Roma İmparatorluğu, Suriye sınırındaki küçük bir şehirde yapılacak sokak gösterileriyle uğraşmak zorunda kalmasın diye öldürülen Nasıralı marangoz İsa'nın izinden yüzyıllardır giden alçakgönüllü kadın ve erkeklerden oluşan topluluk.

27
Kilisenin Yükselişi

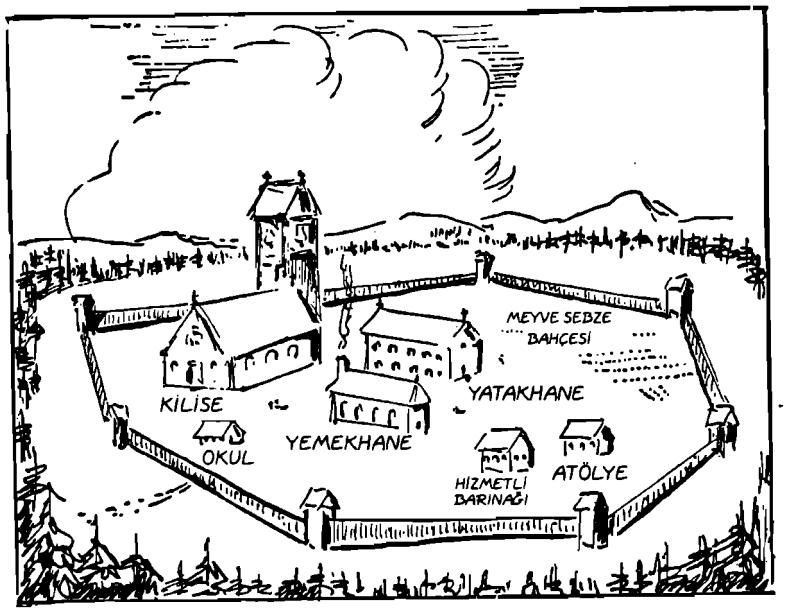
Roma Hıristiyan dünyasının merkezi haline geliyor

İmparatorluk idaresi altında yaşayan ortalama Romalı, atalarının tanrılarıyla çok az ilgilenmişti. Yılda birkaç kere tapınağa giderdi ama bunu yalnızca alışkanlıktan yapıyordu. Ağırbaşlılıkla yapılan dini bayram kutlamalarını sabırla seyrederdi ama Jüpiter'e, Minerva'ya ve Neptün'e tapınmanın çocukça, cumhuriyetin ilk günlerinden kalma bir şey olduğunu düşünüyor ve bunun Stoacıların, Epikürcülerin ve Atina'nın diğer büyük filozoflarının çalışmaları konusunda ustalaşmış birisi için uygun bir konu olmadığına inanıyordu.

Bu yaklaşım, Romalıyı son derece hoşgörülü kılıyordu. Hükümet, tıpkı şimdi Amerika'daki bütün posta merkezlerinde başkanın resminin asılı olmasının zorunlu olduğu gibi her tapınağın bir köşesinde bulunması gereken imparatora herkesin, Romalıların, yabancıların, Yunanlıların, Babillilerin, Yahudilerin belli bir saygı göstermesini şart koşuyordu ama bu derin bir anlam taşımayan bir formaliteden ibaretti. Genel olarak konuşmak gerekirse, herkes istediği tanrıları onurlandırmakta, onlara hizmet etmekte ve tapınmakta serbestti, bunun bir sonucu olarak da Roma Mısır, Afrika ve Asya ilahlarına adanmış her çeşit acayip küçük tapınak ve sinagogla doluydu.

İsa'nın ilk çömezleri Roma'ya gelip insanlığın evrensel kardeşliği konusunda vaaz vermeye başladıklarında, buna kimse itiraz etmedi. İnsanlar durup söylenenleri dinlediler. Dünya başkenti Roma'da, her biri kendi "gizemini" ilan eden gezgin vaizler daima bulunmuştu. Bu kendi kendilerini atamış rahiplerin çoğu duyulara hitap ediyor, tanrılarının yolunu izlemeyi seçeceklere altın ödüller ve sonsuz zevk sözü veriyorlardı. Sokaklardaki kalabalık, kısa sürede bu Hıristiyanların (yani İsa'nın veya "kutsal kişinin" takipçi-

lerinin) bambaşka şeyler söylediğini fark ettiler. Bu insanlar büyük zenginliklerden, önemli mevkilerden etkilenmiyor, yoksulluğun, alçakgönüllülüğün, uysallığın erdemlerini övüyorlardı. Bunlar pek de Roma'nın dünyanın hâkimi olmasını sağlayan erdemler değildi. Görkem dolu günlerinin doruğunda yaşayan insanlara dünyevi başarılarının onlara kalıcı mutluluk getirmesinin mümkün olmadığını anlatan bir "gizemi" dinlemek ilginç bir deneyimdi.

Bir manastır

Hıristiyanlık gizeminin vaizleri ayrıca, gerçek Tanrının sözlerini dinlemeyi reddedenleri bekleyen korkunç akıbetle ilgili dehşet dolu hikâyeler anlatıyorlardı. Durup dururken tehlikeyi göze almak akıllıca bir şey değildi. Elbette eski Roma tanrıları varlıklarını sürdürüyorlardı ama onlar dostlarını Avrupa'ya uzaklardaki Asya'dan getirilmiş olan bu yeni ilaha karşı koruyabilecek kadar güçlü müydü? İnsanlar kuşkuya kapılmaya başladılar ve bu yeni mezhebin yeni açıklamalarını dinlemek üzere onların yanına döndüler. Bir

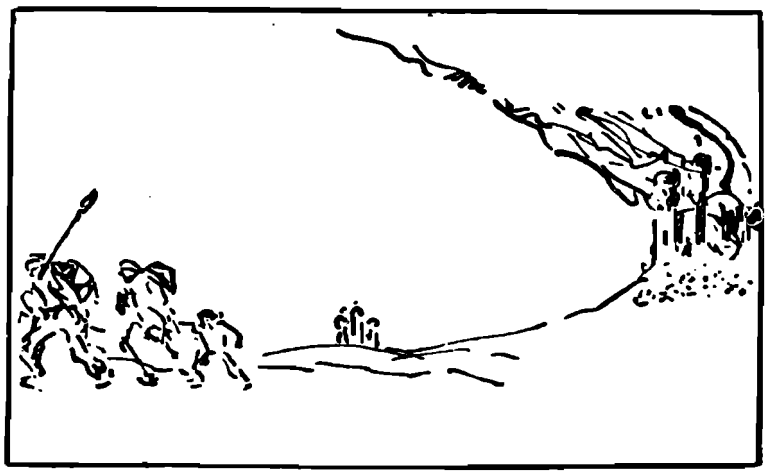
süre sonra, İsa'nın sözlerini aktaran kadın ve erkeklerle buluşmalar düzenlemeye başlamışlardı. Bu vaizler, Romalı rahiplerden son derece farklıydılar. Hepsi çok fakirdi. Kölelere ve hayvanlara iyi davranıyorlardı. Mal mülk edinmeye çalışmıyor, ellerinde olanı da dağıtıyorlardı. Onların bencillikten uzak yaşamlarıyla oluşturduğu örnek, pek çok Romalıyı eski dinlerinden vazgeçirdi. Bu Romalılar da terk edilmiş tapınaklarda, tarlalarda veya özel evlerin arka odalarında toplanan küçük Hıristiyan topluluklarına katıldılar.

Bu durum yıllar boyunca devam etti ve Hıristiyanların sayısı her geçen gün arttı. Küçük kiliselerin kollanması için presbitler yani papazlar (Yunanca özgün kelime "yaşlı" anlamına geliyordu) seçiliyordu. Bir bölgedeki bütün cemaatlerin başına bir piskopos atanıyordu. Paul'un peşinden Roma'ya gelmiş olan Peter, Roma'nın ilk piskoposu oldu. Onun arkasından bu konuma gelenler (onlara Peder veya Papa diye hitap edilirdi) zaman içerisinde Papa olarak adlandırıldılar.

Kilise imparatorluğun güçlü bir kurumu haline geldi. Hıristiyan öğretileri, bu dünyadan umudu olmayanlara çekici geliyordu. İmparatorluk yönetimi altında bir kariyer yapmayı olanaksız bulan ama Nasıralı öğretmenin alçakgönüllü takipçileri arasında liderlik yeteneklerinin tadını çıkarabilecek olan pek çok güçlü adam da Hıristiyanlığa katılıyordu. Devlet sonunda dikkatini bu duruma çevirmek zorunda kaldı. Daha önce söylemiş olduğum gibi, Roma İmparatorluğu kayıtsızlık derecesinde hoşgörülüydü ve herkesin kurtuluşu kendi istediği biçimde aramasına izin veriyordu ama değişik mezheplerin aralarındaki barışı korumaları ve bilge bir kural olan "yaşa ve yaşat" kuralına uymaları konusunda ısrarcıydı.

Ne var ki Hıristiyan cemaatleri herhangi bir hoşgörü göstermeyi reddediyorlardı. Onların Tanrısının ve yalnızca onun cennetin ve dünyanın gerçek hâkimi olduğunu ilan ediyor ve diğer bütün tanrıların sahte olduğunu söylüyorlardı. Bu diğer mezheplere haksızlık olduğundan polis böyle duyuruları teşvik etmiyordu. Hıristiyanlar direndiler.

Kısa süre sonra başka sorunlar ortaya çıktı. Hıristiyanlar imparatora saygılarını sunma formalitelerine girmek istemiyor, orduya katılmaya çağrıldıklarında gitmeyi reddediyorlardı. Romalı yargıçlar onları cezalandırmakla tehdit ettiler. Hıristiyanlar bu sefil dünyanın çok güzel bir cennetin bekleme odasından ibaret olduğunu belirtip, ilkeleri uğruna seve seve öleceklerini belirttiler. Böyle bir davranış karşısında şaşıran Romalılar, suçluları bazen öldürdüler ama çoğunlukla da öldürmediler. Kilisenin ilk yıllarında linç olayları yaşandıysa da, bunlar uysal Hıristiyan komşularını akla gelebilecek her şeyle (bebekleri öldürüp yemek, hastalık ve salgın getirmek, tehlike zamanlarında ülkeye ihanet etmek gibi şeylerle) suçlayan ve Hıristiyanlar mücadele edip karşı koymadıkları için linci zararsız ve tehlikesiz bir spor olarak gören güruhun başının altından çıkmıştı.

Gotlar geliyor!

Bu arada barbarlar Roma'yı işgale devam ediyorlardı. Şehrin orduları başarısız olunca, Hıristiyan misyonerler vahşi Tötonlara barış ilahilerini okumak üzere öne çıktılar. Ölümden korkmayan, güçlü adamlardı bunlar. Tövbe etmeyen günahkârların başına ge-

lecekler hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde konuşuyorlardı. Kadim Roma şehrinin bilgeliğine hâlâ büyük bir saygı besleyen Tötonlar derinden etkilenmişti. Bu adamlar Romalıydı sonuçta, o yüzden büyük ihtimalle doğru söylüyorlardı. Hıristiyan misyonerliği kısa sürede Tötonların ve Frankların vahşi bölgelerinde önemli bir güç haline geldi. Altı misyoner, bir tabur asker kadar değerliydi. İmparatorlar Hıristiyanların kendileri için çok kullanışlı olabileceğini anlamaya başladılar. Böylece bazı bölgelerde Hıristiyanlara eski tanrılara sadık kalanlarla eşit haklar tanındı. Esas büyük değişiklikse, dördüncü yüzyılın ikinci yarısında geldi.

Bazen (her nedense) Büyük Konstantin olarak anılan Konstantin'in saltanat sürdüğü dönemdi. Konstantin korkunç bir zorbaydı ama yumuşak niteliklere sahip insanların o dönemde hayatta kalması zordu. Uzun ve olaylı hükümdarlığı boyunca Konstantin pek çok iniş çıkış yaşadı. Bir defasında, düşmanları tarafından yenilgiye uğratılmak üzereyken herkesin bahsettiği Asyalı yeni ilahı bir deneyebileceğini düşündü ve yaklaşan çarpışmada galip geldiği takdirde Hıristiyan olacağına söz verdi. Zaferi kazandı ve ondan sonra Hıristiyan Tanrısı'nın gücüne ikna olup, vaftiz edilmesine izin verdi.

O andan itibaren Hıristiyan kilisesi resmi olarak tanındı ve bu da yeni inancın konumunu önemli ölçüde güçlendirdi.

Ne var ki Hıristiyanlar hâlâ çok küçük bir azınlıktılar (nüfus içindeki oranları yüzde beş veya altıdan fazla değildi) ve kazanmak için her türlü tavizi reddetmeye mecburdular. Eski tanrılar ortadan kaldırılmalıydı. Yunan bilgeliğinin bir hayranı olan imparator Jülyen pagan tanrıların daha fazla zarar görmesini kısa bir süre engellemeyi başardı ama o Perslere karşı yaptığı bir seferde aldığı yaralar sonucu öldükten sonra tahta geçen Jovian kiliseyi bütün görkemiyle yeniden kurdu. Eski tapınakların kapıları birer birer kapanmaya başladı. Sonra Eflatun'un kurmuş olduğu felsefe okulunu sona erdiren (Konstantinapolis'teki Ayasofya Kilisesi'ni inşa ettiren) imparator Jüstinyen geldi.

İnsanların kendi isteklerine göre hayal kurmalarına ve düşünmelerine izin verilen eski Yunan dünyası böylece son bulmuş oluyordu. Vahşilik ve cahillik akını düzeni silip süpürdükten sonra filozofların koyduğu belirsiz davranış kurallarının hayat gemisini yürütmek için yetersiz bir pusula olduğu kanıtlanmıştı. Daha belirgin ve daha olumlu bir şeye ihtiyaç vardı ki, kilise de bunu sağlıyordu.

Her şeyin belirsiz olduğu bir çağda kilise kaya gibi sağlam durdu, gerçek ve kutsal olduğuna inandığı ilkelerden zerre kadar taviz vermedi. Bu sarsılmaz cesaret halk kitlelerinin hayranlığını kazandı ve Roma kilisesinin Roma devletini yıkan zorlukları güvenle atlatmasını sağladı.

Yine de Hıristiyan inancının nihai başarısında biraz şans unsuru da vardı. Thedorik'in Roma-Got krallığının yok olmasından sonra, beşinci yüzyılda, İtalya yabancı istilasından görece olarak kurtulmuştu. Gotların ardından gelen Lombardlar, Slavlar ve Saksonlar zayıf ve geri kalmış kabilelerdi. Böylece Roma'nın piskoposları şehirlerinin bağımsızlığını korumayı başardılar. Kısa süre sonra imparatorluğun yarım adaya saçılmış kalıntıları Roma düklerini (piskoposları) siyasi ve ruhani liderleri olarak kabul ettiler.

Güçlü bir adamın ortaya çıkması için bütün koşullar hazırdı. Gregorius adındaki o adam da, 590 yılında geldi. Eski Roma'nın yönetici sınıflarına ait birisiydi ve şehirde yüksek rütbeli memurluk, yani belediye başkanlığı yapmıştı. Sonra keşiş, ondan sonra da piskopos olmuş ve en sonunda da kendi rızası dışında (çünkü o misyoner olup İngiltere'deki kâfirlere Hıristiyanlığı öğretmek istiyordu) Aziz Peter Kilisesi'ne sürüklenip Papa yapılmıştı. Gregorius yalnızca on dört yıl bu görevde bulundu ama öldüğünde Batı Avrupa Hıristiyan dünyası Romalı piskoposları, yani papaları bütün kilisenin başı olarak resmen tanımıştı.

Nevarki bugüç, doğuya kadar uzanmıyordu. Konstantinopolis'te imparatorlar Augustus'un ve Tiberius'un ardıllarını idarenin başı ve kurulu dinin yüksek rahipleri olarak tanıyan eski geleneği sürdürüyorlardı. 1453 yılında Doğu Roma İmparatorluğu Türkler ta-

rafından fethedildi. Konstantinopolis düştü ve son Roma imparatoru Konstantin Palaiologos, Ayasofya Kilisesi'nin basamaklarında öldürüldü.

İmparatorun erkek kardeşi Thomas'ın kızı Zoe, birkaç yıl önce Rusya hükümdarı III. İvan'la evlenmişti. Böylece Rusya'nın prensleri, Konstantinopolis geleneklerinin mirasçısı oldular. Eski Bizans'ın sembolü çift başlı kartal (Roma'nın doğu ve batı olarak iki kısma ayrıldığı dönemin hatırası), çağdaş Rusya'nın hanedan arması haline geldi. Rus soylularının yalnızca ilki olan çar, ister soylu olsunlar ister olmasınlar bütün uyrukların dikkate alınmaya değmeyecek köleler olarak kabul edildiği Roma imparatorlarının halktan uzaklığını ve kibrini benimsedi.

Saray, doğu imparatorlarının Asya'dan ve Mısır'dan getirip, Büyük İskender'in sarayına benzemesiyle övündükleri saraylar gibi doğuya özgü biçimde tefriş edildi. Ölmekte olan Bizans İmparatorluğu'nun her şeyden habersiz bir dünyaya aktardığı bu acayip miras, Rusya'nın uçsuz bucaksız ovalarında büyük bir görkemle altı yüzyıl daha yaşamını sürdürdü. Konstantinopolis'in çift başlı kartalını taşıyan son kişi olan Çar Nikolay, daha dün öldürüldü sayılır (tabii sözün gelişi). Çarın cesedi bir kuyuya atıldı. Oğlu ve kızları öldürüldü. Geçmişten gelen bütün hak ve ayrıcalıkları kaldırıldı ve kilise Konstantin'in zamanından önce Roma'daki konumuna düşürüldü.

Öte yandan batı kilisesi çok farklı bir yöne ilerledi. Bunu bir sonraki bölümde, Arap bir deve çobanının rakip dini inancı nedeniyle bütün Hıristiyan dünyası yıkılma tehlikesiyle karşılaştığında göreceğiz.

28
Muhammet

Arap çölünün peygamberi olan deve çobanı Ahmet ve onun tek gerçek tanrı olan yüce Allah'ın adına neredeyse bütün dünyayı fetheden takipçileri

Kartaca ve Hannibal günlerinden bu yana, Sami halklarından bahsetmedik. Onların eski dünyayı anlatan bölümleri nasıl doldurduğunu hatırlıyorsunuzdur. Hepsi de Sami ırkından olan Babilliler, Asurlular, Fenikeliler, Yahudiler, Aramiler, Keldaniler otuz veya kırk yüzyıl boyunca batı Asya'nın hâkimleriydiler. Doğudan gelen Hint-Avrupalı Persler ve batıdan gelen Hint-Avrupalı Yunanlılar tarafından fethedilmişlerdi. Büyük İskender'in ölümünden yüzyıl sonra, Sami ırkından Fenikelilerin bir kolonisi olan Kartaca, Akdeniz'in hâkimiyeti için Hint-Avrupalı Romalılarla savaşmıştı. Kartaca yenilmiş ve yakılıp yıkılmış, Romalılar da sekiz yüzyıl boyunca dünyayı yönetmişlerdi. Ne var ki, yedinci yüzyılda başka bir Sami kavmi ortaya çıktı ve batının gücüne meydan okudu. İmparatorluk hırslarına sahip olduklarına dair herhangi bir belirti göstermeden zamanın başlangıcından beri çölde gezinip duran barışçıl çobanlardan oluşan Araplardı bunlar.

Sonra Muhammet'i dinlediler ve atlarına atlayıp yüzyıldan kısa bir süre içinde Avrupa'nın merkezine kadar sokularak "tek tanrı" Allah'ın ve "onun peygamberi" Muhammet'in yüceliğini Fransa'nın korkmuş köylülerine anlattılar.

Abdullah ve Amine'nin oğlu olan Ahmet'in (genellikle Muhammet, yani "övgüye değer kişi" olarak tanınır) hikâyesi, Bin Bir Gece Masalları'ndan bir bölüm gibi. Mekke'de dünyaya gelmişti ve hayatını deve çobanlığı yaparak kazanıyordu. Ahmet, zaman zaman transa giriyor ve bu trans dönemlerinde birtakım rüyalar görüyor, Cebrail isimli meleğin sesini duyuyordu. Cebrail'in Muhammet'e söyledikleri daha sonra yazıya döküldü ve Kuran ortaya çıktı. Mu-

hammet kervanbaşı olarak bütün Arabistan'da dolaşıyor ve sürekli Yahudi ve Hıristiyan tüccarlarla karşılaşıyordu. Tek bir tanrıya tapmanın kusursuzluğunu görmeye başladı. Kendi halkı, yani Araplar hâlâ on binlerce yıl önce atalarının yapmış olduğu gibi acayip taşlara ve ağaç gövdelerine tapınıyorlardı. Kutsal şehirleri Mekke'de bulunan Kâbe isimli küçük kare yapı, putlarla ve büyücülükle ilgili ibadetlerin tuhaf ıvır zıvırlarıyla doluydu.

Muhammet, Arap halkının Musa'sı olacaktı ama kervanbaşı olarak çalışırken peygamberlik yapamazdı. Kervanın sahibi olan zengin ve kocası ölmüş Hatice ile evlenmesi, onun bağımsız olmasını sağladı. Muhammet bundan sonra Mekke'deki komşularına kendisinin Allah tarafından dünyayı kurtarmak için gönderilen, uzun süredir beklenen peygamber olduğunu açıkladı. Komşular buna güldüler ama Muhammet konuşmalarına devam edince, onu öldürmeye karar verdiler. Muhammet'in merhameti hak etmeyen bir deli ve toplum düşmanı olduğunu düşünüyorlardı. Bu plandan haberdar olan Muhammet, bir gece yanına güvenilir öğrencisi Ebu Bekir'i de alarak Medine'ye kaçtı. 622 yılıydı. Hicret olarak bilinen bu büyük kaçış, Müslümanlık tarihinin en önemli mihenk taşıdır.

Muhammet'in hicret edişi

Medine şehrinde bir yabancı olan Muhammet, burada peygamberliğini ilan etmenin kendi şehri Mekke'ye göre daha kolay olduğunu anladı. Ne de olsa Mekkeliler onu sadece basit bir deve

çobanı olarak tanımışlardı. Kısa sürede etrafındaki İslam dinini, yani Muhammet'in bütün erdemlerin en yücesi olarak ifade ettiği "Tanrının iradesine teslim olmayı" kabul eden Müslümanların sayısı gitgide artmaya başlamıştı. Muhammet yedi yıl boyunca Medine halkına dinini anlattı. Ondan sonra, deve çobanlığı günlerinde kendisiyle ve üstlendiği kutsal görevle alay etme cüretini göstermiş eski komşularına bir sefer düzenleyecek kadar güçlü olduğuna karar verip, Medinelilerden oluşan bir ordunun başında çölü geçti. Müslümanlar fazla bir zorluk yaşamadan Mekke'yi aldılar ve diğerlerini Muhammet'in peygamberliği konusunda ikna etmeleri de kolay oldu.

Bundan sonra Muhammet ölümüne dek yaptığı her işte başarılı oldu.

İslam'ın başarısının iki sebebi var. Öncelikle, Muhammet'in taraftarlarına öğrettiği bu din, son derece sade kurallardan oluşuyordu. Öğrencilere dünyanın kurucusu, bağışlayıcı ve şefkatli olan Allah'ı sevmeleri gerektiği öğretiliyordu. Anne babalarına saygı gösterecek ve itaat edeceklerdi. Komşularıyla ilişkilerinde dürüst olmayan yollardan kaçınacaklardı. Alçakgönüllü ve fakirlerle hastalara karşı hayırsever olacaklardı. Son olarak da içkiden uzak duracak ve yiyip içtikleri şeyler konusunda kanaatkâr davranacaklardı. Hepsi buydu. Sürülerini idare eden çobanlar gibi davranan ve bunun karşılığında masraflarının halk tarafından karşılanmasını isteyen rahipler yoktu. Müslümanların ibadet yeri olan camiler, inançlıların istedikleri takdirde toplanarak kutsal kitapları Kuran'dan bölümler okuyup bunların hakkında tartışabilecekleri, içinde oturmak için sıralar ve süslü resimler olmayan büyük taş salonlardan ibaretti. Sıradan bir Müslüman, dinini içinde taşıyor ve kendisini kurumsallaşmış bir kilisenin koyduğu kuralların baskısıyla sıkıştırılmış hissetmiyordu. Günde beş defa yüzünü kutsal şehir Mekke'ye dönerek dua ediyordu. Geri kalan zamanlarda da Allah'ın dünyayı uygun gördüğü şekilde yöneteceğine inanıyor ve kaderinin getirdiği her şeyi sabırlı bir kabullenmeyle karşılıyordu.

Hayata böyle bir bakış, her Müslüman'a mutluluk getiriyor, onun hem kendisiyle hem de içinde yaşadığı dünyayla barışık olmasını sağlıyordu, bu da çok iyi bir şeydi.

Müslümanların Hıristiyanlara karşı savaşlarında başarılı olmalarının ikinci sebebi de, kutsal inançları uğruna savaşa giden Müslüman askerlerin benimsediği tutumdu. Peygamber, düşmanla çarpışırken düşenlerin doğrudan cennete gideceğini söylemişti. Bu da savaş alanında ani bir ölümü, uzun ve kasvetli bir dünyevi hayata göre daha tercih edilir kılıyor; yaşamdan sonraki sürekli karanlığın korkusu içinde olan ve dünyadaki güzelliklere ellerinden geldiği sürece tutunmak isteyen Haçlılara karşı Müslümanlara muazzam bir üstünlük veriyordu. Müslümanların bugün bile Avrupalıların makineli tüfek ateşlerine başlarına geleceklere aldırmadan atılmalarını ve bu kadar ürkütücü, bu kadar dirençli askerler olmalarını da bu şekilde açıklayabiliriz.

Muhammet dini meseleleri böylece düzene soktuktan sonra, çok sayıdaki Arap kavminin tek yöneticisi olarak güce kavuştu. Başarısı, karışıklık günlerinde çok önemli olan pek çok insanın felaketine neden olmuştu. O da servet sahiplerinin uygun bulacağı bazı düzenlemelerle, zenginlerin de rızasını kazanmaya çalıştı. İnançlıların dört kadınla evlenmelerine izin verdi. Gelinlerin ailelerinden satın alındığı o eski günlerde bir eş epey pahalı bir yatırım olduğu için, dört eş almak en açgözlülerin bile hayallerinin ötesinde deve kervanlarına ve seralara sahip olanların dışında kimsenin başaramayacağı önemli bir lükstü. Uçsuz bucaksız göklerin altında uzanan çöllerin dayanıklı avcıları için uygun olan din, böylece yavaş yavaş şehirlerin pazar yerlerinde yaşayan tüccarların ihtiyaçlarına da uyarlandı. Bu üzücü değişikliğin, Müslümanlığın özüne çok az katkısı oldu. Peygambere gelince, 632 yılının 7 Haziran günü aniden ateşlenerek ölene kadar Allah'ın yüceliğini öğretmeye ve yeni davranış kuralları belirlemeye devam etti.

Onun ardından Müslümanların liderliğine, yani halifeliğe Muhammet'in peygamberlik hayatının ilk günlerindeki tehlikeleri

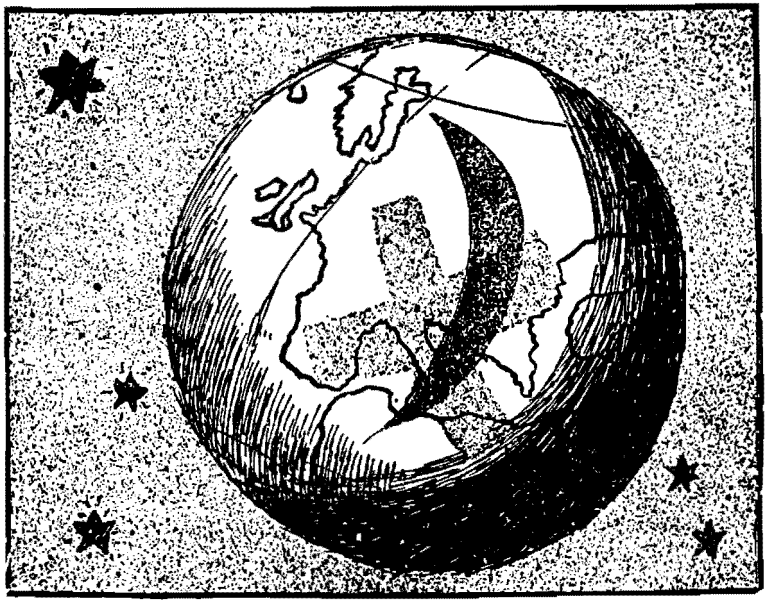
onunla paylaşmış olan Ebu Bekir geçti. İki yıl sonra Ebu Bekir ölünce de, Ömer bin Hattab halife oldu ve on yıldan kısa bir sürede Mısır'ı, Pers İmparatorluğu'nu, Fenike'yi, Suriye'yi ve Filistin'i fethederek, Şam'ı dünyanın ilk Müslüman imparatorluğunun başkenti yaptı.

Ömer'in ardından halifeliği Muhammet'in kızı Fatma'nın eşi Ali aldı ama İslamiyet öğretisi hakkında bir kavga patlak verdi ve bunun sonucunda Ali öldürüldü. Onun ölümünden sonra halifelik babadan oğla geçecek şekilde düzenlendi ve böylece dini bir mezhebin ruhani liderleri olarak işe başlamış olan inanç önderleri, muazzam bir imparatorluğun yöneticileri oldular. Fırat kıyısında, Babil'in yıkıntılarının yakınlarında yeni bir şehir kurdular ve bu şehrin adını Bağdat koydular. Arap atlıları süvari birlikleri halinde düzenleyip Müslüman inancının mutluluğunu herkese yaymak için işe koyuldular. MS 700 yılında Tarık isimli Müslüman bir general eski Herkül Kapıları'nı geçip Avrupa tarafındaki büyük kayaya ulaştı ve kayaya Cebel-el-Tarık, yani Tarık'ın Tepesi anlamına gelen Cebelitarık adını verdi.

Bundan on bir yıl sonra Jerez de la Frontera Savaşı'nda Tarık Vizigot kralını yenilgiye uğrattı ve ondan sonra Müslüman ordusu kuzeye doğru ilerledi. Hannibal'in rotasını takip ederek Pireneler'in geçitlerini aştı, Bordo yakınlarında onu durdurmaya çalışan Akitanya Dükü'nü yendi ve Paris üstüne yürüdü. Ne var ki, 732 yılında (peygamberin ölümünden yüz yıl sonra) Puvatya (Poitiers) Savaşı'nda Müslümanlar yenilgiye uğradı. Frankların lideri Charles Martel (Balyoz Charles) o gün, Avrupa'yı bir Müslüman fethinden kurtardı ve Müslümanları Fransa'dan uzaklaştırdı. Müslümanlar da İspanya'ya yerleştiler. Abdurrahman orada, daha sonra ortaçağ Avrupa'sının en büyük bilim ve sanat merkezi haline gelen Kurtuba Halifeliği'ni kurdu.

Halkı Fas'ın Moritanya bölgesinden geldiği için Mağribiler olarak tanınan bu krallık, yedi yüzyıl boyunca ayakta kaldı. Ancak 1492 yılında Müslümanların son kalesi Granada'nın ele geçirilme-

siyle, Kristof Kolomb keşif gezisine çıkması için kraliyet bağışını kazanabildi. Müslümanlar, Asya ve Afrika'da yaptıkları yeni fetihlerle kısa sürede güçlerini yeniden kazandılar. Bugün Muhammet'in de İsa kadar inananı var.

Haç ve hilal arasındaki mücadele

29
Şarlman

Frankların Kralı Şarlman imparator unvanını kazanıyor ve eski dünya imparatorluğu idealini canlandırmaya çalışıyor

Puvatya Çarpışması Avrupa'yı Müslümanlardan kurtarmıştı ama Roma otoritesinin ortadan kalkmasıyla beliren umutsuz kargaşa, yani içteki düşman hâlâ yerli yerindeydi. Hıristiyanlık dinini yeni kabul etmiş olan Kuzey Avrupalıların kudretli Roma piskoposuna büyük bir saygı besledikleri doğruydu ama o zavallı piskopos uzaktaki dağlara baktığında kendini hiç de güvende hissetmiyordu. Yeni barbar topluluklarının Alpleri geçip Roma'ya yeni bir saldırı düzenlemeye hazır olduklarını herkes biliyordu. Dünyanın ruhani başkanı Kutsal Papa Hazretleri'nin kendisini tehlikelere karşı koruyacak kılıcı keskin, yumruğu kuvvetli bir müttefik bulması gerekli, hem de çok gerekliydi.

Böylece, kutsal oldukları kadar pratik zekâlı da olan papalar, bir dost aramaya başladılar ve Roma'nın düşüşünden sonra Kuzeybatı Avrupa'yı işgal etmiş olan Cermen kavimlerinin en gelecek vaat edeni olan Franklara yaklaştılar. Frankların ilk krallarından olan Merovech, 451 yılında Catalaunum Savaşı'nda Hunları yenmeleri için Romalılara yardım etmişti. Onun ardılları Merovenjler, 486 yılında Kral Clovis ("Louis" adının eski Fransızca biçimi) Romalılarla açık açık çarpışacak güce sahip olduğuna karar verene kadar, imparatorluk topraklarından ufak ufak parçalar almaya devam ettiler ama Clovis'in ardılları devlet işlerini saray reisine, yani başbakana bırakan zayıf idarecilerdi.

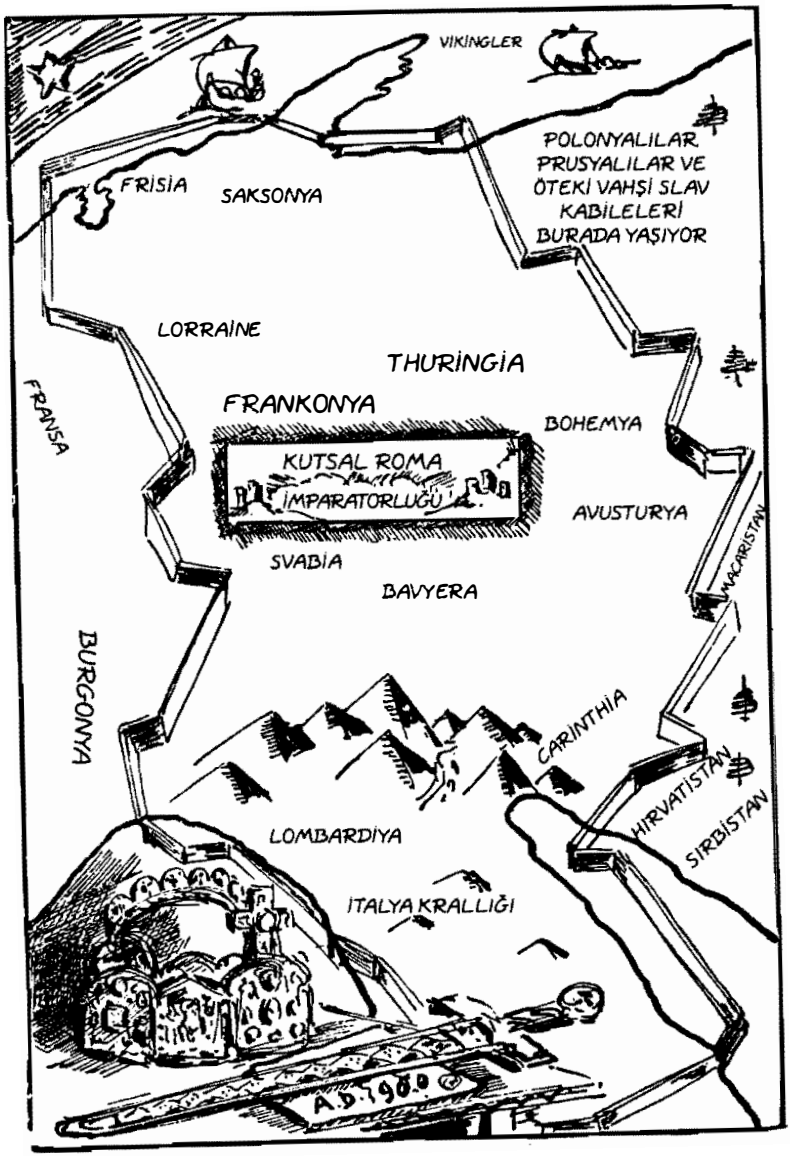
Ünlü Charles Martel'in oğlu Kısa Pepin, saray reisi olarak babasının yerine geçtiğinde, ne yapması gerektiğini pek bilmiyordu. Kraliyet öğretmeni, siyasetle bir ilgisi olmayan, kendini dine adamış bir teologdu. Pepin danışmak için Papa'ya başvurdu. Pratik bir insan olan Papa, devletin gücünün, onu elinde tutan kişiye ait ol-

duğunu söyleyerek cevap verdi. Pepin onun ne kastettiğini anladı ve Merovenjlerin sonuncusunu keşiş olmaya ikna ettikten sonra, diğer Cermen kavimlerinin reislerinin de onayını alarak kendisini kral ilan etti. Ne var ki, açıkgöz Pepin bununla yetinmemişti. Barbar bir kavmin reisi olmaktan daha fazlasını istiyordu o. Şatafatlı bir taç giyme töreni düzenleyerek, Kuzeybatı Avrupa'nın önemli misyoneri Boniface'ın kendisini kutsal yağla yağlayıp "Tanrının seçtiği kral" olarak ilan etmesini sağladı. "Dei Gratia" sözlerini taç törenine sıkıştırmak kolaydı. Bu sözleri o törenden çıkarabilmekse, neredeyse bin beş yüz yıl sürdü.

Kilisenin gösterdiği bu nezakete gerçekten minnettar kalan Pepin, Papa'yı düşmanlarına karşı savunmak için İtalya'ya iki defa sefer düzenledi. Ravenna'yla birlikte birkaç şehri daha Lombardlar'dan alarak Kutsal Papa Hazretleri'ne sundu, Papa da bu yeni şehirleri yarım yüzyıl öncesine kadar bağımsız bir ülke olan Papalık Devleti'ne kattı.

Pepin'in ölümünden sonra Roma ile Aix-la-Chapelle, Nimwegen veya Ingelheim (Frank kralları, tek bir resmi yönetim merkezinde kalmaz, bütün bakanları ve saray görevlileriyle birlikte oradan oraya giderlerdi) arasındaki ilişkiler her geçen gün daha da sıkılaştı. Sonunda Papa ile kral, Avrupa tarihini çok ciddi biçimde etkileyecek olan bir adım attılar.

Yaygın olarak Carolus Magnus veya Şarlman olarak bilinen Charles, 768 yılında Pepin'in ardından tahta çıktı. Doğu Almanya'daki Saksonların ülkesini fethetmiş, Kuzey Avrupa'nın dört bir yanında şehirler ve manastırlar inşa ettirmiş olan Şarlman, Abdurrahman'ın belirli bazı düşmanlarının isteği üzerine Mağribilerle savaşmak için İspanya'ya doğru yola çıktı. Ne var ki, Pireneler'de vahşi Baskların saldırısına uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Breton uçbeyi Roland, işte tam bu sırada ortaya çıkıp kraliyet ailesinin güvenle geri çekilmesi için hem kendisinin hem de adamlarının hayatlarını feda ederek, o günlerdeki Frank kavim liderlerinin kralına sadakat yemini etmesinin ne demek olduğunu gösterdi.

Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu

Ne var ki, sekizinci yüzyılın son on yılı boyunca Şarlman kendini güneydeki işlere vermek zorunda kaldı. Papa III. Leo, Romalı bir zorba grubunun saldırısına uğramış, sokak ortasında ölüme terk edilmişti. Bazı iyi insanlar onun yaralarını sarıp Charles'ın kampına kaçmasına yardım etmişler, Papa da Charles'tan yardım istemişti. Franklar kısa sürede düzeni sağlayarak Leo'yu Konstantin zamanından beri Papa'nın yaşadığı yer olan Laterano Sarayı'na geri götürdüler. 799 yılının Aralık ayıydı. Ertesi yıl Noel'de, Roma'da bulunan Şarlman, eski Aziz Peter Kilisesi'ndeki ayine katıldı. Duadan sonra ayağa kalkınca, Papa Şarlman'ın başına bir taç takarak onu Romalıların imparatoru ilan etti ve yüzlerce yıldan beri duyulmamış olan "Augustus" unvanıyla kutsadı.

Kuzey Avrupa bir kez daha Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştu ama asalet unvanı yalnızca biraz okuma bilen, yazmayıysa hiç öğrenmemiş bir Cermen kabile reisindeydi. Neyse ki Şarlman nasıl savaşılacağını iyi biliyordu, böylece kısa bir süre için düzen sağlandı, hatta Konstantinapolis'teki rakip imparator bile, "sevgili kardeşine" onu onayladığını bildiren bir mektup gönderdi.

Ne yazık ki bu harika yaşlı adam, 814 yılında öldü. Onun ölümünden sonra oğulları ve torunları imparatorluk mirasından en büyük payı kimin alacağı konusunda kavgaya tutuştular. 843 yılındaki Verdun ve 870 yılındaki Mersen anlaşmalarıyla Karling hanedanının toprakları iki kere bölüştürüldü. İkinci anlaşma, bütün Frank krallığını ikiye ayırıyordu. Dazlak Karl'ın aldığı batı yarısı, halkın konuştuğu dilin yüksek oranda Romalılaşmış olduğu Galya'yı da içeriyordu. Franklar kısa sürede bu dili öğrendiler. Fransa gibi saf Cermen kavimlerinden gelen bir ülkede Latin dillerinden birinin konuşulmasının sebebi budur.

Diğer torun, doğu yarısını, Romalıların Germania dedikleri bölgeyi aldı. Bu konuk sevmez topraklar, daha önce imparatorluğun parçası olmamıştı. Augustus, bu "uzak doğu" bölgeyi fethetmeye çalışmışsa da, lejyonları MS 9 yılında Teutoburg Ormanı'nda ortadan kaldırılmıştı ve bölgedeki insanlar yüksek Roma uygarlığıyla

Dağ geçidi

tanışmamışlardı. Bu halk, yaygın Cermen dilini konuşuyordu. Töton dilinde "thiot", halk anlamına geliyordu. Bu yüzden Hıristiyan misyonerler Cermen diline, "theotisca" veya "teutisca", "yaygın lehçe" diyorlardı. Sonunda bu "teutisca" sözcüğü "Deutsch" biçimine dönüştü. Bugünkü Almancada Almanya'ya "Deutschland" denmesinin kökeni budur.

Ünlü imparatorluk tacına gelince, Karling hanedanının ardıllarının başından kayıp yeniden İtalya ovalarına yuvarlanması fazla uzun sürmedi. İtalya'ya döndükten sonra taç, bir grup kendi çapında güçlü yetki sahibinin elinde oyuncak oldu. Bu küçük hükümdarlar bol bol kan dökerek tacı birbirlerinden çalıyor ve Papa'nın izni olsun olmasın takıyorlardı sonra daha hırslı bir komşu gelip tacı o sırada takan kişiden alıyordu. Düşmanları tarafından yeniden dört bir yandan kuşatılan Papa, kuzeyden yardım istedi ama bu defa batının Frank kralına başvurmadı. Ulakları Alp dağlarını aşarak, değişik Cermen kavimlerinin en büyük reisi olarak kabul edilen Sakson prensi Otto'nun huzuruna çıktılar.

İtalyan yarımadasının masmavi gökleriyle güzel ve neşeli insanları konusunda halkının beğenisini paylaşan Otto, hemen yardıma koştu. Hizmetleri karşılığında da Papa VIII. Leo onu "imparator" yaptı. Böylece Şarlman'ın eski krallığının doğu yarısı bundan böyle "Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu" adını taşımaya başladı.

Bu tuhaf siyasi oluşum, yaşamını 839 yıl sürdürmeyi başardı. 1801 yılında da (Thomas Jefferson'un başkanlığı sırasında) törensellikten son derece uzak bir havayla tarihin çöplüğüne atıldı. Eski Cermen İmparatorluğu'nu yıkan zalim, Fransa Cumhuriyeti'nin hizmetinde parlak bir kariyer yapmış Korsikalı bir noterin oğluydu. Ünlü Cumhuriyet Muhafızları'nın yardımıyla Avrupa'nın hâkimi olmuştu ama o daha fazlasını istiyordu. Böylece Roma'ya, Papa'ya haber gönderdi ve Papa da gelip, General Napolyon imparatorluk tacını kendi başına takar ve kendisini Şarlman geleneğinin varisi olarak ilan ederken onun yanında bulundu. Tarih, hayata çok benzer. Her şey bir açıdan değişmiş görünse de, başka açıdan hiç değişmemiş gözükür.

30
Vikingler

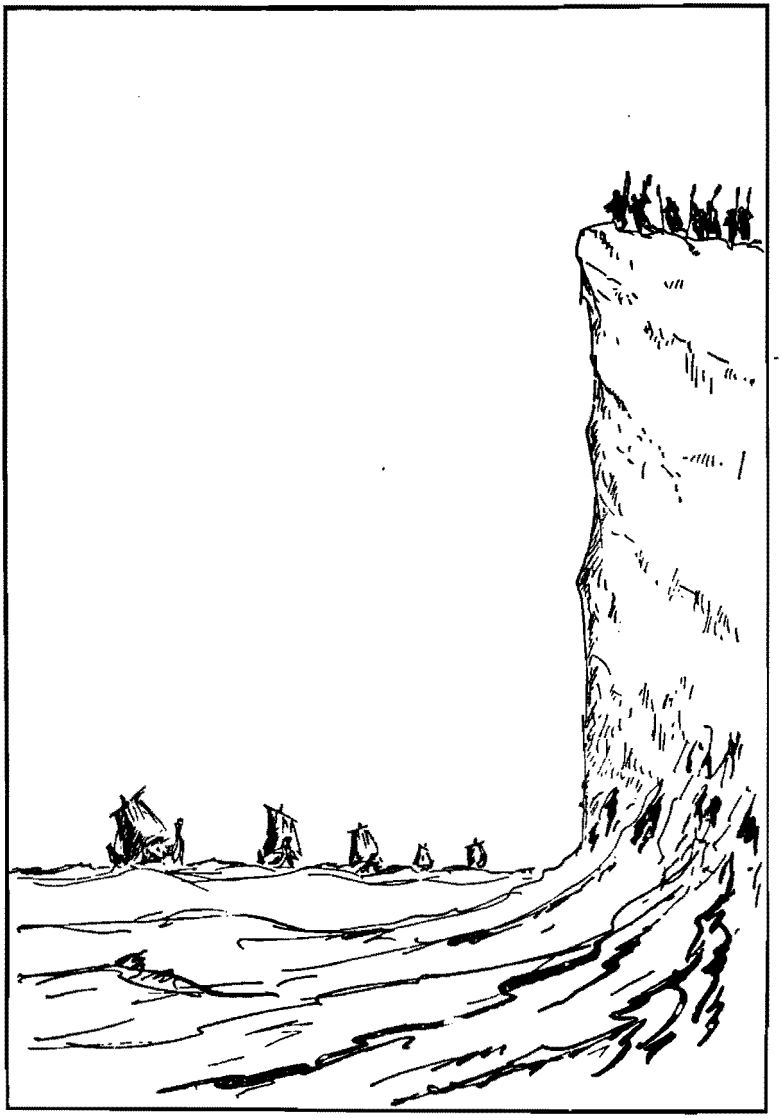
Onuncu yüzyılda yaşayan insanlar neden Tanrıya onları Vikinglerin gazabından koruması için yakarıyorlardı?

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda, Orta Avrupa'nın Cermen kavimleri imparatorluğun savunma hattını yıkmışlardı ve Roma'yı yağmalayıp o toprakların bereketiyle besleniyorlardı. Sekizinci yüzyılda işler değişti ve bu defa yağmalananlar Cermenler olmaya başladı. Düşmanları Danimarka'da, İsveç'te ve Norveç'te yaşayan birinci dereceden kuzenleri Vikinglerdi ama bu durum yine de Cermenlerin hiç hoşuna gitmedi.

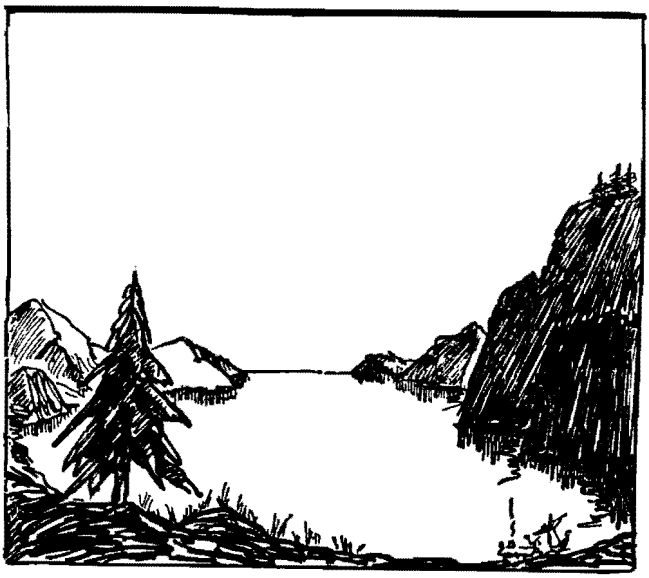
Çetin ceviz denizciler olan Vikinglerin hangi sebeple korsanlaştıklarını bilmiyoruz ama yağma yapmanın zevklerini ve faydalarını bir kere anladıktan sonra, onları kimse durduramaz olmuştu. Bir nehrin ağzına kurulmuş olan barış içindeki, huzurlu bir Frank veya Friz köyüne aniden saldırırlar, bütün erkekleri öldürüp bütün kadınları alarak hızlı yelkenlilerine binip uzaklaşırlardı. Kralın veya imparatorun askerleri geldiğinde haydutlar kaçmış ve geride yalnızca dumanları tüten yıkıntılar kalmış olurdu.

Şarlman'ın ölümünün ardından gelen karışıklık günlerinde, Vikingler büyük bir hareketlilik içine girdiler. Filoları her ülkeye saldırıyordu. Denizcileri Hollanda, Fransa, İngiltere kıyılarında ve Almanya'da küçük krallıklar kurdular, hatta İtalya'ya kadar uzandılar. Vikingler çok zeki insanlardı. Kısa sürede uyruklarının lisanını öğrenip, ne kadar resim konusu olmaya elverişli olsalar da aynı zamanda son derece pis ve korkunç derecede acımasız olan eski ilkel alışkanlıklarından vazgeçtiler.

Onuncu yüzyılın başlarında Rollo adlı bir Viking, Fransa sahiline sürekli saldırılar düzenliyordu. Viking haydutlara direnecek gücü olmayan Fransa kralı, "iyi davranmaları için" onlara rüşvet vermeyi denedi ve topraklarının geri kalanını taciz etmekten vazgeçerlerse Normandiya bölgesini Vikinglere bırakmayı teklif etti. Rollo bu öneriyi kabul ederek, "Normandiya Dükü" oldu.

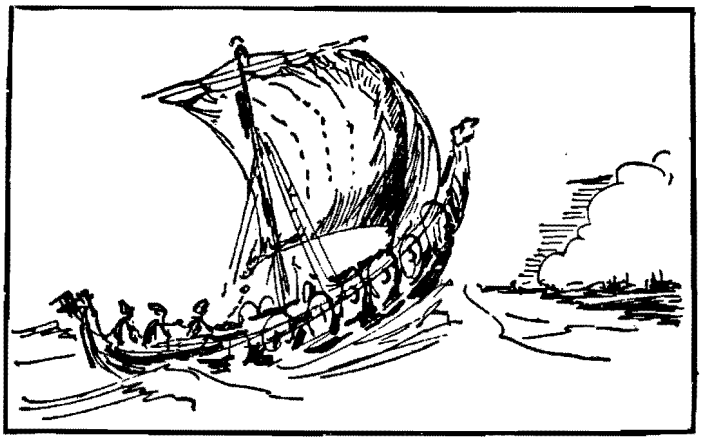

Vikingler geliyor

Viking lerin yurdu

Ne var ki, onun çocuklarının kanı, fethetme hırsıyla kaynıyordu. Avrupa anakarasından yalnızca birkaç saat ötede, kanalın karşısında İngiltere'nin beyaz tepelerini ve yeşil tarlalarını görebiliyorlardı.

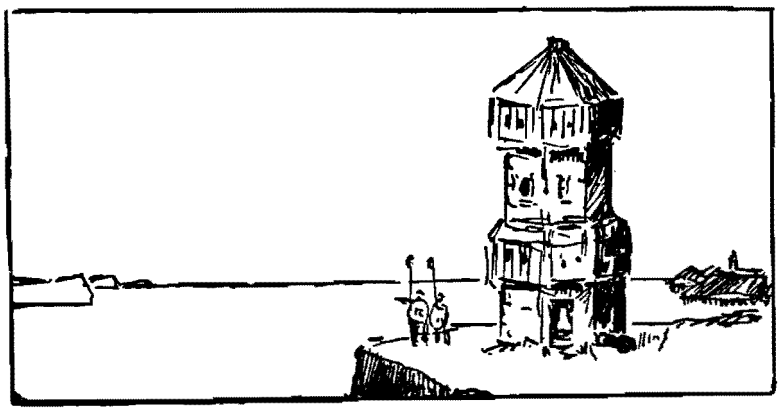
Vikingler Rusya'ya gidiyor

Vikinglerin dünyası

Zavallı İngiltere çok zor günler geçirmişti. İki yüz yıl boyunca Roma sömürgesi olmuş, Romalılar gittikten sonra da Schleswig'den gelen iki Cermen kavmi olan Angluslar ve Saksonlar tarafından fethedilmişlerdi. Ondan sonra ülkenin büyük kısmını Danlar ele geçirmiş ve orada Knud Krallığı'nı kurmuşlardı. Danlar artık uzaklaştırılmıştı ve şimdi (on birinci yüzyılın başlarıydı) tahtta başka bir Sakson kral olan Günah Çıkaran Edward oturuyordu ama kralın uzun yaşaması beklenmiyordu ve çocuğu da yoktu. Koşullar, hırslı Normandiya düklerinden yanaydı.

1066'da Edward öldü. Normandiyalı William, hemen kanalı geçti ve tacı devralmış olan Wessex'li Harold'ı Hastings Savaşı'nda yenilgiye uğratıp öldürerek kendisini kral ilan etti.

Normanlar kanalın karşı tarafına bakıyorlar

Başka bir bölümde size 800 yılında Cermen bir kavim reisinin nasıl Roma imparatoru olduğunu anlatmıştım. 1066 yılında da Viking bir korsanın torunu, İngiltere kralı olarak tanınmıştı.

Tarihi gerçekler bu kadar ilginç ve eğlenceliyken, peri masalları okumaya gerek var mı?

31
Feodalizm

Üç taraftan saldırıya uğrayan Orta Avrupa askeri bir üs haline geliyor ve feodal sistemin bir parçası olan profesyonel askerler ve yöneticiler sayesinde Avrupa yok olmaktan kurtuluyor

Şimdi size, 1000 yılı civarında insanların çoğunun dünyanın sonunun geldiğine dair bir kehaneti sevinçle karşılayıp Kıyamet Günü'nü kendilerini dine adamış olarak karşılamak için manastırlara koşacak kadar mutsuz olduğu günlerde Avrupa'nın durumunu anlatacağım.

Cermen kavimleri bilinmeyen bir tarihte Asya'daki evlerinden ayrılıp batıya, Avrupa'ya gelmiş, sayılarının çokluğundan faydalanarak zorla Roma İmparatorluğu topraklarına girmişlerdi. İmparatorluğun batı yarısını yıkmışlarsa da, büyük göçlerin ana rotasının uzağında olan doğu yarısı hayatta kalmış ve zayıf bir şekilde de olsa Roma'nın kadim görkeminin geleneklerini sürdürmüştü.

Bunu takip eden karışıklık günlerinde (MS altıncı ve yedinci yüzyıllar, tarihin gerçek "karanlık çağlarıdır"), Cermen kavimleri Hıristiyanlık dinine geçmeye ikna edilmiş ve Roma piskoposunu Papa, yani ruhani dünya lideri olarak tanımışlardı. Dokuzuncu yüzyılda Şarlman'ın organizasyon dehası Roma İmparatorluğu'nu canlandırmış ve Batı Avrupa'nın büyük kısmını tek bir devlet çatısı altında toplamıştı. Onuncu yüzyılda, bu imparatorluk parçalara ayrılmış, batı kısmı Fransa olarak ayrı bir krallık haline gelmiş, doğu kısmı da Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu olmuş ve bu federe devletler topluğunun yöneticileri bundan sonra kendilerinin Sezar'ın ve Augustus'un birincil varisleri olduklarını iddia etmişlerdi.

Ne yazık ki Fransa krallarının gücü, kraliyet şatolarından pek uzağa gidemiyordu ve Kutsal Roma imparatoruna canı isteyen veya işine öyle gelen uyruklar tarafından baş kaldırılıyordu.

Halk kitlelerinin sıkıntısını daha da artıran bir şey de, batı Avrupa üçgeninin (lütfen sayfa 141'e bakın) üç yönden bitmek bilmeyen saldırılara uğramasıydı. Güneyde daima tehlike oluşturan Müslümanlar vardı, batı kıyısı sürekli Vikinglerin baskınları altındaydı, Karpat Dağları'nın oluşturduğu kısa duvar haricinde savunmasız olan doğu sınırıysa, Hun, Macar, Slav ve Tatar ordularının insafına kalmıştı.

Roma barışı geçmiş günlere ait bir şey, sonsuza kadar kaybolmuş "eski güzel günlere" ait bir rüyaydı. Artık "savaş veya öl" kuralı geçerliydi ve doğal olarak insanlar da savaşmayı tercih ediyorlardı. Koşulların zorlamasıyla Avrupa askeri bir üs haline geldi ve güçlü liderlere ihtiyaç doğdu. Kral da, imparator da uzaktaydı. Sınır halkları (1000 yılı civarında Avrupa'nın büyük kısmı sınırdı zaten) kendi başlarının çaresine bakmak zorundaydı. Böylece bu halklar kendilerini dış bölgeleri yönetmek için gönderilen kralın temsilcilerinin emrine seve seve girdiler, tek koşulları *bu temsilcilerin onları düşmanlarından korumasıydı.*

Orta Avrupa kısa sürede her biri duruma göre bir dük, baron, kont veya piskopos tarafından yönetilen ve savaşmaya hazır bir birlik olarak düzenlenmiş küçük beyliklerle benek benek oldu. Bu dükler, baronlar ve kontlar, sadık hizmetleri ve belli bir miktar vergi karşılığında kendilerine "feudum" (feodal kelimesinin kökeni budur) bağışlamış olan krallarına bağlı kalmaya yemin etmişlerdi. Ne var ki, o günlerde yolculuklar çok uzun sürüyordu, iletişim olanakları da son derece kısıtlıydı. Bu yüzden kraliyet ya da imparatorluk temsilcileri geniş ölçüde bağımsızlığın tadını çıkarıyorlar ve kendi bölgelerinin sınırları içinde aslında krala ait olan hakları kendileri kullanıyorlardı.

On birinci yüzyıl insanlarının bu yönetim biçimine itiraz ettiğini sanmayın. Feodalizm kullanışlı ve gerekli bir kurumdu ve insanlar da bu kurumu destekliyorlardı. Efendileri genellikle dik bir kayalığın tepesine kurulmuş veya çevresi derin hendeklerle sarılmış ama uyruklarının görebileceği yerde olan büyük taş evlerde yaşardı. Tehlike olduğunda uyruk, efendinin kalesinin duvarları

arkasına sığınıyordu. O yüzden hepsi şatoya mümkün olduğunca yakın yaşamaya çalışırdı. Bu durum, feodal bir kalenin etrafında hayatına başlamış pek çok Avrupa şehri için geçerlidir.

Ortaçağın ilk dönemlerinin şövalyesi, yalnızca bir asker değil, çok daha fazlasıydı. O zamanın devlet memuru, toplumunun yargıcı ve polis şefiydi. Yol kesen haydutları yakalar, on birinci yüzyılın tüccarları olan gezgin satıcıları korurdu. Kırsal bölgeyi sel basmaması için suyollarını bakım altında tutardı (tıpkı dört bin yıl önce Nil vadisinde yaşayan ilk soyluların yapmış olduğu gibi). Göçler sırasındaki büyük savaşlarda çarpışmış kadim kahramanların hikâyelerini anlatarak oradan oraya dolaşan gezgin ozanları desteklerdi. Bütün bunlardan başka, bölgesindeki kiliseleri ve manastırları korur, okuma yazma bilmemesine rağmen (o çağlarda böyle şeyler öğrenmek erkekliğe yakışmayan davranışlar olarak görülürdü) hesaplarını tutan ve baronluk veya dükalık sınırları içinde gerçekleşen evlilikleri, doğumları ve ölümleri kayıt altına alan rahipler çalıştırırdı.

On beşinci yüzyılda krallar yeniden "Tanrı tarafından seçildikleri" için kendilerine ait olan güçleri kullanabilecek kadar kuvvet kazandılar. O zaman "feodal şövalyeler" eski bağımsızlıklarını kaybetti. Toprak ağası konumuna düştüler. Artık herhangi bir ihtiyacı karşılamıyorlardı ve kısa sürede de sorun haline geldiler. Oysa Karanlık Çağ'ın "feodal sistemi" olmasaydı Avrupa ortadan kalkardı. Bugün çok sayıda kötü insan olduğu gibi, elbette çok sayıda kötü şövalye de vardı ama genel olarak on ikinci ve on üçüncü yüzyılların sert yumruklu baronları, ilerleme açısından son derece faydalı bir hizmeti yerine getiren çalışkan yöneticilerdi. O çağda, Mısırlıların, Yunanlıların ve Romalıların dünyalarını aydınlatmış olan asil öğrenme meşalesi çok az ışık verebiliyordu. Şövalyeler ve yakın dostları keşişler olmasaydı, o meşale tamamen söner, insanlar da mağara adamının bıraktığı yerden yeniden işe başlamak zorunda kalırlardı.

32
Şövalyelik

Şövalyeler güçlerini birleştiriyor

Ortaçağın profesyonel savaşçıları, korunmak ve ortak çıkarlarını gözetmek için bir örgüt kurmaya çalıştılar ve yakın ilişkileri olan bir örgüte duyulan ihtiyaçtan da şövalyelik kurumu doğdu.

Şövalyeliğin kökenleri hakkında bilgimiz çok az ama sistem geliştikçe, dünyanın fena halde ihtiyaç duyduğu bir şeyi vermeye başladı: zamanın barbarca âdetlerini yumuşatan ve hayatı beş yüz yıllık Karanlık Çağ boyunca olduğundan daha yaşanabilir kılan, kesin çizgilerle belirlenmiş bir davranış kuralları bütünü. Hayatlarının çoğunu Müslümanlar, Hunlar ve Vikinglerle savaşarak geçirmiş kaba saba sınır insanlarını uygarlaştırmak kolay bir iş değildi. Bu adamlar genellikle kötü yollara sapıyor, sabah merhamet ve hayırseverlik adına akla gelebilecek her türlü yemini ederken, güneş batmadan bütün mahkûmları öldürüyorlardı. Yavaş ve kesintisiz çabalar, mutlaka ilerleme getirir; sonunda şövalyelerin en vicdansızı, en ahlaksızı da "sınıfının" kurallarına uymak veya uymamasının sonuçlarına katlanmak zorunda kaldı.

Kurallar Avrupa'nın bölgelerine göre değişiklik gösterse de, "hizmet" ve "göreve sadakat" ilkelerini esas alıyorlardı. Ortaçağda, hizmet çok soylu ve güzel bir şey olarak kabul edilirdi. İşinizi hakkıyla yaptığınız, kaytarmadığınız takdirde, hizmetkâr olarak çalışmak utanılacak bir şey değildi. Sadakate gelince, hayatı pek çok tatsız görevin uygun biçimde yerine getirilmesine bağlıyken, sadakat de savaşçının en önemli erdemiydi.

Genç bir şövalyeden, Tanrıya ve kralına sadık bir hizmetkâr olacağına yemin etmesi istenirdi. Şövalye ayrıca, ihtiyacı kendisininkinden fazla olanlara karşı cömert davranacağına, kişisel hayatında alçakgönüllülük göstereceğine, başarılarıyla övünmeyeceğine

ve sıkıntı içindeki herkesin dostu olacağına (gördüğü yerde öldürmesi beklenen Müslümanlar hariç) söz verirdi.

On Emir'in, ortaçağ insanlarının anlayabileceği şekilde dile getirilmiş hali olan bu yeminlerin çevresinde, karmaşık bir görgü ve davranış kuralları sistemi gelişti. Şövalyeler, gezgin ozanlardan dinlemiş oldukları Arthur'un Yuvarlak Masa kahramanlarının veya Şarlman'ın adamlarının hayatlarını örnek almaya çalışıyor, Lancelot kadar cesur, Roland kadar sadık olmayı umuyorlardı. Gururlu davranıyor, pelerinlerinin kesimi veya keselerinin büyüklüğü ne kadar alçakgönüllü olursa olsun gerçek şövalyeler olduklarının anlaşılması için dikkatli ve kibar sözler sarf ediyorlardı.

Böylece şövalyelik örgütü, sosyal makinenin yağlanmasını sağlayan görgü kurallarının okulu haline geldi. Şövalyelik nezaket anlamını taşımaya başladı ve feodal şato dünyanın geri kalanına neler giyileceğini, nasıl yemek yeneceğini, bir hanımefendinin nasıl dansa kaldırılacağını ve hayatı ilginç ve katlanılır kılan bin bir çeşit gündelik davranışı göstermeye başladı.

İnsanların kurduğu bütün kurumlar gibi, şövalyelik de gerekliliği sona erdikten sonra ortadan kalkmaya mahkûmdu.

Daha sonraki bölümlerden birinde anlatılan Haçlı Seferleri'nin ardından, ticaret büyük bir canlılık kazandı. Şehirler bir gecede büyüdü, kentliler zenginleşti, iyi öğretmenler tuttular ve kısa sürede şövalyelerle eşit duruma geldiler. Barutun icadı, ağır zırhlı şövalyenin eski avantajını elinden aldı ve paralı askerler, bir satranç turnuvasının hassas incelikleriyle savaşılmasını olanaksız hale getirdi. Şövalye gereksizleşti ve kısa sürede de kullanışlılık açısından artık bir değeri kalmamış fikirlere bağlılığıyla gülünç bir figüre dönüştü. Soylu Mançalı Don Kişot'un, şövalyelerin sonuncusu olduğu söyleniyordu. Onun ölümünden sonra, sevgili kılıcı ve zırhı, borçlarını ödeyebilmek için satılmıştı.

Her nasılsa o kılıç birkaç adamın eline geçmiş gibi. Umutsuz Forge Vadisi günlerinde Washington'un ellerindeydi. Kendisine emanet edilmiş olan insanları terk etmeyi reddederek, ölümü bek-

lemek üzere kuşatılmış Hartum Kalesi'nde bekleyen Gordon'un tek savunma silahı o kılıçtı.

Son olarak, gerçi bundan pek emin değilim ama Büyük Savaş'ın kazanılmasında da paha biçilmez bir rol oynamıştır.

33
Papa İmparatora Karşı

Ortaçağ insanlarının acayip çift yönlü sadakati Papalarla Kutsal Roma İmparatorları arasında sürekli kavgalara yol açıyor

Geçip gitmiş çağların insanlarını anlamak çok zor bir iş. Her gün gördüğünüz büyükbabanız, bambaşka bir giyim kuşam, fikir ve davranış dünyasında yaşayan esrarengiz bir insan. Şimdi size yaklaşık yirmi beş kuşak önceki atalarınızın hikâyesini anlatacağım, açıkçası yazdıklarımı bu bölümü birkaç defa okumadan kavramanızı beklemiyorum.

Ortaçağda sıradan bir adam çok basit ve olaysız bir hayat sürerdi. Canının istediği yere gidip gelmekte serbest olan özgür bir vatandaşsa bile, kendi yakın çevresinden çok ender olarak ayrılırdı. Basılı kitap yoktu, elyazmaları da ancak birkaç taneydi. Orada burada, gayretli keşişlerden oluşan küçük gruplar okuma yazma ve biraz da aritmetik öğretirdi ama bilim, tarih ve coğrafya, Yunanistan'ın ve Roma'nın kalıntılarının altında gömülü olarak yatıyordu.

İnsanlar geçmiş hakkında tüm bildiklerini, hikâyeler ve efsaneler aracılığıyla öğreniyorlardı. Babadan oğla geçen bu bilgiler ayrıntılar konusunda genellikle hafifçe hatalı olsa da, tarihin temel gerçeklerini şaşırtıcı bir doğrulukla korur. İki bin yıldan fazla bir süre sonra Hindistan'daki anneler yaramaz çocuklarını hâlâ, "İskender gelip seni alacak," diye korkuturlar ki bahsettikleri İskender, Hindistan'a MÖ 330 yılında gelmiş ve hikâyesi bütün bu çağlar boyunca yaşamış olan Büyük İskender'den başkası değildir.

Ortaçağın ilk günlerinde yaşayan insanlar, Roma tarihini anlatan bir kitap hiç görmediler. Bugün bütün çocukların daha üçüncü sınıfa bile geçmeden bildiği çoğu şeyden haberleri bile yoktu. Ne var ki, sizin için sadece bir isim olan Roma İmparatorluğu, onlar için çok canlı bir varlıktı. İmparatorluğu hissediyorlardı. Roma'da yaşa-

dığı ve Romalıların olağanüstü gücünü temsil ettiği için, Papa'yı ruhani liderleri olarak seve seve kabul etmişlerdi. Önce Şarlman, arkasından da Büyük Otto dünya imparatorluğu fikrini canlandırıp Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kurduklarında, dünyanın eski haline döneceğini düşünerek son derece minnettar kalmışlardı.

Ne var ki, Roma geleneğinin iki ayrı varisi olması, ortaçağın sadık kasabalılarını zor bir duruma sokuyordu. Ortaçağa özgü siyasi sistemin arkasında yatan fikir, hem mantıklı, hem de basitti. Dünyanın efendisi (imparator) uyruklarının fiziksel açıdan iyi olmalarıyla ilgilenirken, ruhani efendi de (Papa) onların ruhlarını koruyacaktı.

Gelgelelim bu sistem pratikte hiç de iyi işlemedi. İmparator durmadan kilisenin işlerine burnunu sokmaya çalışıyor, Papa da misilleme yapıp imparatora topraklarını nasıl idare etmesi gerektiğini söylüyordu. Sonra ikisi de birbirine kendi işine baksa daha iyi olacağını akla gelebilecek en kaba biçimlerde bildiriyorlar ve sonuçta kaçınılmaz olarak savaş çıkıyordu.

Bu koşullar altında halk ne yapacaktı? İyi bir Hıristiyan, hem Papa'ya hem de kralına bağlı kalırdı. İyi de Papa ile imparator birbirlerinin düşmanıydı. Sorumluluk sahibi bir uyruk ve aynı derecede sorumluluk sahibi bir Hıristiyan olan vatandaş, kimin tarafını seçmeliydi?

Bu sorunun doğru cevabını bulmak hiçbir zaman kolay olmuyordu. İmparator çevik birisi olup bir ordu toplayacak kadar paraya da sahipse, Alp Dağları'nı geçip Roma'nın üstüne yürümek ve gerekirse Papa'yı kendi sarayında kuşatıp, onu imparatorluk talimatlarına uymaya, uymadığı takdirde de bunun sonuçlarına katlanmaya zorlamak için büyük heves duyuyordu.

Gerçi genellikle Papa daha güçlü olan taraftı. O zaman imparator veya kral, bütün uyruklarıyla birlikte aforoz ediliyorlar, yani bütün kiliseler kapatılıyor, kimse vaftiz edilemiyor, ölüm döşeğindeki hiç kimse son defa kutsanamıyor, kısacası ortaçağ hükümetinin fonksiyonlarının yarısı sona ermiş oluyordu.

Bundan da ötesi, insanlar hükümdarlarına bağlılık yemininden affediliyor ve efendilerine karşı ayaklanmaya kışkırtılıyorlardı. Öte yandan uzaktaki Papa'nın öğüdüne uyar ve yakalanırlarsa da derebeyi tarafından en yakındaki ağaca asılıyorlardı ki, bu da hiç hoş bir şey değildi.

Gerçekten zavallı halk zor bir durumdaydı. En büyük zorluğu da Almanya İmparatoru VI. Heinrich ile Papa VII. Gregory'nin hiçbir sonuca ulaşmayan ve Avrupa'nın barışını elli yıl boyunca altüst eden iki raundluk bir kavgaya tutuştukları on birinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olanlar çekti.

On birinci yüzyılın ortasında, kilisede büyük bir reform hareketi olmuştu. O zamana kadar Papa seçimi son derece gelişigüzel bir biçimde yapılıyordu. İyi huylu bir rahibin Papa seçilmesi Kutsal Roma imparatorlarının işine geliyor, imparatorlar genellikle seçim zamanı Roma'da bulunarak arkadaşlarından birinin seçilmesi için nüfuzlarından faydalanıyorlardı.

1059 yılında durum değişti. Papa I. Nikolas'ın bir kanunuyla, Roma kiliselerinin önde gelen rahipleri ve diyakozları kardinallik çatısı altında toplandı. Seçkin kilise adamlarının (kardinal, önde gelen anlamını taşıyordu) oluşturduğu bu birliğe, gelecekteki Papaları seçmek için ayrıcalıklı yetki tanındı.

1073'te kardinaller Toscanalı basit bir ailenin oğlu olan Hildebrand isimli bir rahibi Papa seçtiler. VII. Gregory adını alan Hildebrand'ın ataklığı sınır tanımıyordu. Kutsal görevinin olağanüstü güçlerine olan inancı, granit bir kararlılık ve cesaret temeli üzerine kurulmuştu. Ona göre Papa yalnızca Hıristiyan kilisesinin mutlak hâkimi değil, aynı zamanda her türlü dünyevi meselenin de en üst yargıcıydı. Basit Cermen prenslerini imparatorluk şerefine eriştirmiş olan Papa, istediği takdirde onları tahtlarından indirebilir, bir dük, kral veya imparator tarafından çıkarılmış herhangi bir yasayı veto edebilirdi. Buna karşılık, Papa'nın çıkarttığı yasalardan birini sorgulamaya kalkışacak olanlar dikkatli olmalıydı, çünkü hepsi çabuk ve acımasız bir şekilde cezalandırılacaklardı.

Gregory, Avrupa'nın küçük hükümdarlarını yeni kanunlarından haberdar etmek ve onlardan bu kanunlara uygun olarak davranmalarını istemek için bütün Avrupa saraylarına elçiler gönderdi. Fatih William, bunları kabul edeceğini bildirdi ama altı yaşından beri kendi uyruklarıyla mücadele halinde olan IV. Heinrich, Papa iradesine boyun eğmeye niyetli değildi. Alman piskoposlarından oluşan bir konsey toplayarak Gregory'yi akla gelebilecek her türlü suçla itham etti ve onun yerine Worms Konseyi'ni geçirdi.

Papa buna aforozla ve Alman prenslerinin kendilerini bu değersiz hükümdardan kurtarması talebiyle cevap verdi. Heinrich'ten kurtulmaktan pek memnun olan prensler, Papa'dan Augsburg'a gelerek yeni bir imparator seçmelerine yardımcı olmasını istediler.

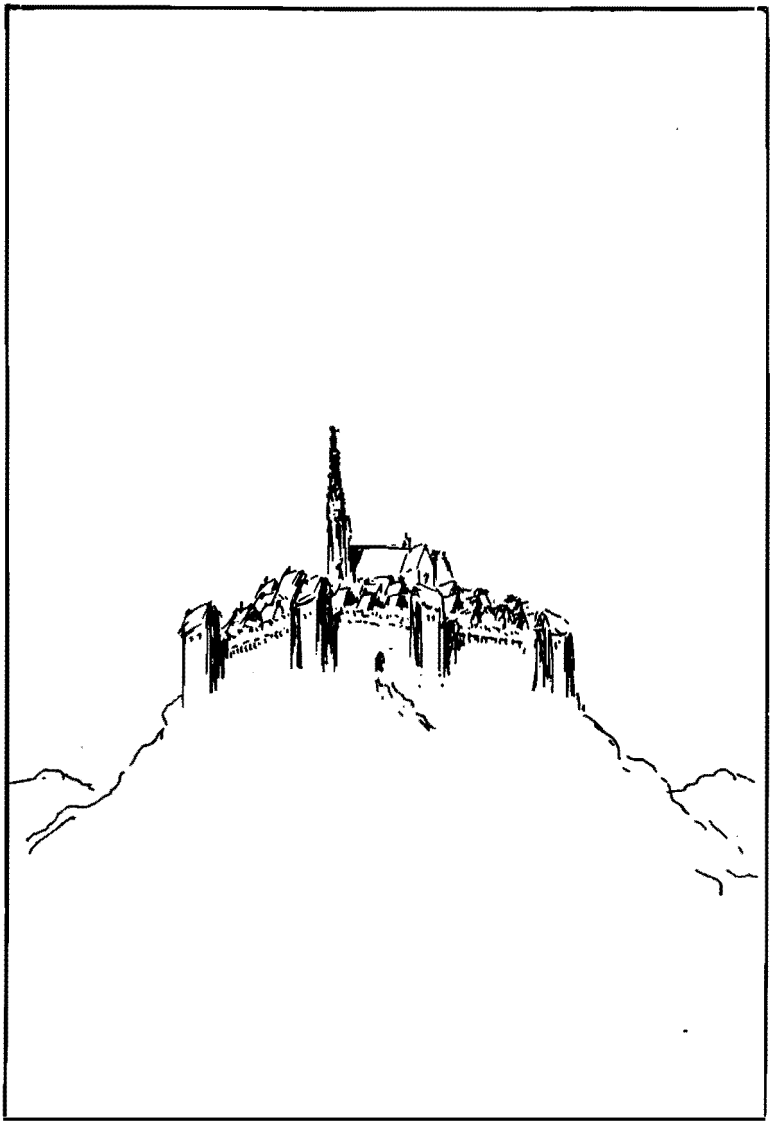
Gregory Roma'dan ayrılarak kuzeye doğru gitti. Hiç de aptal olmayan Heinrich, ne kadar tehlikeli bir durumda olduğunu biliyordu. Ne olursa olsun Papa'yla barış yapmak zorundaydı, hem de bir an önce. Kışın ortasında Alpleri geçti ve Papa'nın bir süre dinlenmek için çekildiği Canossa'ya gitti. 1077 yılında 25 Ocak'tan 28 Ocak'a kadar üç uzun gün boyunca tövbekâr bir hacı gibi giyinmiş olarak (ama keşiş cübbesinin altında sıcak tutacak bir kazakla) Canossa kalesinin duvarlarının dışında bekledi. Sonra içeri girmesine izin verildi ve günahları affedildi. Ne var ki tövbekârlık uzun sürmedi. Heinrich Almanya'ya döner dönmez, daha önce yaptıklarının aynısını yaptı. Tabii tekrar aforoz edildi. Alman piskoposlardan oluşan bir konsey, ikinci bir kez Gregory'i yetkisiz ilan etti. Heinrich Alpleri yeniden geçtiğinde büyük bir ordunun başındaydı. Roma'yı kuşatarak Gregory'i Salerno'ya çekilmeye zorladı, Gregory orada, sürgünde öldü. Bu ilk şiddetli çarpışma, hiçbir şeyi çözmemişti. Heinrich Almanya'ya döner dönmez, Papa'yla imparator arasındaki kavga kaldığı yerden devam etti.

Bundan kısa bir süre sonra Alman tahtını ele geçiren Hohenstaufen ailesi, kendilerinden öncekilerden daha da bağımsızlardı. Gregory, Papalar kıyamet gününde sürülerinin bütün koyunlarından sorumlu olacakları ve kral da inançlılar sürüsünün bir üyesi olduğu için Papaların bütün krallardan daha üstün olduğunu iddia etmişti.

IV. Heinrich Canossa'da

Barbarossa, yani Kızıl Sakal ismiyle tanınan Frederik Hohenstaufen, buna karşılık, imparatorluğun kendisinden önceki imparatora Tanrı tarafından bahşedilmiş olduğunu ve İtalya ve Roma da bu imparatorluğun sınırları içinde bulunduğunu söyleyerek, bu kayıp eyaletleri kuzey ülkesinin topraklarına katmak için sefere çıktı. İkinci Haçlı Seferi sırasında bir kaza eseri Ön Asya'da boğuldu ama gençliğinde Sicilya'daki Müslüman uygarlığıyla tanışmış olan parlak zekâlı genç oğlu II. Frederick, savaşı sürdürdü. Papalar onu dinden sapmakla suçladılar. Frederick'in kuzeyin kaba saba Hıristiyan dünyasına, hödük Alman şövalyelerine ve her şeye burnunu sokan İtalyan rahiplere karşı derin ve ciddi bir küçümseme hissettiği doğru olsa da, Frederick dilini tuttu ve bir Haçlı Seferi'ne çıkarak Kudüs'ü kâfirlerin elinden kurtardı ve kutsal şehrin kralı olarak taç giydi. Bu bile Papaları yatıştırmaya yetmedi. Frederick'i azlettiler ve ona ait olan İtalyan mülklerini Aziz Louis olarak tanınan Fransa kralının kardeşi Anjoulu Charles'a verdiler. Bu da daha çok savaşa yol açtı. IV. Konrad'ın oğlu ve Hohenstaufen hanedanının son üyesi V. Konrad, krallığı yeniden kazanmaya çalıştıysa da, Napoli'de yenik düştü ve kafası kesilerek öldürüldü. Bundan yirmi yıl sonra, Sicilya Vespers ayaklanması sırasında, kendilerini bölgede son derece sevilmeyen insanlar haline getirmiş Fransızların hepsi öldürüldü. İşler bu şekilde devam edip gitti.

Şato

Papalar ve imparatorlar arasındaki kavga, tatlıya bağlanamadı ama zamanla iki taraf da birbirlerini rahatsız etmemeyi öğrendiler.

1273 yılında, Hapsburg Hanedanı'ndan Rudolph imparator seçildi. Rudolph, taç giyme töreni için Roma'ya gitmeye zahmet etmedi. Papalar buna itiraz etmediler ve karşılık olarak Almanya'dan uzak durdular. Bu, iç düzenlemeler yapılarak geçirilebilecek iki yüz yıl faydasız savaşlarla boşa harcandıktan sonra sonunda barış demekti.

Süreç, kimseye iyilik getirmeyen kötücül bir rüzgâr estirmişti. İtalya'nın küçük şehirleri, dikkatle ayaklarının üzerinde durmaya çabaladıkları bir dönemin ardından güçlerini artırmayı başararak, hem imparatorlardan hem de Papalardan bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Kutsal Topraklara akın başladığında, yaygara koparak oraya gitmek için koşuşan binlerce hacının taşınması sorununu halletmiş, Haçlı Seferleri sona erdiğinde de, tuğla ve altınla kendilerine hem Papa'ya hem de imparatora aynı kolaylıkla karşı koymalarını sağlayacak sağlam şatolar kurmuşlardı.

Kilise ve devlet birbiriyle savaşmış, ortaçağ şehri de ganimeti alıp kaçmıştı.

34
Haçlı Seferleri

Türkler kutsal toprakları ele geçirip doğudan batıya doğru olan ticareti ciddi anlamda kesintiye uğratınca, bütün kavgalar unutuluyor

Avrupa'nın kapılarını savunan iki devlet olan İspanya ve Doğu Roma İmparatorluğu haricinde, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında üç yüz yıldır barış vardı. Yedinci yüzyılda Suriye'yi fethetmiş olan Müslümanlar, kutsal şehri ele geçirmişlerdi. Muhammet kadar olmasa da İsa'yı da büyük bir peygamber olarak kabul ettikleri için imparator Konstantin'in annesi İmparatoriçe Helena'nın kutsal mezarının bulunduğu yerin üzerine inşa ettirdiği kilisede dua etmek isteyen hacılara karışmıyorlardı. Ne var ki, on birinci yüzyılda Asya'nın içlerinden Selçuklular veya Türkler adı verilen bir kavim gelip Batı Asya'daki Müslüman devletini ele geçirdi ve hoşgörü devri sona erdi. Türkler bütün Ön Asya'yı doğu Roma imparatorlarının elinden aldılar ve doğuyla batı arasındaki ticareti kestiler.

Batıdaki Hıristiyan komşuları dışında pek kimse görmeyen imparator Aleksis, Türklerin Konstantinapolis'i almaları halinde Avrupa'yı bekleyen tehlikeyi belirterek yardım istedi. Ön Asya ve Filistin kıyılarında koloniler kurmuş olan İtalyanlar, varlıklarını elden kaçıracakları korkusuna kapılmış halde, Türklerin zalimliğine ve Hıristiyanların çektiği eziyetlere ilişkin dehşet dolu hikâyeler anlatıyorlardı. Bütün Avrupa heyecana kapıldı.

VII. Gregory ile aynı Kluni manastırında eğitim görmüş olan Reims kentinden gelen Fransız Papa II. Urban, harekete geçmenin zamanının geldiğini düşündü. Avrupa'nın genel durumu memnuniyet verici olmaktan uzaktı. Romalılar'dan beri değişmemiş olan zamanın ilkel tarım yöntemleri, sürekli bir yiyecek kıtlığı yaşan-

masına neden oluyordu. İşsizlik ve açlık kol geziyordu, bunların da mutsuzluk ve ayaklanmaya sebep olmaları kesindi. Eski günlerde Batı Asya milyonları beslemişti. Göç yapmak için kusursuz bir yerdi.

Böylece 1095 yılında Fransa'da toplanan Clermont Konseyi'nde Papa ayağa kalkarak kâfirlerin kutsal topraklar üzerinde gerçekleştirdikleri korkunç saygısızlıkları anlattı, Musa'nın günlerinden bu yana süt ve bal ülkesi olan o toprakların ışıl ışıl bir portresini çizdi ve Fransa'nın şövalyeleriyle Avrupa halkını karılarını ve çocuklarını geride bırakarak Filistin'i Türklerden kurtarmaya çağırdı.

Kıtayı dinsel bir çılgınlık dalgası sardı. Mantık ortadan kalktı. Erkekler çekiç ve testerelerini yere atıp dükkânlarından çıkıyor, en yakın yoldan doğuya, Türkleri öldürmeye gidiyorlardı. Çocuklar, gençlik hevesi ve saf Hıristiyanlık duygularıyla "Filistin'e gitmek" ve Türkleri dize getirmek için evlerinden kaçıyordu. Bu heveslilerin yüzde doksanı, kutsal toprakları göremedi bile. Paraları yoktu. Hayatta kalmak için dilenmeye veya hırsızlık yapmaya mecbur kaldılar. Yolların güvenliği açısından tehdit oluşturmaya başladılar ve öfkeli kırsal kesim insanları tarafından öldürüldüler.

Dürüst Hıristiyanlardan, iflas etmiş kaçaklardan, beş parasız soylulardan ve kanun kaçaklarından oluşan vahşi bir kalabalık tarafından düzenlenen Birinci Haçlı Seferi, yarı deli Keşiş Peter'le Meteliksiz Walter'ın liderliğinde yola çıktı ve ilk iş olarak yollarına çıkan bütün Yahudileri kılıçtan geçirdi. Macaristan'a kadar ulaşabildiler ve orada hepsi öldürüldü.

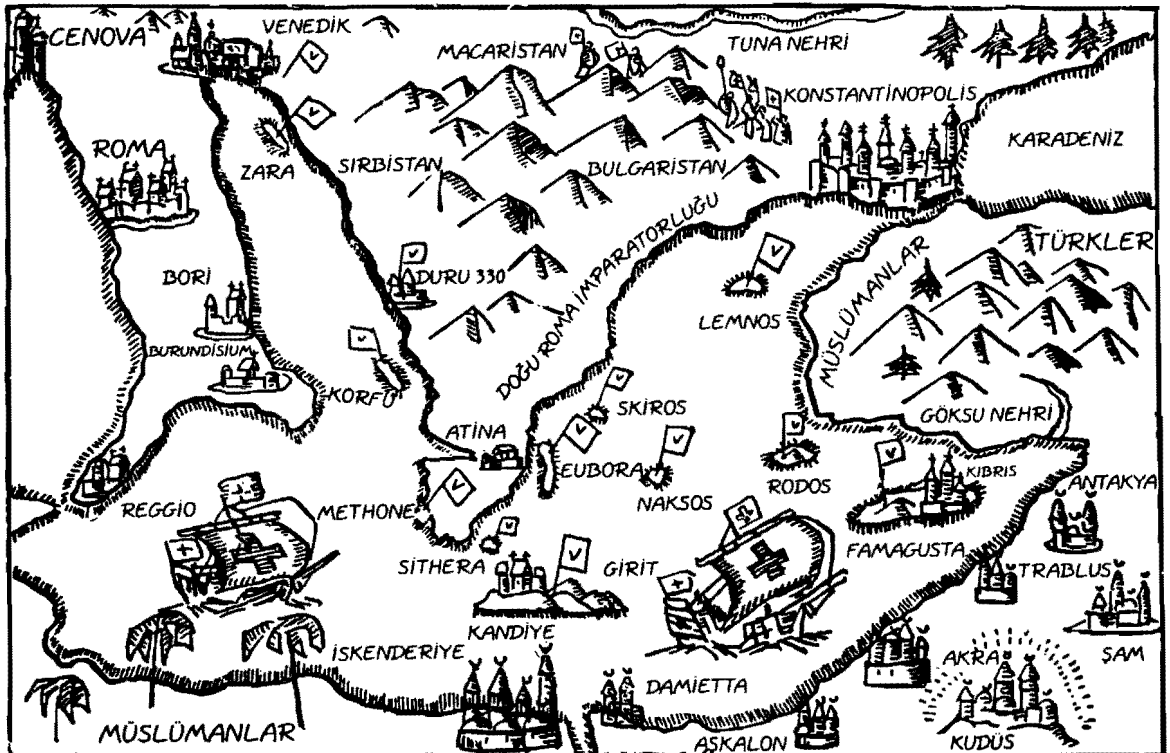
Bu deneyim kiliseye ders oldu. Heves, kutsal toprakların özgürlüğe kavuşması için tek başına yeterli değildi. İyi niyet ve cesaret kadar düzen de gerekiyordu. İki yüz bin askerden oluşan bir ordu bir yıl boyunca eğitildi, donatıldı ve hepsi de savaş konusunda tecrübeli Bouillonlu Godfrey, Normandiya Dükü Robert, Flandre Kontu Robert ve birkaç başka soyludan oluşan komutanların emrine verildi.

Birinci Haçlı Seferi

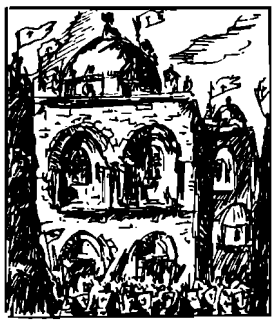
Bu ikinci sefer, 1096 yılında uzun yolculuğuna başladı. Konstantinopolis'te şövalyeler imparatora saygılarını sundular (size söylediğim gibi, gelenekler kolay kolay ölmez; ne kadar zayıf ve parasız olursa olsun bir Roma imparatoru da hâlâ çok büyük saygı görüyordu). Oradan Asya'ya geçip karşılarına çıkan bütün Müslümanları öldürdüler, fırtına gibi Kudüs'e dalıp Müslüman nüfusu katlettikten sonra şükran ve dini hürmet duyguları yüzünden akıttıkları yaşlarla, dua ve teşekkür etmek için Kutsal Kabir'e gittiler. Ne var ki Türkler kısa sürede yeni birliklerin gelmesiyle güçlerini toplayıp Kudüs'ü geri aldılar ve Hıristiyan haçının inançlı takipçilerini öldürdüler.

Bunu izleyen iki yüzyıl boyunca, yedi Haçlı Seferi daha gerçekleşti. Haçlı orduları yavaş yavaş yolculuğun tekniğini öğrendiler. Karadan gitmek çok yorucu ve tehlikeliydi, o yüzden Alp Dağları'nı geçerek oradan doğuya giden bir gemiye binmek üzere Cenova'ya veya Venedik'e gidiyorlardı. Cenevizliler ve Venedikliler, Akdeniz aşırı bu yolculuk hizmetini çok kârlı bir iş haline dönüştürdüler. Aşırı derecede yüksek ücretler talep ediyor, çoğunun pek az parası olan Haçlı askerleri bunu ödeyemeyince de İtalyan vurguncular

Haçlıların dünyası

onların yol boyunca çalışarak ödeme yapmalarını lütfen kabul ediyorlardı. Venedik'ten Akka'ya kadar gidiş ücreti olarak Haçlı askeri gemi sahibi için önceden belirlenmiş bir oranda savaşıyordu. Venedik bu yolla Adriyatik Denizi ve Yunanistan kıyısındaki topraklarını çok genişletti, Atina'dan başka Kıbrıs, Girit ve Rodos adaları da Venedik kolonisi oldu.

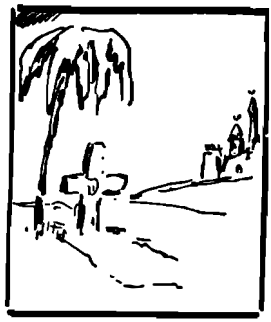

Haçlılar Kudüs'ü alıyor

Ne var ki bütün bunlar, kutsal topraklar meselesini çözmüyordu. İlk heves geçtikten sonra, kısa bir Haçlı seferi gezisi iyi yetiştirilmiş her genç adamın açık görüşlü eğitiminin bir parçası haline geldi. Filistin'de hizmet etmek isteyen adaylar hiç eksik olmuyordu ama eski coşku kalmamıştı. Savaşa Müslümanlara karşı derin bir nefret, doğu Roma İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı Hıristiyanlarına karşı da derin bir sevgi besleyerek başlayan Haçlıların duyguları tamamen değişmişti. Kendilerini aldatan ve haç davasına sürekli ihanet eden Bizanslı Yunanlıları, Ermenileri ve bütün diğer Levanten ırkları küçük görmeye, cömert ve adil rakipler olduğu anlaşılan düşmanın erdemlerini takdir etmeye başlamışlardı.

Elbette bunu kimse yüksek sesle dile getirmiyordu. Yine de Haçlı askeri evine döndüğünde, ortalama batılı şövalyenin yanında hâlâ andavallı bir köylü gibi kaldığı bu inançsız düşmanından öğrendiği davranış biçimlerini taklit ediyordu. Yanında şeftali, ıspanak gibi bahçesine ekip kendisi için yetiştirdiği yeni yiyecekler

de getirmişti. Ağır bir zırh giymeyi gerektiren barbarca âdeti bir yana bırakıp peygamberin takipçilerinin özgün giysileri olan ve ilk olarak Türkler tarafından giyilen uçuşan pamuklu veya ipek cüppemsi giysiler giymeye başladı. Dinsizleri cezalandırmak üzere düzenlenen bir savaş olarak başlayan Haçlı Seferleri, milyonlarca genç Avrupalı için genel bir uygarlığa giriş dersi olmuştu.

Haçlının mezarı

Askeri ve siyasi açıdan Haçlı Seferleri başarısızlığa uğramıştı. Kudüs ve başka şehirler alınmış, sonra yeniden kaybedilmişti. Suriye'de, Filistin'de ve Ön Asya'da belki bir düzine küçük krallık kurulmuştu ama Türkler buraları yeniden fethetmişti. Kudüs'ün kesinlikle Türklerin eline geçtiği 1244 yılından sonra kutsal toprakların durumu 1095 yılından öncesiyle aynıydı.

Oysa Avrupa büyük bir değişimden geçiyordu. Batı insanları, doğunun ışığına, güneşine ve güzelliğine bir göz atma fırsatı bulmuşlardı ve kasvetli şatoları artık onları mutlu etmiyordu. Daha geniş bir ufuk istiyorlardı, bunu da ne kilise ne de devlet sağlayabilirdi onlara.

Halk, istediğini şehirlerde buldu.

35
Ortaçağ Şehri

Ortaçağ insanları "şehir havası özgürlük havasıdır" diyor

Ortaçağın erken zamanları, yeni şeyler bulma ve yerleşme günleri olmuştu. O güne dek Roma İmparatorluğu'nun kuzeydoğu sınırını koruyan ormanlık, dağlık ve bataklık arazilerde yaşamış olan yeni bir halk, Batı Avrupa'nın ovalarına sokulmuş ve toprakların çoğunu ele geçirmişti. Zamanın başlangıcından beri yaşamış bütün öncüler gibi onlar da huzursuzdular. "Hareket halinde" olmaktan hoşlanıyorlardı. Ağaçları da, birbirlerinin gırtlağını da aynı çeviklikle kesiyorlardı. Aralarından pek azı şehirde yaşamak istiyordu. "Özgür kalma" konusunda ısrar ediyor, sürülerini rüzgârın okşadığı çayırlarda güttükleri sırada tepelerin taze havasının ciğerlerini doldurmasını sevdiklerini söylüyorlardı. Eski evlerinden bıkınca, çadırlarının direklerini söküp, yeni maceralar aramaya atılıyorlardı.

Zayıflar öldü. Güçlü savaşçılar ve erkeklerinin peşinden vahşiliklere giden cesur kadınlar hayatta kaldı. Böylece dayanıklı bir insan ırkı gelişmiş oldu. Bu insanlar, hayatın küçük hoşluklarına pek önem vermiyorlardı. Keman çalacak, şiir yazacak vakitleri yoktu. Tartışmalara katılmaktan hoşlanmıyorlardı. Köyün "eğitimli kişisi" rahip (on üçüncü yüzyılın ortalarından önce, okuma yazma bilen sıradan bir vatandaş, "muhallebi çocuğu" olarak görülürdü), doğrudan kullanılabilecek bir değeri olmayan bütün sorunları çözmekle yükümlüydü. Bu arada Cermen kavim lideri, Frank baronu, Viking reisi (ya da isimleri ve unvanları her neyse), bir zamanlar büyük Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş toprakların kendilerine ait olan kısmında oturup geçmiş günlerin görkeminin kalıntıları üstüne onlara son derece hoşnutluk veren, kusursuz olduğunu düşündükleri kendi dünyalarını kuruyorlardı.

Bu yöneticiler, şatolarını ve şatoları çevreleyen toprakları, ellerinden gelen en iyi şekilde yönetiyorlardı. Kilisenin emirlerine,

herhangi zayıf bir ölümlünün olmayı ümit edebileceği kadar bağlıydılar. Uzakta ama daima tehlike saçan idareciler olan imparatorlarına veya krallarına, onlarla iyi ilişkiler içinde olmak için yeterli sadakati gösteriyorlardı. Kısacası, doğru olanı yapmaya, kendi çıkarlarıyla ters düşmeden komşularına karşı adil davranmaya çalışıyorlardı.

İdeal bir dünyada değillerdi. Halkın büyük kısmı serf köylüler, üzerinde yaşadıkları toprağın ve ahırlarını paylaştıkları ineklerle koyunların bir parçası olan çiftlik ırgatlarıydı. Kaderleri ne mutluluk ne de mutsuzluk getiriyordu. Ne yapacaklardı ki? Ortaçağ dünyasını yöneten şefkatli Tanrı, hiç kuşkusuz her şeyi olabilecek en iyi şekilde ayarlamıştı. Bilge Tanrı, şövalyeler ve serfler olmasına karar vermişse, bu düzenlemeyi sorgulamak kilisenin sadık evlatlarına düşmezdi. Bu yüzden, serfler şikâyet etmez; çok fazla zorlanırlarsa yeterli kadar beslenmeyen ve ahırlarına bakım yapılmayan sığırlar gibi ölmeye başlarlardı. O zaman onların koşullarını iyileştirmek için hemen tedbir alınması gerekirdi. Dünyanın ilerlemesi serflere ve feodal efendilerine bırakılmış olsaydı, bugün hâlâ on ikinci yüzyıldaki gibi yaşıyor olur, diş ağrısını geçirmek için "abrakadabra" der, "bilim" kullanarak bize yardım etmeyi öneren diş doktoruna karşı derin bir hor görü ve nefret beslerdik çünkü diş doktoru büyük ihtimalle Müslüman veya kâfir olurdu ki, bu da onun hem kötü niyetli hem de işe yaramaz olduğunu gösterirdi.

Büyüdüğünüzde, pek çok insanın "ilerlemeye" inanmadığını göreceksiniz. Bu görüşlerini, "dünyanın değişmediğini", çağdaşımız insanların korkunç davranışlarını örnek göstererek size kanıtlayacaklar. Böyle konuşmalara fazla değer vermemenizi umuyorum. Atalarımızın arka ayaklarının üstünde yürümeyi öğrenmesi neredeyse bir milyon yıl sürdü. Hayvani homurtuların anlaşılabilir lisana dönüşmesi için de yüzyıllar geçmesi gerekti. Fikirlerimizi gelecek kuşakların kullanabilmesi için korumaya yarayan ve o olmadan hiçbir ilerlemenin mümkün olmadığı yazı yazma sanatı, ancak dört bin yıl önce icat edildi. Doğanın güçlerini insanların itaatkâr hizmetkârları haline dönüştürme fikri, büyükbabalarını-

zın zamanında daha yeni yeni uygulanıyordu. O yüzden bana öyle geliyor ki, duyulmamış bir hızda ilerliyoruz. Belki hayattaki fiziksel rahatlıklara biraz fazla önem verdik. Bu zamanla değişecek ve doğrudan sağlıkla ilgili olmayan, ücretlerle, tesisatla ve genel olarak makinelerle ilgili sorunlara eğilmeye başlayacağız.

Lütfen "eski güzel günler" konusunda fazla duygusal olmayın. Ortaçağın ardında bıraktığı şeylerden sadece güzel kiliseleri ve büyük sanat eserlerini gören çoğu insan, kamyonların gürültüleri ve kötü kokularıyla dolu bizim çirkin uygarlığımızı bin yıl öncesinin şehirleriyle karşılaştırdıklarında çok dokunaklı konuşuyorlar. Oysa o ortaçağ kiliseleri şaşmaz bir biçimde sefil barakalarla çevrili olurdu. O barakaların yanında, günümüzün sıradan bir apartman dairesi, lüks bir saray gibi kalır. Soylu Lancelot'un ve Kutsal Kâse'yi aramaya giden aynı derecede soylu saf genç kahraman Parsifal'in burunlarının benzin kokusuyla rahatsız edilmediği doğru ama o zaman da ahır kaynaklı başka kokular vardı; sokağa atılmış çürüyen atıkların, piskoposun sarayını çevreleyen domuz ağıllarının, şapkalarıyla giysileri büyük babalarından miras kalmış ve bir sabunun ne güzel bir şey olduğunu asla öğrenememiş yıkanmamış insanların kokusu. Çok nahoş bir resim çizmek istemiyorum ama sarayının penceresinden bakarken Paris sokaklarında dolanan domuzların kokusu yüzünden bayılan Fransa kralının hikâyesini okuyunca, veba veya çiçek salgınıyla ilgili birkaç ayrıntıdan bahseden eski bir elyazmasına bakınca, "ilerlemenin" çağdaş reklamcıların kullandığı dikkat çekici bir sözcükten çok daha fazlası olduğunu anlamaya başlıyorsunuz.

Hayır, son altı yüzyıldaki ilerleme şehirler olmadan gerçekleştirilemezdi. O yüzden bu bölümü diğerlerinden biraz daha uzun tutacağım, çünkü bu konu sadece siyasi olaylardan bahseden iki-üç sayfaya indirgenemeyecek kadar önemli.

Mısır, Babil ve Asur'un eski dünyaları şehir dünyalarıydı. Yunanistan, şehir-devletlerinden oluşan bir ülkeydi. Fenike'nin tarihi Sur ve Sidon isimli iki şehrin tarihinden oluşuyordu. Roma İmparatorluğu, tek bir şehrin "art bölgesiydi". Yazı, sanat, bilim, tarih, ast-

ronomi, mimari, edebiyat, tiyatro –listenin sonu yok– tamamıyla şehir ürünleridir.

Adına şehir dediğimiz ahşap arı kovanı, neredeyse dört bin yıl boyunca dünyanın atölyesi oldu. Sonra büyük göçler başladı. Roma İmparatorluğu yıkıldı. Şehirler yerle bir edildi ve Avrupa bir kez daha çayırlardan ve küçük tarım köylerinden ibaret hale geldi. Karanlık Çağ'da, uygarlık tarlaları nadasa bırakılmış olarak bekledi.

Haçlı Seferleri, toprağı yeni bir ekin için hazır hale getirmişti. Hasat zamanıydı ama ürünün meyvelerini toplayanlar, özgür şehirlerin sakinleri oldu.

Yüksek duvarlarla çevrili, şövalyelerin ve keşişlerin evi olan ve insanların bedenleriyle ruhlarını koruyan kalelerin ve manastırların hikâyesini size anlatmıştım. Birkaç zanaatkârın (kasaplar, fırıncılar, arada sırada da şamdancılar) efendilerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve tehlike anında korunabilmek için kale yakınlarında yaşamaya başladığını gördünüz. Kimi zaman feodal efendi bu insanların evlerinin etrafını tahta perdelerle çevirmesine izin verse de, hepsi yaşamak için şatonun kudretli efendisinin iyi niyetine bağımlıydılar. Derebeyi etrafta dolaşırken, onun önünde diz çöker ve elini öperlerdi.

Sonra Haçlı Seferleri başladı ve çok şey değişti. Göçler insanları kuzeydoğudan batıya getirmişti. Haçlı Seferleri yüzünden milyonlarca insan batıdan güneydoğunun gelişmiş uygarlığa sahip bölgelerine gitti. Dünyanın, kendi küçük barınaklarının dört duvarıyla sınırlı olmadığını gördüler. Gizemli doğunun ürünlerini, daha güzel giysileri, daha iyi evleri, yeni yemekleri tanıdılar. Eski evlerine döndükten sonra, kendileri için de bunları istemeye başladılar. Sırtında çantasıyla dolaşan gezgin satıcı –Karanlık Çağ'ın tek tüccarı– eskiden beri sattığı malların arasına bu eşyaları da kattı, bir araba satın aldı ve bu büyük uluslararası savaşı takip etmiş olan suç dalgasına karşı kendisini korumaları için birkaç eski Haçlı askeri tuttu ve daha çağdaş ve geniş bir ölçekte iş yapmak üzere yola düştü. Kolay bir işte çalışmıyordu. Her yeni feodal bölgeye girdiğinde vergi ödemesi gerekiyordu. Neyse ki iş yine de kârlıydı, gezgin satıcı da böylece dolaşmaya devam eti.

Kısa bir süre sonra, uyanık bazı tüccarlar her zaman uzaklardan satın aldıkları eşyaları kendilerinin de yapabileceğini keşfettiler. Evlerinin bir kısmını atölyeye çevirdiler, tüccarlığı bırakıp üretici oldular. Ürünlerini yalnızca şatonun efendisine ve manastırdaki başrahibe satmakla kalmıyor, yakındaki şehirlere de gönderiyorlardı. Efendiyle başrahip, çiftliklerinin ürünlerinden yumurta, şarap ve eski günlerde şeker yerine kullanılan balla ödeme yapıyorlardı ama diğer şehirlerdeki vatandaşların nakit ödeme yapması gerekiyordu. Böylece üretici ve tüccar küçük altın parçaları elde etmeye başladı, bu da onların ortaçağ toplumundaki konumunu tamamen değiştirdi.

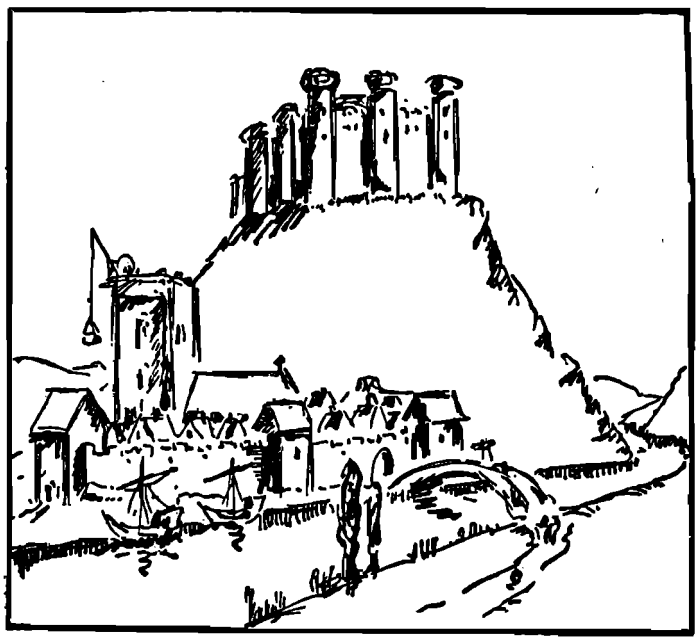
Para olmayan bir dünyayı hayal etmek sizin için zor. Modern bir şehirde parasız yaşamanın imkânı yoktur. Bütün gün cebinizde küçük madeni yuvarlaklar taşır ve ödemelerinizi yaparsınız. Otobüse binmek için on sent, bir şeyler atıştırmak için bir dolar, akşam gazetesi için üç sent. Oysa ortaçağda yaşayan insanların çoğu, hayatları boyunca para görmezlerdi. Yunanistan ve Roma'nın altın ve gümüş paraları şehirlerin kalıntılarının altında yatıyordu. İmparatorluk dönemini takip eden göçler dünyası, tarıma dayalı bir dünyaydı. Her çiftçi kendisine yetecek kadar tahıl, koyun ve inek yetiştiriyordu.

Ortaçağ şövalyesi kasabalıydı ve herhangi bir şey için para ile ödeme yapmaya nadiren ihtiyaç duyardı. Mülklerinde ihtiyacı olan her şey üretiliyor, o ve ailesi de sırt üstü uzanıp yiyip içerek keyiflerine bakıyorlardı. Evini inşa ettiği taşlar en yakındaki nehir kıyısından geliyor, evin çatı kirişleri için gerekli kereste, baronluk ormanından kesilen ağaçlardan yapılıyordu. Dışarıdan getirilmesi gereken birkaç şeyin karşılığı da bal, yumurta ve çıra gibi mallarla ödeniyordu.

Ne var ki, Haçlı Seferleri eski tarımsal yaşam biçimini kökünden değiştirdi. Hildesheim Dükü'nün kutsal topraklara gittiğini düşünün. Binlerce kilometre yol almak ve yol parasıyla otel ücretlerini ödemek zorundaydı. Venedikli gemi şirketinin veya Brenner

Geçidi'ndeki han sahibinin açgözlülüklerini doyurmak için yanında bin tane yumurtayla bir araba dolusu jambon taşıyamazdı ya. Bu beyefendiler nakit ödeme konusunda ısrar ederlerdi. Anlayacağınız, dük hazretleri yolculuğu için yanına küçük miktarlarda altın almaya mecburdu. Peki, altını nereden bulacaktı? Profesyonel faizcilere dönüşmüş olan ve (yaygın olarak "bank" ya da "banka" olarak bilinen) değiş tokuş masasının arkasında oturan eski Lombardların varislerinden ödünç alabilirdi. Lombardlar, lort hazretlerinin Türklerin elinde ölmesi durumunda paralarını geri alabilmeleri için lordun mülküne konacak bir rehin karşılığında ona birkaç yüz parça altını memnuniyetle verirdi.

Ödünç para alan açısından tehlikeli bir işti bu. Lombardlar sonunda mutlaka mülklerin sahibi olurlar ve şövalye de iflas eder ve kendisini paralı savaşçı olarak daha güçlü ve daha dikkatli bir komşusunun hizmetine sunardı.

Şato ve şehir

Lort hazretleri altın bulmak için şehirdeki Yahudilerin yaşamak zorunda bırakıldığı yerlere de gidebilir, orada yüzde elli veya altmış faiz karşılığında borç para bulabilirdi. Bu da iyi bir ticaret değildi ama yapacak başka ne vardı ki? Şatoyu çevreleyen küçük şehrin sakinlerinin bazılarında para olduğu söyleniyordu. Bu insanlar genç lordu hayatı boyunca tanımışlardı. Babaları iyi arkadaştı. Zorlayıcı, mantıksız taleplerde bulunmazlardı. Peki. Lort hazretlerinin kâtibi olan, okuma yazma bilen ve hesap tutabilen keşiş, en iyi tanınan tüccarlara bir not gönderdi ve küçük bir miktar borç istedi. Şehir sakinleri yakındaki kiliseler için ayin kadehleri yapan kuyumcunun atölyesinde toplanarak isteği tartıştılar. Reddetmek olmazdı. Faiz istemek de bir işe yaramazdı. Öncelikle, faiz çoğu insanın dini inançlarına ters düşüyordu; ikincisi de zaten faiz ödemesi tarımsal ürünlerle yapılacaktı, bu insanların elinde de yeteri kadar bu ürünlerden vardı.

Günlerini sessizce masasında oturarak geçiren ve filozofça bir yönü olan terzi, "Peki" dedi, "diyelim ki paramızın karşılığında bir iyilik istedik. Hepimiz balık tutmayı seviyoruz ama Lort hazretleri onun ırmağında balık avlamamıza izin vermiyor. Diyelim ona yüz düka altını verdik. O da karşılığında yazılı bir garantiyle bütün nehirlerinde istediğimiz kadar balık tutmamıza izin verdiğini bildirsin. O istediği yüz altını, biz de balıkları alırız ve herkes memnun olur."

Lort hazretleri, yüz altın almak için çok kolay bir yol gibi görünen bu teklifi kabul ettiği gün, kendi gücünün ölüm fermanını da imzalamış oldu. Kâtibi sözleşmeyi getirdi, lort hazretleri (imza atamadığı için) anlaşmaya mührünü bastı ve doğuya doğru yola çıktı. İki yıl sonra, beş parasız olarak geri döndü. Şehir halkı, kalenin gölünde balık tutuyordu. Bu sessiz balıkçı sırası, lort hazretlerini rahatsız etti, o da uşağına kalabalığı dağıtmasını söyledi. Balıkçılar gitti ama o gece bir tüccar heyeti şatoyu ziyaret etti. Çok naziklerdi. Lort hazretlerini sağ salim geri dönmüş olduğu için tebrik

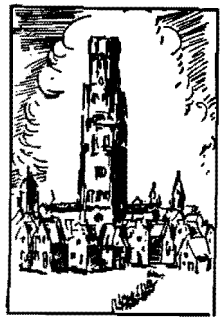
ettiler. Balıkçıların lort hazretlerini rahatsız etmiş olmasına çok üzülmüşlerdi ama lort hazretleri belki onlara bunu yapmaları için izin vermiş olduğunu hatırlardı? Terzi, efendi kutsal topraklara gittiğinden beri kuyumcunun kasasında saklanan anlaşmayı çıkardı.

Lort hazretleri çok rahatsız olmuştu ama bir yandan da yeniden para bulması gerekiyordu. İtalya'da bazı belgeler imzalamıştı ve bu belgeler şimdi tanınmış bankacı Salvestro de Medici'nin elindeydi. "Ödeme senedi" adı verilen kâğıtlar, iki ay sonrasının tarihini taşıyordu. Toplam miktar, üç yüz kırk parça Flaman altınıydı. Bu koşullarda soylu şövalye yüreğini ve gururlu ruhunu saran öfkeyi gösteremezdi. Onun yerine tüccarlardan küçük bir borç daha istedi, onlar da bu meseleyi görüşmek üzere huzurdan çekildiler.

Üç gün sonra geri gelerek isteği kabul ettiklerini bildirdiler. Zor gününde efendilerine yardım edebilmek onları çok sevindirmişti; yalnız üç yüz kırk beş parça altın karşılığında lort hazretleri şehir sakinlerinin şehrin bütün tüccarları ve özgür vatandaşları tarafından seçilecek bir meclis kurabileceğine ve bu meclisin şehir meselelerini şatonun müdahalesi olmaksızın çözebileceğine dair bir yazılı garanti verebilir miydi acaba?

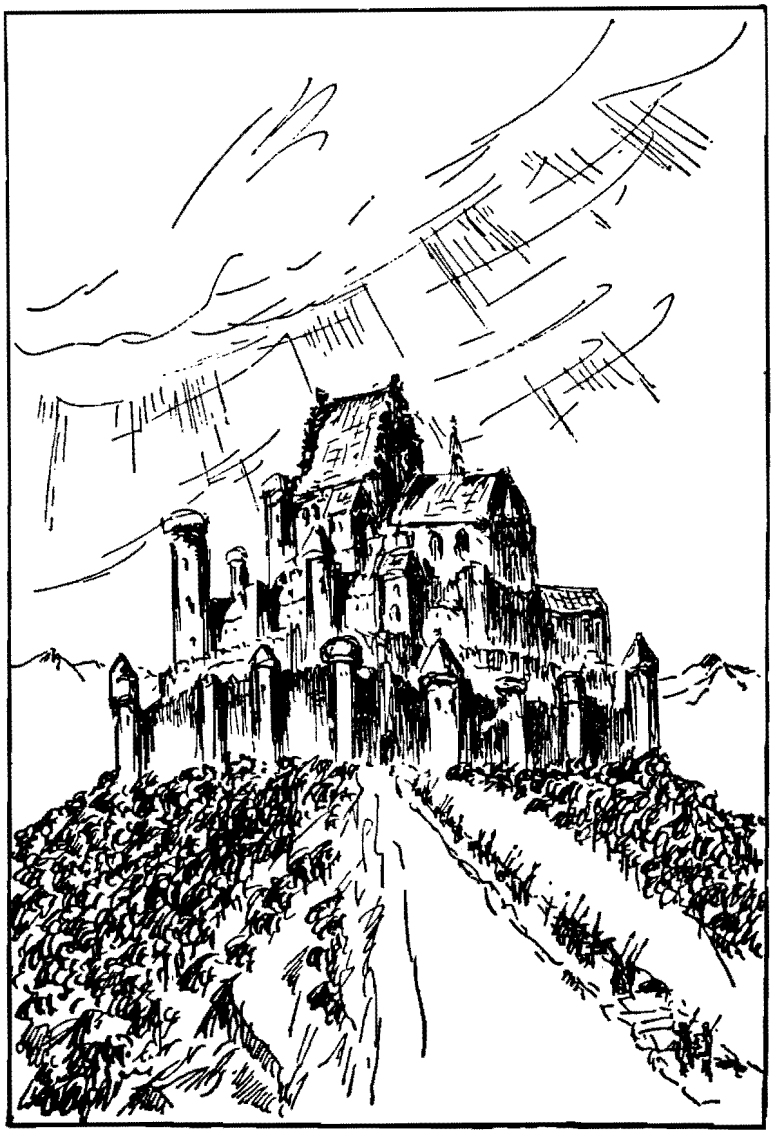
Lort hazretleri çok sinirlendi. Ne var ki, paraya ihtiyacı vardı. Böylece evet, diyerek belgeyi imzaladı. Ertesi hafta bu yaptığına pişman oldu. Askerlerini çağırdı, kuyumcunun evine gidip açıkgöz uyruklarının koşulların baskısı altında onun elinden zorla almış oldukları belgeleri istedi, alınca da yaktı. Şehirliler hiç seslerini çıkarmadılar ama lort hazretleri kızının evlilik drahomasını ödemek için paraya yeniden ihtiyaç duyunca, tek bir kuruş bile bulamadı. Kuyumcuda yaşanan küçük olaydan beri, lordun kredisi kalmamıştı. Burnu sürtülen efendi, yaptıklarını telafi etmek zorunda kaldı. Daha kararlaştırılan miktarın ilk ödemesi yapılmadan, kent sakinleri eski belgelerinin hepsini geri aldıkları gibi, bir "kent meclisi" ve bütün ayrıcalık belgelerinin hırsızlık ve yangına karşı korunabilecekleri bir kule inşa etmelerine izin veren yepyeni bir

kâğıtları daha vardı. Tabii kulenin asıl amacı, belgeleri lordun ve silahlı yardımcılarının gelecekte gerçekleştirebilecekleri saldırılara karşı korumaktı.

Çan kulesi

İşte Haçlı Seferleri'ni takip eden yüzyıllarda olanlar, aşağı yukarı böyle. Gücün şatodan şehre geçişi, yavaş bir süreçti. Çarpışmalar da oldu. Birkaç terziyle birkaç kuyumcu öldürüldü, birkaç şato da alevler içinde kaldı ama böyle şeyler çok yaygın olarak yaşanmadı. Neredeyse farkına bile varılmadan, şehirler zenginleşti ve feodal efendiler fakirleştiler. Ayakta durabilmek için, para karşılığı daha fazla sivil haklar tanıyan ayrıcalık belgeleri vermek zorunda kaldılar. Şehirler büyüdü ve duvarların arkasında birkaç yıl yaşadıktan sonra özgürlüklerini kazanmış olan kaçak serflere sığınak sağladılar, etraflarını saran kırsal bölgelerin canlı unsurlarını kendi içlerinde barındırmaya başladılar. Şehirliler kazandıkları önemle gurur duyuyor ve yüzyıllar önce yumurta, koyun, bal ve tuz değiş-tokuşlarının yapıldığı eski pazar yerinin etrafına diktikleri kiliseler ve kamu binalarıyla güçlerini sergiliyorlardı. Çocuklarının hayatta kendilerinden daha fazla şansı olmasını istedikleri için, okullarında öğretmenlik yapacak keşişler tuttular. Tahta parçalarının üstüne resim yapan bir adam olduğunu öğrenince, şapellerinin ve meclis binalarının duvarlarını kutsal kitaptan sahnelerle bezemesi için ona para verdiler.

Ortaçağ şehri

Bu arada, ortaya çıkmaya başlayan bu görkemi kasvetli ve rutubetli şatosunun duvarları arasında seyreden lort hazretleri, hükümdarlık hak ve ayrıcalıklarının bir tanesinden vazgeçtiğine dair attığı ilk imzadan pişmanlık duyuyordu ama yapabileceği bir şey yoktu. Tıka basa dolu kasalarıyla şehirliler, onu parmaklarının ucunda oynatıyorlardı. Şehir sakinleri, alınlarının teriyle ve on kuşaktan fazla süren bir mücadeleyle kazandıkları şeyi ellerinde tutmaya kararlı, özgür insanlardı.

Barut

36
Ortaçağ Özerk Yönetimleri

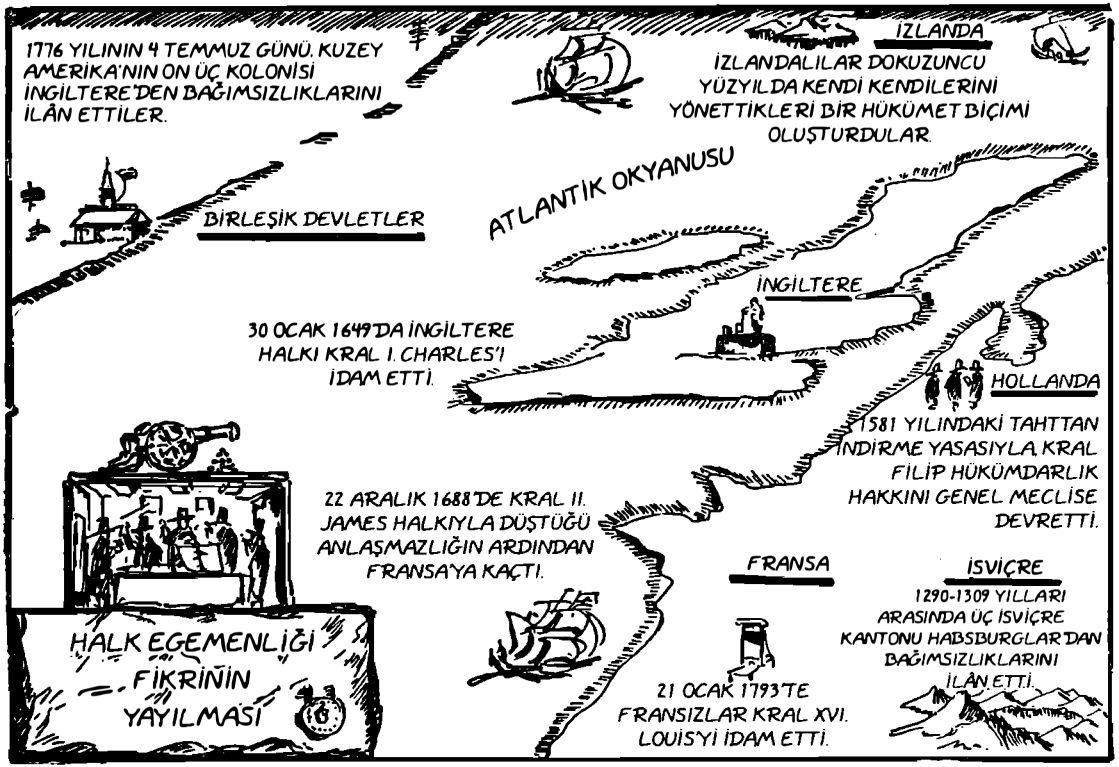
Şehirliler ülkelerinin kraliyet meclislerinde seslerini duyurmak için haklarını kullanıyor

İnsanlar "göçebe" yani oradan oraya dolaşan çoban kavimleri olduğu sürece, herkes eşitti ve topluluğun refahından ve güvenliğinden herkes aynı derecede sorumluydu.

Ne var ki yerleşik düzene geçildikten ve kimileri zenginleşirken diğerleri fakirleştikten sonra, hükümetin yaşamak için çalışmak zorunda olmayanların ve kendilerini siyasete adayabileceklerin eline geçmesi kaçınılmazdı.

Bunun Mısır'da, Mezopotamya'da, Yunanistan'da ve Roma'da nasıl olduğunu anlatmıştım. Aynı şey, düzen sağlanır sağlanmaz Cermen kavimleri arasında da gerçekleşti. Batı Avrupa dünyası öncelikli olarak, uçsuz bucaksız Roma Cermen İmparatorluğu'nun en önemli yedi veya sekiz kralı tarafından seçilen ve bol bol hayali gücüne karşılık, sahip olduğu gerçek güç çok az olan bir imparator tarafından yönetiliyordu. Kralların tahtları hep sallantıdaydı. Günlük işlerle ilgilenen hükümetler, binlerce küçük feodal prensin elindeydi. Bu prenslerin uyrukları ya köylü ya da serfti. Ancak birkaç şehir vardı. Orta sınıf yok gibi bir şeydi. Ne var ki, neredeyse bin yıllık bir yok oluşun ardından orta sınıf, yani tüccarlar sınıfı on üçüncü yüzyılda tekrar tarih sahnesinde belirdi ve geçen bölümde gördüğümüz gibi onun güç kazanması şato ahalisinin etkinliğinin azalmasını beraberinde getirdi.

O zamana kadar kral topraklarını yönetirken yalnızca soyluların ve piskoposların isteklerini dikkate almıştı. Ne var ki, Haçlı Seferleri sonrası doğan yeni ticaret dünyası, kralı orta sınıfı fark etmeye zorladı, bunu yapmadığı takdirde sürekli boş bir keseyle gezmek zorunda kalacaktı. Majesteleri, gizli isteklerine uyacak olsaydı, şehir sakinleri yerine inekleri ve domuzları tercih ederdi ama yapacak bir şey yoktu. Ucunda altın olduğu için acı reçeteye katlandılar. Ne var ki, mücadele ettiler.

Halk egemenliği fikrinin yayılması

İngiltere'de, kutsal topraklara gitmiş olan ama Haçlı Seferi'nin büyük kısmını bir Avusturya hapishanesinde geçiren Aslan Yürekli Richard'ın yokluğunda ülkenin yönetimi, Richard'ın kardeşlerinden biri olan John'a verilmişti. John askeri açıdan Richard'dan daha aşağı bir düzeydeydi ama kötü yöneticilik açısından ikisi birbirlerine eşitti. Saltanat naipliği görevine, Normandiya'yı ve Fransız topraklarının çoğunu kaybederek başladı. Sonra da Hohenstaufens ailesinin ünlü düşmanı Papa III. Innocentius'la bir kavgaya tutuşmayı başardı. Papa, iki yüzyıl önce VII. Gregory'nin imparator IV. Heinrich'e yapmış olduğu gibi, John'u aforoz etmişti. 1213 yılında, John tıpkı 1077'de Heinrich'in yaptığı gibi küçük düşürücü bir barış yapmak zorunda kaldı.

Başarısızlıktan yılmayan John, kraliyet güçlerini kötüye kullanmaya devam etti. Sonunda bu durumdan bıkan vasalları, kutsal krallarını tutsak aldılar ve ona tebaasının eski haklarına bir daha asla karışmayacağına dair söz verdirdiler. Bütün bunlar, 15 Haziran 1215 tarihinde, Thames Nehri üzerindeki küçük bir adada, Runnymede köyü yakınlarında gerçekleşti. John'un imzaladığı belge, "Büyük Ferman" adını taşıyordu. Magna Carta. Pek az yenilik içeren belge, kısa ve doğrudan cümlelerle kralın eski görevlerini sıralıyor ve vasalların ayrıcalıklarını belirtiyor, halkın çoğunluğunu oluşturan köylülerin haklarına hemen hemen hiç değinmese de yükselmekte olan tüccarlar sınıfına belirli güvenceler getiriyordu. Magna Carta, kralın yetkilerini önceden olduğundan çok daha kesin çizgilerle belirlemesi açısından çok önemli bir belgeydi ama yine de bir ortaçağ belgesiydi. Vasalların malı olmayan sıradan insanlardan bahsetmiyordu. Vasalların malı olan insanların ormanlar ve inekler kraliyet ormancılarının coşkusundan nasıl korunuyorsa kraliyet zorbalığına karşı öyle korunmaları gerekiyordu.

Bundan birkaç yıl sonra, Majestelerinin meclislerinden çok değişik şarkılar duyulmaya başladı.

Kendisi de, niyetleri de kötü olan John, Magna Carta'ya uygun davranmaya söz vermiş, sonra da belgenin her maddesini ayrı ayrı

ihlal etmişti. Neyse ki kısa süre sonra öldü. Yerine geçen oğlu III. Henry de Magna Carta'yı yeniden uygulamaya zorlandı. Bu arada Haçlı Seferi'ndeki amca Richard, ülkeye büyük miktarda bir paraya mal olmuştu, bu yüzden kral onun Yahudi tefecilere olan yükümlülüklerini yerine getirebilmek için borç istemeye mecbur kaldı. Krala danışmanlık yapan büyük toprak sahipleriyle piskoposlar, gerekli miktarda altın ve gümüşü sağlayamadılar. Kral o zaman şehirlerden birkaç temsilcinin Büyük Meclis'in oturumlarına katılmak üzere çağrılması emrini verdi ve bu temsilciler 1265 yılında ilk defa Meclis'te yer aldılar. Devlet meseleleri hakkında konuşmayacak, yalnızca vergilendirme meselesi konusunda tavsiye verecek finansal uzmanlar olarak görev yapacaklardı.

Gelgelelim, "halk" temsilcilerine gitgide daha fazla konuda danışılır oldu ve soyluların, piskoposların ve şehir temsilcilerinin toplantıları yavaş yavaş düzenli bir Parlamentoya, yani insanların konuştuğu ve önemli devlet meseleleri hakkında karar aldıkları bir yere dönüştü.

İsviçre özgürlüğünün yuvası

Genel inanışın aksine, belirli yürütme yetkileri olan böyle bir tavsiye kurulu İngiliz icadı değildi; "kral ve Parlamentosu" idare biçimi de kesinlikle Britanya Adaları'na kapanıp kalmamıştı. Aynı yönetim biçimini, Avrupa'nın her yerinde bulabilirsiniz. Fransa gibi bazı ülkelerde ortaçağdan sonra kraliyet sınıfının hızla yükselişi, Parlamento'nun gücünü hemen hemen sıfırladı. 1302 yılında şehir temsilcileri Fransa Parlamentosu'nun toplantılarına katılabiliyordu ama bu Parlamento'nun avamlar sınıfı olarak adlandırılan orta sınıfın haklarını talep ederek kralın gücünü aşacak bir etkinliğe kavuşması için beş yüzyıl geçmesi gerekti. Sonra kaybettikleri zamanı telafi ettiler ve Fransız Devrimi sırasında kralı, ruhban sınıfını ve soyluları devirip ülkenin başına halkın geçmesini sağladılar. İspanya'da, kralın meclisi "cortes", avam sınıfına on ikinci yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir tarihte açılmıştı. Alman İmparatorluğu'nda önemli şehirlerin bir kısmı "imparatorluk şehri" unvanı kazanmıştı ve bu şehirlerin temsilcilerinin imparatorluk meclisinde seslerinin duyulması zorunluydu.

İsveç'te halk temsilcileri Riksdag toplantılarına 1359 yılındaki ilk toplantıdan itibaren katıldılar. Danimarka'da kadim ulusal meclis Daneholf 1314 yılında yeniden kuruldu ve soylular sık sık kralı ve halkı geride bırakıp ülkenin kontrolünü ele geçirseler de, şehir temsilcileri hiçbir zaman tam anlamıyla güçlerinden yoksun kalmadılar.

İskandinavya'da temsilciler hükümetinin hikâyesi özellikle ilginçtir. İzlanda'da bütün özgür toprak sahiplerinin meclisi olan ve adanın bütün işlerini idare eden "Althing", dokuzuncu yüzyılda düzenli olarak toplanmaya başladı ve bin yıldan fazla bir süre bunu devam ettirdi.

İsveç'te değişik kantonlardan gelen özgür vatandaşlar, meclislerini komşu feodal lortlardan gelen çeşitli saldırılara karşı büyük bir başarıyla savundular.

Son olarak, aşağı bölgelerdeki ülkelere gelelim. Hollanda'da avam sınıf temsilcileri çeşitli dukalık ve eyalet meclislerine on üçüncü yüzyıl gibi erken bir tarihten itibaren katılmaya başladılar.

II. Felipe'nin tahttan çekilmesi

On altıncı yüzyılda bu küçük eyaletlerin bir kısmı krala karşı ayaklanıp "Sınıflar Meclisinin" ağırbaşlı bir toplantısının ardından Majesteleri'ni tahttan indirdi, ruhban sınıfını toplantıların dışında bıraktı, soyluların gücünü elinden aldı ve yeni kurulmuş olan Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nin bütün yetkilerini eline aldı. Şehir meclisi temsilcileri iki yüzyıl boyunca ülkeyi kral, soylular ve ruhban sınıf olmadan yönettiler. Şehir üstünlüğü ele geçirmişti ve iyi kasaba sakinleri artık ülkenin hükümdarları olmuşlardı.

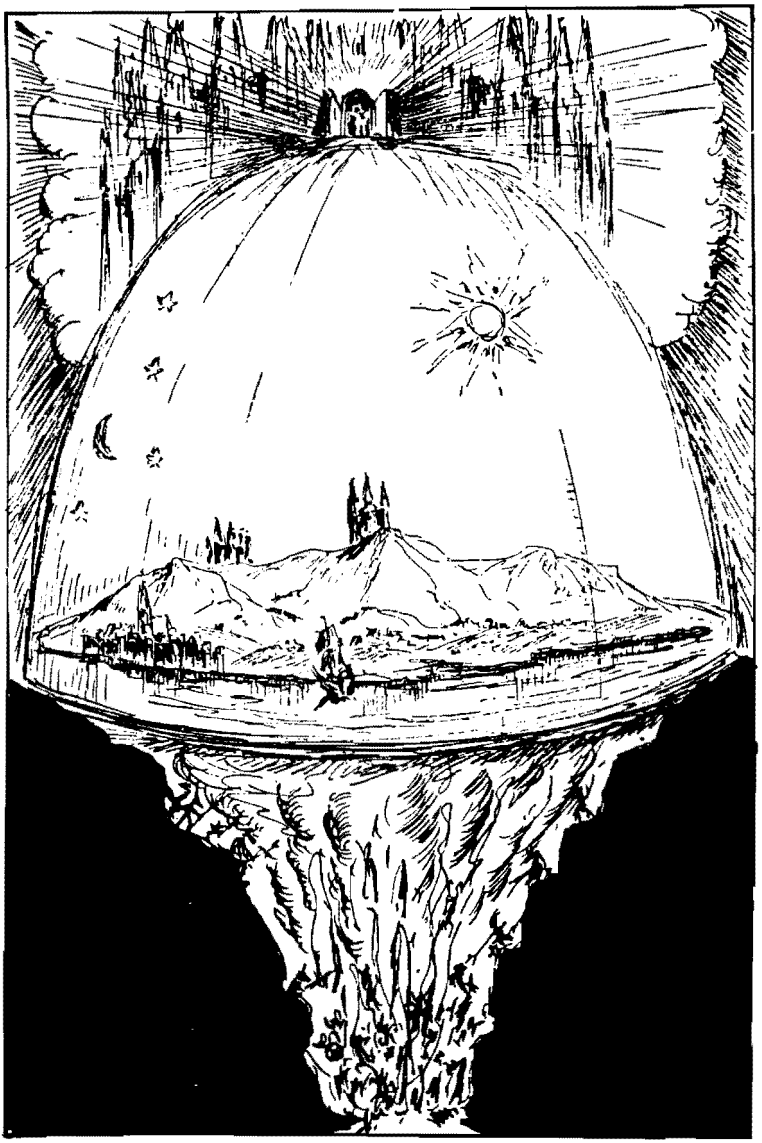
37
Ortaçağ Dünyası

Ortaçağ insanları içinde yaşadıkları dünya hakkında ne düşünüyorlardı?

Takvim, çokyararlı bir buluştur. Onsuz yapamayız ama çok dikkatli olmadığımız takdirde onun oyununa gelebiliriz. Tarih, takvim yüzünden çok keskin hatlar kazanır. Örneğin, ortaçağ insanının bakış açısından bahsettiğim zaman, 31 Aralık 476 tarihinde Avrupa'daki herkesin birdenbire, "Ah, Roma İmparatorluğu sona erdi, artık ortaçağda yaşıyoruz. Ne kadar ilginç," dediğini kastetmiyorum.

Şarlman'ın Frank sarayında alışkanlık, davranış biçimi ve hayata bakış açılarından Romalı insanlar bulabilirdiniz. Büyüdüğünüzde bu dünyadaki insanların bir kısmının mağara adamlığı seviyesinden öteye geçmemiş olduğunu da göreceksiniz. Bütün zamanlar ve bütün çağlar birbiriyle kesişir ve birbirini takip eden kuşakların fikirleri birbirine karışır ama ortaçağı gerçekten temsil eden bazı insanların zihinlerini inceleyip size sıradan vatandaşın hayata ve hayatın sunduğu bir sürü zor soruna nasıl yaklaştığı hakkında bir resim çizebiliriz.

Öncelikle ortaçağ insanlarının kendilerini hiçbir zaman özgür doğmuş ve istedikleri yere giderek hayatlarını yeteneklerine, çevikliklerine ve şanslarına göre kendi başlarına biçimlendirebilecek vatandaşlar olarak görmediklerini unutmayın. Tam tersine, onlar kendilerini imparatorların, serflerin, Papaların, inançsızların, kahramanların, kabadayıların, zenginlerin, fakirlerin, dilencilerin ve hırsızların oluşturduğu genel tablonun bir parçası olarak değerlendiriyorlardı. Kabullendikleri bu ilahi düzenlemeyi sorgulamıyorlardı, bu özellikleri onları hiçbir şeyi olduğu gibi kabullenmeyen ve finansal ve politik konumlarını iyileştirmek için durmadan uğraşan modern insandan çok farklı kılıyor.

Ortaçağ dünyası

On üçüncü yüzyılın kadın ve erkekleri için, bundan sonraki dünya –harika güzelliklerle dolu bir cennet ve kükürtle kaynayan, acı dolu bir cehennem– boş sözlerden ve belirsiz dinsel açıklamalardan daha fazlasını ifade ediyordu. Öbür dünya onlar için şaşmaz bir gerçeklikti; ortaçağın kentlileri ve şövalyeleri de zamanlarının büyük kısmını orası için hazırlanarak geçirirlerdi. Biz modern insanlar, iyi geçirilmiş bir hayatın ardından gelen sessiz bir ölümü antik Yunanlıların ve Romalıların sakinliğiyle karşılar, altmış yıllık çalışıp çabalamanın ardından her şeyin iyi olacağı hissiyle uykuya dalarız.

Ne var ki ortaçağda sırıtan kafatası ve takırdayan kemikleriyle Dehşetler Kralı Azrail, insanların daimi yoldaşıydı. Kurbanlarını hışırtılı flütünün korkunç şarkısıyla uyandırır, onlarla aynı sofraya oturur, bir kızı yürüyüşe çıkardıklarında ağaçların ve çalılıkların arkasından onlara gülümserdi. Çok küçükken Grimm masallarını dinlemek yerine siz de sürekli mezarlıklar, tabutlar ve korkunç hastalıklar hakkında tüyler ürpertici hikâyelerden başka bir şey duymamış olsaydınız, siz de bütün günlerinizi son saat ve ürkütücü kıyamet gününe ilişkin kasvetli düşüncelerle geçirirdiniz. Ortaçağ çocuklarının başına gelen de aynen buydu. Şeytanlar ve gulyabanilerle dolu, içinde sadece birkaç meleğin olduğu bir dünyada yaşayan çocuklar, bazen gelecek günlere karşı duydukları korku yüzünden alçakgönüllülük ve dindarlık duygularıyla dolsalar da, genellikle zıt yönde etkilenerek aynı anda hem acımasız hem de duygusal insanlara dönüşüyorlardı. Ele geçirdikleri bir şehirdeki bütün kadın ve çocukları öldürür, sonra kararlılıkla en yakındaki kutsal yere doğru ilerleyip elleri masum kurbanlarının kanıyla hâlâ ıslakken şefkatli tanrıya günahlarını bağışlaması için dua ederler, dua etmekten de fazlasını yaparak acı gözyaşları içinde dünyanın en büyük günahkârları olduklarını ilan ederlerdi. Ertesi günse, kalplerinde en ufak bir merhamet kırıntısı olmaksızın Müslüman düşmanlarla dolu bir köyü katlederlerdi.

Elbette, Haçlılar şövalyeydi ve sıradan insanlardan farklı davranış kurallarına tabiydiler ama bu tür konularda sıradan insan da

efendisinin aynısıydı. O da en ufak bir gölgeden veya bir kâğıt parçasından ürkecek utangaç bir ata benzerdi, kusursuz ve sadık bir hizmet sunabilecek yetenekteydi ama ateşli hayal gücü bir hayalet gördüğünde kaçmaya ve korkunç zararlar vermeye eğilimliydi.

Yine de, bu iyi insanları yargılarken, yaşadıkları berbat koşulları da dikkate almamız gerekir. Onlar, uygar insan taklidi yapan barbarlardı aslında. Şarlman ve Büyük Otto imparator unvanı taşısalar da görkemli kalıntıların arasında yaşayıp babalarının ve büyükbabalarının ortadan kaldırmış olduğu uygarlığın yararlı yönlerini paylaşamayan vahşilerdi. Hiçbir şey bilmiyorlardı. Bugün on iki yaşındaki çocukların bildiği şeylerden bile habersizdiler. İhtiyaç duydukları bütün bilgiler için tek bir kitapları vardı, o da İncil'di. İncil'in insanlık tarihini iyi yönden etkilemiş bölümleri Yeni Ahit'in bize sevgi, hayırseverlik ve bağışlayıcılık konusunda büyük ahlaki dersler veren bölümleriydi ama bu kıymetli kitap, astronomi, zooloji, botanik, geometri ve diğer bütün bilimler konusunda tam anlamıyla güvenilir değildi. On ikinci yüzyılda, ortaçağ kütüphanesine bir kitap daha eklendi. MÖ dördüncü yüzyılda Yunan filozofu Aristo tarafından derlenmiş, faydalı bilgilerle dolu bir ansiklopedi. Hıristiyan kilisesi, diğer bütün Yunan filozoflarını kâfir öğretileri nedeniyle yargılarken, Büyük İskender'in öğretmenine bu kadar büyük bir şeref vermeyi neden istedi, gerçekten bilmiyorum, ama Aristo, çalışmaları İncil'le birlikte gerçek Hıristiyanlara güvenle teslim edilebilecek tek güvenilir öğretmen olarak kabul edilmişti işte.

Aristo'nun çalışmaları Avrupa'ya biraz dolambaçlı bir yoldan ulaşmıştı. Yunanistan'dan İskenderiye'ye giden çalışmalar, yedinci yüzyılda Mısır'ı fetheden Müslümanlar tarafından Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş, oradan da İspanya'yı fetheden Müslüman ordularını takip etmişti. Stagiralı büyük filozofun çalışmaları (Aristo Makedonya'daki Stagira kentinde doğmuştu), Kurtuba'nın Mağribi üniversitelerinde okutuluyordu. Arapça metin, özgür bir eğitim almak için Pireneleri aşan Hıristiyan öğrenciler tarafından Latinceye çevrilmiş ve ünlü kitaplar bir sürü seyahatin ardından

sonunda Kuzeybatı Avrupa'nın değişik okullarında okutulur olmuştu. Çok açık bir metin değildi ama bu onu daha da ilginç kılıyordu.

İncil'in ve Aristo'nun yardımıyla, ortaçağın en parlak zekâlı insanları yeryüzünde ve göklerdeki her şeyi, tanrının dile getirilmiş iradesi açısından açıklamak üzere işe koyuldular. Tefsirci, yani yorumcu olarak adlandırılan bu insanlar gerçekten çok zekiydiler ama bütün bilgilerini kitaplardan edinmişlerdi, gerçek gözlemlerden değil. Mersinbalıkları ve tırtıllar hakkında ders verecekleri zaman, Eski ve Yeni Ahit'le Aristo'yu okuyor ve bu iyi kitapların mersinbalıkları ve tırtıllar hakkında söylediği her şeyi öğrencilerine aktarıyorlardı. En yakındaki nehre gidip bir mersinbalığı yakalamıyorlar, kütüphanelerinden çıkıp arka bahçeye giderek birkaç tırtıl bularak bu hayvanları doğal yuvalarında incelemiyorlardı. Albertus Magnus ve Aquinolu Thomas gibi ünlü âlimler bile, Filistin'deki mersinbalıklarıyla Makedonya'daki tırtılların, Batı Avrupa'nın mersinbalıklarından ve tırtıllarından farklı olup olmadığını araştırmıyordu.

Arada sırada, bilgililer meclisinde Robert Bacon gibi alışılmadık derecede meraklı birisi çıkıp büyüteçlerle ve acayip küçük teleskoplarla inceleme yapmaya, mersinbalığını ve tırtılı gerçekten sınıfa getirip bunların Eski Ahit'te ve Aristo'nun çalışmalarında anlatılanlardan farklı yaratıklar olduğunu kanıtlayacak olursa, âlimler gururlu başlarını iki yana sallıyorlardı. Bacon çizmeyi aşmıştı. Ortaya çıkıp bir saat gerçek gözlem yapmanın on yıl Aristo çalışmaktan daha değerli olduğunu ve bütün diğer ünlü Yunanlıların çalışmalarının ne kadar işe yarar olurlarsa olsunlar tercüme edilmeden kalmalarının daha iyi olduğunu söyleyince, tefsirciler polise başvurdular. "Bu adam devletin güvenliği için tehlikeli," diyorlardı. "Yunanca öğrenip Aristo'yu özgün dilinde okumamız gerektiğini söylüyor. Neden o da inançlı insanlarımızı yüzlerce yıldır memnun etmiş olan Arapçadan Latinceye çevrilmiş metinle yetinmiyor? Balıkların ve böceklerin içini niye bu kadar merak ediyor? Büyük ihtimalle kara büyüyle her şeyin düzenini bozmak isteyen

kötü bir sihirbaz o." Davalarını o kadar iyi savundular ki, ödü patlayan yargıçlar on yıldan fazla bir süre Bacon'ın tek bir kelime bile yazmasını engellediler. Bacon çalışmalarına tekrar başladığında, dersini almıştı. Kitaplarını çağdaşlarının okumasını olanaksız hale getiren acayip bir şifreyle yazdı ve bu uygulama kilise insanların şüpheye ve sadakatsizliğe yol açacak sorular sormalarını engellemeye yönelik çabalarını umutsuzca artırırken gitgide daha yaygın bir hale geldi.

Kilisenin bunu yapmasının sebebi, insanları cahil bırakmaya yönelik kötü niyetli bir istek değildi. O günlerin kâfir avcılarını bu işe yönelten şey, aslında son derece merhametli bir duyguydu. Bu insanlar, dünyadaki hayatımızın öbür dünyadaki gerçek varlığımız için bir hazırlık aşamasından başka bir şey olmadığına inanıyorlardı (hayır, bunu kesinlikle biliyorlardı). Çok fazla bilginin insanı huzursuz edeceğine, onların zihinlerini tehlikeli olasılıklarla dolduracağına ve şüpheye, sonunda da yıkıma yol açacağına ikna olmuşlardı. Öğrencilerinden birinin İncil'in ve Aristo'nun açığa çıkarılmış otoritesinden uzaklaştığını ve kendi başına çalışmak istediğini gören ortaçağlı bir Skolastik, küçük çocuğunun sıcak ocağa yaklaştığını gören sevgi dolu bir anne gibi endişeleniyordu. Anne, ocağa dokunacak olursa çocuğun küçük parmaklarının yanacağını bilir ve onu tutmaya çalışır, bunu yapmak için de gerekirse güç kullanır. Çocuğunu çok sever ve çocuk da ona itaat ettiği takdirde, yavrusuna mümkün olan en iyi şekilde davranacaktır. Ortaçağın insan ruhu koruyucuları da aynı şekilde inançla ilgili her konuda son derece katı davranırken, sürülerinin üyelerine elinden gelen en iyi hizmeti sunmak için gecesini gündüzüne katardı. Uzatabildikleri her yere yardım eli uzatırlardı, o günün toplumu da sıradan ölümlülerin hayatını olabildiğince katlanılır kılmak için çabalayan binlerce iyi adamın ve dindar kadının etkisinin izlerini taşıyordu.

Bir serf, serfti ve onun konumu hiçbir zaman değişmezdi. Yine de, serfin hayatı boyunca köle olarak kalmasına izin veren iyi yürekli ortaçağ tanrısı bu alçakgönüllü yaratığa ölümsüz bir ruh bahşetmişti, o nedenle serfin iyi bir Hıristiyan olarak yaşama ve

ölme hakkı korunmalıydı. Çok yaşlandığında, güçten düştüğünde, emrinde çalıştığı feodal efendi ona bakmalıydı. İşte bu yüzden monoton ve kasvetli bir hayat süren serf, hiçbir zaman ertesi gün ne olacağı korkusu yaşamıyordu. "Güvende" olduğunu, işten atılmayacağını, daima altında barınacak bir çatısı olacağını (aksa bile, çatı çatıydı) ve yiyecek bir şeyler bulacağını biliyordu.

Bu "denge" ve "güvenlik" duygusu bütün toplumsal sınıflarda bulunuyordu. Şehirlerde, tüccarlar ve zanaatkârlar, bütün üyelerine düzenli bir gelir garantisi veren loncalar kurmuşlardı. Bu durum, hırslı olanları komşularından daha iyisini yapmaya teşvik etmiyordu. Loncalar sıklıkla "idare etmeyi" başaran "kaytarıcılara" koruma sağlıyorlardı ama yine de çalışan sınıflar arasında, günümüzdeki genel rekabet ortamında bulunmayan bir mutluluk ve güven hissi kurmuşlardı. Ortaçağ, tek bir zengin adam piyasadaki bütün tahılı, sabunu veya salamura balığı ele geçirip, sonra da dünyayı bu malı onun istediği fiyattan satın almaya zorladığı zaman ortaya çıkan ve biz çağdaş insanların "köşeye sıkışmak" dediği şeyi gayet iyi biliyordu. Bu nedenle yetkililer toptan satışı teşvik etmiyor ve tüccarların mallarını satmalarına izin verilen fiyatları düzenliyorlardı.

Ortaçağ, rekabetten hoşlanmazdı. Kıyamet Günü bu kadar yakınken, dünyanın bütün zenginliklerinin hiçbir değeri kalmayacak, iyi yürekli serf cennetin altın kapılarından girip kötü şövalye cehennemin en derin köşesine cezasını çekmeye gönderilecekken, neden rekabet edip dünyayı acele, düşmanlık ve itişip kakışan insanlarla doldurmalı?

Kısacası, bedensel ve ruhsal yoksulluktan daha büyük tatmin elde edecekleri gerekçesiyle ortaçağ insanlarından düşünme ve hareket etme özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmeleri isteniyordu.

Çok ender rastlanan istisnalar dışında, onlar da buna itiraz etmemişti. Bu gezegende yalnızca misafir olduklarına ve daha önemli, daha görkemli başka bir hayat için hazırlanmak üzere dünyada bulunduklarına kesin bir biçimde inanıyorlardı. Acı, kötülük ve adaletsizlikle dolu bir dünyaya sırt çeviriyor, İncil'in son

faslında sonsuzluktaki mutluluklarını aydınlatacak olan cennet ışıklarını anlatan bölümü okurken güneş ışıkları dikkatlerini dağıtmasın diye perdelerini sıkı sıkı kapatıyorlardı. Yakın bir gelecekte onları bekleyen mutlulukların tadını çıkarabilmek için, yaşadıkları dünyanın mutluluklarının çoğunu görmezden gelmeye çalışıyorlardı. Hayatı, gerekli bir kötülük olarak kabul ediyor ve ölümü görkemli günlerin başlangıcı olarak kucaklıyorlardı.

Yunanlılar ve Romalılar, gelecek hakkında hiç endişelenmemiş ve cennetlerini bu dünya üstünde kurmaya çalışmış, köle olmayan vatandaşlar için hayatı gerçekten çok hoş bir hale getirmeyi başarmışlardı. Sonra insanın kendisine en yüksek bulutların ötesinde bir cennet kurduğu ve bu dünyayı zenginler ve fakirler, zekiler ve aptallar için bir gözyaşı diyarına çevirdiği ortaçağın diğer uç düşüncesi ortaya çıktı. Sarkacın diğer tarafa doğru salınmasının vakti gelmişti. Bir sonraki bölümde size bunu anlatacağım.

38
Ortaçağ Ticareti

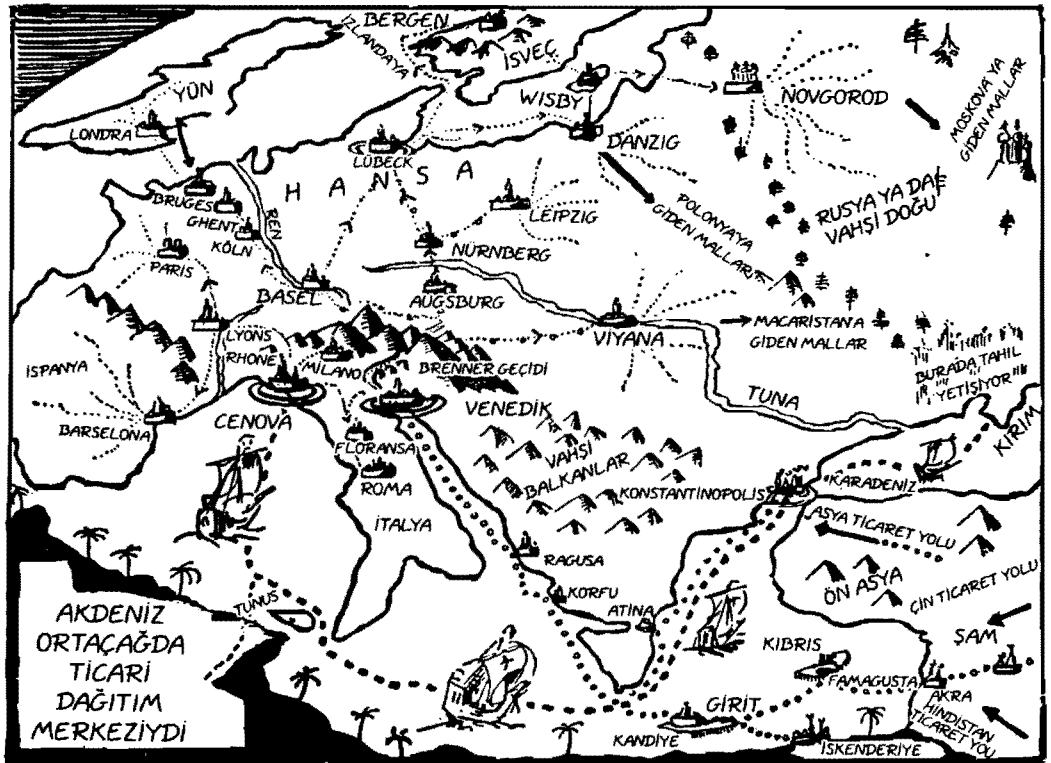
Haçlı Seferleri sayesinde Akdeniz yeniden işlek bir ticaret merkezine dönüşüyor ve İtalya yarımadasındaki şehirler Asya ve Afrika ile yapılan ticaretin dağıtım merkezleri haline geliyor

Ortaçağın son dönemlerinde İtalyan şehirlerinin yeniden önemli konuma yükselen ilk şehirler olmasının üç önemli sebebi vardı. İtalya yarımadası, Romalılar tarafından çok erken bir tarihte yerleşim yeri olarak seçilmişti. Burada, Avrupa'nın her yerinde bulunandan daha fazla yol, şehir ve okul bulunuyordu.

Barbarlar İtalya'yı da her yeri yaktıkları şevkle yakıp yıkmışlardı ama burada yıkılacak çok fazla şey olduğu için, yıkımdan kurtulmayı başaran da çok olmuştu. Ayrıca Papa İtalya'da yaşıyordu ve toprağa, serflere, binalara, ormanlara, nehirlere sahip olan ve mahkemeler kuran muazzam bir siyasi yapının başı olarak Papa'ya sürekli ve bol bir para akışı vardı. Papalık yetkililerine de Venedik ve Cenova'daki tüccarlara ve gemi sahiplerine olduğu gibi altın ve gümüşle ödeme yapılması şarttı. Uzaktaki Roma şehrine borç ödemesi yapılmadan önce, kuzeyin ve batının yumurtlarının, ineklerinin, atlarının ve diğer bütün tarımsal ürünlerinin gerçek nakde çevrilmesi gerekiyordu. Bu, İtalya'yı görece olarak bir altın ve gümüş bolluğunun yaşandığı tek ülke haline getiriyordu. Son olarak da, Haçlı seferleri sırasında Haçlı askerlerinin denize açılma noktaları olan İtalyan şehirleri, bu durumdan neredeyse inanılamayacak kadar büyük kâr elde etmişti.

Haçlı Seferleri sona erdikten sonra, aynı İtalyan şehirleri Avrupalıların yakın doğuda geçirdikleri sürede alıştıkları doğu kökenli malların dağıtım noktaları olmayı sürdürdüler.

Bu şehirlerin pek azı Venedik kadar ünlüydü. Kanallar üzerine kurulmuş bir şehir olan Venedik'e, dördüncü yüzyıldaki barbar is-

Ortaçağ ticareti

tilası sırasında anakaradan insanlar kaçıp gelmiş, her tarafı denizle çevrili bu şehre yerleşince de tuz ticaretine başlamışlardı. Ortaçağda çok az bulunan tuz, pahalı bir şeydi. Venedik yüzlerce yıl boyunca bu olmazsa olmaz sofra malının (olmazsa olmaz diyorum çünkü insanlar da atlar gibi günlük beslenmelerinde belli bir miktar tuz almazlarsa hastalanırlar) tek satıcısı oldu ve Venedikliler şehirlerinin gücünü artırmak için bu tekelden faydalandılar, hatta zaman zaman Papa'nın gücüne karşı baş kaldırmaya bile cesaret ettiler. Şehir zenginleşti ve gemiler inşa ederek doğu ile ticarete başladı. Haçlı seferleri sırasında bu gemiler kutsal topraklara yolcu taşımada kullanıldı. Yolcular yol ücretini ödeyemediklerinde, Ege Denizi, Ön Asya ve Mısır'daki kolonilerini durmadan çoğaltan Venediklilere bu konuda yardım etmek zorundaydılar.

On dördüncü yüzyılın sonunda şehrin nüfusu iki yüz bini bulmuş, Venedik ortaçağın en büyük kenti olmuştu. Bir avuç zengin tüccar ailenin özel işi olan hükümet üzerinde halkın herhangi bir etkisi yoktu. Bir Senato ve bir dük seçiliyordu ama şehrin esas yönetimi ünlü Onlar Konseyi'nin üyeleriydi. Konsey, son derece sıkı bir biçimde örgütlenmiş gizli servis üyeleri ve profesyonel katiller yardımıyla ayakta duruyor, bu insanlar bütün vatandaşları gözlüyor; zorba ve vicdansız Kamu Güvenliği Komitesi için tehlikeli olabileceğini düşündüklerini sessizce ortadan kaldırıyorlardı.

Başka bir uç hükümet de, çok çalkantılı alışkanlıklara sahip bir demokrasi olarak Floransa'da bulunuyordu. Kuzey Avrupa'dan Roma'ya giden ana yolun kontrolünü elinde bulunduran şehir, bu şanslı ekonomik konumu sayesinde elde ettiği geliri üretim işine girmek için kullanmıştı. Floransalılar, Atinalıları taklit etmeye çalışmıştı. Soylular, rahipler ve lonca üyeleri, halkı ilgilendiren konularda söz sahibiydi. Bu durum, büyük bir karışıklığa neden oldu. İnsanlar sürekli değişik siyasi partilere bölünüyor, bu partiler de yoğun bir kararlılıkla kavga ediyorlar, düşmanlarını sınır dışı edip, konseyde bir zafer kazanır kazanmaz onların mallarına el koyuyorlardı. Organize halk kesimleri tarafından sürdürülen bu yönetim biçimi birkaç yüzyıl devam ettikten sonra kaçınılmaz olan gerçek-

leşti. Güçlü bir aile kendisini şehrin efendisi ilan ederek kenti ve onu çevreleyen toprakları eski Yunan "tiranlarının" tarzında yönetmeye başladı. Bu aile, Medici ailesiydi. İlk Mediciler doktordu ("medicus", doktorun Latincesidir) ama sonra bankacı olmuşlardı. Önemli bütün ticaret merkezlerinde bankaları ve rehin dükkânları bulunuyordu. Floransa'nın hâkimi olan ve kızlarını Fransa kralları ile evlendiren, ölünce Roma Sezar'ına layık mezarlara gömülen Mediciler'in kudretli evinin armasında bulunan üç altıntop bugün bile Amerika'daki rehin dükkânlarında bulunur.

Bir de Venedik'in büyük rakibi, tüccarları Tunus, Afrika ve Karadeniz'in tahıl depolarıyla ticaret konusunda uzmanlaşmış Cenova vardı. Ondan başka, her biri kusursuz bir ticari birim olan ve birbirlerinin elinden kârlarını alan komşuların ölmeyen nefretiyle komşularıyla ve rakipleriyle çarpışan irili ufaklı iki yüzden fazla şehir bulunuyordu.

Doğunun ve Afrika'nın ürünleri bu merkezlere getirildikten sonra batıya ve kuzeye yapacakları yolculuk için hazırlanıyorlardı.

Cenova mallarını deniz yoluyla Marsilya'ya taşıyorlardı, mallar oradan yeniden gemilerle Kuzey ve Batı Fransa'nın pazar yerleri olan Rhone Nehri kıyısındaki şehirlere götürülüyordu.

Venedik kuzey Avrupa'ya giden kara yolunu kullanıyordu. Bu eski yol, İtalya'yı işgal etmiş olan barbarların kapısı Benner Geçidi'nden devam ediyordu. Innsbruck'u geçtikten sonra mallar Basel'e götürülüyor, oradan Ren Nehri aracılığıyla Kuzey Denizi'ne ve İngiltere'ye veya (hem bankacı hem de üretici olan ve işçilerine ödedikleri altınları "kırparak" büyük bir zenginlik elde eden) Fugger ailesinin yaşadığı Augsburg'a taşınıyordu. Fuggerler Nürnberg'e, Leipzig'e, diğer Baltık şehirlerine ve Kuzey Baltık'la, on altıncı yüzyılın ortasında Korkunç İvan tarafından yıkılan, Rusya'nın eski ticaret merkezi Novgorod Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarını karşılayan (Gotland Adası'ndaki) Visby'ye olan dağıtımı kontrol ediyorlardı.

Kuzeybatı Avrupa'nın kıyısındaki küçük şehirlerin de kendi ilginç hikâyeleri vardı. Ortaçağ dünyası, çok balık tüketirdi. İnsanların et yemesinin yasak olduğu pek çok oruç günü vardı, sahilden ve

Büyük Novgorod

nehirlerden uzak yaşayan insanlar o günlerde ya yalnızca yumurta yiyor ya da aç kalıyorlardı. On üçüncü yüzyılın başlarında Hollandalı bir balıkçı, ringa balığını uzak yerlere taşınabilecek şekilde tütsülemenin bir yolunu buldu. Ondan sonra Kuzey Denizi'ndeki ringa balıkçılığı büyük önem kazandı. Ne var ki, yine on üçüncü yüzyıl sıralarında bir ara bu faydalı küçük balık, nedendir bilinmez Kuzey Denizi'nden Baltık Denizi'ne taşındı ve o zaman bu iç deniz halkı para kazanmaya başladı. Bütün dünya, ringa avlamak için gemilerle Baltık Denizi'ne hücum etti. Ringa ancak yılın birkaç ayı boyunca avlanabildiğinden (diğer aylarda küçük ringalarla dolu kocaman aileler yetiştirmek için denizin derinliklerine çekiliyordu), kendilerine başka bir iş bulmadıkları takdirde avlanamadıkları ayları boş boş geçirmek zorunda kalacak olan gemiler, balık avlanmayan aylarda Kuzey ve Orta Rusya'nın buğdayını Güney ve Batı Avrupa'ya taşımaya başladılar. Dönüş yolculuğunda da Venedik ve Cenova'dan aldıkları baharat, ipek, halı ve doğuda dokunan değerli halıları Brugge, Hamburg ve Bremen'e getiriyorlardı.

Bu basit başlangıçlardan, Brugge'den (kudretli loncaların Fransa ve İngiltere krallarıyla büyük kavgalara tutuştuğu ve hem işverenleri hem de işçileri mahveden bir işçi tiranlığı kurduğu) Gent'e;

Kuzey Rusya'da bulunan ve hiçbir tüccara güvenmeyen Çar İvan şehri ele geçirip de bir aydan kısa bir sürede altmış bin kişiyi öldürene, hayatta kalanları da dilenci haline getirene kadar çok güçlü bir şehir olan Novgorod Cumhuriyeti'ne kadar uzanan önemli bir uluslararası ticaret sistemi doğdu.

Kuzeyin tüccarları korsanlardan, aşırı yüksek geçiş ücretlerinden ve rahatsız edici kanunlardan korunmak için "Hansa" adlı bir koruma örgütü kurdular. Merkezi Lübeck'te bulunan Hansa Birliği, yüzden fazla şehrin katıldığı gönüllü kuruluştu. Birliğin, denizlerde devriye gezen ve Hansa üyesi tüccarların hak ve ayrıcalıklarına müdahale etmeye kalkıştıklarında İngiltere ve Danimarka krallarıyla savaşıp onları yenilgiye uğratan kendi donanması vardı.

Yüksek dağlardan, derin denizlerden, her yolculuğu büyük bir macera haline getiren korkunç tehlikelerden geçerek yürütülen bu acayip ticaretten size daha fazla bahsedebilecek yerim olmasını isterdim ama bunu yaparsam birkaç cilt doldururum, dolayısıyla bu kitapta bunun imkânı yok.

Size göstermeye çalıştığım gibi, ortaçağ çok yavaş ilerleme kaydedilen bir dönemdi. Güç sahipleri, ilerlemenin şeytanın çok kötü bir buluşu olduğuna ve cesaretlendirilmemesi gerektiğine inanıyorlardı. İktidar koltuklarında da onlar oturduğu için, kendi isteklerini sabırlı serflerin ve cahil şövalyelerin üzerinde uygulamaları kolaydı. Bazen cesur bir ruh çıkıp bilimin yasak topraklarına dalıyordu ama bunlar çok kötü cezalandırılıyordu, öyle ki hayatları bağışlanıp da yalnızca yirmi yıllık hapisle kurtulduklarına seviniyorlardı.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda, uluslararası ticaret seli, Batı Avrupa'ya Nil'in eski Mısır vadisine yayıldığı gibi yayıldı ve arkasında zengin bir tortu tabakası bıraktı. Zenginlik boş vakit anlamına geliyordu, boş vakit de erkeklere ve kadınlara elyazmaları satın almak ve edebiyatla, sanatla ve müzikle ilgilenmek için fırsat veriyordu.

Sonra dünya bir kere daha insanı uzak kuzenleri olan ama aptal kalan diğer memelilerin arasında yükselmesini sağlayan o

ilahi merakla doldu; büyüyüp gelişmelerini size geçen bölümde anlattığım şehirler de kurulu düzenin son derece dar sınırlarının dışına çıkmaya cesaret eden bu cesur öncülere güvenli sığınaklar sağladılar.

Hansa gemisi

Böylece öncüler işe koyuldu. Dünyadan uzak ve gayretkeş hücrelerinin pencerelerini açtılar; tozlu odalara güneş ışığı dolarak uzun yarı-karanlık dönem boyunca her yeri sarmış örümcek ağlarını gözler önüne serdi.

İnsanlar evlerini temizlemeye koyuldu, oradan bahçe temizliğine geçtiler.

Sonra açık araziye, ufalanan şehir duvarlarının dışına çıktılar ve "Bu güzel bir dünya. Burada yaşamaktan memnunuz," dediler.

İşte o zaman, ortaçağ sona erdi ve yeni bir dünya doğdu.

39
Rönesans

İnsanlar bir kez daha sırf hayatta oldukları için mutlu olmaya cesaret ediyorlar. Roma ve Yunanistan'ın eski ve daha hoş uygarlıklarının kalıntılarını kurtarmaya çalışıyorlar ve başarılarından o kadar gururlanıyorlar ki bu devre "Rönesans", yani uygarlığın yeniden doğuşu adını takıyorlar

Rönesans, siyasi ya da dini bir hareket değildi. Bir düşünce biçimiydi.

Rönesans insanları, kilise ananın uyumlu evlatları olmaya devam ettiler. Kralların, düklerin ve imparatorların uyrukları olarak, seslerini çıkarmadılar.

Ne var ki, hayata bakışları değişmişti. Değişik giysiler giymeye –değişik bir dilde konuşmaya– değişik evlerde değişik hayatlar yaşamaya başladılar.

Artık bütün düşüncelerini ve çalışmalarını, cennette onları bekleyen kutlu varoluşa yöneltmiyor, cennetlerini bu dünyada kurmaya çalışıyorlardı ve doğrusunu söylemek gerekirse, bunda hatırı sayılır derecede başarılı oldular.

Takvimin gösterdiği tarihler hakkında sizi uyarmıştım. İnsanlar bu tarihleri tam olarak kabul ediyorlar. Ortaçağı karanlık ve cehaletle dolu bir dönem olarak düşünüyorlar, sonra saat "gong" ediyor ve Rönesans başlayıp bütün şehirleri, sarayları hevesli entelektüel merakın parlak gün ışıklarıyla dolduruyor.

İşin aslı şu ki, bu kadar keskin çizgiler çizilmesi mümkün değildir. On üçüncü yüzyıl kesinlikle ortaçağa aitti. Bütün tarihçiler bu konuda hemfikirler. Peki, bu yüzyıl yalnızca karanlık ve durgunluktan mı ibaretti? Kesinlikle hayır. İnsanlar capcanlıydı. Büyük devletler kuruluyordu. Geniş ticaret merkezleri geliştiriliyordu. Şatonun kulelerinin ve şehir meclisinin sivri çatısının üstünde, yeni

inşa edilen Gotik katedralin ince kulesi yükseliyordu. Bütün dünya hareket halindeydi. Yeni ele geçirdikleri servetleri sayesinde kendi güçlerinin farkına varmaya başlamış olan, şehir meclisindeki yüksek ve kudretli insanlar, daha fazla güç için efendileriyle kavga ediyorlar; "birlikten kuvvet doğduğu" gibi önemli bir gerçeği yeni anlayan lonca üyeleri, şehir meclisindeki yüksek ve kudretli insanlarla savaşıyordu. Kral ve kurnaz danışmanları bu çalkantılı sularda balığa çıkmış, pırıl pırıl parlayan kâr balığını meclis üyeleri ve lonca kardeşliklerinin burnunun dibinden kaparak, onları şaşkın ve hayal kırıklığına uğramış bir halde bırakıvermişlerdi.

Kötü aydınlatılmış sokakların daha fazla siyasi çekişmeyi teşvik etmediği uzun akşam saatlerine canlılık katmak için, gezgin ozanlar ve şarkıcılar aşka, maceraya, kahramanlığa ve güzel kadınlara duyulan sadakate ilişkin hikâyelerini anlatıyor, şarkılarını söylüyorlardı. Bu arada gelişmenin yavaşlığı karşısında sabırsızlığa kapılan gençlik, üniversitelere koşuyordu ki, işte buradan anlatacak bir şeyler çıkıyor.

Ortaçağ insanları, "uluslararası zihin" sahibiydi. Kulağa zor geliyor ama açıklayacağım. Biz modern çağ insanları "ulusal zihinliyiz". Amerikalı, İngiliz, Fransız veya İtalyan'ız; İngilizce, Fransızca veya İtalyanca konuşuyor; İngiliz, Fransız ve İtalyan üniversitelerine gidiyor, ancak yalnızca başka bir ülkede öğretilen özel bir alanda uzmanlaşmak istediğimiz takdirde o ülkenin dilini öğrenip Münih'in, Madrid'in veya Moskova'nın yolunu tutuyoruz. Oysa on üçüncü veya on dördüncü yüzyıl insanları kendilerinden nadiren İngiliz, Fransız veya İtalyan olarak bahsederlerdi. "Ben Sheffield, Bordo veya Cenova vatandaşıyım," derlerdi. Hepsi aynı kilisenin üyesi oldukları için belli bir kardeşlik bağı hissediyorlardı ve bütün eğitimli erkekler Latince konuşabildiği için, bugün modern Avrupa'da yükselen ve küçük ülkeleri çok dezavantajlı bir konuma sokan budala dil engelini ortadan kaldıran uluslararası bir dile sahiptiler. Örnek olarak, on altıncı yüzyılda yazmış olan, hoşgörünün ve kahkahanın büyük öğretmeni Erasmus'a bakalım. Küçük bir Hollanda köyünde doğan Erasmus, kitaplarını Latince yazdı ve bütün dünya

onun okuyucusu oldu. Oysa bugün hayatta olsaydı, Hollandaca yazacak, o zaman ancak beş-altı milyon kişi tarafından okunabilecekti. Avrupa'nın geri kalanı ve Amerika tarafından anlaşılabilmesi için yayıncıların onun kitaplarını yirmi değişik dile çevirmeleri gerekecek, bu da çok pahalıya mal olacak ve çoğu yayıncı büyük ihtimalle bu riske girmeyi göze alamayacaktı.

Altı yüz yıl önce bunun olmasına imkân yoktu. Halkın büyük çoğunluğu hâlâ son derece cahildi ve okuma yazma bilmiyordu ama zorlu kaz tüyü kalemi kullanma sanatını öğrenmiş olanlar, dil ve milliyet sınırlarına aldırış etmeden bütün kıtaya yayılan uluslararası bir harf cumhuriyetinin üyesi haline geliyordu. Üniversiteler, bu cumhuriyetin kaleleriydi ama bugünkü kalelerden farklı olarak sınırlarda değil, öğrencilerin ve bir öğretmenin buluştuğu yerlerde kuruluyorlardı. Bu noktada ortaçağ ve Rönesans devri, bir kez daha günümüzden ayrılıyor. Bugün, yeni bir üniversite kurulurken hemen hemen hiç değişmeden aynı süreç izleniyor. Yaşadığı toplum için faydalı bir şeyler yapmak isteyen bir zengin veya inançlı çocuklarını uygun bir gözetim altında tutmak için bir okul yapmak isteyen bir dini mezhep oluyor veya ülke doktorlara, avukatlara ve öğretmenlere ihtiyaç duyuyor. Üniversite, bankaya yatırılan büyük bir miktar para olarak başlıyor, parayla binalar, laboratuarlar ve yurtlar kuruluyor ve sonra profesyonel öğretmenler tutuluyor, giriş sınavları ayarlanıyor ve üniversite hayatına başlıyor.

Ortaçağ laboratuvarı

Ortaçağda işler farklı yürüyordu. Bilge bir adam kendi kendine, "Önemli bir gerçek keşfettim. Bu bilgimi diğerleriyle paylaşmam gerekiyor," diyor ve dinleyecek birkaç insan bulduğunda bu bilgisini aktarmaya başlıyordu, tıpkı bugün kürsülerden konuşma yapanlar gibi. İlgi çekici bir konuşmacıysa, insanlar geliyor ve onu dinliyorlardı. Sıkıcı biriyse, kalabalık omuz silkerek uzaklaşıyordu. Böylelikle, genç erkekler düzenli olarak bilge öğretmenlerin sözlerini dinleme imkânı bulmaya başladılar. Yanlarında küçük defterler, bir şişe mürekkep ve kaz tüyü bir kalem getiriyor, önemli görünen şeyleri yazıyorlardı. Bir gün yağmur yağıyordu, böylece öğretmen ve öğrencileri boş bir bodrum katına veya "profesörün" odasına çekildiler. Bilgin sandalyesine, öğrenciler de yerlere oturdu. İşte "universitas"ın profesörlerden ve öğrencilerden oluşan bir birlik olduğu ve "öğretmenin" çok şey ifade ettiği, içinde eğitim verdiği binanın da pek önemli sayılmadığı ortaçağda üniversiteler böyle kuruldu.

Örnek olarak size dokuzuncu yüzyılda olmuş bir şeyi anlatayım. Napoli yakınlarındaki Salerno kentinde gerçekten çok iyi doktorlar vardı. Tıp bilimini öğrenmek isteyen insanlar oraya giderlerdi. Sanatını MÖ beşinci yüzyılda, Antik Yunan'da icra eden büyük Yunanlı Doktor Hipokrat'ın bilgeliğini öğreten Salerno Üniversitesi, neredeyse bin yıl boyunca (1817'ye kadar) hayatını sürdürdü.

Sonra Breton'dan gelen genç rahip Abelard, on ikinci yüzyılın başlarında Paris'te din bilimi ve mantık dersleri vermeye başladı. Binlerce hevesli genç adam, onu dinlemek için Fransız şehrine hücum etti. Onunla aynı fikirde olmayan diğer rahipler de fikirlerini belirtmek için öne çıktılar. Kısa süre sonra Paris, İngilizlerden, Almanlardan, İtalyanlardan oluşan gürültücü bir kalabalıkla ve İsveç'ten, Macaristan'dan gelen öğrencilerle dolmuştu, böylece Seine Nehri üstündeki küçük bir adacıkta bulunan eski bir katedralin çevresinde, ünlü Paris Üniversitesi doğdu.

İtalya'daki Bologna şehrinde, Gratian isimli bir keşiş, işi kilise kanunlarını bilmek olanlar için bir ders kitabı derledi. Bundan son-

ra, Avrupa'nın dört bir yanından genç rahipler ve pek çok sıradan vatandaş, Gratian'ın fikirlerini dinlemeye geldiler ve şehirdeki ev ve han sahipleriyle, pansiyon yöneticisi kadınlardan kurtulabilmek için bir kurum (üniversite) oluşturdular ve böylece Bologna Üniversitesi'nin temellerini atmış oldular.

Derken Paris Üniversitesi'nde bir kavga çıktı. Kavganın sebebini bilmiyoruz ama sonucunda öfkeli bir grup öğretmen, yanlarına öğrencilerini de alarak kanalı geçtiler ve Thames Nehri kıyısındaki Oxford adlı konuksever küçük bir köye yerleştiler. Ünlü Oxford Üniversitesi bu şekilde ortaya çıktı. 1222 yılında Bologna Üniversitesi'nde de benzer bir ayrılık yaşandı ve öfkeli öğretmenler (yine peşlerinde öğrencileriyle) Padova'ya gittiler. Gururlu Padova da böylece kendi üniversitesini kurdu. İşler İspanya'daki Valladolid'den uzaklardaki Polonya'da bulunan Krakow'a, Fransa'daki Poitiers'ten, Almanya'daki Rostock'a kadar bu şekilde ilerledi.

Bu ilk profesörlerin öğrettiği şeylerin, logaritmalar ve geometri teoremleri dinlemeye alışkın kulaklarımıza çok acayip geleceği doğrudur. Benim vurgulamak istediğim nokta, ortaçağın, özellikle de on üçüncü yüzyılın dünyanın hiç kıpırdamadan durduğu bir dönem olmadığı. Genç kuşakta hayat, heves ve biraz çekingen de olsa sürekli soru soran bir hava vardı. İşte bu karmaşadan Rönesans doğdu.

Rönesans

Ortaçağ dünyasının son sahnesinin üzerine perde inmeden önce hakkında yalnızca isminden fazlasını bilmeniz gereken tek bir figür ortaya çıktı. Dante. Alighieri ailesinden Floransalı bir avukatın oğlu olan Dante, 1265 yılında dünyaya geldi. Giotto Assisili Aziz Fransisco'ya ilişkin hikâyeleriyle kilise duvarlarını süslerken atalarının şehrinde büyüdü. Okula gittiğinde korkmuş gözleri sık sık, Papa taraftarı Guelfolarla, imparatorluk yanlısı Ghibenillolar arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen korkunç savaşın hikâyesini anlatan kan gölleri görüyordu.

Dante büyüdüğünde, tıpkı Amerikalı bir çocuğun babası demokrat ya da cumhuriyetçi olduğu için demokrat ya da cumhuriyetçi olabildiği gibi; babasının yolunu izleyip Guelfo oldu. Ne var ki birkaç yıl sonra gördü ki, tek bir idare altında toplanmayacak olursa, İtalya binlerce küçük şehrin karmakarışık kıskançlıklarının kurbanı olarak ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. O zaman Ghibenillo olarak taraf değiştirdi.

Alp Dağları'nın ötesinde yardım aradı. Kudretli bir imparatorun gelip birliği ve düzeni sağlayacağını ummuştu ama bu umudu boşa çıktı. İmparatorluk taraftarları, 1302 yılında Floransa'dan atıldılar. O günden, 1321 senesinde Ravenna'nın kasvetli yıkıntıları arasında öldüğü güne dek Dante evsiz bir gezgin olarak yaşadı. Zor durumdaki bir şaire yardım etmiş olmasalardı isimleri sonsuz unutulmuşluk denizinin derinliklerinde yok olup gidecek olan zenginlerin hayır sofralarında yemek yiyordu. Seneler boyu devam eden bu sürgün sırasında Dante, kendisini ve doğduğu şehirde siyasi bir lider olduğu ve Ghibenillo felaketinden on-on iki yıl sonra başka bir adamın karısı olarak hayata veda eden güzel Beatrice Portinari'yi bir kez olsun görebilmek umuduyla Arno nehrinin kenarında dolaşarak günler geçirdiği sırada yaptıklarını açıklama ihtiyacı hissetti.

Hayatta yapmak istediklerinde başarısız olmuştu. Doğduğu kente sadakatle hizmet etmiş olmasına rağmen, yozlaşmış bir mahkeme tarafından kamu parasını çalmakla suçlanıp Floransa

şehri topraklarına tekrar ayak bastığı takdirde yakılarak ölüme mahkûm edilmişti. Kendi vicdanında ve diğerlerinin gözünde aklanabilmek için Dante hayali bir dünya yarattı ve yenilgisine sebep olan koşulları son derece ayrıntılı bir biçimde tasvir etti. Sevgili güzel İtalya'sını kötü niyetli insanların merhametsiz paralı askerleriyle bencil tiranların savaş alanına çeviren umutsuz aç gözlülük, şehvet ve nefret duygularını birer birer betimledi.

Dante

Dante hikâyesinde 1300 yılında Paskalya'dan önceki Perşembe günü sık bir ormanda nasıl yolunu kaybettiğini ve patikanın bir leopar, bir aslan, bir de kurtla çevrelendiğini anlatıyor. Beyaz bir şekil ağaçların arasında belirince, artık sonunun geldiğini düşünüyor; oysa gelen, Bakire Meryem ve cennetten gerçek sevgilisini gözleyen Beatrice tarafından ona merhamet etmesi için gönderilen Romalı şair ve filozof Virgil oluyor. Virgil, Dante'yi alıp Araf'tan geçirerek cehenneme götürüyor. Cehennemin derinliklerine doğru ilerliyorlar ve sonunda en son çukura ulaşıyorlar. Orada Lusifer'in ta kendisi, etrafında en korkunç günahkârlar, hainler, yalancılar, başarıya ve şöhrete hileyle ulaşmış olanlarla birlikte, sonsuz buzun içinde durmaktadır. İki gezgin bu korkunç yere varmadan önce Dante sevgili şehrinin tarihçesinde bir rol oynamış olan herkesle karşılaşmıştır. İmparatorlar ve Papalar, atılgan şövalyeler ve mızıldanan tefeciler, ya sonsuz cezaya çarptırılmış olarak ya da

Araf'tan çıkarılıp cennete gönderilecekleri kurtuluş gününü bekleyerek oradadır.

Bu ilginç bir hikâye. On üçüncü yüzyıl insanlarının yaptığı, hissettiği, korktuğu ve dua ettiği her şeye dair bir el kitabı. Her sayfasında, yapayalnız Floransalı sürgün, peşinde ümitsizliğinin gölgesiyle gezinip duruyor.

Ve işte! Ölümün kapıları ortaçağın üzgün şairinin üstüne kapanırken, hayatın kapıları da Rönesans'ın öncüsü olacak bir adama ardına kadar açılıyordu. Bu adam, küçük Arezzo şehrinden bir noterin oğlu olan Francesco Petrarca'ydı.

Francesco'nun babası Dante'yle aynı siyasi partiye üyeydi. O da sürgün edilmişti, Petrarca'nın Floransa dışında doğmasının sebebi de buydu. Petrarca on beş yaşındayken babası gibi hukuk okuması için Fransa'nın Montpellier şehrine gönderilmişti ama delikanlı kanun adamı olmak istemiyordu. Kanundan nefret ediyordu. Bilim adamı ve şair olmak istiyordu ve bunları yapmayı her şeyden fazla istediği için de güçlü irade sahibi her insan gibi o da başarılı oldu. Uzun yolculuklara çıktı, Flandre'de ve Rhone Nehri kıyısında bulunan manastırlardaki, Paris, Liege ve son olarak da Roma'daki elyazmalarını kopyaladı. Sonra Vaucluse'nin vahşi dağlarındaki ıssız bir vadide inzivaya çekilerek çalışmaya ve yazmaya başladı. Kısa sürede şiirlerinin ve bilgisinin ünü öyle yayıldı ki, hem Paris Üniversitesi'nden hem de Napoli kralından öğrencileri ve uyrukları eğitmesi için davet aldı. Petrarca yeni işine başlamak için giderken Roma'dan geçmek zorundaydı. Onun yarı unutulmuş Romalı yazarların eserleriyle ilgili çalışmalarının ününü duymuş olan halk, Petrarca'yı onurlandırmaya karar verdiler. Böylece eski imparatorluk şehrinin Forum'unda şaire defne dallarından örülmüş bir taç giydirildi.

O andan itibaren de Petrarca'nın hayatı, sürekli bir başarı ve takdir edilme serisi olarak devam etti. İnsanların en çok duymak istedikleri şeyleri yazıyordu. Halk dini tartışmalardan bıkmıştı. Zavallı Dante, istediği kadar cehennemde dolaşabilirdi. Oysa Petrarca aşkı, doğayı, güneşi anlatıyor; bir önceki kuşağın hayatını kapla-

mış gibi görünen kasvetli şeylerden hiç bahsetmiyordu. Bir şehre geldiğinde, insanlar onu karşılamak için sokaklara dökülüyor, şaire fetihten dönmüş bir kahraman gibi davranıyorlardı. Hikâyesi arkadaşı Boccacio da yanındaysa, çok daha iyiydi. İkisi de çağlarının adamıydılar, merakla dolu, her şeyi bir an evvel okumaya hevesliydiler ve Virgil'in, Ovidius'un, Lukretius'un veya başka bir eski Latin şairinin el yazmalarından birini daha bulmak için unutulmuş, rutubetli kütüphanelerde debelenip duruyorlardı. İyi Hıristiyanlardı. Elbette! Herkes öyleydi ama bir gün gelip öleceksiniz diye asık suratlar ve pis kılıklarla ortada dolaşmanın kimseye bir faydası yoktu ki. Hayat güzeldi. İnsanların mutlu olması gerekiyordu. Kanıt mı? Pekâlâ. Bir kürek alın ve toprağı kazın. Ne buldunuz? Eski, güzel heykeller. Eski, güzel vazolar. Eski binaların kalıntıları. Bütün bunlar, gelmiş geçmiş en büyük imparatorlukta yaşayan insanlar tarafından yapılmıştı. Onlar bin yıl boyunca dünyayı yönetmişlerdi. Güçlüydüler, zengindiler, yakışıklıydılar (imparator Augustus'un şu büstüne bir baksanıza). Tabii Hıristiyan değillerdi ve asla cennete giremeyecekler, en iyi ihtimalle günlerini Araf'ta geçirecekleri. Dante onları ziyaret etmişti.

İyi de, kimin umurundaydı? Antik Roma gibi bir dünyada yaşamış olmak, herhangi bir ölümlü için cennete gitmekle birdi zaten. Hem dünyaya bir kez geliyoruz. Mutlu olalım ve varoluşun getirdiği saf neşenin keyfini sürelim.

Pek çok küçük İtalyan şehrinin dar ve çarpık çurpuk sokaklarını böyle bir ruh sarıyordu işte.

"Bisiklet deliliği" veya "araba çılgınlığı" gibi sözlerle ne ifade edildiğini bilirsiniz. Birisi bir bisiklet icat eder. Yüzyıllardır bir yerden ötekine yavaş yavaş ve sıkıntılı bir şekilde gitmek zorunda kalmış olan insanlar, tepelerden ve vadilerden hızla geçmeyi sağlayacak bu yeni olanak karşısında deliye dönerler. Sonra akıllı bir makine ustası ilk otomobili yapar. Artık durmadan pedal çevirmeye gerek yoktur. Yerinizde oturur, küçük petrol damlalarının sizin yerinize çalışmasını beklersiniz. O zaman herkes bir otomobil istemeye başlar, bütün sohbetlerde Rolls-Roycelardan, Flivverlardan,

karbüratörlerden, kilometre sayaçlarından ve motor yağlarından bahsedilir. Kâşifler yeni petrol kaynakları bulmak için bilinmedik ülkelerin derinliklerine gider. Sumatra'da ormanlar bulunur, Kongo da bize kauçuk sağlar. Kauçuk ve petrol o kadar değerli hale gelir ki, insanlar onlara sahip olmak için savaşırlar. Bütün dünya "otomobil çılgınlığına" tutulmuştur, çocuklar "anne" veya "baba" demeden önce "araba" demeyi öğrenirler.

On dördüncü yüzyılda da İtalyanlar derinlere gömülmüş Roma dünyası hakkında yeni keşfedilen güzelliklerin deliliğine kapıldılar. Bu hevesleri, kısa sürede bütün Batı Avrupa'ya yayıldı. Yeni bir elyazması bulununca bayram ilan ediliyordu. Bir dilbilgisi kitabı yazan, günümüzde yeni bir buji sistemi icat eden kişi kadar popüler oluyordu. Hümanist, yani (saatlerini sonuçsuz dinsel araştırmalarla geçirmek yerine) zamanını ve emeğini insan üzerinde çalışarak harcayan bilim adamı, bütün vahşi adaları fethetmiş bir kahramanın gördüğünden daha büyük saygı görüyordu.

Bütün bu entelektüel çalkantının ortasında, eski filozofları ve yazarları inceleyenlerin çok lehine bir gelişme oldu. Türkler Avrupa'ya yaptıkları saldırıları tazelemeye başlamışlardı. Eski Roma imparatorluğunun tek kalıntısı olan Bizans'ın başkenti Konstantinopolis, büyük baskı altındaydı. İmparator Manuel Palaiologos, 1393 yılında eski Bizans'ın içinde bulunduğu çaresiz durumu anlatıp yardım istemesi için Emmanuel Chrysoloras'ı batı Avrupa'ya gönderdi. Yardım gitmedi. Roma Katolik dünyası, Yunan Katolik dünyasındaki kâfirlerin hak ettikleri cezayı bulmalarından ancak zevk alırlardı. Ancak Bizanslıların kaderine aldırmasalar da, Truva savaşından beş yüz yıl sonra Boğaz'ın üzerindeki şehri kurmuş olan eski Yunanlılarla yakından ilgiliydiler. Aristo'yu, Homeros'u, Eflatun'u okuyabilmek için Yunanca öğrenmek istiyorlardı. Bunu gerçekten de çok istiyorlardı ama ne kitapları ne de öğretmenleri vardı. Floransa'nın yargıçları, Chrysoloras'ın ziyaretinden haberdardılar. Şehir halkı, Yunanca öğrenmek için yanıp tutuşuyordu. Acaba Chrysoloras gelip onlara öğretebilir miydi? Öğretirdi tabii! Böylece Arno kentine yalvar yakar gelmiş olan, ahırlarda ve karan-

lık tavan aralarında yaşayıp Yunanca fiil çekimlerini öğrenmeye çalışan hevesli genç adamların, Sofokles ve Homeros'la dostluk kurmalarına yardımcı olmak için onlara alfa, beta ve gamayı öğreten bir Yunanca öğretmenleri oldu.

Bu arada üniversitelerde eski bilim adamları eski ilahiyat teorilerini öğretmeye ve antika mantık derslerini vermeye devam eder, Eski Ahit'in saklı kalmış sırlarını açıklar ve Yunanca-Arapça-İspanyolca-Latince Aristolarının tuhaf bilimini tartışırken, olup bitenleri küçük gören ve dehşet dolu gözlerle seyrediyorlardı. Sonra öfke duymaya başladılar. Bu iş fazla ileri gitmişti. Genç öğrenciler üniversitelerin ders salonlarından çıkıp, çılgın bakışlı bir hümanistin "yeniden doğan uygarlık" hakkındaki yeni uydurulmuş fikirlerini dinlemeye gidiyorlardı.

Yetkililere başvurdular. Şikâyet ettiler. Ne var ki, zorla güzellik olmayacağı gibi, isteksiz kulaklar da onlara pek de ilginç gelmeyen şeyleri dinlemeye zorlanamaz. Bilim adamları konumlarını hızla kaybediyorlardı. Orada burada küçük zaferler kazandılar. Kendi içinde olmayan mutluluğu başka insanların tattığını görmekten nefret eden fanatiklerle güç birliği yaptılar. Büyük yeniden doğuşun merkezi olan Floransa'da yeni düzenle eskisi arasında korkunç bir çatışma oldu. Güzelliğe karşı duyduğu nefretle kalbine acı ve ekşi duygular dolan bir Dominiken keşişi, ortaçağ artçı birliklerinin liderliğini üstlenmişti ve gayretli bir savaş veriyordu. Floransa Katedrali'nin geniş salonlarında her gün Tanrının ilahi gazabına ilişkin uyarılarını gümbür gümbür bir sesle anlatıyor, "Nedamet getirin!" diye haykırıyordu. "Kâfirliğinizden pişmanlık duyun, kutsal olmayan şeylerden aldığınız mutluluktan pişmanlık duyun!" Sesler duymaya, gökyüzünde alev alev uçan yanan kılıçlar görmeye başladı. Küçük çocuklara, babalarını cehennem azabına mahkûm eden hatalara düşmemeleri için vaazlar veriyordu. Peygamberi olduğunu iddia ettiği yüce tanrının hizmetine adanmış izci toplulukları kurdu. Korkuya kapılan halk, bir delilik anında güzelliğe ve zevke karşı duydukları kötücül sevginin kefaretini ödemeyi kabul ederek kitaplarını, heykellerini ve resimlerini pazar yerine götür-

düler ve ilahiler söyleyerek, hiç de kutsal olmayan danslar sergileyerek vahşi bir "boş gurur bayramı" düzenlediler. Savonarola da meşalesiyle hazine yığınını tutuşturdu.

Küller soğuduğunda, insanlar neler kaybetmiş olduklarını fark etmeye başlamışlardı. Bu korkunç fanatik onları her şeyden fazla sevmeye başladıkları nesnelerden vazgeçmeye zorlamıştı. Böylece keşişin aleyhine döndüler. Savonarola hapse atıldı. İşkence gördü. Yine de yaptığı herhangi bir şeyden ötürü pişmanlık duymayı kabul etmedi. Dürüst bir adamdı ve kutsallığa layık bir hayat sürmeye çalışmıştı. Onun bakış açısını paylaşmayanlara bilerek ve isteyerek zarar vermişti. Şeytanı nerede görürse başını ezmek onun göreviydi. Kilisenin bu inançlı evladının gözünde, dinsiz kitaplara ve dinsiz güzelliklere karşı duyulan sevgi şeytandı ama Savonarola tek başınaydı. Sona ermiş, ölmüş bir çağ için savaşmıştı. Roma'daki Papa, onu kurtarmak için parmağını kımıldatmak şöyle dursun, Savonarola'yı darağacına sürükleyip asan sonra da kalabalığın neşeli haykırışları arasında cesedini yakan inançlı Floransalıları onayladı.

Üzücü ama kaçınılmaz bir sondu. Savonarola on birinci yüzyılda yaşamış olsaydı, büyük bir adam olurdu. On beşinci yüzyılda ise, yalnızca kaybedilmiş bir davanın önderiydi. Öyle ya da böyle, Papa hümanist olup Vatikan da Roma ve Yunan antikalarının barındırıldığı en önemli müze haline gelince, ortaçağ da sona erdi.

40
İfade Etme Çağı

İnsanlar yeni keşfettikleri yaşama sevincini ifade etme ihtiyacı duymaya başlıyor ve mutluluklarını şiirlerle, heykellerle, mimariyle, resimle ve kitaplarla gösteriyorlar

1471 yılında, doksan bir yıllık ömrünün yetmiş iki yılını Yser Nehri üzerindeki eski, güzel bir Hollanda hansası şehri olan Zwolle yakınlarındaki Aziz Agnes Dağı Manastırı'nın koruyucu duvarları arasında geçirmiş olan dindar bir yaşlı adam öldü. Birader Thomas, Kempes doğumlu olduğu için Thomas Kempes olarak tanınıyordu. On iki yaşındayken Deventer'e gönderilmişti. Orada, Paris, Köln ve Prag Üniversiteleri'ni parlak bir biçimde bitirmiş ve gezgin vaiz olarak ün salmış Gerhard Groot, Ortak Yaşam Kardeşliği Örgütü'nü kurmuştu. Örgüt üyeleri, marangozluk, boyacılık ve taş ustalığı gibi gündelik işlerine devam ederken, bir yandan da İsa'nın eski dönem havarilerinin basit hayatlarını sürmeye çalışan, alçakgönüllü insanlardı. Fakir ailelerin başarılı çocuklarına kilisenin babalarının bilgeliklerinin öğretildiği mükemmel bir okulları vardı. Küçük Thomas bu okulda Latince fiil çekimini ve elyazmalarını kopyalamayı öğrendi. Sonra yeminini etti, küçük kitap çıkınını sırtına vurup Zwolle'ye gitti ve rahat bir nefes alarak ona hiç çekici gelmeyen çalkantılı dünyanın yüzüne kapıyı kapattı.

Thomas karışıklığın, salgın hastalıkların ve ani ölümün kol gezdiği bir dünyada yaşıyordu. Orta Avrupa'da, Bohemya'da Jan Hus'un sadık öğrencileri, İngiliz reformcu John Wycliffe'in dostu ve takipçisi olan sevgili liderlerinin öldürülmesinin intikamını korkunç bir savaşla alıyorlardı. Jan Hus, İsviçre'ye giderek öğretilerini kiliseyi reformdan geçirmek için bir araya gelmiş Papa'ya, imparatora, yirmi üç kardinale, otuz üç başpiskoposa ve piskoposa, yüz

elli rahibe ve yüzden fazla prense ve düke anlatması halinde güvenliğinin sağlanacağı sözünü veren Konstanz Konsülü'nün kararıyla yakılarak idam edilmişti.

Batıda Fransa yüz yıldan beri İngilizleri topraklarından atmak için savaşıyordu ve tam o sırada mutlak bir yenilgiden Jan D'arc'ın ortaya çıkışıyla kurtulmuştu. Bu savaş biter bitmez de bu defa Fransa'yla Burgonya gırtlak gırtlağa gelmiş, Batı Avrupa'da hâkimiyeti ele geçirmek için bir ölüm kalım savaşına tutuşmuşlardı.

Jan Hus

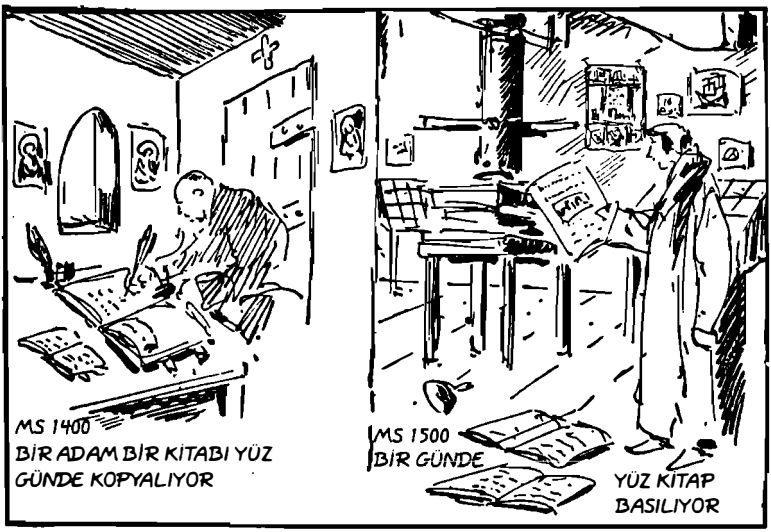
Güneyde, Roma'daki Papa Güney Fransa'daki Avignon'a yerleşmiş ikinci bir Papa'ya bütün lanetleri okuyor, diğer Papa da aynı şekilde karşılık veriyordu. Öte yandan Türkler Roma İmparatorluğu'nun son kalıntılarını yok ediyorlardı. Ruslar da Tatar efendilerinin gücünü ezmek için son bir sefere çıkmışlardı.

Birader Thomas, sessiz hücresinde bunların hiçbirini duymadı. Elyazmaları ve düşünceleriyle baş başa mutluydu. Tanrı sevgisini, "İsa'nın Taklidi" adını verdiği küçük bir kitap cildine aktarmıştı. Bu kitap, İncil'den sonra en çok yabancı dile çevrilen ve okuyucu sayısı kutsal metinlerin okuyucu sayısıyla aynı olan kitaptır. Sayısız insanın hayatını etkilemiştir. Üstelik var oluşunun en büyük ideali, "günlerini sessiz bir köşede, elinde küçük kitabıyla sakince geçirebilmek" gibi basit bir istek olan bir adam tarafından yazılmıştır.

İyi Birader Thomas, ortaçağın en saf fikirlerini temsil ediyordu. Dört bir yanı zafer kazanmış Rönesans kuvvetleriyle çevrilmiş olan ortaçağ, hümanistler yüksek sesle modern çağların geldiğini ilan ederken son bir saldırı için güç topladı. Manastırlar reform görmüş, keşişler zenginlere ve ahlaksızlara özgü alışkanlıklardan vazgeçmişlerdi. Basit, açık sözlü ve dürüst olan bu adamlar, kendi masum ve dindar hayatlarını örnek olarak sunup insanları doğru yola getirmeye ve tanrı iradesine alçakgönüllülükle boyun eğmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Boşuna. Yenidünya, bu iyi niyetli insanları çoktan geçmişti. Sessizlik içinde düşüncelere dalma günleri geride kalmış, büyük "ifade etme" çağı başlamıştı.

Sürekli süslü kelimeler kullanmak zorunda olduğum için özür dilerim. Bu tarih kitabını tek heceli basit sözcüklerle yazabilmek isterdim ama bunu yapmak mümkün değil. Bir geometri kitabı yazıyorsanız, hipotenüsten, üçgenlerden ve dikdörtgenlerden bahsetmeniz gerekir. Ya bu kelimelerin anlamını öğrenecek ya da matematik bilmeden yaşayacaksınız. Tarihte (ve hayatta) Latince ve Yunanca kökenli bir sürü tuhaf sözcük öğrenmek zorunda kalacaksınız zaten, neden şimdi başlamayasınız?

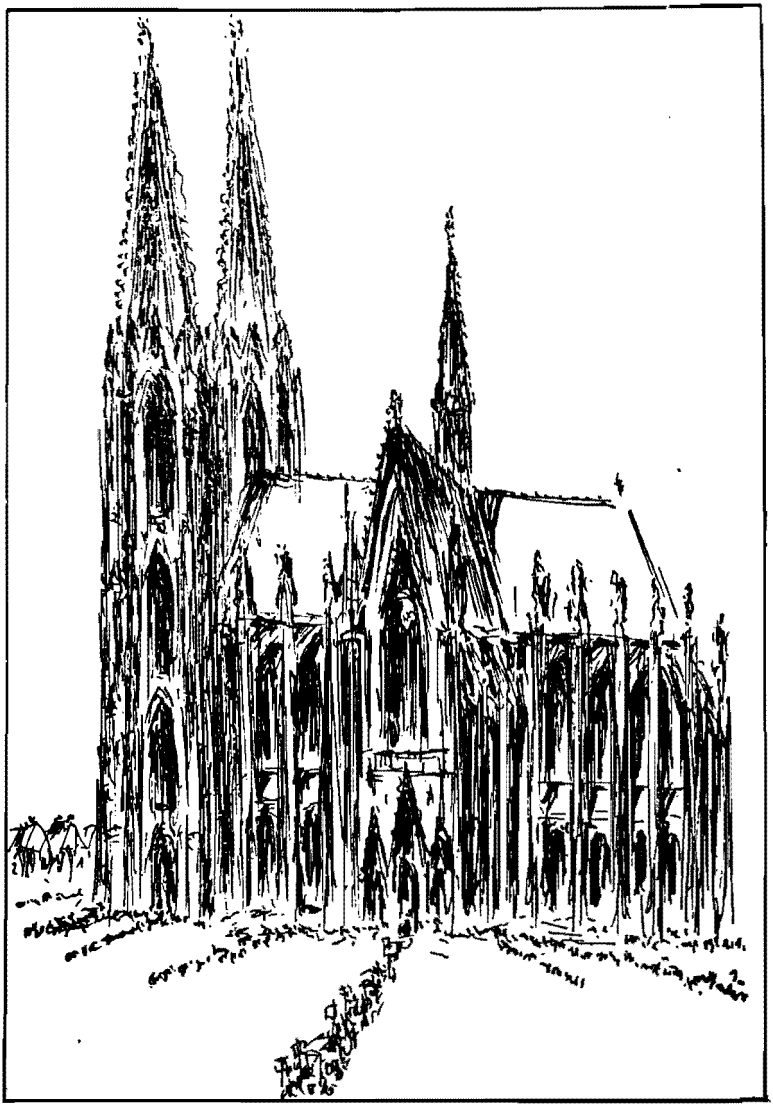
Rönesans'ın bir ifade çağı olduğunu söylediğim zaman, şunu demek istiyorum: İnsanlar artık imparator ve Papa onlara ne yapmaları ve ne düşünmeleri gerektiğini söylerken oturup sessizce dinlemekle yetinerek mutlu olamıyorlardı. Hayat sahnesinde rol almak istiyorlar, kendi bireysel fikirlerini "ifade etmek" konusunda ısrar ediyorlardı. Floransalı tarihçi Niccolo Machiavelli gibi devlet adamlığıyla ilgilenen birisi, başarılı devlet ve etkin hükümdarlık konusunda fikirlerini "ifade ettiği" bir kitap yazıyordu. Resimden hoşlananlar, güzel çizgilere ve uyumlu renklere olan sevgisini, Giotto, Fra Angelico, Rafael ve insanların gerçek ve kalıcı güzelliği betimleyen şeyleri takdir etmeyi öğrendiği yerlerde yaşayan binlerce diğer insanın dile getirdiği şekilde "ifade ediyordu".

Elyazması ve basılı kitap

Renk ve çizgiye duyulan sevgi, mekanik ve hidrolik konularına duyulan ilgiyle birleşince, ortaya Leonardo da Vinci çıkmıştı. Leonardo, resimlerini yapıyor, balonlarıyla ve uçan makineleriyle deneyler yapıyor, Lombardiya ovalarının bataklıklarını kurutuyor, gökteki ve yerdeki her şeyden duyduğu mutluluğu ve onlara olan ilgisini yazıyla, resimle, heykelle ve acayip biçimli makinelerle "ifade ediyordu". Mikelanj gibi olağanüstü güce sahip birisi, fırçayı ve paleti kuvvetli ellerine göre fazla yumuşak bulunca heykele ve mimarlığa yöneliyor, kocaman mermer bloklardan muhteşem yaratıklar yontuyor ve büyük zafer kazanmış kilisenin görkeminin en somut ifadesi olan Aziz Peter Bazilikası için plan çiziyordu. İşler bu şekilde sürüp gidiyordu.

Bütün İtalya (ve kısa süre içinde bütün Avrupa) biriktirilmekte olan bilgi, güzellik ve bilgelik hazinelerine katkıda bulunmak için yanıp tutuşan kadın ve erkeklerle dolmuştu. Almanya'nın Mainz kentinde Johann zum Gänsefleisch, yani yaygın bilinen ismiyle Jan Gutenberg, kitapları kopyalamanın yeni bir yolunu icat etti.

Katedral

Eski ağaç baskı kalıplarını incelemiş ve yumuşak kurşundan yapılmış tek tek harflerin kelimeler ve sayfalar oluşturacak şekilde dizilecekleri kusursuz bir sistem bulmuştu. Doğru, bir süre sonra baskı makinesinin icadıyla ilgili bir dava nedeniyle elinde avucunda ne varsa kaybetti ve fakirlik içinde öldü ama bu özellikle yaratıcı dâhilik "ifadesi" ondan sonra yaşamaya devam etti.

Kısa süre sonra Venedik'te Aldus, Paris'te Etienne, Antwerp'te Plantin ve Basel'de Froben, Gutenberg İncil'inin dikkatle gözden geçirilerek Gotik harfleriyle, İtalyan stili, Yunan harfleriyle ve İbranice basılmış baskılarını dünyaya dağıtmaya başlamıştı.

Ondan sonra dünya, söyleyecek bir şeyi olanları dinleme heveslileriyle doldu. Öğrenmenin birkaç ayrıcalıklı kişinin tekelinde olduğu günler sona erdi. Elzevier, Hollanda'nın Haarlem kentinde ucuz ve popüler baskılarına başladığındaysa, cahil kalmanın son bahanesi de dünyadan silinmiş oldu. Aristo, Platon, Virgil, Horace, Pilinius ve bütün eski yazarlar, filozoflar, bilim adamları sadece birkaç kuruş karşılığında insanların sadık dostu haline gelebilirdi artık. Hümanizm, basılmış sözcük önünde bütün insanları özgür ve eşit kılmıştı.

41
Büyük Keşifler

İnsanlar ortaçağın dar sınırlarından, kısıtlayıcı bağlarından kurtulduktan sonra daha fazla yer gezme ihtiyacı duymaya başlıyorlar. Avrupa hırslarına küçük geldiği için büyük keşif yolculuklarına çıkıyorlar

Haçlı seferleri, yolculuk sanatı konusunda bir ders olmuşsa da, pek az insan Venedik'ten Yafa'ya giden eski bilindik yolun ötesinde bir yerlere gitmişti. On üçüncü yüzyılda, Venedikli tüccarlar olan Polo kardeşler, büyük Moğol çölünü geçip neredeyse Ay'a kadar uzanan dağlara tırmandıktan sonra büyük Hitay Hakanı'nın, yani kudretli Çin İmparatoru'nun huzuruna çıkmayı başarmıştı. Kardeşlerden birinin Marko ismindeki oğlu, onların yirmi yıldan fazla süren maceralarını konu alan bir kitap yazmıştı. Hayretler içindeki dünya, onun İtalyanca Jipangu dediği acayip ada Japonya'daki altın kulelerden bahsetmesini ağzı bir karış açık dinliyordu. Doğuya gitmek, bu altın diyarını bulup zengin olmak isteyen bir sürü kişi vardı ama yol çok uzak ve tehlikeli olduğu için herkes evinde oturdu.

Tabii deniz yoluyla gitmek her zaman bir seçenek oluşturuyordu ama ortaçağda deniz, pek çok haklı sebepten ötürü sevilmeyen bir şeydi. Öncelikle gemiler çok küçüktü. Macellan'ın dünyanın çevresini dolaştığı yıllarca süren ünlü seyahatte kullandığı gemiler, günümüzdeki feribotlar kadar büyük değildi. Bir gemi yirmi ila elli kişi alabiliyordu, bu insanlar ayakta durmalarına izin vermeyecek kadar alçak, karanlık yerlerde yaşıyorlar, mutfak düzenlemeleri berbat olduğu ve havanın en küçük kötüleşmesinde ateş yakmak olanaksız hale geldiği için kötü yemekler yemek zorunda kalıyorlardı. Ortaçağ dünyası ringa balığını salamura etmeyi ve balık kurutmayı bilse de, bu dünyada konserve yiyecek yoktu ve kıyı geride bırakılır bırakılmaz taze sebze bulma olanağı da or-

tadan kalkıyordu. Küçük fıçılarda taşınan su, kısa sürede bayatlıyor ve çürümüş tahtayla demir pası tadını alıyordu. Üstelik bu su, yapış yapış canlılarla da dolu oluyordu. Ortaçağ insanları mikroplar konusunda hiçbir şey bilmedikleri için (on üçüncü yüzyılın bilge keşişi Roger Bacon onların varlığından şüphelenmiş gibi görünse de, akıllıca davranarak bu keşfini kendine saklamıştı) sık sık temiz olmayan suları içiyorlardı, bazen bu yüzden bütün mürettebat tifodan ölüyordu. İlk gezginlerin gemilerindeki ölüm oranı gerçekten korkunçtu. Dünyanın çevresindeki ünlü yolculuğunda Macellan'a eşlik etmek üzere 1519 yılında Sevilla'dan ayrılan iki yüz denizciden, yalnızca on sekizi geri dönmeyi başardı. Batı Avrupa ile Doğu Hint Adaları arasında yoğun bir ticaret faaliyetinin yürütüldüğü on yedinci yüzyılda, Amsterdam ile Cakarta arasındaki gidiş-geliş bir yolculukta yüzde kırk ölüm oranı alışılmadık bir şey değildi. Bu kurbanların çoğu, taze sebze eksikliği yüzünden ortaya çıkan, diş etlerini etkileyen ve hastanın tükenerek ölmesine neden olana kadar kanı zehirleyen bir hastalık olan iskorbütten ölüyorlardı.

Marco Polo

Bu koşullar altında, deniz yolculuğunun nüfusun en nitelikli üyelerini kendisine çekmediği kolaylıkla anlaşılabilir. Macellan, Kolomb ve Vasco de Gama gibi ünlü kâşifler, neredeyse tamamen eski hapishane kuşlarından, müstakbel katillerden ve iş bulamayan yankesicilerden oluşan tayfaların başında seyahat ediyorlardı.

Bu gezginler, bizim rahat dünyamızda yaşayan insanların kesinlikle anlayamayacağı zorluklara karşın umutsuz görevleri başarmalarını sağlayan cesaret ve yiğitlikleriyle, hayranlığımızı kesinlikle hak ediyorlar. Gemileri su alırdı. Donanımlar kötüydü. On üçüncü yüzyılın ortalarından beri bir tür pusulaları bulunuyordu (bu aygıt Avrupa'ya, Haçlı Seferleri aracılığıyla Arabistan üstünden olmak üzere Çin'den gelmişti) ama haritaları çok kötü ve yanlışlarla doluydu. Rotalarını Tanrıya güvenerek ve tahminlere göre çiziyorlardı. Şansları yaver giderse, bir, iki veya üç yıl sonra geri dönüyorlardı. Aksi takdirde, beyazlaşmış kemikleri ıssız bir sahilde kalıyordu. Yine de bu insanlar gerçek öncülerdi. Şansla kumar oynuyorlardı. Onlar için hayat şahane bir maceraydı. Zamanın başlangıcından beri unutulmuş bir okyanusun durgun sularının ilerisinde yeni bir kıyı şeridinin belli belirsiz çizgilerini gördüklerinde, çektikleri bütün acıları, açlığı ve susuzluğu unutuyorlardı.

Bir kez daha, keşke bu kitap bin sayfa olabilseydi diyeceğim. İlk keşiflerin hikâyesi o kadar büyüleyici ki. Ne var ki, geçmiş günler hakkında size doğru bilgiler vermesi için tarihin Rembrandt'ın gravürlerine benzemesi gerekiyor. Tarih, belirli önemli olaylara, en iyi ve büyük insanlara ışık tutmalı ve geri kalan her şey gölgelerin içinde bırakılmalı veya birkaç sözcükle dile getirilmeli. Ben de bu bölümde size yalnızca en önemli keşiflerin kısa bir listesini verebileceğim.

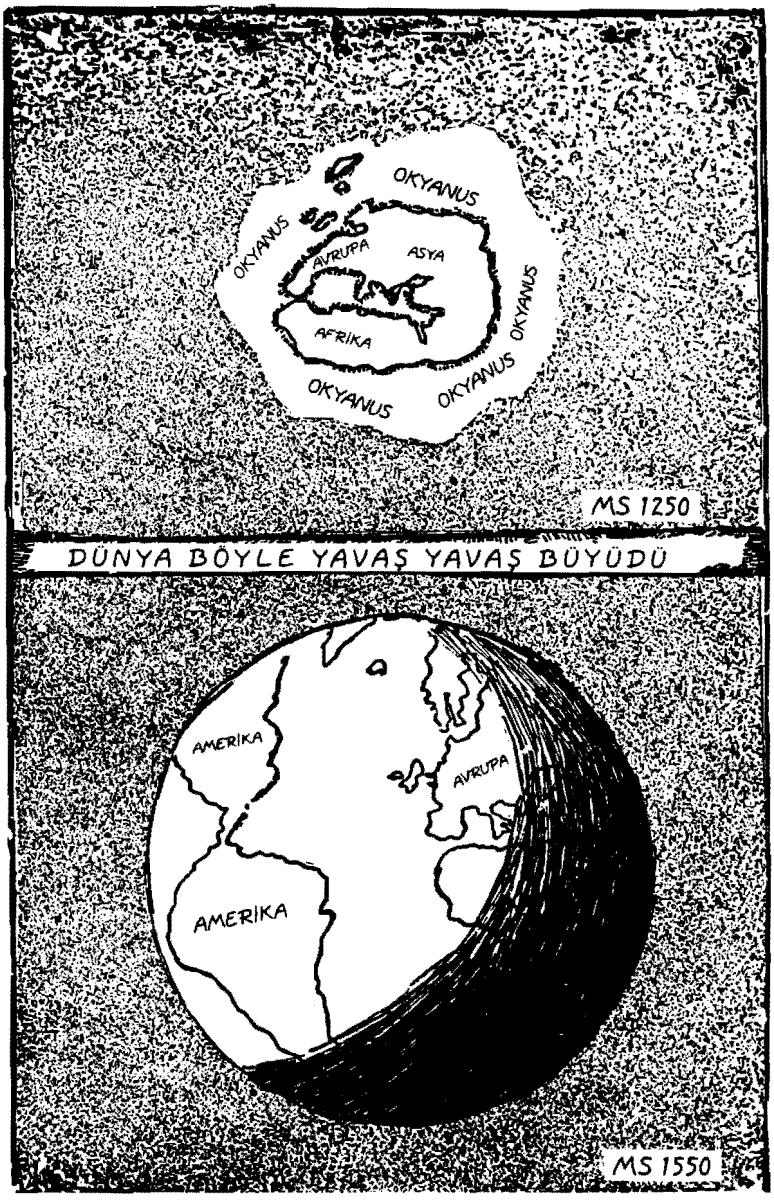
On dördüncü ve on beşinci yüzyıllar boyunca bütün gezginlerin yalnızca tek bir şeyi başarmayı hedeflediklerini unutmayın: Hitay (Çin) İmparatorluğu'na, Jipangu adalarına (Japonya) ve ortaçağ dünyasının Haçlı Seferleri sayesinde tanıştığı ve sevdiği baharatların yetiştiği esrarengiz adalara giden rahat ve güvenli bir

yol bulmak. Avrupalılar baharatı yalnızca sevmekle kalmıyor ona ihtiyaç da duyuyorlardı çünkü soğuk depolamanın olmadığı o günlerde çok çabuk bozulan eti ve balığı ancak bol bol biber veya muskat ceviziyle yemek mümkündü.

Venedikliler ve Cenovalılar, Akdeniz'in büyük gezginleriydi ama Atlantik kıyısını keşfetme onurunu, Portekizliler kazandı. İspanyollar ve Portekizliler, Mağribi istilacılarla savaş halinde olmaktan ileri gelen vatansever bir canlılıkla doluydular. Böyle bir canlılık bir kez var olduktan sonra kolaylıkla yeni kanallara yönlendirilebilir. On üçüncü yüzyılda Kral III. Alfonso, İspanya yarımadasının güneybatı ucundaki Algarve krallığını fethederek kendi topraklarına katmıştı. Bir sonraki yüzyılda Portekizliler Müslümanlara karşı durumu tersine çevirdi ve Cebelitarık Boğazı'nı geçerek, Arap şehri Tarifa'nın (Arapça "eşya listesi" anlamına gelen bu sözcük, İspanyolcadan İngilizceye "tarife" olarak geçmiştir) karşısındaki Ceuta'yı ve Tanca'yı aldılar; Tanca Algarve'ye Afrika'dan katılan toprakların başkenti haline geldi.

Artık kâşiflik kariyerlerine başlamaya hazırdılar.

Portekiz kralı I. John'un ve eşi Philippa'nın (Philippa, William Shakespeare'in *II. Richard* adlı oyunundaki Gaunt'lu John'un kızıdır) oğlu olan ve Gemici Henrique adıyla tanınan Prens Henrique, 1415 yılında Kuzeybatı Afrika'da düzenli keşifler yapmak için hazırlıklara başladı. Daha önce o sıcak ve kumlu sahiller Fenikeliler ve Vikingler tarafından ziyaret edilmişti. Vikingler orayı tüylü "vahşi adamın" ülkesi olarak hatırlıyordu ki, bahsettikleri "vahşi adam" orangutandı. Prens Henrique ve emrindekiler, Kanarya Adaları'nı keşfettiler, bir önceki yüzyılda bir Cenova gemisinin gittiği Madeira Adası'nı yeniden buldular, Portekizliler ve İspanyollar tarafından çok çok az tanınan Azor Adaları'nı dikkatle taradılar ve Afrika'nın batı sahilinde Senegal Nehri'nin ağzına bir göz atma fırsatı buldular. Bunu Nil Nehri'nin batı ağzı zannetmişlerdi. Sonunda on beşinci yüzyılın ortalarında, Afrika'yla Brezilya'nın neredeyse tam ortasındaki Yeşil Burun Adaları'na ulaştılar.

Dünya işte böyle büyüdü

Henrique kendisini okyanus sularındaki araştırmalarla kısıtlamıyordu. 1312 yılında, Fransa Kralı Yakışıklı Filip'in ricasıyla Papa V. Clemens tarafından ortadan kaldırılan Tapınak Şövalyeleri'nin Portekizli devamı Haçlı Şövalyeleri'nin büyük ustası olan Prens Henrique, dini birliğinin topraklarının gelirlerini Sahra'nın art bölgeleriyle Gine sahillerinin keşfedildiği birkaç gezi için kullandı. (Yakışıklı Filip, Papa'nın Tapınak Şövalyelerini imha harekâtını kendi şövalyelerini direğe bağlayıp yakarak ve hepsinin mallarını çalarak desteklemişti.)

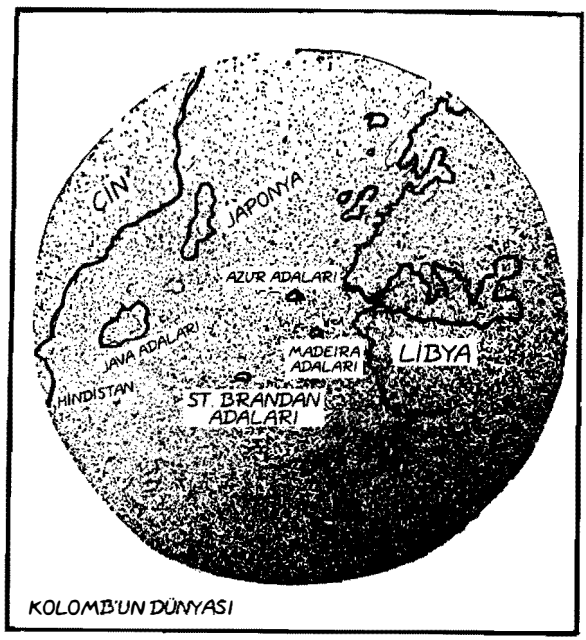
Her şeye karşın hâlâ ortaçağa ait bir adam olan Gemici Henrique, "doğuda bir yerlerdeki" uçsuz bucaksız bir imparatorluğun hükümdarı olan efsanedeki gizemli Prester John'u bulmak için çok fazla zaman ve para harcadı. Bu acayip hükümdarın hikâyesi, Avrupa'da ilk olarak on ikinci yüzyılın ortalarında anlatılmaya başlanmıştı. İnsanlar üç yüzyıl boyunca Prester John'u ve varislerini bulmaya çalışmıştı, Henrique de bu arayışta yer aldı. Onun ölümünden otuz yıl sonra bilmece çözüldü.

1486 yılında, Prester John'un ülkesini deniz yolundan giderek bulmaya çalışan Bartholomeo Diaz, Afrika'nın en güney ucuna erişti. Doğuya doğru yoluna devam etmesine izin vermeyen güçlü rüzgârlar yüzünden buraya önce Fırtına Burnu adını verdiyse de, Hindistan suyolu arayışında bu keşfin ne kadar önemli olduğunu anlayan Portekizli öncüler ismi Umut Burnu olarak değiştirdiler.

Bir yıl sonra, Pedro de Covilham Medicilerin desteğiyle benzer bir yolculuğa, bu kez karadan girişti. Akdeniz'i geçti, Mısır'dan çıkarak güneye doğru ilerledi. Aden'e ulaştı, oradan sonra on sekiz yüzyıl önceki Büyük İskender'in zamanından beri çok az beyaz kişi tarafından ziyaret edilmiş olan Basra Körfezi'nin sularını geçip Hindistan kıyısındaki Goa ve Calicut'a gitti. Orada Afrika'yla Hindistan arasındaki yolun ortasındaki Ay Adası'yla (Madagaskar) ilgili bir sürü şey öğrendi. Sonra geri döndü, gizlice Mekke'yle Medine'yi ziyaret etti, Kızıldeniz'i bir defa daha geçti ve Prester John'un ülkesinin Siyahi Habeş Kralı'nın ülkesi Habeşistan olduğunu fark etti. Kralın ataları, Hıristiyanlığı dördüncü yüzyılda, yani Hıristiyan mis-

yonerler İskandinavya'ya giden yolu bulmadan yedi yüzyıl önce kabul etmişlerdi.

Çok sayıdaki yolculuklar, Portekizli coğrafyacılarla haritacılara Doğu Hint Adaları'na deniz yoluyla gitmenin mümkün ama çok zor olduğunu öğretmişti. Derken büyük bir tartışma patladı. Kimileri Umut Burnu'nun doğusunda keşiflere devam edilmesi gerektiğini savunuyor, diğerleri de, "Hayır, Atlantik'in batısına yelken açmalıyız, oradan Hitay'a varabiliriz," diyordu.

Kolomb'un dünyası

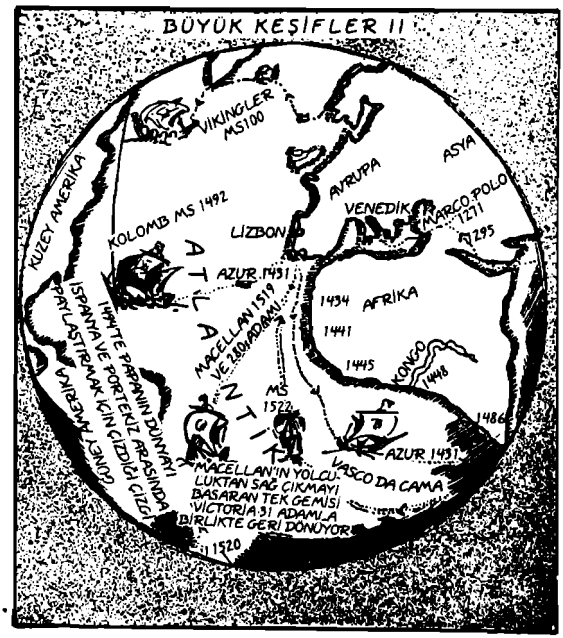
Burada belirtmek gerekir ki, o zamanın en akıllı insanları dünyanın tepsi gibi dümdüz değil, yuvarlak olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. MS ikinci yüzyılda yaşamış olan büyük Mısırlı coğrafyacı Kladyus Batlamyus tarafından bulunmuş ve açıklanmış olan Batlamyus evren sistemi, ortaçağ insanlarının basit ihtiyaçlarını karşılıyordu ama Rönesans bilimcileri, bu sistemi uzun süre önce

bir tarafa bırakmışlar, onun yerine Polonyalı matematikçi Nikola Kopernik'in öğretisini benimsemişlerdi. Kopernik, çalışmaları sonucunda dünyanın güneşin çevresinde dönen yuvarlak gezegenlerden biri olduğuna kanaat getirmiş, ne var ki otuz altı yıl boyunca bu keşfini duyurmaya cesaret edememişti (çalışması öldüğü yıl olan 1543'te basıldı). Korkmasının sebebi, Fransa ve İtalya'daki kâfirler (aslında gerçekten çok hafif bir kâfirlik söz konusuydu, o insanlar özel mülke inanmayan ve Hıristiyan fakirliği içinde yaşamak isteyen dindar kişilerdi) Roma'daki piskoposların mutlak gücünü bir anlığına tehdit etmiş oldukları için on üçüncü yüzyılda kurulmuş olan Papalık mahkemesi Kutsal Engizisyon'du. Dünyanın yuvarlak olduğu inancı, denizcilik uzmanları arasında yaygındı ve daha önce belirttiğim gibi bu uzmanlar doğu ve batı rotalarından hangisinin daha iyi olduğunu tartışıyorlardı.

Batı yolunun savunucuları arasında, Kristof Kolomb adlı Cenovalı bir denizci de vardı. Bir yün tüccarının oğlu olan Kolomb, Pavia Üniversitesi'nde matematik ve geometri konularında uzmanlaştıktan sonra, babasının işine girmişti. Bir süre sonra iş nedeniyle Akdeniz'deki Sakız Adası'na gitti. Ondan sonra İngiltere yolculuklarıyla ilgili bazı kayıtlar var ama onun kuzeye yün ticareti yapmak amacıyla mı, yoksa bir geminin kaptanı olarak mı gittiğini bilmiyoruz. 1477 yılının Şubat ayında (kendi sözlerine göre) İzlanda'ya gitti ama aslında Şubat ayında İzlanda ile kolaylıkla karıştırılabilecek kadar soğuk olan Faroe Adaları'na kadar gitmiş olması daha büyük bir olasılık. Kolomb orada onuncu yüzyılda Grönland'a yerleşmiş ve on birinci yüzyılda reislerinin gemisi Vineland, yani Labrador sahiline sürüklenince Amerika'yı ziyaret etmiş olan cesur Vikinglerin torunlarıyla tanıştı.

Bu uzak batı kolonilerine ne olduğunu kimse bilmiyordu. 1003 yılında kurulmuş olan Thorfinn Karlsefne'nin Amerikan kolonisi, üç yıl sonra Eskimoların düşmanca davranışları dolayısıyla boşaltılmıştı. Grönland'a gelince, oradaki yerleşimcilerden 1440 yılından beri tek bir haber bile alınamamıştı. Büyük ihtimalle bütün Grönlandlılar kara ölüm nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdi, aynı

salgın Norveç nüfusunun yarısını da öldürmüştü. Ne olursa olsun, "uzak batıdaki uçsuz bucaksız ülke" fikrine, Faroe Adaları ve İzlanda halkları arasında hâlâ yaygın olarak inanılıyordu; bunu Kolomb da duymuştu mutlaka. Kuzey İskoç Adaları balıkçılarından başka bilgiler de edindi ve Portekiz'e döndü, orada Gemici Henrique'ye hizmet vermiş olan kaptanlardan birinin kızıyla evlendi.

Büyük keşifler, batı yarımküre

O andan itibaren de (1478) kendisini Doğu Hint Adaları'na giden batı yolunu aramaya adadı. Bu yolculuk için planlarını İspanya ve Portekiz saraylarına gönderdi. Doğu rotası üzerinde tekelleri olduğundan emin olan Portekizliler, ona hiç kulak asmadılar. İspanya'daysa, 1469 yılındaki evlilikleriyle İspanya'yı tek bir krallık halinde birleştirmiş olan Aragon Kralı Fernando ve Kastilyalı İsabella, Mağribileri son kaleleri olan Granada'dan atmakla uğraşıyorlardı. Riskli keşif gezilerine ayıracak paraları yoktu.

Çok az insan davası uğruna bu cesur İtalyan kadar umutsuzca çarpışmak zorunda kalmıştır. Kolomb'un hikâyesi, aslında tekrar etmeye gerek kalmayacak kadar iyi biliniyor. 2 Ocak 1492'de Mağribiler Granada'yı teslim ettiler. Aynı yılın Nisan ayında, Kolomb İspanya kralı ve kraliçesiyle bir sözleşme imzaladı. 3 Ağustos Cuma günü, üç küçük gemi ve çoğu keşif gezisine katılmaları şartıyla cezalarının bağışlanacağı söylenen suçlulardan oluşan seksen sekiz kişilik mürettebatıyla Palos'tan yola çıktı. 12 Ekim Cuma günü sabah saat ikide, Kolomb karayı gördü ve 4 Ocak 1493'te La Navidad kalesindeki (bir daha canlı olarak görülmeyen) kırk dört adama veda ederek eve dönüş yoluna koyuldu. Şubat ayının ortasında Azor Adaları'na ulaştı. Orada Portekizliler onu hapse atmakla tehdit ettiler. 15 Mart 1493'te amiral Palos'a vardı ve Hintlileriyle birlikte (Doğu Hint Adaları'nın uç bölgelerini keşfettiğine inandığından, yerlilere kızıl Hintliler diyordu), sadık patronlarına başardığını ve Hitay'la Jipangu'nun altınlarıyla gümüşlerinin Katolik Majesteleri'nin emrinde olduğunu bildirmek üzere aceleyle Barcelona'ya gitti.

Kolomb gerçeği hiçbir zaman öğrenemedi. Hayatının sonunda doğru çıktığı dördüncü yolculukta Güney Amerika anakarasına çıktığında, bu keşifle ilgili aksilikler olduğundan şüphelenmiş olabilir ama Avrupa'yla Asya arasında başka bir kıta bulunmadığına ve kendisinin doğrudan Çin'e giden yolu bulmuş olduğuna kesinlikle inanarak öldü.

Bu arada kendi doğu rotalarından ayrılmayan Portekizlilerin işleri yolunda gitmişti. Vasco de Gama, 1498'de Malabar sahiline ulaşmayı ve bir gemi dolusu baharatla sağ salim Lizbon'a dönmeyi başarmıştı. 1502 yılında aynı yolculuğu tekrarladı. Oysa batı rotasında keşifler çok büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. 1497 ve 1498'de Giovanni ve Sebastiano Cabot, Japonya yolunu bulmaya çalıştılar ama ilk olarak beş yüzyıl önce Vikinglerin gördüğü Newfoundland'ın karla kaplı sahilleriyle kayalarından başka bir şey göremediler. İspanya'nın öncü kâşiflerinden olan Floransalı

Amerigo Vespucci (aynı zamanda kıtaya adını veren kişi), Brezilya sahilini keşfetti ama Doğu Hint Adaları'nın izini bile bulamadı.

Büyük keşifler, doğu yarımküre

Kolomb'un ölümünden yedi yıl sonra, 1513 yılında Avrupalı coğrafyacılar sonunda işin aslını anlamaya başladılar. Vasco Nunez de Baboa, Panama kıstağını aştı, Darien'deki ünlü zirveye tırmandı ve uçsuz bucaksız sulara baktı. Burada başka bir okyanus daha var gibiydi.

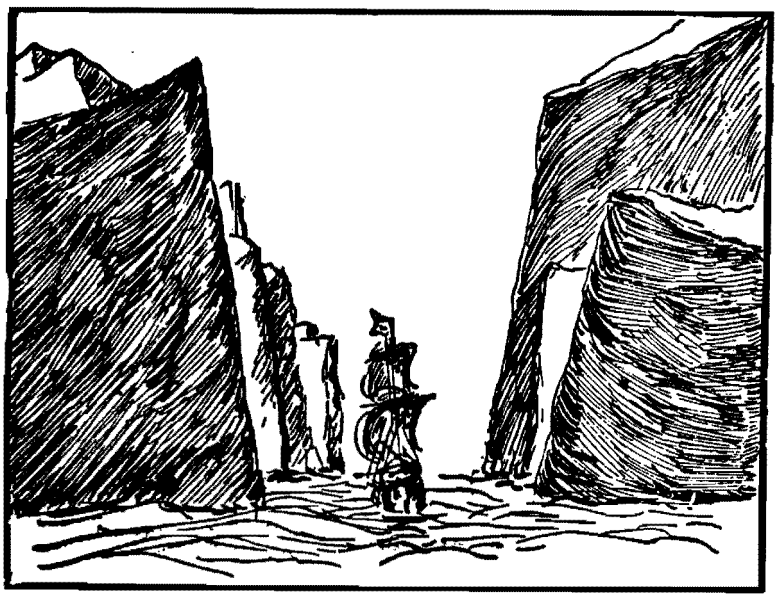
Sonunda 1519 yılında beş küçük gemiden oluşan bir İspanyol filosu Portekizli gemici Ferdinand Macellan'ın kaptanlığında baharat adalarına gitmek üzere batıya doğru yelken açtı (doğu rotasını tamamen ellerinde tutan Portekizliler, orada rekabete izin vermiyordu). Macellan, Afrika'dan Brezilya'ya doğru Atlantik'i aştı ve güneye ilerledi. "Büyük ayaklı insanlar diyarı" Patagonya'nın en güney ucu ile Ateş Adası (denizciler burada yerlilerin varlığının tek

işareti olan bir ateşi bir gece boyunca seyretmişlerdi, adaya da bu ismi o yüzden verdiler) arasındaki dar kanala ulaştılar. Macellan'ın gemileri beş hafta boyunca denizdeki korkunç fırtınaların ve tayfunların insafına kalmıştı. Denizciler isyan çıkardı. Macellan da isyanı büyük bir şiddetle bastırarak iki adamını kıyıya gönderip günahlarının cezasını çekmeleri için orada bıraktı. Sonunda fırtınalar yatıştı, kanal genişledi ve Macellan yeni bir okyanusa açıldı. Sessiz ve uysal dalgalı bu denize, Huzur Denizi anlamına gelen Mare Pacifico adını verdi ve batıya doğru yoluna devam etti. Doksan sekiz gün boyunca kara görmeden ilerledi. Açlık ve susuzluktan ölmek üzere olan mürettebat, gemilerde bol bol bulunan fareleri yediler, farelerin kökü kuruyunca da hâlâ kükreyen açlıklarını yatıştırmak için yelken bezlerini kemirdiler.

1521 yılının Mart ayında sonunda kara göründü. Yerliler ellerini sürebildikleri her şeyi çaldılar, Macellan da buraya hırsızlar anlamına gelen Ladrones adını verdi. Buradan baharat adalarına gitmek için daha yolları vardı.

Kara yeniden göründü. Bu, okyanusun bir köşesinde yalnız başına kalmış bir grup adaydı. Macellan bu adalara efendisi Şarlken'in oğlunun, yani tarihte pek hoş izler bırakmamış olan II. Felipe'nin adını vererek Filipinler dedi. Macellan burada başlangıçta iyi karşılandı ama gemisindeki silahları kullanarak yerlileri Hıristiyan yapmaya kalkışınca, kaptanlarının ve denizcilerinin bir kısmıyla birlikte öldürüldü. Hayatta kalanlar, geriye kalmış olan üç gemiden birini yakarak yollarına devam ettiler. Baharatıyla ünlü, Maluku Adaları'nı buldular, Borneo'yu gördüler ve Tidore'ye ulaştılar. Orada, artık işe yaramayacak kadar çok su almaya başlayan gemilerden birisi, mürettebatla birlikte geride bırakıldı. Sebastian Elcano yönetimindeki Vittoria gemisi, Hint Okyanusu'nu geçti, Avustralya'nın kuzey kıyısını gözden kaçırdı (Avustralya, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin gemileri bu düz ve yabancıları sevmeyen ülkeye geldiğinde, on yedinci yüzyılın ilk yarısında keşfedildi) ve büyük zorlukların ardından İspanya'ya ulaştı.

Bu, yolculukların en önemlisiydi. Üç yıl sürmüş, çok sayıda insanın canına ve yüklü miktarda paraya mal olmuştu ama dünyanın yuvarlaklığını ve Kolomb'un keşfettiği ülkenin Doğu Hint Adaları'nın bir parçası değil, başka bir kıta olduğunu ispatlamıştı. Bundan sonra İspanya ve Portekiz bütün çabalarını Hint ve Amerika ticaretlerini geliştirmeye yönelttiler. Rakipler arasında silahlı bir çatışmayı önlemek isteyen Papa VI. Alexander (bu kutsal göreve seçilmiş açıkça kâfir tek kişi), dünyayı bir sınır çizgisiyle iki eşit parçaya ayırdı. 1494 yılındaki Tordesillas Anlaşması'na göre belirlenmiş olan Greenwich'in batısından geçen 50. derece boylamını takip ediyordu. Portekizliler sömürgelerini bu çizginin doğusuna, İspanyollar da batısına kuracaklardı. Brezilya hariç bütün Amerika kıtasının İspanya'nın, Hindistan'ın tamamı ile Afrika'nın büyük kısmının da Portekizlilerin eline geçmiş olmasının sebebi budur. Sonra on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Papa'nın kararlarına hiç saygı duymayan Hollandalı ve İngiliz sömürgeciler gelip bütün bu ülkeleri aldılar.

Macellan

Kolomb'un keşfinin haberi ortaçağın Wall Street'i olan Venedik Rialtosu'na ulaşınca, büyük bir panik yaşanmış, hisse senetleri ve tahviller büyük değer kaybetmişti. Aradan bir süre geçip de Kolomb'un Hitay'a giden yolu bulamadığı anlaşılmaya başlayınca, Venedikli tüccarların korkuları yatışmıştı. Ne var ki, da Gama'nın ve Macellan'ın yolculukları Doğu Hint Adaları'na giden doğu rotasının kullanım kolaylıklarını kanıtladı. Ortaçağın ve Rönesans döneminin iki büyük ticaret merkezi olan Venedik ve Cenova yöneticileri o zaman Kolomb'u dinlemedikleri için pişman oldular ama artık iş işten geçmişti. Akdeniz bir iç deniz olmuştu artık. Doğu Hint Adaları ve Çin'le kara yoluyla yapılan ticaret, önemsiz denecek bir düzeye geriledi. İtalya'nın görkemli günleri geride kaldı. Atlantik, yeni ticaret merkezi ve dolayısıyla da uygarlığın kalbi haline geldi. O zamandan beridir de öyle.

Uygarlığın elli yüzyıl önce Nil vadisi sakinlerinin yazılı kayıt tutmaya başladıkları günlerden beri ne kadar garip bir biçimde ilerlediğine bir bakın. Nil'den iki ırmak arasındaki ülke Mezopotamya'ya gitti. Sonra Girit'in, Yunanistan'ın ve Roma'nın sırası geldi. Bir iç deniz ticaret merkezi oldu ve Akdeniz'in kıyısındaki şehirler sanata, bilime, felsefeye ve öğrenmeye ev sahipliği yaptılar. Uygarlık on altıncı yüzyılda bir kez daha batıya doğru ilerledi ve Atlantik kıyısındaki ülkeleri dünyanın efendileri haline getirdi.

Dünya Savaşı'nın ve büyük Avrupalı ulusların intiharının Atlantik Okyanusu'nun önemini büyük ölçüde azalttığını söyleyenler var. Onlar uygarlığın Pasifik Okyanusu'nu geçeceğini ve kendine yeni bir yuva bulacağını söylüyorlar ama ben bunu pek sanmıyorum.

Batıya yapılan yolculuk, gemilerin düzenli olarak büyümesini ve denizcilik konusundaki bilgi yelpazesinin genişlemesini de beraberinde getirdi. Nil ve Fırat nehirlerinin düz altlı gemileri yerlerini Fenikelilerin, Egelilerin, Yunanlıların, Kartacalıların ve Romalıların kadırgalarına bırakmıştı. Bunların yerini de Portekizlilerle İspanyolların kare-yelkenli gemileri aldı. Sonra İngilizlerle Hollandalıların tam armalı gemileri gelip, başköşeye yerleşti.

Yeni bir dünya

Günümüzde uygarlık gemilere dayanmıyor artık. Hava araçları yelkenli ve buharlı gemilerin yerini almaya başladı ve bu süreç devam edecek. Bir sonraki uygarlık merkezi, hava araçlarının ve su gücünün gelişmesine bağlı olacak ve deniz bir defa daha bir zamanlar evlerini insanın en eski atalarıyla paylaşmış küçük balıkların huzuru bozulmamış yuvası olacak.

42
Buda ve Konfüçyüs

Bu iki manevi önder Hintlilere ve Çinlilere hayatı nasıl algılayacaklarına dair yeni bir bakış açısı sunuyor

Portekizlilerin ve İspanyolların keşifleri, Batı Avrupalıları Hint ve Çin halklarıyla yakın ilişki içine sokmuştu. Avrupalılar Hıristiyanlığın dünyadaki tek din olmadığını elbette biliyorlardı. Müslümanlar ve Kuzey Afrika'da taşlara, sopalara ve kurumuş ağaçlara tapan dinsiz kavimler vardı. Hindistan ve Çin'e gittiklerinde, İsa'nın adını bile duymamış olan ve binlerce yıllık kendi dinlerinin batının dininden çok daha iyi olduğuna inandıkları için onu tanımak da istemeyen milyonlarca insanla karşılaştılar. Bu yalnızca Avrupalıların ve batı yarımküre halklarının tarihini değil, insanlık tarihini anlatan bir kitap olduğu için öğretileri ve oluşturdukları örnekler dünya üzerindeki insanların çoğunluğu üzerinde hâlâ etkili olan iki adam hakkında da bilgi sahibi olmanız gerekir.

Hindistan'da büyük bir din öğretmeni olarak kabul edilen Buda'nın hayat hikâyesi ilginçtir. MÖ altıncı yüzyılda, ürkütücü Himalaya Dağları'nın gölgesinde doğmuştu. Burada, Ari ırkının (Hint-Avrupa ırkının doğu kanadının kendilerine verdikleri isim) ilk büyük önderlerinden olan Zerdüşt (yani Zarathustra) halkına hayatı iyilik ve kötülük tanrıları Ahura Mazda ile Ehrimen arasındaki sürekli bir savaş olarak görmelerini öğretmişti. Babası, Sakya kavminin kudretli reislerinden biri olan Suddhodana, annesi Maha Maya da komşu bir ülkenin kralının kızıydı. Çok genç yaşta evlenmiş olan annesi, uzaktaki tepelerin üstünde ay pek çok defalar doğup batmasına rağmen babasına o gittikten sonra topraklarını yönetecek bir varis verememişti. Sonunda Maya elli yaşına geldiğinde istediği oldu, o da bebeği dünyaya geldiğinde kendi insanlarının arasında olabilmek için ülkesine gitti.

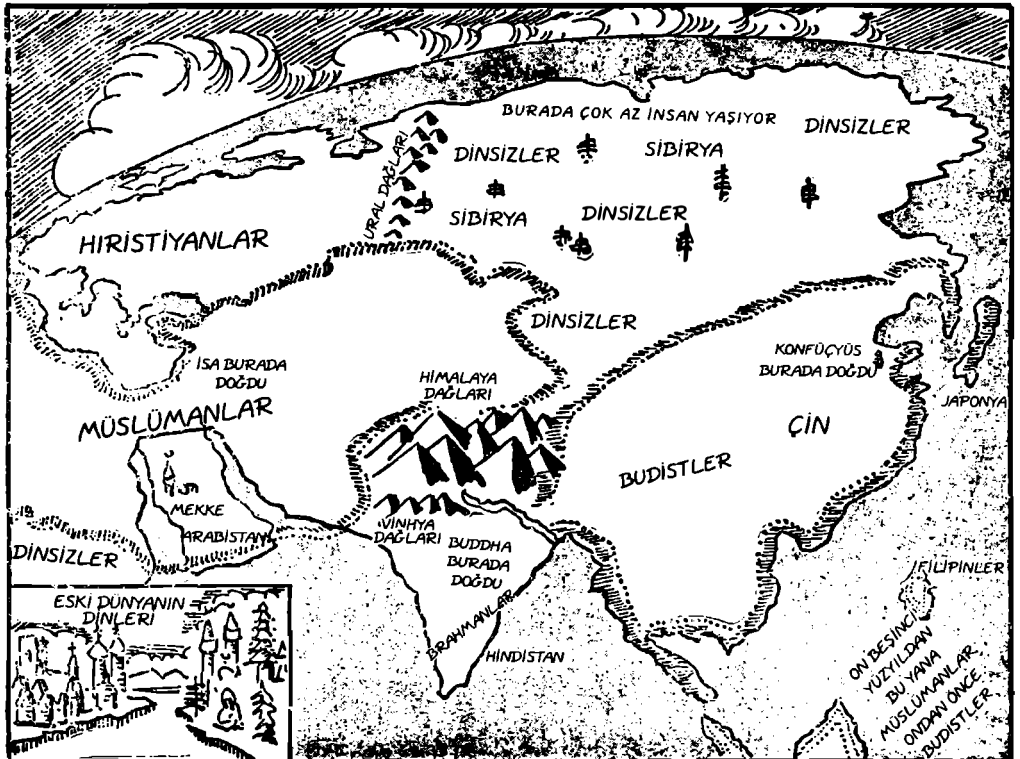
Maha Maya'nın çocukluğunun geçtiği Koliya ülkesine giden yol uzundu. Kadın bir gece Lumbini Bahçesi'nin serin ağaçlarının arasında dinlenirken, oğlu dünyaya geldi. Çocuğa Siddharta adı verildi. Biz onu "arif kişi" anlamına gelen Buda adıyla tanıyoruz.

Siddharta büyüyüp yakışıklı bir prens oldu ve on dokuz yaşına geldiğinde kuzeni Yasodhara'yla evlendi. Bundan sonraki on yıl boyunca sarayın koruyucu duvarlarının arasında her tür sıkıntı ve acıdan uzakta, Sakya kralı olarak babasının yerine geçeceği günü bekleyerek yaşadı.

Ne var ki, otuz yaşına geldiği sırada, saray kapılarından dışarı çıktı ve orada yaşlı, çalışmaktan yıpranmış, zayıf bacakları hayatın yükünü güçlükle taşıyabilen bir adamla karşılaştı. Arabasının sürücüsü Channa'ya adamı gösterdi, Channa da ona dünyada pek çok fakir insan olduğunu, bir tane eksik, bir tane fazla olmasının fark etmeyeceğini söyledi. Genç prens çok üzüldüyse de sesini çıkarmayarak karısıyla, babasıyla ve annesiyle sürdüğü hayata dönerek mutlu olmaya çalıştı. Bir süre sonra saraydan ikinci kez çıktı. Arabası, korkunç bir hastalığın pençesindeki bir adama rastladı. Siddharta Channa'ya adamın çektiği acının sebebini sordu ama sürücü dünyada bir sürü hasta olduğunu, böyle konularda bir şey yapılamayacağını ve bunun önemli olmadığını söyledi. Genç prens bunu duyunca çok üzüldü ama yir.e ailesinin yanına döndü.

Birkaç hafta geçti. Siddharta bir akşam arabasının hazırlanmasını istedi. Nehre gidip yıkanacaktı. Giderlerken atları yol kenarındaki hendekte çürümekte olan bir ceset yüzünden ürktüler. Böyle şeyleri görmesine hiç izin verilmemiş olan genç prens irkildi ama Channa ona böyle ufak tefek şeylere aldırmamasını söyledi. Dünya ölülerle doluydu. Her şeyin bir sonu vardı, hayatın kanunu böyleydi. Hiçbir şey sonsuz değildi. Hepimiz mezara girecektik ve bundan kurtuluş yoktu.

O akşam Siddharta evine döndüğünde müzikle karşılandı. O yokken karısı bir oğlan çocuğu doğurmuştu. Artık tahtlarının bir varisi olmasının sevinciyle halk, davullar çalarak kutlama yapıyordu. Oysa Siddharta onların sevincini paylaşmadı. Hayatın üzerin-

BURADA ÇOK AZ İNSAN YAŞIYOR
DİNSİZLER
DİNSİZLER
SİBİRYA
URAL DAĞLARI
SİBİRYA
DİNSİZLER
HIRİSTİYANLAR
DİNSİZLER
İSA BURADA DOĞDU
HİMALAYA DAĞLARI
KONFÜÇYÜS BURADA DOĞDU
JAPONYA
MÜSLÜMANLAR
ÇİN
BUDİSTLER
MEKKE
ARABİSTAN
VİNHYA DAĞLARI
BUDDHA BURADA DOĞDU
DİNSİZLER
FİLİPİNLER
ESKİ DÜNYANIN DİNLERİ
BRAHMANLAR
HİNDİSTAN
ON BEŞİNCİ YÜZYILDAN BU YANA MÜSLÜMANLAR. ONDAN ÖNCE BUDİSTLER.

Üç büyük din

deki örtü kalkmış, Siddharta insanın varlığının dehşetlerini öğrenmişti. Ölüm ve ıstırabın görüntüsü, nereye giderse kâbus gibi peşindeydi.

O gece Ay pırıl pırıldı. Siddharta uyandı ve düşüncelere boğuldu. Varoluş bilmecesinin bir çözümünü buluncaya dek mutlu olamazdı artık. Çözümü sevdiklerinden uzakta aramaya karar verdi, Yasodhara'nın bebekle birlikte uyuduğu odaya yavaşça girip onlara baktı, sonra da sadık Channa'yı çağırtarak ona peşinden gelmesini söyledi.

İki adam birlikte gecenin karanlığına karıştılar. Birisi ruhuna huzur bulmak istiyordu, diğeri de sevgili bir efendiye sadakatle hizmet etmek.

Siddharta'nın yıllarca aralarında gezindiği Hindistan halkı, o sırada bir değişim içindeydi. Ataları, yani yerli Hintliler, savaşçı Ariler (bizim uzak kuzenlerimiz) tarafından pek bir güçlük olmadan fethedilmişti ve ondan sonra on milyonlarca insan Ari hâkimiyeti altına girmişti. Ariler iktidarı ellerinde tutabilmek için nüfusu çeşitli sınıflara ayırdılar ve yerli halk üzerinde en katı biçimde uygulanan bir "kast" sistemini yavaş yavaş yürürlüğe soktular. Hint-Avrupalı fatihlerin varisleri, en yüksek "kast" olan savaşçılar ve asiller sınıfıydı. Onların arkasından rahipler kastı geliyor, onu da köylüler ve iş adamlarının oluşturduğu üçüncü kast takip ediyordu. Parya adı verilen eski yerliler, nefret edilen, zavallı ve başka bir şey olmayı umut bile edemeyen zavallı kölelerdi.

İnsanların dini bile kast sistemine göreydi. Eski Hint-Avrupalılar, binlerce yıllık göçebelik maceraları sırasında pek çok tuhaf olay yaşamıştı. Bu olaylar, Veda adı verilen bir kitapta toplanmıştı. Kitap, Avrupa'nın çeşitli dillerine, Yunancaya, Latinceye, Rusçaya, Almancaya ve başkalarına yakın bir dil olan Sanskritçeydi. İlk üç kastın bu kutsal kitabı okumasına izin veriliyordu. En düşük kastın nefret edilen üyeleri paryalarınsa Veda'nın içindekileri öğrenmesine izin yoktu. Bir paryaya kutsal kitabı öğreten soylunun veya rahibin başına gelmeyen kalmazdı.

Bu yüzden Hint halkının çoğu sefalet içinde yaşıyordu. Gezegen onlara çok az mutluluk verdiğinden, çektikleri acılardan kurtu-

luşun çaresi başka bir yerden gelmeliydi. Gelecekteki varlıklarının mutluluğunu düşünerek biraz olsun teselli bulmaya çalışıyorlardı.

Hint halkının hayatın ve ölümün en yüksek hükümdarı olarak kabul ettiği yaratıcı Brahma'ya, en büyük kusursuzluk simgesi olarak tapınılıyordu. Brahma gibi olmak, para ve güce duyulan bütün hırslardan arınmak varoluşun en yüce amacı olarak kabul ediliyordu. Kutsal düşünceler, kutsal görevlerden üstün tutuluyor; pek çok insan çöllere gidiyor, ağaç yaprakları yiyerek yaşıyor ve Bilge, İyi ve Merhametli Brahma'nın görkeminin kusursuz mutluğunu bulmak için vücutlarını aç bırakıyordu.

Gerçeği şehirlerin ve köylerin karmaşasından uzakta aramayı tercih eden bu yalnız gezginleri sık sık gözlemlemiş olan Siddharta, onlar gibi yapmaya karar verdi. Saçlarını kesti. İncilerini ve yakutlarını çıkartıp sadık Channa'ya vererek bir veda mesajıyla ailesine gönderdi. Genç prens bundan sonra yanında tek bir kişi bile olmadan vahşiliğe daldı.

Onun kutsal davranışının ünü kısa süre sonra dağlara yayıldı. Beş genç adam yanına gelerek onun bilge sözlerini dinlemek için izin istediler, Siddharta da peşlerinden gelecek olurlarsa onların lideri olmayı kabul etti. Böylece anlaştılar; Siddharta da onları tepelere götürdü ve Vindhya Dağları'nın yalnız zirvelerinin arasında altı yıl boyunca onlara bildiği her şeyi öğretti. Ne var ki, bu çalışma süresinin sonunda hâlâ kusursuzluktan çok uzak olduğunu hissediyordu. Terk etmiş olduğu dünya onu ayartmayı sürdürüyordu. Öğrencilerinden kendisinden ayrılmalarını istedi ve eski bir ağacın köklerinin üstünde oturarak kırk dokuz gün ve gece boyunca oruç tuttu. Sonunda da ödülüne kavuştu. Ellinci akşamın alacakaranlığı çökerken, Brahma bu sadık hizmetkârına göründü. O andan itibaren Siddharta Buda adını aldı ve insanları mutsuz ölümlü kaderlerinden kurtarmaya gelen Arif Kişi olarak saygı gördü.

Buda, hayatının son kırk beş yılını Ganj Nehri vadisinde, boyun eğme ve uysallık konusundaki basit dersini herkese öğreterek geçirdi. MÖ 488'de dolu dolu bir hayat yaşamış ve milyonlarca insanın sevgisini kazanmış olarak öldü. Öğretilerini tek bir sınıf için yaymamıştı. En aşağıdaki paryalar bile onun öğrencisi olabilirdi.

Ne var ki bu durum bütün yaşayan varlıkların eşitliğini ön gören ve insanlara yeniden dünyaya gelme (reenkarnasyon) umudu veren bir inancı yok etmek için ellerinden geleni yapmış olan soyluların, rahiplerin ve tüccarların hiç hoşuna gitmedi. Olabildiğince süratli bir şekilde, Hint halkına oruç tutturan ve günahkâr bedene işkence eden eski Brahman öğretilerine geri dönmelerini söylediler ama Budizm ortadan kaldırılamıyordu. Arif Kişi'nin dersleri yavaş yavaş Himalaya vadileri boyunca yayılarak Çin'e ulaştı, oradan da Sarı Deniz'i geçerek efendilerinin bilgeliğini Japon halkına aktardılar. Japonlar, güç kullanmalarını yasaklayan bu büyük ustanın iradesine sadakatle boyun eğdiler. Bugün her zamankinden fazla insan Buda'yı öğretmen olarak kabul ediyor ve sayıları, Muhammet'in ve İsa'nın inananlarının toplam sayısından fazla.

Çin'in bilge yaşlı adamı Konfüçyüs'e gelince, onun hikâyesi sade bir hikâye. MÖ 550 yılında doğan Konfüçyüs, sakin, onurlu ve olaysız bir hayat sürüyordu. O sırada Çin'de güçlü bir merkezi hükümet yoktu ve Çinliler şehir şehir dolaşıp yağma ve soygun yapan, cinayet işleyen, Kuzey ve Orta Çin'in işlek ovalarını açlıktan ölen insanlarla dolu bir vahşet ortamı haline çeviren haydutların ve suç baronlarının insafına kalmıştı.

Halkını seven Konfüçyüs, onları kurtarmaya çalıştı. Şiddet kullanılması taraftarı değildi, çok barışsever bir insandı. İnsanları bir sürü yeni yasayla yola getirmenin mümkün olacağını düşünmüyor, tek olası kurtuluşun yüreklerdeki değişiklik olacağına inanıyordu. Böylece doğu Asya'nın vahşi ovalarında yaşayan milyonlarca insanın karakterini değiştirmek gibi görünüşte imkânsız bir işe girişti. Çinliler dinle bizim bu sözcüğü anladığımız şekilde ilgilenmemişlerdi hiç. Çoğu ilkel insan gibi hortlaklara ve kötü ruhlara inanıyorlardı ama peygamberleri yoktu, "açığa çıkarılmış bir gerçek" bilmiyorlardı. Büyük manevi liderler arasında görüntüler görmeyen, ilahi bir gücün habercisi olduğunu iddia etmeyen ve yukarıdan gelen seslerden ilham aldığını hiçbir zaman söylemeyen neredeyse tek kişi Konfüçyüs'tür.

Buda dağlara gidiyor

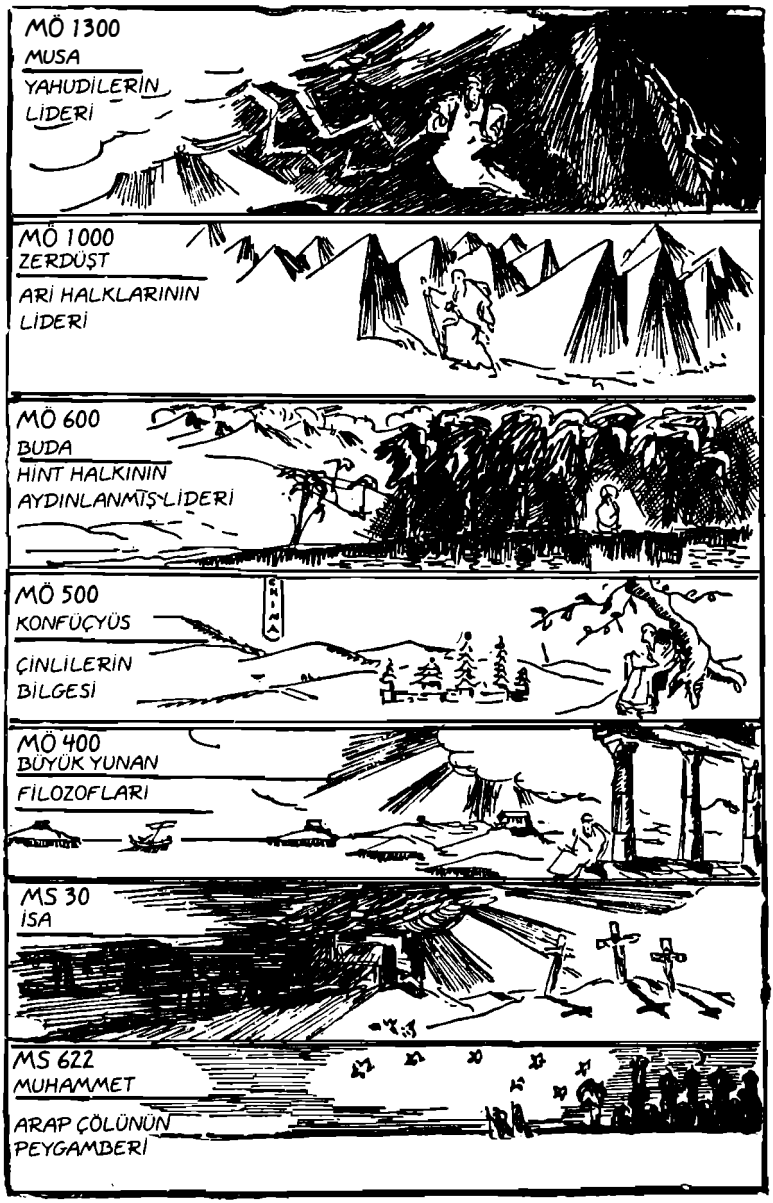
O yalnızca, sık sık sadık flütünün melankolik notalarına ve yalnız başına yaptığı gezintilere kapılan, çok duygulu ve merhametli bir adamdı. Şan şöhret peşinde değildi. Kimsenin onun peşinden gelmesini veya ona tapmasını istemiyordu. Eski Yunan filozoflarını, özellikle de karşılığında herhangi bir şey beklemeden, yalnızca rahat bir vicdanın sağladığı huzurlu ruh haline kavuşmak için doğru yaşamaya ve doğru düşünmeye inanan Stoacıları anımsatıyordu.

Konfüçyüs çok hoşgörülü bir adamdı. Diğer büyük Çinli önderi, Taoizm adı verilen ve aslında Altın Kural'ın erken bir Çin versiyonundan ibaret olan felsefe sisteminin kurucusu Lao Tzu'yu ziyaret etmek için yolunu değiştirdi.

Konfüçyüs kimseye nefret beslemez, kendine hâkim olma erdemini öğretirdi. Onun öğretisine göre gerçekten değerli bir insan öfkeye yenik düşmez ve kaderin karşısına çıkardıklarını, ne olursa olsun her şeyin olması gerektiği gibi gerçekleştiğini bilen bilgelerin sakinliğiyle karşılardı.

İlk başlarda Konfüçyüs'ün sadece birkaç öğrencisi vardı. Bu sayı yavaş yavaş arttı. MÖ 478 yılındaki ölümünden önce, Çinli kral ve prenslerden bazıları onun öğretisine katılmıştı. İsa Beytüllahim'de dünyaya geldiği sırada, Konfüçyüs felsefesi çoktan çoğu Çinlinin zihinsel düzeni haline gelmişti. Bu felsefe o zamandan beri onların hayatını etkilemeyi sürdürse de, saf, özgün hali değişikliklere uğradı. Çoğu din zamanla değişikliğe uğrar. İsa alçakgönüllülüğü, uysallığı ve dünyevi hırslardan uzaklaşmayı öğütlemişti ama onun Golgotha Tepesi'nde çarmıha gerilmesinden on beş yüzyıl sonra Hıristiyan kilisesinin başı, Beytüllahim'deki ıssız ahıra uzaktan yakından benzemeyen binalar dikmek için milyonlar harcıyordu.

Lao Tzu Altın Kural'ı öğretmişti. Cahil kitleler, üç yüzyıldan kısa bir sürede onu gerçek ve çok acımasız bir tanrıya dönüştürdüler ve bilgece emirlerini sıradan bir Çinli'nin hayatını bitmek bilmez korkular ve dehşetlerle dolduran batıl inançlardan oluşan bir çöp yığınının altına gömdüler.

Büyük manevi liderler

Konfüçyüs öğrencilerine anne ve babalarına saygı göstermelerinin güzelliğini öğretmişti. Bu öğrenciler kısa bir süre sonra ölmüş anne babalarının hatıralarına çocuklarının ve torunlarının mutluluğundan daha fazla değer vermeye başladılar ve geleceğe bile bile sırt çevirip, geçmişin uçsuz bucaksız karanlığıyla boy ölçüşmeye çalıştılar. Atalara tapınmak, dini bir sistem halini aldı. Bir dağın güneş alan, verimli tarafındaki bir mezarlığı bozmaktansa, insanlar pirinç ve buğdaylarını herhangi bir şeyin yetişmesinin mümkün olmadığı diğer taraftaki çıplak kayalıklara ekiyor, ata mezarlarının kutsallığının bozulmasındansa açlık ve kıtlığa razı oluyorlardı.

Yine de, Konfüçyüs'ün bilge sözleri Doğu Asya'nın sürekli artan milyonlarca insanı üzerindeki etkisini asla tam anlamıyla kaybetmedi. Onun akıllıca deyişleri ve ön görülü gözlemleri, bütün Çinlilerin ruhuna bir sağduyu felsefesi ekleyerek, ister buhar içindeki bir bodrumda çalışan çamaşırcı olsun, ister korunaklı bir sarayın duvarları arkasında yaşayan, geniş toprakların hâkimi olsun, hepsinin hayatında bir iz bıraktı.

On altıncı yüzyılda, batı dünyasının hevesli ama göreceli olarak daha az gelişmiş Hıristiyanları, eski doğu dinleriyle karşılaştılar. Oraya ilk ulaşan İspanyollar ve Portekizliler, Buda'nın barış dolu heykellerine bakıp Konfüçyüs'ün saygıdeğer resimlerini incelediler ve bu değerli bilginlerin gizemli gülümsemelerinden ne anlam çıkaracaklarını kesinlikle bilemediler. Kolay yolu seçerek, bu acayip ilahların putperestçe ve kâfirce bir şeyi simgeleyen şeytanlar olduğuna ve kilisenin sadık evlatlarının saygısını hak etmediklerine karar verdiler. Buda'nın veya Konfüçyüs'ün ruhu ne zaman baharat ve ipek ticaretine karışmış gibi görünse, Avrupalılar "şeytan etkisine" karşı kurşunla saldırıya geçiyordu. Tabii çok bariz dezavantajları olan böyle bir sistem, yakın gelecek için iyi şeyler vaat etmeyen kötü niyetlerle dolu, sevimsiz bir miras bıraktı bize.

43
Reform

İnsanın gelişmesi, daima ileri-geri sallanan muazzam büyüklükte bir sarkaca benzer. Rönesans döneminin dinsel kayıtsızlığı ve sanatsal ve edebi heveslerinin ardından, sanatsal ve edebi kayıtsızlık ve reforma yönelik dinsel heves dönemi geliyor

Elbette reformu duymuşsunuzdur. Gözünüzün önüne, "dinsel özgürlük" elde etmek için okyanusu geçen küçük ama cesur bir grup geliyordur. Zaman içerisinde reform, özellikle Protestan ülkelerde olmak üzere belli belirsiz bir biçimde "düşünce özgürlüğü" anlamına gelir oldu. Martin Luther, gelişmenin öncüsü olarak kabul edilir ama tarih şanlı atalarımıza yöneltilen övgü dolu konuşmalardan fazla bir şey olduğunda, Alman tarihçi Ranke'nin sözleriyle ifade etmek gerekirse, "gerçekte neler olduğunu" anlamaya çalıştığımızda, geçmişin önemli bir bölümü bambaşka bir ışığın altına tutulmuş olur.

İnsan yaşamında pek az şey ya tamamen kötü ya da tamamen iyidir. Pek az şey ya siyah ya da beyazdır. Herhangi bir tarihi olayın bütün iyi ve kötü yanlarını dile getirmek, dürüst tarihçinin görevidir. Hepimiz kişisel beğeni sahibi olduğumuz ve bazı şeylerden de hoşlanmadığımız için, bunu yapmak epey zor bir iştir. Yine de elimizden geldiği kadar adil olmalı ve önyargılarımızın bizi çok fazla etkilemesine izin vermemeliyiz.

Örneğin beni ele alalım. Çok Protestan bir ülkenin çok Protestan bir bölgesinde büyüdüm. On iki yaşıma gelene dek, hayatımda hiç Katolik görmemiştim. Sonra onlarla karşılaştığımda çok büyük huzursuzluk duydum. Biraz korkuyordum. Alba Dükü insanları Lutherci ve Kalvenci dinsizliklerden kurtarmak isterken İspanyol engizisyonu tarafından yakılan, asılan, parçalara ayrılan binlerce

kişinin hikâyesini biliyordum. Bütün bunlar benim için son derece gerçek, bir gün önce olmuş gibiydi. Aynı şeyler tekrar olabilirdi. Aziz Bartolomeos Yortusu katliamı gibi bir katliam daha yaşanabilirdi. O zaman zavallı ben, pijamalarımın içinde öldürülürdüm, vücudum da pencereden atılırdı. Soylu amiral de Coligny'nin başına bunlar gelmişti.

Uzun süre sonra, birkaç yıllığına Katolik bir ülkeye yerleştim. Oranın insanlarını, eski yurttaşlarım kadar iyi, hoşgörülü ve zeki buldum ve büyük bir şaşkınlıkla reformun Protestanlar kadar Katolikler için de gerçekleşmiş olduğunu fark ettim.

Elbette reform çağında gerçekten yaşamış olan on altıncı ve on yedinci yüzyılların iyi insanları işe böyle yaklaşmıyorlardı. Onlar her zaman haklı düşmanları da her zaman haksızdı. Ya asarsın ya da asılırsın dünyasıydı ve iki taraf da asma işini yapmayı tercih ediyordu. Eh, bu da son derece insani bir şeydir ve kimse bunun için suçlanamaz.

Hatırlaması kolay bir yıl olan ve imparator Şarlken'in doğduğu 1500 yılındaki haliyle dünyaya baktığımız zaman, gördüklerimiz şunlar. Ortaçağın feodal düzensizliği yüksek oranda merkezileşmiş krallıkların kurulmasına sebep oldu. Bu krallıkların en güçlü hükümdarı ise, daha beşiğinde sallanan bir bebek olan Karl'dı. Fernando ile Isabella'nın ve ortaçağ şövalyelerinin sonuncusu olan I. Maximilian ile Fransa'ya karşı başarılı bir savaş yürütmesine rağmen bağımsız İsviçreli köylüler tarafından öldürülmüş olan hırslı Burgondia dükü Cesur Charles'ın kızı Mary'nin torunuydu. Bu sayede çocuk Karl, anne ve babasının, büyükanne ve büyükbabalarının, amcalarının, dayılarının, kuzenlerinin ve halalarıyla teyzelerinin Avusturya, Hollanda, Belçika, İtalya ve İspanya'daki toprakları ile Asya, Afrika ve Amerika'daki kolonileri aracılığıyla haritanın önemli bir kısmının mirasçısı olmuş oluyordu. Karl, kaderin garip bir oyunu sonucunda Gent'te, Almanların kısa süre önce Belçika'yı işgal ettikleri sırada hapishane olarak kullanmış oldukları Flandr Kontluğu şatosunda doğdu ve İspanyol kralı ve Alman İmparatoru olmasına rağmen, Flaman eğitimi almıştır.

Babası öldüğünden (zehirlendiği söylenir ama bu hiçbir zaman kanıtlanamamıştır), annesi de aklını yitirdiğinden (kadın hükümdarlık topraklarında içinde ölmüş kocasının cesedinin olduğu bir tabutla dolaşıyordu), çocuk teyzesi Margaret'in sıkı terbiyesine bırakılmıştı. Almanları, İtalyanları, İspanyolları ve yüz değişik halkı idare etmek zorunda olan Karl, bir Flaman olarak büyüdü. Katolik kilisesine sadakatle bağlıydı ama dinsel hoşgörüsüzlüğe karşıydı. Çocukluğundaki tembelliği, büyüdüğünde de devam etmişti. Ne var ki kader onu dünyanın dinsel ateşle yandığı bir dönemde hükümdarlık etmeye mecbur kılmıştı. Karl durmadan Madrid'den Innsbruck'a, Brugge'den Viyana'ya gidip duruyordu. Huzur ve sessizlikten hoşlanırken, daima savaş halindeydi. Elli beş yaşında, bu kadar nefret ve bu kadar aptallık karşısında duyduğu şiddetli tiksinti, onu insanlığa sırt çevirmeye zorladı. Karl bundan üç yıl sonra çok yorgun ve hayal kırıklığına uğramış bir adam olarak yaşama veda etti.

İmparator Karl hakkında söyleyeceklerimiz bunlar. Peki ya dünyanın ikinci büyük gücü olan kilise? Kilise, dinsizleri fethedip onlara dindar ve erdemli bir yaşam sürmenin güzelliklerini anlatmak üzere yola çıkmış olduğu ortaçağdan beri çok değişmişti. Her şeyden önce, artık gereğinden fazla zengindi. Papa, alçakgönüllü bir Hıristiyan sürüsünün çobanı değil, muazzam bir sarayda etrafı ressamlar, müzisyenler ve ünlü yazarlarla çevrili olarak yaşayan birisiydi. Kiliseler ve şapeller, azizlerin Yunan tanrılarına gereğinden fazla benzediği yeni resimlerle doluydu. Papa zamanını sanat ve devlet işleri arasında eşit olmayan bir biçimde paylaştırıyordu. Devlet işleri zamanının ancak yüzde onunu alırken, geri kalan yüzde doksanlık kısım Roma heykelleri, yeni bulunmuş Yunan vazoları, yeni bir yazlık için çizilen planlar ve yeni bir oyunun provalarıyla aktif olarak ilgilenmekle geçiyordu. Başpiskoposlar ve kardinaller, papayı takip ettiler. Piskoposlar başpiskoposları taklit etmeye çalıştı. Öte yandan köy papazları görevlerine sadık kalarak kötülük dolu dünyadan, güzellik ve zevke duyulan dinsizce sevgiden uzak

durdular. Keşişlerin basitlik ve fakirlik yolunda etmiş oldukları eski yeminlerini unutmuş gibi görünerek, skandal yaratmayı pek umursamadan büyük bir mutluluk içinde yaşadıkları manastırlara girmediler.

Son olarak, sıradan halktan bahsedelim. Durumları, şimdiye dek olmadığı kadar iyiydi. Daha zenginlerdi, daha iyi evlerde yaşıyorlardı, çocukları daha iyi okullara gidiyordu, şehirleri de çok daha güzeldi. Ayrıca ateşli silahlar da onları eski düşmanları olan ve yüzyıllardır her türlü ticaretlerini en ağır şekilde vergilendiren soyguncu baronlarla eşit duruma gelmelerini sağlamıştı. Reformun başrol oyuncuları bunlardı işte.

Şimdi gelelim Rönesans'ın Avrupa'ya yaptıklarına bakmaya. Bu sayede eğitim ve sanat konusundaki canlılığın nasıl olup da peşinden dinsel konulara yönelik ilginin yeniden hayat bulmasını getirdiğini anlayacaksınız. Rönesans İtalya'da başladı. Oradan Fransa'ya yayıldı. Mağribilerle beş yüz yıl süren savaşın insanları dini konularda çok dar kafalı ve bağnaz hale getirdiği İspanya'da pek başarılı olamadı. Halka gittikçe genişledi ama Alpler geçildikten sonra Rönesans bir değişime uğradı.

Bambaşka bir iklimde yaşayan Kuzey Avrupa halkları, güney komşularıyla alışılmadık biçimde zıt bir hayat görüşüne sahiplerdi. İtalyanlar güneşin altında, açık havada yaşıyordu. Gülmek, şarkı söylemek ve mutlu olmak onlar için çok kolaydı. Almanlar, Hollandalılar, İngilizler ve İsveçlilerse zamanlarının çoğunu kapalı yerlerde, rahat küçük evlerinin kapalı pencerelerini döven yağmurun sesini dinleyerek geçiriyorlardı. O kadar da çok gülmüyor, her şeyi ciddiye alıyorlardı. Ölümsüz ruhlarının daima bilincindeydiler ve kutsal olduğunu düşündükleri şeyler konusunda şaka yapmaktan hoşlanmazlardı. Rönesans'ın hümanist kısmı, yani kitaplar, eski yazarların çalışmaları, ders ve dilbilgisi kitapları çok ilgilerini çekmişti ama İtalya'daki Rönesans'ın temel sonuçlarından biri olan eski Yunan ve Roma'nın pagan medeniyetlerine olan genel eğilim kalplerini dehşetle dolduruyordu.

Ne var ki papalık ve kardinaller ekibi neredeyse tamamen İtalyanlardan oluşuyordu, onlar da kiliseyi insanların resimden, müzikten ve tiyatrodan bahsettikleri hoş bir kulübe çevirmişlerdi ve din konusunu pek az konuşuyorlardı. Böylece ciddi kuzeyle, daha uygar ama keyfine düşkün ve kayıtsız güney arasındaki ayrım her geçen gün daha da büyümeye başladı. Kimse kilisenin altında bulunduğu tehdidi fark etmiyordu.

Reform hareketinin İsveç'te veya İngiltere'de değil de Almanya'da gerçekleşmiş olmasını açıklayacak birkaç küçük sebep var. Almanlar Roma'ya karşı eski bir kin güdüyorlardı. İmparatorla Papa arasında bitmek bilmeyen kavgalar, karşılıklı bir öfke doğurmuştu. Hükümetin güçlü bir kralın elinde olduğu diğer Avrupa ülkelerinde hükümdarlar uyruklarını rahiplerin açgözlülüğünden korumayı büyük ölçüde başarmıştı. Sürekli kargaşa içinde olan prenslikler gölge bir imparator tarafından yönetildiği Almanya'da ise iyi vatandaşlar az çok piskoposların ve papazların insafına kalmıştı. Bu din adamları Rönesans dönemi papalarının hobisi olan devasa büyüklükte kiliseler için yüksek miktarda para toplamaya çalışıyorlardı. Almanlar dolandırıldıklarını düşünüyorlardı ve tabii bu durumdan memnun değillerdi.

Tabii bir de Almanya'nın matbaanın anavatanı olduğu gibi pek de fazla dile getirilmeyen bir gerçek var. Kuzey Avrupa'da kitap ucuzdu ve İncil artık yalnızca rahiplerin sahip olduğu ve açıkladığı gizemli bir elyazması değil, ailenin babasının ve çocuklarının Latince bildiği pek çok evde bulunan bir kitaptı. Böylece bütün aileler, kilisenin kanunlarına aykırı bir şekilde İncil okumaya başladı ve papazların onlara anlattığı pek çok şeyin, kutsal kitabın özgün metninde farklı bir şekilde anlatıldığını fark ettiler. Bu şüpheye yol açtı. İnsanlar soru sormaya başladılar. Tabii sorular cevap bulamadıklarında genellikle büyük meselelere yol açarlar.

Saldırı, kuzeyin hümanistlerinin keşişlerin üzerine ateş açmasıyla başladı. Vikingler yüreklerinin derinliklerinde Papa'ya karşı hâlâ büyük saygı ve hürmet besliyorlardı, o yüzden saldırılarını doğrudan kutsal majestelerinin kendisine yöneltmemişlerdi. Oysa

zengin manastırlarının koruyucu duvarlarının arkasında yaşayan tembel ve cahil keşişler, iyi bir eğlenceydi.

Ne ilginçtir ki bu savaşın lideri kilisenin en sadık çocuklarından biriydi. Hollanda'nın Rotterdam şehrinde doğmuş fakir bir çocuk olan Gerard Gerardzoon, yani yaygın olarak bilinen ismiyle Desiderius Erasmus, Thomas Kempis'in okuduğu Deventer'deki Latin okulunda eğitim almıştı. Rahip olmuş ve bir süre manastırda yaşamıştı. Çok seyahat etmişti, hakkında yazdığı yerleri tanırdı. Halkın okuyacağı makaleler yazmaya başladığında (günümüzde olsa, kendisine başyazar unvanı verilirdi), dünya "Meçhul Adamdan Mektuplar" adıyla yayımlanan bir dizi mektuptan büyük keyif aldı. Bu mektuplarda ortaçağ keşişlerinin genel aptallığı ve kibri, günümüzün hicivli şiirlerine benzeyen Almanca-Latince olarak yazılmış acayip nükteli bir şiirle anlatılıyordu. Son derece eğitimli ve ciddi bir bilgin olan Erasmus hem Latince hem de Almanca biliyordu. Düzeltilmiş Yunanca metinle birlikte Latinceye çevirdiği Yeni Ahit'in ilk güvenilir metni de onun elinden çıkmıştır. Ciddi olmasına ciddiydi ama bir yandan da Romalı şair Horace'a ve onun "gerçeği dudaklarımızda bir gülümsemeyle dile getirmemizi" hiçbir şeyin engelleyemeyeceği ilkesine inanıyordu.

1500 yılında İngiltere'de Sör Thomas Moore'u ziyarete gittiği sırada çalışmalarına birkaç hafta ara verdi ve "Deliliğe Övgü" isimli komik küçük bir kitap yazdı. Erasmus bu kitabında keşişlere ve onların inançlı takipçilerine, silahların en tehlikelisi olan mizahla saldırıyordu. Kitap, on altıncı yüzyılın en popüler kitabı oldu, pek çok dile çevrildi ve Erasmus'un diğer çalışmalarının da dikkat çekmesini sağladı. Bu çalışmalarda, kilisenin pek çok yanlış uygulamasının reformdan geçirilmesini savunan Erasmus, diğer hümanistlere Hıristiyanlığın bu büyük yeniden doğuşunu sağlamaları konusunda kendisine destek olmaya davet ediyordu.

Ne var ki, bu kusursuz planlar bir sonuca ulaşamadı. Erasmus, kilise düşmanlarını memnun edemeyecek kadar mantıklı ve hoşgörülüydü. Onlar daha zorlu bir lider arıyorlardı.

O zorlu lider de geldi. Adı Martin Luther'di.

Luther İncil'i tercüme ediyor

Kuzey Almanya'nın bir köyünde doğan Luther çok zeki ve çok yürekli bir adamdı. Augustinius tarikatının bir papazıydı ve tarikatın Sakson yöresindeki örgütünde önemli bir kişilikti. Sonra Wittenberg'deki ilahiyat okulunda profesörlük yapmaya ve anavatanı Saksonya'nın saban süren bilgisiz çocuklarına kutsal metinleri açıklamaya başladı. Bol bol boş zamanı vardı, o da bu zamanı Eski ve Yeni Ahitlerin özgün metinlerini inceleyerek değerlendiriyordu. Kısa sürede İsa'nın sözleriyle Papalar ve piskoposlar tarafından verilen vaazlar arasındaki büyük farkları anladı.

1511 yılında Martin Luther, resmi bir iş için Roma'ya gitti. Borgia ailesi mensubu Papa VI. Alexander, kızı ve oğlu hesabına büyük ölçüde zenginleştikten sonra ölmüştü. Onun ardılı olan ve karakteri yanına yaklaşmayı olanaksız kılan II. Julius ise, zamanının büyük kısmını dövüşerek, inşaatlarla ilgilenerek geçiriyordu. Bu ciddi fikirli Alman ilahiyatçı, II. Julius'ta etkilenecek bir dindarlık bulamadı ve Wittenberg'e büyük bir hayal kırıklığına uğramış olarak döndü. Oysa daha kötü şeyler de olacaktı.

Papa Julius'un masum ardıllarının üzerine yıkmış olduğu devasa Aziz Peter Kilisesi, inşaatı ancak yarı yarıya tamamlanmış olmasına rağmen tamirata ihtiyaç duyuyordu. VI. Alexander, Papalık hazinesindeki her kuruşu harcamıştı. 1513 yılında Julius'un ardından Papa olan X. Leo, iflasın eşiğindeydi. O da para toplamak için eski bir yönteme başvurarak, "endüljans" satmaya başladı. Endül-

jans, belli bir ücret karşılığında günahkâra Araf'ta geçirmesi gereken sürenin kısalacağı sözünü veren bir parşömen parçasıydı, bu da ortaçağın son dönemlerinin inancına göre son derece doğru bir şeydi. Kilise, ölmeden önce gerçekten pişman olanların bütün günahlarını affetme yetkisine sahip olduğuna göre, azizlerle olan ilişkileri aracılığıyla ruhun Araf'ın gölgeli diyarlarında arınarak geçireceği süreyi kısaltma hakkına da sahipti.

Bu endüljansların para karşılığı satılması talihsizlikti ama onlar sayesinde kolayca gelir elde ediliyordu, üstelik endüljans için para ödeyemeyecek kadar fakir olanlar da bunu bedava alabiliyorlardı.

1517 yılında, Saksonya bölgesindeki endüljansların satılması ayrıcalıklı olarak Johan Tetzel isimli bir Dominiken papazına verilmişti. Peder Johan üçkâğıtçı bir satıcıydı. Hatta işin aslı, biraz fazla hevesliydi. İş yöntemleri, küçük dükalığın dindar insanlarını öfkeyle dolduruyordu. Çok dürüst bir adam olan Luther, o kadar öfkelendi ki, gözü kara bir harekete girişti. 1517 yılının 31 Ekim gününde, saray kilisesine giden Luther, kilisenin kapısına endüljans satışına karşı çıkan doksan beş maddelik bir bildirge astı. Bildirge Latince yazılmıştı. Luther'in bir ayaklanma çıkartma gibi bir niyeti yoktu. Bir devrimci değildi o. Yalnızca endüljans yapısına karşı çıkıyor ve bu konudaki düşüncelerini meslektaşlarının da öğrenmesini istiyordu. Yaptığı, rahipler ve profesörler dünyası içinde kalacak bir hareketti, sıradan insanların önyargılarına başvurulmuyordu.

Neyazık ki, bütün dünyanın güncel dini meselelerle ilgilenmeye başladığı o günlerde, anında büyük bir zihinsel huzursuzluk yaratmadan herhangi bir şeyi tartışmak kesinlikle imkânsızdı. İki aydan daha kısa bir süre içinde bütün Avrupa Saksonyalı keşişin doksan beş maddelik bildirgesini konuşmaya başlamıştı. Herkes kendisine bir taraf seçti. Ne kadar önemsiz ilahiyatçı varsa, kendi görüşlerini yaymaya çalışıyorlardı. Papalık yetkilileri biraz telaşlanmaya başlamıştı. Wittenberg profesörüne Roma'ya gelip yaptıklarına bir açıklama getirmesi talimatını verdiler. Luther son derece akıllıca bir biçimde Huss'un başına gelenleri hatırladı ve Almanya'da kaldı. Aforoz edilerek cezalandırıldı. Hayranlıkla seyreden bir kalabalığın

önünde aforoz belgesini yaktı ve o andan sonra da Luther ile Papa arasında barış olasılığı kalmadı.

Luther bu konuda herhangi bir isteği olmamasına rağmen, hoşnutsuz Hıristiyanlardan oluşan büyük bir ordunun lideri olmuştu. Ulrich von Hutten gibi Alman vatanseverler onun yardımına koştular. Wittenberg, Erfurt ve Leipzig'deki öğrenciler, kilise Luther'i hapsetmeye çalıştığı takdirde onu savunacaklarını söylediler. Saksonya elektörleri, heyecanlı genç adamlara Luther'in Sakson toprakları üzerinde kaldığı sürece hiçbir zarar görmeyeceği konusunda güvence verdiler.

Bütün bunlar 1520 yılında oldu. Yirmi yaşındaki Şarlken, dünyanın yarısının hükümdarı olarak Papa ile iyi ilişkilerini sürdürmeye mecburdu. O da Ren Nehri'ndeki güzel Worms kentinde bir Diyet Meclisi, yani genel bir toplantı için çağrıda bulundu ve Luther'e de oraya gelerek sıra dışı davranışının açıklamasını yapmasını emretti. Artık Almanların ulusal kahramanı olan Luther gitti. Yazdığı veya söylediği tek bir kelimeyi bile geri almayı reddetti. Vicdanı yalnızca Tanrının sözlerine boyun eğiyordu, o da vicdanı uğruna yaşıyordu ve onun uğruna ölürdü.

Worms Meclisi uzun tartışmalar sonunda Luther'i Tanrı ve insanların önünde sürgün ilan etti ve Almanların ona yiyecek, içecek veya barınak sağlaması da, bu kalleş dinsizin yazdığı tek bir satırı okuması da yasakladı. Oysa büyük reformcu, herhangi bir tehdit altında değildi. Kuzey bölgelerde yaşayan Almanların büyük çoğunluğunun gözünde, meclisin kararı son derece haksız ve öfke uyandırıcı bir karardı. Daha da güvende olması için Luther'i Saksonya'nın bir elektörüne ait Wartburg Kalesi'nde sakladılar, o da bütün Alman halkı Tanrının sözlerini okuyup anlayabilsin diye İncil'i tamamıyla Almancaya çevirerek bütün Papalık otoritesine meydan okudu.

Artık reform ruhsal ve dinsel bir hareket değildi. Modern kilisenin güzelliklerinden nefret edenler, bu süreci anlamadıkları için hoşlanmadıkları şeylere saldırıp bunları yok ettiler. Fakir düşmüş şövalyeler, geçmiş günlerin kayıplarını telafi etmek için manastır-

lara ait olan topraklara el koydular. Memnuniyetsiz prensler imparatorun yokluğundan kendi güçlerini artırmak için faydalandılar. Yarı deli kışkırtıcıların önderliğindeki aç köylüler, fırsattan ellerinden geldiğince faydalanarak efendilerinin kalelerine saldırıp eski Haçlı ordularının hevesiyle yağmaladılar, öldürdüler ve yakıp yıktılar.

Bütün imparatorluğa gerçek bir kargaşa hâkim oldu. Bazı prensler "Protestanlığı" kabul ettiler (Luther'in "protestocu" takipçilerine bu isim veriliyordu) ve Katolik uyruklarına eziyet ettiler. Diğerleri Katolik olarak kalıp Protestan uyruklarını astılar. 1526 yılında toplanan Speyer Meclisi, bağlılıkla ilgili bu zor sorunun çözümü için, "bütün uyrukların prensleriyle aynı dinsel mezhepten olması gerektiğine" karar verdi. Bu da Almanya'yı bin kadar düşman dükalık ve eyaletten oluşan bir dama tahtasına çevirerek, normal siyasi büyümeyi yüzlerce yıl boyunca engelledi.

Luther 1546 yılının Şubat ayında öldüğünde, yirmi dokuz yıl önce endüljans satışı hakkındaki ünlü protestosunu gerçekleştirdiği kilisenin topraklarına gömüldü. Rönesans akımının kayıtsız, şakalar yapan ve gülen dünyası otuz yıldan kısa bir süre içinde reformun tartışan, kavga eden, iftiracı toplumuna dönüşmüştü. Papalığın evrensel ruhani imparatorluğu aniden sona erdi ve bütün Batı Avrupa, Protestanlarla Katoliklerin günümüz insanlarına Etrüsklerin esrarengiz yazıları kadar anlaşılmaz gelen ilahi öğretilerin zafer kazanması için birbirlerini öldürdükleri bir savaş alanına dönüştü.

44
Din Savaşları

Büyük dinsel mücadeleler çağı başlıyor.
Papalığın uygulamalarını "protesto" eden Hıristiyanlara
"Protestan" adı veriliyor.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllar, dinsel mücadeleler çağı oldu.

Dikkat edecek olursanız, etrafınızdaki herkesin durmadan "ekonomiden bahsettiğini", maaşlar, çalışma saatleri ve grev gibi konuların toplum hayatı üzerindeki etkileri konusunda konuştuğunu fark edeceksiniz. Bizim çağımızın ana konusu bu.

1600 ya da 1650 yılının zavallı çocukları daha kötü durumdaydı. "Din" sözünden başka bir şey duymuyorlardı. Kafaları, "kader", "dine dönme", "özgür irade" ve ister Katolik olsun, ister Protestan, "gerçek inanç sahibi" kişilerin belirsiz görüşlerini dile getiren yüz farklı sözcükle dolduruluyordu. Anne ve babalarının isteğine göre Katolik, Lutherci, Zwingliyen veya anabaptist olarak vaftiz edilirlerdi. İlahi bilgilerini Luther'in hazırladığı Augsburg soru-cevaplı dini öğretim kitabından, Kalven'in yazdığı "Hıristiyanlık Dininin Kurumları"ndan ediniyor veya İngiliz Dua Kitabı'nda bulunan İnancın Otuz Dokuz Maddesi'ni mırıldanıyorlardı ve onlara "gerçek inancı" yalnızca bunların temsil ettiği söyleniyordu.

Bir sürü evlilik yapmış İngiltere kralı VIII. Henry'nin kendini İngiliz kilisesinin mutlak hâkimi ilan ederek piskopos ve rahip atamaya yönelik Papalık haklarına sahip çıktığını ve kilisenin malını mülkünü satarak işlediği suçları duyuyorlardı. Birisi zindanlarıyla ve işkence odalarıyla tanınan Kutsal Engizisyondan bahsedecek olursa kâbus görüyor, aynı zamanda öfkeli Hollandalı Protestanlardan oluşan bir güruhun savunmasız on papazı ele geçirip, sırf başka bir inanca mensup olanları öldürmenin keyfine varmak için hepsini astığına dair eşit derecede dehşet dolu hikâyeler dinliyor-

lardı. İki rakibin güçlerinin bu kadar eşit olması talihsizlikti. Öyle olmasaydı, sorun çabucak çözülebilirdi. Oysa tam sekiz kuşak boyunca devam etti ve o kadar karışık bir hale geldi ki, burada size ancak en önemli ayrıntıları anlatabileceğim. Geri kalanları, pek çok reform tarihi kitabının birinden öğrenmeniz gerekecek.

Protestanların büyük reform hareketini, kilisenin bağrında gelişen bir reform takip etti. Yalnızca amatör hümanistler ve Roma ile Yunan antikalarıyla ilgilenen kimseler olan Papalar sahneden çekildi, yerlerine kutsal görevlerini gerçekleştirmek için günde yirmi saat çalışan ciddi insanlar geldi.

Engizisyon

Manastırların uzun süren ve epey utanılacak bir hale gelmiş olan mutluluğu sona erdi. Keşişler ve rahibeler, güneş doğarken yataktan kalkmaya, kilise büyüklerinin çalışmalarını takip etmeye, hastalara bakmaya ve ölmekte olanları teselli etmeye mecbur edildiler. Kutsal Engizisyon, matbaa yoluyla hiçbir tehlikeli öğretinin yayılmaması için gece gündüz nöbet tutuyordu. Tuhaf küçük teleskopuyla incelediği gökleri açıklamak konusundaki fikirlerini kendisine saklamadığı ve gezegenlerin hareketleriyle ilgili kilisenin resmi görüşüyle taban tabana zıt birtakım görüşler mırıldandığı için zavallı Galileo'nun hapse atıldığını söylemeden geçmek olmaz. Ne var ki, Papa'ya, rahipler sınıfına ve Engizisyona adil davranmak adına, Protestanların da bilim ve tıbba Katolikler kadar düşman olduğunu ve kendi başına bir şeyler araştıran insanları

aynı derecede bir cehalet ve hoşgörüsüzlük bildirgesiyle insanlığın en tehlikeli düşmanları olarak gördüğünü söylemek gerekir.

Büyük Fransız reformcu ve Cenova'nın (politik ve ruhani) diktatörü Calvin, Miguel Servet'i (ilk büyük anatomici Vesalius'un yardımcısı olarak ün kazanan İspanyol ilahiyatçı ve doktor) aramaya çalışan Fransız yetkililere yardım etti. Servet, Fransız hapishanesinden kaçmayı başarıp Cenova'ya sığınınca, Kalven bu parlak zekâlı adamı hapse attı ve uzun süren bir yargılama sonrasında dinsizlik suçuyla direğe bağlanıp yakılmasına izin verdi. Servet'in bir bilim adamı olarak ününe hiç aldırış etmedi.

Ve işler bu şekilde sürdü gitti. Konu hakkında elimizde çok az istatistiksel bilgi olsa da, Protestanlar Katoliklerden çok önce bu oyundan bıktılar. Dini inançları gerekçesiyle yakılan, asılan ve kafaları kesilen dürüst kadın ve erkeklerin çoğu, pek atik ama aynı zamanda pek de şiddetli olan Roma kilisesinin kurbanı oldular.

Hoşgörü (lütfen büyüdüğünüzde bunu hatırlayın) çok yakın tarihte ortaya çıkmış bir şeydir ve bugünkü "modern" dünyada bile insanlar ancak kendilerini fazla ilgilendirmeyen konularda hoşgörülü davranmaya eğilimlidirler. Bir Afrikalıya hoşgörü gösterir ve onun Müslüman veya Budist olmasına aldırmazlar, çünkü ne Müslümanlık ne de Budizm onlar için bir şey ifade eder. Oysa Cumhuriyetçi olan ve koruyucu gümrük vergilerinin yüksek tutulması gerektiğine inanan komşularının Sosyalist Parti'ye katıldığını ve gümrük vergilerinin kaldırılması gerektiğini düşünmeye başladığını öğrenirlerse hoşgörülerinin sonu gelir. O zaman, sevdiği ve saygı duyduğu en yakın dostunun Protestan (veya Katolik) kilisesinin korkunç dinsizliğine kurban düştüğünü öğrenen bir on yedinci yüzyıl Katolik'i (veya Protestan'ı) hangi sözleri kullanırsa, onlar da aynen o sözleri kullanırlar.

"Dinsizlik", çok kısa bir süre öncesine kadar bir hastalık olarak kabul ediliyordu. Günümüzde vücudunun ve evinin temizliğini ihmal eden, kendisini ve çocuklarını tifo veya başka bir önlenebilir hastalık tehlikesiyle karşı karşıya bırakan birisini görecek olursak, sağlık yetkililerine haber veriyoruz. Onlar da toplum güvenliğine

karşı tehdit oluşturan bu kişinin denetlenmesi için polisin yardımına başvuruyorlar. On altıncı ve on yedinci yüzyılda bir dinsiz, Protestan veya Katolik inançlarının dayandığı temel ilkelerden açık bir biçimde kuşku duyan bir kadın veya erkek, toplum için tifo taşıyan birisinden daha büyük bir tehlike olarak kabul ediliyordu. Tifo, vücudu yok edebilir, büyük ihtimalle de ederdi zaten. Oysa o çağ insanlarına göre dinsizlik, ölümsüz ruhu mahvederdi. O nedenle düzen düşmanlarına ve karşı polisi uyarmak bütün iyi ve mantıklı vatandaşların göreviydi. Bu yapmayan kişiler, kapı komşuları kolera veya çiçek hastalığına yakalanmışken en yakın doktora telefon etmeyen modern insan kadar suçlu görülürdü.

Yaşınız ilerledikçe, koruyucu hekimlik hakkında pek çok şey duyacaksınız. Koruyucu hekimlik, doktorların ancak insanlar hastalandıktan sonra onları tedavi etmek için ortaya çıkmak yerine; sağlıklı kişileri ve yaşadıkları koşulları inceleyip, temizliği sağlayarak, insanlara ne yemeleri gerektiğini anlatarak ve basit birkaç kişisel temizlik tavsiyesinde bulunarak hastalık yaratabilecek her türlü sebebi ortadan kaldırmaktır. Bu iyi doktorlar bununla da kalmayıp, okullara giderek çocuklara diş fırçasını nasıl kullanacaklarını ve soğuk algınlığından nasıl kaçınacaklarını öğretirler.

Size göstermeye çalıştığım gibi, bedensel hastalıkları ruhu tehdit eden hastalıklardan çok daha önemsiz kabul eden on altıncı yüzyıl dünyası, ruhani bir koruyucu ilaç sistemi geliştirdi. Bir çocuk ilk kelimelerini yazacak yaşa gelir gelmez, gerçek ("tek gerçek") inanç ilkeleri hakkında eğitilmeye başlanıyordu. Bu, Avrupa halklarının gelişimi üzerinde dolaylı yoldan iyi bir rol oynadı. Protestan topraklar kısa sürede okullarla doldu. Değerli zamanın büyük çoğunluğunu dini soruları cevaplamakla geçirseler de, bu okullar teolojik konular dışında da eğitim veriyorlardı. Okumayı teşvik ediyorlardı ve matbaacılık işinin zenginleşip gelişmesini sağlamışlardı.

Katolikler de geri kalmıyor, onlar da eğitime çok zaman ve emek harcıyorlardı. Kilise bu konuda yeni kurulan bir örgüt olan İsa Tarikatı'ndan (Cizvitler) büyük destek ve yardım gördü. Bu dik-

kate değer örgütün kurucusu, günahkâr maceralarla dolu bir yaşam sürdükten sonra tövbe eden bir askerdi. Bu İspanyol asker, Kurtuluş Ordusu tarafından doğru yolu bulmaları sağlanan kendisinden önceki tövbekârlar gibi hayatının geri kalanını daha az talihli olanlara yardımcı olmaya adamak ve bu yılları kilisenin hizmetinde geçirmek istiyordu.

Loyolalı Ignatius adındaki bu İspanyol, Amerika'nın keşfedilmesinden bir yıl önce doğmuştu. Yaralanmış ve sakat kalmıştı, tedavi için hastanedeyken Kutsal Bakire ile oğlunun bir görüntüsünü gördü. Görüntüler, önce ki yaşamının günahkârlığı yüzünden onu azarladılar. Ignatius Kutsal Topraklar'a giderek Haçlı görevlerini tamamlamak istediyse de, Kudüs'e yaptığı bir ziyaret ona bunun imkânsızlığını gösterince, o da dinsiz Luthercilerle savaşmaya yardımcı olmak üzere batıya döndü.

1534 yılında, Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde çalışıyordu. Yedi öğrenciyle birlikte bir kardeşlik derneği kurdu. Sekiz adam, dine adanmış hayatlar sürecekleri, zenginlik değil doğruluk peşinde koşacakları ve hem bedenlerini hem de ruhlarını kilisenin hizmetine sunacakları konusunda birbirlerine söz verdiler. Birkaç yıl sonra bu küçük kardeşlik örgütü düzenli bir örgüte dönüşmüş ve Papa III. Paulus tarafından İsa Tarikatı olarak tanınmıştı.

Loyola bir askerdi. Disipline ve üstlere kayıtsız şartsız itaat etmeye olan inancı, Cizvitlerin muazzam başarısını sağlayan en önemli etken oldu. Eğitim konusunda uzmanlaştılar. Öğretmenler, tek bir öğrenciyle bile konuşmalarına izin verilmeden önce çok sıkı bir eğitimden geçiriliyorlar, öğrencileriyle birlikte yaşıyor ve onların oyunlarına katılıyorlar, öğrencileri şefkatli bir ilgiyle takip ediyorlardı. Bunun sonucu olarak da görevlerini ortaçağ insanları kadar ciddiye alan yeni bir kuşak inançlı Katolik yetiştirdiler.

Akıllı Cizvitler bütün çabalarını fakirleri eğitmek için harcamıyorlardı. Kudretlilerin saraylarına da giriyor ve gelecekteki krallarla imparatorlara özel öğretmenlik yapıyorlardı. Bunun ne anlama geldiğini, size Otuz Yıl Savaşları'nı anlattığım zaman anlayacaksı-

nız. Dinsel fanatizmin bu korkunç ve en son patlamasından önce, başka pek çok şey oldu, onlara bakalım.

Şarlken ölmüş, Almanya ve Avusturya kardeşi Ferdinand'a kalmıştı. Bütün diğer topraklarıysa, İspanya, Hollanda, Hint Adaları ve Amerika'da oğlu Felipe'ye geçmişti. Felipe, Şarlken'le birinci dereceden kuzeni Portekizli bir prensesin oğluydu. Böyle bir evlilikten doğan çocukların biraz tuhaf olmaları kaçınılmazdır. Felipe'nin oğlu talihsiz Don Carlos, bir deliydi. Babasının onayıyla öldürüldü. Felipe tam anlamıyla çılgın değilse de, kilise konusundaki hevesi dinsel deliliğin sınırlarında dolaşıyordu. Tanrının kendisini insanlığın kurtarıcılarından birisi olarak atadığına inanıyordu. O nedenle dik kafalılık eden ve Majesteleri'nin görüşlerini paylaşmayanlar insanlık düşmanı kabul ediliyor ve böylelerinin dindar komşularının ruhlarını lekelememesi için hemen ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Elbette İspanya çok zengin bir ülkeydi. Yeni Dünya'nın bütün altın ve gümüşü, Kastilya ve Aragon hazinelerine akıyordu. Ne var ki ülke acayip bir ekonomik hastalığın pençesindeydi. Köylüleri, çalışkan erkekler ve daha da çalışkan kadınlardı. Oysa daha üst sınıflar, orduda, donanmada veya devlet memurluğundaki görevler dışında her türlü işe büyük bir hor görüyle yaklaşıyorlardı. Son derece çalışkan ve becerikli zanaatkârlar olan Mağripliler, zaten uzun bir süre önce ülkeden atılmışlardı. Bunun sonucunda da dünyanın hazine sandığı konumundaki İspanya, bir türlü zenginleşemiyordu çünkü bütün parasını İspanyolların kendileri için yetiştirmeyi ihmal ettikleri buğday ve diğer gereksinimleri almak için harcamak zorunda kalıyordu.

On altıncı yüzyılın en güçlü ülkesinin hükümdarı olan Felipe, gelirini işlek ticari arı kovanı Hollanda'da toplanan vergilerden elde ediyordu. Ancak Flamanlar ve Hollandalılar, Luther ve Kalven öğretilerinin sadık takipçisiydiler ve kiliselerini bütün kutsal resim ve imgelerden arındırmış, ayrıca Papa'ya da kendisini artık çobanları olarak görmediklerini, bundan sonra kendi vicdanlarına ve yeni tercüme edilmiş İncillerinin emirlerine uygun hareket edeceklerini bildirmişlerdi.

Bu, kralı son derece zor bir durumda bırakıyordu. Hollandalı uyruklarının dinsizliğine hoşgörü göstermesi mümkün değildi ama onlardan gelecek paraya ihtiyacı vardı. Onların Protestan olmalarına izin verir ve ruhlarını kurtarmak için hiçbir önlem almazsa, Tanrıya karşı olan görevlerini aksatmış olacaktı. Öte yandan, Engizisyon'u Hollanda'ya gönderip uyruklarını kazığa bağlatıp yaktırırsa, o zaman da gelirinin büyük kısmından mahrum kalacaktı.

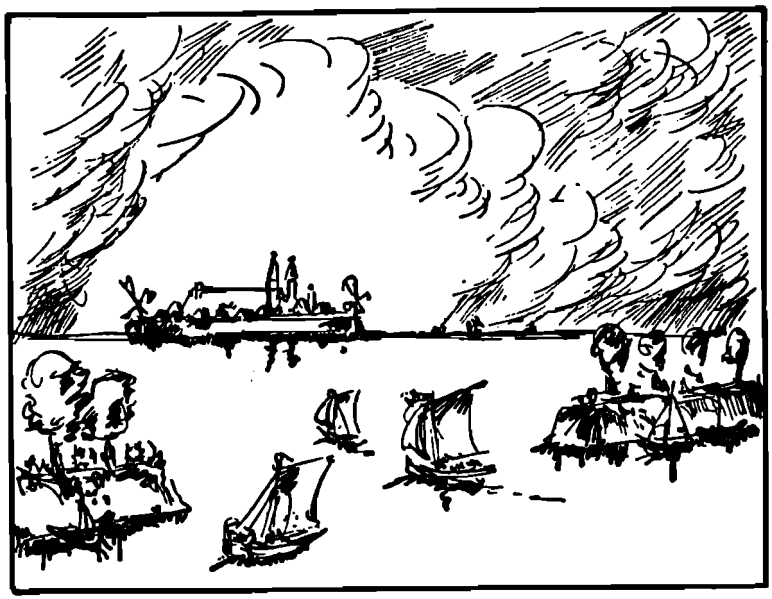

Aziz Bartholomeo Yortusu gecesi

Kararsız bir adam olduğu için, uzun süre ne yapacağını bilemedi. Şefkat göstermeyi, katı davranmayı, vaatlerde bulunmayı ve tehdit etmeyi denedi. Hollandalılar asiliklerinden vazgeçmediler, Lutherci ve Kalvenci rahiplerinin verdiği vaazları dinlemeyi sürdürdüler. Felipe çaresiz kalmıştı. O da bu inatçı günahkârları yola getirmek için "demir adam" Alba Dükü'nü gönderdi. Alba, ülkeyi o gelmeden önce terk etselerdi akıllılık etmiş olacak liderlerin kafalarını uçurarak işe başladı. 1572 yılında (Fransız Protestan liderlerinin korkunç Aziz Bartholomeo Yortusu gecesi öldürüldükleri yıl), bazı Hollanda şehirlerine saldırdı ve diğerlerine ibret olsun diye şehir sakinlerini katletti. Ertesi yıl, Hollanda'nın imalat merkezi Leyden şehrini kuşattı.

Bu arada, Kuzey Hollanda'nın yedi küçük eyaleti de Utrecht Birliği adı verilen bir savunma birliği kurmuş ve imparator Şarlken'in

özel sekreteri olan Alman prensi Willem van Oranje'ı Deniz Dilencileri olarak tanınan yağmacı denizcilerin ve ordularının komutanı olarak tanımışlardı. Willem Leyden'i kurtarmak için, kent çevresindeki araziyi su baskınından koruyan setleri kısmen yıkarak sığ bir iç deniz yarattı ve şehrin savunmasını mavnalarla düztabanlı teknelerden oluşan ve surlara kadar çamurun içinde itilip çekilerek yanaştırılan acayip bir donanmayla takviye etti.

Leyden setlerin kısmen yıkılması sayesinde kurtuluyor

Yenilmez İspanyol kralının bir ordusu ilk olarak böyle küçük düşürücü bir mağlubiyete uğramıştı. Dünya, tıpkı Rus-Japon savaşı sırasında Japonların kazandığı Mukden galibiyeti karşısında bizim kapıldığımız gibi bir şaşkınlık içindeydi. Protestan kuvvetler taze bir cesaret kazandılar. Felipe de asi uyruklarının başını ezmek için yeni yollar buldu. Willem van Oranje'ı öldürmesi için yarı deli fakir bir adamı tuttu. Ne var ki, prenslerinin ölü bedeni, yedi eyalete diz çöktürmek şöyle dursun, onların gazaba gelmelerine neden

oldu. Yedi eyaletin temsilcilerinden oluşan Genel Meclis 1581 yılında Lahey'de toplanarak resmi bir şekilde "acımasız kral Felipe'yi" azlederek o zamana kadar Tanrının eliyle kral olmuş kişiye ait olan hükümdarlığı kendileri üstlendiler.

Siyasi bağımsızlık konusundaki büyük mücadeleler açısından bu çok önemli bir dönüm noktasıdır. Magna Carta'nın imzalanması ile sonuçlanan soylu ayaklanmasından çok daha yaygın sonuçlara ulaşan bir adım atılmıştı. Bu kentliler, "Kralla uyrukları arasında, her iki tarafın da kendi üstlerine düşen hizmetleri ve görevleri yerine getirmesi yolunda sessiz bir anlaşma vardır. Taraflardan birisi yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde, diğer taraf bu anlaşmayı geçersiz kılabilir," diyorlardı. Kral III. George'un Amerikalı uyrukları da 1776 yılında benzer bir sonuca vardılar ama onların krallarıyla aralarında dört bin beş yüz kilometrelik bir okyanus vardı, oysa Genel Meclis yenilgi halinde yavaş bir ölüm demek olan kararlarını İspanyol silahlarının seslerini duyarken ve intikamcı bir İspanyol donanmasından korkarken almışlardı.

Sessiz Willem'in öldürülmesi

Protestan Kraliçe Elizabeth, Katolik Kanlı Mary'nin yerine tahta çıktığı sırada ortalarda dolaşan Hollanda ve İngiltere'yi fethedecek esrarengiz bir İspanyol donanmasına ilişkin hikâyeler eskiydi. Rıhtımlardaki denizciler yıllarca bundan bahsetmişlerdi. 1580'li yıllarda söylenti belirgin bir biçime büründü. Lizbon'a gidenlerin

anlattığına göre, bütün İspanyol ve Portekiz tersanelerinde gemi yapılıyordu. Güney Hollanda'da (Belçika) Parma dükü, donanma gelir gelmez Ostend'den Londra'ya ve Amsterdam'a taşınacak büyük bir birlik topluyordu.

İspanyol Donanması 1586 yılında kuzeye doğru yelken açtı ama Flaman sahilindeki limanlar Hollanda donanması tarafından tutuluyor, Kanal da İngilizler tarafından savunuluyordu. Güneyin daha sakin denizlerine alışkın olan İspanyollar, kuzeyin çalkantılı ve fırtınalı denizlerinde nasıl yol alacaklarını pek bilemiyorlardı. Gemiler ve fırtınalar tarafından saldırıya uğrayan donanmanın başına neler geldiğini size anlatmama gerek yok. İrlanda etrafından dolaşan birkaç gemi, yenilginin korkunç hikâyesini anlatmak üzere kaçmayı başarabildi. Ötekiler yok olarak Kuzey Denizi'ne gömüldüler.

Karşılık vermek, adil oyunun gereğidir. İngiliz ve Hollandalı Protestanlar savaşı düşman topraklarına taşıdılar. Yüzyıl sona ermeden önce, Doğu Hint Adaları'na giden yol, Linschoten (Portekizliler için çalışan bir Hollandalı) tarafından yazılmış küçük bir kitabın yardımıyla Houtman tarafından sonunda keşfedildi. Bunun sonucu olarak Hollanda Doğu Hindistan Şirketi kuruldu ve Asya ile Afrika'daki bütün İspanyol ve Portekiz kolonilerine karşı savaş, tüm ciddiyetiyle başladı.

Donanma geliyor!

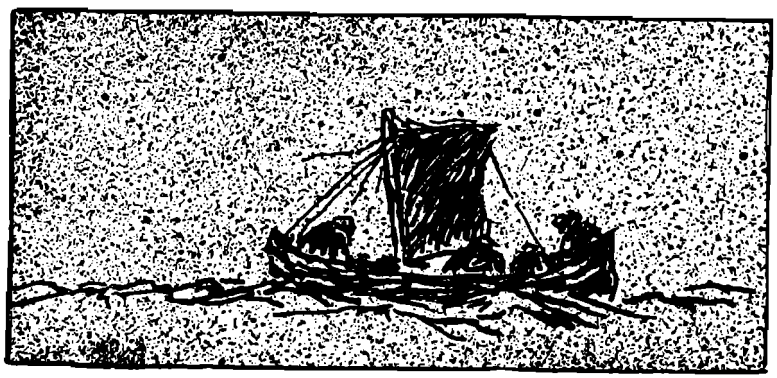
Sömürge fetihlerinin bu ilk yıllarında, Hollanda mahkemelerinde ilginç bir dava vardı. Doğu Hint Adaları'na giden kuzeydoğu yolunu bulmaya çalışan bir keşif kolunun başı olarak ün kazanmış ve Nova Zembla'nın donmuş kıyılarında bir kış geçirmiş bir kaptan olan Hollandalı van Heemskerk, on yedinci yüzyılın başlarında Malakka Boğazı'nda bir Portekiz gemisini ele geçirmişti. Papa'nın dünyayı iki eşit parçaya bölerek yarısını İspanyollara, yarısını da Portekizlilere verdiğini hatırlayacaksınız. Portekizliler doğal olarak, kendilerine ait Hint Adaları'nın çevresindeki suların da mülklerinin bir parçası olduğunu varsayıyorlar ve o sırada Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti ile savaş halinde olmadıklarından, özel bir Hollanda ticaret şirketinin kaptanının özel bölgelerine girip gemilerini çalmaya hakkı olmadığını savunuyorlardı. Böylece dava açtılar. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Grotius isimli genç ve parlak zekâlı bir avukat tuttu. Grotius, okyanusun herkesin bulunabileceği bir yer olduğunu söylediği şaşırtıcı bir savunma yaptı. Kıyıdan ateşlenen bir güllenin atış menzilinin dışında, deniz bütün milletlerden bütün gemiler için açık bir yoldu, yani Grotius'a göre öyle olmalıydı. Bu şaşırtıcı öğreti, bir mahkemede ilk defa dile getiriliyordu. Denizcilikle uğraşan diğer milletlerin hepsi buna itiraz etti. Grotius'un "Mare Liberum", yani "Özgür Deniz" konulu meşhur savunmasına karşılık olarak İngiliz John Selden ünlü "Mare Clausum", yani "Kapalı Deniz" tezini yazdı. Bu tezde, hükümdarların ülkelerini çevreleyen denizi de kendilerine ait olarak kabul etmelerinin doğal bir hak olduğu savunuluyordu. Burada bundan bahsediyorum çünkü hâlâ çözüme kavuşmamış olan bu mesele, son savaş sırasında da bir sürü sorun ve karışıklığa neden oldu.

İspanyollar, Hollandalılar ve İngilizler arasındaki savaşa dönersek, yirmi yıl gibi bir süre içerisinde Doğu Hint Adaları, Ümit Burnu, Seylan, Çin ve hatta Japonya kıyılarındaki koloniler de dahil olmak üzere en değerli koloniler Protestanların eline geçmişti. 1621 yılında kurulan Batı Hindistan Şirketi Brezilya'yı fethetti ve Kuzey Amerika'da da Henry Hudson'ın 1609 yılında keşfetmiş olduğu nehrin ağzına Nieuw Amsterdam adlı bir kale inşa etti.

Bu yeni sömürgeler Hollanda'yı ve İngiltere'yi, kendileri ticaretle uğraştıkları sırada onların yerine savaşacak paralı asker tutabilecek kadar zenginleştirdi. Onlara göre Protestan devrim, bağımsızlık ve zenginlik anlamına geliyordu. Avrupa'nın pek çok yerindeyse bu ayaklanma, bir önceki savaşı kilise korosu kavgası gibi gösterecek dehşetler demekti.

1618 yılında patlak veren ve 1648 yılında da ünlü Vestfalya Anlaşması ile son bulan Otuz Yıl Savaşları, yüzyıl boyunca durmadan tırmanan dinsel nefretin doğal sonucuydu. Daha önce de söylemiş olduğum gibi, korkunç bir savaştı. Herkes birbiriyle çarpışma halindeydi ve kavga ancak bütün taraflar daha fazla savaşamayacak kadar bitkin düştüğünde duruldu.

Otuz Yıl Savaşları, bir kuşaktan kısa bir süre içerisinde Orta Avrupa'nın büyük kısmını aç köylülerin ölü bir at için daha da aç kurtlarla mücadele ettiği bir vahşet ortamına dönüştürdü. Alman köylerinin ve şehirlerinin altıda beşi yıkıldı. Almanya'nın batısındaki Palatinate elektörlüğü sekiz kez yağmalandı. On sekiz milyonluk nüfus dört milyona indi.

Hudson'ın ölümü

Düşmanlıklar neredeyse Habsburg hanedanından II. Ferdinand imparator seçilir seçilmez başladı. Çok özenli bir Cizvit eğitiminden geçmiş olan Ferdinand, kilisenin sadık ve itaatkâr bir oğluydu.

Bütün mezhepleri ve dinsizleri topraklarından atmak için gençliğinde etmiş olduğu yemini tutmaya da kararlıydı. Bunun için elinden geleni yaptı. Seçilmesinden iki gün önce en önemli rakibi olan Palatinate'in protestan elektörü ve İngiltere kralı I. James'in damadı Frederick, Ferdinand'ın isteklerine açıktan açığa karşı gelinerek Bohemya Kralı ilan edildi.

Habsburg orduları hemen Bohemya'ya yürüdü. Genç kral, bu korkunç düşmana karşı boşuna yardım aradı. Hollanda Cumhuriyeti yardım etmek istiyordu ama kendileri de Habsburgların İspanya koluyla umutsuz bir savaşın içinde olduklarından ellerinden pek bir şey gelmiyordu. İngiltere'deki Stuart hanedanı, uzaktaki Bohemya'da girişilecek umutsuz bir macerada para ve insan kaybetmektense kendi mutlak güçlerini artırmakla daha çok ilgileniyorlardı. Birkaç ay süren çarpışmaların ardından Palatinate elektörü uzaklaştırıldı ve toprakları da Katolik Bavyera'ya verildi. Bu da büyük savaşın başlangıcı oldu.

Tilly ve Wallenstein komutası altındaki Habsburg orduları, Almanya'nın Protestan bölgelerini savaşarak geçip Baltık kıyılarına ulaştılar. Protestan Danimarka kralı için Katolik bir komşu ciddi bir tehlike demekti. IV. Christian, düşmanları fazla güçlenmeden onlara karşı saldırıya geçerek kendisini korumaya çalıştı. Danimarka orduları Almanya'ya girdilerse de yenilgiye uğradılar. Wallenstein zaferini öyle bir ataklık ve şiddetle kazandı ki, Danimarka barış istemek zorunda kaldı. Böylece Baltık kıyısında Protestanların elinde yalnızca Stralsund şehri kaldı.

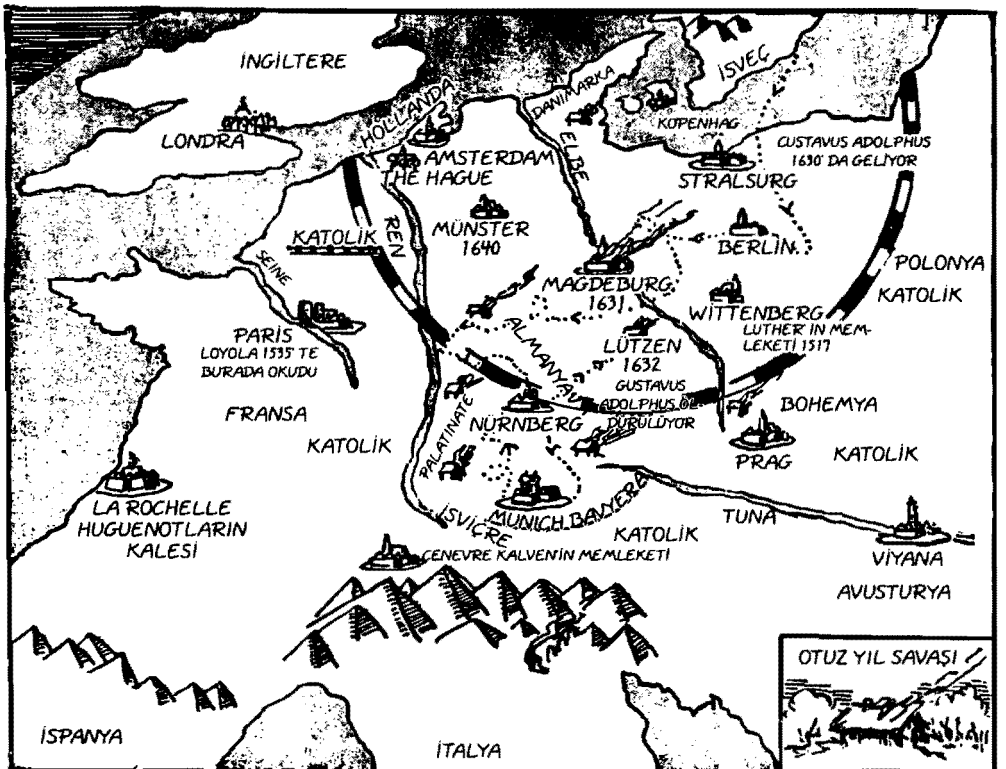
Vasa hanedanından gelen ve ülkesini Ruslara karşı savunmasıyla ünlü olan Kral Gustaf Adolf, 1630 yılının yazında Stralsund'a girdi. İsveç'i büyük kuzey imparatorluğunun merkezi haline getirmek isteyen hırslı bir prens olan Gustaf Adolf, Avrupalı Protestan prensler tarafından Luther ilkelerinin koruyucusu olarak karşılandı. Magdeburg'un Protestan sakinlerini başarıyla katletmiş olan Tilly'i yenen Gustaf'ın birlikleri, İtalya'daki Habsburg topraklarına ulaşmak üzere Almanya'nın içinden yürüyüşe geçtiler. Ordusunun arka cephesi Katolikler tarafından tehdit edilince Gustaf aniden

geri döndü ve Lützen Savaşı'nda ana Habsburg ordusunu yenilgiye uğrattı. Ne yazık ki İsveç kralı birliklerinden uzaklaştığı sırada öldürüldü ama Habsburg'un gücü kırılmıştı.

Kuşkucu bir insan olan Ferdinand, hemen kendisine hizmet edenlerden şüphelenmeye başladı. Ordu komutanı Wallenstein, onun kışkırtmasıyla öldürüldü. Fransa'yı yöneten ve Habsburg rakiplerinden nefret eden Katolik Bourbon Hanedanı bunu duyunca Protestan İsveçlilere katıldı. XIII. Louis'nin orduları Almanya'nın doğusunu işgal etti. Turenne ile Conde öldürerek ve Habsburg topraklarını yağmalayarak kendi şöhretlerini İsveçli generaller Baner ve Weimar'ınkine kattılar. İsveçliler bu sayede hem itibar hem de büyük bir varlık kazandı, bu da Danimarkalıları kıskandırdı. Protestan Danimarka, Katolik Fransa'nın dostu olan Protestan İsveç'e savaş ilan etti. Fransa'nın siyasi lideri Kardinal Richelieu, 1598 yılındaki Nantes Buyruğu ile Fransız Protestanlara tanınmış olan ibadet haklarını kaldırmıştı.

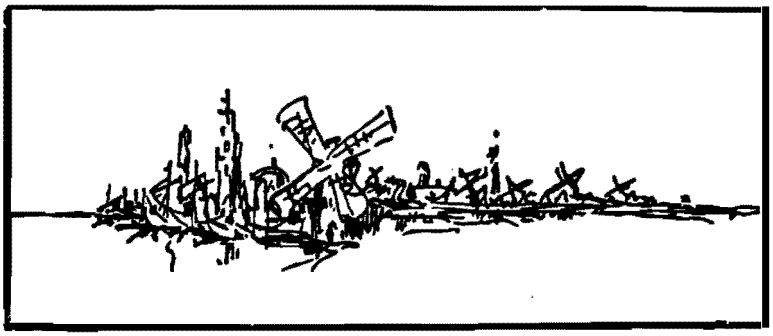
Taraflar böyle çarpışmaları kanıksadığı için savaş hiçbir sonuç getirmedi ve sonunda 1648 yılında Vestfalya Anlaşması ile sona erdi. Katolik güçler Katolik olarak kaldı, Protestanlar da Luther'in, Calvin'in ve Zwingli'nin öğretilerinden ayrılmadı. İsveçli ve Hollandalı Protestanlar bağımsız cumhuriyetler olarak tanındılar. Fransa, Metz'i, Toul'u, Verdun'ü ve Alsas'ın bir kısmını elinde tuttu. Kutsal Roma İmparatorluğu parasız, insansız, umutsuz ve cesaretsiz bir durumda bir çeşit korkuluk devlet olarak varlığını sürdürdü.

Otuz Yıl Savaşlarının tek iyi sonucu, Katolikleri de Protestanları da bir daha böyle bir şeye kalkışmamaya ikna etmek oldu. İki taraf birbirlerini rahat bıraktılar. Tabii ki bu dinsel duyguların ve teolojik nefretin dünya yüzünden silindiği anlamına gelmiyordu. Tam tersine. Katolik ve Protestanlar arasında savaşlar sona ermişti ama değişik Protestan mezhepleri arasında anlaşmazlıklar bütün şiddetiyle devam ediyordu. Hollanda'da kaderin gerçek doğası konusunda görüş ayrılığı çıktı (teolojinin son derece belirsiz bir alanı ama emin olun büyük-büyükbabanız için çok önemliydi) ve bunun sonucunda da bağımsızlığın ilk yirmi yılı boyunca cumhuriye-

Otuz Yıl Savaşları

tin başarısında çok önemli bir rol oynayan ve ülkenin Hint ticaret şirketinin kurucu dehası olan devlet adamı Johan van Oldenbarneveldt idam edildi. İngiltere'de ise düşmanlık iç savaşa yol açtı.

1648'de Amsterdam

Ancak bir Avrupa kralının ilk defa yargılanarak idam edilmesine yol açan bu çarpışmayı size anlatmadan önce İngiltere'nin daha önceki tarihi konusunda söylemem gereken bir şey var. Bu kitapta size, günümüz dünyasının koşullarına ışık tutabilecek geçmiş olayları anlatmaya çalışıyorum. Belli bazı ülkelerden bahsetmemem, o ülkelere karşı gizli bir nefret taşıyor olmam anlamına gelmiyor. Norveç'te, İsviçre'de, Sırbistan'da ve Çin'de neler olduğunu size anlatabilmeyi isterdim ama bu ülkelerin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'nın gelişimi üzerinde önemli bir etkileri olmadı. O nedenle, saygılı ve nazik bir selamla onları bir tarafa bırakıyorum. İngiltere ise başka bir konumda. Bu küçük ada ülkesi halkının son beş yüzyıl boyunca yaptıkları, dünyanın her köşesinde tarihin akışını biçimlendirdi. İngiltere tarihiyle ilgili uygun temel bilgilere sahip olmadan, gazetelerde okuduklarınızı anlayamazsınız. O nedenle, Avrupa'nın geri kalan kısmı mutlakıyetle yönetilmeye devam ederken, İngiltere'nin nasıl bir parlamento hükümeti kurduğunu bilmeniz gerekiyor.

45
İngiliz Devrimi

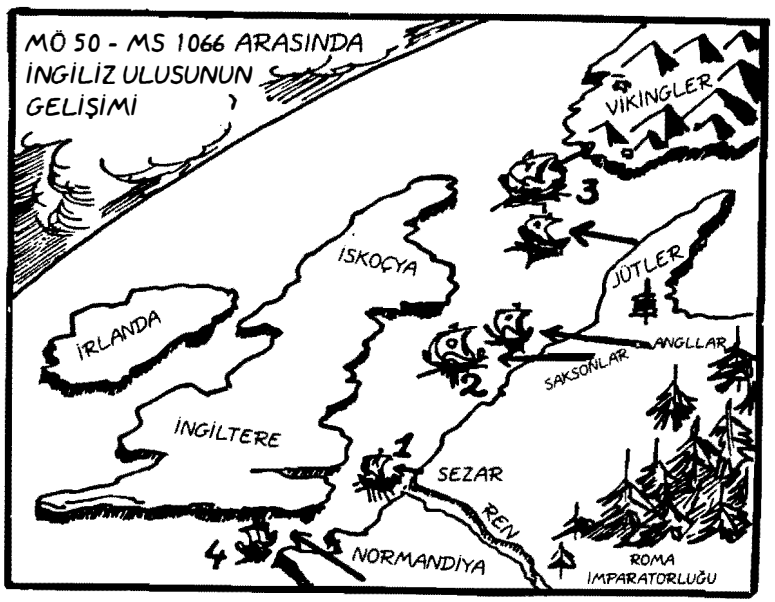
"Kralların ilahi hakkı" ile daha az kutsal ama daha mantıklı "parlamento hakkı" arasındaki çekişme Kral I. Charles açısından felaketle sonuçlanıyor.

Kuzeybatı Avrupa'nın en eski fatihi olan Sezar, MÖ 55 yılında Manş Denizi'ni geçerek İngiltere'yi fethetmişti. Ondan sonraki dört yüzyıl boyunca ülke bir Roma eyaleti oldu. Barbarlar Roma'yı tehdit etmeye başlayınca, sınırlardaki garnizonlar ana vatanı savunmaları için çağrıldılar. Böylece Britanya hükümetsiz ve korumasız kaldı.

Kuzey Almanya'nın aç Sakson kavimleri bu durumu öğrenir öğrenmez, Kuzey Denizi boyunca yelken açarak verimli adaya bir güzel yerleştiler. Birkaç bağımsız Anglo-Sakson (başlangıçtaki fatihler olan Angluslardan yani İngilizlerden ve Saksonlardan yola çıkarak alınan bir isim) krallığı kurdular ama bu küçük devletler sürekli birbirleriyle savaşıyorlardı. Kendini birleşik bir ülkenin hükümdarı olarak ilan edebilecek kadar güçlü bir kral yoktu. Beş yüz yıldan fazla bir süre, Mercia, Northumbria, Wessex, Sussex, Kent, Doğu Anglia ve diğerleri çeşitli İskandinav korsanlarının saldırılarına maruz kaldılar. Sonunda on birinci yüzyılda, Norveç ve Kuzey Almanya ile birlikte İngiltere de Büyük Knud'un geniş Danimarka İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi ve bağımsızlığın son kırıntıları da ortadan kalktı.

Tabii zaman içinde Danimarkalılar adadan atıldı ama İngiltere tam özgürlüğünü kazanmıştı ki dördüncü kez fethedildi. Yeni düşmanlar, onuncu yüzyılın başlarında Fransa'yı işgal edip Normandiya dükalığını kurmuş olan Vikinglerin soyundan geliyorlardı. Uzun bir süredir Manş Denizi'ni kıskanç gözlerle süzen Normandiya dükü William, 1066 yılının Ekim ayında Manş Denizi'ni aştı. Aynı yılın 14 Ekim günü gerçekleşen Hastings Savaşı'nda, Anglo-Sakson

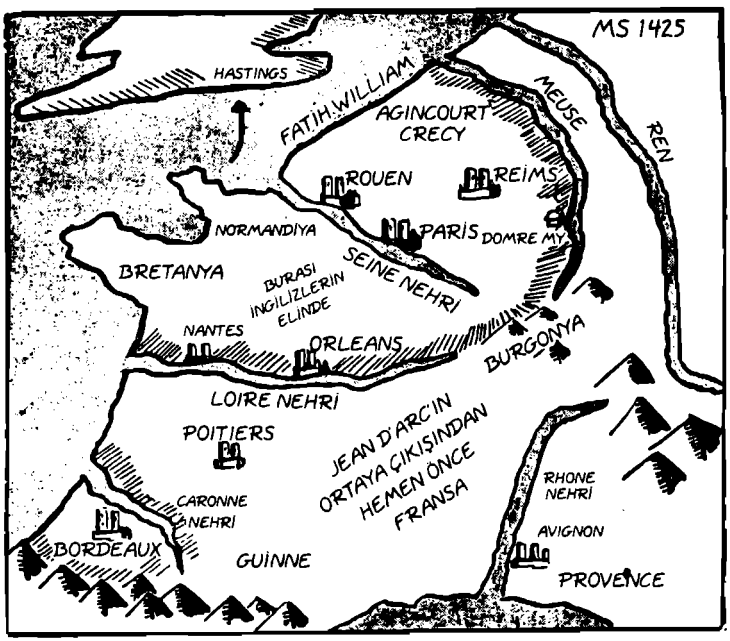
krallarının sonuncusu Wessex'li Harold'un zayıf kuvvetlerini yenerek, kendini İngiltere kralı ilan etti. Ne var ki William da, Anjou ve Plantagenet hanedanından olan ardılları da İngiltere'yi gerçek yurtları olarak görmüyorlardı. Onların gözünde ada, miras almış oldukları kıtanın bir parçası, kendi dillerini ve uygarlıklarını öğrenmeye zorladıkları geri kalmış bir halkın yaşadığı bir tür koloniydi.

İngiliz ulusu

Ne var ki "koloni" yavaş yavaş "anavatan" Normandiya'ya karşı güç kazanmaya başladı. Fransa kralları şimdi Fransız hâkimiyetinin baş kaldıran hizmetkârlarından başka bir şey olmayan güçlü Norman-İngiliz komşularıyla başa çıkmak için uğraşıyorlardı. Yüz yıl boyunca süren savaşın sonunda, Jeanne D'arc adlı genç bir kızın öderliğindeki Fransızlar, "yabancıları" topraklarından attılar. Jeanne, 1430 yılındaki Compiegne savaşında esir düştü ve onu esir alan Burgonyalılar tarafından İngiliz askerlere satıldı. İngilizler cadı olduğu gerekçesiyle onu yaktılar. Ancak bundan sonra

kıtada ayaklarını bir daha sağlam basamadılar ve sonunda İngiliz kralları bütün zamanlarını Britanya topraklarına ayırmaya başladılar. Adadaki feodal soylular, ortaçağda kızamık ve çiçek hastalıkları kadar yaygın olan acayip kavgalardan birinde girişmiş olduğu ve eski toprak sahiplerinin çoğu da Güller Savaşı sırasında öldürüldüğü için, kralların güçlerini artırması kolaydı. On beşinci yüzyılda İngiltere'de Tudor hanedanından VII. Henry'nin idaresi altında güçlü bir merkezi yönetim vardı. Henry, Yıldız Oda adı verilen mahkemesinde hayatta kalan soyluların hükümet üzerindeki etkilerini yeniden kazanmaya yönelik bütün çabalarını büyük bir şiddetle bastırıyordu.

Yüz Yıl Savaşı

1509 yılında oğlu VIII. Henry VII. Henry'nin ardından tahta geçti ve o andan itibaren de İngiltere bir ortaçağ adası değil, modern bir devlet haline geldiği için ülke tarihi bir başka önem kazandı.

Henry dinle pek ilgili değildi. Sürekli boşanıp durması yüzünden Papa ile düştüğü özel anlaşmazlığı bahane olarak kullanıp Roma'dan bağımsızlığını ilan etti. Böylece İngiliz kilisesi, dünyevi hükümdarın aynı zamanda uyruklarının ruhani liderliğini de yürüttüğü "ulusal kiliselerin" ilki oldu. 1534 yılındaki bu barışçıl reform, uzun yıllardır Lutherci propagandacıların vahşi saldırılarına maruz kalan İngiliz ruhban sınıfının desteğini Tudor hanedanına kazandırmakla kalmadı, manastırların mülklerine el konulması sayesinde kraliyetin gücünü de artırdı. Henry aynı zamanda, kıtanın geri kalanından derin ve geniş bir kanalla ayrılan bir adanın gururlu ve zengin sakinleri olan, "yabancı" her şeyden nefret eden ve dürüst Britanyalı ruhlarının İtalyan bir piskopos tarafından yönetilmesini istemeyen tüccarların da sevgisini kazandı.

Henry 1547 yılında öldü. Tahtı, on yaşındaki küçük oğluna kalmıştı. Çocuğun vasileri, modern Lutherci öğretileri benimsemişlerdi ve Protestanlığın davasını savunmak için ellerinden geleni yaptılar. Ne var ki çocuk on altı yaşına gelmeden öldü. Yerine geçen İspanya kralı II. Felipe'nin eşi olan kız kardeşi Mary, yeni "ulusal kilisenin" piskoposlarını yaktırdı ve diğer konularda da soylu İspanyol kocasının izinden gitti.

Neyse ki Mary 1558 yılında öldü ve tahta VIII. Henry ile altı karısından ikincisi olan Anne Boleyn'in kızları Elizabeth geçti. Henry, Anne Boleyn'den bıkınca kadının kafasını kestirmişti. Bir süre hapishanede kapalı tutulan ve ancak Kutsal Roma İmparatoru'nun ricasıyla serbest bırakılmış olan Elizabeth, Katolik ve İspanyol olan her şeyden canı gönülden nefret ediyordu. Din konusunda babasının kayıtsızlığını paylaşıyordu, aynı zamanda onun insanlar hakkında son derece doğru kararlar verme yeteneğini de miras almıştı. Kırk beş yıl süren hükümdarlığı boyunca, hanedanı güçlendirmek ve güzel adaları üzerindeki topraklarını genişletmek ve gelirini artırmak için çalıştı. Bu çabalarında tahtının etrafına topla-

narak Elizabeth dönemini çok önemli kılan yetenekli insanlardan yardım aldı. Bu dönemi ayrıntılarıyla incelemeniz gerekir.

Ne var ki Elizabeth tahtında kendisini tam anlamıyla güvende hissetmiyordu. Bir rakibi vardı, hem de çok tehlikeli bir rakip. Bir Fransız düşesiyle İskoç bir babanın kızı olan, Fransa kralı II. François'ın dul eşi ve Aziz Bartalomeo Yortusu katliamını düzenleyen Catherine de Medici'nin gelini Stuart hanedanından Mary'nin, daha sonra İngiltere'nin Stuart hanedanından gelen ilk kralı olacak küçük bir oğlu vardı. Ateşli bir Katolik olan Mary, Elizabeth'in düşmanlarını dostu olarak kabul ediyordu. Siyasi yetenekten yoksun oluşu ve Kalvenci uyruklarını cezalandırmak için kullandığı vahşi yöntemler, İskoçya'da bir devrim olmasına yol açtı, Mary de İngiliz topraklarına sığınmak zorunda kaldı. On sekiz yıl boyunca İngiltere'de kaldı ve her gününü kendisine sığınacak bir yer sağlamış olan kadına karşı komplo kurmakla geçirdi. Elizabeth sonunda "İskoç Kraliçe'nin kafasının kesilmesi" yönünde tavsiye veren güvenilir danışmanlarının sözüne uymaya mecbur oldu.

Mary 1587 yılında idam edildi ve bu idam İspanya ile İngiltere arasında savaş çıkmasına neden oldu. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, İngiltere'yle Hollanda'nın birleşik donanmaları Felipe'nin yenilmez armadasını mağlup ettiler. Böylece iki anti-Katolik lideri yok etmek için indirilen darbe, kârlı bir iş macerasına dönüştü.

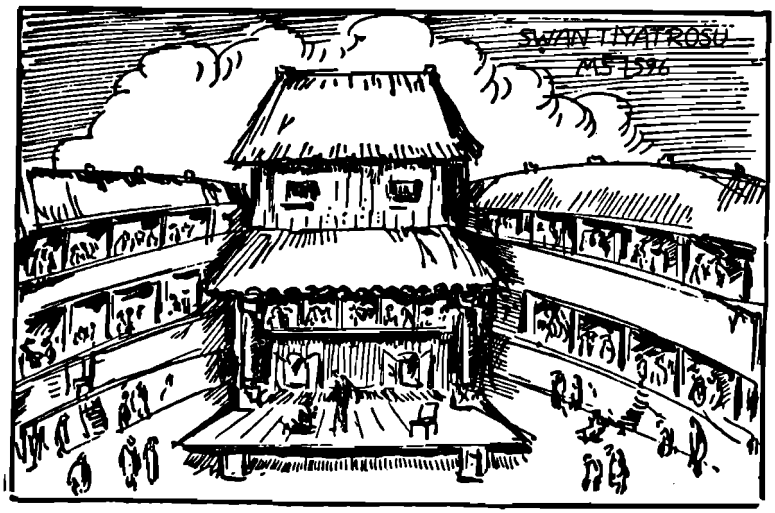
Yıllar süren tereddütlerin ardından, İngilizler de Hollandalılar da Doğu Hint Adaları'nı ve Amerika'yı işgal etmenin ve Protestan kardeşlerinin İspanyolların elinden çektiklerinin intikamını almanın kendileri için yararlı olacağına karar vermişlerdi. İngilizler, Kolomb'un peşinden ilk gidenler arasındaydı. Venedikli kaptan Giovanni Cabot idaresindeki İngiliz gemileri 1496 yılında kuzey Amerika kıtasını keşfettiler. Labrador ve Newfoundland pek parlak koloniler olmadıysa da, Newfoundland kıyıları İngiliz balıkçı gemilerine büyük bir kaynak sağladı. Bundan bir yıl sonra 1497'de, Cabot bu defa Florida kıyılarını keşfetti.

Giovanni ve Sebastian Cabot Newfoundland sahilini görüyorlar

Bunun ardından VII. Henry ile VIII. Henry'nin yabancı keşiflere para ve zaman ayıramayacak kadar meşgul oldukları bir dönem geldi. Elizabeth'in idaresi altındaysa, ülke barış içindeyken ve Mary Stuart da hapisteyken, denizciler arkalarında bıraktıklarının kaderinin ne olacağından korkmadan limanlardan ayrılabiliyorlardı. Elizabeth daha çocukken Kuzey Burnu'nun ötesine geçmiş olan *Willoughby*'nin kaptanlarından biri olan Richard Chancellor Doğu Hint Adaları'na giden bir yol arama çalışmaları sırasında daha da doğuya doğru ilerlemiş ve Arhangelsk'e ulaşmış, orada uzaktaki Moskova Dükalığı'nın esrarengiz hükümdarlarıyla diplomatik ve ticari ilişkiler kurmuştu. Elizabeth yönetiminin ilk yıllarında, pek çok kişi aynı rotayı takip etti. Anonim ortaklı şirketler hesabına çalışan maceracı tüccarlar, daha sonraki yüzyıllarda sömürge haline dönüşecek olan ticaret şirketlerinin temelini atmışlardı. Kraliçe Elizabeth'in tek bir şanslı yolculuk için her şeyi riske atmaya hazır olan, geminin ambarına yüklenebilecek her şeyin kaçakçılığını yapan, kâr hariç hiçbir şeyle ilgilenmeden insan ticaretine de mal ticaretine de aynı kayıtsızlıkla yaklaşan, yarı korsan, yarı diplomat denizcileri İngiliz bayrağını ve Bakire Kraliçe'nin ününü yedi denizin dört bir yanına taşımışlardı. Bu arada William Shakespeare

Majesteleri'ni eğlendiriyor ve İngiltere'nin en keskin zekâları VIII. Henry'nin feodal mirasını modern bir ulusal devlete dönüştürmeye çalışan kraliçeye yardım ediyorlardı.

Elizabeth dönemi tiyatro sahnesi

Kraliçe 1603 yılında, yetmiş yaşındayken öldü. Elizabeth'in büyükbabası VII. Henry'nin büyük torunu, düşmanı ve rakibi Mary Stuart'ın da oğlu olan kuzeni, I. James olarak tahta çıktı ve Tanrının yardımıyla kıtadaki rakiplerinin başına gelenlerden kaçınmayı başaran bir ülkenin hükümdarı oldu. Avrupalı Katolikler ve Protestanlar, rakiplerinin gücünü kırmak ve kendi inançlarının kurallarını hâkim kılmak için umutsuz bir çabayla birbirlerini öldürürlerken, İngiltere Loyola'nın da Luther'in de aşırı uçlarına bulaşmaksızın barış içinde bir reform geçirmişti. Bu da ada krallığına sömürge konusunda yapılacak mücadeleler için muazzam bir avantaj sağlıyordu. Bu, İngiltere'ye uluslararası ilişkiler konusunda bugüne kadar koruduğu bir liderlik kazandırdı. Stuart hanedanıyla ilgili felaket dolu macera bile bu doğal gelişmeyi engelleyemedi.

Tudor hanedanının ardılı olan Stuart hanedanı, İngiltere'ye "yabancıydı", üstelik bu gerçeği anlamış gibi de görünmüyorlardı. Yerel Tudor hanedanı isterse at bile çalabilirdi, oysa Stuart hanedanından birisi çok büyük bir genel hoşnutsuzluk yaratmaksızın bir üzengiye göz bile atamazdı. Eski Kraliçe Bess, topraklarını canının istediği gibi yönetmişti ama genel olarak dürüst (ve dürüst olmayan) Britanyalı tüccarların ceplerine para girmesini sağlayan bir politika takip etmişti. Bu nedenle de minnettar halkının tam desteği daima kraliçelerinin yanındaydı. Majestelerinin güçlü ve başarılı dış ilişkiler politikası sayesinde de Parlamento'nun yetki ve ayrıcalıkları konusunda yapılan ufak tefek kaçamaklar daima hoş görülmüştü.

Dışarıdan bakıldığında Kral James bu politikayı sürdürüyordu ama kendisinden önceki büyük hükümdarın en önemli özelliklerinden birisi olan kişisel hırs, James'te yoktu. Dış ticaret hâlâ teşvik ediliyordu. Katoliklere geniş haklar tanınmamıştı. Ne var ki İspanya barış ilişkisini yeniden kurmak amacıyla İngiltere'ye göz kırpınca, James de onlara göz kırptı. İngiliz halkının büyük çoğunluğu bu durumdan hoşlanmadı ama James krallarıydı, onlar da seslerini çıkarmadılar.

Kısa sürede başka sürtüşmeler de ortaya çıktı. Kral James ve 1625 yılında onun yerine geçen oğlu I. Charles, topraklarını uyruklarının fikrini almadan uygun gördükleri şekilde yönetmelerinin "ilahi hakları" olduğu ilkesine yürekten bağlıydılar. Bu yeni bir düşünce değildi. Roma imparatorlarına (daha doğrusu bütün bilinen dünyayı kapsayan tek bir devlete yönelik Roma İmparatorluğu idealine) pek çok bakımdan benzeyen Papalar, kendilerini her zaman "İsa'nın Dünyadaki Naipleri" olarak görmüş ve halk tarafından da öyle kabul edilmişlerdi. Tanrının dünyayı uygun bulduğu biçimde yönetmesini kimse sorgulamazdı. Bunun doğal sonucu olarak da evrenin mutlak hâkiminin temsilcisi olan ve yalnızca kudretli Tanrıya hesap veren kutsal naibin de aynı şeyi yapmasına ve kitlelerin itaatini talep etmesine karşı çıkan pek yoktu.

Luther'in reformlarının başarılı olduğu anlaşılınca, önceden Papalığın elindeki haklara Protestan olan pek çok Avrupalı hükümdar tarafından sahip çıkıldı. Kendi ulusal ya da hanedana ait kiliselerinin başı olarak, toprakları üzerinde "İsa'nın Naibi" olma konusunda ısrarcıydılar. İnsanlar, hükümdarlarının böyle bir adım atma hakkını sorgulamadılar, bizim bugün tek mantıklı ve adil idare biçimi olarak gördüğümüz temsili sistemi kabul ettiğimiz gibi, onlar da durumu kabul ettiler. O nedenle Kral James'in sık sık ve ısrarla "kutsal hakkını" vurgulamasının yarattığı hoşnutsuzluğu doğrudan Lutherciliğe veya Kalvenciliğe bağlamak haksızlık olur. İngilizlerin kralın kutsal haklara sahip olduğuna inanmamasının başka sebepleri vardı mutlaka.

Hükümdarların "kutsal hakları" somut biçimde ilk olarak Hollanda'da görülmüştü. Genel Meclis, "Kral, anlaşmayı ihlal etti, o nedenle sadakat göstermeyen bütün hizmetkârlar gibi o da görevden alındı," diyerek yasal yöneticileri olan İspanya Kralı II. Felipe'yi 1581 yılında azletmişti. O zamandan beri, kralın uyruklarına karşı olan görevlerine ilişkin fikirler, Kuzey Denizi kıyılarındaki ülkelerde yaygın hale gelmişti. Bu ülkelerin halkları çok avantajlı bir konumdaydılar. Zengindiler. Orta Avrupa'nın kalbindeki fakir halklar, hükümdarlarının insafına kalmış durumdaydılar ve en yakındaki şatonun en uzak zindanını boylamalarını sağlayacak bir sorunu tartışma lüksüne sahip değillerdi. Oysa büyük orduların ve donanmaların beslenip teçhiz edilmesine yetecek kadar paraları olan ve "borç" denen kudretli silahı nasıl kullanacaklarını çok iyi bilen Hollandalı ve İngiliz tüccarların böyle bir korkusu yoktu. Sahip oldukları paranın "kutsal haklarını", Habsburg, Bourbon veya Stuart hanedanının "kutsal haklarının" yerine koymak istiyorlardı. Altın ve gümüş paralarının kralın elindeki tek silah olan beceriksiz feodal orduları yenebileceğini biliyorlardı. Böylece, diğerlerinin sessizliğe mahkûm olmak zorunda bırakıldıkları ya da darağacına gitme riskiyle karşı karşıya kaldıkları bir durumda, harekete geçmeye cüret ettiler.

Stuart hanedanı, canlarının istediğini yapabilecekleri ve herhangi bir sorumluluk taşımadıkları konusundaki ısrarlarıyla İngiliz halkını rahatsız etmeye başladığında, İngiliz orta sınıfları kraliyet gücünün kötüye kullanılmasına karşı ilk savunma hattı olarak Avam Kamarası'na başvurdular. Hükümdar geri adım atmayı reddetti ve Parlamento'ya kendi işine bakmasını buyurdu. I. Charles, on bir yıl boyunca tek başına hüküm sürdü. Çoğunluk tarafından yasa dışı olarak görülen vergiler koydu ve Britanya krallığını kendisine ait bir mülkmüş gibi yönetti. Becerikli yardımcıları vardı ve hakkını teslim etmek gerekir ki ikna kabiliyeti de yüksekti.

Charles, sadık İskoç uyruklarının desteğiyle kendisini güvenceye almak yerine, ne yazık ki İskoç Presbiteryenleriyle kavgaya tutuştu. Sonunda paraya olan ihtiyacı nedeniyle, istemeye istemeye Parlamento'yu toplantıya çağırmaya mecbur kaldı. 1640 yılının Nisan ayında toplanan Parlamento, son derece öfkeliydi ve birkaç hafta sonra dağıldı. Kasım'da yeni bir Parlamento toplandı. Bu defaki, bir öncekinden daha dik başlıydı. Üyeler, "kutsal hakla idare" ve "Parlamento ile idare" meselesinin dövüşerek ve daimi olarak çözülmesi gerektiğini anlamışlardı. Krala onun danışmanları üzerinden saldırdılar; altı danışmanı saf dışı ettiler ve parlamentonun, kendi rızası olmaksızın feshedilemeyeceğini bildirdiler. Sonunda 1 Aralık 1641 tarihinde, halkın hükümdarlarından duyduğu hoşnutsuzluğu ayrıntılarıyla açıklayan Büyük Uyarı'yı krala sundular.

Kırsal bölgelerde kendi politikalarına destek bulmayı umut eden Charles, 1642 yılının Ocak ayında Londra'dan ayrıldı. İki taraf da birer ordu toplayıp, kraliyetin mutlak egemenliği ve parlamentonun mutlak egemenliği adına çarpışmaya hazırlandılar. Bu mücadele sırasında, İngiltere'deki en güçlü dini unsur olan Püritenler (öğretilerini en uç sınırlara kadar arındırmaya çalışan Anglikanlar) hızla öne atıldılar. Oliver Cromwell komutasındaki "Yeni Örnek Ordu", demir disiplinleri ve amaçlarının kutsallığı konusundaki şaşmaz inançlarıyla, kısa sürede bütün muhalefet ordusuna örnek oldular. Charles iki defa yenilgiye uğradı. Naseby savaşından sonra 1645 yılında İskoçya'ya kaçtı, İskoçlar da onu İngilizlere sattılar.

Bunun ardından, İskoç Presbiteryenlerin İngiliz Püritenlere karşı ayaklandıkları bir dönem geldi. 1648 yılının Ağustos ayında, üç gün süren Preston Savaşı'nın ardından Cromwell bu ikinci iç savaşa son vererek Edinburgh'u ele geçirdi. Bu arada Cromwell'in askerleri de sürekli konuşmalardan ve dini çekişmelerle boşa harcanan saatlerden usanarak, inisiyatifi ele almaya karar vermişlerdi. Püriten görüşlere katılmayan herkesi parlamentodan attılar. Eski parlamentonun "bakiyesi", kralı vatana ihanetle suçladı. Lordlar Kamarası yargıçlık yapmayı reddedince, özel bir yargıç kurulu atandı ve bu kurul da kralı ölüme mahkûm etti. Kral Charles, 30 Ocak 1649 tarihinde Whitehall'dan sakince çıkarak darağacına yürüdü. O gün, egemen halk seçilmiş temsilcileri aracılığıyla hareket ederek, modern devlet yapısında kendi rolünü anlayamamış olan bir hükümdarı ilk defa infaz etti.

Charles'ın ölümünü takip eden süreç genellikle Oliver Cromwell ile birlikte anılır. Cromwell başlangıçta resmi olmayan yöneticiyken, 1653 yılında resmi olarak koruyucu lort ilan edildi ve beş yıl boyunca hüküm sürdü. Bu dönemi, Elizabeth'in politikalarını sürdürmek için kullandı. İspanya bir kez daha İngiltere'nin baş düşmanı oldu ve İspanyollarla savaş ulusal ve kutsal bir mesele haline geldi.

İngiltere'nin ticareti ve tüccarların çıkarları her şeyden önce geliyordu ve Protestan inancın en katı biçimi çok sıkı kurallarla uygulanıyordu. Cromwell, İngiltere'nin yabancı ülkelere karşı konumunu korumakta başarılı olurken, sosyal reformcu olarak çok kötü bir başarısızlığa uğradı. Dünyada çeşit çeşit insan vardır ve bunlar ender olarak benzer biçimde düşünürler. Uzun vadede bu çok bilgece bir yargı. Toplumun sadece tek bir kesiminin görev aldığı ve sadece bu tek kesime hizmet eden bir hükümetin hayatta kalması mümkün değildir. Püritenler, kraliyet güçlerinin kötüye kullanılmasını engellemeye çalıştıkları sırada iyi bir güç oluşturmuşlardı. İngiltere'nin mutlak hâkimi olarak, çekilmez bir hale geldiler.

Cromwell 1658'de öldüğünde, Stuart hanedanının eski krallıklarına dönmesi kolay oldu, hatta ılımlı Püritenlerin boyunduruğu-

nu otokrat Kral Charles'ın boyunduruğu kadar katlanılmaz bulan halk tarafından, "kurtarıcı" olarak karşılandılar. Hanedanın acı çekmiş merhum babalarının kutsal haklarını unutmaları ve parlamentonun üstünlüğünü kabul etmeleri karşılığında halk da sadık ve itaatkâr uyruklar olmaya söz veriyordu.

İki kuşak boyunca bu yeni düzenlemenin başarılı olması için uğraşıldı. Ne var ki, anlaşılan Stuartlar ders almamışlardı ve kötü alışkanlıklarından kurtulmayı başaramıyorlardı. 1660 yılında ülkeye dönmüş olan II. Charles, sevimli ama işe yaramaz bir insandı. Tembelliği ve en kolay yolu izlemek konusundaki ısrarının yanı sıra, yalancılıktaki büyük becerisi, halkıyla arasında açık bir sürtüşme çıkmasını engelledi. 1662'de çıkardığı Bağdaşıklık Yasası'yla aykırı görüşteki bütün rahipleri bölgelerinden sürerek Püriten ruhban sınıfın gücünü kırdı. 1664 yılındaki sözde Gizli Cemaat Yasası'yla karşıt görüşte olanları Batı Hint Adaları'na sürmekle tehdit ederek dini toplantılara katılmalarını engellemeye çalıştı. Bu, kutsal hakların geçerli olduğu güzel günlere fazlasıyla benzeyen bir durumdu. Halk, sabırsızlandığına dair çok bilinen eski işaretleri göstermeye başladı, parlamento da birdenbire krala finansal kaynak sağlamakta güçlük çekmeye başladı.

Gönülsüz parlamentodan para alamayan Charles, bu parayı komşusu ve kuzeni Fransa kralı Louis'den gizlice borç aldı. Yıllık iki yüz bin pound karşılığında Protestan müttefiklerine ihanet etti ve parlamentodaki zavallı basit insanlarla alay etti.

Ekonomik bağımsızlık, kralın birdenbire kendi gücüne güven duymaya başlamasını sağlamıştı. Yıllar boyunca sürgünde, Katolik akrabalarının arasında yaşamıştı ve Katolikliğe karşı gizli bir hayranlık duyuyordu. Belki de İngiltere'yi yeniden Roma'ya kazandırabilirdi! Katoliklere ve Anglikan kilisesi muhaliflerine karşı olan eski kanunları askıya alan bir Hoşgörü Bildirgesi çıkarttı. Tam o sırada, kralın küçük kardeşi James'in Katolikliğe geçtiğine dair söylentiler dolaşıyordu. Bütün bunlar, halkın şüphesini uyandırıyor, insanlar korkunç bir Papalık komplosu kurulduğundan kuşkulanıyorlardı. Ülkeye yeni bir huzursuzluk havası hâkim oldu. Çoğunluk, yeni bir

iç savaşın önlenmesinden yanaydı. Onlara göre kraliyet baskısı ve Katolik bir kral bile (hatta kutsal haklar bile) aynı soydan insanların arasında yeni bir savaş çıkmasından daha iyiydi. İnançlarını uygulayacak cesarete sahip olan ve korku uyandıran muhaliflerse daha az hoşgörülüydüler. Başlarında da mutlak kraliyet gücünün geçerli olduğu eski günlere dönmek istemeyen üstün nitelikli birkaç soylu bulunuyordu.

Whigler (1640 yılında Whiggamore denen İskoç at tüccarları Presbiteryen rahiplerin liderliğinde krala karşı çıkmak için Edinburgh'a yürümüşlerdi, orta sınıfa bu olaya dayanarak Whig adı veriliyordu) ve Toryler (eskiden İrlandalı kraliyet taraftarları için kullanılan bu lâkap, artık kralın destekçilerine verilen isimdi) adlı bu iki büyük grup neredeyse on yıl boyunca birbirleriyle çekişti ama aslında kimse kriz çıkarmak istemiyordu. Charles'ın huzur içinde yatağında ölmesine izin verdiler ve Katolik II. James'in 1685 yılında kardeşinin yerine tahta çıkmasına göz yumdular. Ancak James, ülkeyi korkunç bir yabancı icat olan Katolik Fransızların kumandasında olacak "daimi ordu" ile tehdit edip, arkasından da 1688 yılında yeni bir Hoşgörü Bildirgesi çıkararak bunun bütün Anglikan kiliselerinde okunması emrini verince, ancak çok sevilen hükümdarların olağanüstü koşullar altında aşabileceği bir çizgiyi aşmış oldu. Yedi piskopos, kraliyet emrine uymayı reddetti. "İsyana teşvik ve hakaret" suçuyla mahkeme önüne çıkarıldılar. Jüri, "suçsuz" kararı vererek halkın çok büyük kısmının takdirini topladı.

Tam da bu talihsiz anda, James'ın bir oğlu oldu. İkinci bir evlilik yapmış ve Katolik Modena-Este hanedanından Mary ile evlenmişti. Dünyaya gelen oğlu, tahtın James'den sonra Protestan olan kızları Mary veya Anne'e değil, Katolik prense geçeceği anlamına geliyordu. Halk yeniden kuşkulara kapıldı. Modenalı Mary, çocuk sahibi olamayacak kadar yaşlıydı! Bütün bunlar bir komployduı! İngiltere'nin Katolik bir hükümdarı olması için bir Cizvit saraya yabancı bir bebek sokmuştu. Söylentilerin sonu gelmiyordu. İkinci bir iç savaş patlak vermek üzereydi. Whiglerden ve Torylerden yedi tanınmış kişi, James'in büyük kızı Mary'nin kocası ve Hollan-

da genel valisi III. William'a bir mektup yazarak, ondan İngiltere'ye gelmesini ve yasalara uygun olsa da kesinlikle istenmeyen bu hükümdardan ülkeyi kurtarmasını istediler.

William, 5 Kasım 1688 tarihinde Torbay'a ulaştı. Kayınpederinin inancı uğruna ölen birisi konumuna yükseltilmesini istemiyordu, o yüzden James'in Fransa'ya kaçmasını sağladı. 22 Ocak 1689'da parlamentoyu toplantıya çağırdı. Aynı yılın 13 Şubat günü eşi Mary ile birlikte İngiltere'nin ortak hükümdarları ilan edildiler, böylece ülkenin Protestanlığı kurtarılmış oldu.

Yalnızca krala danışmanlık yapacak bir organ olmaktan daha fazla görevler üstlenen parlamento, eline geçen fırsatları en iyi şekilde değerlendirdi. 1628 yılından kalma Haklar Dilekçesi, kaybolup gittiği arşivden çıkarıldı, ikinci ve daha zorlayıcı bir dilekçe hazırlandı. Buna göre, İngiltere hükümdarının Protestan kilisesine bağlı olması gerekiyordu. Ayrıca, kralın yasaları askıya alma veya bazı ayrıcalıklı vatandaşların bazı yasaları ihlal etmesine izin verme hakkı olmadığı belirtilmişti. Parlamentonun onayı olmadan vergi konamaz ve ordu toplanamazdı. Böylece 1689 yılında İngiltere, diğer Avrupa ülkelerinin hiçbirinin tanımadığı bir özgürlük seviyesine ulaştı.

William'ın İngiltere'de hükümdarlık ettiği dönemin hâlâ hatırlanıyor olmasının sebebi yalnızca bu büyük özgürlükler değildir. Onun idaresi altında, ilk defa olmak üzere "sorumluluk taşıyan" bakanlardan oluşan bir hükümet kuruldu. Elbette hiçbir kral tek başına hüküm süremez, yanında birkaç iyi danışmanı olmasına ihtiyaç duyar. Tudor hanedanının, soylular ve ruhban sınıfı üyelerinden oluşan Büyük Meclis'i vardı. Bu organ gereğinden fazla büyüyünce, "Özel Meclis" olarak küçültüldü. Zamanla bu danışmanlar saraydaki "kabine" denen özel bir odada kralla görüşmeye başladılar. Böylece isimleri "Kabine Meclisi" oldu, bu isim de kısa bir süre sonra "Kabine" olarak kısaldı.

William, kendisinden önceki pek çok İngiliz hükümdarın yaptığı gibi danışmanlarını çeşitli grupların arasından seçmişti. Ne var ki parlamentonun gücünün artmasıyla, Avam Kamarası'nda ço-

ğunluk Whigler'in elindeyken ülke siyasetini Tory danışmanlarla yönetmenin olanaksız olduğunu anladı. Böylece Toryler dışarıda bırakıldı ve Kabine Meclisi üyeleri tamamen Whigler'den seçildi. Birkaç yıl sonra Whigler Avam Kamarası'ndaki güçlerini yitirince, William da danışmanlarını Tory olarak değiştirdi. William 1702 yılındaki ölümüne kadar Fransa kralı Louis'nin İngiltere hükümetinin işlerine karışmasını önlemekle fazlasıyla meşgul olduğu için, bütün önemli işlerle Kabine Meclisi ilgileniyordu. Mary'nin kız kardeşi Anne 1702 yılında William'ın ardından tahta çıkınca da işler bu şekilde yürütüldü. Anne 1714 yılında öldü (ne yazık ki on yedi çocuğundan hiçbiri hayatta kalamamıştı), taht da I. James'in torunu Sophie'nin Hannover hanedanından olan oğlu I. George'a kaldı.

Biraz kaba saba birisi olan bu yeni hükümdar, tek kelime İngilizce bilmiyordu ve İngiltere'nin siyasi düzenlemelerinin karmakarışık labirentlerinde kaybolup gitmişti. Bütün işleri Kabine Meclisi'ne bıraktı, tek bir cümlesini bile anlamadığı için kendisini çok sıkan toplantılara da katılmıyordu. Böylece kabine, İngiltere'yi ve parlamentosu 1707 yılında İngiltere parlamentosuna katılmış olan İskoçya'yı kralı rahatsız etmeden idare etmeye alıştı. Kral, vaktinin çoğunu kıta Avrupa'sında geçiriyordu zaten.

I. ve II. George'un hükümdarlıkları sırasında kralın kabine meclisinde birbiri ardına üstün yetenekli Whigler yer aldı (içlerinden Sör Robert Walpole, yirmi bir yıl boyunca görev yaptı). Kabine başkanı sonunda Parlamentodaki çoğunluk partisinin de başkanı olarak kabul edildi. III. George'un dizginleri ele geçirme ve hükümet etme işini kabineye bırakmama konusundaki çabaları öyle felaketlere yol açtı ki, bir daha böyle bir şey denenmedi. Böylece İngiltere on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren temsili hükümet ve ülkenin işlerini düzenleyen sorumlu bakanlar tarafından idare edilmeye başlandı.

İşin aslı, bu hükümet toplumun bütün sınıflarını temsil etmiyordu. On iki kişiden ancak birinin oy verme hakkı vardı. Yine de modern temsili hükümetin temelleri bu şekilde atılmış oluyordu.

Güç, yavaş ve düzenli bir biçimde kralın ellerinden gitgide artan sayıda sevilen temsilcinin ellerine geçiyordu. İngiltere bu sayede çağ atlamadıysa da, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa kıtasında deprem etkisi yaratan devrimlerin sarsıntılarından büyük ölçüde korunmuş oldu.

46
Güçler Dengesi

Diğer tarafta, Fransa'da "kralın kutsal hakkı" her zamankinden büyük bir ihtişamla devam ediyor. Hükümdarın hırsı ancak yeni icat edilen "güçler dengesi" yasasıyla denetlenebiliyor

Bir önceki bölümde anlattıklarımın tersine, şimdi size İngiliz halkı özgürlükleri için savaştığı sırada Fransızların neler yaptığından bahsedeceğim. Doğru ülkede doğru kişinin doğru zamanda bulunması gibi güzel bir tesadüf, tarihte çok ender rastlanan bir şeydir. XIV. Louis, Fransa için bu idealin gerçekleşmesiydi. Avrupa'nın geri kalan kısmıysa, o olmadan daha mutlu olurdu.

Genç krala yönetmesi için verilen ülke, o zamanın en kalabalık ve en görkemli ülkesiydi. Louis, iki büyük kardinal Mazarin ve Richelieu eski Fransa krallığını on yedinci yüzyılın en güçlü merkezi devleti olarak demir yumruklarla biçimlendirdikten hemen sonra tahta çıkmıştı. Kendisi de üstün yetenekli bir insandı. Bizler, yirminci yüzyıl insanları olarak hâlâ Güneş Kral'ın muhteşem çağının anılarıyla çevriliyiz. Sosyal yaşantımız, Louis'nin sarayında elde edilen kusursuz davranış biçimlerini ve seçkin ifadeleri temel alıyor. Uluslararası ve diplomatik ilişkilerde Fransızca hâlâ resmi dil olarak kullanılıyor çünkü onun iki yüzyıl önce eriştiği parlak seçkinlik ve arı ifade biçimine ulaşabilen başka bir lisan yok. Kral Louis'nin tiyatrosu hâlâ bize çok yavaş öğrenebildiğimiz dersler vermeye devam ediyor. Onun hükümdarlığı sırasında, Richelieu'nun bir buluşu olan Fransız Akademisi yazın konusunda diğer ülkelerin taklit ederek onurlandırdığı bir konum kazandı. Bu listeyi sayfalarca uzatabiliriz. Günümüzde lokantalarda menülerin Fransızca yazılıyor olması tesadüf değildir. Uygarlığın en üstün ifadelerinden biri olan zorlu yemek pişirme sanatı, ilk olarak büyük hükümdar için

uygulanmıştı. XIV. Louis dönemi, hâlâ büyük dersler çıkarabileceğimiz bir görkem ve zarafet dönemiydi.

Ne yazık ki bu ışıltılı resmin pek de bu kadar cesaret verici olmayan bir yüzü daha var. Yurt dışında zafer, genellikle yurtta mutsuzluk demektir. Fransa da bu kurala istisna değildi. XIV. Louis 1643 yılında, babasının ardından tahta çıkmıştı. 1715 yılında da öldü. Bu da Fransa'nın idaresinin yetmiş iki yıl, yani neredeyse iki kuşak boyunca tek bir adamın elinde olması demektir.

"Tek adam" fikrinin ne olduğunu adamakıllı bir biçimde kavramak gerekiyor. Louis, pek çok ülkede "aydınlanmış despotizm" adı verilen yüksek derecede etkili bir otokrasi kuran hükümdarların uzun listesinde birinci sırada yer alıyordu. Hükümdarcılık oynayan ve devlet işlerini eğlenceli bir pikniğe dönüştüren krallardan hoşlanmazdı. Bu aydınlanma çağının kralları, uyruklarının hepsinden daha sıkı çalışırlardı. Herkesten önce kalkar, herkesten sonra yatağa gider ve "kutsal sorumluluklarını" ülkelerini uyruklarına danışmadan yönetebilmelerini sağlayan "kutsal hakları" kadar ciddiye alırlardı.

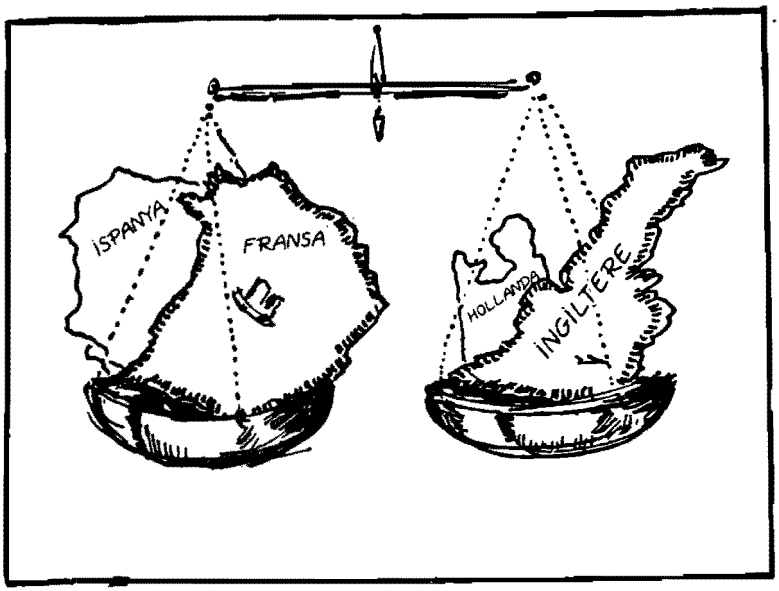
Elbette kralın her şeyle bizzat ilgilenmesi mümkün değildi. Etrafında birkaç yardımcı ve danışman bulundurması şarttı. Bir-iki general, dış politika konusunda uzman birkaç kişi ve birkaç akıllı finans uzmanı bu iş için yeterliydi. Ancak bu soylu kişiler ancak hükümdarları aracılığıyla hareket edebilirlerdi. Bireysel bir varlıkları yoktu. Halkın gözünde kralın kutsal kişiliği ülke idaresini şahsen temsil ederdi. Anayurdun zaferi, tek bir hanedanın zaferi haline gelmişti. Bu, Amerikan idealinin tam tersi bir anlam taşır. Fransa, Bourbon hanedanı tarafından yönetiliyordu.

Böyle bir sistemin dezavantajları son derece açıktır. Kral, her şeydi. Geri kalan herkes de hiçbir şey. Eski ve faydalı soylular, eyaletlerin yönetimindeki haklarından yavaş yavaş vazgeçmeye mecbur kalmışlardı. Ta uzaktaki Paris'te, bir hükümet binasının yeşilimsi camlarının arkasında oturan, parmakları mürekkebe bulanmış küçük bir kraliyet bürokratı, yüz yıl önce feodal bir lorda ait olan görevleri yürütmeye başlamıştı. Bütün işlerinden yoksun

kalan feodal lort da, sarayda mümkün olduğunca eğlenebilmek için Paris'e taşındı. Kısa süre sonra da bütün toprakları, "uzaktan idare" adı verilen son derece tehlikeli hastalığın pençesine düştü. Çalışkan ve yararlı feodal yöneticiler bir çırpıda Versay sarayındaki görgülü ama işe yaramaz aylaklar haline geldiler.

Vestfalya Anlaşması yapıldığında ve Otuz Yıl Savaşları sonunda Habsburg Hanedanı Avrupa'daki egemen konumunu yitirdiğinde Louis daha on yaşındaydı. Onun gibi hırslı birisinin, daha önce Habsburglar'ın sahip olduğu şan ve şerefi kendi hanedanına kazandırmak için böyle elverişli koşullardan yararlanması kaçınılmaz bir şeydi. Louis 1660 yılında İspanya kralının kızı Maria Theresa ile evlenmişti. Yarı deli İspanyol Habsburglarından biri olan kayınpederi IV. Felipe, kısa bir süre sonra öldü. Louis hemen İspanya Hollanda'sının (Belçika) karısının çeyizinin bir parçası olduğunu iddia etti. Böyle bir toprak kazancı Avrupa barışı açısından felaket olur ve Protestan devletlerin güvenliğini tehlikeye atardı. Yedi Birleşik Hollanda'nın "raadpensionaris", yani dış işleri bakanı olan Johan de Witt liderliğinde, İsveç, İngiltere ve Hollanda'nın bir araya gelmesiyle tarihin ilk büyük uluslararası ittifakı 1664 yılında oluşturuldu, ancak uzun ömürlü olmadı. Louis, para ve parlak vaatlerle Kral Charles'ı ve İsveç'i satın aldı. Hollanda müttefikleri tarafından ihanete uğradı ve kaderine terk edildi. 1672 yılında, Fransa Hollanda'yı işgal etti ve ordularıyla ülkenin merkezine doğru yürüyüşe geçti. Böylece setler ikinci bir kere açıldı ve Fransa'nın Kraliyet Güneşi, Hollanda bataklıklarının çamurunda battı. 1678'de imzalanan Nijmegen anlaşması hiçbir şeyi çözmüyor, yalnızca yeni bir savaşın gelişini haber veriyordu.

1689'dan 1697'ye kadar süren ikinci savaş, Louis'nin Avrupa meselelerinde arzu ettiği konuma ulaşmasını yine sağlayamadı ve Ryswick barışı ile sona erdi. Eski düşmanı Johan de Witt, Hollandalı bir ayaktakımı güruhu tarafından katledilmişti ama onun yerine gelen III. William (bir önceki bölümde kendisiyle tanışmıştınız), Louis'nin Fransa'nın Avrupa'nın hâkimi olması için yaptığı bütün hamleleri boşa çıkardı.

Güçler dengesi

İspanya'nın başına geçmek için yürütülen büyük savaş, İspanyol Habsburglarının sonuncusu olan II. Charles'ın ölümünden hemen sonra, 1701 yılında başladı ve 1713 yılında Utrecht Barışı ile sona erdi. Bu savaş da hiçbir şeyi çözememişti ama Louis'nin hazinesi tamtakır kalmıştı. Fransa kralı karada galibiyet kazandıysa da, İngiliz ve Hollanda donanmaları mutlak bir Fransa zaferi için bütün umutları öldürmüştü. Ayrıca, bu uzun süren kavga yeni ve çok temel bir uluslararası politika ilkesinin doğmasına yol açmıştı ki, bundan sonra tek bir ulusun bütün Avrupa'nın veya bütün dünyanın hâkimi olmasına imkân kalmamıştı.

Bu ilke, "güçler dengesiydi." Yazılı bir kanun değildi, yine de bu ilkeye üç yüzyıl boyunca doğa kanunuymuş gibi bağlı kalındı. Fikri ortaya atanlar, Avrupa'nın mevcut ulusal gelişme aşamasında hayatta kalmasının ancak bütün kıtanın birbiriyle çelişen pek çok çıkarı arasında mutlak bir denge kurulması halinde mümkün olacağını söylüyorlardı. Herhangi bir gücün veya hanedanın diğerle-

rinin üstünde hâkimiyet kurmasına asla izin verilmemeliydi. Otuz Yıl Savaşları'nda, Habsburg hanedanı bu ilkenin uygulanmasının kurbanı olmuştu. Gerçi onlar bunun bilincinde değillerdi. O savaş sırasındaki sorunlar dinsel çekişmelerin tozuna dumanına öyle bir bulanmışlardı ki, bu büyük çıkar çatışmasının temel eğilimleri hakkında berrak bir görüş elde etmemiz mümkün değil. Ancak o zamandan beri uluslararası önem taşıyan bütün meselelerde soğuk, ekonomik kaygıların ve hesapların her şeyin önüne geçtiğini görüyoruz. Yeni bir devlet adamının, hesap defteri ve kasasıyla gelişimine şahit oluyoruz. Johan de Witt, bu yeni siyasi akımın ilk başarılı muhalifi, III. William da onun ilk parlak öğrencisiydi. Bütün şanı ve şöhretiyle XIV. Louis ise, ilk bilinçli kurbanı. Ondan beri de pek çok kurban verildi.

47
Rusya'nın Yükselişi

Avrupa'nın geniş politika sahnesinin üstünde birdenbire patlayan esrarengiz Moskova İmparatorluğu'nun hikâyesi

Bildiğiniz gibi Kolomb 1492 yılında Amerika'yı keşfetti. O yıl daha önceleri, Tirol Başpiskoposu adına bir keşif kolunun lideri olan Schnups isimli bir gezgin, elindeki mükemmel tavsiye mektuplarıyla efsanevi Moskova şehrine ulaşmaya çalışmıştı. Başarılı olamadı. Avrupa'nın en doğu ucunda var olduğu hayal meyal bilinen uçsuz bucaksız Moskova Devleti'nin sınırlarına ulaştığında, kesin bir dille geri çevrildi. Yabancı istenmiyordu. Schnups da dönüşte başpiskoposa sunabilecek bir şeyleri olsun diye İstanbul'daki Türk'ü ziyarete gitti.

Bundan altmış bir yıl sonra, Doğu Hint Adaları'na giden bir kuzeydoğu rotası bulmaya çalışırken kötü bir rüzgârla Beyaz Deniz'e sürüklenen Richard Chancellor, Dvina Nehri'nin ağzına ulaştı ve 1584 yılında Arhangelsk'in kurulduğu yerden birkaç saat uzaklıktaki Moskova köyü Kholmogory'yi buldu. Bu defa yabancı ziyaretçilerden Moskova'ya giderek kendilerini grandüke takdim etmeleri rica edildi. Gittiler. Avrupa'ya dönüşlerinde yanlarında Rusya ile batı dünyası arasında imzalanmış ilk ticari anlaşmayı taşıyorlardı. Diğer ülkeler de kısa süre içinde aynı yolu izlediler ve bu esrarengiz ülke hakkında bazı şeyler öğrenildi.

Coğrafi olarak Rusya uçsuz bucaksız bir ovadır. Alçak Ural Dağları, işgalcilere karşı bir engel oluşturmaz. Nehirler geniş ama genellikle sığ yataklıdır. Göçebe kavimler için çok uygun bir bölgeydi.

Roma İmparatorluğu kurulur, güçlenir ve sonra da tarih sahnesinden silinirken, Orta Asya'daki evlerini uzun bir süre önce terk etmiş olan Slav kavimleri, Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgede bulunan ormanlarda ve ovalarda amaçsızca geziniyorlardı. Yunanlılar zaman zaman bu Slavlarla karşılaşıyorlardı, üçüncü

Rusya'nın kökeni

ve dördüncü yüzyıllarda onlardan bahseden birkaç gezgin vardı ama onun dışında bu kabileler hakkındaki bilgiler, 1800'lü yıllarda Nevada Kızılderilileri hakkında sahip olunan bilgiler kadar azdı.

Bu ilkel insanların ülkesinden, son derece kullanışlı bir ticaret yolu geçiyordu ki, bu da onların huzuru açısından kötüydü. Kuzey Avrupa'dan Konstantinapolis'e uzanan bu ana yol, Neva'ya kadar Baltık Denizi kıyısından ilerliyor, Ladoga Gölü'nü geçtikten sonra Volkov Nehri'ne kadar güneye iniyor, oradan da İlmen Gölü üzerinden ve küçük Lovat Nehri'nden geçiyordu. Buradan Dinyeper'e kadar kısa bir gemi nakli yolu vardı, sonra da Dinyeper üstünden Karadeniz'e iniliyordu.

Vikingler bu yolu çok eski bir tarihten beri biliyorlardı. Dokuzuncu yüzyılda, diğer Vikingler Almanya ve Fransa'da bağımsız devletlerin temellerini attığı sırada, bazı Vikingler de Rusya'nın kuzey bölgelerine yerleşmeye başladılar. 862 yılında üç Viking kardeş Baltık denizini aştı ve orada üç küçük hanedan kurdu. Bu üç kardeşten yalnızca biri, Rurik adını taşıyan, uzun bir süre yaşadı ve kardeşlerinin topraklarını da ele geçirdi. İlk Viking'in gelişinden yirmi yıl sonra başkenti Kiev olan bir Slav devleti kurulmuştu.

Kiev ile Karadeniz arasında az bir mesafe bulunur. Örgütlü bir Slav devleti kurulmuş olduğu haberi kısa süre sonra Konstantinapolis'te duyuldu. Hıristiyan inancının gayretkeş misyonerleri için yeni topraklar demekti bu. Bizanslı keşişler, Dinyeper boyunca kuzeye doğru çıkarak az bir zamanda Rusya'nın merkezine ulaştılar ve oradaki halkın ormanlarda, nehirlerde ve dağlardaki mağaralarda yaşadığı varsayılan acayip tanrılara tapındığını gördüler. Onlara İsa'nın hikâyesini öğrettiler. Romalı misyonerlerin rekabeti söz konusu değildi. Onlar, dinsiz Tötonları eğitmekle o kadar meşguldüler ki, uzaktaki Slavlarla uğraşacak vakitleri yoktu. Böylece Rusya dinini, alfabesini ve sanatla mimariye ilişkin ilk fikirlerini Bizanslı keşişlerden edindi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir kalıntısı olan Bizans İmparatorluğu çok doğululaştığı ve Avrupalı özelliklerinin çoğunu yitirmiş olduğu için, Ruslar bunun sonuçlarından zarar gördüler.

Büyük Rusya ovasının bu yeni devletleri siyasi açıdan pek başarılı değillerdi. Vikingler, miraslarını bütün oğulları arasında eşit olarak paylaştırırlardı. Küçük bir devletin kurulmasıyla, sekiz ya da dokuz varis arasında bölünmesi bir oluyor, onlar da topraklarını sayıları her geçen gün artan kendi mirasçılarına bölüştürüyorlardı. Birbiriyle rekabet içinde olan bu küçük devletlerin sürtüşmeleri kaçınılmazdı. Ortama anarşi hâkimdi. Doğu ufkundaki kızıl bir ışıltı vahşi bir Asya kavminin saldırısını haber verdiğinde, bu devletler böyle korkunç bir düşmana karşı koyamayacak kadar parçalanmış ve güçsüz durumdaydılar.

İlk büyük Tatar işgali 1224 yılında gerçekleşti ve Çin'i, Buhara'yı, Taşkent'i ve Türkistan'ı fethetmiş olan Cengiz Han'ın orduları batıda sahneye çıktılar. Slav orduları Kalchik Nehri yakınlarında yenilgiye uğradı ve Rusya Moğolların insafına kaldı. Ancak Moğollar, geldikleri gibi büyük bir hızla ortadan kayboldular. Ne var ki on üç yıl sonra, 1237 yılında geri döndüler. Beş yıldan kısa bir sürede, uçsuz bucaksız Rusya ovalarının her köşesini fethetmişlerdi. 1380 yılında Moskova Grandükü Dimitri Donskoy tarafından Kulikova ovasında yenilgiye uğratılana kadar, Moğollar Rusya'nın efendisi oldular.

Rusya'nın bu boyunduruktan kurtulması iki yüzyıl sürmüştü çünkü bu boyunduruk çok aşağılayıcı ve hoş olmayan biçimlerde uygulanmıştı. Slav köylüleri, sefil köleler haline gelmişti. Ellerinden her türlü onur ve bağımsızlık duygusu alınmış, açlık, sefalet, kötü davranış ve eziyet insan varlığının normal bir unsuru olmuştu. Sonunda ister köylü olsun, ister soylu, ortalama Ruslar çok dayak yediği için hevesi kırılmış ve sahibinden izin almadan kuyruğunu bile sallamaya cesaret edemeyen köpeklere dönmüşlerdi.

Kaçış yoktu. Tatar Hanı'nın atlıları hızlı ve acımasızdı. Uçsuz bucaksız bozkırlar kimseye komşusunun güvenli topraklarına sığınma fırsatı vermiyordu. Herkes çenesini tutup efendisinin emirlerini yerine getirmeli veya ölüm riskini göze almalıydı. Elbette Avrupa bu duruma müdahale edebilirdi ama o da Papa ile imparatorlar arasındaki kavgalarla, şunu bunu bastırmakla ve dinsizlere haddi-

ni bildirmekle meşguldü. Böylece Avrupa, Slavları kaderleriyle baş başa bırakıp kendi başlarının çaresine bakmaya zorladı.

Rusya'nın nihai kurtarıcısı, eski Viking hükümdarların zamanında kurulmuş küçük devletlerden biri oldu. Rusya ovasının merkezinde yer alan bu devletin başkenti Moskova, Moskova Nehri'nin kıyısındaki dik bir tepedeydi. Bu küçük beylik, Tatarları gerektiğinde memnun ederek, karşı çıkmak güvenli olduğunda da onlara kafa tutarak on dördüncü yüzyılın ortalarında yeni bir ulusal yaşamın lideri olmayı başarmıştı. Tatarların yapıcı politik yetenekten tamamen yoksun olduklarını hatırlatmakta fayda var. Onlar yalnızca yakıp yıkmayı biliyorlardı. Yeni yerler fethetmelerinin ana amacı, gelir elde etmekti. Bu geliri vergi olarak toplamak için de, eski politik yapının belli unsurlarının hayatta kalmasına izin vermeleri gerekiyordu. Bu sebeple, vergi tahsildarlığı işlerini yapsınlar ve Tatarlar adına komşularını soysunlar diye Büyük Han'ın lütfuyla yaşamını sürdüren pek çok küçük şehir vardı.

Çevresindeki bölgeleri sömürerek genişleyen Moskova şehri, sonunda efendisi Tatarlara karşı açık isyanı göze alabilecek kadar güçlendi. İsyan başarılı oldu ve Rus bağımsızlık davasının lideri olarak kazandığı ün, Moskova'yı Slav ırkı için iyi bir gelecek olduğuna hâlâ inanan herkes için doğal merkez haline getirdi. 1453 yılında Türkler Konstantinapolis'i fethettiler. Bundan on yıl sonra, III. İvan'ın hüküm sürdüğü Moskova, batı dünyasına Slav devleti olarak Bizans İmparatorluğu'nun dünyevi ve ruhani mirasıyla, Konstantinapolis'te sürdürüldüğü biçimiyle Roma İmparatorluğu geleneklerine sahip çıktıklarını ilan ettiler. Bir kuşak sonra Korkunç İvan baştayken Moskova grandükleri Sezar, yani Çar unvanını alacak ve batı Avrupa'dan tanınma talep edecek kadar güçlenmişlerdi artık.

1598 yılında, I. Fyodor döneminde, ilk Viking yerleşimcilerin varisi Rurik hanedanı sona erdi. Bundan sonraki yedi yıl boyunca ülkede Tatar melezi Boris Godunov çar olarak hüküm sürdü. Büyük Rus halk kitlelerinin kaderi, onun döneminde çizildi. İmparatorluğun toprağı bol, parası azdı. Ticaret yapılmıyordu, hiç fabrika yok-

tu. Zaten birkaç tane olan şehirleri, pislik içinde sürünen köylerdi. Ülke, güçlü bir merkezi idareyle bitmek tükenmek bilmez sayıda cahil köylüden oluşuyordu. Slav, Viking, Bizanslı ve Tatarların çeşitli etkilerinin bir karışımı olan bu hükümet, devletin çıkarı hariç hiçbir şeyi tanımıyordu. Bu devleti korumak için bir ordu gerekliydi. Askerlere ödeme yapmak için alınacak vergileri toplamak üzere devlet memurları olmalıydı. Çok sayıdaki memura ödeme yapmak için de toprak gerekliydi. Doğuda ve batıda uzanan uçsuz bucaksız bozkırlarda bu maldan bol bol bulunuyordu ama tarlaları sürecek ve sığırlara bakacak işçiler olmadan toprak bir işe yaramaz. Bu nedenle, eski göçebe köylülerin hakları birer birer ellerinden alındı, sonunda on yedinci yüzyılın ilk senesinde bu köylüler resmi olarak üzerinde yaşadıkları toprağın parçası haline getirildiler. Rus köylüleri artık özgür değildi. Serf, yani köle olmuşlardı (köleden tek farkları, satılamamalarıydı) ve 1861'de kaderleri son derece korkunç bir hale gelip de teker teker ölmeye başlayıncaya kadar öyle kaldılar.

On yedinci yüzyılda, hızla Sibirya'ya doğru yayılarak büyüyen topraklarıyla bu yeni devlet, Avrupa'nın fark etmek zorunda kaldığı bir güç haline gelmişti. Boris Godunov'un ölümünden sonra, Rus soyluları 1613 yılında içlerinden birini çar olarak seçmişlerdi. Kremlin'in hemen dışında küçük bir evde yaşayan Moskovalı Romanov ailesinden gelen Fyodor'un oğlu Mihail'di bu.

1672 yılında Mihail'in büyük torunu ve bir başka Fyodor'un oğlu olan Petro doğdu. Çocuk on yaşına geldiğinde, Rus tahtına üvey kız kardeşi Sofia çıktı. Küçük Petro'ya, ulusal başkentin banliyölerinde vakit geçirme izni verilmişti, bu banliyöler de yabancılarla doluydu. İskoç bar sahipleri, Hollandalı tüccarlar, İsviçreli eczacılar, İtalyan berberler, Fransız dans hocaları ve Alman öğretmenlerle çevrili olan genç prens, işlerin farklı yürüdüğü çok uzaktaki gizemli Avrupa hakkındaki ilk ve alışılmadık bilgilerini bu sayede edindi.

Petro on yedi yaşındayken aniden kardeşi Sofia'yı tahttan indirdi ve onun yerine Rusya hükümdarı oldu. Yarı barbar ve yarı Asyalı

bir halkın çarı olmaktan memnun değildi. Uygar bir devletin başı olmak istiyordu. Rusya'yı bir gecede bir Bizans-Tatar devletinden bir Avrupa imparatorluğuna dönüştürmek kolay iş değildi. Bunun için güçlü eller ve yetkin bir kafa gerekiyordu, Petro'da ikisi de vardı. Modern Avrupa'yı eski Rusya'ya nakletme ameliyatı, 1698'de gerçekleştirildi. Hasta ölmedi ama son beş yılın olaylarının çok açık bir şekilde gösterdiği gibi, şoktan da hiçbir zaman çıkamadı.

48
Rusya İsveç'e Karşı

Rusya ile İsveç Kuzeydoğu Avrupa'nın lider gücünü belirlemek için savaşıyor

Çar Petro, 1698 yılında Batı Avrupa'ya ilk yolculuğunu yaptı. Berlin'e gitti ve oradan Hollanda'yla İngiltere'ye geçti. Çocukken, evde yaptığı bir kayıkla babasının çiftlik evinin ördek havuzuna açılmaya kalkışmış, boğulmaktan zor kurtulmuştu. Suya duyduğu bu tutku, hayatı boyunca devam etti ve kıyıları kapalı topraklarından denize doğru ulaşma isteğinde kendini gösterdi.

Büyük Petro Hollanda tersanesinde

Sevilmeyen ve sert davranışlı genç çarın uzakta olmasından faydalanan Moskova'daki eski Rus tarzı taraftarları, onun bütün reformlarını tersine çevirmek için çalışmaya koyuldular. Muhafızları arasında, yani Streltsi Alayı'nda çıkan ani bir isyan, Petro'yu apar topar ülkesine dönmek zorunda bıraktı. Çar kendini baş infaz memuru olarak atadı, Streltsi muhafızlarının tamamı asıldı. Ayaklanmanın önderliğini yapmış olan üvey kız kardeş Sofia bir hücreye kapatıldı ve Petro'nun iktidarı gerçekten başladı. Aynı sahne, Petro

1716'da ikinci kez Avrupa seyahatine çıktığında tekrarlandı. Bu defa gericilerin liderliğini Petro'nun yarı deli oğlu Aleksey yapıyordu. Çar, bir kez daha büyük bir aceleyle eve döndü. Aleksey hapishanedeki hücresinde dövülerek öldürüldü, eski Bizans usullerini sevenler de Sibirya'daki kurşun madenlerine kadar yaya olarak yapacakları binlerce kilometrelik yolculuklarına başladılar. Bundan sonra genel hoşnutsuzluk kaynaklı ayaklanmalar olmadı ve Petro ölene kadar reformlarını sürdürdü.

Yaptığı yeniliklerin tarihsel sıralamasını yapmak kolay bir iş değil. Çar çılgın bir hızla çalışıyor, belirli bir sistemi takip etmiyordu. Yasalarını o kadar süratli çıkarıyordu ki, bunların çetelesini tutmak zor. Petro, daha önce olmuş her şeyin yanlış olduğunu düşünüyordu. O nedenle bütün Rusya mümkün olan en kısa sürede değişmeliydi. Öldüğünde ardında iki yüz bin kişilik iyi eğitilmiş bir ordu ve elli gemiden oluşan bir donanma bıraktı. Eski hükümet yönteminden bir gecede vazgeçilmişti. Duma, yani soylular meclisi feshedildi, çar onun yerine Senato adı verilen ve devlet görevlilerinden oluşan bir danışmanlar kurulu topladı.

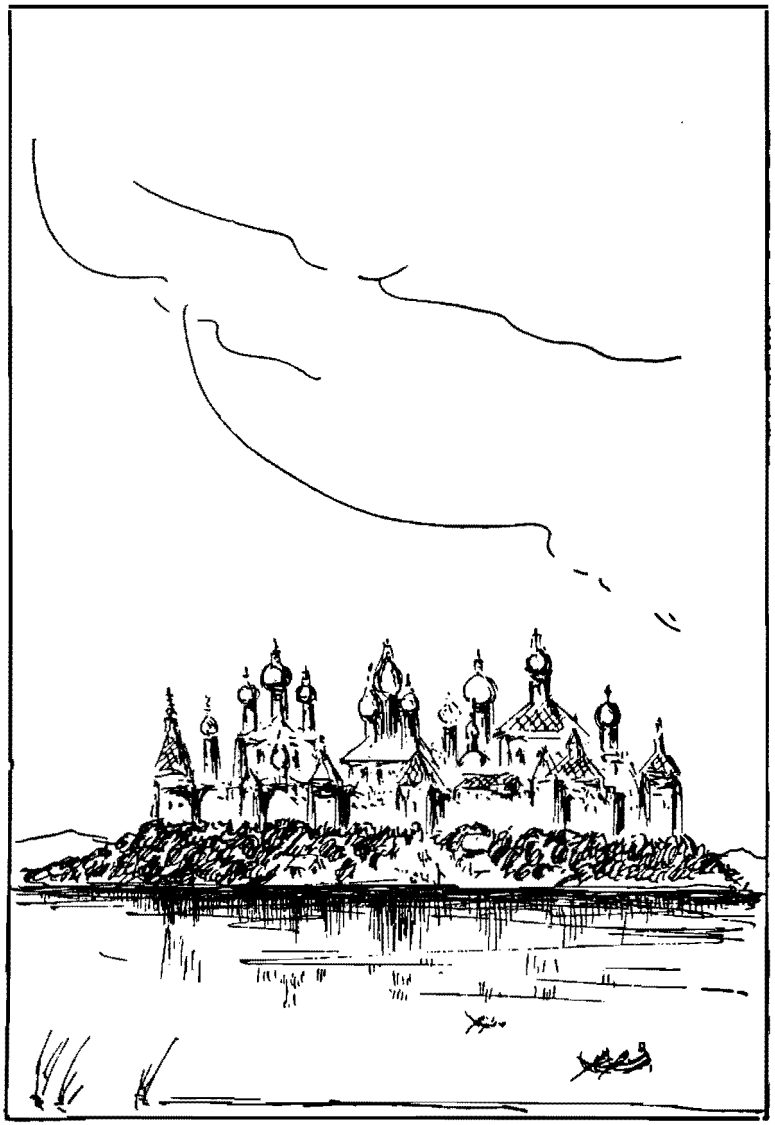
Rusya sekiz büyük "hükümete", yani eyalete bölündü. Yollar yapıldı. Şehirler kuruldu. Hammadde olup olmadığına bakılmaksızın çarın hoşuna giden yerlerde sanayi tesisleri yaratıldı. Kanallar açıldı ve doğudaki dağlarda madenler kazıldı. Bu okuma yazma bilmeyenler ülkesinde, okullar kuruldu, yüksek öğrenim için üniversiteler açıldı, hastaneler ve özel okullar kuruldu. Hollandalı denizcilik mühendisleri ve tüccarlarla, dünyanın dört bir tarafından zanaatkârlar Rusya'ya gelmeye teşvik edildi. Matbaalar kuruldu, yalnız bütün kitapların önce imparatorluk sansürcüleri tarafından okunması gerekiyordu. Toplumun her sınıfının görevleri yeni bir kanunla dikkatle belirlendi, medeni kanun ve ceza kanunu basılı ciltler halinde bir araya toplandı. Eski Rus kıyafetleri imparatorluk bildirgesiyle yasaklandı, şehirlerarası yollarda ellerinde makasla bekleyen polisler uzun saçlı Rus mujikleri aniden sinekkaydı tıraşlı batı Avrupalıların hoş benzerlerine dönüştürdü.

Çar, dinsel konularda güç ayrılığına hiçbir şekilde hoşgörü göstermedi. Avrupa'da olduğu gibi Papa ile imparator arasında bir çekişmeye meydan verilmemeliydi. Petro 1721 yılında kendini Rus kilisesinin başı ilan etti. Moskova Patrikliği feshedildi ve Ruhani Meclis kilise kurumunun her meselesi için en yüksek yetkili olarak sahneye çıktı.

Ne var ki eski Rus unsurları Moskova kentinde kendilerine bir dayanak bulduğu sürece bu çok sayıdaki reformun başarılı olması mümkün değildi. Petro o yüzden hükümdarlığını yeni bir başkente taşımaya karar verdi. Çar, yeni şehrini Baltık Denizi'nin sağlıksız bataklıkları arasında inşa etti. Arazinin düzeltilmesi işi, 1703 yılında başladı. Kırk bin köylü, yeni imparatorluk şehrinin temellerini kurmak için yıllarca çalıştılar. İsveçliler Petro'ya saldırarak şehrini yıkmaya çalıştılar, hastalık ve sefalet on binlerce köylünün ölümüne yol açtı. Yine de çalışmalar yaz kış demeden sürdürüldü ve ısmarlama şehir kısa sürede ortaya çıkmaya başladı. 1712 yılında da resmen "imparatorluk konutu" ilan edildi. On iki yıl sonra nüfus yetmiş beş bine ulaşmıştı. Şehir yılda iki defa Neva Nehri'nin suları altında kalıyordu. Çar'ın olağanüstü iradesiyle hendekler ve kanallar açıldı, sellerden zarar gelmemeye başladı. Petro 1725 yılında öldüğünde, Kuzey Avrupa'nın en büyük şehrinin sahibiydi.

Büyük Petro yeni başkentini inşa ediyor

Moskova

Tabii bu kadar tehlikeli bir rakibin hızlı yükselişi bütün komşuları için büyük bir endişe kaynağıydı. Petro da Baltık rakibi İsveç krallığının maceralarını büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Otuz Yıl Savaşları'nın kahramanı Gustaf Adolf'un tek kızı Kristina 1654 yılında tahttan çekilerek kalan günlerini sadık bir Katolik olarak geçirmek üzere Roma'ya gitti. Vasa hanedanının son kraliçesinin yerine, Gustaf Adolf'un Protestan yeğenlerinden biri geçti. Yeni hanedan, X. ve XI. Charles'ın hükümdarlıkları sırasında İsveç'i gelişmişliğin en üst noktasına taşıdı. Ne var ki XI. Charles 1697 yılında aniden öldü, yerine de on beş yaşında bir çocuk olan XII. Charles geçti.

Kuzey devletlerinin çoğunun uzun süredir beklediği an gelmişti. On yedinci yüzyılın büyük din savaşları sırasında İsveç komşularının zararına olacak biçimde büyümüştü. Komşular da artık hesapları denkleştirmenin vaktinin geldiğine inanıyorlardı. Bir tarafta Rusya, Polonya, Danimarka ve Saksonya'nın, diğer tarafta da İsveç'in olduğu bir savaş patlak verdi. Petro'nun eğitimsiz askerleri, 1700 yılının Kasım ayında yapılan ünlü Narva Savaşı'nda Charles karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Sonra o yüzyılın en ilginç askeri dehalarından biri olan Charles diğer düşmanlarına saldırdı ve dokuz yıl boyunca Polonya'nın, Saksonya'nın, Danimarka'nın ve Baltık eyaletlerinin köy ve şehirlerini yakıp yıktı. Bu arada Petro da uzaklardaki Rusya'da çalışıyor, askerlerini eğitiyordu.

Bunun sonucu olarak 1709 yılındaki Poltava Savaşı'nda Moskovalılar İsveç'in yorgunluktan tükenmiş ordularını ezip geçtiler. Charles gayet renkli bir figür ve harika bir romantik kahraman olmayı sürdürdü ama intikam almaya yönelik boş çabası ülkesinin mahvına neden oldu. 1718 yılında kazayla öldürüldü veya suikast sonucu öldü (hangisi olduğunu bilmiyoruz). 1721'de Nystad Barışı imzalandığında İsveç, Finlandiya hariç elindeki bütün Baltık topraklarını kaybetmiş, Petro tarafından yaratılan yeni Rus devleti Kuzey Avrupa'nın lider gücü olmuştu. Ne var ki, yeni bir rakip yola çıkmıştı bile. Prusya devleti yavaş yavaş biçimleniyordu.

49
Prusya'nın Yükselişi

Kuzey Almanya'nın ücra bir kesimindeki Prusya adlı küçük devletin olağanüstü yükselişi

Prusya tarihi, sınır bölgesi tarihidir. Şarlman dokuzuncu yüzyılda uygarlığın merkezini Akdeniz'den kuzeybatı Avrupa'nın vahşi topraklarına taşımış, Frank askerleri Avrupa'nın sınırını iyice doğuya doğru itmişlerdi. Baltık Denizi'yle Karpat Dağları arasında yaşayan dinsiz Slavlardan ve Litvanyalılardan büyük miktarda toprak ele geçirmiş ve bu dış bölgeleri Amerika Birleşik Devletleri'nin devlet olma gururuna erişmeden önce topraklarını yönettiği gibi yönetmişlerdi.

Sınır eyaleti Brandenburg, doğudaki topraklarını vahşi Sakson kabilelerinin saldırılarından korumak için Şarlman tarafından kurulmuştu. Burada yaşayan Slav kavmi Wendler onuncu yüzyılda zapt edildi ve pazar yerleri Brennabor merkez haline gelerek yeni Brandenburg eyaletine ismini verdi.

On birinci, on ikinci, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda, birbiri ardınca birkaç soylu aile bu sınır devletinde imparatorluk valiliği görevini üstlendi. Sonunda on beşinci yüzyılda Hohenzollern hanedanı ortaya çıktı ve Brandenburg elektörleri olarak bu ıssız ve kumlarla kaplı sınır ülkesini modern dünyanın en etkin imparatorluklarından biri haline getirme işine başladı.

Amerika ve Avrupa'nın güçlerini birleştirerek daha kısa bir süre önce tarih sahnesinden silmiş oldukları bu Hohenzollern hanedanı, Almanya'nın güneyinden geliyordu. Kökleri son derece mütevazıydı. On ikinci yüzyılda Frederick Hohenzollern şanslı bir evlilik yapmış ve Nürnberg kalesi komutanlığı görevine getirilmişti. Onun soyundan gelenler güç kazanmak için her şansı, her fırsatı değerlendirmiş, birkaç yüzyıl boyunca dikkatle yürütülen ele geçirme işlemleri sonrasında da eski Alman İmparatorluğu'nun imparator-

larını seçen bağımsız prenslere verilen elektör unvanıyla onurlandırılmışlardı. Reform sırasında Protestanlardan yana olmuşlardı. On yedinci yüzyıl geldiğinde, onlar da Kuzey Almanya'nın en güçlü prensleri arasındaydılar.

Otuz Yıl Savaşları sırasında Brandenburg da Prusya da hem Protestanlar hem de Katolikler tarafından aynı hevesle yağmalanmıştı. Büyük Elektör Frederick William'ın idaresi altında zarar çabucak onarıldı, ülkenin bütün ekonomik ve zihinsel güçlerinin dikkatli ve akıllıca kullanılması sayesinde de neredeyse hiçbir şeyin boşa harcanmadığı bir devlet kuruldu.

Modern Prusya öyle bir devletti ki, toplumun bütünsel çıkarları bireyi, onun her türlü isteğini ve hedefini yutuyordu. Geçmişi, Büyük Frederick'in babasına kadar uzanıyordu. I. Frederick William çalışkan ve eli sıkı Prusyalı bir askerdi. Barlarda anlatılan hikâyelerle kuvvetli Hollanda tütününe bayılır, Fransa kökenliler başta olmak üzere her türlü süsten püsten ve gösterişten şiddetle nefret ederdi. Aklında tek bir fikir vardı, o da görev. Kendisine karşı acımasız olduğu gibi, ister general, isterse er olsunlar, emri altındakilerde en ufak bir zayıflığa bile hoşgörü göstermezdi. Oğlu Frederick'le ilişkileri, en hafif tabirle ifade etmek gerekirse, hiçbir zaman sıcak olmamıştı. Babanın yontulmamış tavırları, oğlun hassas ruhunu incitiyordu. Oğlun Fransız tarzına, edebiyata, felsefeye ve müziğe olan ilgisi de babası tarafından hanım evlatlığı olarak değerlendirilip nefretle karşılanıyordu. Bu birbirinden çok farklı iki mizaç arasında büyük bir kavga patlak verdi. Frederick İngiltere'ye kaçmaya çalıştı, yakalandı, askeri mahkemede yargılandı ve ona yardım etmeye çalışmış olan en yakın arkadaşının idam edilmesini seyretmeye zorlandı. Bundan sonra da cezasının bir parçası olarak gelecekteki görevi olan krallığın ayrıntıları konusunda eğitilmesi için dış eyaletlerden birindeki küçük bir kaleye gönderildi. Bu sürgün, son derece iyi sonuçlandı. Frederick 1740 yılında tahta çıktığında, ülkesinin nasıl yönetildiğini yoksul bir adamın oğlunun doğum belgesinden, karmaşık bir yıllık bütçe hesabının en ince ayrıntılarına kadar olmak üzere biliyordu.

Frederick bir yazar olarak, özellikle de *Anti-Machiavelli* adlı kitabında, soylu öğrencilerine ülkelerinin çıkarı öyle gerektirdiği zaman yalan söylemelerini öğütleyen eski Floransalı tarihçiyi küçük gördüğünü dile getirdi. Frederick'in kitabında anlatılan ideal hükümdar, halkının hizmetkârı, XIV. Louis'in örnek teşkil ettiği aydınlanmış despottu. Ne var ki gerçek hayatta, halkı için günde yirmi saat çalışan Frederick, kimseye danışmanı olacak kadar yakınına sokulma izni vermiyordu. Bakanları üst düzey kâtiplerdi. Prusya, kendi isteklerine göre davrandığı özel mülküydü ve devletin çıkarlarının önüne hiçbir şey geçemezdi.

Avusturya imparatoru VI. Karl, 1740 yılında öldü. Tek kızı Maria Theresa'nın konumunu, büyük beyaz bir parşömen parçasının üzerine siyah mürekkeple yazılacak yasal bir anlaşmayla güvence altına almak istemişti. Ne var ki, yaşlı imparator daha Habsburg hanedanına ait mezarlığa yeni gömülmüştü ki, Frederick'in orduları Avusturya sınırına doğru yürüyüşe geçtiler. Amaçları, neredeyse Orta Avrupa'daki her şey gibi eski ve doğruluğu pek şüpheli birtakım kanıtlarla üzerinde hak iddia ettikleri Silezya'nın bir bölgesini ele geçirmekti. Frederik çeşitli yollara başvurarak Silezya'yı tamamıyla işgal etti ve zaman zaman yenilgiye çok yaklaşsa da bütün Avusturya saldırılarına karşı koyarak yeni elde ettiği toprakları korumayı başardı.

Avrupa, çok güçlü bu yeni devletin ani ortaya çıkışını fark etti. On sekizinci yüzyılda Almanlar büyük dini savaşlarla perişan olmuş ve kimse tarafından pek saygı duyulmayan bir halktı. Frederick, Rusya'nın Petro'su gibi hızlı ve olağanüstü bir çabayla bu hor görme duygusunu korkuya çevirdi. Prusya'nın iç işleri o kadar incelikle düzenleniyordu ki, uyrukların başka ülkelere göre çok az şikâyet edecek şeyleri vardı. Hazine ekside değil, sürekli artıdaydı. İşkence ortadan kalkmış, yargı sistemi geliştirilmişti. Dürüstlüğe titizlikle bağlı bir yönetimle birlikte iyi yollar, iyi okullar ve iyi üniversiteler, halkın kendisinden ne gibi hizmetler istenirse istensin (onların lisanıyla söylemek gerekirse) parasının karşılığını aldığını hissetmesini sağlıyordu.

Birkaç yüzyıl boyunca Fransızların, Avusturyalıların, İsveçlilerin, Danimarkalıların ve Polonyalıların savaş alanı olmuş olan Almanya, Prusya örneğinden cesaret alarak kendisine olan güvenini yeniden kazanmaya başladı. Bu da ufak tefek, kanca burunlu, eski püskü kıyafetleri enfiye içindeki, komşuları hakkında çok komik ama hiç de hoş olmayan şeyler söyleyen ve yalanları sayesinde bir şey elde edebileceği sürece gerçeklere hiç önem vermeden skandal bir on sekizinci yüzyıl diplomasisi oyunu oynayan yaşlı bir adamın eseriydi. Evet, *Anti-Machiavelli* kitabına rağmen. 1786'da son geldi. Arkadaşlarının hepsi gitmişti. Çocuğu zaten hiç olmamıştı. Tek bir uşak tarafından hizmet edilerek, asla nankörlük etmedikleri ve arkadaşlarına daima sadık kaldıkları için insanlardan daha fazla sevdiği ona bağlı köpekleri yanında olduğu halde, tek başına öldü.

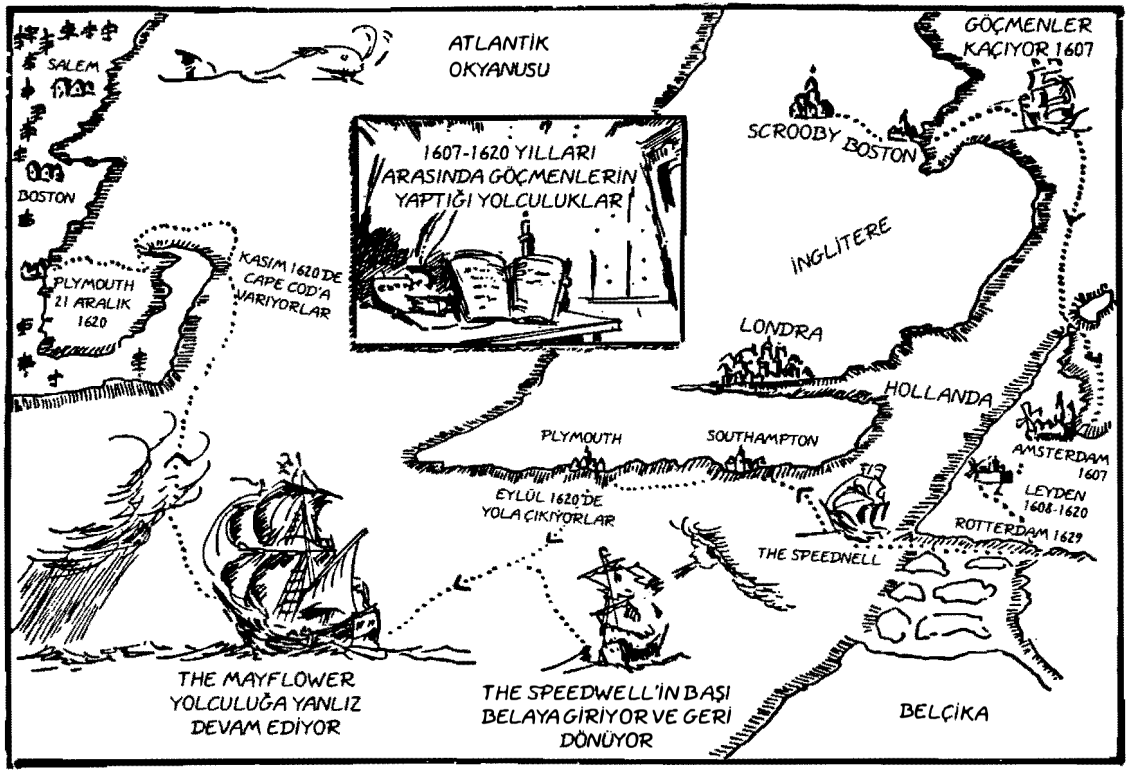
50
Merkantilist Sistem

Avrupa'nın yeni kurulmuş ulus yada hanedan devletleri merkantilist sistem sayesinde zenginleşmeye çalışıyor

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda modern dünyamızın devletlerinin nasıl şekillenmeye başladıklarını gördük. Bu devletlerin kökenleri neredeyse her durumda birbirinden farklıydı. Kimisi tek bir kralın yoğun çabalarının ürünü olarak, diğerleri de şans eseri ortaya çıkmıştı. Uygun doğal coğrafi sınırların eseri olanlar da vardı. Ancak bu devletler bir kez kurulduktan sonra iç işleri yönetimlerini güçlendirmeye ve dış işlerinde de mümkün olan en etkin biçimde hareket etmeye çalıştılar. Tabii bütün bu işler çok masraflıydı. Merkezi bir gücün olmadığı ortaçağda ülkeler zengin bir hazineye bağlı değildiler. Kral gelirlerini krallık arazilerinden elde ediyordu, devlet memurları da kendi ücretlerini çıkarıyorlardı. Oysa modern merkezi idare daha karmaşık bir yapıydı. Eski şövalyeler ortadan kalktı, yerlerine maaşlı hükümet görevlileri ve bürokratlar geldi. Böylece temel bir soru ortaya çıktı. Bu para nereden bulunacaktı?

Altın ve gümüş, ortaçağda ender bulunan mallardı. Size daha önce söylediğim gibi, ortalama bir vatandaş, hayatı boyunca tek bir altın para bile görmüyordu. Yalnızca büyük şehirlerin sakinlerinin gümüş paralarla tanışıklığı vardı. Amerika'nın keşfi ve Peru madenlerinin işletilmesi bütün bunları değiştirdi. Ticaretin merkezi Akdeniz'den Atlas Okyanusu kıyılarına taşındı. İtalya'nın eski "ticari şehirleri" finansal önemlerini kaybettiler, onların yerine yeni "ticari şehirler" geldi ve altınla gümüşün esrarengizliği kalmadı.

İspanya, Portekiz, Hollanda ve İngiltere aracılığıyla değerli metaller Avrupa'ya gelmeye başladı. On altıncı yüzyılın politik ekonomi konusunda yazan yazarları, kendilerine son derece mantıklı görünen ve ülkeleri için mümkün olan en büyük yararı sağlayacak bir ulusal servet teorisi ürettiler. Altın ve gümüş servetti, o zaman

Göçmenlerin yolculuğu

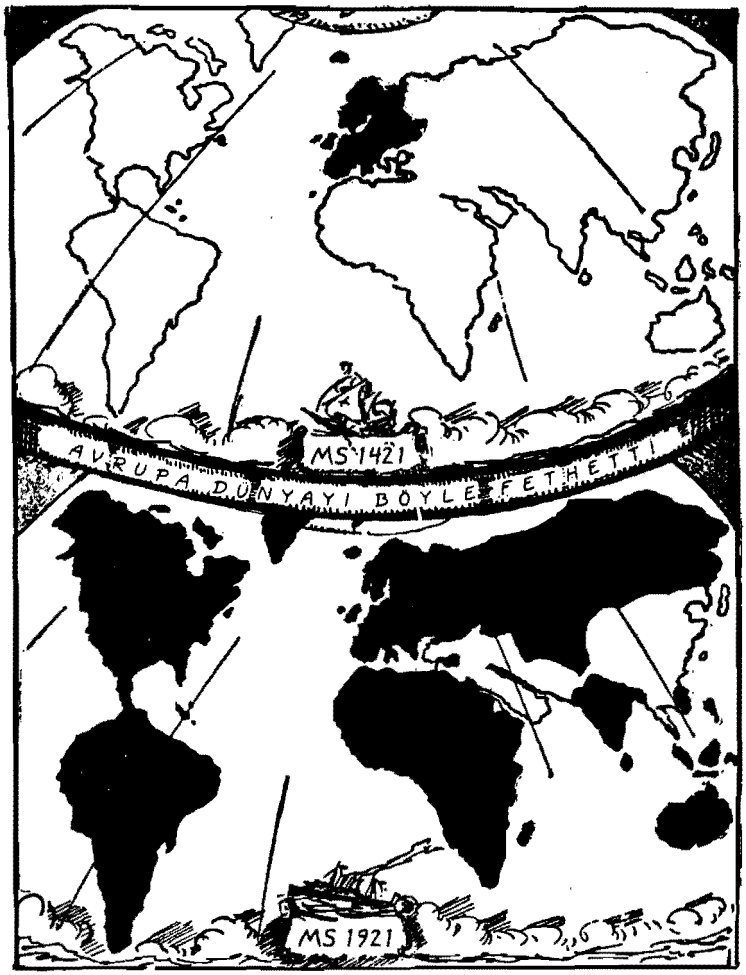
hazinesinin kasalarında ve bankalarında en yüksek miktarda nakit bulunan ülke, en zengin ülke demekti. Para ordu demek olduğuna göre, en zengin ülke aynı zamanda en güçlü ülkeydi ve dünyanın geri kalanını yönetirdi.

"Merkantilist sistem" dediğimiz bu sistem, ilk Hıristiyanların mucizelere ve günümüzün Amerikalı iş adamlarının gümrük vergisine olan sorgusuz sualsiz inancı gibi bir inançla kabul gördü. Pratikte, merkantilist sistemde işler şöyle ilerliyordu: En yüksek miktarda değerli madeni elde edebilmek için bir ülkenin aktif dış ticaret bilançosu olması gerekiyordu. Komşunuza, onun size sattığından daha fazla mal satabilirseniz, size borcu olur ve altınlarının bir kısmını size vermek zorunda kalır. Böylece siz kazanırsınız, o da kaybeder. Bu inancın sonucunda, on yedinci yüzyılın hemen hemen bütün devletlerinin ekonomik programı şu şekildeydi:

1. Mümkün olduğu kadar fazla miktarda değerli maden elde etmeye çalış.
2. İç ticarettense dış ticareti teşvik et.
3. Hammaddeyi ihraç edilebilir son ürünlere dönüştüren sanayileri teşvik et.
4. Yüksek bir nüfusu teşvik et çünkü fabrikalara işçi gerekecek. Tarımsal bir nüfus yeteri kadar işçi yetiştirmez.
5. Devlet bu süreci takip etsin ve gerektiğinde müdahalede bulunsun.

Uluslararası ticareti insan müdahalesinden bağımsız olarak daima belli başlı kurallara uyacak doğal güce benzer bir şey olarak değerlendirmek yerine, on altıncı ve on yedinci yüzyılın insanları ticaretlerini resmi bildirgeler, kraliyet yasaları ve hükümetten gelen finansal yardımlarla düzenlemeye çalışıyorlardı.

On altıncı yüzyılda V. Karl, o zamanlar yepyeni bir fikir olan bu merkantilist sistemi uyguladı ve topraklarına yaydı. İngiltere kraliçesi Elizabeth, Karl'ın örneğini takip etti. Bourbon hanedanı, özellikle de XIV. Louis bu öğretiye sıkı sıkıya bağlıydı, Louis'nin büyük

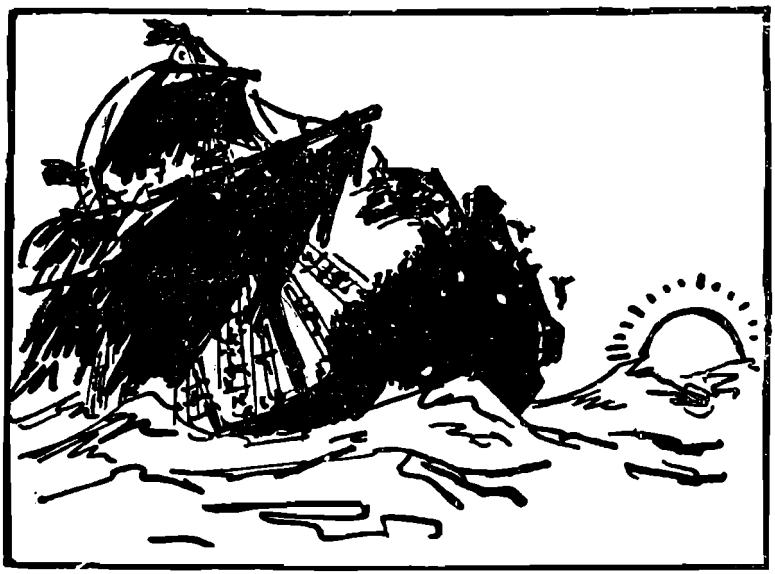

Avrupa dünyayı böyle fethetti

finans bakanı Colbert de bütün Avrupa'nın rehber olarak örnek aldığı bir merkantilizm öncüsüydü.

Cromwell'in dış politika sistemi, merkantilist sistemin uygulanışıydı ve hedef şaşmaz bir biçimde zengin rakip cumhuriyet Hollanda'ydı. Hollanda gemileri Avrupa'nın ticari mallarının taşıyıcıları olarak serbest ticaret hakkında belli başlı bazı bilgiler edindikleri için ne pahasına olursa olsun yok edilmeleri gerekiyordu.

Böyle bir sistemin sömürgeleri nasıl etkilediği kolayca tahmin edilebilir. Merkantilist sistemde, bir sömürge yalnızca anavatanın yararına olacak biçimde boşaltılacak altın, gümüş ve baharat deposundan ibaret olarak görülüyordu. Asya'nın, Amerika'nın ve Afrika'nın değerli maden rezervleri ve bu tropik ülkelerden elde edilen hammaddeler, o sömürgeye sahip olan ülkenin tekeli haline gelmişti. Hiçbir yabancının içeriye girmesine izin verilmiyor, hiçbir yerli, yabancı bandıralı bir ticaret gemisiyle iş yapamıyordu.

Deniz gücü

Merkantilist sistem hiç şüphesiz daha önce hiç üretim yapılmayan ülkelerde yeni sanayilerin gelişmesine katkıda bulundu. Yollar inşa edilmesini, kanallar açılmasını ve daha iyi ulaşım koşulları yaratılmasını sağladı. Daha becerikli işçiler yetiştirdi, tüccarlara daha iyi bir sosyal konum sağladı ve toprak sahibi soyluların gücünü zayıflattı.

Öte yandan bu sistem büyük bir sefalete de yol açtı. Sömürgelerdeki yerlilerin en utanmaz biçimlerde sömürülmesine neden oldu ve anayurttaki vatandaşları daha beter bir kadere mahkûm etti. Bu sistem nedeniyle bütün ülkeler birer askeri kampa dönüştü ve dünya her biri kendi çıkarı için çalışan ve sürekli komşularının gücünü zayıflatıp hazinelerini ele geçirmeye uğraşan küçük bölgelere ayrıldı. Servet sahibi olmak o kadar önemli bir hale geldi ki, ortalama vatandaşlarda "zenginlik" tek erdem olarak kabul edilir oldu. Ekonomik sistemler, çeşitli tıbbi yöntemler ve kadın giyimi konusundaki modalar gibi gelir ve geçer. On dokuzuncu yüzyılda merkantilist sistem yerini serbest ve açık rekabete dayalı yeni bir sisteme bıraktı. En azından, bana söylenen bu.

51
Amerika Devrimi

On sekizinci yüzyılın sonlarında, Avrupa'da Kuzey Amerika kıtasının vahşi topraklarında gerçekleşen bir olayla ilgili acayip söylentiler yayılıyor. "Kutsal haklarını" kullanmakta ısrar ettiği için Charles'ı cezalandıranların soyundan gelenler kendi kendilerini yönetme konusundaki eski kavgaya yeni bir bölüm ekliyorlar.

Anlaşılabilir olmak için birkaç yüzyıl önceye giderek sömürge ele geçirmek amacıyla yürütülen mücadelelerin tarihini yeniden gözden geçirmemiz gerek.

Ulus veya hanedan çıkarlarına göre biçimlenmiş yeni Avrupa devletleri ortaya çıkar çıkmaz, yani Otuz Yıl Savaşları sırasında ve hemen sonrasında; bu devletlerin tüccarlarının sermayeleri ve ticaret şirketlerinin gemileriyle desteklenen hükümdarları Asya, Afrika ve Amerika'da daha fazla toprak ele geçirmek için savaşmaya devam ettiler.

İspanyollar ve Portekizliler, yüz yıldan fazla bir süredir Büyük Okyanus ve Hint Okyanusu'nda keşiflerde bulunuyorlardı. Derken Hollanda ve İngiltere de sahneye çıktı. Sonradan gelenler daha avantajlıydı. Keşiflerin zorlu ilk aşaması atlatılmıştı. Dahası, eski kâşifler Asyalı, Amerikalı ve Afrikalı yerli halk tarafından hiç sevilmiyorlardı, öyle ki hem İngilizler hem de Hollandalılar yerliler tarafından dost ve kurtarıcı olarak karşılandılar. Bu iki ulustan birinin daha üstün olduğu hakkında herhangi bir iddiada bulunamayız. Ancak ikisi de her şeyden önce tüccardılar. Dini kaygıların sağduyularının önüne geçmesine asla izin vermiyorlardı. Daha zayıf ırklarla ilk ilişki kurduklarında bütün Avrupa devletleri dehşet verici bir acımasızlıkla davrandılar. Ancak İngilizler ve Hollandalılar çizgiyi nerede çekeceklerini biliyorlardı. Baharatlarını, altınlarını,

gümüşlerini ve vergilerini aldıkları sürece, yerlileri istedikleri gibi yaşamak üzere rahat bırakıyorlardı.

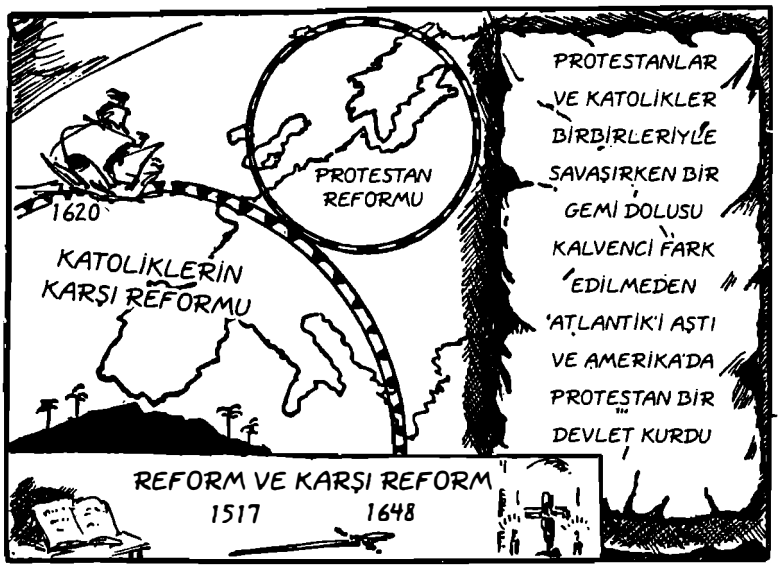

Özgürlük kavgası

Bu yüzden dünyanın en zengin bölgelerine ayak basıp oralara yerleşmeleri zor olmadı. Ne var ki, bu iş tamamlanır tamamlanmaz, daha da fazla toprak ele geçirebilmek için birbirleriyle savaşmaya başladılar. İşin tuhafı, sömürge savaşları asla sömürge topraklarında gerçekleştirilmiyor, rekabetçi milletlerin donanmaları tarafından dört bin beş yüz kilometre uzakta yapılıyordu. "Denize hükmeden ulusun karaya da hükmedeceği" ilkesi, eski ve çağdaş savaşın en önemli ilkelerinden ve tarihin de güvenilebilir birkaç kuralından biridir ve bugüne kadar asla şaşmamıştır. Gerçi uçakların gelişi, bu durumu değiştirebilir.

On sekizinci yüzyılda uçan makineler yoktu tabii. Geniş Amerikan, Hint ve Afrika sömürgelerini İngiltere için kazanan, galip gelen İngiliz donanması oldu.

İngiltere'yle Hollanda arasında on yedinci yüzyılda yapılan deniz savaşları bizi ilgilendirmiyor. O savaşlar, denklikten umutsuz bir biçimde uzak iki tarafın çarpışmasının nasıl sonuçlanacağı beklenirse öyle sonuçlandı. Oysa İngiltere ile diğer büyük rakibi arasındaki savaşlar bizim için çok önemli çünkü daha üstün olan Britanya donanmasının sonunda Fransızları yenilgiye uğrattığı bu savaşların ilk aşamaları bizim topraklarımızda, Amerika'da gerçek-

Göçmenler

leştirildi. Bu uçsuz bucaksız ülkede, İngilizler ile Fransızlar şimdiye dek keşfedilmiş her şeyin ve beyaz adamın daha önce hiç görmediği şeylerin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Cabot 1497 yılında Amerika'nın kuzeyine çıkmıştı, ondan yirmi yedi yıl sonra da Giovanni Verrazano bu sahilleri ziyaret etmişti. Cabot'un gemileri İngiliz, Verrazano'nun gemileriyse Fransız bayrağı taşıyordu. Bu yüzden hem İngiltere hem de Fransa bütün kıtanın kendilerine ait olduğunu savunuyorlardı.

On yedinci yüzyıl boyunca, Maine ve Karolina arasında on kadar küçük İngiliz kolonisi kurulmuştu. Bu koloniler genellikle, 1620 yılında New England'a giden Püritenler veya 1681'de Pennsylvania'ya yerleşen Quakerlar gibi İngiliz kilisesi karşıtları için bir sığınaktı. İnsanlar kendilerine yeni bir yuva bulmak ve kraliyetin gözetiminden ve işlerine burnunu sokmasından uzakta mutlu bir çevrede hayata yeniden başlamak için bu küçük sınır toplumlarına katılıyorlardı.

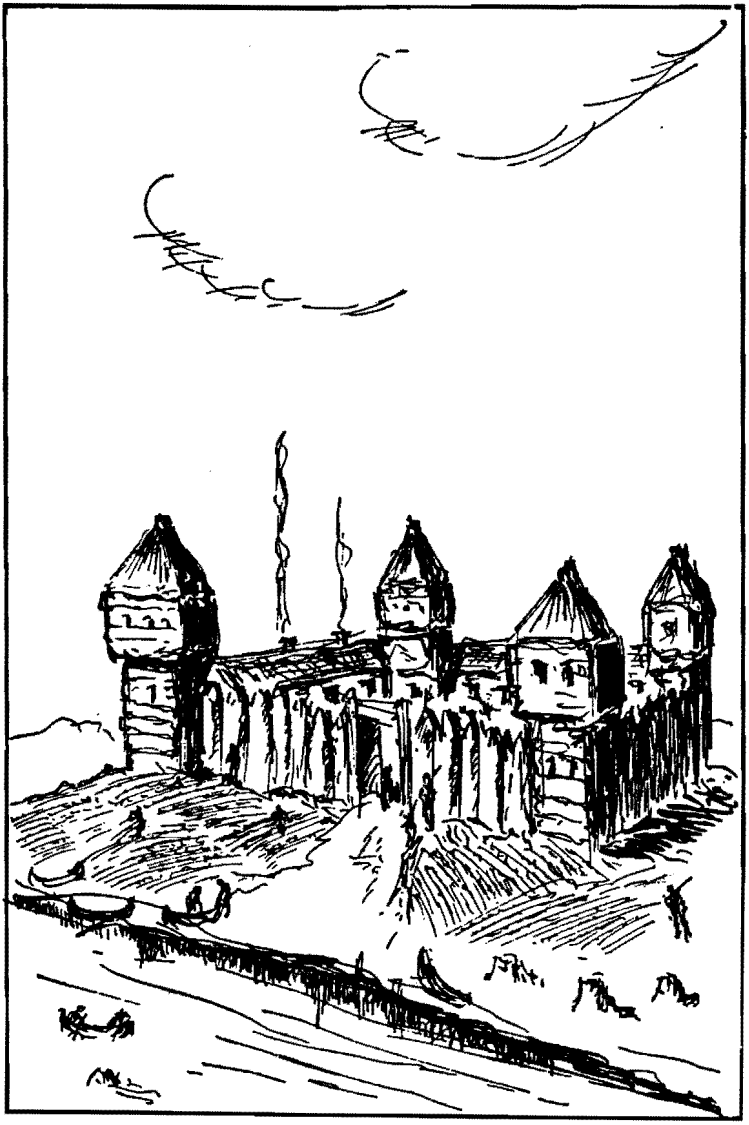
Beyazlar Kuzey Amerika'ya böyle yerleşti

Oysa Fransız kolonileri daima kraliyete ait olarak kalıyor, Kızılderilileri tehlikeli öğretileriyle zehirleyebilecekleri ve Cizvit papazlarının misyonerlik çalışmalarını kesintiye uğratabilecekleri korkusuyla kolonilere Huguenotların veya Protestanların girmesine izin verilmiyordu. Bu nedenle İngiliz kolonileri, aynı zamanda rakipleri olan Fransız komşularına göre çok daha sağlıklı temeller üzerine kurulmuştu. Onlar İngiliz orta sınıfının hareketliliğini ifade ederken, Fransız kolonilerinde okyanusu krala hizmet etmek için aşmış olan ve ellerine geçen ilk fırsatta Paris'e dönmeyi amaçlayan insanlar yaşıyordu.

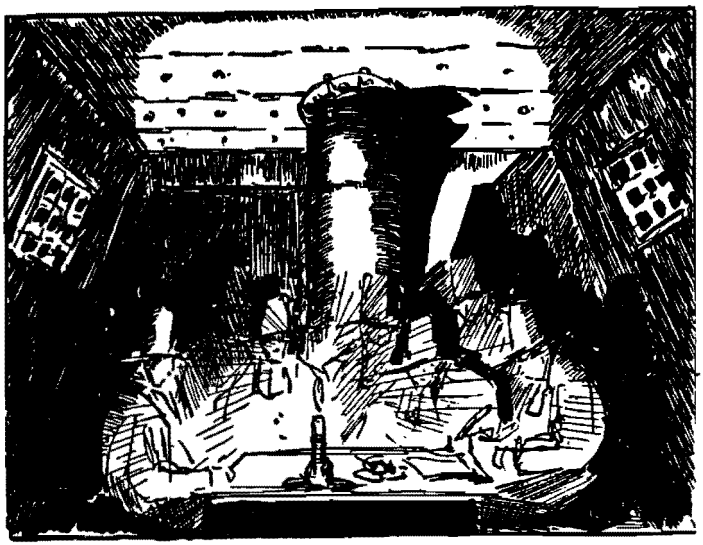
Ne var ki İngiliz kolonilerinin politik durumu hiç de memnunluk verici değildi. Fransızlar Saint Lawrence Nehri'nin ağzını on altıncı yüzyılda keşfetmişler, Büyük Göller Bölgesi'nden geçerek güneye doğru ilerleyip Mississippi'ye inmiş ve Meksika Körfezi boyunca birkaç savunma birliği kurmuşlardı. Bir yüzyıl boyunca devam eden keşiflerden sonra altmış Fransız kalesinden oluşan bir hat, Atlantik kıyısındaki İngiliz yerleşimini iç bölgeden uzanarak kesiyordu.

Değişik koloni şirketlerine yapılan İngiliz toprak bağışları, "denizden denize her yer" şeklindeydi. Bu durum kâğıt üzerinde iyi dursa da, İngiliz toprakları Fransız kalelerinin başladığı yerde bitiyordu. Bu engeli aşmak mümkündü ama bunun için hem insan gücü hem de para gerekliydi. Sonuçta iki tarafın da Kızılderili kabilelerinin yardımıyla beyaz komşularını öldürdüğü korkunç sınır savaşları yaşandı.

İngiltere'yi Stuart hanedanı yönettiği sürece, Fransa ile savaş tehlikesi olmamıştı. Stuartların, otokratik bir idare kurmak ve parlamentonun gücünü kırmak için Bourbonlara ihtiyacı vardı. Ne var ki, 1689 yılında Stuartların sonuncusu İngiliz topraklarından çekildi ve yerine XIV. Louis'nin büyük düşmanı Hollandalı William geldi. O zamandan 1763 yılında imzalanan Paris Anlaşması'na kadar, Fransa ile İngiltere Hindistan'ı ve Kuzey Amerika'yı ele geçirmek için birbirleriyle savaştılar.

Vahşi toprakların ortasındaki kale

Mayflower'ın kamarasında

Daha önce söylediğim gibi, bu savaşlar sırasında İngiliz donanmaları Fransızları sürekli yenilgiye uğrattılar. Sömürgeleriyle bağlantısı kesilen Fransa, elindeki toprakların çoğunu kaybetti ve barış yapıldığında Kuzey Amerika kıtası tamamen İngilizlerin eline geçmiş oldu. Böylece Fransa, Cartier, Champlain, La Salle, Marquette ve pek çok başka kişinin yapmış olduğu önemli keşif çalışmalarını kaybetti.

Fransızlar batıyı keşfediyor

Bu geniş toprakların yalnızca küçük bir kısmında insan yerleşimi vardı. Püritenlerin bir kolu olan Pilgrimler, dini konularda çok katı oldukları için ne Anglikan İngiltere'de ne de Kalvenci Hollanda'da mutlu olabilmişlerdi. Böylece onlar da 1620 yılında yalnızca kâr amaçlı kurulmuş olan tütün yetiştirme eyaletleri Carolina ve Virginia'ya yerleşerek seyrek nüfuslu ince bir hat oluşturdular. Taze havayla dolu, gökyüzünün berrak olduğu bu yeni ülkenin sakinleri, anayurtlarının halkından çok farklıydı. Vahşi topraklarda yaşamak onlara bağımsızlığı ve kendi ayaklarının üzerinde durmayı öğretmişti. Çalışkan ve atik ataların soyundan geliyorlardı. Korkak ve tembel kişiler o günlerde okyanusu pek aşmazlardı. Amerikan koloni yerleşimcileri, eski ülkelerindeki yaşamlarını çok mutsuz bir hale getiren kısıtlamalardan ve orada nefes alacak yer bile bulamamaktan nefret ediyorlardı. Kendi kendilerinin efendisi olmaya niyetliydiler. İngiltere'nin yönetici sınıflarının anlayamadığı şey buydu. Hükümet yerleşimcileri rahatsız etmeye başladı, bu şekilde huzursuz edilmekten hiç hoşlanmayan yerleşimciler de karşılık olarak İngiltere hükümetini rahatsız etti.

New England'da ilk kış

Kötü duygular daha fazla kötü duygu doğurdu. Gerçekte neler olduğunu ve İngiltere kralı, III. George'un davrandığından daha akıllıca davranmış olsaydı veya bakan Lord Noth'dan daha az uyuşuk, daha az kayıtsız hareket etseydi nelerin engellenebileceğini

burada ayrıntılarıyla açıklamaya gerek yok. Britanyalı yerleşimciler, barışçıl konuşmaların sorunları çözmeyeceğini anlayınca silahlarına davrandılar. Böylece sadık uyruklar olmayı bırakıp, asiler haline geldiler. O günlerde Töton prensleri, en yüksek fiyatı verenlere askeri birlik satıyorlardı. Asi yerleşimciler de bu hoş âdete uygun olarak kendisi için savaşmak üzere George'un kiraladığı Almanların eline geçtikleri takdirde, ölümle cezalandırılıyorlardı.

İngiltere ile İngiltere'nin Amerika kolonileri arasındaki savaş yedi yıl sürdü. Bu yedi yılın büyük kısmında, asilerin nihai başarısı şüpheli görünüyordu. Özellikle şehirlerde olmak üzere, hâlâ kralların sadık kalan pek çok insan uzlaşmaktan yanaydı ve barış istemeye gönüllüydüler. Ancak Washington, koloni yerleşimcilerinin davasını savundu.

Bir avuç becerikli ve cesur adamın yardımıyla dayanıklı fakat zayıf donanımlı ordularını kralın gücünü zayıflatmak için kullanan Washington, yenilginin kaçınılmaz göründüğü zamanlarda savaşın gidişatını değiştirecek taktikler bulmayı başarıyordu. Adamları genellikle yetersiz besleniyordu. Kışları giyecek ayakkabı da palto da bulamıyor, sağlıksız barakalarda yaşamak zorunda kalıyorlardı. Ancak büyük liderlerine güvenleri tamdı. Son zafer anına kadar direndiler.

Devrimin ilk yıllarında meydana gelmiş bir olaysa, Washington'un savaş taktiklerinden de, o sırada Avrupa'da bulunan ve Fransız hükümetiyle Amsterdamlı bankerlerden para almaya çalışan Benjamin Franklin'in diplomatik zaferlerinden de ilginçti. Değişik kolonilerin temsilcileri ortak konuları tartışmak için Philadelphia'da toplanmışlardı. Devrimin ilk yılıydı. Sahil şeridindeki büyük şehirlerin çoğu hâlâ İngilizlerdeydi. İngiltere'den gemiler dolusu destek kuvveti geliyordu. Bu şartlar altında ancak davalarının haklılığına yürekten inanmış olanlar 1776 yılının Haziran ve Temmuz aylarındaki kadar önemli kararları alabilirlerdi.

Haziran ayında Virginia'dan Richard Henry Lee, ilk meclise bir önerge sundu. "Bu birleşik koloniler, özgür ve bağımsız devletler

olarak İngiliz tahtına her türlü bağlılıklarını feshetmişlerdir ve Büyük Britanya ile aralarındaki her türlü siyasi ilişki lağvedilecektir."

George Washington

Bu önerge Massachusetts'ten John Adams tarafından desteklendi ve 2 Temmuz'da yürürlüğe kondu. Ardından 4 Temmuz günü resmi olarak bağımsızlık ilan edildi. Bildirgeyi, olağanüstü başarılı bir hukuk öğrencisi ve gelecekte en ünlü Amerikan başkanlarından biri olacak olan Thomas Jefferson hazırlamıştı.

Bu haber Avrupa'ya ulaşıp, ardından da yerleşimcilerin nihai zaferi ve 1787 yılı tarihli ünlü anayasanın yürürlüğe konması (tarihin ilk yazılı anayasası) gelince, herkes çok ilgilendi. On yedinci yüzyılın büyük din savaşlarından sonra gelişmiş olan yüksek derecede merkezileşmiş hanedan devletleri, güçlerinin doruğundaydı. Her yerde kralların sarayları muazzam büyüklüklere ulaşmıştı. Sarayların etrafıysa gitgide büyüyen fakir mahallelerle çevriliydi. Bu fakir mahallelerin sakinleri huzursuzluk belirtileri göstermeye başlamışlardı. Çaresiz durumdaydılar. Oysa üst sınıflar, soylular ve iş sahipleri de içinde yaşadıkları ekonomik koşullardan kuşku duymaya başlamışlardı. Amerikan yerleşimcilerinin başarısı onlara

Büyük Amerikan Devrimi

daha kısa bir süre önce imkânsız olan bir sürü şeyin yapılabilir olduğunu gösterdi.

Şair, "Lexington savaşını başlatan kurşunun sesi, bütün dünyada yankılandı," demişti. Bu tabii işi biraz abartmak oluyor. Çinlilerin, Japonların ve Rusların olup bitenlerden haberi bile yoktu. Avustralyalılardan ve Kaptan Cook tarafından yeniden keşfedilerek bu zahmeti karşılığında kaptanı öldüren Hawaililerden bahsetmiyorum bile. Ancak haber, Atlas Okyanusu'nu aştı, hoşnutsuz Avrupa'nın kumdan evine iniş yaptı ve Fransa'da öyle bir patlama yarattı ki, St. Petersburg'dan Madrid'e kadar bütün kıta sallandı, eski devlet idaresi ve diplomasi yöntemleri, birkaç ton demokratik tuğlanın altında kaldı.

52
Fransız Devrimi

Büyük Fransız Devrimi özgürlüğün, kardeşliğin ve eşitliğin ilkelerini bütün dünya halklarına ilan ediyor

Bir devrimden bahsetmeden önce, bu kelimenin ne anlama geldiğini açıklamamız daha iyi olabilir. Büyük bir Rus yazarın sözcükleriyle (Ruslar devrim konusunda ne dediklerini bilirler) söylemek gerekirse, devrim, "kök salması yüzyıllar sürmüş ve en hevesli reformcuların bile yazılarıyla saldırmaya cesaret edemeyeceği kadar sağlam, yerinden kıpırdatılamaz görünen kurumların hızlı bir süreçle, birkaç yıl içerisinde devrilmesidir. O zamana kadar bir milletin sosyal, dini, siyasi ve ekonomik yaşamının özünü oluşturan her şeyin yıkılıp parçalanmasıdır."

Ülkenin eski uygarlığı bayatlayınca, on sekizinci yüzyılda Fransa'da böyle bir devrim gerçekleşti. XIV. Louis zamanında kral, her şey anlamına gelmeye başlayan kral, devletin kendisiydi. Eskiden federal devletin memurları olan soylular da kendilerine bir iş bulamayarak, saray süsleri haline gelmişlerdi.

On sekizinci yüzyıldaki bu Fransız devleti, inanılmaz derecede masraflıydı. Bu para da vergi olarak elde edilmek zorundaydı. Ne yazık ki Fransa kralları soyluları ve ruhban sınıfını kendi üzerlerine düşen vergiyi ödemeye ikna edecek kadar güçlü olamamışlardı. O nedenle vergilerin tamamı tarımsal nüfus tarafından ödeniyordu. Ancak önceki toprak sahipleriyle birinci dereceden ilişkileri kesilen ve hem acımasız hem de beceriksiz vekillerin kurbanı olan köylülerin durumu kötüden berbata doğru gidiyordu. Neden çalışıp kendilerini tüketeceklerdi ki? Topraklarından daha fazla gelir etme etmeleri, yalnızca daha fazla vergi demek olacaktı, onlara hiçbir şey kalmayacaktı. Köylüler bu yüzden tarlalarını ellerinden geldiğince başıboş bırakıyorlardı.

Bir de tabii peşinde tarlalardaki hayvanlardan pek farkı olmayan yaşamlar süren köylülerden toplanan vergilerle beslenen açgözlü mevki düşkünlerinden bir orduyla sarayının geniş salonlarının boş ihtişamının içinde gezinen bir kral vardı. Hoş bir manzara değil bu, fakat içinde abartı yok. Ancak, eski rejime ilişkin aklımızda tutmamız gereken bir şey daha var.

Zengin bankerin kızının fakir baronun oğluyla evlenmesi gibi alışıldık süreçler sayesinde soylularla yakın ilişki içinde olan zengin orta sınıf ve bütün Fransa'nın en eğlenceli insanlarının bulunduğu bir saray, ülkeyi zarafet içinde yaşamanın nazik sanatı konusunda en üst noktaya taşımıştı. Ülkenin en iyi zekâlarına politik ekonomi konularıyla kendilerini meşgul etme izni verilmediği için onlar da bomboş geçen saatlerini soyut fikirleri tartışarak değerlendiriyorlardı.

Düşünce akımı ve kişisel davranış modaları da giyim kuşam modası gibi aşırı uçlara gidebildiğinden, o günün doğallıktan en uzak toplumunun "basit yaşam" olarak gördükleri şeye olağanüstü bir ilgi duyması normaldi. Kral, kraliçe, Fransa'nın ve bütün sömürgeleriyle bağlı devletlerinin mutlak ve sorgulanmayan arazi sahipleri, bütün maiyetleriyle birlikte tuhaf küçük çiftlik evlerinde yaşamaya, sütçü kızlar ve ahır yamakları gibi giyinip eski Yunanistan'ın mutlu vadisindeki çoban rolünü oynamaya başladılar. Etraflarında maiyetleri danslarına eşlik ediyor, müzisyenleri menüetler besteliyor, saray berberleri gitgide daha karmaşık ve daha pahalı saç biçimleri ve peruklar tasarlıyordu. Öyle ki sonunda XIV. Louis'in şehrin gürültüsünden ve kalabalığından uzakta yaptırdığı şahane Versay Sarayı'nın sahte dünyası can sıkıntısından ve yapacak işleri olmadığından kendi hayatlarından en uzaktaki şeyler dışında bir şey konuşmaz oldu. Tıpkı açlıktan ölmek üzere olan birinin yemek dışında bir şeyden bahsetmemesi gibi.

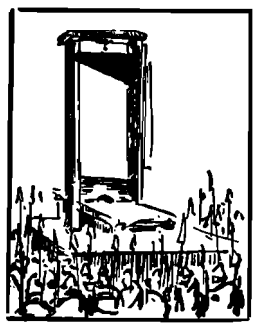
Cesur filozof, oyun yazarı, tarihçi ve romancı ve her türlü dinsel ve politik tiranlığın en büyük düşmanı Voltaire işlerin kurulu düzeniyle ilgili her şeye eleştiri bombalarını yağdırmaya başladığında

bütün Fransız dünyası tarafından alkışlandı, Voltaire'in oyunları kapalı gişe oynadı. Jean Jacques Rousseau ilkel insanlar konusunda duygusallaşarak, çağdaşlarına bu gezegenin ilk sakinlerinin mutluluğu hakkında şahane tanımlar yapınca (Gerçi Rousseau ilk insanlar hakkında da eğitimleri konusunda yetkili olduğu çocuklar kadar az şey biliyordu ya), bütün Fransa onun "toplum sözleşmesini" okuyordu. Ve kralla devletin aynı şey olduğu bu toplum, Rousseau'nun gerçek hükümdarlığın halkın ellerinde olduğu ve kralın yalnızca halkına hizmet etmek için var olduğu eski güzel günlere dönmek istediğini okuyunca acı gözyaşları döküyordu.

Montesquieu, iki seçkin İranlı gezginin ağzından bütün Fransa toplumunu allak bullak edip, kraldan başlayarak saraydaki pasta yapımıyla görevli altmış aşçının en küçüğüne varana dek herkesle ve her şeyle alay ettiğinde, kitap anında dört baskı yaptı ve yazarın bir sonraki kitabının binlerce kopya basılması garanti altına alındı. "Kanunların Ruhu Üzerine" isimli bu ikinci kitapta, baron unvanlı yazar kusursuz İngiliz sistemini geri kalmış Fransız sistemiyle karşılaştırıyor ve mutlak monarşi yerine yasama, yürütme ve yargının ayrı ellerde olduğu ve birbirlerinden bağımsız yürütüldüğü bir devlet yapısı kurulmasını tavsiye ediyordu. Parisli kitap satıcısı Lebreton, Mösyö Diderot, Mösyö d'Alembert, Mösyö Turgot ve başka seçkin yazarların bir araya gelerek, "bütün yeni fikirlerin, bilimin ve yeni bilgilerin" yer alacağı bir "ansiklopedi" hazırlayacaklarını duyurduğunda çok olumlu karşılandı. Yirmi sekiz cildin sonuncusu yirmi iki yıl sonra yayımlandığında, polisin gecikmiş tepkisi günün tartışmalarına çok faydalı ama bir o kadar da tehlikeli bu katkıyı coşkuyla karşılayan Fransız halkının hevesini bastıramadı.

Bir noktayı belirtmek istiyorum. Fransız Devrimi'yle ilgili bir kitap okuduğunuzda veya bir oyun ya da film seyrettiğinizde, devrimin Paris'in kenar mahallerinde yaşayan ayak takımı tarafından gerçekleştirildiği izlenimine kolaylıkla kapılabilirsiniz. Durum kesinlikle böyle değildi. İnsan kalabalıkları devrimde genellikle ortaya çıkar ama aç çoğunluğu krala ve maiyetine karşı yürüttükleri savaşta kullanan profesyonel orta sınıfın teşviki ve kontrolü altında

olurlar. Devrimi oluşturan temel fikirler birkaç üstün zekânın ürünüydü ve bu fikirlerin eski rejimin büyüleyici oturma odalarına ilk girişi, canları çok sıkılan majestelerinin maiyetindeki hanımefendi ve beyefendilere oyalanacak bir şey sağlama amacıyla olmuştu. Bu hoş ama dikkatsiz insanlar sosyal eleştirinin tehlikeli havai fişekleriyle oynayıp durmuştu, sonunda birkaç kıvılcım, binanın geri kalanı gibi eski ve çürümüş olan zemindeki çatlakların arasına düşmüştü. Bu kıvılcımlar, ne yazık ki karmakarışık çöp yığınlarıyla dolu bodrum kata kadar indiler, ondan sonra yangın alarmı verildi. Ne yazık ki mülkünün idaresi haricinde her konuyla ilgilenen ev sahibi, cılız alevleri nasıl söndüreceğini bilemiyordu. Yangın hızla yayıldı ve alevler gösterişli yapıyı kısa sürede tümüyle yuttu. İşte biz buna Fransız Devrimi diyoruz.

Giyotin

Kolaylık açısından devrimi iki parçaya bölebiliriz. 1789'dan 1791'e kadar bir meşrutiyet yönetimi kurmak için düzenli sayılabilecek çalışmalar yürütüldü. Kısmen kralın aptallığı ve kötü niyeti, kısmen de herkesin denetiminin dışında olan koşullar yüzünden bu çabalar başarılı olamadı.

1792'den 1799'a kadar bir cumhuriyet vardı ve demokratik bir hükümet kurmak için ilk girişimler yapılıyordu. Ancak şiddet olaylarının öncesinde, uzun yıllar boyunca devam eden huzursuzluk ve reform konusunda içten ama etkisiz çabalar söz konusuydu.

Fransa'nın borcu dört milyar franka ulaştığında, hazine tamtakır kaldığında ve artık vergilendirilebilecek hiçbir şey bulunamadığında, kusursuz bir çilingir ve çok iyi bir avcı olan ama devlet adamlığından hiç anlamayan İyi Kral Louis bile bir şeyler yapılması gerektiğini belli belirsiz hissederek, maliye bakanlığını üstlenmesi için Turgot'yu göreve çağırdı. Hızla kaybolmakta olan toprak sahibi soylular sınıfının kusursuz bir temsilcisi olan altmışlı yaşlarının başındaki de l'Aulne baronu Anne Robert Jacques Turgot, bir eyalette valilik görevini başarıyla yürütmüştü ve aynı zamanda çok yetenekli amatör bir siyasi ekonomistti. Elinden geleni yaptı. Ne yazık ki mucize yaratamıyordu. Perişan durumdaki köylülerden daha fazla vergi koparmak mümkün olmadığından, gerekli parayı hiçbir zaman tek bir kuruş bile ödememiş olan soylulardan ve ruhban sınıftan almak gerekiyordu. Bu da Turgot'yu Versay'ın en sevilmeyen adamı haline getirdi ve daha da kötüsü, kendisinin duyabileceği bir yerde "kemer sıkmaktan" bahsetmeye cesaret eden herkese karşı olan kraliçe Marie Antoinette'in ona düşman olmasına da sebep oldu. Turgot kısa süre sonra "geniş görüşlü olmamak" ve "sadece teoriden anlamakla" suçlandı, bu da onun konumunu çok zayıflattı. 1776 yılında istifaya zorlandı.

"Profesörden" sonra göreve Pratik İş Adamı getirildi. Necker isimli bu becerikli İsviçreli, buğday spekülatörlüğü ve uluslararası bir bankanın ortağı olarak servet kazanmıştı. Hırslı karısı onu devlette görev alması için zorlamıştı, kadın kızı için iyi bir mevki ayarlamak istiyordu. Necker'ın kızı daha sonra Paris'te bulunan İsviçreli bakan Baron de Stael'in eşi olarak on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında önemli bir edebiyat figürü konumuna geldi.

Necker, tıpkı Turgot'nun yapmış olduğu gibi büyük bir gayretkeşlik gösterisiyle işe koyuldu ve 1781'de Fransa maliyesiyle ilgili dikkatli bir çalışma yayımladı. Kral bu hesaplardan hiçbir şey anlamamıştı. Sömürgelerin ortak düşmanları İngilizlerle savaşmalarına yardımcı olmak için kısa bir süre önce Amerika'ya askeri birlikler göndermişti. Bu gezi, beklenmedik derecede pahalıya patlıyordu, Necker'den de gereken parayı bulması istenmişti. Maliye bakanı

gelir getirmek yerine yeni rakamlarla ortaya çıkıp istatistiklerden bahsetmeye ve "gerekli tutumluluklar" konusunda kasvetli tavsiyelerde bulunmaya başlayınca, günleri sayılı hale geldi. 1781 yılında da yetersizlik gerekçesiyle görevinden alındı.

Profesör ve Pratik İş Adamı'ndan sonra kendi şaşmaz yöntemine güvenmeleri halinde herkese aylık yüzde yüz oranında kazanç sağlayacağı garantisini veren şahane bir maliyeci geldi. Charles Alexandre de Calonne isimli bu hırslı devlet görevlisi, hem çalışkanlığı hem de dürüstlükten kesinlikle nasibini almamış olması sayesinde bir kariyer yapmıştı. Göreve geldiğinde ülke gırtlağına kadar borç içindeydi ama Calonne akıllı bir adamdı, herkesi de memnun etmek istiyordu, o yüzden çabucak bir çözüm buldu. Eski borçları yeni borçlar alarak ödedi. Bu yeni bir yöntem değildir ve tarihin başlangıcından beri daima felaketle sonuçlanmıştır. Asla endişelenmeyen ve majesteleriyle, harcama alışkanlıklarını Viyana'daki gençlik günlerinde edinmiş olan güzel eşi kraliçeden gelen her türlü talebi gülümseyerek imzalayan bu maliye bakanı üç yıldan kısa bir süre içinde Fransa'nın borçlarını sekiz yüz milyon franktan daha fazla artırdı.

XVI. Louis

Sonunda, yasama değil yalnızca yüksek yargı organı olan Paris Parlamentosu bile, krala bağlılıklarından hiçbir şekilde taviz vermemekle birlikte bir şeyler yapılması gerektiğine karar verdi. Ca-

lonne sekiz yüz milyon frank daha borç almak istiyordu. Ürünler açısından kötü bir yıl olmuştu ve kırsal kesimdeki sefalet ve açlık korkunç bir boyuttaydı. Aklı başında tedbirler alınmadığı takdirde Fransa iflas edecekti. Kral, her zamanki gibi durumun ciddiyetinden habersizdi. Halk temsilcilerine danışsalar nasıl olurdu acaba? 1614 yılından beri Genel Meclis toplantısı olmamıştı. Yaklaşan panik duygusunun tehdidiyle, meclisin toplanması yönünde bir istek doğdu. Ancak karar almayı asla başaramayan XVI. Louis, o kadar ileri gitmeyi reddetti.

Genel hoşnutsuzluğu bastırmak için 1787'de bir soylular meclisi toplandı. Bunun tek anlamı, en üst düzey ailelerin bir araya gelerek neler yapılabileceğini ve yapılması gerektiğini tartışmalarıydı. Kimse soylulara ve ruhban sınıfa tanınmış olan vergi muafiyetinden vazgeçmeye yanaşmıyordu. Toplumun belirli bir sınıfının bir başka sınıfın yararı için ekonomik ve politik açıdan intihar etmesini beklemek mantıklı değildir. Meclisteki yüz yirmi yedi soylu, eskiden gelen haklarının bir tanesinden bile vazgeçmemek konusunda direniyorlardı. Artık açlıktan kırılma noktasına gelen sokaktaki kalabalık, güven duyduğu Necker'in tekrar göreve getirilmesini istedi. Soylular bunu kabul etmedi. Sokaktaki kalabalık da camı çerçeveyi indirmeye ve başka taşkınlıklar yapmaya başladı. Soylular Meclisi kaçtı. Calonne görevden alındı.

Bir başka renksiz maliye bakanı olan Kardinal Lomenie de Brienne göreve getirildi ve açlıktan ölen uyruklarının vahşi tehditleri nedeniyle Louis "uygun bir zamanda" Genel Meclis'i toplamaya söz verdi. Tabii bu belirsiz vaat, kimseyi tatmin etmedi.

Neredeyse yüz yıldan beri görülen en şiddetli kış yaşanmıştı. Ürünler ya sellerle mahvolmuş ya da tarlada donmuştu. Provence'ın bütün zeytin ağaçları ölmüştü. Özel hayır kurumları bir şeyler yapmaya çalışsa da, on sekiz milyon aç insan için ellerinden fazla bir şey gelmiyordu. Her yerde ekmek için ayaklanmalar çıkıyordu. Bir kuşak önce olsa bunlar ordu tarafından bastırılırdı ama yeni felsefe ekolünün çalışmaları meyve vermeye başladığı

için insanlar tüfeklerin aç karınlara çare olmadığını yavaş yavaş kavramışlardı ve artık (halkın arasından gelen) askerlere de güven olmuyordu. Kralın halkın sevgisini yeniden kazanmak için bir şey yapması kesinlikle şarttı ama Louis yine tereddüt etti.

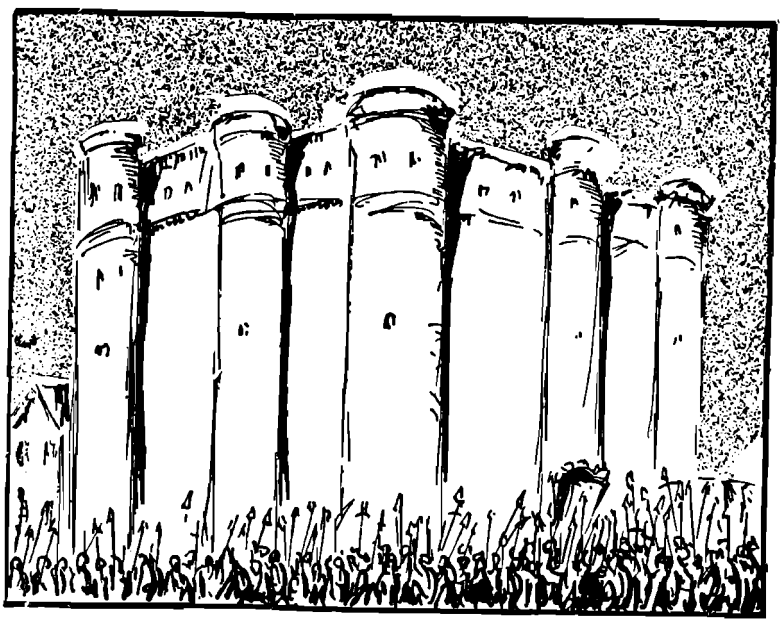
Bazı eyaletlerde yeni ekolün takipçileri tarafından küçük bağımsız cumhuriyetler kuruluyordu. Çeyrek yüzyıl önce Amerikalı asilerin sloganı olan "Temsil yoksa vergi de yok" çığlığı sadık orta sınıflar arasında da duyulmaya başlamıştı. Fransa, genel bir anarşinin tehdidi altındaydı. Halkın gönlünü almak ve kraliyetin popülerliğini artırmak için, son derece sıkı olan kitap sansürü uygulaması aniden askıya alındı. Fransa bir anda bir mürekkep seline boğuldu. İster üst sınıfa ister alt sınıfa mensup olsunlar, herkes eleştiriyor ve eleştiriliyordu. İki binden fazla broşür basıldı. Lomenie de Brienne, bir eleştiri yağmuru altında görevden alındı. Ülke çapındaki huzursuzluğu elinden geldiğince yatıştırması için Necker acilen yeniden göreve çağrıldı. Borsa hemen yüzde otuz yükseldi. Halk ortak bir kararla, yargıya varmayı kısa bir süre askıya aldı. 1789 yılının Mayıs ayında Genel Meclis toplanacak, o zaman ulusun bilgeliği Fransa krallığını sağlıklı ve mutlu bir devlete dönüştürme sorununu çabucak çözecekti.

İnsanların birleştirilmiş bilgeliklerinin bütün sorunları çözeceği konusunda ülkeye hâkim olan bu fikir, felaketle sonuçlandı. Bu yüzden, büyük önem taşıyan uzun aylar boyunca kişisel çabalar aksadı. Necker bu kritik anda idareyi elinde tutacağına her şeyin avuçlarından kayıp gitmesine izin verdi. Böylece eski krallığı nasıl reformdan geçirmek gerektiğine dair şiddetli tartışma yeniden patlak verdi. Polisin gücü her yerde zayıfladı. Paris banliyölerinde yaşayan insanlar, profesyonel kışkırtıcıların önderliğinde yavaş yavaş kendi güçlerini keşfetmeye başladılar yasal yollardan elde edilemeyecek şeylerin elde edilmesi için devrimin gerçek liderleri tarafından kullanılan kaba güç olarak büyük huzursuzluğun yaşandığı yıllar boyunca oynayacakları role soyundular.

Necker, onlara bir avuntu olsun diye köylülerin ve orta sınıfın Genel Meclis'teki temsil oranlarının iki katına çıkarılmasına karar

verdi. Abbe Sieyes, bu konu hakkında ünlü bir broşür yazarak, "Üçüncü Sınıfın Ederi Nedir?" diye sordu ve Üçüncü Sınıfın (yani orta sınıfın) çok değerli olması gerektiği, geçmişte hiç değerli olmadığı ve artık değerli olmak istediği sonucuna vardı. Ülkesinin çıkarlarını gözeten insanların büyük çoğunluğunun duygularını dile getirmişti.

Sonunda seçimler, akla gelebilecek en kötü koşullar altında gerçekleştirildi ve seçim sonuçlarına göre üç yüz sekiz din adamı, iki yüz seksen beş soylu ve altı yüz yirmi bir üçüncü sınıf temsilcisi, Versay Sarayı'na gitmek üzere sandıklarını hazırlamaya başladı. Üçüncü sınıfın fazladan yükü vardı. Yanlarında, seçmenlerinin şikâyetlerini ve çektiklerini yazdıkları "defter" adı verilen sayfalar dolusu rapor taşıyorlardı. Fransa'yı kurtarma harekâtının son hamlesi için sahne hazırdı.

Bastil

Genel Meclis 5 Mayıs 1789 tarihinde toplandı. Kralın keyfi hiç yerinde değildi. Ruhban sınıfı ve soylular, tek bir ayrıcalıklarından bile vazgeçmeye razı olmadıklarını açıkladılar. Kral, üç sınıfın temsilcilerinin ayrı odalarda toplanarak sıkıntılarını kendi başlarına konuşmalarını emretti. Üçüncü Sınıf, kraliyet emrine uymayı kabul etmedi. Yasadışı toplantılarını gerçekleştirebilmek için alelacele ayarladıkları bir oyun sahasında 20 Temmuz 1789 tarihinde bir araya geldiler ve emre uymama yemini ettiler. Soyluların, ruhban sınıfının ve üçüncü sınıfın hep birlikte toplantı yapmasını istiyorlardı, bu taleplerini de krala bildirdiler. Kral sonunda pes etti.

Genel Meclis, "Ulusal Meclis" olarak toplandı ve Fransız krallığının durumunu tartışmaya başladı. Kral çok öfkelendi ama sonra yine kararsızlığa kapıldı. Mutlak gücünden asla vazgeçmeyeceğini söyledi, sonra da ava çıkarak devletle ilgili bütün tasalarını unuttu, avdan dönünce de boyun eğdi. Doğru şeyi yanlış zamanda ve yanlış biçimde yapmak kraliyet alışkanlığıydı. İnsanlar, diyelim A adı verilen bir şeyi istedikleri sırada kral onları azarlayıp elleri boş göndermişti. Sonra saray avaz avaz haykıran fakir kalabalıklar tarafından sarılınca, kral teslim olup uyruklarına istedikleri şeyi vermişti. Oysa artık halk hem A'yı hem de B'yi istiyordu. Komedi bir kez daha oynanmıştı. Kral sevgili uyruklarına A ve B'yi bağışladığını belirten kraliyet duyurusunu imzaladığı sırada halk da A, B ve C'yi almadıkları takdirde bütün kraliyet ailesini öldürecekleri tehditlerini savurmaya başlamıştı. Bu iş bütün alfabe boyunca, darağacına kadar sürüp gitti.

Ne yazık ki kral daima bir harf geride kalıyordu. Bu durumu asla kavrayamadı. Başını giyotine uzattığı sırada bile, sınırlı sevgi kapasitesiyle elinden geldiğince sevdiği insanlar tarafından büyük haksızlıklara uğramış ve çok kötü muameleler görmüş bir insan olduğuna inanıyordu.

Size sıksık söylediğim gibi, "eğer" kelimesinin tarihsel açıdan bir değeri yoktur. "Eğer" Louis daha atak ve daha katı kalpli bir adam olsaydı, monarşinin kurtulabileceğini söylemek bizim için çok kolay. Ancak kral tek başına değildi. Napolyon'un acımasız gücüne

sahip "olsaydı" bile, Avursturyalı Maria Theresa'nın kızı olan ve o zamanın en otokratik ve ortaçağdan kalma sarayında yetişmiş bir genç kızın bütün karakter özelliklerini taşıyan karısı Louis'in hayatını o zorlu günlerde kolaylıkla mahvedebilirdi.

Kraliçe, bir şeyler yapılması gerektiğine karar vererek bir karşıdevrim planladı. Necker birdenbire görevinden alındı ve kraliyete sadık birlikler Paris'e çağrıldı. Halk bunu duyunca Bastil hapishanesine saldırdı ve 14 Temmuz 1789 tarihinde, uzun süreden beri siyasal suçluların değil, şehirdeki yankesicilerin ve dolandırıcıların kapatıldığı bir yer haline gelmiş olan otokratik gücün bu ünlü ama çok nefret edilen simgesini yıktı. Soyluların çoğu durumu anlayarak ülkeyi terk ettiler. Kralsa, her zamanki gibi hiçbir şey yapmadı. Bastil'in düştüğü gün avdaydı, birkaç geyik vurmuştu ve halinden pek memnundu.

Ulusal Meclis, kulağında Paris kalabalığının gürültüleriyle işe koyuldu ve 4 Ağustos'ta bütün ayrıcalıkları kaldırdı. Bunun ardından, 27 Ağustos'ta Fransız anayasasının ünlü önsözü "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" açıklandı. Her şey yolunda gibiydi ama saray dersini almışa benzemiyordu. Kralın yeniden reformlara müdahale etmeye çalıştığına dair çok yaygın bir şüphe vardı. Bunun sonucu olarak 5 Ekim'de Paris'te yeni bir ayaklanma çıktı. Olaylar Versay'a sıçradı. Halk, kral Paris'teki sarayına geri getirilene dek yatışmadı. Versay'da kaldığı sürece krala güvenmiyorlardı. Gözlerinin önünde olmasını, Viyana, Madrid ve Avrupa'nın diğer saraylarındaki akrabalarıyla haberleşmesini kontrol altında tutabilmeyi istiyorlardı.

Bu arada Meclis'te, üçüncü sınıfın lideri haline gelmiş olan Mirabeau isimli bir soylu, karmaşaya bir düzen getirmeye çalışıyordu. Ne var ki, daha kralın konumunu güvence altına alamadan 2 Nisan 1791 tarihinde öldü. Artık hayatı konusunda endişelenmeye başlamış olan kral 21 Haziran'da kaçmaya çalıştı. Bir paranın üzerindeki resminden tanındı, Varennes köyü yakınlarında Ulusal Muhafızlar tarafından yakalanarak Paris'e geri getirildi.

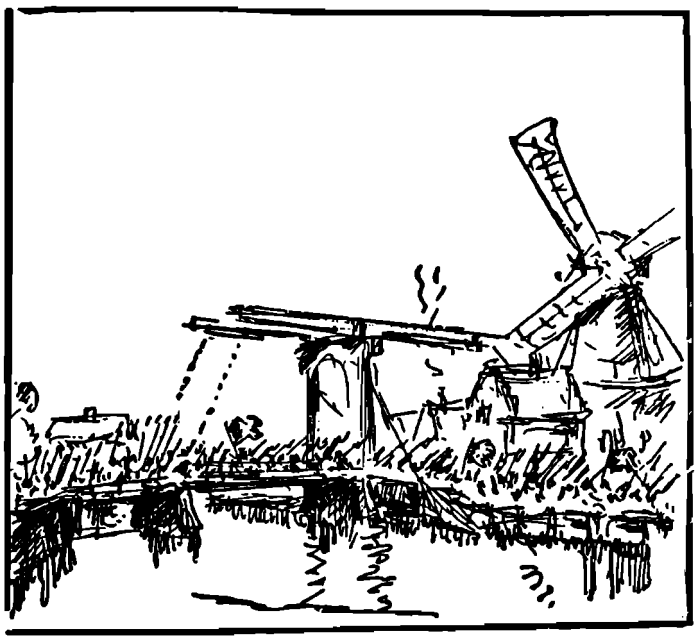
1791 yılının Eylül ayında Fransa'nın ilk anayasası kabul edildi ve Ulusal Meclis üyeleri evlerine döndüler. 1 Ekim 1791'de, Yasama Meclisi, Ulusal Meclis'in işlerine devam etmek üzere bir araya geldi. Halk temsilcilerinin bu yeni toplantısında, çok uç devrimci unsurlar bulunuyordu. Aralarında en atakları, isimlerini siyasi toplantılarını yaptıkları Jakoben manastırından alan Jakobenlerdi. Çoğu profesyonel sınıf üyesi olan bu genç adamlar, son derece ateşli konuşmalar yapıyorlardı. Gazeteler bu vaazları Berlin ve Viyana'ya taşıyınca, Prusya kralı ile imparator, sevgili kız ve erkek kardeşlerini kurtarmak için bir şeyler yapmaları gerektiğine karar verdiler. O sırada rakip politik hiziplerin yarattığı büyük karışıklık yüzünden bir-iki eyalet almak isteyen herkesin insafına kalmış durumdaki Polonya'yı bölmekle uğraşıyorlardı ama Fransa'yı işgal edip kralı kurtarması için bir ordu göndermeyi başardılar.

O zaman Fransa'da korkunç bir panik dalgası yayıldı. Yıllardır çekilen açlık ve sefalete karşı duyulan öfke, dehşet verici bir patlamaya neden oldu. Paris halkı Tuileries Sarayı'na hücum etti. Sadık İsviçreli muhafızlar efendilerini korumaya çalıştı ama bir türlü karar veremeyen Louis, tam da kalabalık geri çekilmeye başladığı sırada ateşin kesilmesini emretti. Kan, gürültü ve ucuz şarapla sarhoş olmuş saldırganlar, muhafızların hepsini katletti, sarayı ele geçirip Meclis'in toplantı salonuna sığınmış olan Louis'nin peşine düştü. Kral ofisinden çıkarıldı ve tutuklanarak eski Tapınak Kalesi'ne hapsedildi.

Avusturya ve Prusya orduları yaklaşmayı sürdürüyordu. Panik isteriye dönüştü, insanlar canavar kesildiler. 1792'nin Eylül ayının ilk haftasında, asiler bütün hapishanelere saldırdı ve bütün mahkûmları öldürdüler. Danton'un başını çektiği Jakobenler bu krizin devrimin başarısı veya sonu demek olduğunun ve kendilerini ancak merhametsiz bir ataklığın kurtarabileceğinin farkındaydılar. Yasama Meclisi kapatıldı ve 21 Eylül 1792'de yeni bir Ulusal Meclis toplandı. Bu yeni meclis hemen hemen tamamen en aşırı devrimcilerden oluşuyordu. Kral vatana ihanetle resmi olarak suçlandı ve Meclis önüne çıkarıldı. Suçlu bulundu ve üç yüz altmış

bir oydan üç yüz altmışının ortak kararıyla (kralın kuzeni Orleans Dükü oy vermemişti) ölüm cezasına çarptırıldı. Louis, 21 Ocak 1793'te sessizce ve başını dik tutarak giyotine götürüldü. Bütün bu kavga gürültünün neden koptuğunu hiçbir zaman anlamamıştı. Soru sormayacak kadar da gururluydu.

Jakobenler bundan sonra dikkatlerini meclisteki daha ılımlı unsura, yani isimlerini ait oldukları güney bölgesi Gironde'dan alan Jirondenlere yönelttiler. Özel bir devrim mahkemesi kuruldu ve yirmi bir lider Jironden ölüm cezasına çarptırıldı. Grubun diğer üyeleri intihar ettiler. Becerikli ve dürüst insanlardı ama o korkunç yıllarda hayatta kalamayacak kadar filozof ruhlu ve yumuşak başlıydılar.

Fransız Devrimi Hollanda'yı işgal ediyor

Jakobenler 1793 yılının Ekim ayında, "barış ilan edilene kadar" anayasayı askıya aldılar. Bütün güç, Danton ve Robespierre'in li-

derliğini yaptığı küçük Halk Güvenliği Komitesi'nin ellerine teslim edildi. Hıristiyanlık ve eski zaman dizini lağvedildi. Thomas Paine'in Amerikan devrimi sırasında o kadar seçkin bir biçimde bahsettiği "Aydınlanma Çağı" gelmiş, yanında da bir yıldan fazla süreyle iyi, kötü veya tarafsız ayırt etmeden günde yetmiş-seksen insanı öldüren dehşeti de beraberinde getirmişti.

Sona erdirilen kralın otokratik idaresinin yerini, demokratik erdeme karşı duydukları ateşli sevgi dolayısıyla kendileriyle aynı fikirde olmayan herkesi öldüren bir avuç insanın tiranlığı almıştı. Fransa mezbahaya dönmüştü. Herkes herkesten şüphe ediyordu. Kimse kendisini güvende hissetmiyordu. Darağacı sırasının kendilerine gelmekte olduğunu bilen eski meclisin birkaç üyesi, duydukları korku sebebiyle sonunda eski yandaşlarının çoğunun kafasını çoktan uçurmuş olan Robespierre'in aleyhine döndüler. "Tek gerçek ve saf demokrat" Robespierre intihara kalkıştıysa da başarılı olamadı. Parçalanmış çenesi alelacele sarılarak giyotine götürüldü. 27 Temmuz 1794 tarihinde (Devrimin acayip zaman dizinine göre, 2. yılın Termidor ayının 9'u) dehşet hükümdarlığı sona erdi ve bütün Paris neşeyle dans etti.

Ne var ki, Fransa'nın tehlikeli konumu devrimin çok sayıdaki düşmanı Fransız topraklarından kovulana kadar hükümetin birkaç güçlü adamın elinde kalmaya devam etmesini gerektiriyordu. Üstü başı paçavraya dönmüş, yarı aç yarı tok devrim orduları Ren'de, İtalya'da, Belçika'da ve Mısır'da çaresizce savaşır ve bütün devrim düşmanlarını alt ederken, beş direktör atandı ve Fransa'yı dört yıl boyunca onlar yönetti. Sonra güç, Napolyon Bonapart adlı başarılı bir generalin ellerine verildi. Napolyon, 1799 yılında Fransa'nın "Birinci Konsülü" oldu ve ondan sonraki on beş yıl süresince eski Avrupa kıtası, daha önce dünyada benzeri görülmemiş siyasi deneylerin uygulandığı bir laboratuvara dönüştü.

53
Napolyon

Napolyon Fransız Devrimi'ni Avrupa'ya ihraç etmek istiyor. Diğer Avrupa monarşileri buna karşı koyuyor. Napolyon kral oluyor

Napolyon 1769 yılında Korsika'nın Ajaccio kentinde, dürüst noter Carlo Maria Buonaparte ile sevgili eşi Letizia Ramolino'nun üçüncü oğulları olarak dünyaya geldi. Yani Fransız değil, eskiden Yunan, Kartaca ve Roma sömürgesi olmuş olan Akdeniz'deki ana yurdu yıllardan beri bağımsızlığını kazanmak için mücadele veren bir İtalyan'dı. Korsika Adası, önce Cenovalılardan kurtulmaya çalışmış, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren de bağımsızlık savaşlarında Korsikalılara yardım teklif edip adayı kendileri işgal eden Fransızların eline geçmişti.

Genç Napolyon hayatının ilk yirmi yılı boyunca profesyonel bir Korsikalı vatansever, sevgili ülkesini acı bir şekilde nefret edilen Fransız boyunduruğundan kurtarmayı ümit eden Korsikalı bir Sinn Feinciydi. Ne var ki, Fransız devrimi Korsikalıların taleplerini beklenmedik bir biçimde tanıdı ve Brienne'deki askeri okulda iyi bir eğitim almış olan Napolyon yavaş yavaş ülke olarak benimsediği Fransa'nın hizmetine girdi. Fransızca imlayı da, İtalyan aksansız Fransızca konuşmayı da asla öğrenemedi ama Fransız oldu. Zamanla, bütün Fransız erdemlerinin en üstün temsilcisi haline geldi. Kendisi günümüzde Galya dehasının simgesi olarak kabul edilmektedir.

Napolyon hızlı ilerledi. Kariyeri yirmi yıldan uzun sürmedi. Bu kısa süre içinde de (Büyük İskender ve Cengiz Han dahil olmak üzere) herkesten daha fazla savaşta çarpıştı, daha fazla zafer kazandı, daha çok yol yürüdü, daha fazla toprak fethetti, daha çok yenilik yaptı ve Avrupa'yı herkesten daha fazla rahatsız etti.

Ufak tefek bir adamdı ve hayatının ilk yıllarında sağlığı pek yerinde değildi. Kimseyi yakışıklılığıyla etkilemedi, katıldığı sosyal etkinliklerde sakarlık yapmaktan da ömrünün sonuna kadar kurtulamadı. Ne soyluydu ne zengin ne de yetiştirilme tarzıyla bir avantaj kazanmıştı. Gençliğinin önemli bir kısmını büyük bir yoksulluk içinde geçirdi. Sık sık aç kaldı veya birkaç kuruş kazanmak için acayip işler yaptı.

Edebi açıdan bir deha olduğu da söylenemezdi. Lyons Akademisi tarafından düzenlenen ödüllü bir yarışma için yazdığı makaleyle, on altı adayın arasında ancak on beşinci gelebildi. Bütün bu zorlukların üstesinden kaderine ve zaferlerle dolu bir geleceği olduğuna dair mutlak ve sarsılmaz inancıyla gelmeyi başardı. Hırs, hayatındaki temel duyguydu. Kendine olan güveni, bütün mektuplarının altını imzaladığı ve aceleyle kurulan saraylarının her köşesindeki süslemelerde görülen büyük N harfine tapınışı ve Napolyon ismini Tanrının ismiyle beraber dünyadaki en önemli ismi yapma konusundaki şaşmaz iradesi, onu daha önce hiç kimsenin erişememiş olduğu bir ünün zirvesine taşıdı.

Genç Napolyon, doğru dürüst bir maaş alamayan bir teğmen olduğu sıralarda Yunan tarihçi Plutarkhos'un yazdığı *Ünlü İnsanların Hayatı* kitabının büyük bir hayranıydı ama eski günlerin kahramanlarının koymuş oldukları yüksek karakter standartlarına uygun olarak yaşamayı hiç denemedi. İnsanları hayvanlardan ayıran anlayışlı ve düşünceli duygular Napolyon'da yok gibiydi. Hayatında kendisinden başka birini sevip sevmediği konusunda doğruluk payı taşıyan bir karara varmak çok zor. Annesiyle çok saygılı bir dille konuşurdu ama üstün bir hanımefendinin havasına ve tavırlarına sahip olan Letizia, çocuklarını idare etmeyi ve onların saygısını kazanmayı bilirdi. Napolyon, Martinikli bir Fransız subayın kızı olan ve kocası Vikont Beauharnais Prusyalılara karşı yaptığı bir savaşı kaybedip Robespierre tarafından idam edilince dul kalan güzel Kreole eşi Josephine'den de birkaç yıl boyunca hoşlanmış ama Josephine ona bir oğul veremeyince kadını boşamıştı. Ondan sonra da politik açıdan uygun olduğu için Avusturya imparatorunun kızıyla evlenmişti.

Bir komutan olarak büyük bir ün kazandığı Toulon kuşatması sırasında Napolyon, Machiavelli'nin çalışmalarını büyük bir dikkatle incelemişti. Floransalı devlet adamının öğüdünü dinledi ve işine öyle geldiği zamanlarda verdiği sözleri bozmaktan hiç kaçınmadı. Kişisel sözlüğünde "minnet" sözcüğü bulunmuyordu. Hakkını teslim etmek gerekir, başkalarından da kendisine minnet duymalarını beklemiyordu. İnsanların acı çekmesine karşı tam anlamıyla kayıtsızdı. 1798 yılında Mısır'da, hayatlarının bağışlanacağı sözü verilmiş olan esirleri idam ettirdi, Suriye'de de yaralıların gemilere taşınmasının olanaksız olduğunu düşünerek hepsini kloroformla öldürttü. Sırf "Bourbonlar'ın bir uyarıya ihtiyacı var," gerekçesiyle Enghien Dükü'nün taraflı bir savaş mahkemesince yargılanıp ölüme mahkûm edilerek vurulmasını emretti. Ülkelerinin bağımsızlığı için savaşırken esir düşen Alman subayların en yakın duvarın önünde kurşuna dizilmeleri için yasa çıkarttı. Tirol kahramanı Andreas Hofer çok kahramanca bir direnişten sonra Napolyon'un eline düşünce, sıradan bir hain gibi infaz edildi.

Kısacası, imparatorun karakterini incelediğimizde çocuklarını yatağa sokarken "İyi çocuk olmazsan Bonapart gelip seni kahvaltıda yer," diye tehdit eden endişeli İngiliz anneleri anlamaya başlıyoruz. Ordusunun her birimine büyük bir titizlikle yaklaşan ama sağlık hizmetlerini ihmal eden, terleyen zavallı askerlerin kokusuna dayanamadığı için üniformalarını kolonyayla mahveden bu acayip tiran hakkında bu kadar hoş olmayan şey söyledikten sonra ve bunlara pek çok başka nahoş şey ekleyebilecekken, üstüme bir şüphe duygusunun çöktüğünü itiraf edeyim.

Burada, üstü kitaplarla dolup taşan rahat masamda oturuyorum. Bir gözüm daktilomda, diğeri de kopya kâğıtlarına bayılan kedim Licorice'in üstünde. Oturmuş size imparator Napolyon'un ne kadar rezil birisi olduğunu anlatıyorum. Oysa şimdi pencereden dışarı, Yedinci Cadde'ye baksam, ben bakarken kamyonların ve arabaların bitmek bilmeyen akışı aniden dursa ve trampet sesleri duyulsa, ardından da beyaz atının üzerinde, sırtında eski üniformasıyla ufak tefek imparator ortaya çıksa, korkarım kitaplarımı,

kedimi, evimi, her şeyimi bırakıp onun peşinden neresi olursa oraya giderim. Büyükbabam bunu yaptı ve kendisi hiç de kahraman sayılabilecek bir insan değildi. Milyonlarca insanın büyükbabaları da aynı şeyi yaptı. Karşılığında bir şey kazanmadılar ama zaten bir şey beklemiyorlardı. Onları evlerinden bin kilometre öteye götüren ve Rus, İngiliz, İspanyol, İtalyan veya Avusturya güllelerine karşı yürüten bu yabancıya hizmet etmek için kollarını, bacaklarını ve canlarını seve seve verdiler, ölüm ıstırabı içinde yerde yuvarlanırken sessizce gökyüzüne baktılar.

Bunun sebebine dair bir açıklama isterseniz, korkarım size verecek cevabım yok. Sebeplerden biri hakkında bir tahmin yürütebilirim ancak. Napolyon gelmiş geçmiş aktörlerin en büyüğüydü ve bütün Avrupa kıtası da onun sahnesiydi. Her zaman, her koşulda seyircileri en çok etkileyecek davranışın hangisi olduğunu tam olarak bilir, hangi kelimelerin en derin izleri bırakacağını anlardı. İster arkasına piramitleri ve Sfenksi almış olarak Mısır'da konuşsun, ister İtalya'nın çiyden sırılsıklam ovalarında titreyen adamlarına hitap ediyor olsun, durum değişmezdi. Napolyon her zaman duruma hâkimdi. Yaşamının sonunda, Atlantik'in ortasında küçücük bir adada, sıkıcı ve çekilmez bir İngiliz valinin insafına kalmış hasta bir adamken bile, sahnenin merkezindeydi.

Waterloo yenilgisinden sonra birkaç güvenilir dost dışında büyük imparatoru bir daha gören olmadı. Avrupa halkı onun St. Helena Adası'nda yaşadığını, bir İngiliz garnizonu tarafından gece gündüz gözetlendiğini, imparatoru Longwood'daki çiftlikte gözetleyen garnizon için de İngiliz donanması tarafından nöbet tutulduğunu biliyorlardı ama Napolyon dostlarının da, düşmanlarının da aklından çıkmıyordu. Hastalık ve umutsuzluk sonunda ölümüne sebep olduğunda, sessiz gözleri dünyayı büyülemeye devam etti. Eskiden, Rusya'daki Kremlin sarayının en kutsal mabetlerini atları için ahır olarak kullanan ve Papa dahil bu dünyanın en kudretli adamlarına uşak muamelesi yapan soluk benizli adamı gören insanlar kendilerinden geçerlerdi. Napolyon'un Fransa üzerindeki etkisi bugün hâlâ yüz yıl önce olduğu kadar büyüktür.

Onun hayatının bir çerçevesini çizmek için bile birkaç cilt yazmak gerekir. Fransız devletinde yaptığı büyük siyasi reformu, çoğu Avrupa ülkesi tarafından da kabul edilen yeni yasalarını, kamusal alanın her köşesindeki faaliyetlerini anlatmak, binlerce sayfa sürer ama size onun kariyerinin ilk yarısında o kadar başarılıyken, son on yılında neden başarısız olduğunu anlatabilirim. 1789'dan 1804'e kadar Napolyon Fransız devriminin büyük önderiydi. Sadece kendi isminin şanı ve şerefi için savaşmıyordu. Avusturya'yı, İtalya'yı, İngiltere'yi ve Rusya'yı yenilgiye uğratmıştı çünkü o da, askerleri de "Özgürlük, Kardeşlik, Eşitlik" inancının havarileri, halkın dostu, sarayın düşmanıydılar.

Ne var ki, Napolyon 1804'te kendisini Fransa imparatoru ilan edip, tacını takması için Papa VII. Pius'u çağırdı. Hem de 800 yılında Frankların diğer büyük kralı Şarlman'a taç giydiren Papa III. Leo'nun örneği daima gözlerinin önünde olmasına rağmen.

Devrimci komutan, tahta çıktıktan sonra, başarısız Habsburg hükümdarının taklidi haline geldi. Ruhani annesi Jakobenleri unuttu. Ezilenlerin savunucusu olmayı bıraktı. Kendisi bütün baskıcıların şefi haline geldi ve imparatorluk iradesine karşı gelenleri kurşuna dizdirmek için idam mangalarını hazır tuttu. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun acıklı kalıntılarının bir İtalyan köylüsünün torunu tarafından 1806 yılında tarih çöplüğüne atılıp Roma ihtişamının son artığı da ortadan kaldırılınca kimse üzülmemişti. Oysa Napolyon'un orduları İspanya'yı işgal edip İspanyolları şiddetle nefret ettikleri bir kralı tanımaya zorlayarak eski hükümdarlarına sadık kalan zavallı Madridlileri katledince, genel kanı Marengo, Austerlitz ve belki de yüz başka savaşın kahramanının aleyhine döndü. Napolyon devrim savaşçısı olmaktan çıkıp eski rejimin bütün kötülüklerini bünyesinde toplayan bir simge haline geldi. İşte tam o zaman İngiltere'nin hızla yayılarak bütün dürüst insanları Fransız imparatoruna düşman eden nefret dalgasına bir yön vermesi imkânı doğdu.

İngiliz halkı gazetelerden okudukları Dehşet dönemi haberlerinden baştan beri tiksinmişti. Kendi devrimlerini yüz yıl önce,

I. Charles'ın hükümdarlığı sırasında yapmışlardı. Onlarınki Paris ayaklanmasının yanında pek basit kalıyordu. Ortalama İngiliz'in gözünde bir Jakoben görüldüğü yerde vurulması gereken bir canavar, Napolyon da baş şeytandı. İngiliz donanması 1798 yılından beri Fransa'yı abluka altında tutuyordu. Napolyon'un Mısır üstünden giderek Hindistan'ı işgal etme planı bu nedenle mahvolmuş ve Fransa Nil kıyısındaki bütün zaferlerinin ardından küçük düşürücü bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngilizler uzun süredir bekledikleri şansı sonunda, 1805 yılında ele geçirdiler.

Nelson, İspanya'nın güneybatı sahilindeki Trafalgar Burnu yakınlarında Napolyon'un donanmasını herhangi bir kurtuluş ümidi kalmayacak şekilde ezdi. O andan itibaren imparator karaya hapsoldu. Durum öyleyken bile, zamanın göstergelerini okuyabilseydi ve kendisine önerilen şerefli barış koşullarını kabul etseydi kıtanın kabul edilmiş hükümdarı konumunu koruyabilirdi. Oysa başarısının parlaklığı Napolyon'u kör etmişti. Kendisine eşit birisini tanımaz, hiçbir rakibe hoşgörü gösteremezdi. Böylece nefretini Rusya'ya, uçsuz bucaksız ovalara ve sonu gelmez sayıda askere sahip, gizemli ülkeye çevirdi.

Rusya'nın başında Büyük Katerina'nın yarım akıllı oğlu I. Pavel olduğu sürece Napolyon işleri güzelce idare etmişti. Ancak Pavel gitgide daha sorumsuzlaştı, sonunda canlarından bezen uyrukları onu öldürmek zorunda kaldılar, aksi takdirde hepsi Sibirya'daki madenleri boylayacaklardı. Babasının yerine geçen I. Aleksandr, insanlık ve barışın daimi düşmanı olarak gördüğü gaspçı konusunda Pavel'in muhabbetini paylaşmıyordu. Dünyayı Korsikalı beladan kurtarmak için Tanrı tarafından seçildiğine inanan dindar bir insandı. Prusya, İngiltere ve Avusturya'ya katıldı. Yenilgiye uğradı. Beş kere denedi, beşinde de başarısız oldu. 1812'de bir kez daha Napolyon'a sataştı, sonunda Fransa İmparatoru kör edici bir öfkeyle Moskova'da kendi koşullarıyla barış yapacağına yemin etti. Sonra dört bir yandan, İspanya'dan, Hollanda'dan, Almanya'dan, İtalya'dan ve Portekiz'den gönülsüz birlikler kuzeye doğru sürüldü ki, imparatorun kırılmış gururunun öcü gereğince alınabilsin.

Moskova'dan geri çekiliş

Hikâyenin geri kalanı herkes tarafından biliniyor. Napolyon iki ay süren bir yürüyüşün ardından Rus başkentine ulaşıp kutsal Kremlin'de karargâh kurdu. 15 Eylül 1812'de Moskova yanmaya başladı. Yangın dört gün sürdü. Beşinci günün akşamı geldiğinde Napolyon geri çekilme emri verdi. İki hafta sonra kar yağmaya başladı. Ordu çamurun ve karla karışık yağmurun arasında sürüklenerek 26 Kasım'da Berezina Nehri'ne ulaştı ve ondan sonra Rus saldırıları tüm şiddetiyle başladı. Kazaklar, artık bir ordu değil bir güruh haline gelmiş olan "Büyük Ordu'yu" perişan ettiler. İlk kurtulanlar, Aralık ayı ortasında doğudaki Alman şehirlerinde görülmeye başladılar.

Sonra bir ayaklanmanın kapıda olduğuna dair söylentiler dolaşmaya başladı. Avrupalılar, "Bu tahammül edilmez boyunduruktan kendimizi kurtarmamızın zamanı geldi," diyorlardı. Böylece her zaman, her yerde bulunan Fransız casuslarının gözünden kaçmış eski silahlarını aramaya koyuldular. Onlar daha ne olup bittiğini anlamadan Napolyon yeni bir orduyla geri dönmüştü. Yenik askerlerini geride bırakıp küçük kızağıyla önden Paris'e gitmişti. Kutsal

Fransa topraklarını yabancı işgalinden korumak için yeniden birlik toplamak üzere son bir girişimde bulunuyordu.

İttifak güçleriyle karşılaşmak üzere doğuya doğru gittiğinde, on altı ve on yedi yaşındaki delikanlılar Napolyon'un peşinden ilerlediler. 1813 yılının 16, 18 ve 19 Ekim tarihlerinde korkunç Leipzig çarpışması gerçekleşti. Yeşil üniformalı çocuklarla mavi üniformalı çocuklar, Elster Irmağı'nın suları kanlarla kızıla boyanana kadar üç gün boyunca birbirleriyle savaştılar. 17 Ekim günü öğleden sonra Rus birlikleri Fransız hatlarını yardı. Napolyon kaçtı.

Paris'e geri dönerek küçük oğlunun lehine tahttan çekildi ama müttefik kuvvetler eski kral XVI. Louis'nin kardeşi XVIII. Louis'nin tahta çıkması konusunda bastırdılar. Böylece boş bakışlı Bourbon prens, etrafı Kazaklar ve mızraklı süvarilerle çevrili olarak zaferle Paris'e girdi.

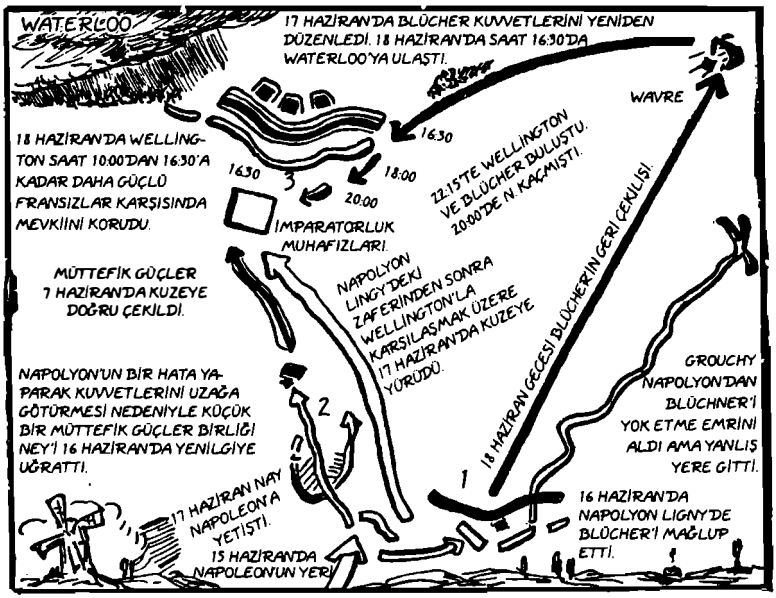
Napolyon'a gelince, ona da Akdeniz'deki küçük Elbe Adası'nın yönetimi verildi. İmparator orada çiftlik yamaklarından minyatür ordular yapıp savaş oyunları oynatıyordu.

Ancak Napolyon ülkeden ayrılır ayrılmaz, halk ne kaybettiğinin farkına varmaya başladı. Bedeli ne kadar yüksek olursa olsun, son yirmi yıl büyük zaferlerle geçmişti. Paris dünya başkenti haline gelmişti. Sürgün günlerinde hiçbir şey öğrenmemiş ve hiçbir şeyi de unutmamış olan şişko Bourbon kral, miskinliğiyle herkesi tiksindiriyordu.

1 Mart 1815 tarihinde, müttefik ülkelerin temsilcileri birbirine girmiş Avrupa haritasının düğümlerini çözmeye hazır oldukları sırada Napolyon birdenbire Cannes'a yakın bir yerde kıtaya çıktı. Bir haftadan kısa bir sürede Fransız ordusu Bourbonları terk etmiş, kılıçlarını ve süngülerini "küçük onbaşı" lakaplı Napolyon'a sunmak için güneye doğru akın etmeye başlamıştı. Napolyon doğruca Paris'e yürüdü ve 20 Mart'ta şehre vardı. Bu defa daha temkinliydi. Barış önerisinde bulundu ama müttefikler savaşmak için direndiler. Bütün Avrupa, "kalleş Korsikalı"ya karşı ayaktaydı. İmparator, düşmanlarını güçlerini bir araya toplayamadan ezmek için hızla kuzeye çıktı. Ancak Napolyon artık eskisi gibi değildi. Hastaydı.

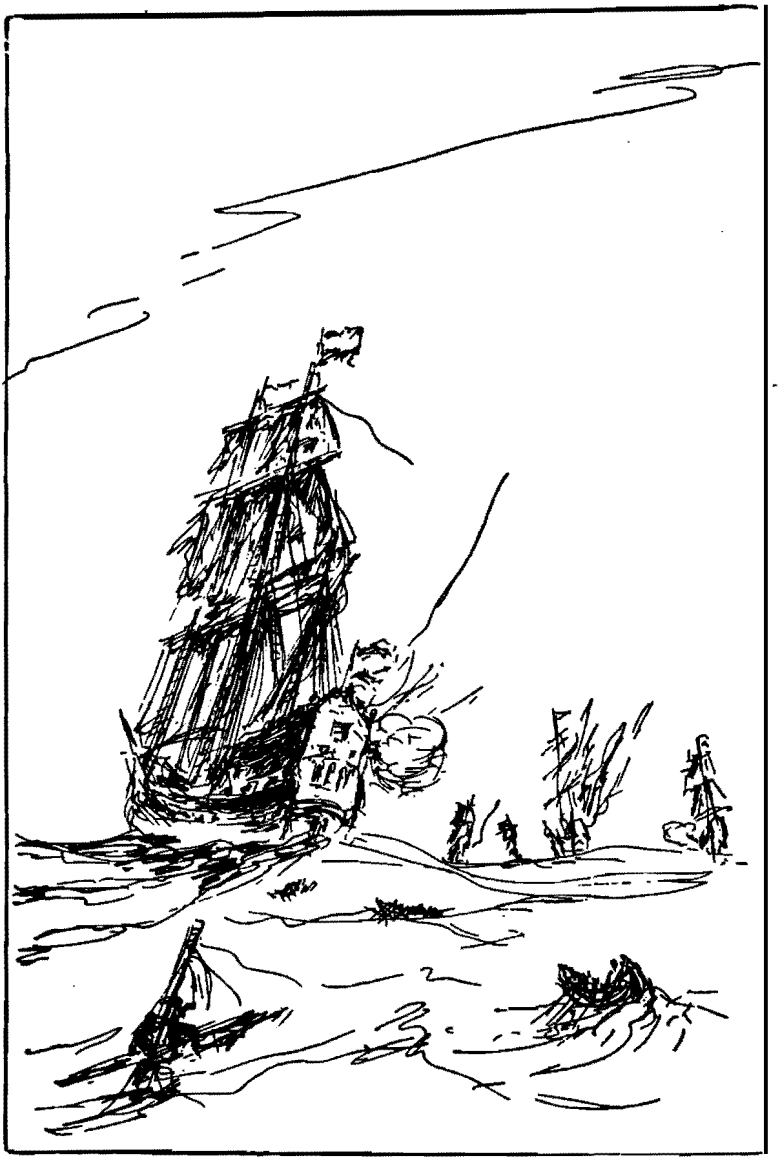
Kolayca yoruluyordu. Öncü birliklerinin saldırılarını yöneteceğine uyuyordu. Üstelik sadık eski generallerinin çoğu da artık yanında değildi çünkü hepsi ölmüştü.

Napolyon'un orduları Haziran başlarında Belçika'ya girdiler. Aynı ayın on altısında, Blücher komutasındaki Prusyalıları yenilgiye uğrattılar. Ancak alt kademedeki komutanlardan birisi kendisine verilen emri yerine getiremedi, geri çekilen orduyu yok edemedi.

Waterloo Savaşı

Napolyon iki gün sonra Waterloo yakınlarında Wellington'la karşılaştı. 18 Haziran Pazar günüydü. Öğleden sonra ikide, Fransızlar savaşı kazanmış gibi görünüyorlardı. Saat üçte, doğu ufkunda bir toz bulutu belirdi. Napolyon bunun geri çekilen İngilizleri bozguna uğratacak Fransız süvarileri olduğunu sandı. Saat dörtte durumu anlamıştı. İhtiyar Blücher, lanetler yağdırıp küfürler ederek yorgunluktan ölmek üzere olan birliklerini savaşın merkezine sürüyordu. Bunun şoku, Cumhuriyet Muhafızları hattının yarılma-

Trafalgar'a doğru

sına neden oldu. Napolyon'un başka askeri kalmamıştı. Adamlarına kendilerini ellerinden geldiğince kurtarmaya çalışmalarını söyleyerek kaçtı.

İkinci bir defa oğlu lehine tahttan çekildi. Elbe'den kaçışından yalnızca yüz gün sonra kıyı şeridine indi. Niyeti Amerika'ya gitmekti. 1803 yılında, Fransız kolonisi Louisiana'yı yok pahasına genç Amerika Cumhuriyeti'ne satmıştı. "Amerikalılar" diyordu, "minnettar olacaklar ve bana hayatımın son günlerini huzur ve sessizlik içinde geçirebileceğim bir evle arazi verecekler." Ne var ki İngiliz donanması bütün Fransız limanlarını gözlüyordu. Müttefik ordularıyla İngiliz gemileri arasında sıkışan Napolyon'un şansı kalmamıştı. Prusyalılar onu vurmaya niyetliydi. Belki İngilizler daha anlayışı davranırlardı. Bir kurtuluş yolu bulma ümidiyle Rochefort'ta bekledi. Waterloo'dan bir ay sonra, yeni Fransız hükümetinden Fransa topraklarını yirmi dört saat içinde terk etmesi emrini aldı. Her zamanki trajik tavrıyla İngiltere naip prensine bir mektup yazdı (Kral III. George akıl hastanesindeydi). Mektubunda majestelerini "kendisini düşmanlarının insafına bırakarak Themistokles misali hasımlarının ateşi başında bir sığınak aramak" niyeti konusunda bilgilendiriyordu.

15 Temmuz'da *Bellerophon* adlı gemiye bindi ve kılıcını Amiral Hotham'a teslim etti. Plymouth'ta Northumberland gemisine geçirildi ve o gemiyle St. Helena Adası'na götürüldü. Hayatının son yedi yılını St. Helena'da geçirdi. Anılarını yazmaya çalıştı, muhafızlarıyla kavga etti ve geçmiş günleri düşündü. Hayalinde de olsa, yola çıkmış olduğu noktaya döndü. Devrim için savaştığı günleri hatırladı. Perişan durumdaki askerlerin dört bir yana yaydığı "Özgürlük, Kardeşlik, Eşitlik" ilkelerine daima sadık kaldığına kendi kendini ikna etmeye çalıştı. Kumandan ve konsül olarak kariyeri hakkında kafa yormayı seviyordu. İmparatorluktan çok ender bahsediyordu. Bazen oğlunu, Viyana'da yaşayan ve Napolyon adını duyunca bile korkudan tir tir titreyen Habsburglu kuzenleri tarafından "fakir bir akraba" muamelesi edilen Reichstadt Dükü'nü, küçük kartalı dü-

şünüyordu. Sonlara doğru, birlikleriyle zafere koşmaya başlamıştı. General'i Ney'e saldırı emri verdi. Sonra öldü.

Bu tuhaf yaşam öyküsünün ayrıntılı bilgilerini istiyor, tek bir adamın sırf irade gücüyle bu kadar insanı yıllarca nasıl yönettiğini anlamayı arzu ediyorsanız, Napolyon hakkında yazılmış kitapları okumayın. O kitapların yazarları imparatoru ya sever ya da ondan nefret ederler. Pek çok gerçeği öğrenirsiniz ama "tarihi hissetmek" onu bilmekten daha önemlidir. Okumayın ve iyi bir sanatçıdan "İki Asker" şarkısını dinleyene kadar bekleyin. Şarkının sözleri Napolyon döneminde yaşayan büyük Alman şairi Heine tarafından yazılmış, bestesi de ülkesinin düşmanı olan imparatoru, Avusturya imparatoru olan kayınpederini ziyarete geldiğinde görmüş olan Alman Schumann tarafından yapılmıştır. Şarkı, tirandan nefret etmek için her türlü gerekçeye sahip iki insanın ortak eseridir.

Dinleyin. O zaman binlerce cildin size anlatamayacağı şeyi anlayacaksınız.

Napoleon sürgüne gidiyor

54
Kutsal İttifak

Napolyon St. Helena'ya gönderilir gönderilmez, nefret edilen "Korsikalı" tarafından sık sık yenilgiye uğratılmış olan hükümdarlar Viyana'da toplanıyor ve Fransız Devrimi'nin neden olduğu çok sayıda değişikliği eski haline getirmeye çalışıyor

Şimdi St. Helena'nın sıcak güneşinin altında ter dökmekte olan korkunç Korsikalı'nın ani geri dönüşüyle çabalan yarıda kesilmiş olan imparator hazretleri, majesteleri krallar, saygıdeğer dükler, tam yetkili bakanlar, sıradan soylular ve sekreterleri, hizmetkârları ve dalkavuklarından oluşan ordu, işlerinin başına döndü. Zafer akşam yemekleri, bahçe partileri ve eski rejimin minuetlerini hatırlayan hanımefendi ve beyefendiler arasında skandal yaratan yeni "vals" danslarının yapıldığı balolarla gereğince kutlandı.

Hepsi neredeyse bir kuşaktır emekli hayatı sürüyorlardı. Sonunda tehlike atlatılmıştı. Çektikleri korkunç çileler konusunda bol bol konuşuyor ve kutsal krallarını öldürmeye, perukları ortadan kaldırmaya ve Versay sarayının kısa pantolonlarını Paris varoşlarının pantolonlarıyla değiştirmeye cesaret etmiş olan adı ağza alınmaz Jakobenlerin elinde yitirdikleri her kuruşun tazmin edilmesini istiyorlardı.

Böyle bir ayrıntıdan bahsetmemi yersiz bulabilirsiniz. Ancak şunu belirtmek isterim ki, Viyana Kongresi, böyle bir saçmalıklar silsilesiydi ve delegeler aylar boyunca "kısa pantolon mu uzun pantolon mu" tartışmasıyla Sakson ve İspanyol sorunlarının nasıl çözüleceği konusundan daha fazla ilgilenmişlerdi. Prusya kralı, devrimci her şeye karşı beslediği küçümsemeyi halka göstermek için kendisine kısa bir pantolon ısmarlayacak kadar ileri gitti.

Devrime karşı duyulan soylu nefret yarışının dışında kalmak istemeyen bir başka Alman hükümdar, uyruklarının Fransız zorbaya

ödediği bütün vergilerin, Korsikalı canavarın insafına kaldıkları sırada halkını uzaklardan sevmiş olan yasal hükümdara bir kez daha ödenmesini emretti. Ve işler böylece sürdü gitti. Hatalar birbirini izliyordu. Öyle ki insan içini çekip "İyi de, insanlar neden karşı çıkmadılar?" diye bağırmak istiyor. Neden çıkmadılar gerçekten? Çünkü halk tam anlamıyla tükenmiş ve çaresizdi, barış hüküm sürdüğü sürece neyin nasıl ve nerede olduğuyla, kim tarafından yönetildikleriyle zerre kadar ilgilenmiyordu. Savaştan, devrimden ve reformdan bıkıp usanmışlardı.

1780'li yıllarda özgürlük ağacının çevresinde hep birlikte dans etmişlerdi. Bu korkunç kötü dünyanın üstüne sonunda eşitlik ve kardeşlik çağının güneşinin doğduğuna olan dürüst inançla prensler aşçılarını kucaklamış, düşesler uşaklarıyla dans etmişti. Ancak kapılarını çalan, bu kardeşlik çağı değil, evlerinin giriş holüne bir düzine perişan kılıklı asker yerleştiren devrim komiserleri olmuştu. Üstelik bu komiserler, hükümetlerine "özgürleştirilmiş ülkenin" yeni anayasayı nasıl hevesle karşıladığını bildirmek için Paris'e dönerken aile gümüşlerini çalmışlardı. Fransızlar, anayasalarını sevgili komşularına da hediye etmişlerdi.

Devrimin Paris'teki son ayaklanma kalıntısının da silahlarını halkın üstüne çeviren Bonapart (ya da Buonaparte) adlı genç bir subay tarafından bastırıldığını duyduklarında, derin bir nefes almışlardı. Biraz daha az özgürlük, kardeşlik ve eşitlik kulağa çok güzel geliyordu. Oysa çok geçmeden Bonapart isimli genç subay Fransa Cumhuriyeti'nin üç konsülünden biri olmuş, sonra tek konsüle ve derken de imparatora dönüşmüştü. Gelmiş geçmiş bütün hükümdarlardan daha etkin olduğu için uyruklarının üzerine bastıran eli çok ağırdı. Kimseye merhamet etmiyordu. Oğullarını orduya girmeye ikna ediyor, kızlarını generalleriyle evlendiriyor ve kendi müzelerini zenginleştirmek için soyluların resimlerini ve heykellerini ellerinden alıyordu. Bütün Avrupa'yı bir askeri kampa çevirmiş, bir kuşaktaki erkeklerin neredeyse tamamını öldürmüştü.

Artık gitmişti ve birkaç profesyonel asker dışında halkın tek bir isteği vardı: Kendi hallerine bırakılmak. Bir süreliğine kendi kendi-

lerini yönetmelerine, belediye başkanlarını, hükümet görevlilerini ve yargıçları seçmelerine izin verilmişti. Sistem, korkunç bir başarısızlığa uğramıştı. Yeni yöneticiler tecrübesiz ve savurgandı. İnsanlar çaresizlikleri yüzünden eski rejim temsilcilerine umut bağladılar. "Siz bizi yönetin," dediler. "Eskiden olduğu gibi. Ne kadar vergi vereceğimizi söyleyin ve bizi kendi halimize bırakın. Özgürlük çağının verdiği hasarları onarmakla meşgulüz."

Ünlü kongreyi idare edenler, sakinlik ve barışa yönelik bu özlemi gidermek için ellerinden geleni yaptılar. Kongreden çıkan en önemli sonuç olan Kutsal İttifak, polis gücünü devletin en önde gelen gücü haline getiriyor ve tek bir resmi işlemi bile eleştirmeye cüret edenler için en korkunç cezaları öngörüyordu.

Avrupa huzur bulmuştu ama mezarlıklara hâkim olan türden bir huzurdu bu.

Viyana'daki en önemli üç kişi Rusya imparatoru Aleksandr, Avusturya Habsburg hanedanının temsilcisi Metternich ve Fransa hükümetindeki değişiklikleri kurnazlığı ve zekâsıyla atlatmayı başaran ve Napolyon'un yarattığı yıkıntının arasından ülkesi için ne kurtarılabilirse kurtarmak için Viyana'ya koşan sabık Autun piskoposu Talleyrand'dı. Hicivli şiirlerdeki, kendisiyle alay edildiğini fark etmeyen neşeli genç gibi partiye gelen bu davetsiz misafir, herkes gibi davetliymişçesine iştahla yiyip içiyordu. Hatta aradan çok geçmeden masanın başına geçerek komik hikâyeleriyle herkesi eğlendirmeye başladı ve büyüleyici davranışlarıyla misafirlerin sevgisini kazandı.

Talleyrand Viyana'daki ilk yirmi dört saatini bile tamamlamadan müttefiklerin iki düşman kampa bölündüklerini fark etti. Bir tarafta, Polonya'yı ele geçirmek isteyen Rusya ile Saksonya'yı kendisine bağlamak isteyen Prusya, diğer tarafta da Prusya'nın veya Rusya'nın Avrupa'ya hâkim duruma gelmesi kendi çıkarlarına aykırı olduğu için bu ele geçirmeleri engellemek isteyen İngiltere'yle Avusturya vardı. Talleyrand iki tarafı ustalıkla birbirlerine karşı kışkırttı ve onun bu çabaları sayesinde Avrupa'nın imparatorluk yetkilerinin elinde on yıl boyunca çektikleri sıkıntıları Fransız halkı

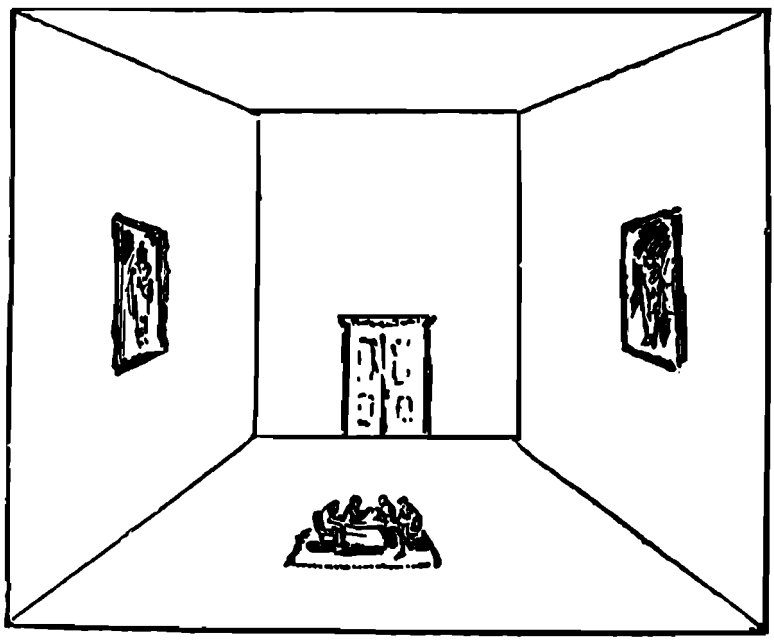
Kutsal İttifak'ı korkutan hayalet

çekmedi. Fransızlara seçim hakkı tanınmadığını, Napolyon'un onları kendi iradesine göre hareket etmeye zorladığını savunuyordu. Şimdi Napolyon gitmişti, tahtta XVIII. Louis vardı. "Ona bir şans tanıyın," diye rica etti Talleyrand. Devrimci bir ülkenin tahtında yasal bir kralın oturmasından memnun olan müttefikler buna seve seve boyun eğdiler ve Bourbonlara bir şans tanındı. Onlar da bu şansı, on beş yıl sonra ülkeden atılmalarına neden olacak şekilde kullandılar.

Viyana üçler erkinin ikinci adamı, Avusturya başbakanı ve Habsburg hanedanının dış politikasının başı Metternich'ti. Metternich-Winneburg prensi Wenzel Lothar, taşıdığı isme layık birisiydi. Çok yakışıklı, kibar, muazzam bir servet sahibi ve son derece yetenekli bir beyefendiydi ama şehirlerde ve çiftliklerde köle gibi çalışıp ter döken kalabalıklardan bin kilometre uzakta yaşayan bir toplumun üyesiydi. Fransız devrimi patlak verdiği sırada genç Metternich, Strazburg Üniversitesi öğrencisiydi. Fransa milli marşının doğduğu şehir olan Strazburg, Jakoben faaliyetlerin merkeziydi. Metternich, hoş sosyal yaşantısının aniden kesintiye uğradığını, bir sürü yetersiz vatandaşın kendilerine uygun olmayan görevleri yerine getirmeleri için çağrıldığını, halk kalabalıklarının yeni özgürlük çağının doğuşunu masum insanları katlederek kutladığını hatırlıyordu. Halkın dürüst hevesini, anayurtları Fransa için cepheye, şerefli bir ölüme doğru giden devrim ordularının perişan askerlerine ekmek ve su götüren kadınlarla çocukların gözlerindeki umut ışığını görememişti.

Bütün olup bitenler genç Avusturyalının içinin tiksintiyle dolmasına neden olmuştu. Savaşılacaksa bunu göz alıcı üniformalı genç erkekler, bakımlı atların üzerinde yeşilliklerde dörtnala koşarak yapmalıydı. Bütün ülkeyi serserilerin bir gecede generallik rütbesine terfi ettirildiği pis kokulu bir askeri kampa dönüştürmek hem aptalca hem de şeytani bir şeydi. Metternich, sayısız Avusturya grandüklerinden birinin verdiği sakin bir yemekte bir araya geldiği Fransız diplomatlara, "Gördünüz mü bütün o güzel fikirle-

rinizin nelere yol açtığını?" diyordu. "Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik istediniz, Napolyon'u buldunuz. Her şeyi olduğu gibi bıraksaydınız ne kadar iyi olurdu." Sonra da kendi "istikrar" sistemini açıklıyordu. Savaştan önceki, kimsenin "herkesin birbiriyle eşit olduğu" gibi saçma sapan fikirlerden bahsetmediği eski güzel günlerin normalliğine dönmeyi tavsiye ediyordu. Bu davranışında kesinlikle içtendi. Büyük bir iradeyle muazzam bir ikna gücüne sahip bir insan olduğu için de devrimci fikirlerin en tehlikeli düşmanlarından biriydi. 1859'a, yani bütün politikalarının 1848'deki devrimle bir köşeye atılıp işe yaramaz hale gelişini görecek kadar uzun yaşadı. Ondan sonra Avrupa'nın en nefret edilen adamı haline geldi. Bir defadan fazla olmak üzere öfkeli vatandaşlar tarafından linç edilecekti neredeyse. Ancak doğru olanı yaptığına dair inancını sonuna kadar korudu.

Gerçek Viyana kongresi

Metternich her zaman için insanların huzuru özgürlüğe tercih ettiklerine inanmış ve onlara kendileri için en iyi olanı sağlamaya uğraşmıştı. Hakkını da vermek gerekir, evrensel barışı sağlamaya yönelik çabaları başarılı olmuştu. Büyük güçler neredeyse kırk yıl boyunca, 1854'te Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye arasında patlak veren Kırım Savaşı'na kadar birbirlerinin gırtlağına sarılmadılar. Avrupa kıtası için bu bir rekordu.

Vals yapan kongrenin üçüncü kahramanı imparator Aleksandr'dı. Ünlü büyükannesi Büyük Katerina'nın sarayında yetişen Aleksandr, kendisine Rusya'nın şanını her şeyin üstünde tutması gerektiğini öğreten bu uyanık yaşlı kadınla, Voltaire ile Rousseau hayranı bir İsviçreli olan ve öğrencisinin zihnini genel bir insanlık sevgisiyle dolduran özel öğretmeninin dersleri arasında bencil bir tiranla duygusal bir devrimcinin garip bir karışımı olarak büyüdü. Çılgın babası I. Pavel zamanında çok küçük düşürücü davranışlara maruz kalmıştı. Napolyon savaşlarının yapıldığı meydanlardaki toplu katliamları seyretmeye mecbur olmuştu. Sonra işler tersine dönmüş, Aleksandr'ın orduları müttefikler adına savaşı kazanmıştı. Rusya Avrupa'nın kurtarıcısı olmuş ve bu kudretli halkın çarı da dünyayı bütün hastalıklarından kurtaracak bir yarı-tanrı olarak kabul edilmişti.

Ne var ki Aleksandr çok zeki değildi. İnsanları Talleyrand ve Metternich kadar iyi tanımıyor, diplomasi denen acayip oyunu anlayamıyordu. Kibirliydi (o koşullar altında kim olmaz ki?) ve kalabalığın alkışlarını duymaktan hoşlanıyordu. Böylece kısa süre sonra Metternich, Talleyrand ve son derece becerikli bir adam olan İngiliz temsilcisi Castlereagh bir masanın çevresinde oturup bir şişe şarap içerek neler yapılması gerektiğine karar verirken, Aleksandr da kongrenin "dikkat çekici" unsuru haline geldi. Diğerlerinin Rusya'ya ihtiyacı vardı, o yüzden Aleksandr'a çok nazik davranıyorlardı ama kongrenin esas işlerine ne kadar az karışırsa, onlar için o kadar iyiydi. Kendileri ellerindeki işlerle uğraşırken onun tam anlamıyla meşgul olması için Aleksandr'ın Kutsal İttifak'a yönelik planlarını teşvik bile ettiler.

Aleksandr, partilere katılmaktan ve yeni insanlarla tanışmaktan hoşlanan sosyal bir kişilikti. Böyle etkinliklerde mutlu ve neşeli oluyordu, ne var ki karakterinde çok farklı bir unsur da vardı. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın bir türlü unutamadığı bir şey söz konusuydu. 23 Mart 1801 gecesi Petersburg'daki Mikhaylovsky Sarayı'nda oturmuş, babasının tahttan indirildiği haberinin gelmesini bekliyordu. Ancak Pavel, sarhoş subayların masasına koydukları belgeyi imzalamayı reddetmiş, öfkeye kapılan subaylar da boğazına bir eşarp dolayıp onu boğmuşlardı. Sonra da aşağı inip Aleksandr'a bütün Rusya topraklarının imparatoru olduğunu söylemişlerdi.

Çok duyarlı bir insan olan çar, bu korkunç gecenin hatırasından kurtulamıyordu. Tanrıya değin insanın mantığına inanan büyük Fransız filozoflarının ekolüne göre eğitilmişti. Ancak mantık bu düşünceler içindeki imparatoru tek başına avutamıyordu. Aleksandr sesler duymaya ve bazı şeyler görmeye başladı. Vicdanını arındırabileceği bir yol arıyordu. Kendini dindarlığa vurdu ve mistisizmle ilgilenmeye başladı. Gizemli ve bilinmez olana duyulan bu sevgi, Babil'in ve Teb'in tapınakları kadar eskiydi.

Büyük devrim çağının muazzam duygusal yükü, o zamanın insanlarının karakterlerini acayip bir biçimde etkilemişti. Yirmi yıl boyunca endişe ve korku içinde yaşayan insanlar, artık tam anlamıyla normal değillerdi. Kapı çalınsa yerlerinden sıçrıyorlardı. Kapıyı çalan, tek oğullarının "savaş alanında şerefiyle öldüğüne" dair bir haber olabilirdi. Devrimin "kardeşçe sevgi" ve "özgürlük" hakkındaki sözleri çok sefalet çekmiş olan köylülerin kulağında boş yankılardan başka bir şey değildi. İnsanlar, hayatın korkunç sorunlarıyla bir nebze olsun baş etmelerini sağlayacağını düşündükleri her şeye dört elle sarılıyorlardı. Acıları ve sefillikleri içinde, peygamber rolü yapan sahtekârlar için kolay av oluşturuyorlardı. Bu sahte peygamberler, Yeni Ahit'in muğlâk bölümlerinden birinden çıkardıkları acayip yeni bir öğreti hakkında vaaz veriyorlardı.

O zamana dek bir sürü mucize-doktoruna danışmış olan Aleksandr, 1814 yılında insanları yaklaşan kıyamete karşı uyaran ve onları çok geç olmadan tövbe etmeye çağıran bir kadın kâhinden

bahsedildiğini duydu. Bu kadın, imparator Pavel'in zamanında bir Rus diplomatın karısı olan, yaşı ve şöhreti belirsiz Rus Barones von Krüdener'di. Kocasının parasını har vurup harman savurmuş ve acayip aşk ilişkileriyle adamı küçük düşürmüştü. Sinirleri iflas edene kadar çok çılgınca bir hayal sürmüş, ondan sonra da bir süre kendini kaybetmişti. Bir arkadaşının ani ölümüyle de tövbe etmişti. Her türlü eğlenceden tiksinmeye başlamış, Moravya kilisesine mensup dindar bir birader olan ayakkabıcısına eski günahlarını itiraf etmişti. Ayakkabıcı, 1415 yılında dinsizlik gerekçesiyle Konstanz Konseyi tarafından yakılan eski reformist Jan Hus'un takipçisiydi.

Barones bundan sonraki on yılı kralların ve prenslerin "doğru yola getirilmesi" konusunda uzmanlaşarak Avrupa'da geçirdi. Avrupa'nın Kurtarıcısı lakaplı Aleksandr'ı gittiği yanlış yoldan döndürmek hayatının en büyük emeliydi. Aleksandr da çektiği acı yüzünden kendisine en ufak bir umut ışığı sunabilecek herkesi dinlemeye hazır olduğundan, görüşmeleri kolaylıkla ayarlandı. Brones, 4 Haziran 1815 gecesi imparatorun çadırına kabul edildi. Aleksandr İncil okuyordu. Barones'in ona neler söylediğini bilmiyoruz ama kadın üç saat sonra çadırdan ayrıldığında imparator gözyaşlarına boğulmuş bir halde, "ruhunun sonunda huzura kavuştuğuna" yemin ediyordu. O günden itibaren barones Aleksandr'ın güvenilir yoldaşı ve ruhani danışmanı oldu. Önce Paris'e, sonra da Viyana'ya onunla birlikte gitti. Aleksandr dans etmediği zamanları Krüdener'le dua ederek geçiriyordu.

Bu hikâyeyi neden bütün ayrıntılarıyla anlattığımı merak edebilirsiniz. On dokuzuncu yüzyılın sosyal değişiklikleri unutulması daha iyi olacak dengesiz bir kadının hayatından daha önemli değil mi? Elbette daha önemli ama diğer şeyleri size bütün detaylarıyla ve büyük bir doğrulukla anlatan bir sürü kitap var. Ben sizin bu tarih kitabından birbiri ardına sıralanan olaylardan daha fazlasını öğrenmenizi istiyorum. Bütün tarihi olaylara hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeyecek bir zihin yapısıyla yaklaşmanızı diliyorum. "O zaman şunlar şunlar oldu," gibi anlatılar sizi tatmin etmesin. Her

hareketin arkasındaki gizli güdüleri keşfetmeye çalışın, o zaman çevrenizdeki dünyayı çok daha iyi anlar, başkalarına yardım etmek için daha çok fırsat bulursunuz. Bu da yaşamanın en anlamlı yönüdür.

Kutsal İttifak'ın 1815 yılında imzalanan bir kâğıt parçasından ibaret olduğunu ve devlet arşivlerinde bir yerde unutulmuş ve ölmüş olarak yattığını düşünmeyin. Unutulmuş olabilir ama kesinlikle ölmüş değil. Kutsal İttifak, Monroe Doktrini'nin yayınlanmasına doğrudan yol açmıştır ve bu doktrinin de Amerikalıların hayatı üzerinde çok belirgin bir etkisi vardır. Göreve bağlılığın dindarca ve Hıristiyanca bir bildirgesi olan bu belgenin nasıl doğduğunu ve doktrinin altında yatan gerçek güdülerin neler olduğunu ayrıntılarıyla anlamanız, bu yüzden önemli.

Kutsal İttifak, çok ağır bir zihinsel travma geçirmiş, huzursuz ruhunu sakinleştirmeye çalışan talihsiz bir adamla, boşa geçmiş bir hayatın sonunda güzelliğini ve çekiciliğini kaybetmiş, kibrini ve arzularını doyurmak için istediği kötü şöhreti kendi kendini yeni ve acayip bir inancın mesihi ilan ederek kazanmış bir kadının ortak çalışmasının eseriydi. Bu ayrıntıları size anlatarak büyük sırları açığa çıkarmış olmuyorum. Castlereagh, Metternich ve Talleyrand gibi berrak zihinli insanlar, duygularına kapılmış olan baronesin sınırlı yeteneklerinin tam anlamıyla farkındaydılar. Metternich'in kadını Almanya'ya geri göndermesi çok kolay olurdu. Kudretli imparatorluk polisine yazılacak iki satır, bu iş için yeterliydi.

Ancak Fransa, İngiltere ve Avusturya, Rusya'nın iyi niyetine muhtaçtılar. Aleksandr'ı gücendirmeyi göze alamazlardı. Böylece budala yaşlı baronese katlandılar. Katlanmak zorundaydılar. Kutsal İttifak'ın tam bir saçmalık olduğunu ve üstüne yazıldığı kâğıt kadar bile değer taşımadığını düşünseler de, çar kutsal metinlerden yola çıkarak İnsanlık Kardeşliğini yaratmaya yönelik çabalarının ilk taslaklarını kendilerine okuduğunda, sabırla dinlediler. Kutsal İttifak gerçekten de bunu yapmayı amaçlıyordu ve belgeyi imzalayanlar "kendi devletlerinin yönetiminde ve diğer bütün devletlerle olan siyasi ilişkilerinde tek rehberleri olarak kutsal dinin

gereklerini, yani adaleti, Hıristiyan dürüstlüğünü ve barışçıllığını uygulayacaklarını ve bu ilkelerin prenslerin özel meseleleri hakkında etkili olmaktan başka insani kurumların pekiştirilmesi ve kusurlarının giderilmesi için tek araç olarak kullanılacağı" konusunda resmi olarak söz vermiş oluyorlardı. Taraflar daha sonra "birbirlerine gerçek ve çözülmez kardeşlik bağlarıyla bağlı olduklarına ve her birini kendi vatandaşları olarak gördüklerine, her durumda ve her yerde birbirlerine yardım edeceklerine," söz verdiler. Bunlara benzer başka sözler de verildi.

Sonunda, yazılanların tek kelimesini bile anlamamış olan Avusturya imparatoru Kutsal İttifak'ı imzaladı. Napolyon'un eski düşmanlarının dostluğunu isteyen Bourbonlar da öyle. Daha büyük bir Prusya planları için Aleksandr'ı yanına çekmeyi umut eden Prusya kralı ve Rusya'nın insafına kalmış olan bütün küçük Avrupalı devletler de belgeye imza attı. İngiltere imzalamadı çünkü Castlereagh yazılanların palavradan ibaret olduğunu düşünüyordu. Bir Yunan Ortodoks'uyla Protestan tarafından işlerine burun sokulmasından hiç hoşlanmayan Papa da imzalamadı. Padişah da imzalamadı çünkü böyle bir belgeden haberi bile yoktu.

Ne var ki, Avrupa halkının çoğunluğu kısa bir süre içinde belgeden haberdar olmaya zorlandı. Kutsal İttifak'ın boş sözlerinin arkasında Metternich'in büyük güçlerin arasında kurmuş olduğu Beşli İttifak'ın orduları vardı, bu ordular da gayet ciddiydiler. Avrupa barışının aslında kılık değiştirmiş Jakobenlerden başka bir şey olmayan sözde özgürlükçüler tarafından bozulmaması gerektiğini açıkladılar ve devrim günlerinin geri dönmesini beklediler. 1812-1815 yılları arasında hüküm sürmüş olan büyük özgürlük savaşlarının ateşi sönmeye başlamıştı. Bunun ardından, güzel günlerin geleceğine dair samimi bir inanç doğdu. Savaşın yükünü omuzlarında taşımış olan askerler barış istiyorlardı.

Ne var ki istedikleri barış, Kutsal İttifak'ın ve Avrupa güçler konseyinin dayattığı türden bir barış değildi. İhanete uğradıklarını söyleyerek bağırıp çağırdılar ama gizli polis örgütünün casusları tarafından duyulmamaya da dikkat ediyorlardı. Gericilik zafer ka-

zanmıştı. Uygulayanlar, insanlığın iyiliği için kendi yöntemlerinin şart olduğuna gönülden inanan kişilerdi. Ne var ki, niyetleri kötü olsaydı da yaptıklarının sonuçlarına katlanmak aynı şekilde zor olacaktı. Gerici hareket bir sürü gereksiz acıya sebep olduğu gibi siyasi gelişmenin normal akışını da ciddi şekilde yavaşlattı.

55
Büyük Gericilik Hareketi

Gericiler bütün yeni fikirleri bastırarak dünyaya barış getirmeye çalışıyorlar. Polis casuslarını devletin en yüksek yetkili örgütü kılıyorlar. Kısa sürede bütün ülkelerin hapishaneleri halkların kendilerini uygun gördükleri biçimde yönetme hakkına sahip olduğunu savunanlarla doluyor

Napolyon'un yarattığı büyük dalganın verdiği hasarları tamamen onarmak olanaksızdı. Eskiyip yıpranmış çitler, sel sularıyla sürüklenip gitmişti. Hanedanların sarayları o kadar zarar görmüştü ki, içlerinde oturulamaz haldeydiler. Diğer kraliyet konutları talihleri yaver gitmeyen komşular aleyhine genişlemişti. Çekilen sulardan sonra geriye kalan devrim kalıntıları, bütün toplumu tehlikeye atmadan süpürülemiyordu. Yine de Viyana Kongresi'nin siyasi mühendisleri ellerinden geleni yaptılar. Şimdi size neler başardıklarını anlatacağım.

Fransa dünya barışını o kadar uzun yıllardır bozuyordu ki, insanlar ülkeden neredeyse içgüdüsel olarak korkar hale gelmişlerdi. Bourbonlar, Talleyrand aracılığıyla doğru düzgün davranmaya söz vermişlerdi ama Yüz Gün Avrupa'ya Napolyon ikinci bir defa kaçmayı başarırsa neler olacağını anlatmıştı. O nedenle Hollanda Cumhuriyeti krallığa çevrildi ve on altıncı yüzyılda bağımsızlık mücadelesinde Hollanda'ya katılmamış olan ve o zamandan beri de önce İspanyol, sonra da Avusturya idaresi altında olmak üzere Habsburg topraklarının bir parçası olmayı sürdüren Belçika, yeni kurulan bu krallığa katıldı. Protestan kuzeyde de, Katolik güneyde de bu birleşmeyi isteyen yoktu ama kimse soru sormadı. Yapılan Avrupa barışı açısından iyiydi, temel mesele de buydu.

Prens Adam Czartoryski isimli bir Polonyalı çar Aleksandr'ın en yakın arkadaşlarından biriydi ve çara savaş sırasında da, Viyana

Kongresi sırasında da danışmanlık yapmıştı. Polonya bu nedenle büyük umutlar besliyordu. Oysa sonunda yarı bağımsız bir idareyle Rusya'ya bağlandı ve Aleksandr da Polonya kralı oldu. Bu çözüm kimseyi memnun etmedi, sonunda da artan nefret duyguları üç devrime yol açtı.

Sonuna kadar Napolyon'un sadık müttefiki olarak kalan Danimarka, şiddetle cezalandırıldı. Yedi yıl önce bir İngiliz filosu Kattegat'a yelken açmış ve herhangi bir uyarıda bulunmadan, savaş ilan etmeden Danimarka'yı bombaladıktan sonra Napolyon kullanamasın diye Danimarka filosunu da yanına alıp götürmüştü. Viyana Kongresi bir adım ileri gitti. 1397 yılındaki Calmar birleşmesiyle Danimarka'ya katılmış olan Norveç'i alıp, kendisini kral yapan darbeyi ayarlayan Napolyon'a sonradan ihanet eden İsveç kralı XIV. Karl'a, bu ihanetinin ödülü olarak verdi. Ne ilginçtir ki bu İsveç kralı ülkeye Napolyon'un bir emir subayı olarak gelmişti. Bernadotte isimli bu subay, Holstein-Gottorp hanedanının son hükümdarı ardında oğul ya da kız bırakmadan ölünce, bu güzel ülkenin tahtına çıkmaya davet edilmişti. Yeni kral, lisanını hiçbir zaman öğrenmediği bu ikinci ülkesini 181S'ten 1844'e kadar büyük bir beceriyle yönetti. Akıllı bir adamdı. Hem İsveçli hem de Norveçli uyruklarının saygısını kazandı ama doğanın ve tarihin ayırdığı iki ülkeyi birleştirme işinde başarılı olamadı. İkili İskandinavya ülkesi işi yürümedi. Norveç 1905 yılında son derece düzenli ve barışçıl bir biçimde bağımsız bir krallık olarak İsveç'ten ayrıldı, İsveçliler de büyük bir akıllılıkla onlara veda edip iyi şanslar dilediler.

Rönesans günlerinden beri bitip tükenmek bilmeyen işgalcilerin insafına kalmış olan İtalyanlar da General Bonapart'a büyük umut bağlamıştı. Ancak imparator onları acı bir hayal kırıklığına uğrattı. Halkın istediği birleşik İtalya yerine, bir sürü prenslik, dükalık ve cumhuriyetten oluşan idari birimlere bölündüler. Papalık Devleti de Napoli'yle birlikte bütün yarımadanın en kötü yönetilen bölgesi haline geldi. Viyana Kongresi Napolyon'dan kalma cumhuriyetlerin bir kısmını feshetti ve onların yerine Habsburg ailesinin hak eden üyelerinden kadın ve erkeklere verilen birkaç eski eyalet geldi.

Napolyon'a karşı büyük milliyetçi ayaklanmayı başlatan ve kralları için kanlarını akıtan zavallı İspanyollarsa, kongre majestelerine topraklarına dönme izni verince çok ciddi bir cezaya çarptırılmış oldu. VII. Fernando isimli bu kötü niyetli, korkunç yaratık son dört yılı Napolyon'un esiri olarak geçirmiş, tutukluluk günlerini de en sevdiği koruyucu azizlerin heykelleri için giysiler örerek değerlendirmişti. Ülkesine dönüşünü devrimin yasakladığı engizisyonu ve işkence odalarını yeniden canlandırarak kutladı. Fernando, uyruklarının da, dört karısının da nefret ettiği iğrenç bir insandı ama Kutsal İttifak onu yasal hakkı olan tahtta tuttu. Dürüst İspanyolların bu beladan kurtulup İspanya'yı anayasal bir krallığa dönüştürme çabaları kan dökülmesiyle ve idamlarla sonuçlandı.

Kraliyet ailesinin Brezilya'daki sömürgelere kaçtığı 1807 yılından beri Portekiz'de kral yoktu. Ülke, 1808'den 1814'e kadar süren Yarımada Savaşı sırasında Wellington'un orduları için tedarik üssü olarak kullanılmıştı. Portekiz 1815'ten sonra Braganza hanedanı tahta dönene kadar bir çeşit İngiliz eyaleti olmayı sürdürdü. Hanedan, üyelerinden birini Brezilya imparatoru olarak Rio de Janeiro'da bırakmıştı. Ülke, birkaç yıldan uzun ömürlü olan tek Amerikan imparatorluğuydu. 1889'da cumhuriyet kurulunca onun da sonu geldi.

Doğu'da, hâlâ padişahın uyrukları olan Yunanlıların ve Slavların içinde bulunduğu korkunç koşulları iyileştirmek için hiçbir şey yapılmıyordu. Domuz çobanı Kara Yorgi (Karayorgeviç hanedanının atası), 1804'te Türklere karşı bir ayaklanma başlatmıştı ama yenilgiye uğramış ve dostu olduğunu zannettiği rakip Sırp lider Miloş Obrenoviç (Obrenoviç hanedanının atası) tarafından öldürülmüştü. Türkler de Balkanların tartışılmaz hâkimi olmayı sürdürmüşlerdi.

Yunanlılar, iki bin yıl önce bağımsızlıklarını kaybettiklerinden beri Makedonların, Romalıların, Venediklilerin ve Türklerin egemenliğine girmişlerdi. Korfu Adalı yurttaşları Yannis Kapodistrias'ın Aleksandr'ın en yakın arkadaşı Czartoryski'yle birlikte kendileri için bir şeyler yapacağını umuyorlardı ama Viyana Kongresi Yunanlılar-

la ilgilenmedi. Onların tek derdi, ister Hıristiyan, ister Müslüman, ister başka dinden bütün "yasal" hükümdarları ait oldukları tahtta tutmaktı. O nedenle Yunanlılarla ilgili hiçbir şey yapılmadı.

Kongrenin sonuncu ama muhtemelen en büyük hatası Almanya'ya yaptıklarıydı. Reform dönemi ve Otuz Yıl Savaşları ülkenin zenginliklerini yok etmekle kalmamış, Almanya'yı komedi oyunlarında görülmüş en acayip hükümdarlar karmaşası tarafından yönetilen ve iki krallık, birkaç grandükalık, epey çok sayıda dükalık, yüzlerce uç beyliği, prenslikler, baronluklar, elektörlükler, özgür şehirler ve köylerden oluşan karmakarışık bir siyasi çöplüğe çevirmişti. Büyük Frederick güçlü bir Prusya yarattığında bu durumu değiştirmişti ama o devlet Frederick'in ölümünün ardından pek uzun ömürlü olmamıştı.

Napolyon bu küçük ülkelerin çoğunun bağımsızlık isteklerini sansürlemişti. 1806 yılına gelindiğinde, üç yüzden fazla ülkeden ancak elli ikisi hâlâ varlıklarını sürdürüyordu. Bağımsızlık mücadelesiyle geçen yıllarda pek çok genç asker birleşmiş ve güçlü bir anayurt hayali kurmuştu. Güçlü bir önder olmadan birlik de olmaz. İyi ama neredeydi bu önder?

Almanca konuşulan topraklarda beş krallık vardı. Bunlardan ikisinin, yani Avusturya ile Prusya'nın hükümdarları, güçlerini Tanrıdan aldıklarını ileri süren krallardı. Bavyera, Saksonya ve Württemberg ise, Napolyon tarafından atanmış krallarca yönetiliyorlardı. Bu krallar imparatorun sadık taraftarı oldukları için diğer Almanların gözündeki vatanseverlik puanları pek yüksek değildi.

Kongre, artık imparator unvanı almış olan Avusturya kralının başkanlığında otuz sekiz devletten oluşan yeni bir Alman Konfederasyonu kurdu. Bu, kimseyi tatmin etmeyen türden eğreti bir düzenlemeydi. Evet, "ortak politikaları ve önemli konuları" görüşmek üzere eski taç giyme şehri Frankfurt'ta toplanan bir Alman Genel Meclisi kurulmuştu ama bu mecliste otuz sekiz delege otuz sekiz ayrı çıkarı temsil ediyordu. Daha önceki yüzyıllarda kudretli Polonya krallığının mahvına sebep olan parlamento kuralı gereğince oybirliği olmadan hiçbir karar alınamadığından, ünlü Alman

Konfederasyonu kısa sürede Avrupa'nın alay konusu oldu ve eski imparatorluğun politikaları Orta Amerikalı komşularımızın 1840'lı ve 1850'li yıllardaki politikalarına benzemeye başladı.

Milli ülkü uğruna her şeylerini feda etmiş insanlar için bu durum son derece utanç vericiydi. Ne var ki kongre "uyrukların" hislerine aldırış etmiyordu. Konu böylece kapandı.

Kimse itiraz etmedi mi peki? Etmez olur mu? Napolyon'a beslenen şiddetli nefret yatışıp, büyük savaşların ateşi küllenince, insanlar "barış ve istikrar" adına işlemiş oldukları suçu tam anlamıyla kavradılar. Mırıldanmalar başladı, hatta ayaklanma tehditleri savruldu. Ama ne yapabilirlerdi ki? Güçleri yoktu. Dünyanın görmüş olduğu en acımasız ve etkin politik sistemin insafına kalmış durumdaydılar.

Viyana Kongresi üyeleri "devrim ilkesinin eski imparator Napolyon'un tahtı gasp etmesine" yol açmış olduğuna içtenlikle inanıyorlardı. Tıpkı II. Felipe'nin Protestanları yakarken veya Mağribileri astırırken yalnızca vicdanının sesini dinlemiş olması gibi, onlar da kendilerinin "Fransız fikirlerinin" kalıntılarını yeryüzünden silmek için göreve geldiklerine inanıyorlardı. On altıncı yüzyılın başında, Papa'nın uyruklarını istediği gibi yönetmek için kutsal bir hakka sahip olduğuna inanmayanlar dinsiz kabul ediliyordu ve onları öldürmek her iyi yurttaşın göreviydi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da, kralın halkını kendisinin veya başbakanın uygun gördüğü biçimde yönetmek için kutsal bir hakka sahip olduğunu kabul etmeyenler dinsizdi ve ülkesine bağlı her vatandaşın görevi onu en yakın polis memuruna şikâyet edip cezalandırılmasını sağlamaktı.

1815 yılındaki yöneticiler verimli olmayı Napolyon'dan öğrenmişlerdi ve görevlerini 1517'de olduğundan çok daha iyi bir biçimde yerine getiriyorlardı. 1815 ve 1860 yılları arasındaki dönem, siyasi casusluk dönemiydi. Her yer casus doluydu. Saraylarda da en aşağılık barlarda da casuslar vardı. Kabine toplantılarını anahtar deliğinden dinliyor, parktaki sıralarda oturmuş hava alan insanların sohbetlerine kulak kabartıyorlardı. Kimse pasaportsuz seya-

hat etmeye kalkışmasın diye sınırlarda bekliyor, tehlikeli "Fransız fikirleri" içeren kitaplar krallarının ülkesine giremesin diye bütün bavulları inceliyorlardı. Sınıflarda öğrencilerin arasında oturuyor, profesörlerin ağzından düzen karşıtı tek bir sözcük çıkmasını bekliyorlardı. Kaytarmasınlar diye kiliseye giden küçük çocukları gözetliyorlardı.

Bu pek çok görevde rahipler de casuslara yardım ediyordu. Kilise devrim döneminde çok yıpranmıştı. Mallarına el konmuş, birkaç rahip öldürülmüştü. Zamanın nesli, dini öğretileri Voltaire ve Rousseau'dan öğrenmiş, 1793 yılının Ekim ayında Halk Güvenliği Komitesi tanrıya tapınmayı yasaklayınca diğer Fransız filozoflar Mantık Mihrabı'nın çevresinde dans etmişlerdi. Rahipler, siyasi göçmenlerle birlikte uzun bir sürgüne gitmişlerdi. Şimdi müttefik ordularının peşinden geri dönmüşlerdi. İntikam için kolları sıvadılar.

Hatta Cizvitler bile 1814 yılında geri gelerek gençleri eğitme konusundaki eski görevlerini üstlendiler. Örgütleri kilise düşmanlarına karşı yürüttüğü savaşta biraz fazla başarılı olmuştu. Yerlilere Hıristiyanlığın kutsallığını öğretmek için dünyanın dört bir yanında "eyaletler" kurmuşlardı, bu örgütler kısa sürede sivil yetkililerin işine karışıp duran düzenli bir ticaret şirketine dönüştü. Portekiz'in yenilikçi bakanı Pompal Markisi'nin idaresi sırasında Portekiz topraklarından sürülmüşler, 1773'te Avrupa'nın Katolik güçlerinin çoğunun isteğiyle baskı altına alınmışlardı. Şimdi yeniden iş başındaydılar ve anne babaları acılarına son verecek olan darağacına doğru ilerleyen Marie Antoinette'i seyredip gülebilmek amacıyla uygun yerler kiralamış olan çocuklara "itaat" ve "yasal hanedana sevgi" konularında vaaz veriyorlardı.

Prusya gibi Protestan ülkelerde de işler daha iyi değildi. 1812 yılının büyük vatansever liderleri, gaspçıya karşı kutsal bir savaş açılması için nutuklar atan şairler ve yazarlar tehlikeli "demagoglar" olarak damgalanmıştı. Evleri aranıyor, mektupları açılıp okunuyordu. Düzenli aralıklarla polise rapor vermeleri ve kendileri hakkında açıklama yapmaları gerekiyordu. Prusyalı askeri öğretmenler,

genç nesle tüm öfkesiyle yükleniyordu. Bir grup öğrenci Wartburg Kalesi'nde düzenledikleri gürültülü ama zararsız eğlencelerle reformun üç yüzüncü yıldönümünü kutlayınca, Prusyalı bürokratlar yaklaşan bir devrimin ayak seslerini duyuyorlardı. Dürüstlüğü zekâsından fazla bir ilahiyat öğrencisi Almanya'da görev yapan bir Rus casusunu öldürünce, bütün üniversiteler polis gözetimi altına alındı ve profesörler herhangi bir duruşma yapılmadan hapse atıldı veya görevden alındılar.

Tabii Rusya bu devrim karşıtı eylemlerde iyice ileri gitmişti. Aleksandr dindarlık nöbetinden kurtulmuştu, artık melankolik olmaya doğru ilerliyordu. Kendi sınırlı yeteneklerini pekâlâ biliyor, Viyana'da nasıl Metternich'in ve barones Krüdener'in kurbanı olduğunu anlıyordu. Gitgide daha fazla olmak üzere sırtını batıya dönmeye başlayarak, çıkarları Slavların ilk öğretmeni olan kutsal şehir İstanbul'da bulunan gerçek bir Rus hükümdarı oldu. Yaşı ilerledikçe daha fazla çalışıyor ama daha az şey elde ediyordu. O çalışma odasında otururken, bakanları da Rusya'yı büyük bir kışlaya çevirdiler.

Hoş bir manzara değil. Belki Büyük Gerileme ile ilgili bu bölümü kısaltabilirdim ama bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olmanız iyi olur diye düşündüm. Tarihin saatini geriye almak için yapılan ilk girişim değildi bu. Sonucu da her zamanki gibi oldu.

56
Ulusal Bağımsızlık

Ne var ki, ulusal bağımsızlık sevgisi bu şekilde yok edilemeyecek kadar güçlüydü. Viyana Kongresi'nin gerici kararlarına karşı ilk olarak Güney Amerikalılar ayaklandı. Yunanistan, Belçika, İspanya ve başka pek çok Avrupa ülkesi de onların izinden gitti. On dokuzuncu yüzyıl, bir sürü bağımsızlık savaşına ilişkin dedikodularla doluydu

"Keşke Viyana Kongresi şunu yapmak yerine bunu yapsaydı, on dokuzuncu yüzyılın Avrupa'sının tarihi o zaman değişirdi" demek bir işe yaramaz. Kongre, bir devrimden yeni çıkmış ve ondan sonra da neredeyse kesintisiz olarak yirmi yıl devam eden korkunç savaşlarla dolu bir dönem geçirmiş insanların toplantısıydı. Avrupa'ya, insanların istediği ve ihtiyaç duyduğu şey olduğunu düşündükleri "barış ve istikrarı" sağlamak için bir araya gelmişlerdi. Halk kitlelerinin kendi kendilerini yönetmeyi beceremeyeceğine yürekten inanıyorlardı. Avrupa haritasını, uzun süreli bir başarı getirecekmiş gibi görünen bir şekilde yeniden düzenlediler. Başarılı olamadılar ama bu kötü niyetlerinden değildi. Bu adamlar çoğunlukla kendi sessiz gençliklerini hatırlayan ve o kutsal dönemin geri gelmesini büyük bir tutkuyla isteyen, eski devirlere ait insanlardı. Devrim ilkelerinin Avrupa kıtasında yaşayan halkların üstünde nasıl derin etkiler bıraktığını anlayamıyorlardı. Bu talihsiz bir durumdu ama günah sayılmazdı pek. Fransız Devrimi'nin sadece Avrupa'ya değil, Amerika'ya da öğrettiği şeylerden biri halkların kendi "uluslarına" sahip olma haklarıydı.

Hiçbir şeye ve hiç kimseye saygı duymayan Napolyon, ulusal ve vatansever emeller söz konusu olduğunda kesinlikle acımasız davranırdı. Ancak devrimin erken dönem generalleri "milliyetin siyasi sınırlar, yuvarlak kafatasları ve basık burunlardan öte, yürek ve

ruhla ilgili olduğu" şeklindeki yeni öğretiyi benimsemişlerdi. Fransız çocuklara devrimin büyüklüğünü öğretirken, İspanyolları, İtalyanları ve Hollandalıları da aynı şeyi yapmaları için cesaretlendirdiler. Hepsi de Rousseau'nun ilk insanın üstünlüğüne dair inancını paylaşan bu halklar, geçmişlerini araştırmaya başladılar ve feodal sistemin kalıntılarının altında gömülü olan kudretli ırkların kemiklerini buldular. Kendilerinin de onların soyunun zayıf takipçileri olduğuna inanıyorlardı.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı büyük tarihi keşifler çağıydı. Her yerde tarihçiler ortaçağ sözleşmeleri, ortaçağ günlükleri yayımlıyor, bunun sonucu olarak da herkes ülkesiyle ilgili yeni bir gurur duygusu hissediyordu. Bu duygunun önemli bir kısmı tarihi gerçeklerin yanlış yorumlanmasına dayanıyordu ama siyasi uygulamalarda gerçeğin ne olduğu değil, insanların neyin gerçek olduğuna inandıkları önemlidir. Çoğu ülkede krallar da, uyrukları da atalarının şanlı şöhretli insanlar olduklarına inanıyorlardı.

Viyana Kongresi'nde duygusallık eğilimi yoktu. Majesteler Avrupa haritasını yarım düzine hanedanın en işine gelecek şekilde bölmüş, "ulusal emelleri" bütün diğer tehlikeli "Fransız öğretileriyle" birlikte, yasaklı kitaplar listesine koymuşlardı.

Ancak tarih kongrelere aldırış etmez. Şimdiye dek bilim insanlarının gözünden kaçmış tarihi bir kanun olabilecek bir sebepten ötürü, toplumların doğal gelişimi için "uluslar" gerekli görünüyordu ve bu yükselişi bastırmaya çalışmak, insanların düşünmesini engellemeye yönelik Metternich usulü çabalar kadar boşunaydı.

Ne ilginçtir ki ilk huzursuzluk dünyanın çok uzak bir bölgesinde, Güney Amerika'da baş gösterdi. O kıtadaki İspanyol sömürgeleri, uzun yıllar süren Napolyon savaşları sırasında görece olarak bağımsız bir dönem geçirmişlerdi. Hatta kralları Fransız imparatoru tarafından esir alındığında bile ona sadakatlerini bozmamış, 1808'de kardeşinin emriyle İspanya kralı ilan edilen Joseph Bonapart'ı tanımayı reddetmişlerdi.

Amerika'da devrim dolayısıyla çok büyük bir karışıklık çıkan tek yer Kolomb'un ilk gezisinin Hispaniola'sı Haiti adasıydı. Burada

1791 yılında ani bir sevgi ve kardeşlik duyguları patlaması yaşayan Fransız Birliği, siyah kardeşlerine o zamana kadar beyaz efendilerinin sahip olduğu bütün ayrıcalıkları tanımışlardı. Attıkları bu adımdan anında pişman olmuşlardı ama verdikleri hakkı geri almaya çalışmaları Napolyon'un kayınbiraderi General Leclerc ile siyahların reisi Toussaint L'Ouverture arasında yıllar boyunca süren korkunç savaşlar çıkmasına neden oldu. 1801 yılında Toussaint'den barış koşullarını görüşmek üzere Leclerc'i ziyaret etmesi istendi. Herhangi bir saldırıya uğramayacağına dair resmi bir söz verilmişti. O da beyaz hasımlarına inandı. Bir gemiye bindirilen Toussaint, kısa bir süre sonra bir Fransız hapishanesinde öldü. Ancak siyahlar yine de bağımsızlıklarını kazanıp bir cumhuriyet kurdular ve bu arada da Güney Amerika'nın ilk büyük vatanseverine kendi anayurdunu İspanyol boyunduruğundan kurtarması için tesadüfen yardım etmiş oldular.

Memleketi, Venezüella'nın Caracas kenti olan 1783 doğumlu Simon Bolivar, İspanya'da eğitim görmüş, devrimci hükümetin işbaşında olduğu Paris'e gitmiş ve bir süre Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadıktan sonra İspanya'ya karşı büyük bir memnuniyetsizlik dalgasının yayıldığı ve yeni yeni biçimlenmeye başlayan ana yurduna dönmüştü. 1811 yılında Venezüella bağımsızlığını ilan etti. Bolivar devrimci generallerden biriydi. Asiler iki ay içerisinde yenilgiye uğratıldılar, Bolivar da kaçtı.

Bunu takip eden beş yıl boyunca, görünürde kaybedilmiş bir davanın önderliğini yaptı. Bütün servetini bu uğurda harcadı. Haiti cumhurbaşkanının desteği olmasaydı başarılı olan son seferine çıkma şansı bulamayacaktı. Ondan sonra ayaklanma bütün Güney Amerika'ya yayıldı ve İspanya yardım almadan isyanı bastıramayacağını kısa sürede anlayarak destek için Kutsal İttifak'a başvurdu.

Bu adım İngiltere'yi çok endişelendirdi. İngiliz gemiciler yaygın olarak ulaşımı sağlama konusunda Hollandalıların yerine geçmişlerdi ve bütün Güney Amerika'da bağımsızlık ilan edilmesinden büyük kârlar elde etmeyi bekliyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin duruma müdahale etmesini umuyorlardı ama Se-

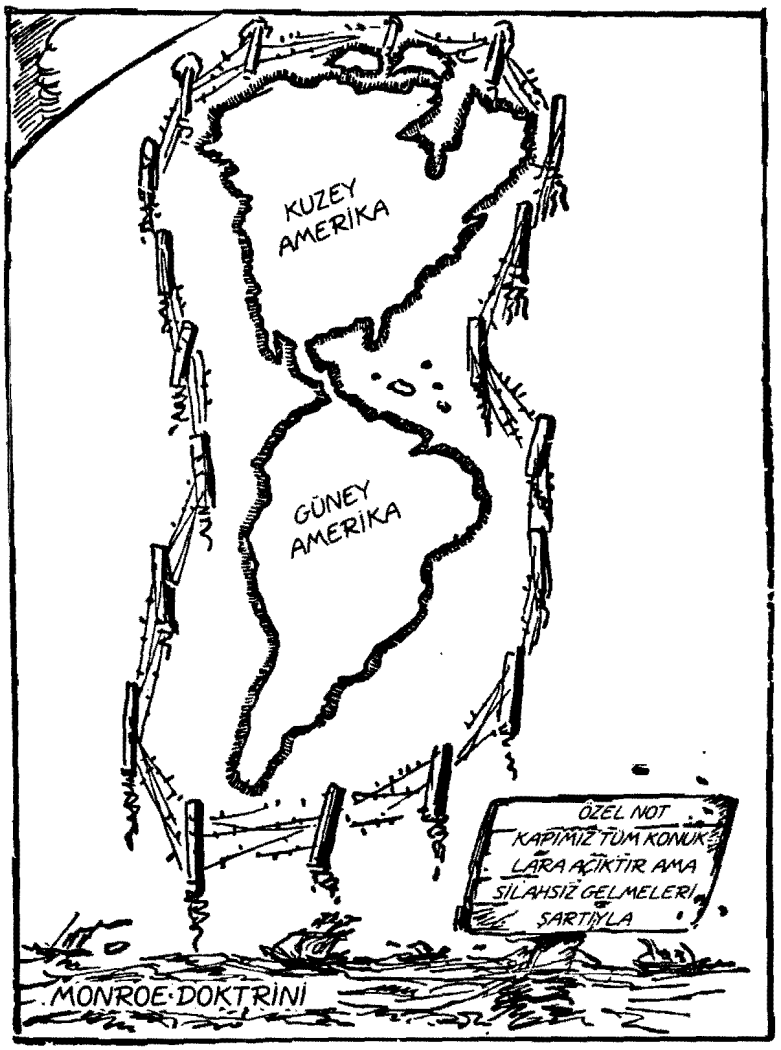
nato öyle bir şey yapmayı düşünmüyordu ve Beyaz Saray'da da İspanyollara tam yetki verilmesi için yükselen sesler vardı.

Tam o sırada, İngiltere'de bakan değişikliği oldu. Whigler çekildi, yerlerine Toryler geldi. Dışişleri bakanlığı görevine getirilen George Canning, Kutsal İttifak'ın isyankâr Güney Amerika kıtası konusundaki planlarını onaylamadıklarını ilan etmesi halinde donanmalarının bütün gücüyle Amerikan hükümetini destekleyeceklerine dair ipucu verdi. Bunun üzerine, 2 Aralık 1823 tarihinde kongreye hitap eden Başkan Monroe, "Müttefik güçlerin mevcut sistemlerini herhangi bir şekilde batı yarımküreye dek uzatmalarının, Amerika tarafından barış ve güvenliğine yöneltilen bir tehdit olarak algılanacağını" söyledi. "Kutsal İttifak'ın böyle bir girişimde bulunmasının Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı takınılan düşmanca tavrın ilan edilmesi olarak kabul edileceğini" de ekledi. Bundan dört hafta sonra Monroe Doktrini İngiliz gazetelerinde yayımlandı ve Kutsal İttifak üyeleri seçim yapmak zorunda kaldılar.

Metternich duraksıyordu. Kişisel olarak, Anglo-Amerikan savaşının 1812'de sona ermesinin ardından ordusunu ve donanmasını ihmal etmiş olan Amerika Birleşik Devletleri'ni hoşnutsuz etme riskine girebilirdi. Ancak Canning'in tehditkâr tutumu ve kıtadaki huzursuzluk onu tedbirli olmaya zorluyordu. Sefer yapılmadı. Güney Amerika ve Meksika bağımsızlıklarını kazandılar.

Avrupa'nın sorunlarıysa hızla ve öfkeyle büyüyordu. Kutsal İttifak 1820 yılında barış muhafızı olarak Fransız birliklerini İspanya'ya göndermişti. Gizli örgüt Carbonari birleşik bir İtalya için çalışmalar yapmaya başlayıp adı ağza alınamayan Napolili Ferdinand'a karşı bir ayaklanma başlatınca, Avusturya birlikleri de benzer bir görevle İtalya'ya gönderilmişlerdi.

Rusya'dan da kötü haberler vardı. Aleksandr'ın ölümü, St. Petersburg'daki bir ayaklanmanın fitilini ateşlemişti. Aralık ayında gerçekleştiği için Aralıkçılar İsyanı olarak adlandırılan bu ayaklanma, kısa sürdü ama çok kanlı oldu. Sonuçta da Aleksandr'ın son yıllarındaki gerici hareketlerden tiksinen ve Rusya'ya anayasal bir hükümet yapısı getirmeye çalışan pekçokiyi vatansever asıldı.

Monroe doktrini

Daha kötüsü de yoldaydı. Metternich, Aachen, Opava, Ljubljana ve son olarak da Verona'da bir dizi toplantı düzenleyerek Avrupa saraylarının kendisine verdiği desteği güvenceye almak istemişti. Çeşitli güçlerin delegeleri, Avusturya başbakanının yazlarını geçirdiği bu sulak şehirlere gitmiş ve ayaklanmaları bastırmak için ellerinden geleni yapacaklarına daima söz vermişlerdi ama başarılarından emin değillerdi. Halkın genel durumu çirkinleşmeye başlıyordu ve özellikle Fransa'da kralın durumu hiç de iyi değildi.

Ne var ki esas sorun, zamanın başlangıcından beri Avrupa'yı işgal edenlerin giriş kapısı olarak kullandığı Balkanlar'da başladı. İlk ayaklanma, Boğdan'da patlak verdi. Daçya'nın eski Roma zamanından kalma bir eyaleti olan Boğdan, üçüncü yüzyılda imparatorluktan koparılmış ve o zamandan beri de insanların eski bir Romen dilini konuştukları, kendilerine Romalı, ülkelerine de Romanya dedikleri bir çeşit kayıp ülke, bir tür Atlantis olmuştu. Burada 1821 yılında genç Yunan prens Aleksandros İpsilantis Türklere karşı bir isyan başlattı. Peşinden gelenlere, Rusya'nın desteğini alacaklarını söyledi. Ancak Metternich'in hızlı habercileri hemen St. Petersburg'a doğru yola çıktılar, Avusturyalıların "barış ve istikrar" konusunda savundukları tezlerle ikna olan Aleksandr da isyancılara yardım etmeyi reddetti. İpsilanti Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı ve yedi yılını hapiste geçirdi.

Aynı yıl, Yunanistan'da da sorunlar başladı. Yunan vatanseverlerin kurduğu gizli bir örgüt 1815'ten beri ayaklanma hazırlığı içindeydi. Mora'da birdenbire bağımsızlık bayrağını açtılar ve Türk askerlerini uzaklaştırdılar. Türkler alışıldık şekilde cevap verdi. Yunanlılar ve pek çok Rus tarafından Papa olarak kabul edilen İstanbul patriğini ve bazı piskoposları 1821 senesinin Paskalya günü astı. Yunanlılar buna Mora'nın başkenti Tripoli'deki bütün Müslümanları katlederek cevap verdi. Türkler de karşılık olarak Sakız Adası'na saldırıp yirmi beş bin Hıristiyan'ı öldürdü, kırk beş binini de Asya ve Mısır'a köle olarak sattı.

Yunanlılar o zaman Avrupa saraylarına başvurdular ama Metternich onlara kibarca "kendi yağlarında kavrulmaları" gerektiğini

söyledi (iğneleme yapmaya çalışmıyorum, yalnızca çara "bu isyan ateşinin uygarlığın sınırları ötesinde yanıp tükeneceğini" açıklayan majestelerini alıntılıyorum) ve sınırlar vatansever Yunanlılara yardıma gitmek isteyenlere kapatıldı. Dava kaybedilmiş gibiydi. Türklerin isteği üzerine Mora'ya bir Mısır ordusu gönderildi. Kısa bir süre sonra Atina'nın kadim kalesi Akropolis'te yine Türk bayrağı dalgalanıyordu. Mısır ordusu ülkeyi "alaturka" usulde sakinleştirdi, Metternich de gelişmeleri sessiz bir ilgiyle seyretti. "Avrupa barışını bozmaya yönelik girişimlerin" geçmişte kalacağı günlerin gelmesini bekliyordu.

İngiltere, bir kez daha onun planlarını bozdu. İngiltere'nin şanının büyüklüğü, sömürgelerinin uçsuz bucaksızlığında, zenginliğinde ya da donanmasında değil, ortalama vatandaşının sessiz kahramanlığında ve bağımsızlığında yatar. İngiliz kanunlara uyar, çünkü bilir ki köpek kulübesiyle uygar bir toplumun arasındaki farkı belirleyen şey, diğerlerinin haklarına gösterilen saygıdır. Ancak başkalarının kendi düşünce özgürlüğüne karışma hakkını tanımaz. Ülkesi, yanlış olduğunu düşündüğü bir şey yaptığı takdirde ayağa kalkarak hükümete hayır der. Hükümet de kendisine karşı çıkan vatandaşına saygı gösterir ve Sokrates'in zamanında olduğu gibi bugün de cesaret ya da zekâ yönünden kendisini geçenleri imha etmeye bayılan güruha karşı onu korur. İstediği kadar tanınmamış veya uzakta olsun, en sadık destekçileri arasında İngilizlerin bulunmadığı iyi bir dava görülmemiştir. İngiliz halkı kitle olarak diğer ülke halklarından çok farklı değildir. İşine bakar, tehlikeli sporlara ayıracak vakti yoktur. Ancak her şeyi bir tarafa atarak Asya'daki, Afrika'daki kim oldukları belirsiz insanlara yardım etmeye giden tuhaf komşusuna da saygı duyar ve komşu öldürülünce ona uygun bir cenaze düzenler, hikâyesini de cesaret ve kahramanlık örneği olarak çocuklarına anlatır.

Kutsal İttifak'ın polis casusları bile bu ulusal karakter özelliği karşısında çaresiz kalmıştı. Bütün Avrupa'yı gözyaşlarına boğan şiirler yazan genç ve zengin İngiliz Lord Byron, 1824 yılında yatının yelkenlerini açtı ve Yunanlılara yardım etmek üzere güneye

doğru yola çıktı. Üç ay sonra kahramanlarının son Yunan kalesi Mesolongi'de öldüğü haberi Avrupa'ya yayıldı. Onun yalnız ölümü, insanların kanına girdi. Bütün ülkelerde Yunanlılara yardım örgütleri kuruldu. Amerikan devriminin büyük adamı Lafayette, Yunan davasını Fransa'ya sundu. Bavyera kralı yüzlerce subayını gönderdi. Mesolongi'nin açlıktan kırılan halkına para ve malzeme yağmaya başladı.

Kutsal İttifak'ın Güney Amerika planlarını bozmuş olan George Canning, İngiltere başbakanı olmuştu. Metternich'i bir kez daha mat etme şansı vardı şimdi. Yunan vatanseverlerin davasına duyulan yaygın sevgiyi daha fazla baskı altında tutmaya cesaret edemeyen hükümetler tarafından gönderilen İngiliz ve Rus donanmaları zaten Akdeniz'deydi. Haçlı seferlerinin sona ermesinden beri Müslüman topraklarda yaşayan Hıristiyan haklarının savunucusu rolünü üstlenen Fransa donanması da onlara katıldı. 20 Ekim 1827'de üç ülkenin donanmaları Navarin Körfezi'nde Türk filosuna saldırdı ve galip geldi. Bir savaşa ilişkin haberlerin bu kadar büyük sevinçle karşılanması enderdir. Ülkelerinde özgürlük yaşayamayan Batı Avrupalılar ve Ruslar, baskı altındaki Yunanlıların yanında hayali bir bağımsızlık savaşı vererek kendilerini teselli ediyorlardı. 1829'da ödüllerine kavuştular. Yunanistan bağımsız bir ülke oldu. Gerileme ve istikrar politikası ikinci büyük yenilgisini almıştı.

Bu kısa kitapta size bütün ülkelerdeki bağımsızlık mücadelelerini anlatmaya kalkışamam elbette. Böyle konuları anlatan mükemmel kitaplar var zaten. Yunanistan'ın bağımsızlık savaşını, Viyana Kongresi'nin "Avrupa'nın istikrarını korumak için" dikmiş olduğu gerileme duvarına yöneltilen ilk başarılı saldırı olması nedeniyle ayrıntılı olarak anlattım. Bu kudretli baskı kalesi hâlâ dayanıyordu, Metternich de idareyi elinde tutuyordu. Ancak son yaklaşmıştı artık.

Fransa'da Bourbon hanedanı uygar bir savaşın kural ve düzenlemelerine kesinlikle hiç aldırmadan Fransız devriminin yaptıklarını yıkmaya çalışan, neredeyse dayanılamaz bir polis memurları düzeni kurmuşlardı. XVIII. Louis 1824 yılında öldüğünde, insanlar

on yıl boyunca devam eden imparatorluk savaşlarından daha büyük bir mutsuzluk yarattığı kesin olan dokuz yıllık "barışın" keyfini sürmekteydiler. Louis'nin yerine kardeşi Charles geçti.

Louis, hiçbir şey öğrenmemesine rağmen hiçbir şeyi de unutmayan o ünlü Bourbon ailesine mensuptu. Kardeşinin başının kesildiği haberinin kendisine ulaştığı Hamm kentindeki o sabah, zamanın işaretlerini doğru okuyamayan kralların başına neler geldiğine dair daimi bir uyarıydı. Öte yandan, daha yirmi yaşına bile gelmeden elli milyon frank şahsi borç yapmayı başarmış olan Charles, hiçbir şey bilmiyor, hiçbir şey hatırlamıyordu ve hiçbir şey öğrenmemeye de kesin kararlıydı. Kardeşinin yerine tahta çıkar çıkmaz "papazlardan oluşan, papazlara danışan ve papazlara hizmet eden" bir hükümet kurdu. Bu tanımı yapan Wellington Dükü de pek özgürlükçü sayılmazdı ama Charles öyle bir idare gösteriyordu ki kanun ve düzenin o sadık dostunu bile tiksindirmişti. Hükümetini eleştirmeye çalışan gazeteleri baskı altına almaya çalışıp Parlamento'yu da basına destek verdiği için feshedince, Charles'ın günleri sayılı hale geldi.

27 Temmuz 1830 tarihinde Paris'te bir devrim oldu. Aynı ayın on üçünde kral sahil şeridine kaçarak İngiltere'ye doğru yelken açtı. Böylece "on beş yıl süren ünlü maskaralık" sona erdi ve Bourbon hanedanı sonunda Fransa tahtından uzaklaştı. Umutsuz denecek kadar yetersizdiler. Fransa o zaman cumhuriyetçi bir hükümete dönüş yapabilirdi ama Matternich böyle bir adıma izin vermezdi.

Durum yeterince tehlikeliydi. Ayaklanma kıvılcımı Fransa sınırlarının dışına sıçramış ve ulusal üzüntülerle dolu başka bir cephaneliği ateşe vermişti. Yeni kurulan Hollanda krallığı başarılı olamamıştı. Belçikalılarla Hollandalıların hiçbir ortak yönü yoktu, Sessiz William'ın amcalarından birinin soyundan gelen kral Willem van Oranje de çalışkan ve iyi bir iş adamı olmasına karşın uyumsuzluk içindeki uyrukları arasındaki barışı sağlayabilecek yetenek ve esneklikten kesinlikle yoksundu. Bundan başka, Fransa'nın üstüne çökmüş rahipler sürüsü hemen Belçika'ya da sızmıştı. Protestan Willem'in yapmaya çalıştığı her şey "Katolik kilisenin özgürlüğü-

ne" yönelik yeni bir saldırı olarak değerlendiriliyor ve heyecanlı vatandaş kalabalıkları tarafından şiddetle protesto ediliyordu. 25 Ağustos'ta, Hollandalı yetkililere karşı Brüksel'de genel bir ayaklanma çıktı. İki ay sonra Belçikalılar bağımsızlıklarını ilan ederek İngiltere kraliçesi Viktorya'nın eniştesi Coburglu Leopold'u kral seçtiler. Sorun böylece kusursuz bir şekilde çözülmüş oldu. Hiç birleşmemiş olmaları gereken iki ülke yollarını ayırdılar, ondan sonra da barış ve uyum içinde yaşayarak uygar komşuların davranması gerektiği gibi davrandılar.

Sadece kısa birkaç demiryolu hattının olduğu o günlerde haberler yavaş yayılırdı ama Fransız ve Belçikalı devrimcilerin başarısına ilişkin haberler Polonya'ya ulaştığı zaman Polonyalılarla Rus hükümdarları arasında bir yıl süren korkunç bir savaş çıktı. Bu savaş, "Vistül nehri kıyısındaki düzeni" iyi tanınan Rus yöntemleriyle sağlayan Rusların mutlak zaferiyle sonuçlandı. 1825 yılında ağabeyi Aleksandr'ın yerine tahta geçmiş olan I. Nikolay, ailesinin kutsal hakkına büyük bir kesinlikle inanıyordu. Batı Avrupa ülkelerine sığınan binlerce Polonyalı mülteci de Kutsal İttifakın ilkelerinin Kutsal Rusya'da sadece laftan ibaret olmadığının kanıtıydı.

İtalya'da da kısa süreli bir karışıklık yaşandı. Eski imparator Napolyon'un (imparatoru Waterloo yenilgisinden sonra terk eden) karısı ve Parma düşesi Marie Loise, ülkesinden ayrılmıştı. Papalık devletinin bıkkın insanları bağımsız bir cumhuriyet kurmaya çalışmışlardı, ancak Avusturya orduları Roma'ya yürüyünce kısa sürede her şey eski halini almıştı. Metternich, Habsburg hanedanının dışişleri bakanının evi olan Ball Platz'da yaşamaya devam etti, polis casusları görevlerine döndüler ve barış ortama hâkim oldu. Viyana Kongresi'nin korkunç mirasından Avrupa'yı kurtarmak üzere ikinci ve daha başarılı bir girişim yapılması için aradan on sekiz yıl daha geçmesi gerekecekti.

Ayaklanma işareti yine Avrupa'nın devrimsel rüzgârgülü Fransa'dan geldi. X. Charles'ın yerine geçen Louis Philippe, Jakobenlerle birlikte saf tutarak, kuzeni olan kralın idamı lehinde oy kullanan ve devrimin ilk günlerinde "Eşitlik Phillippe" adıyla rol oynayan ünlü

Orleans dükünün oğluydu. Dük, Robespierre ulusu bütün "hainlerden" (yani kendi görüşlerini paylaşmayan herkesten) temizlemeye karar verdiğinde idam edilmiş, oğlu da devrim ordusundan kaçmak zorunda kalmıştı. Genç Louis Phillippe ondan sonra gezinip durmuş, İsviçre'de ders vermiş, Amerika'nın bilinmeyen "uzak batı" kıyılarını keşfederek birkaç yıl geçirmiş, Napolyon'un düşüşünden sonra da Paris'e dönmüştü. Bourbon kuzenlerinden çok daha zeki bir adamdı. Kolunun altında kırmızı şemsiyesi, her iyi baba gibi peşinde çocuklarıyla parklarda dolaşmayı seven, alçakgönüllü bir adamdı. Ancak Fransa artık krallık günlerini tüketmişti. Louis bunu ancak 24 Şubat 1848 sabahı Tuileries sarayı saldırıya uğrayınca öğrendi. Halk kalabalığı majestelerini uzaklaştırdı ve cumhuriyeti yeniden ilan etti.

Haber Viyana'ya ulaştığında Metternich bunun 1793'te yaşanan olayların tekrarı olduğunu ve ittifak kuvvetlerinin bir kez daha Paris'e yürüyerek bu çirkin demokratik ayaklanmayı bastırmak zorunda kalacağını düşündü. Ancak iki hafta sonra kendi ülkesi Avusturya'nın başkenti ayaklanmıştı. Metternich sarayının arka kapısından kaçarak kalabalığın elinden kurtuldu, imparator Ferdinand da uyruklarına başbakanının son otuz üç yıl boyunca bastırmaya çalıştığı devrim ilkelerinin çoğunu içeren bir anayasa sunmak zorunda kaldı.

Bu defa sarsıntı bütün Avrupa'ya yayıldı. Macaristan bağımsızlığını ilan ederek Lajos Kossuth'un önderliğinde Habsburg'a savaş açtı. Tarafların eşit olmadığı bu çarpışma bir yıldan fazla sürdü, sonunda Karpat Dağları'nı aşan Çar Nikolay, ayaklanmayı bastırıp Macaristan'ı bir kez daha otokrasi için güvenli hale getirdi. Habsburglar alışılmadık bir savaş mahkemesi kurarak savaşta yenmeyi başaramadıkları Macar vatanseverlerin çoğunu astılar.

İtalya'da ise, Sicilya adası Napoli'den bağımsızlığını ilan ederek Bourbon kralını uzaklaştırdı. Papalık Devleti'nde başbakan Rossi öldürüldü, Papa da kaçmaya zorlandı. Ertesi yıl, bir Fransız ordusunun başında geri döndü ve bu ordu papa hazretlerini uyruklarından korumak üzere 1870 yılına kadar Roma'da kaldı. Son-

ra Fransa'yı Prusya'ya karşı savunmak için Fransa'ya geri çağrıldı, Roma da İtalya'nın başkenti oldu. Kuzeyde, Milano ve Venedik Avusturyalı efendilerine baş kaldırdılar. Sardinya kralı Alberto onları destekliyordu ama Radetzky komutasındaki güçlü bir Avusturya ordusu Po vadisine yürüyüp Sardinyalıları Custoza ve Novara yakınlarında yenilgiye uğratarak Alberto'yu oğlu Vittorio Emanuel lehine tahttan çekilmek zorunda bıraktı. Vittorio Emanuel bundan birkaç yıl sonra İtalya'nın ilk kralı oldu.

Almanya'da 1848 yılında çıkan karışıklık, siyasi birlik ve temsili hükümet biçimi lehine yapılan ulusal çapta büyük gösterilere dönüştü. Bavyera'da bütün parasını ve zamanını İspanyol dansçısı taklidi yapan İrlandalı bir kadına (ismi Lola Montez olan bu kadın, New York'un Potter's Field mezarlığında gömülüdür) harcayan kral öfkeli üniversite öğrencileri tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Prusya'da kral sokaklardaki çarpışmalarda ölenlerin tabutlarının yanında açık başla durmaya ve anayasal bir hükümet kurulacağı sözünü vermek zorunda kaldı. 1849 yılının Mart ayında da ülkenin dört bir yanından gelen beş yüz elli delegeden oluşan bir Alman parlamentosu Frankfurt'ta toplanarak Prusya kralı Friedrich Wilhelm'in birleşmiş Almanya'nın kralı olmasını önerdi.

Derken nasıl olduysa işler tersine dönmeye başladı. Yetersiz Ferdinand, yeğeni Franz Joseph lehine tahttan çekilmişti. İyi eğitimli Avusturya ordusu, diktatöre sadık kalmıştı. Cellada epey iş çıkmış, kedi gibi her zaman dört ayağının üstüne düşen Habsburg hanedanı da bir kez daha bunu başararak Doğu ve Batı Avrupa'nın efendisi konumunu hızla sağlamlaştırmıştı. Siyaset oyununu ustalıkla oynuyor, diğer Alman eyaletlerinin kıskançlıklarını kullanarak Prusya kralının imparatorluk makamına ulaşmasını engelliyorlardı. Yenilgiyi öğrenme konusunda aldıkları uzun eğitim onlara sabrın kıymetini öğretmişti. Beklemeyi biliyorlardı. Acele etmediler. Politik uygulamalar konusunda kesinlikle eğitimsiz olan özgürlükçüler durmadan konuşur ve kendi söylevlerinin güzelliğiyle uyuşup kalırken, Avusturyalılar sessizce güç topladı, Frankfurt parlamentosunu feshetti ve Viyana Kongresi'nin her şeyden ha-

bersiz dünyanın üzerine salmış olduğu eski ve imkânsız Alman Konfederasyonu'nu yeniden topladı.

Ancak bu pratik bir iş başarmaktan uzak heveslilerden oluşan acayip parlamentoya katılan Bismarck adlı bir toprak sahibi, gözlerini ve kulaklarını dört açmıştı. Vaazlardan hiç hoşlanmıyordu. Bütün eylem adamlarının bildiği gibi, konuşmayla hiçbir şey elde edilemediğini ve edilemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Kendine has biçimde içten bir vatanseverdi. Eski diplomatik usullere göre yetişmişti ve rakiplerinden daha hızlı yürüyüp daha çok içebilir, daha hızlı at sürebilir ve daha çok yalan söyleyebilirdi.

Bismarck, diğer Avrupa güçlerine karşı kendisini korumak istiyorsa, küçük devletlerden oluşan gevşek dokulu konfederasyonun güçlü bir birleşik ülkeye dönüşmesi gerektiğine inanıyordu. Feodal bağlılık fikirleriyle çevrili olarak yetiştirildiği için, bu yeni devletin yetersiz Habsburglar tarafından değil, en sadık hizmetkârları olduğu Hohenzollern ailesi tarafından yönetilmesi gerektiğine karar vererek bu acılı harekâtı gerçekleştirmek için gerekli hazırlıklara girişti.

Bu arada İtalya sorununu çözmüş ve nefret edilen Avusturyalı efendisinden kurtulmuştu. İtalya'nın birliği, Cavour, Mazzini ve Garibaldi isimli üç kişinin eseriydi. Çelik çerçeveli gözlükleriyle miyop inşaat mühendisi Cavour, dikkatli siyasi öncü rolünü oynarken, günlerinin çoğunu Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Avusturya polisinden saklanarak geçiren Mazzini, insanları ayaklanmaya teşvik ediyordu. Yanındaki kırmızı gömlekli süvarilerle Garibaldi ise, halkın hayal gücüne hitap ediyordu.

Mazzini de, Garibaldi de cumhuriyetçi hükümete inanıyordu. Öte yandan Cavour monarşistti. Onun politik sanatlar konusundaki üstün yeteneğini kabul eden diğer ikisi, Cavour'un kararına uydular ve sevgili anayurtlarının iyiliği için kendi hırslarını feda ettiler.

Cavour'un Sardinya hanedanına beslediği duygular, Bismarck'ın Hohenzollern ailesine karşı olan duygularına benziyordu. O da büyük bir dikkat ve özenle, Sardinya kralını bütün İtalyan halkının

liderliğini ele geçirebileceği bir konuma getirmek üzere çalışmaya koyuldu. Avrupa'nın geri kalan kısımlarındaki karışık siyasi koşullar Cavour'un planlarına büyük ölçüde yardımcı oldu ve İtalya'nın bağımsızlığına en büyük destek de eski ve güvenilir (kimi zaman da güvenilmez) dostu Fransa'dan geldi.

Giuseppe Mazzini

1852 yılının Kasım ayında, o karışık ülkede cumhuriyet ani ama beklenen bir sona ulaşmıştı. Louis Bonapart'ın oğlu ve Hollanda'nın eski kralı, büyük amcanın küçük yeğeni III. Napoleon, imparatorluğu yeniden kurmuş ve "Tanrının isteği ve halkın iradesiyle" kendisini imparator ilan etmişti.

Almanya'da eğitim almış olan ve tıpkı ilk Napolyon'un sonradan benimsediği ülkesinin lisanını ağır bir İtalyan aksanıyla konuştuğu gibi Fransızcasının içine gırtlaktan gelen sert Tötonik sesler karıştıran bu genç adam, Napolyon geleneğini kendi çıkarına kullanmak için çok çaba harcıyordu. Ancak düşmanı çoktu ve o da kendini hazıra konarak oturduğu tahtta pek güvende hissetmiyordu. Kraliçe Viktorya'nın dostluğunu kazanmıştı ama iyi kraliçe özel bir zekâya sahip olmadığı ve iltifata bayıldığı için bu pek de zor bir iş değildi zaten. Öteki Avrupa hükümdarlarıysa Fransız imparatoruna küçük gören bir kendini beğenmişlikle yaklaşıyor ve türedi "kardeşlerine" onu ne kadar hor gördüklerini ifade edebilecekleri yeni yollar bulmak için geceleri uykusuz kalıyorlardı.

Napolyon'un bu muhalefeti kıracak bir yol bulması şarttı. Ya sevgi ya da korkuyla. "Zafer" kelimesinin uyruklarını hâlâ nasıl büyülediğini biliyordu. Tahtı için kumar oynamak zorunda bırakıldığına göre, imparatorluk oyununu yüksek bahislerle oynamaya karar verdi. Rusya'nın Türkiye'ye saldırmasını fırsat bilerek, İngiltere ve Fransa'nın çara karşı padişahla birlik oldukları Kırım Savaşı'nı çıkarttı. Bu girişim, çok masraflı oldu ve çok zarara yol açtı. Ne Fransa ne İngiltere ne de Rusya büyük bir zafer kazandı.

Ancak Kırım Savaşı'nın bir iyi sonucu oldu. Sardinya, kazanan taraftan yana gönüllü olmuştu ve barış sağlandığında Cavour İngiltere'nin ve Fransa'nın minnetinden faydalanma fırsatı yakaladı.

Sardinya'nın Avrupa'nın görece önemli güçlerinden biri sayılması için uluslararası durumdan yararlanan akıllı İtalyan, 1859 yılının Haziran ayında Avusturya ve Sardinya arasında bir savaşı kışkırttı. Savoy ve aslında bir İtalyan şehri olan Nice eyaletleri karşılığında Napolyon'un desteğini garantilemişti. Fransız-İtalyan orduları Avusturyalıları Magenta ve Solferino yakınlarında yenilgiye uğrattılar ve eski Avusturya eyaletleriyle dükalıkları tek bir İtalyan krallığı halinde birleştirildi. Bu yeni İtalya'nın başkenti Floransa oldu. Ancak 1870 yılında Fransa, kendi ülkesini Almanlara karşı savunmak amacıyla birliklerini Roma'dan çekti. Fransızlar gider gitmez İtalyan birlikleri kutsal şehre girdi ve Sardinya hanedanı, eski papalardan birinin imparator Konstantin'in hamamlarının kalıntıları üzerine inşa ettirmiş olduğu eski Quirinal Sarayı'na yerleşti.

Ne var ki, Papa Tiber nehri boyunca ilerleyip, 1377 yılında Avignon'daki sürgünden dönüldüğünden beri pek çok papaya ev sahipliği yapmış olan Vatikan'ın duvarlarının arkasına saklandı. Topraklarının göz göre göre çalınmasına yüksek sesle itiraz edip, kendisine bu kaybı yüzünden sempati duyma eğiliminde olan sadık Katoliklere mektuplar yağdırdı. Ancak bu Katoliklerin sayısı azdı ve gitgide daha da azalıyordu çünkü devletle ilgili kaygılarından kurtulduktan sonra Papa bütün vaktini ruhani meselelere ayırmaya başlamıştı. Avrupalı politikacıların ufak tefek kavgalarının çok yukarısına çıkan Papalık, kiliseye çok büyük faydası doku-

nan bir gurura kavuştu ve bu sayede modern ekonomik sorunlara çoğu Protestan mezhebinden daha akılcı bir yaklaşım geliştiren uluslararası bir sosyal ve dini güç haline geldi.

Böylece, Viyana Kongresi'nin İtalya sorununu yarımadayı bir Avusturya eyaleti haline getirerek çözme girişimi sonunda ortadan kalktı.

Ne var ki, Alman sorunu çözülmemişti. Çözülmesi en zor olan da o oldu. 1848 devriminin başarısızlığı Alman halkı içerisindeki daha atılgan ve özgürlükçü unsurların toplu halde göç etmesine neden olmuştu. Bu genç insanlar Amerika Birleşik Devletleri'ne, Brezilya'ya, Asya ve Amerika'daki yeni sömürgelere gitmişti. Almanya'da yaptıkları işlere devam ediliyordu ama başka tür insanlar yapıyordu bunu.

Alman parlamentosunun çöküşünden ve liberallerin ülkeyi birleştirme konusunda başarısızlığa uğramasından sonra Frankfurt'ta toplanan yeni mecliste Prusya'yı birkaç sayfa önce yer verdiğimiz Otto von Bismarck temsil ediyordu. O zamana kadar, Prusya kralının güvenini tam anlamıyla kazanmayı başarmış olan Bismarck'ın başka bir şeye de ihtiyacı yoktu. Prusya parlamentosunun veya Prusya halkının görüşleri onu zerre kadar ilgilendirmiyordu. Liberallerin yenilgisini kendi gözleriyle görmüştü. Savaşmadan Avusturya'dan kurtulmasının mümkün olmadığını biliyordu. Prusya ordusunu güçlendirerek işe başladı. Onun kibirli yöntemlerinden bıkmış usanmış olan meclis, gerekli parayı sağlamayı reddetti. Bismarck onlarla tartışmaya bile zahmet etmedi. Ordusunu büyütmek için Prusya Soylular Kamarası'nın ve kralının kendisinin kullanımına vermiş olduğu fonları kullandı. Ondan sonra da Alman halkı arasında büyük bir vatanseverlik dalgası yaratabilecek ulusal bir bahane aramaya başladı.

Almanya'nın kuzeyinde ortaçağdan beri sürekli sorun yaratan Schleswig ve Holstein isimli iki dükalık vardı. İki eyalette de Danimarkalılar ve Almanlar yaşıyordu ama ikisi de Danimarka kralı tarafından yönetilmelerine karşın Danimarka devletinin bir parçası değillerdi, bu da bitmek bilmeyen sorunlara sebep oluyordu. En

son Versay Kongresi ile çözümlenmiş gibi görünen bu unutulmuş soruyu yeniden gündeme getirecek değilim, Tanrı korusun. Ancak Holstein'daki Almanlar Danimarkalıları çok yüksek sesle kötülüyorlar, Schleswig'deki Danimarkalılar da Danimarkalılıkları konusunda bol bol yaygara koparıyorlardı. Sonunda, bütün Avrupa bu sorunu tartışırken, Alman sosyal kulüpleri "kayıp kardeşleri" hakkında duygusal konuşmalar dinleyip, çeşitli şansölyeler de bütün bu gürültünün nereden çıktığını anlamaya çalışırken, Prusya "kayıp eyaletleri kurtarmak üzere" ordularını harekete geçirdi. Alman Konfederasyonu'nun resmi başkanı Avusturya, böyle önemli bir meselede Prusya'nın tek başına davranmasını kabul edemeyeceği için, Habsburg birlikleri de yola çıktı ve iki büyük gücün birleşik orduları Danimarka sınırlarını aşarak, Danimarkalıların uzun süren cesur direnişlerinin ardından iki dükalığı işgal etti. Danimarkalılar Avrupa'ya başvurduysa da, Avrupa'nın başka işleri vardı. Böylece zavallı Danimarkalılar kaderleriyle baş başa bırakıldı.

Bismarck bundan sonra imparatorluk programındaki ikinci gösteri için sahneyi hazırladı. Avusturya'yla bir kavga çıkartmak için savaş ganimetleri bahanesini kullandı. Habsburglar tuzağa düştüler. Bismarck'ın ve sadık generallerinin eseri olan yeni Prusya ordusu Bohemya'yı işgal etti. Altı haftadan kısa sürede, Königgratz ve Sdowa yakınlarında Avusturya birliklerinin sonuncuları da yenilgiye uğratılmıştı. Viyana yolu açıktı artık. Ancak Bismarck fazla ileri gitmedi. Avrupa'da birkaç dosta ihtiyacı olacağını biliyordu. Mağlup Habsburglara, konfederasyonun başkanlığından çekilmeleri şartıyla çok uygun koşullu bir barış önerdi. Avusturyalıların tarafını tutmuş olan bir sürü küçük Alman devletine karşı daha az merhamet göstererek, hepsini Prusya'ya bağladı. Ondan sonra kuzey devletlerinin büyük çoğunluğu Kuzey Alman Konfederasyonu adıyla yeni bir yapı kurdular ve zafer kazanmış olan Prusya da Alman halkının resmi olmayan liderliğini üstlendi.

Birleşme işinin bu kadar büyük bir hızla halledilmesi karşısında Avrupa'nın ağzı açık kalmıştı. İngiltere duruma pek aldırmıyordu ama Fransa hoşnutsuzluk belirtileri gösteriyordu. Napolyon'un

Fransız halkı üzerindeki hâkimiyeti düzenli olarak azalmaktaydı. Kırım Savaşı çok maliyetli olmuş ve sonucunda da hiçbir şey elde edilememişti.

1863 yılında ikinci bir macera daha felaketle sonuçlandı. Fransız ordusu, Meksikalıları Maximilian isimli bir Avusturya grandükünü imparatorları olarak kabul etmeye zorlamıştı ama Amerikan İç Savaşı'nın bitmesiyle, Washington hükümeti Fransızları birliklerini geri çekmeye mecbur etti. Bu da Meksikalılara ülkelerini düşmanlardan temizlemeleri ve istenmeyen imparatoru vurmaları fırsatını sağladı.

Napolyon tahtına taze bir kat cila çekmenin vakti gelmişti. Kuzey Alman Konfederasyonu birkaç sene içinde Fransa için ciddi bir rakip olacaktı. Napolyon, Almanya ile savaşmanın hanedanı için iyi olacağına karar verdi. Bunun için bir bahane aradı, bitmek bilemeyen devrimlerin zavallı kurbanı İspanya da aradığı şeyi ona sağladı.

O sırada boş olan İspanya tahtı, Hohenzollern hanedanının Katolik koluna önerilmişti. Fransa hükümeti buna karşı çıkmış, Hohenzollernler de teklifi kibarca reddetmişti. Ancak artık hastalık belirtileri gösteren Napolyon, Malaga'daki Amerikalı konsoloslardan biri olan William Kirkpatrick'in torunu ve İspanyol bir beyefendinin kızı olan güzel karısı Eugenie de Montijo'nun çok etkisi altındaydı. Eugenie uyanık bir kadındı ama o günlerde yaşayan bütün İspanyol kadınları gibi o da kötü bir eğitim almıştı. Ruhsal danışmanlarının insafına kalmıştı ve bu değerli beyefendiler de Prusya'nın Protestan kralına karşı bir sevgi beslemiyorlardı. İmparatoriçe kocasına, "Cesur ol" dedi ama ünlü Pers atasözünün ikinci kısmını söylemeyi ihmal etti. "Cesur ol ama gereğinden fazla değil." Ordusunun gücüne güvenen Napolyon, Prusya kralına başvurarak ondan "Hohenzollern prenslerinden hiçbirinin bir daha İspanya tahtına aday olmasına izin vermeyeceği" konusunda güvence istedi. Hohenzollernler bu şerefi daha yeni geri çevirmiş olduklarına göre bu yersiz bir istekti. Bismarck da Fransız hükümetine bu açıklamayı yaptı ama Napolyon tatmin olmamıştı.

1870 yılında, Kral Wilhelm Ems'deki kaplıcalardayken Fransız bakan bir gün onun yanına gelerek konuyu yeniden açmaya çalıştı. Kral nazikçe, çok güzel bir gün olduğu ve İspanya meselesinin artık kapandığı, bu konu hakkında söylenecek bir şey kalmadığı cevabını verdi. Her zamanki uygulamaların bir parçası olarak bu görüşme bütün dış ilişkileri yöneten Bismarck'a telgrafla iletildi, o da telgrafı elden geçirip, Prusya ve Fransız basınına sundu. Bunun için çok suçlanmıştır. Bismarck da kendini resmi haberlerin düzeltilmesinin belli olmayan bir zamandan beridir bütün uygar hükümetlerin ayrıcalıklarından biri olduğunu söyleyerek savundu. "Elden geçirilmiş" telgraf yayımlandığında, Berlin'deki iyi insanlar güzel beyaz favorili yaşlı ve saygıdeğer krallarına ukala bir Fransız tarafından hakaret edildiğini düşündüler. Aynı derecede iyi Fransızlar da kusursuz bir kibarlık gösteren bakanlarının Prusyalı bir kraliyet soytarısı tarafından kapı dışarı edildiğine inanarak öfkeye kapıldılar.

Böylece iki taraf savaşa tutuştu. İki aydan kısa bir süre içinde Napolyon ve ordusunun büyük kısmı Almanlara esir düşmüştü. İkinci İmparatorluk sona ermişti, Üçüncü Cumhuriyet Paris'i Alman işgalcilere karşı savunmaya hazırlanıyordu. Paris beş uzun ay boyunca direndi. Şehrin düşmesinden on gün önce Almanlar için çok tehlikeli bir düşman olan Kral XIV. Louis'nin inşa ettirdiği Paris yakınlarındaki Versay sarayında Prusya kralı resmi olarak Alman imparatoru ilan edildi ve şiddetli top sesleri, eski zararsız Tötonik devletler ve devletçikler konfederasyonunun yerini yeni bir Alman İmparatorluğu'nun almış olduğunu Paris halkına bildirdi.

Alman meselesi böyle zor bir yol izlenerek de olsa sonunda çözülmüş oldu. Viyana'daki unutulmaz toplantıdan elli altı yıl sonra, 1871'de kongrenin çalışmaları tamamen ortadan kaldırılmıştı. Metternich, Aleksandr ve Talleyrand Avrupa halkları için kalıcı barış sağlamak istemişlerdi. Uyguladıkları yöntemler, sonu gelmez savaşlara ve devrimlere yol açmış, on sekizinci yüzyılın ortak kardeşlik duygusunun ardından, hâlâ sona ermemiş abartılı bir milliyetçilik çağı gelmişti.

57
Motor Çağı

Avrupa halkları ulusal bağımsızlıkları için çarpışırken, bir dizi icat dünyalarını tamamen değiştiriyor. On sekizinci yüzyılın buhar makineleri insanların en sadık ve verimli kölesi oluyor

İnsan ırkına en büyük faydayı sağlayan kişi öleli yarım milyon yıldan fazla oldu. Kendisi basık alınlı, gözleri içeri gömük, güçlü çeneli ve kaplan gibi keskin dişli, kıllı bir yaratıktı. Modern bir toplulukta görünüş olarak iyi durmasa da usta olarak hoş karşılanır, baş tacı edilirdi. Ustalığı şuradan kaynaklanıyordu: Bir cevizi kırmak için bir taş, ağır bir kayayı yerinden kaldırmak için de bir ağaç dalı kullanmıştı. İlk aletlerimiz olan çekicin ve kaldıracın mucidiydi ve insanın gezegeni paylaştığı diğer hayvanlara karşı muazzam bir üstünlük kazanmasını sağlamak adına ardından gelen herkesten daha fazlasını yapmıştı.

O zamandan beri insan, pek çok alet kullanarak hayatını kolaylaştırmaya çalışır. Yaşlı bir ağaçtan kesilen yuvarlak bir parçadan ibaret olan ilk tekerlek, MÖ 100.000 yıllarında yaşayan toplumlarda, bizim toplumumuzda uçağın yarattığı kadar büyük bir heyecan yaratmıştı.

Washington'da, 1830'lu yılların başında "icat edilebilecek her şey icat edilmiş olduğu için" patent bürosunun kapatılmasını öneren bir patent ofisi yöneticisinin hikâyesi anlatılır. İlk yelken bir salın üzerine çekilip de insanlar karadan itilmeye, çekilmeye veya suda kürek çekmeye gerek olmadan bir yerden bir yere gidebilir hale geldiklerinde tarih öncesi dünyaya da benzer bir duygu hâkim olmuştur herhalde.

Gerçekten de, tarihin en ilginç bölümlerinden biri, insanın, güneşlenerek, kayalara resimler yaparak, kurt yavrularını ya da kaplanları evcil hayvan gibi davransınlar diye eğiterek vakit geçirirken, işlerini yapacak birini ya da bir şeyi bulmaya yönelik çabalarıdır.

Tabii en eski günlerde, güçsüz bir komşuyu köle yapıp hayatın angaryalarını onun sırtına yüklemek mümkündü. Bizler kadar zeki olan Romalıların ve Yunanların ilginç makineler icat etme konusunda bir adım atmamalarının sebebi, köleliğin yaygınlığıydı. Pazara gidip çok küçük bir ücret karşılığı ihtiyaç duyduğu kadar köle satın almak dururken, büyük bir matematikçi neden vaktini tellerle, makaralarla, çarklarla harcasın, havayı gürültü ve dumanla doldursundu ki?

Ortaçağda kölelik kaldırılmış olmasına ve ancak yumuşatılmış biçimiyle bir serflik kurumu bulunmasına rağmen, loncalar makine kullanımını desteklemiyorlardı, çünkü bunun pek çok kardeşlerini işsiz bırakacağını düşünüyorlardı. Ayrıca ortaçağ insanları büyük miktarlarda mal üretmekle ilgilenmiyordu. Terzileri, kasapları ve marangozları içinde yaşadıkları küçük toplumun ihtiyaçlarını görüyor, komşularıyla rekabete girmek veya gerekenden fazlasını üretmek gibi bir istek duymuyorlardı.

Kilisenin bilimsel araştırmalara karşı beslediği önyargının eskiden olduğu kadar katılıkla dayatılamadığı Rönesans döneminde, çok sayıda insan hayatını matematik, astronomi, fizik ve kimyaya adamaya başladı. Otuz Yıl Savaşları'nın başlamasından iki yıl önce İskoç John Napier, yeni logaritma icatlarını tanımlayan küçük bir kitap yayımlamıştı. Savaş sırasında, Leipzig'den Gottfried Leibnitz, sonsuz küçükler hesabı sistemini kusursuz hale getirdi. Vestfalya barışından sekiz yıl önce büyük İngiliz doğa felsefecisi Newton doğdu, İtalyan astronom Galileo da aynı yıl öldü. Bu arada Otuz Yıl Savaşları orta Avrupa'nın zenginliğini yok etmişti. Böylece ortaçağın acayip sahte bilimi "simya" büyük ilgi çekmeye başladı. İnsanlar simya yoluyla ana metalleri altına çevirmeyi umuyorlardı. Bunun mümkün olmadığı anlaşılsa da, laboratuarlardaki simyacılar bir sürü yeni fikir buldular ve arkalarından gelen kimyacıların çalışmalarına büyük destek sağladılar.

Bu insanların çalışmaları dünyaya en karmaşık makinelerin bile kurulabileceği sağlam bir bilimsel temel sağladı, akıllı insanlar da bundan gayet iyi bir biçimde faydalandılar. Ortaçağda, birkaç

gerekli makineyi yapmak için tahta kullanılırdı ama tahta çabuk yıpranıp çürüyordu. Demir çok daha iyi bir malzemeydi, o da İngiltere'den başka yerde pek bulunmuyordu. O nedenle döküm işlerinin çoğunun İngiltere'de yapılması şarttı. Demiri eritmek için, çok büyük ateşler gerekiyordu. Başlangıçta bu ateşler odunla yakıldı ama ormanlar yavaş yavaş tükenince, "taş kömürü" (tarih öncesi zamanlardan kalma ağaçların taşlaşmış gövdeleri) kullanıldı. Ancak bildiğiniz gibi kömürün yerden kazılarak çıkarılması gerekir. Çıkarılan kömürleri döküm fırınlarına götürmek ve aynı zamanda da madenleri durmadan ortaya çıkan su baskınlarından korumak da ayrı birer işti.

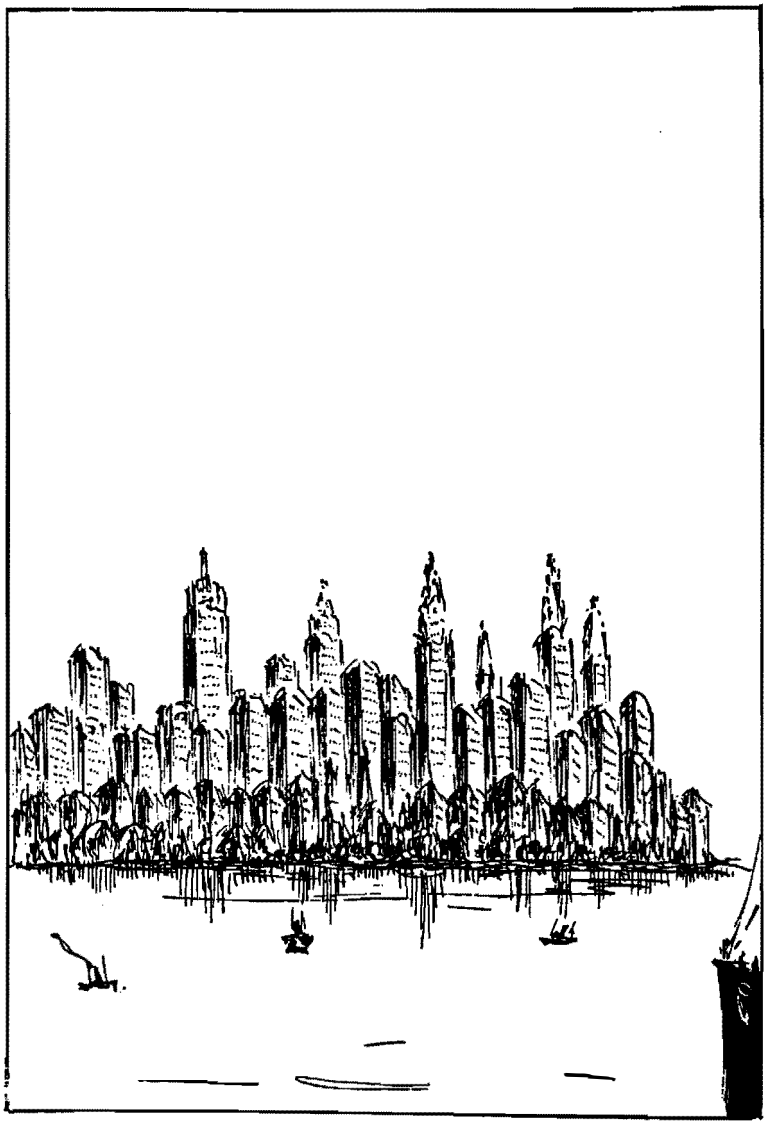
Aynı anda çözülmesi gereken iki sorundu bunlar. Atlar hâlâ kömür vagonlarının çekilmesinde kullanılabiliyordu, ancak suyun pompalanması meselesi özel makinelerin kullanılmasını gerektiriyordu. Birkaç mucit, zorluğun üstesinden gelmek için uğraşıyordu. Hepsi de yeni makinede buhar kullanmaları gerektiğinin farkındaydılar. Buhar makinesi fikri çok eski bir fikirdi. MÖ birinci yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli Heron, buharla çalışan birkaç makinenin tanımını yapmıştı. Rönesans dönemi insanları buharla çalışan savaş arabaları fikriyle epey ilgilenmişlerdi. Newton'un çağdaşı Worcester Markisi, buluşlar kitabında buhar makinesini anlatır. Kısa bir süre sonra, 1698 yılında Londralı Thomas Savery bir pompalama makinesinin patentini almak için başvurdu. Tam o sırada, Hollandalı Christian Huygens, barutun benzinli motorlarda olduğu gibi düzenli patlamalar yarattığı bir motoru kusursuz hale getirmeye çalışıyordu.

Bütün Avrupa'da insanlar bu fikirle uğraşıyorlardı. Huygens'in arkadaşı ve yardımcısı olan Fransız Denis Papin, çeşitli ülkelerde buhar makinesi deneyleri yapıyordu. Buharla ve çarkla ilerleyen küçük bir tekne icat etti ama bu icadıyla yolculuğa çıkmak istediğinde, tekneciler sendikasının böyle bir aracın ekmeklerini ellerinden alacağı korkusuyla şikâyette bulunması üzerine, yetkililer bu yolculuğa izin vermedi. Papin sonunda bütün parasını icatlarına harcamış olarak, büyük bir fakirlik içinde Londra'da öldü. O sırada

başka bir mekanik meraklısı Thomas Newcomen, yeni bir buhar pompası meselesi üzerinde çalışmaktaydı. Makinesi elli yıl sonra Glasgowlu bir yapımcı olan James Watt tarafından geliştirildi. Watt 1777 yılında dünyaya gerçekten kullanılabilir ilk buhar makinesini sundu.

"Isı motoru" ile yapılan yüzyıllarca süren deneyler sırasında, siyasi dünya büyük değişimlere uğramıştı. İngilizler dünya ticareti taşıyıcıları olarak Hollandalıların yerini almışlar, yeni sömürgeler kurmuşlardı. Sömürgelerin ürettiği hammaddeleri İngiltere'ye götürüp hazır ürüne dönüştürüyor, bu ürünleri de dünyanın dört bir yanına ihraç ediyorlardı. On yedinci yüzyılda, Georgia ve Carolina eyaletlerinde yaşayanlar, değişik bir yünlü madde üreten yeni bir çalı yetiştirmeye başladılar. "Ham pamuk" adı verilen bu ürün toplandıktan sonra İngiltere'ye gönderiliyor ve Lancashire halkı da bu pamuktan kumaş dokuyordu. Dokuma işi elle ve işçilerin evinde yürütülüyordu. Kısa süre içinde bu alanda bir dizi gelişme sağlandı. John Kay, 1730'da "atkı mekiğini" icat etti. 1770 yılında James Hargreaves "büküm makinesi" için patent aldı. Amerikalı Eli Whitney, pamuğu tohumlarından ayıran çırçır makinesini yaptı. Bu iş daha önce elle ve günde ancak yarım kilo kadar olmak üzere yapılıyordu. Son olarak Richard Arkwright ve Rahip Edmund Cartwright su gücüyle çalışan büyük dokuma makinelerini icat ettiler. 1780'li yıllarda, tam da Fransa Genel Meclisi Avrupa'nın siyasi sistemine devrim getirecek ünlü toplantılarına başlarken, Watt'ın motorları Arkwright'ın dokuma makinelerini çalıştıracak şekilde ayarlandı, bu da dünyanın hemen hemen her yerinde insan ilişkilerini değiştiren sosyal bir devrime yol açtı.

Sabit motor başarılı olunca, mucitler dikkatlerini tekneleri ve arabaları mekanik düzenekle hareket ettirme sorununa yönelttiler. Watt, "buharlı lokomotif" için planlar çizdi ama onun fikirlerini kusursuz hale getirmesinden önce, 1804 yılında Richard Trevithick tarafından yapılan bir lokomotif, maden bölgesi Galler'deki Pen-y-darren madeninde yirmi tonluk bir yük taşıdı.

Modern şehir

O sırada, Amerikalı bir kuyumcu ve portre ressamı olan Robert Fulton da Paris'te Napolyon'u *Nautilus* adını verdiği denizaltıyı ve buharlı gemisini kullandıkları takdirde Fransa'nın İngiltere'nin deniz üstünlüğüne son verebileceğine ikna etmeye çalışıyordu.

Fulton'un buharlı gemi fikri özgün değil, 1787 gibi erken bir tarihte Delaware Nehri'nde dolaşmaya başlamış olan buharlı gemiyi akıllıca tasarlamış olan Connecticutlu mekanik dâhisi John Fitch'den kopyalanmıştı. Ancak Napolyon ve bilimsel danışmanları kendi kendine ilerleyen bir gemi fikrinin uygulanır olabileceğine inanmıyorlardı, motoru İskoç yapımı küçük gemi Seine nehrinin üstünde neşeyle buhar saçmasına rağmen büyük imparator Trafalgar'ın intikamını alma şansını kendisine verebilecek olan bu uygun silahla ilgilenmedi.

İlk buharlı gemi

Fulton Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü ve kafası çalışan bir iş adamı olduğu için de orada Robert R. Livingston'la birlikte başarılı bir buharlı gemi şirketi kurdu. Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlardan biri olan Livingston, Fulton Paris'te icadını satmaya çalışırken Amerikan elçisi olarak Paris'te bulunuyordu. Bu yeni şirketin ilk buharlı gemisi *Clermont* New York eyaletindeki bütün su-

yollarının tekelini aldı. Gemi, Boulton ve İngiltere'nin Birmingham kentinden Watt tarafından yapılmış motoruyla, 1807 yılında New York-Albany arasında düzenli seferlere başladı.

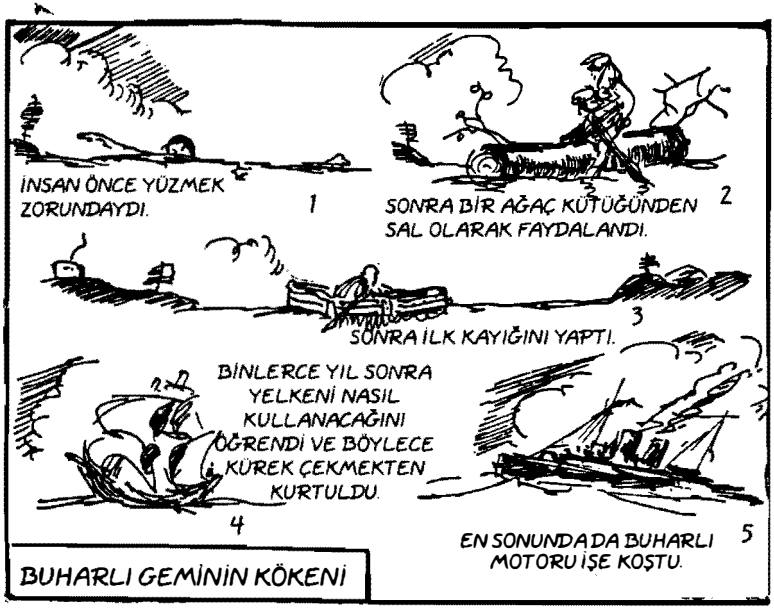
"Buharlı gemiyi" herkesten önce ticari amaçlar için kullanmış olan zavallı John Fitch'in, hüzünlü bir sonu oldu. Sağlığı bozulan ve para kesesi boşalan Fitch, uskur pervaneyle çalışan beşinci gemisi de harap olduğunda kaynaklarını tüketmişti. Komşuları, tıpkı yüzyıl sonra acayip uçan makineler tasarlayan Profesör Langley'e gülenler gibi güldüler. Fitch ülkesine batının geniş nehirlerinde kolay bir gezinme yolu sunmak istemişti, oysa vatandaşları düztabanlı teknelerle veya yaya olarak yolculuğu tercih ediyorlardı. 1798 yılında tam bir umutsuzluk ve sefalet içindeki Fitch, zehir içerek kendini öldürdü.

Bundan yirmi yıl sonra saatte altı deniz mili yapan 1850 tonluk *Savannah* adlı buharlı gemisi, okyanusu yirmi beş gün gibi rekor bir sürede aşarak Savannah'dan Liverpool'a gitti (*Moritanya* gemisi bunun dört katı hızlıdır). Ondan sonra kamuoyunun alayları sona erdi ve insanlar kapıldıkları coşkunun heyecanıyla, buluşun itibarını yanlış kişiye verdiler.

Madenden döküm fırınlarına ve pamuk fabrikalarına kömür taşımak için lokomotif yapan İngiliz George Stephenson, bundan altı yıl sonra ünlü "gezici makineyi" tasarladı ve böylece kömür fiyatını neredeyse yüzde yetmiş düşürdüğü gibi, Manchester ve Liverpool arasında ilk düzenli yolcu seferlerinin başlamasını da mümkün kıldı. İnsanlar şehirden şehre saatte yirmi iki kilometre gibi duyulmamış bir hızda seyahat ediyorlardı. On iki yıl sonra bu hız saatte otuz kilometreye çıkmıştı. Günümüzde, 1880'li yıllardaki Daimler ve Levassor'un çelimsiz motorlu araçlarının soyundan gelen iyi bakılmış herhangi bir külüstür bu ilk "çuf-çuf" trenlerden daha fazla hız yapabilir.

Bu pratik zekâlı mühendisler büyük gürültü patırtıyla çalışan "ısı motorları" yapmakla uğraşırken, onlar olmadan hiçbir mekanik ilerlemenin sağlanamayacağı "teorik" bilim sorunlarına günde on dört saatlerini ayıran "saf" bilim insanlarından oluşan bir grup

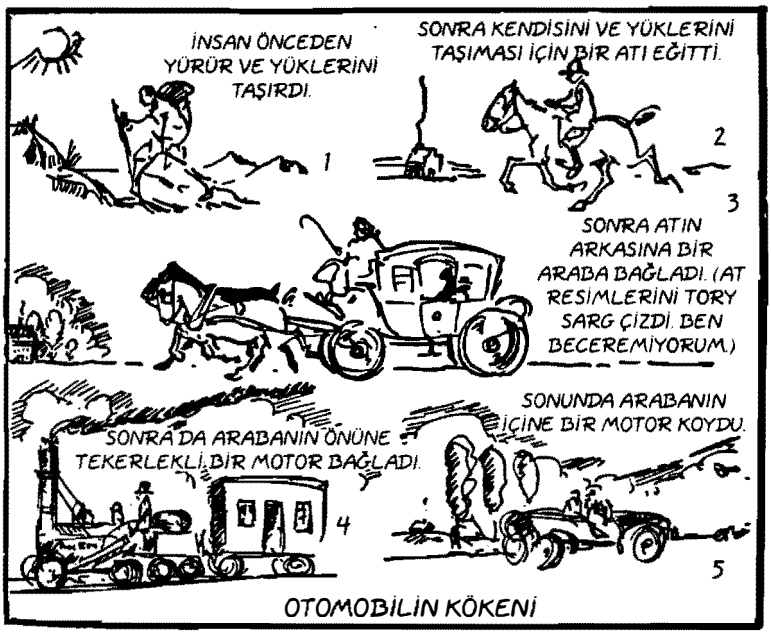
da onları doğanın en gizli ve keşfedilmemiş bölgelere götüreceği sözünü veren yeni bir kokunun izine düşmüşlerdi.

Buharlı geminin kökeni

İki bin yıl önce Yunanlı ve Romalı bazı filozoflar (aralarında Miletli Thales ile 79 yılında Pompei ve Herkulanum'un lavlara gömüldüğü Vezüv patlamasını incelemeye çalışırken ölen Plinius da vardı), bir parça yünlü kumaşla ovulan kehribarın yakınında saman çöplerinin ve tüylerinin acayip hareketler yaptığını fark etmişlerdi. Ortaçağın eğitimli insanları bu gizemli "elektrik" kuvvetiyle ilgilenmemişti. Rönesans'tan hemen sonra, Kraliçe Elizabeth'in özel doktoru William Gilbert, mıknatısların özellikleri ve davranışları hakkındaki ünlü makalesini yazdı. Hava pompasının mucidi ve Magdeburg belediye başkanı Otto von Guericke, Otuz Yıl Savaşları sırasında ilk elektrikli makineyi yaptı. Ondan sonraki yüzyılda, çok sayıda bilim insanı kendilerini elektrik konusunda çalışmaya adadılar. 1795'te en az üç profesör ünlü Leyden şişesini icat et-

mişti. Aynı sıralarda, Amerika'nın Benjamin Thomson'dan sonra en evrensel dâhisi olan Benjamin Franklin dikkatini bu konuya yöneltmişti (Benjamin Thomson'a New Hampshire'dan kaçışından sonra İngiliz sempatisi nedeniyle Kont Rumford adı verilmişti). Franklin, yıldırımın ve elektrik kıvılcımının aynı elektriksel gücün farklı yansımaları olduğunu keşfetti ve elektrik konulu çalışmalarını yoğun ve faydalı hayatının sonuna kadar sürdürdü. Ondan sonra ünlü "elektrik pili" ile Volta, Galvani, Day, Danimarkalı Profesör Hans Christian Oersted, Ampere, Arago ve Faraday geldi. Hepsi de elektrik güçlerinin gerçek doğasını anlamaya çalışan titiz araştırmacılardı.

Otomobilin kökeni

Keşfettikleri şeyleri dünyanın hizmetine sundular. Kariyerine Fulton gibi bir sanatçı olarak başlamış olan Samuel Morse da, bu yeni elektrik akımını bir şehirden diğerine mesaj iletmek için kul-

lanabileceğini düşündü. Bakır teller ve kendi icadı olan küçük bir makineyi kullanarak yapacaktı bunu. İnsanlar onunla alay ettiler. Morse o nedenle deneylerinin parasını cebinden ödemek zorunda kaldı. Kısa süre sonra da bütün parası bitince çok fakir kaldı. İnsanlar daha da fazla alay ettiler. Morse o zaman Kongre'den yardım istedi. Ne var ki kongre üyeleri hiç ilgilenmediler. Morse'un kongreden küçük de olsa bir ödenek elde edebilmek için on iki yıl beklemesi gerekti. Ödeneği alınca, Baltimore'la Washington arasında bir "telgraf hattı" kurdu. 1837'de, ilk başarılı "telgrafını" New York Üniversitesi sınıflarında gösteriyordu. Sonunda, 24 Mayıs 1844'te Washington'dan Baltimore'a ilk uzun mesafe mesajı gönderildi. Bugün bütün dünya telgraf hatlarıyla dolu, Avrupa'dan Asya'ya birkaç saniyede haber iletmemiz mümkün. Morse'dan yirmi üç yıl sonra Alexander Graham Bell, telefon için elektrik akımından faydalandı. Ve Bell'den yarım yüzyıl sonra da Marconi bu fikirleri geliştirerek, eski moda telleri tamamen bir tarafa atan yeni bir mesaj gönderme yolu icat etti.

New Englandlı Morse "telgraf" üzerinde çalışırken, Yorkshireli Michale Faraday da ilk "dinamoyu" yapmıştı. Bu küçük makine, 1831 yılında, henüz bütün Avrupa Viyana Kongresi'nin bütün planlarını keskin bir biçimde altüst eden büyük Temmuz devrimlerinin sarsıntısıyla titrerken tamamlanmıştı. İlk dinamo büyüdü, büyüdü, büyüdü ve bugün bize hem ısı hem de ışık sağlar hale geldi (Edison'un 1840 ve 1850'li yıllardaki deneylerden yola çıkarak ilk kez 1878 yılında yaptığı küçük akkor ampulleri bilirsiniz). Ayrıca her türlü makinenin güç kaynağı da dinamodur. Yanılmıyorsam elektrikli motor yakında "ısı motorunu" tamamen devre dışı bırakacak. Tıpkı eski günlerde daha üstün bir şekilde organize olan tarih öncesi hayvanların, daha yetersiz komşularını devre dışı bırakması gibi.

Kişisel olarak (makinelerden hiç anlamasam da) bu beni çok mutlu eder. Sudan üretilen güçle çalışan elektrikli motor insanın temiz ve uyumlu bir hizmetkârı. Oysa on sekizinci yüzyılın mucizesi ısı makinesi, dünyayı acayip duman bulutlarıyla, tozla, kurumla

dolduran gürültülü ve pis bir yaratık. Üstelik durmadan kömürle beslenmesi gerekiyor ki, kömürü de binlerce insan ağır zahmetlere ve tehlikelere girerek madenlerden çıkarıyor.

Bir tarihçi değil de romancı olsaydım, gerçeklere bağlı kalmam şart olmayıp hayal gücümü kullanmama izin olsaydı, son buharlı makinenin Doğal Tarih Müzesi'ndeki dinozor, pitorodaktil ve geçmiş çağlardan kalma nesli tükenmiş diğer yaratıkların iskeletlerinin yanına yerleştirildiği o mutlu günü anlatırdım size.

58
Toplumsal Devrim

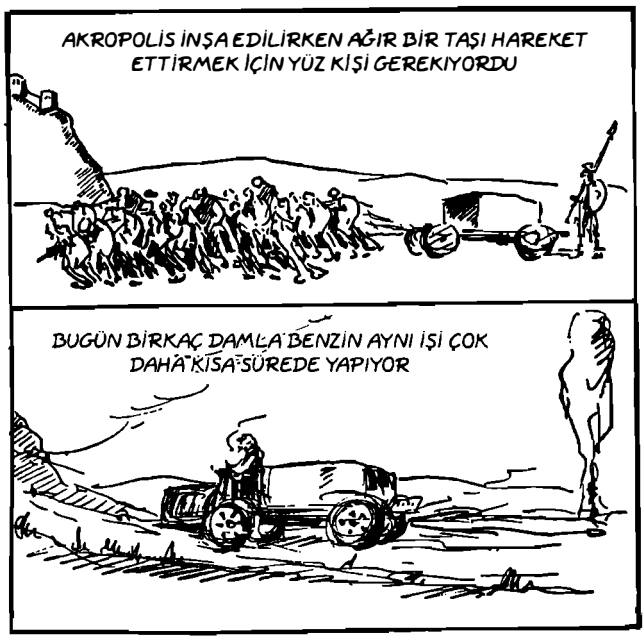
Gelgelelim yeni motorlar çok pahalı ve ancak çok zenginler onları satın alabiliyor. Küçük atölyesinde kendi kendinin efendisi olan eski marangoz veya ayakkabıcı, büyük mekanik aygıtların sahibine hizmetlerini kiralamak zorunda kalıyor. Bu insanlar şimdi eskiye göre daha fazla para kazanıyorlar ama bağımsızlıklarını kaybediyorlar ve bu da hiç hoşlarına gitmiyor

Eski günlerde dünyadaki işler, evlerinin bitişiğindeki küçük atölyelerinde oturan, kendi aletleri olan, kendi çıraklarının kulağını çeken, işlerini loncalarının öngördüğü sınırlar içerisinde kendi gönüllerince yapan bağımsız çalışanlar tarafından görülürdü. Bu insanlar basit hayatlar sürer, çok uzun saatler boyunca çalışırlardı ama kendi kendilerinin efendisiydiler. Yataktan kalkınca havanın güzel olduğunu görüp o gün balığa gitmeye karar verebilirlerdi. Bunun için kimseden izin almalarına gerek yoktu.

Makinelerin gelişi bu durumu değiştirdi. Makine, büyük ölçekli bir aletten başka bir şey değildir. Sizi dakikada iki kilometre hızla taşıyan bir tren vagonu, aslında bir çift çok hızlı bacak; kocaman demirleri yassılaştıran buharlı çekiç de, korkunç çelik bir yumruktur.

Ancak güzel bir çift bacakla şöyle kuvvetli bir yumruk hepimizde bulunabilirse de, tren, buharlı çekiç ya da pamuk fabrikası gibi şeyler çok pahalı makinelerdir. Bunların sahipleri genellikle tek bir kişi değil, bir grup insan olur. Her biri belli bir miktar para katkısı yapar, sonra demiryolunun veya pamuk fabrikasının kârı, yatırım oranlarına göre aralarında bölüştürülür.

İşte bu yüzden, makineler gerçekten kullanışlı ve kârlı hale gelecek kadar geliştirilene değin, bu büyük aletlerin yapımcıları, yani makine üreticileri kendilerine ödeme yapabilecek müşteriler aramaya başladılar.

İnsan gücü ve makine gücü

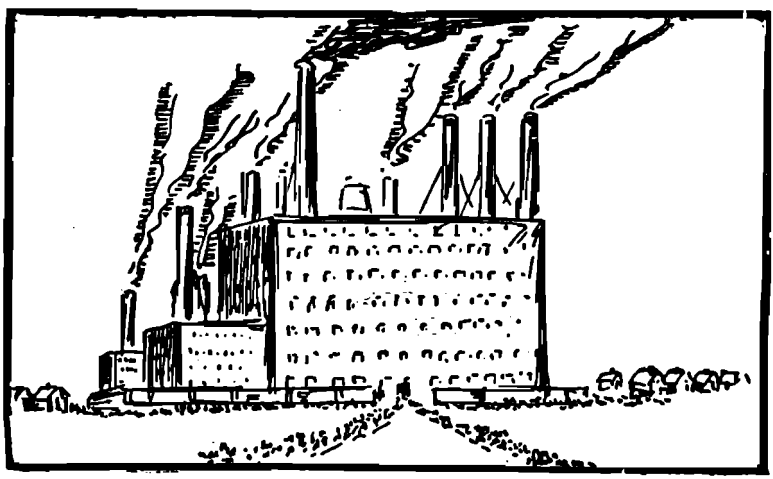
Toprağın neredeyse tek zenginlik kaynağı olduğu ortaçağda, yalnızca soylular zengin sayılıyorlardı. Ancak size daha önceki bölümlerden birinde söylediğim gibi, soyluların elindeki altın ve gümüş de fazla miktarda değildi. Herkes eski değiş-tokuş yöntemini kullanıyor, inek verip at, yumurta verip bal alıyordu. Haçlı seferleri sırasında şehirde yaşayanlar doğu ile batı arasında canlanan ticaretten para kazanmayı başarmış ve lortlarla şövalyeler için ciddi rakipler haline gelmişlerdi.

Fransız devrimi soyluların zenginliğini tamamen ortadan kaldırırken, orta sınıfın yani "burjuvaların" servetini muazzam miktarda artırmıştı. Büyük devrimi takip eden huzursuzluk yılları, pek çok orta sınıf üyesine hakkına düşenden daha fazla mala mülke sahip olma fırsatı verdi. Fransız Konvansiyonu, kilisenin mallarına el koyup, hepsini haraç mezat satmıştı. Büyük yolsuzluklar söz konusuydu. Toprak spekülatörleri binlerce dönüm değerli araziyi

çalmış ve Napolyon savaşları sırasında sermayelerini kullanarak buğday ve barut vurgunculuğu yapmışlardı. Artık ellerinde ihtiyaçları olandan çok daha fazla para vardı ve fabrikalar inşa etmeyi de, makineleri çalıştıracak kadın ve erkek işçiler tutmayı da karşılayabilirlerdi.

Bu durum, yüz binlerce insanın hayatında ani değişikliklere yol açtı. Birkaç yıl içinde pek çok şehrin nüfusu iki katına çıktı ve şehir sakinlerinin gerçek "evi" olan kent merkezleri çirkin ve ucuz banliyölerle çevrelendi. İşçiler, fabrikada geçirilen on iki-on üç saatlik çalışmanın ardından buralarda uyuyor, iş başı düdüğü çalar çalmaz da fabrikaya dönüyorlardı.

Kırsal bölgelerde her köşede şehirde kazanılabilecek muazzam paralardan bahsediliyor, açık havaya alışkın köylü delikanlılar da kentin yolunu tutuyorlardı. Kötü havalandırılan o ilk atölyelerin dumanı, tozu ve pisliği arasında hızla sağlıklarını kaybediyorlar ve sonunda da sıklıkla düşkünler evinde veya hastanede ölüyorlardı.

Fabrika

Tabii bir sürü insanın çiftlikten fabrikaya geçişi, muhalefetsiz olmamıştı. Bir motor yüz insanın işini yapabildiği için işten atılan

doksan dokuz kişi bundan hiç hoşlanmıyor, sık sık fabrika binalarına saldırıp makineleri ateşe veriyorlardı. Ancak sigorta şirketleri on yedinci yüzyıl gibi erken bir tarihten itibaren vardı ve genel bir kural olarak fabrika sahipleri kayıplara karşı çok iyi korunuyordu.

Kısa bir sürede daha yeni ve daha iyi makineler kuruldu, fabrika yüksek duvarlarla çevrildi. O zaman ayaklanmaların sonu geldi. Buhar ve demirden oluşan bu yenidünyada eski loncaların hayatta kalmasına imkân yoktu. Böylece loncalar ortadan kalktı. İşçiler o zaman düzenli sendikalar kurmaya çalıştılar. Ne var ki zenginlikleri sayesinde değişik ülkelerin politikacıları üzerinde çok etkili olabilen fabrika sahipleri, yasama organına başvurarak, çalışan insanların "hareket özgürlüğünü" kısıtladıkları gerekçesiyle bu tür işçi sendikalarını yasaklayan kanunlar çıkarttırdılar.

Bu kanunları çıkartan iyi parlamento üyelerinin kötü niyetli zorbalar olduğunu zannetmeyin lütfen. Hepsi de herkesin "özgürlükten" bahsettiği ve insanların olmaları gerektiği kadar özgürlük düşkünü olmadıkları için sık sık komşularını öldürdüğü devrim çağının öz çocuklarıydı. "Özgürlük" insanın en önemli erdemi olduğuna göre, işçi sendikalarının üyelerine çalışma saatleri ve isteyecekleri ücret konusunda emir vermeleri doğru değildi. İşçi, "hizmetlerini serbest piyasada satmak konusunda" daima özgür olmalı, işveren de işini uygun gördüğü biçimde "yürütmek" konusunda aynı derecede serbest bırakılmalıydı. Devletin bütün toplumun endüstriyel hayatını düzenlediği merkantilist sistemin sonu geliyordu. Yeni "özgürlük" fikri, devletin bir kenarda beklemesini ve ticaretin doğal akışında gerçekleşmesini savunuyordu.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı yalnızca entelektüel ve siyasi şüphe devri değil, aynı zamanda eski ekonomik fikirlerin günün ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren yenileriyle değiştirildiği bir çağ olmuştu. Fransız devriminden birkaç yıl önce, XVI. Louis'in başarısız maliye bakanlarından biri olan Turgot, "ekonomik özgürlük" öğretisi konusunu dile getirmişti. Turgot, çok fazla kırtasiyecilik, çok fazla yasal düzenleme ve çok fazla kanunu uygulamaya çalışan çok fazla memur nedeniyle sıkıntı çeken bir ülkede yaşıyordu.

"Bu resmi gözlemi ortadan kaldırın" yazmıştı. "Bırakın insanlar istediklerini yapsınlar, o zaman her şey yoluna girer." Bu ünlü *laissez faire* yani "bırakınız yapsınlar" öğüdü, kısa sürede dönemin ekonomistlerinin savaş çığlığı haline geldi.

Aynı sıralarda İngiltere'de Adam Smith, "özgürlük" ve "ticaretin doğal kuralları" konusunda bir başka çağrı olan muazzam kitabı *Ulusların Zenginliği* üzerinde çalışıyordu. Bundan otuz yıl sonra, Napolyon'un düşüşünün ardından Avrupa'nın gerici güçleri Viyana'da zafer kazandığında, insanların elinden alınan siyasi özgürlükleri, endüstriyel yaşamlarında onlara zorla kabul ettirildi.

Bu bölümün başlarında söylediğim gibi makinelerin kullanımının devlet açısından çok avantajlı olduğu anlaşıldı. Zenginlik hızla arttı. Makineler İngiltere gibi tek bir ülkenin, Napolyon savaşlarının bütün yükünü taşımasını mümkün kıldılar. Makinelerin satın alınmasında kullanılan parayı sağlayan insanlar, yani kapitalistler, muazzam kârlar elde etti. Onlar da daha fazlasını istemeye başladılar ve siyasete yöneldiler.

Parlamento üyelerinin hâlâ 1265 yılında çıkarılmış bir kraliyet yasasına göre seçildiği ve yeni ortaya çıkmış endüstriyel merkezlerin büyük kısmının temsilcisi bulunmayan İngiltere'de, 1832 yılında seçim yasasını değiştiren ve fabrika sahipleri sınıfının yasama organı üzerinde daha etkili olmasını sağlayan bir Reform Yasası gündeme geldi. Ne var ki bu durum, hükümette herhangi bir sesleri olmayan milyonlarca fabrika işçisinin büyük memnuniyetsizliğine sebep oldu. Onlar da oy verme hakkı için gösterilere başladılar ve taleplerini "Halk Beratı" adı verilen bir bildirgeyle duyurdular. Bu bildirge konusundaki tartışmalar gitgide şiddetlendi. 1848'deki devrimler patlak verdiği sırada tartışmalar da sona ermemişti. Yeni bir Jakobenlik ve şiddet patlamasından ürken İngiliz hükümeti, o sırada seksen yaşında olan Wellington Dükü'nü ordunun başına getirdi ve gönüllü toplamaya başladı. Londra kuşatma durumuna geçti, yaklaşan devrimi bastırmak için hazırlık yapıldı.

Ancak bildirge hareketi kötü yönetim dolayısıyla kendi kendini imha etti ve şiddet olayları yaşanmadı. Zengin fabrika sahiplerin-

den oluşan yeni sınıf (yeni bir sosyal düzenin havarileri tarafından öldüresiye kullanılan "burjuva" kelimesinden hoşlanmıyorum) hükümet üzerindeki etkisini yavaş yavaş artırdı ve büyük şehirlerdeki endüstriyel yaşam koşulları geniş çayırlık arazilerle buğday tarlalarını bütün modern Avrupa şehirlerinin etrafını saran kasvetli gecekondu mahallelerine dönüştürmeye devam etti.

59
Özgürleşme

Makinelerin yaygın kullanımı, faytonların yerine demiryollarının geçtiğini gören kuşağın tahmin ettiği mutluluk ve zenginlik çağını getirmiyor. Birkaç düzenleme ile duruma çare aranıyor ama bunların hiçbiri sorunu tam anlamıyla çözemiyor

1831'de, ilk Reform Yasası'nın geçişinden hemen önce, yasal yöntemlerin büyük öğrencisi ve o zamanın en pratik siyasi reformcusu olan Jeremy Bentham bir arkadaşına yazdığı mektupta, "Rahat etmenin yolu, başka insanları rahat ettirmek" diyordu. "Başkalarını rahat ettirmek de, onları seviyor görünmekle mümkün. Bu da ancak onları gerçekten severek yapılabilir." Jeremy dürüst bir adamdı. Doğru olduğuna inandığı şeyi söylüyordu. Onun görüşlerini paylaşan binlerce vatandaşı, kendilerinden daha şanssız komşuları için sorumluluk hissediyor ve onlara yardım etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Tanrı da biliyor ya, bir şeyler yapılmasının vakti de gelmişti zaten!

Turgot'un "bırakınız yapsınlar" ilkesi, yani "ekonomik özgürlük" ülküsü ortaçağa özgü kısıtlamaların bütün endüstriyel çabaları sekteye uğrattığı eski toplumda gerekliydi. Ancak geçerli en yüksek kural olan bu "hareket özgürlüğü" ilkesi, korkunç, ürkütücü bir sonuca yol açtı. Fabrikanın çalışma saatleri, yalnızca işçilerin fiziksel güçleriyle sınırlıydı. Bir kadın dokuma tezgâhının başında yorgunluktan bayılmadan oturabildiği sürece, ondan çalışması bekleniyordu. Beş-altı yaşındaki çocuklar sokakların tehlikelerinden korunsunlar ve başıboş olmasınlar diye pamuk fabrikalarına gönderiliyordu. Yoksulların çocuklarının işe gitmelerini zorunlu kılan bir yasa çıkarılmıştı, kaytaran çocuklar makinelere zincirlenerek cezalandırılıyordu. Çocuk işçilere hizmetleri karşılığında ha-

yatta kalmalarına yetecek kadar kötü yiyecek ve geceleri dinlenebilecekleri bir domuz ağılı veriliyordu. Çoğunlukla o kadar yorgun oluyorlardı ki, iş başında uyuyakalıyorlardı. Onları uyanık tutmak için kamçılı bir ustabaşı aralarında geziniyor, işlerine döndürülmesi gereken çocukların eklemlerine vuruyordu. Elbette bu koşullar altında binlerce küçük çocuk öldü. Bu çok üzücü bir durumdu. Ne de olsa insan olan ve birer kalp taşıyan işverenler, "çocuk emeğini" ortadan kaldırmayı gerçekten istiyorlardı. Ancak insanlar "özgür" olduğuna göre, çocuklar da öyleydi. Ayrıca, diyelim ki Bay Jones fabrikasını beş-altı yaşındaki çocukları kullanmadan işletmeye çalıştı. O zaman rakibi Bay Stone fazladan küçük çocuklar tutuyor, Jones da iflasa sürükleniyordu. O yüzden parlamento çocuk işçi çalıştırılmasını bütün işverenler için yasaklayıncaya kadar Jones'un onlarsız çalışmasına olanak yoktu.

Ne var ki, parlamento artık eski toprak sahibi soylu sınıfın hâkimiyeti altında değil (soylular, ceplerinde para keseleriyle türedi fabrika sahiplerini küçük görüyor ve onları açıkça aşağılıyorlardı), endüstri merkezlerinden gelen temsilcilerin kontrolündeydi ve kanunlar işçilere sendikalarda bir araya gelme izni vermediği sürece pek bir şey elde edilemiyordu. Elbette o zamanın akıllı ve dürüst insanları bu korkunç koşulların farkındaydılar. Ellerinden bir şey gelmiyordu. Makineler hiç beklenmedik bir anda dünyayı ele geçirmişti ve insanın efendisi değil, olması gerektiği gibi hizmetkârı konumuna getirilmeleri için uzun yıllar boyunca pek çok dürüst insanın yoğun çabalar harcaması gerekti.

Ne ilginçtir ki, o zaman dünyanın dört bir yanında geçerli olan bu korkunç çalışma sistemine karşı ilk saldırı, Afrika ve Amerika'nın siyah kölelerinden geldi. Kölelik Amerika kıtasına İspanyollar tarafından getirilmişti. İspanyollar Kızılderilileri tarlalarda ve madenlerde köle olarak çalıştırmayı denemişler ama açık havadaki hayatlarından uzaklaştırılan Kızılderililer ölmeye başlayınca, iyi yürekli bir rahip onların soyunu tükenmekten kurtarmak için Afrika'dan zenciler getirilmesini önermişti. Zenciler sağlamdı ve kötü muameleye dayanabilirlerdi. Ayrıca beyaz adamlarla ilişki kurmaları,

onların Hıristiyanlığı öğrenmesini sağlayacak, zenciler de bu sayede ruhlarını kurtarabileceklerdi. Hem merhametli beyazlar hem de onların cahil kara kardeşleri açısından kusursuz bir düzenlemeydi bu. Ne var ki, makinelerin gelişiyle pamuk talebi arttı. Zenciler her zamankinden çok çalışmaya zorlandılar ve onlar da tıpkı Kızılderililer gibi gözetmenlerinden gördükleri kötü muamele yüzünden ölmeye başladılar.

Avrupa'ya durmadan inanılmaz acımasızlık hikâyeleri geliyordu. Her ülkede kadın ve erkekler köleliğin kaldırılması için gösteriler yapmaya başladılar. İngiltere'de William Wilberforce ve Zachary Macaulay (kendisi, bir tarih kitabının ne kadar olağanüstü ilginçlikte olabileceğini görmek istiyorsanız mutlaka okumanız gereken bir İngiltere tarihi kitabının yazarı olan büyük tarihçinin babasıdır), köleliğin önlenmesi için bir dernek kurdular. İlk olarak, "köle ticaretini" yasadışı hale getiren bir kanun çıkmasını sağladılar. 1840 yılından sonra, bütün Britanya sömürgelerinde tek bir köle bile kalmadı. 1848'deki devrim, Fransız topraklarında köleliğe son verdi. Portekiz 1858'de yirmi yıl içerisinde bütün kölelere özgürlüklerinin verileceğine dair bir kanunu kabul etti. Hollandalılar 1863'te köleliği kaldırdı ve aynı yıl Çar II. Aleksandr, iki yüzyıldan fazla bir süre önce bağımsızlıkları ellerinden alınmış olan serflere özgürlüklerini iade etti.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bu sorun büyük meselelere ve uzun süren bir savaşa yol açtı. Bağımsızlık Bildirgesi "bütün insanların eşit olduğu" ilkesini içeriyordu ama ten renkleri koyu olan ve güney eyaletlerdeki çiftliklerde çalışan kadın ve erkekler bunun dışında tutulmuştu. Zaman geçtikçe, kuzeydeki insanların kölelik kurumuna duydukları nefret arttı, onlar da duygularını saklamadılar. Öte yandan güneyliler, köle emeği olmadan pamuk yetiştiremeyeceklerini iddia ediyorlardı. Kongre ve Senato'da bu konuda yapılan şiddetli tartışmalar, neredeyse elli yıl sürdü.

Ne Kuzey boyun eğdi ne Güney pes etti. Bir uzlaşmaya varılmasının imkânsız olduğu anlaşılınca, Güney eyaletleri birlikten ayrılacakları tehdidini savurdular. Birleşik devletler tarihinde tehlikeli

bir kırılma noktasıydı bu. Bir sürü şey"olabilirdi." Bunların olmaması, çok büyük ve iyi bir insanın eseriydi.

Illinoisli bir avukat ve kendi entelektüel servetini kazanmış bir adam olan Abraham Lincoln, 6 Kasım 1860 tarihinde kölelik karşıtı eyaletlerde çok güçlü olan Cumhuriyetçiler tarafından başkan seçilmişti. Lincoln, insanların köle olmasının kötülüklerini kendi tecrübeleriyle biliyordu ve sağduyusu da ona Kuzey Amerika'da iki rakip ülkeye yer olmadığını söylüyordu. Güney eyaletlerinin bir kısmı birlikten çekilip "Amerika Konfedere Devletlerini" kurunca, Lincoln bu meydan okumayı kabul etti. Kuzey eyaletleri gönüllü toplamaya başladılar. Yüz binlerce genç adam çağrıyı coşkuyla kabul etti ve dört yıl süren acı bir iç savaş yaşandı. Daha iyi hazırlanmış olan ve Lee ile Jackson'un parlak önderliğiyle idare edilen güney, Kuzey'i defalarca yenilgiye uğrattı. Ondan sonra New England'ın ve batının ekonomik gücü kendini göstermeye başladı. Grant isimli tanınmamış bir subay ortaya çıkıp, büyük kölelik savaşının Charles Martel'i oldu. Korkunç darbelerini hiç ara vermeden güneyin savunma hattına indirip duruyordu. Başkan Lincoln 1863'ün başlarında bütün kölelere özgürlüklerini veren "Özgürlük Bildirgesini" ilan etti. 1865 yılının Nisan ayında General Lee cesur ordularının sonuncusuyla Appomattox'ta teslim oldu. Bundan birkaç gün sonra Abraham Lincoln bir deli tarafından öldürüldü. Ancak çalışmaları sonuç vermişti. Hâlâ İspanyol hâkimiyeti altında olan Küba hariç kölelik uygar dünyanın her yerinde sona ermişti.

Ne var ki, siyah insanlar özgürlüğün tadını çıkartırken, Avrupalı işçilerin durumu pek o kadar iyi değildi. Aslında, çalışan kitleleri (yani proletaryayı) inceleyen dönemin pek çok yazar ve gözlemcisi, onların sırf sefaletten dolayı ölmemelerine şaşırıyordu. İşçiler varoş mahallelerin en kötü yerlerindeki pis evlerde yaşıyor, kötü besleniyorlardı. Ancak işlerini yapmaya yetecek kadar bir eğitim alıyorlardı. Ölmeleri veya kaza geçirip çalışamaz hale gelmeleri durumunda ailelerine bakılmıyordu. Ancak yasama organı üzerinde büyük etkisi olan bira ve diğer alkollü içki tesisleri, işçilerin dertlerini unutabilmeleri için onlara çok ucuz fiyatlarla bol bol viski ve cin sunuyorlardı.

1830 ve 1840'lı yıllardan bugüne kadar sağlanan olağanüstü gelişmeler, tek bir kişinin çabaları sonucunda elde edilmedi. İki kuşağın en iyi zekâları kendilerini makinelerin ani gelişinin yarattığı felaketlerden dünyayı kurtarmak için uğraştılar. Kapitalist sistemi yok etmeye çabalamadılar. Bunu yapmak çok aptalca olurdu çünkü diğer insanların bir araya toplanmış zenginlikleri akıllıca kullanıldığında bütün insanlık için çok faydalı olur. Bu zekâlar, zengin ve fabrika sahibi olup, aç kalma tehlikesiyle karşılaşmadan canları isteyince kapılarını kapatabilecek olanlarla, kendisine önerilen her işi, alabildiği herhangi bir ücretle kabul etmek zorunda olan, aksi takdirde hem kendisi hem de ailesi açlıkla karşı karşıya kalan işçilerin gerçekten eşit olabileceği fikriyle savaşmaya çalıştılar.

Reformcular öncelikle, fabrika sahipleriyle işçileri arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunlar çıkartmaya çalıştılar ve bunda bütün ülkelerde artan bir şekilde başarı elde ettiler. Bugün işçilerin büyük çoğunluğu iyi korunuyor, çalışma saatleri kusursuz bir ortalama olan sekize indirildi ve çocukları da maden ocağına veya pamuk fabrikalarının ip bükme odalarına değil, okula gidiyor.

Ancak bütün o tükürük saçan duman bacalarının görünüşü hakkında kafa patlatan, demiryollarındaki trenlerin takırtılarını dinleyen, depoların akla hayale gelecek her tür malla dolup taşmasını seyreden ve bu muazzam faaliyetlerin gelecek yıllarda nereye varacağını merak edenler de vardı. İnsan ırkının yüz binlerce yıl boyunca ticari ve endüstriyel rekabet olmadan yaşadığını hatırlıyorlardı. Düzeni değiştirebilir ve çoğunlukla insanın mutluluğunu kâra kurban eden bu rekabet sisteminin sonunu getirebilirler miydi?

Bu fikir, daha iyi günlere duyulan bu belirsiz umut, tek bir ülkeyle sınırlı değildi. İngiltere'de, pek çok dokuma fabrikası olan Robert Owen, "sosyalist bir cemaat" kurdu ve başarılı da oldu. Ancak Owen ölünce, New Lanark köyünün zenginliği de sona erdi. Fransız gazeteci Louis Blanc'ın Fransa'nın dört bir yanında "sosyal atölyeler" kurma girişimi de farklı sonuçlanmadı. Aslında, gitgide artan sayıda sosyalist yazar, düzenli sanayi yaşamının dışında ka-

lan küçük bireysel cemaatlerle hiçbir yere varılamayacağını anlamaya başlamıştı. Kullanışlı reçetelerin bulunabilmesi için önce endüstriyel ve kapitalist toplumun temel ilkelerini incelemek gerekiyordu.

Robert Owen, Louis Blanc ve Francois Fournier gibi uygulamacı sosyalistlerin ardından, sosyalizmin teorik araştırmacıları olan Karl Marx ve Friedrich Engels geldi. İkisi arasından Marx daha iyi tanınır. Ailesi çok uzun süre Almanya'da yaşamış olan, son derece zeki bir adamdı. Owen'in ve Blanc'ın deneylerini duymuş, iş gücü, ücretler ve işsizlik meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştı. Ancak yenilikçi görüşleri nedeniyle Almanya polisiyle çok ters düşünce, önce Brüksel'e, oradan da Londra'ya kaçmak zorunda kaldı ve Londra'da *New York Tribune* gazetesi muhabiri olarak yoksul bir hayat sürmeye başladı.

Marx'ın ekonomik konulardaki kitaplarına o zamana dek kimse pek dikkat etmemişti. Ancak kendisi 1864'te ilk uluslararası işçi örgütünü kurdu ve bundan üç yıl sonra, 1867'de de çok iyi bilinen eseri *Kapital*'in ilk cildini yayımladı. Bütün tarihin, "sahip olanlarla" "olmayanlar" arasındaki uzun bir mücadele olduğuna inanıyordu. Makinelerin gelişi ve yaygınlaşması, toplumda yeni bir sınıf yaratmıştı. Bu yeni sınıf olan kapitalistler, servetlerinin fazla kısmıyla alet satın alıyor, işçiler bu aletleri kullanarak daha fazla servet üretiyor, bu servet de yeni fabrikaların yapımında kullanılıyor ve bu döngü böylece sürüp gidiyordu. Marx'a göre bütün bunlar olurken üçüncü sınıf (burjuva sınıfı) durmadan zenginleşiyor, dördüncü sınıf da (proletarya sınıfı) durmadan fakirleşiyordu. Onun öngörüsüne göre sonunda tek bir insan dünyanın bütün zenginliklerine sahip olacak, diğerleri de onun için çalışıp onun iyi niyetine muhtaç duruma düşeceklerdi.

Marx böyle bir şeyi engellemek için dünyanın bütün işçilerinin birleşmesini ve son büyük Avrupa devriminin patlak verdiği yıl olan 1848'de kendisi tarafından yayımlanmış *Komünist Parti Manifestosu*'nda sıralanan bir dizi siyasi ve ekonomik önlemin sağlanması adına savaşmasını öneriyordu.

Bu görüşler elbette Avrupa hükümetleri tarafından hiç hoş karşılanmamıştı. Pek çok ülke, özellikle de Prusya sosyalistlere karşı sert yasalar çıkarttı ve polislere sosyalist toplantıları dağıtıp konuşmacıları tutuklamaları emri verildi. Böyle eziyetler asla iyi sonuç vermez. Dava şehitleri, halk arasında popüler olmayan davalar için en iyi reklam araçlarıdır. Sosyalistlerin Avrupa'daki sayısı gitgide arttı ve sonunda onların şiddet dolu bir devrim yapmaya niyet etmedikleri anlaşıldı. Onun yerine, çeşitli parlamentolardaki sayılarını artırarak çalışan sınıfların çıkarlarını savunuyorlardı. Bakan oldukları bile oldu. Sanayi Devrimi'nin yarattığı zararı gidermek ve makinelerin gelişinin sağladığı pek çok yararın ve artan servetin daha adil dağıtımı için ilerici Katolik ve Protestanlarla işbirliği yaptılar.

60
Bilim Çağı

Dünya, siyasi ve endüstriyel devrimlerden daha büyük önem taşıyan bir değişime daha uğruyor. Kuşaklar boyunca süren baskı ve eziyetin ardından bilim insanı sonunda hareket özgürlüğüne kavuşuyor ve evrenin temel kurallarını keşfetmeye çalışıyor

Mısırlılar, Babilliler, Keldaniler, Yunanlılar ve Romalılar, ilk belirsiz bilimsel kavramlara ve bilimsel araştırmalara katkıda bulunmuşlardı. Ne var ki, dördüncü yüzyılda yaşanan büyük göçler, klasik çağ Akdeniz dünyasını yerle bir etmiş, ruhani yaşamla fiziksel yaşamdan çok daha fazla ilgilenen Hıristiyan kilisesi de bilimi yüce Tanrının diyarına ait olan kutsal işlere burun sokmaya yönelik insan kibrinin bir bildirgesi olarak görüp, onun yedi ölümcül günahla yakından ilişkili olduğuna inanmışlardı.

Rönesans dönemi bu ortaçağ önyargılarını belli bir dereceye kadar ama kısıtlı bir biçimde yıkmayı başardı. Öte yandan on altıncı yüzyılın başlarında bayrağı Rönesans'tan devralan Reform, "yeni uygarlık" fikirlerine düşmanca yaklaşıyordu. Böylece bilim insanları, Kutsal Emir'le belirlenmiş bilgilerin dar sınırlarının dışına çıkmaya kalkışmaları halinde şiddetle cezalandırılmaları tehdidiyle bir kez daha karşı karşıya kaldılar.

Dünyanın her yerinde şaha kalkmış atlarının sırtında oturmuş, coşkulu askerlerini şanlı bir zafere götüren büyük komutanların heykelleri var. Bir bilim insanının nihai huzura kavuştuğunu ise, şurada burada ara sıra gördüğümüz alçakgönüllü mermer parçalarından öğreniyoruz. Bundan bin yıl sonra işler muhtemelen farklı yürüyecek ve o mutlu kuşağın çocukları, çağdaş dünyamızı uygulanabilir bir olasılık haline getirmeyi tek başlarına başarmış olan o bilim öncülerinin ne denli cesur ve görevlerine ne denli bağlı insanlar olduklarını öğrenecekler.

Filozof

Bu bilim öncülerinin çoğu fakirlik, aşağı görülme ve saygısızlığa uğramak yüzünden çile çekiyordu. Tavan aralarında yaşıyor, zindanlarda can veriyorlardı. Yazdıkları kitaplara isimlerini koymaya cesaret edemiyor, hatta bu kitapları doğdukları ülkede bastıramayıp elyazmalarını Amsterdam veya Haarlem gibi bir şehirdeki gizli bir basımevine kaçırıyorlardı. Hem Protestan hem de Katolik kiliselerinin yoğun düşmanlığının hedefi ve cemaati "dinsizlere" karşı şiddet kullanmaya teşvik eden sonsuz sayıda vaazın konusuydular.

Zaman zaman sığınacak bir yer buldukları oluyordu. Hoşgörü duygusunun en güçlü olduğu ülke Hollanda'da, yetkililer bilimsel araştırmalardan hoşlanmasalar da insanların düşünce özgürlüğüne karışmayı doğru bulmuyorlardı. Böylece Hollanda, İngiliz, Fransız ve Alman filozofların, matematikçilerin, tıp adamlarının gidip biraz dinlenebilecekleri, hava alabilecekleri bir yer oldu çıktı.

Başka bir bölümde size on üçüncü yüzyılın büyük dâhisi Roger Bacon'un yazmaktan nasıl yıllarca alıkonulduğunu anlatmıştım. Tek bir kelime bile yazsaydı başı yeniden kiliseyle derde girecekti. Beş yüz yıl sonra, felsefi büyük "ansiklopediye" katkıda bulunanlar da, Fransız jandarmasının sürekli gözetimi altındaydı. Bunun yarım yüzyıl ardından, İncil'de anlatıldığı biçimiyle insanın yaratılış hikâyesini sorgulamaya cüret eden Darwin, bütün kilise kürsülerinde insanlık düşmanı olarak adlandırıldı. Bilimin bilinmeyen

alanlarına gidenlerin cezalandırılması bugün bile tam anlamıyla sona ermiş değil. Ben bunu yazarken, Bay Bryan büyük bir kalabalığa "Darwinizm Tehdidinden" bahsediyor ve dinleyicilerini büyük İngiliz doğa bilimcinin hatalarına karşı uyarıyor.

Bütün bunlar ayrıntıdan ibaret. Yapılması gerekenler şaşmaz bir biçimde yapılıyor ve keşiflerle icatlardan en büyük faydayı sağlayanlar, hayal gücü sahibi insanları beceriksiz idealistler olmakla suçlayan kitleler oluyor.

Galileo

On yedinci yüzyıl, gökyüzünün derinliklerini ve gezegenimizin güneş sistemi içerisindeki konumunu incelemeyi tercih ediyordu. Böyleyken bile, kilise bu gereksiz merakı onaylamıyordu. Güneş'in evrenin merkezi olduğunu ilk kanıtlayan kişi olan Kopernik, çalışmasını ölümüne dek yayımlamadı. Galileo hayatının büyük kısmını ruhban sınıfından yetkililerin gözetimi altında geçirdi ama yine de teleskopunu kullanmaya devam ederek Isaac Newton'a bir sürü kullanışlı gözlem miras bıraktı. İngiliz matematikçi "yer çekimi kanunu" olarak bilinen nesnelerin düşmeye yönelik ilginç alışkanlıklarını keşfi sırasında bu gözlemlerden çok faydalandı.

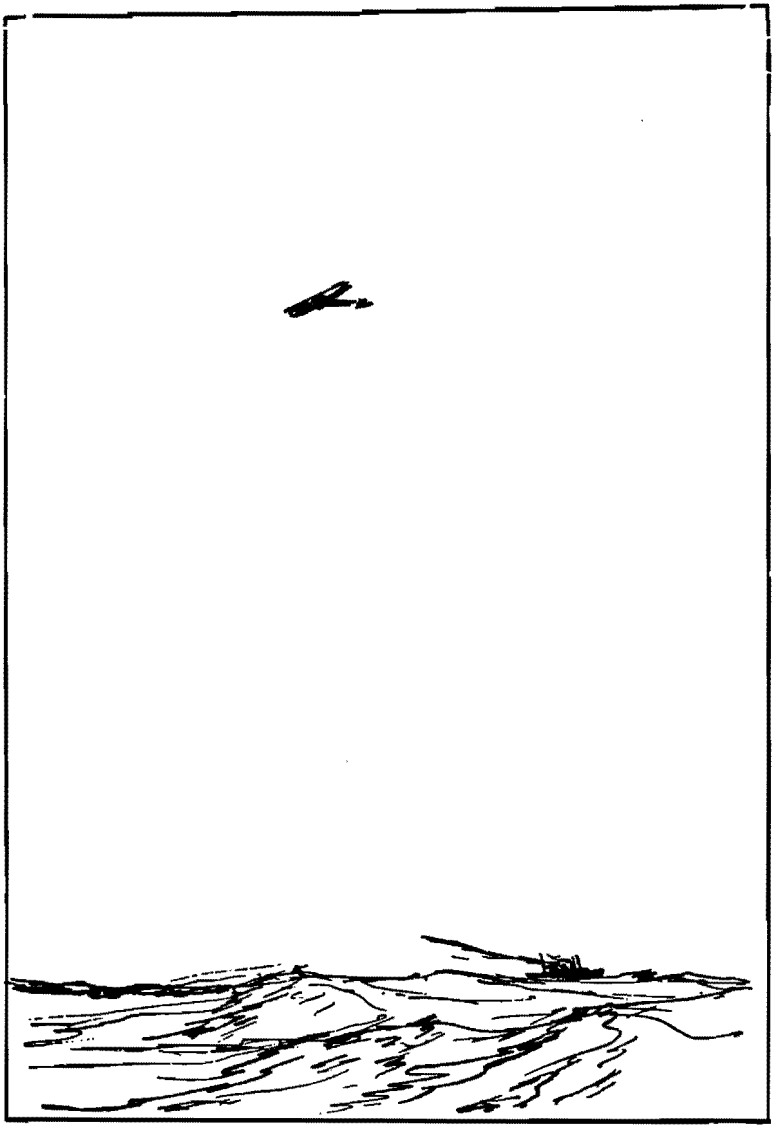
Bu keşif, en azından bir süreliğine gökyüzüne olan ilgiyi söndürdü ve insanlar yeryüzünü incelemeye başladılar. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Anthony van Leeuwenhoek'in kullanılabilir bir mikroskop icat etmesi (acayip, biçimsiz bir şeydi), pek çok

hastalığın sebebi olan "mikroskopik" yaratıkları inceleme şansı yarattı. Geçtiğimiz kırk yıl içerisinde, hastalığa sebep olan küçücük yaratıkları keşfedip dünyayı pek çok hastalıktan kurtaran "bakteriyoloji" biliminin temelleri böylece atılmış oldu. Mikroskop sayesinde jeologlar da yerin yüzeyinin altında buldukları çeşitli kayaları ve fosilleri (taşlaşmış tarih öncesi bitkiler) daha ayrıntılı inceleme fırsatı yakaladılar. Bu incelemeler dünyanın yaratılış kitabında bahsedilenden çok daha eski olması gerektiği konusunda onları ikna etti. Sör Charles Lyell 1830'da *Jeolojinin İlkeleri* adlı kitabını yayımladı. Kitapta, İncil'de anlatıldığı biçimiyle yaratılış hikâyesi reddediliyor ve yavaş büyümeyle aşamalı gelişime ilişkin harika bir tanımlama yapılıyordu.

Aynı sıralarda Laplace Markisi de yeni bir yaratılış teorisi üzerinde çalışıyordu. Bu teoriye göre Dünya, Güneş Sistemi'nin ortaya çıktığı nebulada ancak bir lekeydi. Bunsen ile Kirchhoff da spektroskop kullanarak üzerindeki acayip lekeler ilk olarak Galileo tarafından fark edilmiş olan iyi komşumuz Güneş'in ve diğer yıldızların kimyasal bileşimlerini araştırıyorlardı.

Bu arada, Katolik ve Protestan ülkelerin ruhani yetkilileriyle uzun süren acı kavgaların ardından anatomi uzmanları ve fizyologlar sonunda vücutları keserek inceleme iznini almışlardı. Böylece ortaçağın doktor müsveddelerinin tahmin yürütmelerinin yerini organlarımız ve işleyişleriyle ilgili gerçek bilgiler alabilecekti.

1810 ve 1840 yılları arasında, bilimin her alanında insanın yıldızlara bakıp neden orada olduklarını merak etmesinin üstünden geçen yüz binlerce yılda kaydedilenden daha fazla gelişme sağlandı. Eğitimlerini eski sistemde almış olan insanlar bu duruma çok üzülmüşlerdir mutlaka. Onların, kendilerine "maymundan geldiklerini" tam olarak söylemeseler de (atalarımız bu suçlamayı kişisel bir hakaret olarak algılıyorlardı anlaşılan) gururlu insanın aile ağacı gezegenimizin ilk sakinleri olan küçük denizanalarına kadar geriye doğru takip edilebilecek uzun bir atalar soyundan geldiğini açıklayan Darwin ve Lamarck gibi kişilere duydukları nefreti anlayabiliyoruz.

Uçak

On dokuzuncu yüzyılın egemen sınıfı olan zengin orta sınıfın gururlu dünyası gazı, elektrik ışığını, büyük bilimsel keşiflerin pek çok faydalı uygulamasını kullanmaya hevesliydi ama o olmadan hiçbir bilimsel ilerleme sağlanamayacak olan araştırmacı kişi, "bilim teorisyeni" yakın zamana kadar insanların güvensizliğinin hedefi olmayı sürdürdü. Derken, nihayet onun da hizmetlerinin farkına varıldı. Bugün, geçmişte servetlerini katedral inşa edilmesi için bağışlayan zenginler, sessiz insanların insanlığın saklı düşmanlarıyla savaştığı ve gelecek kuşaklar daha sağlıklı ve mutlu olabilsinler diye çoğunlukla kendi hayatlarını feda ettiği muazzam laboratuvarlar kuruyorlar.

Artık atalarımızın "tanrının takdiri" olarak kabul ettikleri ve kaçınılmaz olduğunu düşündükleri pek çok hastalığın cehaletimiz ve ihmalimiz yüzünden ortaya çıktığını biliyoruz. Günümüzde her çocuk, içtiği suya dikkat ederek tifodan korunabileceğinin farkında. Ancak doktorlar bu gerçeği insanlara anlatabilmek için uzun yıllar boyunca çok çabaladılar. Artık pek azımız diş hekimi koltuğundan korkuyoruz. Ağzımızda yaşayan mikropların incelenmesi sayesinde dişlerimizi çürümekten korumamız mümkün oldu. Buna rağmen bir dişimizin çekilmesi gerekirse, bir parça gaz kokluyor ve hayatımıza neşeyle devam ediyoruz. 1846 yılının gazeteleri, Amerika'da eter sayesinde yapılmış olan "acısız ameliyatın" haberini yayımladığında, Avrupalılar kafalarını sallamışlardı. Onlara kalırsa insanın payına düşen acıdan kaçması Tanrının iradesine karşı koymaktı. Ameliyatlarda eter ve kloroform kullanılmasının yaygınlaşması çok uzun süre aldı.

Yine de, gelişim konusundaki savaş kazanılmıştı. Eski önyargı duvarlarındaki çatlaklar gitgide genişliyordu. Zamanla taştan örülü cehalet duvarı un ufak oldu, yeni ve daha mutlu bir toplumsal düzenin coşkulu önderleri hevesle ileri atıldılar. Fakat karşılarına yeni bir engel çıktı. Çoktan tükenmiş gitmiş bir geçmişin kalıntılarından, yeni bir gerileme kalesi yükselmişti ve bu son direnişin de yıkılması için milyonlarca insanın hayatını feda etmesi gerekecekti.

61
Sanat

Sanat için bir bölüm

Sağlıklı, karnı tok sırtı pek ve uykusunu almış bir bebek, ne kadar mutlu olduğunu göstermek için bir şeyler mırıldanır. Yetişkinler bu şarkıdan bir şey anlamazlar, sözler "aguuu-gugugu-aguuu-buguuu" gibi gelir kulağa ama bebek için bu mükemmel bir şarkı, sanata yaptığı ilk katkıdır.

Bebek biraz büyüyüp de oturabilmeye başlayınca, çamurdan pasta dönemi açılır. Bu çamurdan pastalar dış dünyanın ilgisini çekmez, aynı anda milyonlarca bebek milyonlarca çamurdan pasta yapmaktadır ne de olsa. Ancak ufaklık için yaptığı şey, sanat diyarına yeni bir keşif gezisidir. Bebek artık heykeltıraş olmuştur.

Çocuğun yaşı üç-dört olup da elleri beyninden gelen emirlere uymayı öğrendiğinde, ressamlık devri başlar. Sevgili annesi eline renkli kalemlerle dolu bir kutu verir, çocuk da bulabildiği her kâğıt parçasını ev, at, deniz savaşı gibi şeyleri temsil eden acayip çengeller ve karalamalarla doldurur.

Ne var ki, "bir şey yapmanın" getirdiği bu saf mutluluk kısa bir süre sonra yok olur. Çocuk okula gider, gününün büyük kısmı yapması gereken işlerle doludur artık. Yaşama işi, daha doğrusu "yaşamını kazanma" işi her çocuğun hayatının en önemli meselesi haline gelir. Çarpım tablosunu ve Fransızca düzensiz fiillerin geçmiş zaman kiplerinin çekimlerini ezberlemekten "sanat" yapmaya pek vakit kalmaz. Karşılığında bir şey kazanma umudu olmadan salt yaratma zevkini tatmak adına bir şeyler yapma arzusu çok güçlü değilse, çocuk yetişkin olur ve hayatının ilk beş yılını tamamen sanata adamış olduğunu unutur gider.

Uluslar da çocuklardan farklı değildir. Mağara adamı donduru cu buzul çağının tehdidinden kurtulup evini düzene koyar koymaz, güzel olduğunu düşündüğü şeyler yapmaya başladı. Bu

nesnelerin vahşi hayvanlarla olan mücadelesinde ona bir faydası yoktu. Mağarasının duvarlarını avladığı fillerin ve geyiklerin resimleriyle doldurdu, bir parça taştan en çekici bulduğu kadınların kaba saba biçimlerini yonttu.

Mısırlılar, Babilliler, Persler ve doğunun diğer halkları Nil kıyısındaki ve Fırat kenarındaki küçük ülkelerini kurar kurmaz kralları için muhteşem saraylar inşa ettiler, kadınların süslenmesi için parlak mücevher parçaları bulup bahçeleri mutluluk dolu renkleriyle şarkı söyleyen bin bir çeşit çiçekle doldurdular.

Uzak Asya bozkırlarından gelen göçebeler olan bizim atalarımız savaşçı ve avcı bir hayatın özgürlüğünü yaşıyorlardı. Onlar da büyük önderlerinin başardığı muhteşem işlere övgüler düzen türküler yakıp, günümüze dek gelen bir şiir biçimi icat ettiler. Bin yıl sonra Yunanistan topraklarına yerleşip "şehir-devletleri" kurduklarında mutluluklarını ve üzüntülerini harikulâde tapınaklarla, heykellerle, komedi ve trajedilerle ve akla gelen her türlü sanatsal biçimle ifade ettiler.

Romalılar, tıpkı Kartacalı rakipleri gibi başka halkları yönetmek ve para kazanmakla fazla meşgul oldukları için, ruhun "faydasız ve kâr getirmeyen" gezintilerine ayıracak vakitleri yoktu. Dünyayı fethettiler, yollar, köprüler inşa ettiler ama sanatlarını toptan olarak Yunanlılardan aldılar. Çağlarının ihtiyacını karşılayan belli bazı mimari biçimleri icat etseler de heykelleri, öyküleri, mozaikleri ve şiirleri Yunanlıların eserlerinin Latin usulü taklidinden ibaretti. Dünyanın "kişilik" adını verdiği belirsiz ve tanımlanması güç kavram olmadan sanat da olamaz. Romalılar da bu kişiliğe güvenmiyorlardı. İmparatorluğun verimli askerlere ve tüccarlara ihtiyacı vardı. Şiir yazma ve resim yapma işleri yabancılara bırakılmıştı.

Derken karanlık çağ geldi. Barbarlar, Batı Avrupa'da şu meşhur deyimdeki gibi zücaciye dükkânına dalmış fil gibi dolaşmaya başladı. Anlamadığı şeylerin ona bir faydası yoktu. 1921 yılının diliyle ifade etmek gerekirse, güzel kadınların olduğu dergi kapakları hoşuna gidiyordu ama kendisine miras kalmış olan Rembrandt taslaklarını ateşe atıyordu. Kısa süre sonra bir şeyler öğrenmeye

başlayınca, birkaç yıl önce verdiği zararı onarmaya çalıştı. Oysa ateş yanmış, resimler gitmişti.

O arada, barbarın doğudan getirdiği sanat gelişip çok güzel bir hal almıştı. Geçmişteki ihmalinin ve kayıtsızlığının karşılığını, "ortaçağ sanatı" ile ödedi. Kuzey Avrupa açısından bu sanat Alman zihninin bir ürünüydü ve Yunanlılarla Latinlerden çok az unsur ödünç almıştı. Mısır ve Asur'un eski sanat biçimlerinden alınan hiçbir şey yoktu. O zamanın insanları Hindistan ve Çin'in varlığından zaten haberdar değillerdi. Kuzeyli ırklar güneyli komşularından o kadar az etkilenmişlerdi ki, mimari eserleri İtalyanlar tarafından tamamen yanlış anlaşılmış ve katıksız bir nefretle karşılanmıştı.

Hepiniz "Gotik" sözcüğünü duymuşsunuzdur. Bunun büyük ihtimalle zarif kulelerini yüksek göklere uzatan eski güzel bir katedralle ilişkili bir sözcük olduğunu düşünmüşsünüzdür. Peki, gotik aslında ne anlama geliyor?

Gotik, "görgüsüz" ve "barbarca" anlamını taşıyan bir kelime. İnsanın uygarlıktan nasibini almamış bir Got'tan, klasik sanatın yerleşik kurallarına hiçbir saygı duymadan kendi düşük zevkini tatmin etmek için "çağdaş ucubelerini" inşa eden ve Forum'la Akropolis örneklerine dikkat etmeyen kaba saba bir dağ adamından bekleyebileceği bir davranış demek.

Gotik mimari biçimi, kıtanın kuzeyini etkisi altına alan içten sanat duygusunun en yüksek ifadesi olmayı birkaç yüzyıl sürdürdü. Daha önceki bir bölümden, ortaçağın son dönemlerinde insanların nasıl yaşadıklarını hatırlayacaksınız. Köylerde yerleşik köylüler değillerse, bir şehrin vatandaşları, yani kabile için kullanılan eski Latince sözcükle "civitas" idiler. Yüksek duvarlarının ve şehri koruyan hendeklerin ardında bu iyi şehir sakinleri gerçekten de aynı tehlikeleri paylaşan, ortak koruma sistemlerinin güvenliğinin ve zenginliğinin keyfini süren kabile üyeleriydiler.

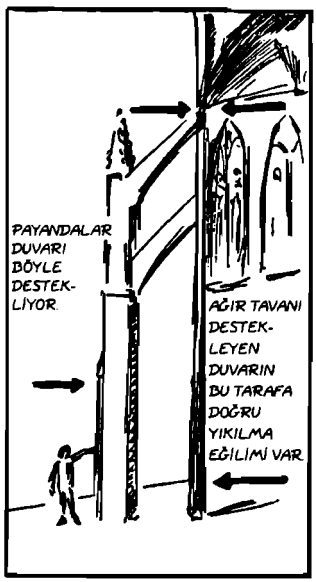
Eski Yunan ve Roma'da, tapınağın bulunduğu pazar yeri, şehir yaşamının merkeziydi. Ortaçağda merkez işlevini Tanrının evi kilise üstlendi. Haftada yalnızca bir gün, birkaç saatliğine kiliseye giden çağdaş Protestanlar, ortaçağda kilisenin toplum için nasıl

bir anlam taşıdığını pek anlayamaz. O zamanlar bebekler daha bir haftalık bile değilken vaftiz edilmek için kiliseye götürülürdü. Çocuklar kutsal metinlerdeki kutsal hikâyeleri öğrenmek için oraya gider, büyüdüklerinde cemaatin bir üyesi olurdu. Bu çocuklardan yeteri kadar zengin bir yetişkin olup çıkan bazısı ailenin koruyucu azizine adanmış ayrı, küçük bir şapel yaptırırdı. Kutsal mabet, gece geç saatlere kadar açıktı. Bir açıdan şehrin bütün sakinlerinin üye olduğu çağdaş bir kulübe benziyordu aslında. Yüksek mihrabın önünde debdebeli bir törenle evleneceğiniz kızı büyük ihtimalle ilk defa kilisede görürdünüz. Yolculuğunuz sona erdiğinde de bu tanıdık binanın taşlarının altına gömülürdünüz ki, bütün çocuklarınız ve çocuklarınızın torunları kıyamet gününe dek mezarınızı ziyaret edebilsin.

Kilise yalnızca Tanrının evi değil, ortak hayatın gerçek merkeziydi. Bu yüzden bina da o güne kadar insan eli tarafından inşa edilmiş herhangi bir şeyden daha farklı olmalıydı. Mısırlıların, Yunanlıların ve Romalıların tapınakları yerel ilahlara adanmış kutsal mabetlerdi, o kadar. Osiris'in, Zeus'un veya Jüpiter'in önünde vaaz verilmediği için tapınakların içinde kalabalıkların toplanacağı geniş alanlar olmasına gerek yoktu. Akdeniz'in eski halklarının bütün dini törenleri açık havada yapılıyordu. Oysa havanın genellikle kötü olduğu kuzey ülkelerinde çoğu faaliyet kilise binasının çatısı altında gerçekleştiriliyordu.

Mimarlar yeteri kadar geniş bir bina inşa etme sorunuyla yüzyıllar boyunca uğraştılar. Roma geleneğinden, duvarların direncini kaybetmemesi için çok küçük pencereleri olan yüksek, ağır taş duvarlar örmeyi öğrenmişlerdi. Duvarların üstüne ağır, taş bir çatı yerleştirdiler. Ancak on ikinci yüzyılda Haçlı seferlerinin başlamasından sonra mimarlar Müslüman inşaat ustalarının sivri kemerlerini görünce, batılı ustalar o günlerin yoğun dini yaşamının ihtiyacı olan türden binayı yapmak için ilk defa bir fırsat bulmalarını sağlayan yeni bir usul keşfettiler. Ondan sonra da, İtalyanların aşağılayıcı bir biçimde "gotik" yani "barbarca" dedikleri acayip tarzı geliştirdiler. Amaçlarına, "kaburgalarla" desteklenen kemerli

bir çatı icat ederek ulaştılar. Ancak böyle bir çatı fazla ağır olursa, çocuk sandalyesine oturmaya çalışan yüz elli kiloluk bir adamın sandalyeyi parçalayacağı gibi, duvarları yıkardı. Bu güçlüğün üstesinden gelmek için Fransız mimarlar duvarları tavanı tuttukları sırada yaslanabilecekleri büyük taş kütlelerinden ibaret payandalarla desteklemeye başladılar. Tavanı daha sağlam hale getirmek için de tavandaki kaburgaları uçan payandalarla güvene aldılar. Bu basit inşaat yöntemini resme bakınca hemen anlayacaksınız.

Gotik mimari

Bu yeni inşaat tarzı devasa camların kullanılmasına olanak tanıyordu. On ikinci yüzyılda cam hâlâ pahalı bir meraktı ve çok az özel binada cam pencereler vardı. Soyluların şatoları bile korumasızdı. Bu da hiç durmayan esintilerin ve o günlerde yaşayan insanların içeride de dışarıdaki gibi kürk giymelerinin sebebini açıklıyor.

Neyse ki Akdeniz halklarının bildiği renkli cam yapma sanatı tamamen ortadan kaybolmamıştı. Vitray yapımı yeniden canlandı

ve kısa sürede Gotik kiliselerin pencereleri parlak renklerle bezeli, kurşundan uzun çerçeveli camlarla İncil'den hikâyeler anlatmaya başladı.

Böylece, Tanrının bu yeni ve ihtişamlı evi, daha önce yaşanmamış ve ondan sonra da yaşanmayan bir coşkunlukla dinini "yaşayan" bir kalabalıkla doldu. Tanrının evi ve insanın yuvası kabul edilen bu binalar için hiçbir masraftan, hiçbir görkemden kaçınılmıyordu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri işsiz olan heykeltıraşlar duraksaya duraksaya soylu sanatlarına döndüler. Kapılar, sütunlar, payandalar ve kirişler Tanrıyı ve azizleri gösteren oymalarla kaplandı. İşlemeciler de iş başına koşup duvar halıları yapmaya başladılar. Kuyumcular mihrabın gereğince süslenebilmesi için sanatlarını konuşturdular. Uygun araç eksikliği nedeniyle büyük ölçüde kısıtlanan zavallı ressamlar bile ellerinden geleni yaptı.

İşte size bir hikâye.

İlk Hıristiyanlık devrindeki Romalılar, tapınaklarının ve evlerinin duvarlarıyla zeminini renkli cam parçalarından yapılma resimler olan mozaiklerle kaplıyorlardı. Ne var ki, çok zor olan bu sanat, ressama söylemek istediklerinin tamamını söyleme şansı tanımıyordu. Renkli tahta küplerle çeşitli şekiller oluşturmaya çalışan bütün çocuklar bunu gayet iyi bilir. Bu yüzden mozaik sanatı ortaçağ sıralarında öldü. Yalnızca Konstantinapolis'in düşüşünden sonra Rusya'ya sığınan mozaik ressamları Bolşevikler gelip de bütün kilise inşaatlarını durdurana kadar Ortodoks kiliselerinin duvarlarını süslemeye devam ettiler.

Ortaçağ ressamı boyalarını kiliselerin duvarlarına sürülen yaş sıvanın suyuyla karıştırabilirlerdi tabii. Bu ıslak sıva üstüne resim yapma yöntemi (fresk) yüzyıllarca moda olmayı sürdürdü. Bugün bu sanat elyazmalarına minyatür resimler yapmak kadar nadir bulunan bir şey. Modern şehirlerimizdeki yüzlerce sanatçıdan belki birisi bunu başarıyla uygulayabilir. Ancak ortaçağda başka bir yöntem yoktu, sanatçılar da daha iyi bir şey olmadığı için fresk yapıyorlardı. Tabii bu yöntemin belli başlı dezavantajları vardı.

Yaş sıva sık sık duvardan sökülüyor veya rutubet tıpkı bizim duvar kâğıtlarımızın desenlerini bozduğu gibi resimleri bozuyordu. İnsanlar bu sıva zeminden kurtulmak için akıllarına gelen her şeyi denediler. Renkleri şarapla, sirkeyle, balla, yumurtanın yapışkan beyazıyla karıştırmayı denediler ama hiçbiri iyi sonuç vermedi. Bu deneyler bin yıldan fazla devam etti. Elyazmalarının parşömen sayfalarına resim yapma konusunda çok başarılı olan ortaçağ ressamları, boyanın yapışacağı geniş ahşap veya taş alanları kaplama konusunda tatmin edici sonuçlar elde edemiyorlardı.

Sonunda, on beşinci yüzyılın ilk yarısında Hollandalı Jan ve Hubert van Eyck, sorunu çözdü. Ünlü Flaman kardeşler, boyalarını özel hazırlanmış yağlarla karıştırdılar, bu da resim fonu olarak tahta, tuval, taş veya herhangi bir şey kullanmalarına olanak tanıdı.

Gelgelelim, ortaçağın başlangıç yıllarındaki dinsel çılgınlık günleri artık geçmişte kalmıştı. Zengin şehir sakinleri sanat hamiliği konusunda piskoposların yerini alıyordu. Sanat da şaşmaz bir şekilde ekmek parasının peşinde olduğundan, sanatçılar dünyevi işverenlerine hizmet etmeye başlayarak krallar, grandükler ve zengin bankerler için resim yapmaya başladılar. Yağla resim yapılan yeni yöntem çok kısa bir sürede bütün Avrupa'ya yayıldı ve her ülkede portreler ve manzara resimleri kimler için yapılıyorsa onların zevkini yansıtan özel bir resim ekolü gelişti.

Örneğin İspanya'da, Velasquez saray soytarılarının, kraliyet duvar halısı atölyelerindeki dokumacıların, kralla ve saray halkıyla ilgili her türden insanın resimlerini yapıyordu. Oysa Hollanda'da Rembrandt, Frans Hals ve Vermeer, tüccarın evinin avlusunu, genellikle hırpani karısını, sağlıklı ama ukala çocuklarını ve tüccara zenginliğini kazandıran gemileri resmediyorlardı. Öte yandan, Papa'nın hâlâ sanatın en büyük müşterisi olduğu İtalya'da Mikelanj ve Corregio Madonna ve aziz resimleri yapmayı sürdürüyorlardı. Aristokrat sınıfın hem çok zengin hem de çok güçlü olduğu İngiltere ile kralların devletin başı olduğu Fransa'da ise ressamlar hükümet üyesi olan seçkin beyefendilerle, majestelerinin arkadaşı olan güzel hanımefendilerin resimlerini yapıyorlardı.

Eski kilisenin ihmal edilip toplumda yeni bir sınıfın yükselmesiyle resim sanatında ortaya çıkan büyük değişiklik, bütün diğer sanat biçimlerine de yansıdı. Baskı makinesinin icadı, yazarlara kitleler için yazarak ün kazanma şansı verdi. Böylece romancılık ve çizerlik (illüstratörlük) meslekleri doğdu. Ancak yeni kitaplar alacak kadar parası olanlar, akşamları evde oturup tavana bakacak türde insanlar değillerdi. Eğlenmek istiyorlardı. Ortaçağın birkaç halk ozanı, bu eğlence ihtiyacını karşılamak için yeterli değildi. İki bin yıl önceki Yunan şehir devletlerinden bu yana ilk defa olmak üzere profesyonel oyun yazarları sanatlarını icra etme şansı buldular. Ortaçağ tiyatroyu yalnızca kilise kutlamalarının bir parçası olarak biliyordu. On üçüncü ve on dördüncü yüzyılın trajedileri, İsa'nın çektiği acıları anlatıyordu. Dünyevi tiyatro, on altıncı yüzyılda tekrar ortaya çıktı. İlk Avrupalı profesyonel oyun yazarlarının ve oyuncuların toplum içinde pek saygın bir konum işgal etmedikleri doğru. William Shakespeare, trajedileri ve komedileriyle komşularını eğlendiren bir çeşit sirk göstericisi gibi görülüyordu. 1616 yılındaki ölümünün ardından Shakespeare komşularının saygısını kazandı ve oyuncular da polis gözetiminde olmaktan kurtuldular.

William'la aynı çağda yaşayan İspanyol Lope de Vega, inanılmaz biriydi. Dünyevi oyunlarının sayısı en az bin sekizyüz olan Vega'nın dört yüz de dini oyunu vardı ve kendisi çalışmaları Papa'nın onayını kazanan önemli bir kişiydi. Ondan bir yüzyıl sonra Fransız Moliere, Kral XIV. Louis'nin dostu olmaya layık bulundu.

O zamandan beri insanlar üzerindeki etkisini sürekli artıran tiyatro bugün bütün düzenli şehirlerin bir parçası; ve sinema da en ücra köylerimize kadar girdi.

Bir başka sanat dalıysa, hepsinin en popüleri olacaktı. Müzik. Eski sanat biçimlerinin çoğu büyük teknik beceriler gerektiriyordu. Beceriksiz elimizin beynimizin komutlarını takip ederek zihnimizdekini tuvalin veya mermerin üstünde yaratabilmesi için uzun yıllar alıştırma yapmak gerekir. Rol yapmayı veya iyi bir roman yazmayı öğrenmek bir ömür sürer. Resim, edebiyat ve heykel dallarındaki eserlerin hangilerinin değerli olduğunu takdir edebilmeleri

için halkın da epey eğitim alması şarttır. Ancak müzik kulağı kesinlikle olmayanlar hariç herkes bir ezgiyi takip edebilir ve hemen hemen herkes de müzikten belli bir zevk alabilir. Ortaçağda az da olsa müzik vardı ama yalnızca kilise müziğiydi. Kutsal ilahiler, son derece katı ritim ve armoni kurallarına bağlıydı. Bunlar kısa sürede tekdüze bir hal aldı. Ayrıca bu ilahileri sokakta veya pazar yerinde söylemek de mümkün değildi.

Rönesans bu durumu değiştirdi. Müzik, insanın hem üzüntülü hem de mutlu günlerinde en iyi dostu olarak eski biçimine döndü.

Mısırlılar, Babilliler ve eski Yahudiler müzik âşığıydı. Değişik müzik aletleriyle orkestralar bile kurmuşlardı. Oysa Yunanlılar bu barbarca yabancı gürültüye burun kıvırıyordu. Onlar Homer'in ve Pindar'ın şiirlerinin okunmasını dinlemeyi tercih ederlerdi. Şiirlere, bütün telli çalgıların en zayıfı olan lirin eşlik etmesine izin verirlerdi, o kadar. Yaygın bir hoşnutsuzlukla karşılaşmak istemeyen herkes orada durmalıydı. Romalılarsa akşam yemeklerinde ve partilerinde orkestra müziği dinlemekten hoşlanırdı. Bugün (çok değiştirilmiş biçimlerde) kullanılan müzik aletlerinin çoğunu onlar bulmuştur. Eski kilise, daha yeni ortadan kaldırılmış kötü pagan dünyasının tınılarını taşıyan bu müziği hor görüyordu. Piskoposlar, bütün cemaatin bir ağızdan söylediği üç-dört şarkıyı ancak hoş görüyordu. Cemaat de bir müzik aletinin rehberliği olmadan fena halde bocaladığı için, kilise sonunda milattan sonra ikinci yüzyılda icat edilmiş olan ve eski pan flütlerle bir çift borunun karışımından oluşan orgun kullanılmasına izin verdi.

Sonra büyük göçler başladı. Romalı müzisyenlerin sonuncuları da ya öldürüldü, ya da şehirden şehre dolaşıp sokaklarda şarkı söyleyerek bugün feribotlarda harp çalanların yaptığı gibi birkaç kuruş isteyen gezgin kemancılar oldular.

Ortaçağın sonlarına doğru şehirlerde daha dünyevi bir uygarlığın canlanmasıyla müzisyenler için yeni bir talep ortaya çıktı. Yalnızca av ve savaşta işaret vermek için kullanılan boru gibi müzik aletleri, dans ve ziyafet salonlarında dinlenebilecek sesler çıkarana

kadar elden geçirildiler. Eski moda gitarı çalmak için at kılı gerilmiş bir yay kullanılıyordu. Ortaçağ sona ermeden bu altı telli çalgı (kökleri Mısır ve Asur'a kadar dayanan telli çalgıların en eskisi) günümüzün dört telli kemanına dönüşmüştü. On sekizinci yüzyılda Stradivarius ve diğer İtalyan keman yapımcıları kemanı kusursuzluğa kavuşturdular.

Gezgin müzisyen

En son olarak da bütün müzik aletlerinin en yaygını olan ve insanlarla birlikte ormanların derinliklerine, Grönland'ın buzullarına kadar giden modern piyano icat edildi. Tuşlu müzik aletlerinin ilki olan orgu çalan kişi, boruları kullanacak birisiyle birlikte çalışmak zorundaydı (bugün bu işi elektrik yapıyor). O nedenle müzisyenler pek çok kilise korosunun öğrencilerini eğitmek için daha kullanışlı ve basit bir alete ihtiyaç duyuyorlardı. Harika on birinci yüzyıl sırasında, şair Petrarka'nın doğum yeri olan Arezzo kentinden Benedikten keşişi Guido, modern müzik notaları sistemini buldu. Müziğe popüler bir ilginin olduğu o yüzyılın başlarında, hem tuşlu hem de telli ilk müzik aleti yapıldı. Herhalde sesi bütün oyuncak dükkânlarında bulabileceğiniz şu minicik çocuk piyanolarının sesi kadar çın çın ötüyordu. Hokkabazlar ve üçkâğıtçılarla aynı sınıfa konan ortaçağ müzisyenlerinin 1288 yılında ilk ayrı müzisyenler loncasını kurduğu Viyana'da, tek telli küçük alet, bizim modern Steinwey piyanomuzun doğrudan atası sayılabilecek bir biçime

dönüştürüldü. Tuşları, yani "klavyesi" nedeniyle o günlerde genellikle klavsen olarak adlandırılan bu alet Avusturya'dan İtalya'ya gitti ve orada Venedikli Giovanni Spinetti tarafından kusursuzlaştırıldıktan sonra mucidinin adına ithafen "spinet" yani çembalo olarak anılmaya başladı. Sonunda on sekizinci yüzyılda, 1709-1720 yılları arasında Bartolomeo Christofori müzisyenin hem yüksek sesle hem de yumuşak bir biçimde çalmasına izin veren bir alet yaptı. İtalyanca söylemek gerekirse, "piano" ve "forte" çalınabilen bu alet, bazı değişikliklerle bizim kullandığımız "piyanoforte" yani "piyano" haline geldi.

İlk defa olmak üzere dünyanın birkaç yıl içinde kullanımında ustalığa erişilebilecek, harplar ve kemanlar gibi durmadan akort edilmesi gerekmeyen ve kulaklara ortaçağın tuba, klarnet, trombon ve obualarından çok daha hoş gelen bir müzik aleti vardı artık. Tıpkı gramofonun milyonlarca modern insana müziğe duydukları ilk aşkı tattırması gibi, ilk piyano da müzik bilgisini çok daha geniş kitlelere taşıdı. Müzik, iyi yetiştirilen bütün kadın ve erkeklerin eğitiminin bir parçası haline geldi. Prensler ve zengin tüccarlar özel orkestralar tuttular. Müzisyenler gezgin hokkabazlar olmaktan çıkıp, toplumun değerli birer üyesi haline geldiler. Tiyatro gösterilerine müzik eklendi ve bu uygulamadan da opera sanatı doğdu. Başlangıçta, opera topluluklarının masraflarını ancak çok zengin birkaç prens karşılayabiliyordu ama bu eğlence türünden alınan zevk yaygınlaştıkça şehirlerin birçoğunda tiyatro salonları inşa edildi. Bu salonlarda önce İtalyan, daha sonra da Alman operaları sunulmaya başlandı. Bu kadar güzel bir şeyin ruha zarar verip vermeyeceği konusunda hâlâ şüphe duyan birkaç katı görüşlü Hıristiyan haricinde bütün halk da bu gösterilerden büyük zevk alıyordu.

On sekizinci yüzyılın ortalarında Avrupa'nın müzikal hayatı hızını almıştı. Sonra herkesten daha üstün olan birisi çıktı ortaya. Leipzig'deki Thomas Kilise okulundan orgcu Johann Sebastian Bach. Bach, bilinen her müzik aleti için yaptığı bestelerle, komik şarkılardan popüler dans müziklerine, kutsal ilahilerin ve orator-

yoların en ağırbaşlısına varana kadar bütün eserleriyle çağdaş müziğin temellerini attı. 1750 yılındaki ölümünün ardından yerine Mozart geçti ve o da armoni ve ritimden dokunmuş ipek kumaşlara benzeyen saf müzikal güzellikler yarattı. Onların ardından bize modern orkestrayı kazandıran Ludwig van Beethoven geldi. Çok talihsiz bir müzisyendi çünkü fakirlik yılları sırasında geçirdiği bir hastalık nedeniyle sağır olduğundan en büyük eserlerini kendisi hiç dinleyememişti.

Beethoven, Fransız devrimi döneminde yaşamıştı. Yeni ve zafer dolu günlerin geleceği umuduyla dolu olarak, senfonilerinden birini Napolyon'a ithaf etmişti. Ancak sonra bundan pişmanlık duymasına neden olan olaylara tanık oldu. 1827 yılında öldüğünde Napolyon yoktu, Fransız devrimi bitmişti ama buharlı motor gelmiş ve dünyayı Üçüncü Senfoni'nin düşleriyle hiçbir benzerliği olmayan gürültülerle doldurmaya başlamıştı.

Buhar, demir, kömür ve büyük fabrikalardan oluşan yeni düzende sanat, resim, heykel, şiir ve müziğe pek yer bulunmuyordu. Sanatın eski koruyucuları kilise, prensler ve ortaçağ ile on yedinci ve on sekizinci yüzyılın tüccarları yoktu artık. Yeni endüstriyel dünyanın önderlerinin işleri başlarından aşkındı ve çizimlerle, sonatlarla ve fildişi oymalarla ilgilenebilecek kadar eğitimli değillerdi. Bu eserleri yaratan ve içinde yaşadıkları topluma pratik açıdan bir faydaları olmayan insanlarla hiç ilgilenmiyorlardı. Fabrikalardaki işçilerse köylü atalarının sevdiği flüt ve kemana karşı bütün ilgilerini ve zevklerini yitirene kadar motor uğultusu dinliyordu. Sanat, yeni sanayi çağının üvey evladı haline geldi ve yaşamla ikisi birbirlerinden tamamen ayrıldılar. Geride kalan resimler, müzelerde yavaş yavaş ölmeye terk edildi. Müzik de onu evlerden çıkarıp konser salonlarına kapatan birkaç "virtüözün" tekeline girdi.

Bugün yavaş yavaş da olsa sanat kendine geliyor. İnsanlar Rembrandt'ın, Beethoven'in ve Rodin'in kendi ırklarının gerçek peygamberleri ve önderleri olduğunu anlamaya, sanatsız bir dünyanın kahkahasız bir anaokuluna benzediğini kavramaya başlıyorlar.

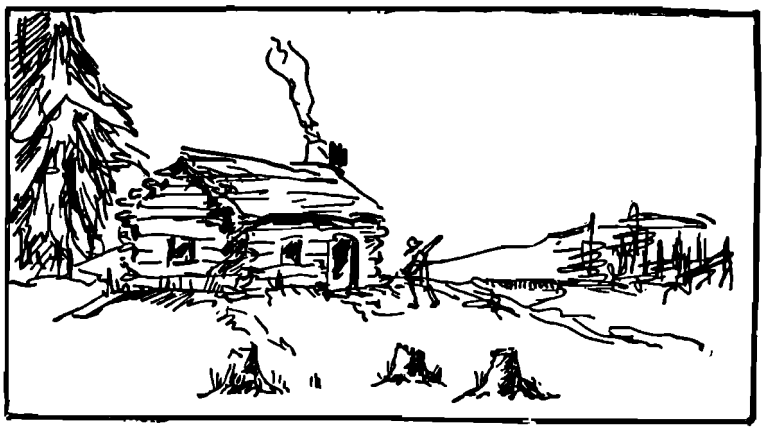
62
Sömürgeci Yayılma ve Savaş

Size son elli yıl hakkında bol bol siyasi bilgi vermesi gerekirken birkaç açıklama ve birkaç da özürden oluşan bir bölüm

Dünyanın tarihini anlatan bir kitap yazmanın ne kadar zor olduğunu bilseydim, bu görevi hiç üstlenmezdim. Altı yıl boyunca bir kütüphanenin tozlu rafları arasında kendini kaybedecek iradeye sahip herkes dünyanın her köşesinde her yüzyılda olan bütün olayları anlatan muazzam kalınlıkta bir cilt yazabilir. Oysa elinizdeki kitabın amacı bu değildi. Yayımcılar bir ritmi olan, yürümektense dörtnala koşan bir tarih hikâyesi istiyorlardı. Neredeyse bitirmek üzereyim artık ve şimdi fark ediyorum ki, bazı bölümler gerçekten dörtnala koşarken, bazıları da uzun süre önce unutulup gitmiş çağların kasvetli tozu toprağı arasında paytak paytak yürüyor. Bazı bölümler hiç ilerlemezken, diğerleri hareket ve romantizm dolu bir titreşime bulanmış durumda. Bu durum hoşuma gitmedi, ben de bütün taslağı kaldırıp atarak her şeye baştan başlamayı önerdim. Ne yazık ki yayımcılar bu teklifi kabul etmedi.

Sorunlarıma başka bir çözüm yolu olarak, daktilo edilmiş sayfalarımı yardımsever birkaç arkadaşıma götürdüm ve yazdıklarımı okuyarak bana tavsiyelerde bulunmalarını istedim onlardan. Bayağı moral bozucu bir deneyim oldu bu. Herkesin kendi önyargıları, sevdiği ve tercih ettiği şeyler vardı. Hepsi de neden, nerede sorularını soruyor ve nasıl olup da en sevdikleri ulustan, en sevdikleri liderden, hatta en sevdikleri suçludan bahsetmediğimi öğrenmek istiyorlardı. Kimilerine göre Napolyon ve Cengiz Han, onurlandırılması gereken insanlardı. Onlara Napolyon'a adil davranmak için gerçekten çok çaba harcadığımı ama imparatorun benim gözümde George Washington, Gustavus Wasa, Augustus, Hammurabi ve Lincoln gibi kişilere göre daha aşağıda bir yerlerde olduğunu

söyledim. Üstelik bu saydıklarımın hepsi de yer darlığından ötürü kitapta ancak birkaç paragrafta konu edilmişlerdi. Cengiz Han'a gelince, onun ancak toplu katliam konusunda üstün yetenekli olduğunu kabul ediyorum, kendisinin reklamını elimden geldiğince az yapmakta da kararlıyım.

Öncü

Bir sonraki eleştirmen, "Bunların hepsi iyi hoş," dedi. "Peki ya Püritenler? Onların Plymouth'a gelişlerinin üç yüzüncü yılını kutluyoruz. Püritenlere daha fazla yer ayırmalısın." Ona, Amerika tarihi konusunda bir kitap yazıyor olsaydım Püritenlerin ilk on iki bölümün yarısını alacaklarını söyledim. Ne var ki, bu bir insanlık tarihi kitabıydı ve Plymouth Kayalığı'ndaki meselenin de uzaklara kadar ulaşan uluslararası bir etki yaratması yüzyıllar sürmüştü. Amerika Birleşik Devletleri, bir değil on üç koloni tarafından kurulmuştu ve tarihimizin ilk yirmi yılının en önemli liderleri Massachusetts'den değil Virginia, Pennsylvania ve Nevis Adası'ndandı. Bu yüzden Püritenler tek bir sayfa ve bir de özel haritayla yetinmek zorundaydılar.

Ondan sonra tarih öncesi uzmanı geldi. Tyrannosaurus adına, nasıl olur da bundan on bin yıl önce üstün bir uygarlık seviyesi-

ne ulaşmış muhteşem Cro-Magnon insanları ırkına daha fazla yer ayırmazdım?

Gerçekten de öyle. Neden yapmadım peki? Bunun sebebi basit. Eski ırkların kusursuzluğu konusunda çok tanınmış bazı antropologlarımızla aynı fikirde değilim. Rousseau ve on sekizinci yüzyıl filozofları, zamanın başlangıcında kusursuz bir mutluluk içinde yaşayan bir "soylu vahşi" yarattılar. Modern bilim insanları dedelerimizin yürekten bağlı olduğu bu "soylu vahşi" fikrini ortadan kaldırıp, yerine otuz beş bin yıl önce cahil, kültürsüz ve acımasız Neandertal ırkına ve diğer Cermen komşularına boyun eğmiş olan Fransa vadilerinin "muhteşem vahşisini" getirdiler. Cro-Magnonların çizmiş olduğu fil resimlerini, yonttuğu heykelleri gösterip, onlara büyük bir ihtişam yüklediler.

Haksız olduklarını iddia etmeye çalışmıyorum. Söylemek istediğim, o dönem hakkındaki bilgilerimizin, Batı Avrupa toplumunun tarihini ne kadar alçakgönüllü de olsa herhangi bir doğruluk derecesiyle baştan yazamayacak kadar az olduğu. Ben de yanlış olabilecek bilgiler vermektense, o konuda bilgi vermemeyi tercih ederim.

Tabii bir de beni doğrudan adil olmamakla suçlayan eleştiriler vardı. Hollanda, İzlanda ve İsviçre gibi ülkelerde gezinip durmuş ama İrlanda, Bulgaristan ve Siyam gibi ülkelere hiç uğramamıştım. Onlara hiçbir yerde gezinip durmadığımı söyledim. O ülkeler koşulların zorlamasıyla sürekli olayların içinde olduklarından, dışarıda bırakılamazlardı. Ne demek istediğimi daha iyi anlatabilmek için, bu tarih kitabında aktif üyeliğin koşullarını açıklamaya çalışayım.

Aslında tek bir kural var. "Söz konusu ülke veya kişi veya sorun, olmadığı takdirde bütün insanlık tarihini değiştirecek yeni bir fikir üretti mi veya böyle bir eylemde bulundu mu?" Kişisel zevke yönelik bir soru değil bu. Sakin, neredeyse matematiksel bir yargı. Tarihte hiçbir ırk Moğollar kadar renkli bir rol oynamadı ve kazanım sağlama ve entelektüel gelişim açısından insanlığa onlar kadar az katkıda bulunmadı.

Hayatı son derece ilginç olaylarla dolu olan Asurlu Tiglat-Pileser, bizim gözümüzden bakıldığında hiç yaşamamış da olabilirdi. Aynı şekilde, Hollanda tarihinin ilginç olma sebebi de Ruyter denizcilerinin bir zamanlar Thames Nehri'nde balık avlamaya gitmiş olmaları değil, Kuzey Denizi kıyısındaki bu küçük çamurlu şeridin hiç rağbet görmeyen her türlü konuda her türlü acayip fikri üreten tuhaf insanlara hoşgörülü bir sığınak sağlamasıydı.

Atina'nın veya Floransa'nın nüfusunun, görkemlerinin doruğunda oldukları günlerde bile Kansas'ın bugünkü nüfusunun onda biri kadar olduğu doğrudur. Ancak Akdeniz'in bu iki küçük şehri olmasaydı günümüzdeki uygarlık çok daha farklı olurdu. Wyandotte'nin iyi sakinlerinden içtenlikle özür dileyerek belirtmem gerekir ki, aynı şeyi Missouri Nehri kıyısındaki bu işlek kent için söylemek mümkün değildir.

Madem çok samimi davranıyorum, bir şeyi daha dile getirmeme izin verin.

Doktora gitmeden önce, doktorun cerrah mı, pratisyen mi, alternatif tıpçı mı, şifacı mı olduğunu öğreniriz çünkü onun şikâyetimizi hangi açıdan ele alacağını bilmek isteriz. Tarihçimizi seçerken de aynı şekilde dikkatli olmalıyız, oysa biz, "Aman canım, tarih tarihtir işte" diye düşünüp meselenin peşini bırakıyoruz. Oysa İskoçya'nın ormanlık bölgelerinden birinde katı Presbiteryen bir ailede yetişmiş bir yazar meselelere, çocukluğunda bütün bilinen kötülüklerin düşmanı Robert Ingersoll'un parlak konuşmalarını dinlemeye götürülmüş komşusundan çok daha farklı bakacaktır. Zamanla ikisi de ilk eğitimlerini unutabilir, bir daha kiliseye veya üniversite amfisine adım bile atmayabilir ama etkilenmeye açık oldukları yıllarda öğrendikleri şeyler onlarla kalacak ve yazdıkları, söyledikleri ve yaptıkları şeylere kaçınılmaz bir biçimde yansıyacaktır.

Bu kitabın önsözünde, hatasız bir rehber olmadığımı size belirtmiştim. Şimdi sona yaklaşırken, bu uyarıyı tekrarlamak istiyorum. Ben, Darwin'in ve diğer on dokuzuncu yüzyıl öncülerinin keşiflerini takip eden eski moda özgürlükçü bir ortamda doğdum

ve eğitildim. Çocukken vaktimin çoğunu on altıncı yüzyılın büyük deneme ustası Montaigne'in kitaplarını toplayan amcamla geçirirdim. Rotterdam'da doğduğum ve eğitimimi Gouda kentinde aldığım için, durmadan Erasmus'la karşılaştım. Nedendir bilinmez, hoşgörünün bu büyük taraftarı, benim hoşgörüsüz sayılabilecek kişiliğimi ele geçirdi. Daha sonra Anatole France'ı keşfettim. İngilizce ile ilk deneyimimse Thackeray'ın Henry Esmond hikâyesi ile tesadüfen karşılaşmam sayesinde oldu. O öykü üzerimde bütün diğer İngilizce kitaplardan daha büyük bir etki bırakmıştır.

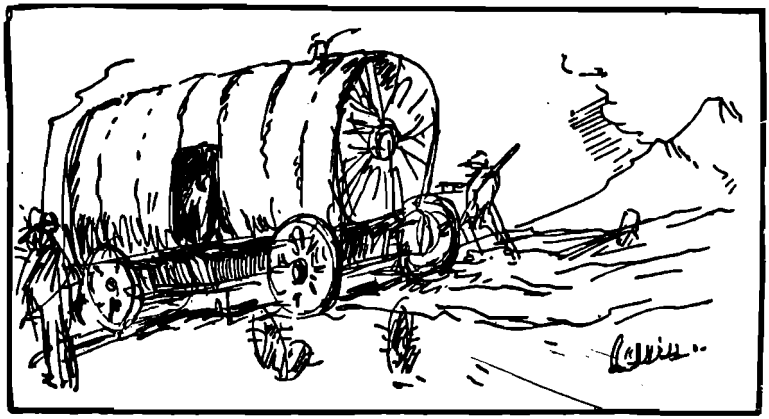
Güzel bir orta batı şehrinde doğmuş olsaydım, çocukken dinlediğim ilahilere karşı büyük ihtimalle bir sevgi beslerdim. Oysa benim müzikle ilgili ilk anım, annemin beni bir Bach füg dinlemeye götürdüğü öğleden sonradan kalma. O büyük Protestan ustanın matematiksel kusursuzluğu beni o kadar etkiledi ki, ayinlerimizde söylenen alışıldık ilahileri yoğun bir acı hissetmeden dinleyemiyorum.

İtalya'da doğmuş ve mutlu Arno Vadisi'nin güneşinde ısınmış olsaydım, şu anda hiç ilgimi çekmeyen güneş dolu, renkli resimlerden hoşlanabilirdim. Oysa ilk sanatsal izlenimlerimi yağmurdan sırılsıklam topraklara ender olarak ve neredeyse acımasızca vuran güneşin her şeyi karanlık ve aydınlığın çılgınca kontrastına savurduğu bir ülkede edindim. Bu birkaç gerçeği özellikle yazıyorum ki, bu tarih kitabını yazan kişinin eğilimlerini bilip, bakış açısını anlayabilesiniz.

Bu kısa ama gerekli sapmadan sonra geçtiğimiz elli yılın tarihine geri dönüyoruz. O dönemde çok şey oldu ama bunların pek azı büyük önem taşıyordu. Büyük güçlerin çoğu yalnızca siyasal örgütler olmayı bırakıp geniş çaplı ticari kurumlara dönüştüler. Demiryolları inşa ettiler. Dünyanın dört bir yanına ulaşan buharlı gemi hatları kurup bunları ekonomik olarak desteklediler. Değişik yerlerdeki topraklarını telgraf hatlarıyla birbirlerine bağladılar ve başka kıtalardaki topraklarını düzenli bir şekilde genişlettiler.

Afrika ve Asya'daki müsait her bölgeye, rakip güçlerden biri tarafından el kondu. Fransa, Cezayir, Madagaskar, Annam ve Tonin'de toprakları olan bir sömürgeci güç haline geldi. Almanya Güneybatı ve Doğu Afrika'daki topraklarda hak iddia etti, batı Afrika sahilindeki Kamerun'da, Yeni Gine'de ve Pasifik okyanusundaki pek çok adada yerleşim bölgeleri kurdu. Birkaç misyonerin öldürülmesini bahane ederek Çin'deki Sarı Deniz'de bulunan Jiaozhou Limanı'na el koydu. İtalya şansını Habeşistan'da denedi, Negus'un askerleri karşısında korkunç bir yenilgiye uğrayınca Kuzey Afrika'da bulunan Trablusgarp'taki Türk topraklarını işgal ederek teselli buldu. Sibirya'nın tamamını işgal etmiş olan Rusya Port Arthur'u Çinlilerin elinden aldı. 1895'teki savaşta Çin'i yenmiş olan Japonya, Formosa Adası'nı işgal etti ve 1905'ten itibaren bütün Kore Cumhuriyeti üstünde hak iddia etmeye başladı. Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük sömürge imparatorluğu olan İngiltere, Mısır'ı "koruma" işine soyundu. Bu görevi son derece verimli bir biçimde yerine getirdi ve 1868 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasından beri yabancı işgali tehdidi altında olan bu çok ihmal edilmiş ülkeye büyük kazançlar sağladı. İngiltere bunu takip eden otuz yıl içinde dünyanın değişik bölgelerinde sömürge savaşlarına girdi ve üç yıl boyunca süren korkunç bir savaştan sonra 1902 yılında bağımsız Boer halkı cumhuriyetleri Transvaal ve Orange Bağımsız Devleti'ni fethetti. Bu arada Cecil Rhodes'i de büyük bir Afrika Devleti'nin temellerini atma konusunda cesaretlendirdi. Ümit Burnu'ndan neredeyse Nil Nehri'nin ağzına kadar uzanan bu devlet, Avrupalı bir sahibi olmayan adaları ve toprakları da sadakatle himayesine aldı.

Belçika'nın akıllı kralı Leopold, Henry Stanley'in keşiflerini 1885 yılında Kongo Bağımsız Devleti'ni kurmak için kullandı. Bu devasa tropik imparatorluk önceden "mutlak monarşi" ile yönetiliyordu ama yıllar süren skandal denecek kadar kötü idare sonunda, 1908 yılında Belçikalılar tarafından sömürgeleştirildi ve yozlaşmış majestelerinin kendisi fildişi ve kauçuğunu aldığı sürece yerli halka ne olduğuna hiç aldırış etmediği korkunç hükümdarlığa son verildi.

Batının fethi

Amerika Birleşik Devletleri'nin toprağı çok fazla olduğu için daha fazlasını istemiyordu. Ancak batı yarımküredeki son İspanyol topraklarından olan Küba'daki kötü yönetim, Washington'u harekete geçmeye zorladı. Kısa ve görece olaysız bir savaşın ardından İspanyollar Küba'dan, Porto Riko'dan ve Filipinler'den çıkarıldı, bunların son ikisi de daha sonra Amerika sömürgesi haline geldi.

Dünyanın bu ekonomik gelişmesi son derece normaldi. İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'da sayıları sürekli artan fabrikalar gitgide daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyuyorlardı, aynı şekilde büyüyen Avrupalı işçi nüfusu da daha fazla gıda gereksinimi içindeydi. Her yerde daha fazla sayıda ve daha zengin pazarlar, ulaşılması daha kolay kömür madenleri, kauçuk tarlaları, petrol kuyuları, daha fazla miktarda buğday ve tahıl aranıyordu.

Avrupa kıtasındaki tamamen siyasi olaylar, Victoria Gölü'nde buharlı gemi hatları için planlar yapan veya Şantung'un iç bölgelerine demiryolu hattı çekmekte olan insanların gözünde hiç önemli değildi. Pek çok Avrupa sorununun hâlâ çözülmeyi beklediğini biliyorlardı ama bununla ilgilenmediler ve sırf kayıtsızlıkları ve dikkatsizlikleri yüzünden arkalarından gelenlere nefret ve sefaletten oluşan korkunç bir miras bıraktılar. Avrupa'nın güneydoğu köşesi,

kim bilir kaç yüzyıldır sürekli ayaklanmalara ve kan dökülmesine sahne oluyordu. 1870'li yıllarda Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Romanya, Türklerden bağımsızlıklarını kazanmak için bir kez daha çabalıyorlardı. Türkler de (batılı güçlerin çoğunun yardımıyla) buna engel olmaya uğraşıyorlardı.

1876'da Bulgaristan'da gerçekten çok korkunç bir kıyım döneminin ardından Rusların sabrı taştı. Rus hükümeti, tıpkı Başkan McKinley'in Küba'ya gidip Havana'daki General Weyler'in idam mangalarını durdurmak zorunda kalması gibi, müdahale etmeye zorlandı. 1877 yılının Nisan ayında Rus orduları Tuna nehrini geçti, Şipka Geçidi'ne saldırdı ve Plevne'yi ele geçirdikten sonra güneye doğru yürüyüp İstanbul kapılarına dayandı. Türkiye İngiltere'den yardım istedi. Hükümetlerinin padişahın tarafını tutmasını pek çok İngiliz kınasa da, Kraliçe Viktorya'yı Hindistan İmparatoriçesi yapmış olan ve renkli Türkleri severken, sınırları içindeki Yahudilere çok acımasız davranan Ruslardan nefret eden Disraeli, müdahale etmeye karar verdi. Rusya 1878 yılında Ayastefanos Anlaşması'nı imzalamaya zorlandı. Balkan sorunu da aynı yılın Haziran ve Temmuz aylarında Berlin'de toplanan bir kongreye bırakıldı.

Bu ünlü konferans, tamamen Disraeli'nin hâkimiyeti altında geçti. Bismarck bile bu kıvırcık saçları iyice yağlanmış, alaycı bir mizah anlayışına sahip ve iltifat etme konusunda olağanüstü yetenekli, kibirli ve akıllı yaşlı adamdan korkuyordu. İngiliz başbakanı Berlin'de arkadaşı Türklerin kaderini dikkatle takip etti. Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız krallıklar olarak tanındılar. Bulgaristan eyaletine Çar II. Aleksandr'ın yeğenlerinden biri olan Battenberg Prensi Aleksandr yönetiminde yarı bağımsız bir statü verildi. Ancak bu ülkelerin hiçbirine güçlerini ve kaynaklarını İngiltere padişahın başına gelecekler konusunda bu kadar endişeli olmasaydı yapabilecekleri ölçüde geliştirme fırsatı tanınmadı. Padişahın toprakları, Rusya'dan gelebilecek başka saldırılara karşı Britanya İmparatorluğu'nun güvenlik kalesiydi.

Kongre işleri daha da kötüye götürecek bir biçimde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i Habsburg topraklarının bir parçası olarak yönetmek üzere Türklerin elinden almasına izin verdi. Avusturyalıların bunu kusursuz bir biçimde başardığı doğrudur. İhmal edilmiş eyaletler, İngiliz sömürgelerinin en iyileri kadar iyi yönetildi. Bu da çok önemli bir şeydir. Ancak eski günlerde Stefan Dusan'ın büyük Sırp İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu topraklarda yaşayan pek çok Sırp vardı. Dusan, on dördüncü yüzyılın başlarında Avrupa'yı Türk istilasına karşı korumuş ve imparatorluğun başkenti Üsküp, Kolomb batıdaki yeni toprakları keşfetmeden önce yüz elli yıl boyunca bir uygarlık merkezi olmuştu. Sırplar eski görkemli günlerini unutmamışlardı. Kim unutabilir ki? Her türlü geleneksel hakka göre kendilerine ait olduğunu düşündükleri iki eyalette Avusturyalıları görmekten nefret ediyorlardı.

Avusturya tahtının veliahdı Arşidük Ferdinand, 28 Haziran 1914 tarihinde Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da öldürüldü. Suikastçı, tamamen vatansever duygularla hareket etmiş olan Sırp bir öğrenciydi.

Ancak Büyük Dünya Savaşı'nın doğrudan sebebi olsa da kesinlikle tek sebebi olmayan bu korkunç olayın suçlusu, ne yarı deli Sırp delikanlı ne de onun Avusturyalı kurbanıydı. Meselenin kökü, ünlü Berlin konferansına dek uzanıyordu. Orada maddi bir uygarlık kurmakla çok meşgul olan Avrupa, yaşlı Balkan yarımadasının karanlık bir köşesinde unutulup gitmiş bir ırkın hayallerine ve arzularına dikkat bile etmemişti.

63
Yeni Bir Dünya

Aslında yeni ve daha güzel bir dünya için verilen mücadele olan büyük savaş

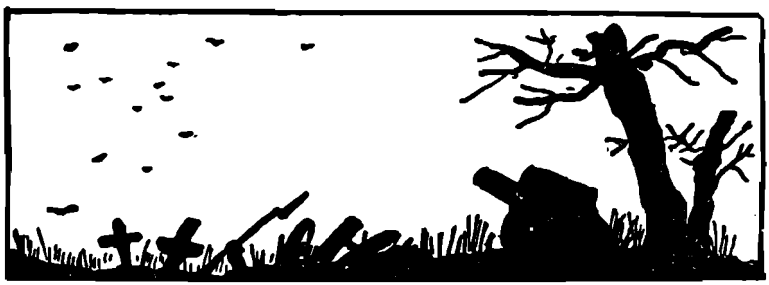
Condorcet Markisi, Fransız devriminin patlak vermesine sebep olan coşkulu ve dürüst küçük gruptaki en soylu karakterlerden biriydi. Hayatını yoksulların ve talihsizlerin davasına adamıştı. Ünlü "Ansiklopedi"nin yazımında d'Alembert ve Diderot'nun yardımcılarından biriydi. Devrimin ilk yıllarında meclisin ılımlı kanadının liderliğini yapmıştı.

Kralın ihaneti ve saray hizipleri radikallere hükümeti ele geçirip karşıtlarını öldürme fırsatı verince, hoşgörüsü, merhameti ve şaşmaz sağduyusu, Condorcet'i şüpheli durumuna düşürdü. Marki kanun kaçağı ilan edildi. O zaman kanun kaçakları bütün gerçek vatanseverlerin merhametine kalmış durumdaydı. Dostları kendilerini tehlikeye atmak pahasına onu saklamayı önerdiler ama Condorcet onların fedakârlığını kabul etmeyerek kaçtı. Güvende olabileceğini düşündüğü evine ulaşmaya çalışıyordu. Yaralı durumda ve kan kaybederek açık havada üç gece geçirdikten sonra bir hana sığınıp biraz yiyecek istedi. Kuşkulanan köylüler onun üstünü aradılar ve cebinde Latin şair Horace'in bir kitabını buldular. Bu, esirlerinin soylu kandan olduğunun deliliydi ve böyle bir insanın eğitimli herkesin devrim devletinin düşmanı kabul edildiği bir sırada ıssız köy yollarında işi olamazdı. Condorcet'i bağlayıp ağzını tıkayarak köy hapishanesine attılar. Sabah askerler Marki'yi idam edilmek üzere Paris'e götürmek için geldiklerinde, onun ölmüş olduğunu gördüler.

Her şeyini verip karşılığında hiçbir şey kazanmamış olan bu adamın insan hakkında umutsuzluğa kapılmak için her türlü sebebi vardı. Oysa kaleminden dökülen kelimeler, bugün de o zaman olduğu kadar geçerli. O sözleri, faydalanmanız için buraya alıyo-

rum: "Doğa umutlarımıza sınır koymamıştır. Artık zincirlerinden kurtulmuş, doğruluğun, erdemin ve mutluluğun yolunda emin adımlarla yürüyen insanlığın resmi filozofa dünyayı hâlâ etkileyen yanlışlıklar, suçlar ve haksızlıklar konusunda teselli bulabileceği bir manzara sağlıyor."

Dünya, Fransız devriminin yanında küçücük bir olay gibi kaldığı büyük bir acı döneminden geçti. Bunun şoku öyle büyük oldu ki, milyonlarca gencin gözündeki son umut kıvılcımı da öldü. Bir ilerleme marşı söylüyorlardı. Barış için ettikleri duaları dört yıl devam eden bir katliam takip etti. "Değer mi" diye soruyorlar. "En eski mağara adamlarının seviyesinin ötesine geçememiş yaratıklar uğruna çalışmaya, onlara köle olmaya değer mi?"

Savaş

Bu sorunun tek bir cevabı var.

Evet!

Dünya savaşı korkunç bir felaketti ama her şeyin sonu değildi. Tam aksine, yeni bir günün başlangıcıydı.

Yunanistan'ın, Roma'nın veya ortaçağın tarihini yazmak kolay. Çoktan unutulup gitmiş o sahnede rollerini oynayan oyuncuların hepsi öldüler. Artık onları sakin kafayla eleştirebiliriz. Onların çabalarını alkışlayan seyirciler dağılıp gitti. Söylediklerimizin onları kırmasına imkân yok.

Ne var ki, içinde bulunduğumuz çağda geçen olayları aslına uygun, gerçekçi bir biçimde ifade edebilmek çok zor. Hayatta bir-

likte yolculuk ettiğimiz insanların zihnini dolduran sorunlar bizimkilerle aynı. Ya çok canımızı yakıyor ya da bizi fazlasıyla mutlu ediyorlar, öyle ki onları tarih kitabı yazarken gerekli olan tarafsızlıkla ele alıp propaganda borularını çalmadan tanımlamak güç. Yine de, daha iyi bir gelecek konusunda şaşmaz bir inanca sahip olan zavallı Condorcet ile neden aynı fikirde olduğumu size açıklamaya çalışacağım.

Sizi daha önce de insanın hikâyesini eski dünya, ortaçağ, Rönesans ve Reform ve son olarak da modern dünya şeklinde dört kısma bölen dönemsel tarihçiliğin yarattığı yanlış izlenim konusunda uyarmıştım. Bunların en tehlikelisi de sonuncusudur. "Modern" kelimesi, biz yirminci yüzyıl insanlarının insanlığın erişebileceği en yüksek noktaya erişmiş olduğu gibi gizli bir yargı taşıyor. Elli yıl önce Gladstone'un önderliğindeki İngilizler, işçilere hükümette işverenlerle eşit bir pay veren ikinci büyük Reform Yasası sayesinde temsili ve demokratik hükümet sorununun sonsuza dek çözüldüğünü sanmışlardı. Disraeli ile muhafazakâr arkadaşları bunun "körlemesine atılmış tehlikeli bir adım" olduğu konusundaki endişelerini belirtince de karşı çıkmışlardı. Davalarının haklılığından emindiler ve ülkelerinin hükümetinin başarısı için bütün toplumsal sınıfların iş birliği yapacağına inanıyorlardı. O zamandan beri pek çok şey oldu. Hâlâ hayatta olan birkaç özgürlükçü, yanılmış olduklarını anlamaya başladılar.

Tarihsel hiçbir sorunun kesin bir cevabı yoktur.

Her kuşak kendi savaşımını vermeye mecburdur, aksi takdirde de tarih öncesinin ağırkanlı yaratıkları gibi yok olur.

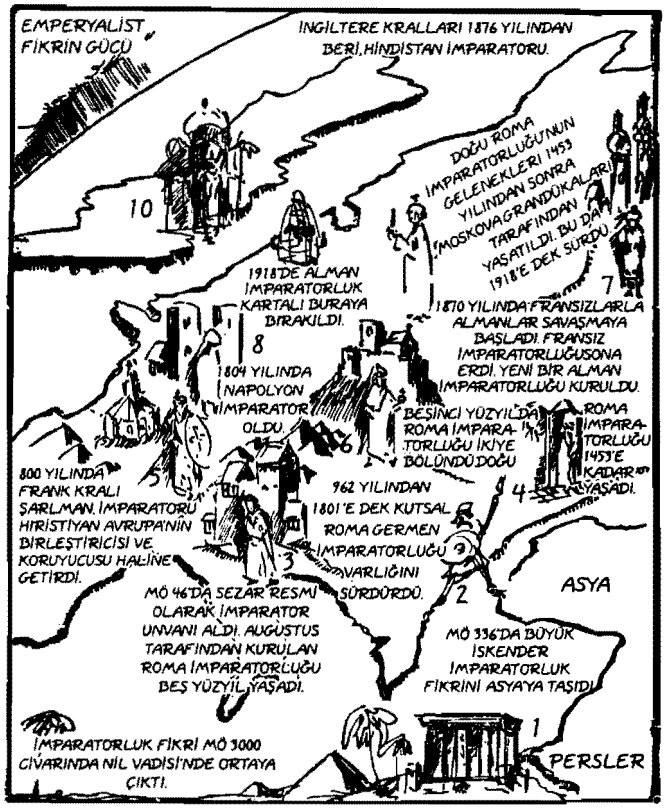
Bu büyük gerçeği anladığınızda, hayata yeni ve çok daha geniş bir açıdan bakacaksınız. Bunu yapınca bir adım daha atın ve 10.000 yılında dünyada sizin yerinize yaşayacak büyük-büyük-büyük torunlarınızın yerinde olduğunuzu hayal etmeye çalışın. Onlar da tarih öğrenecekler. Peki, ama yaptıklarımızın ve düşündüklerimizin kaydını tuttuğumuz bu dört bin yıllık süre hakkında ne düşünecekler? Napolyon onlara Asurlu fatih Tiglat-Pileser'in çağdaşı gibi gelecek. Belki de onu Cengiz Han'la veya Makedon-

yalı İskender'le karıştıracaklar. Daha yeni bitmiş olan Büyük Savaş, Roma ile Kartaca'nın Akdeniz'in hâkimiyeti için yüz yirmi sekiz yıl boyunca savaştıkları o uzun ticari anlaşmazlıkla aynı ışıkta görünecek. On dokuzuncu yüzyılın Balkan meseleleri, Sırbistan'ın, Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın ve Karadağ'ın bağımsızlık mücadeleleri onların gözünde büyük göçlerin yarattığı karışıklığın bir devamı olacak. Alman toplarıyla daha dün yıkılan Reims katedralinin fotoğraflarına, bizim Türklerle Venedikliler arasında iki yüz elli yıl önceki bir savaşta yıkılan Akropolis'in kalıntılarının resmine baktığımız gibi bakacaklar. İnsanlar arasında hâlâ yaygın olan ölüm korkusunu, 1692 gibi geç bir tarihte bile cadıları yakan bir ırk için normal olan çocukça bir batıl inanç olarak değerlendirecekler. O kadar gurur duyduğumuz hastanelerimiz, laboratuvarlarımız ve ameliyathanelerimiz bile onlar için simyacılarla ortaçağ cerrahlarının atölyelerinin biraz gelişmiş hallerinden daha fazlası olmayacak.

Bunun sebebi de çok basit. Biz, modern kadınlar ve modern erkekler aslında modern değiliz. Tam aksine, mağaralarda yaşayanların soyundan gelenlerin kuşağına aitiz. İnsan ırkı, her şeyi sorgulayacak cesareti bulduğunda ve "bilgi ile anlayışı" daha mantıklı ve duyarlı bir toplum oluşturmanın temeli haline getirdiğinde, gerçekten uygarlaşmak için ilk şansını yakaladı. Büyük Savaş, dünyanın "büyüme sancısıydı."

İnsanlar uzun yıllar boyunca savaşa şu veya bu kişinin, şu veya bu olayın sebep olduğunu kanıtlamak için kocaman kitaplar yazacak. Sosyalistler, kapitalistleri ticari kazanç elde etmek için savaş çıkartmakla suçlayarak ciltler dolduracak. Kapitalistler, savaşta kazandıklarından çok daha fazlasını kaybettiklerini, cepheye ilk giden ve ölenler arasında kendi çocuklarının olduğunu söyleyip, her ülkede bankerlerin düşmanlıkları ortadan kaldırmak için nasıl da çabalamış olduğunu ispat etmeye çalışacak. Fransız tarihçiler Şarlman'ın günlerinden başlayıp Hohenzollern hanedanından Willem'in günlerine dek Almanların işledikleri günahların defterlerini karıştıracaklar. Bu iltifata karşılık olarak Alman tarihçiler de yine

Şarlman'ın zamanından başlayarak Cumhurbaşkanı Poincare'e kadar Fransızların yaptıkları dehşetleri sayıp dökecekler. Böylece herkes savaşın çıkmasının suçunun karşı tarafta olduğunu düşünüp rahatlayacak. Bütün ülkelerde ölmüş ama yine de hayatta olan devlet adamları daktilolarının başına koşup, düşmanlıkların üstesinden gelmek için ne kadar çalıştıklarını, kötü kalpli rakiplerinin onları nasıl savaşın içine çektiğini anlatacaklar.

İmparatorluk fikrinin yayılışı

Bundan yüz yıl sonra yaşayacak olan tarihçi, bu özürler ve suçlamalarla ilgilenmeyecek. Savaşın altında yatan sebeplerin gerçek

doğasını anlayacak ve kişisel hırs, kötülük ve açgözlülüğün son patlamayla çok az ilgisi olduğunu bilecek. Bütün acılara sebep olan ilk hata, bilim insanları çelik, demir, kimya ve elektrikten oluşan yeni bir dünya yaratmaya soyunup insan aklının masaldaki kaplumbağadan daha yavaş, herkesin tanıdığı tembel hayvandan daha tembel olduğunu ve küçük bir grup cesur liderin yüz ilâ üç yüzyıl arkasından geldiğini unuttuğu zaman yapılmıştı.

Kuzu postuna bürünmüş olsa da, kurt yine kurttur. Bisiklete binmeyi ve pipo tüttürmeyi öğrenmiş bir köpek hâlâ köpektir. 1921 model bir Rolls Royce kullanan ve on altıncı yüzyıldaki bir tüccarın zihnine sahip bir insan da on altıncı yüzyıl tüccarı zihnine sahip bir insandır.

Bunu ilk bakışta anlayamadıysanız bir kez daha okuyun. Söylediklerim kısa sürede netleşecek ve son altı yıldır olan biten pek çok şeyi açıklayacak.

Ne demek istediğimi anlatmak için başka, daha tanıdık bir örnek vereyim. Sessiz filmlerde, şakalar ve komik sözler genellikle yazılı olarak ekranda gösterilir. Bundan sonraki ilk fırsatta, seyircilere bir bakın. Birkaç kişi, sözcükleri adeta yutar. Satırları bir saniyede okurlar. Diğerlerinin bir kısmı biraz daha yavaştır. Kimilerinin okuması yirmi-otuz saniye kadar sürebilir. Son olarak da, ellerinden geldiğince hiçbir şey okumayanlar gelir. Onlar, daha zeki olanlar bir sonraki yazıyı okumaya başladıkları sırada önceki şakayı ancak kavrarlar. Şimdi size göstereceğim gibi, bu durumun gerçek hayattan farkı yoktur.

Daha önceki bir bölümde, son imparatorun ölümünden sonra Roma imparatorluğunun fikir olarak bin yıl yaşamını sürdürdüğünden bahsetmiştim. Bu durum, pek çok "taklit imparatorluk" kurulmasına sebep oldu. Romalı piskoposlar bu sayede bütün kilisenin başına geçme şansı yakaladılar çünkü onlar Roma'nın dünyadaki üstünlüğünü temsil ediyorlardı. Aslında kimseye zararı dokunmayacak barbar kabile liderleri, "Roma" sihirli sözcüğünün üzerlerinde yarattığı etkiyle hayatlarını suç işleyerek ve savaşarak geçirdiler. Bütün bu insanlar; papalar, imparatorlar ve savaşan

sıradan insanlar sizden benden farklı değildiler ama Roma geleneğinin yaşamsal bir unsur, canlı bir varlık olduğu, baba, oğul ve büyükbaba tarafından açık seçik hatırlandığı bir dünyada yaşıyorlardı. Bu yüzden de bugün on iki taraftar bile bulamayacak bir dava için çarpışıp kendilerini feda ediyorlardı.

Başka bir bölümde de size ilk açık reform faaliyetinin üstünden yüzyıldan fazla bir süre geçtiği sırada çıkan büyük dini savaşları anlatmıştım. Otuz Yıl Savaşları'ndan bahseden bölümü buluşlarla ilgili bölümle karşılaştırırsanız, bu korkunç katliamın ilk kaba saba buhar motorları bazı Fransız, İngiliz ve Alman bilim insanlarının laboratuvarlarında üfleye püfleye çalıştığı sırada gerçekleştiğini göreceksiniz. Oysa dünya bu acayip makinelerle pek ilgilenmedi ve bugün herkesi sıkıntıdan esnetse de öfke yaratmayan büyük ilahi tartışmalar yapmaya devam etti.

İşte böyle. Bundan bin yıl sonra, tarihçi on dokuzuncu yüzyıldan çıkmış Avrupa hakkında aynı sözleri söyleyecek, her taraftaki laboratuvarlar doğayı sakladığı milyonlarca sırdan birkaçını ele vermeye zorlayabildikleri takdirde siyasete zerre kadar önem vermeyen ciddi insanlarla doluyken, halkların nasıl korkunç ulusal mücadelelerle uğraştığını fark edecek.

Sözü nereye getirmeye çalıştığımı yavaş yavaş anlayacaksınız. Mühendis, bilim insanı ve kimyager, tek bir kuşakta Avrupa'yı, Asya'yı ve Amerika'yı kocaman makinelerle, telgrafla, uçan makinelerle ve kömür katranı ürünleriyle doldurdular. Zamanın ve mekânın önemsizleştiği yeni bir dünya yarattılar. Yeni ürünler icat ettiler ve bunları herkesin alabileceği kadar ucuz hale getirdiler. Bunları size daha önce de anlatmıştım ama hepsi bir kez daha söylemeye değecek şeyler.

Aynı zamanda toprak da edinmiş olan fabrika sahiplerinin sayıları durmadan artan fabrikaları çalışır durumda tutabilmek için hammaddeye ve kömüre ihtiyacı vardı. Özellikle de kömüre. Bu arada halk kitleleri hâlâ on altıncı ve on yedinci yüzyıl koşullarına uygun biçimde düşünüyor, devletin siyasal veya hanedana ait bir kurum olduğu konusundaki eski görüşlere sarılıyordu. İşte

bu kaba saba ortaçağ yapısı, birdenbire mekanik ve endüstriyel dünyanın yüksek düzeyde modern sorunlarını çözme işiyle karşı karşıya kaldı. Yüzlerce yıl önce konmuş oyun kurallarına göre, elinden geleni de yaptı. Değişik devletler muazzam ordular, devasa donanmalar kurup bunlar aracılığıyla uzak yerlerde yeni topraklar ele geçirdiler. Nerede bir parça toprak varsa, orada İngilizlere, Fransızlara, Almanlara veya Ruslara ait bir sömürge yükseliyordu. Yerel halk buna karşı çıkacak olursa öldürülüyordu. Çoğunlukla karşı çıkmıyorlar; elmas, kömür, petrol ve altın madenlerine veya kauçuk çiftliklerine burunlarını sokmadıkları takdirde barış içinde yaşayabiliyorlar ve yabancı işgalinden pek çok fayda elde ediyorlardı.

Bazen aynı hammaddenin peşindeki iki devlet, aynı topraklara göz koyuyordu. İşte o zaman savaş çıkıyordu. On beş yıl önce Rusya ile Japonya'nın Çinlilere ait olan çeşitli bölgeleri ele geçirmek için savaştıkları gibi. Ancak böyle çatışmalar istisnaydı. Aslında kimse savaş istemiyordu. Hatta ordularla, savaş gemileriyle ve denizaltılarla savaşmak yirminci yüzyılın başlarına ait insanlara saçma görünmeye başlamıştı. Şiddeti, sınırsız monarşilerin ve her şeye karışan hanedanların çok eskilerde kalmış çağıyla özdeşleştiriyorlardı. Her gün gazetelerde yeni yeni icatların, tıp veya astronomi alanında bir gelişme kaydetmek için kusursuz bir dostlukla bir arada çalışan İngiliz, Amerikalı ve Alman bilim insanlarının haberlerini okuyorlardı. Dünyaları ticaretle, çeşitli işlerle ve fabrikalarla arı kovanı gibi işliyordu. Belli başlı ortak ideallerin peşindeki insanlardan oluşan muazzam kalabalığa ait devletin, bu gelişmelerin birkaç yüzyıl ardında kaldığını aralarından pek azı fark etmişti. Onlar diğerlerini uyarmaya çalıştılar ama diğerlerinin işleri, söylenenlere kulak asmayacak kadar başlarından aşkındı.

Çok fazla mecaz kullandım, bir tanesine daha başvuracağım için özür dilerim. Mısırlıların, Yunanlıların, Romalıların, Venediklilerin ve on yedinci yüzyılın maceraperest tüccarlarının (her zaman yeni ve renkli kalan o eski güvenilir deyimle ifade etmek gerekirse) Devlet Gemisi, iyi işlenmiş ahşap kullanılarak inşa edilmiş sağlam

yapılardı; mürettebatı ve gemiyi iyi tanıyan, atalarının kendilerine miras bıraktığı denizcilik sanatının sınırlarını iyi bilen subaylar tarafından yönetiliyordu.

Derken demir, çelik ve makine çağı geldi. Eski devlet gemisinin önce bir parçası, sonra bir başka parçası değişti. Boyutları büyüdü. Yelkenlerin yerini buhar aldı. Yaşam alanları iyileştirildi ama daha fazla sayıda insan kazan dairesine inmek zorunda bırakıldı. Güvenli ve epeyce de kazançlı bu iş, nedense güvertedeki eski, tehlikeli işleri kadar hoşuna gitmedi insanların. Sonunda, göz açıp kapayıncaya dek, neredeyse hiç kimse farkına varmadan, eski ahşap gemi modern, okyanus aşırı bir gemiye dönüşüverdi. Oysa kaptan da, tayfalar da değişmemişti. Hâlâ yüz yıl önceki yöntemlerle atanıyor veya seçiliyorlardı. On beşinci yüzyıl denizcilerinin işine yaramış bir denizcilik sistemi öğretilmişti onlara. Kamaralarında XIV. Louis ile Büyük Frederick'in zamanından kalma haritalarla işaret flamaları asılıydı. Kısacası, suç kesinlikle onlarda olmamasına rağmen, son derece yetersizdiler.

Uluslararası politika denizi pek geniş değildir. İmparatorluk ve sömürge gemileri birbirlerini yakalayıp geçmeye çalıştıklarında kaza olması kaçınılmazdı. Oldu da zaten. Okyanusun o kısımlarından geçerseniz, enkazı hâlâ görebilirsiniz.

Bu hikâyeden çıkarılacak ders basit. Dünya, yeni liderlere fena halde muhtaç durumda. Kendi öngörülerinin cesaretine sahip, daha yolculuğun yalnızca başında olduğumuzun ve yepyeni bir denizcilik sistemi öğrenmemiz gerektiğini fark edebilecek yeni liderlere.

Bu liderlerin uzun yıllar boyunca çıraklık yapması gerek. Zirveye çıkmak için her türlü engele ve itiraza direnmek zorundalar. Kaptan köşküne ulaştıklarında kıskanç mürettebatın isyanı ölümlerine sebep olabilir. Yine de, günün birinde gemiyi güvenle limana yanaştıracak birisi çıkacak ve o kişi çağların kahramanı olacak.

64
Olması Gerektiği Gibi

"Hayatlarımızdaki sorunları düşündükçe, bize değer biçmeleri ve bizi yargılamaları için Hiciv ve Merhamet'i seçmiş olmamız gerektiğine iyice ikna oluyorum. Tıpkı eski Mısırlıların ölüleri için Tanrıça İsis ve Tanrıça Neftis'e başvurmaları gibi.

Hiciv de, Merhamet de iyi öğütler verir. Birincisi gülümsemesiyle hayatı katlanılır kılar, diğeri de yaşlarıyla onu kutsar.

Çağırdığım hiciv, acımasız bir tanrı değil. Aşkla da, güzellikle de alay etmiyor. Nazik, yumuşak kalpli. Neşesi karşısındakini silahsız bırakıyor. O olmasaydı hor görüp nefret edecek kadar zayıflık gösterebileceğimiz hilebazlara ve ahmaklara gülüp geçmeyi bize öğreten de o."

65
Yedi Yıl Sonra

Versay Barış Anlaşması, süngü zoruyla yazılıp imzalanmıştı. Albay Fuysegur'un bu icadı göğüs göğse çarpışmada ne kadar kullanışlı olursa olsun, bir barış aleti olarak başarılı olması beklenemezdi.

Bu yetmezmiş gibi, bu ölümcül silahı kullananların hepsi yaşlıydı. Genç insanlardan oluşan bir grubun kavgaya tutuşması farklı bir şeydir. Ölümüne çarpışırlar ama içlerindeki öfkeden kurtulduktan sonra, kısa bir süre önce düşman oldukları kişilere büyük bir şahsi garez beslemeden gündelik hayatlarına dönebilirler. Oysa, ruhları bir ömür boyu sürmüş hırsların hayal kırıklığıyla dolu sinekkaydı tıraşlı ak saçlıların çuha kaplı bir masanın etrafına oturup zaferlerinin doruk noktasındayken bütün kanunları ve uluslararası dürüstlük kurallarını ihlal etmiş olan savunmasız hasımları yargılamaya hazırlanması ise bambaşka bir şeydir.

Böyle bir durumda Tanrı bize acısın!

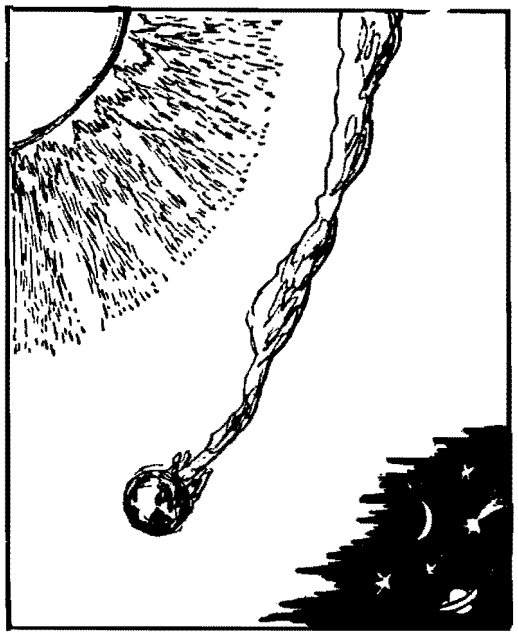
Heyhat! Geçtiğimiz dört yıl içinde ismi sürekli küfürle ağza alınmış olan Tanrı, merhametli elini bu nankör evlatlarına uzatacak havada değildi.

Katliamın sorumlusu kendileriydi. Şimdi anlaşmazlıklarını da ellerinden geldiğince kendileri çözeceklerdi!

"Elimizden gelenin" ne olduğunu o zamandan beri öğrenme şansımız oldu. Son yedi yılın hikâyesi neredeyse kesintisiz olarak acemice rezilliklerden, açgözlülükten, acımasızlıktan ve dar görüşlü bir alçaklıktan ibaret. O kadar tüyleri diken diken eden bir budalalık devri ki, insanlık tarihinin ahmaklıkları arasında tek başına öne çıkıyor; bunun gerçekten de kayda değer olduğunu belirtmem gerekir.

2500 yılında yaşayanların Avrupa uygarlığını mahveden ve insanoğlunun liderliği rolünü hiçbir şeyden haberi olmayan Ameri-

ka halkına veren büyük karışıklığın altında yatan nedenler hakkında neler söyleyeceğini tahmin etmek mümkün değil tabii. Ancak uluslar yüksek oranda kurumsallaşmış şirketler haline geldiğinden beri olanlar ışığında, iki rakip ticari kuruluş arasında bir çeşit patlamanın kesinlikle kaçınılmaz olduğu ve er ya da geç gerçekleşeceği sonucuna varacaklar büyük ihtimalle. Basitçe ifade etmek gerekirse Almanya, Britanya İmparatorluğu'nun zenginliği için dünyanın çeşitli istek ve ihtiyaçları açısından daha fazla gelişmesine izin verilemeyecek derecede büyük bir tehdit haline gelmişti.

Alevler içinde kalmış bir dünya

Mücadelenin içinde yaşamış olan bizler, son on yılın olaylarını gerçek ışıklarıyla görmeyi çok zor buluyoruz ama üstünden yedi yıl geçmişken barış içinde olan komşularımızla arkadaşlarımız arasında fazla kavga gürültüye neden olmadan birkaç kesin denebilecek sonuç çıkarmak mümkün.

Son beş yüz yılın tarihi, "önder güçlerle" onların talihleri yaver gidip ele geçirdikleri bereketli toprakları ellerinden alarak denizler hâkimi konumuna gelmeyi umut edenlerin arasında geçen muazzam mücadeleden ibaret. İspanya, İtalya ve Portekiz'in büyük ticari cumhuriyetlerinin cesetlerine basarak yükselip zafere uzandığında ve üstünde güneşin batmadığı söylenen ünlü imparatorluğu kurduğunda, Hollanda onun zenginliklerini ele geçirmeye çalışmıştı. İki ülkenin büyüklükleri arasındaki fark göz önüne alındığında Hollanda Cumhuriyeti'nin gerçekten kayda değer bir başarı kazandığı söylenebilir. Ancak Hollanda, o günlerde dünyanın en çok ve çabuk kâr vaat eden topraklarını ele geçirir geçirmez Fransa'yla İngiltere sahneye çıkıp yeni elde edilmiş zenginlikleri Hollanda'dan almaya çalıştılar. Bunu başardıktan sonra da bu zenginlikler için birbirleriyle savaştılar. Uzun ve masraflı bir çarpışmanın ardından İngiltere galip geldi ve ondan sonra yüzyıldan fazla bir süreyle dünyaya hükmetti. Rekabete tahammülü yoktu. Yoluna çıkan küçük devletleri ayağının altında eziyordu. Tek başına üstesinden gelemeyeceği kadar büyük olanlar da birdenbire karşılarında dış siyaset konusunda uzman olan İngiliz yöneticilerin sırrına vakıf olduğu o gizemli politik ittifaklardan birini buluyordu.

İyi bilinen ve bütün temel tarih kitaplarında ayrıntılarıyla anlatılan bu ekonomik gelişmelerin ışığında Almanya'nın yöneticilerinin yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında izlemiş olduğu politikalar iyi niyetten biraz uzak görünüyor. Kimileri suçun eski Kayserde olduğunu savunuyorlar. Görüşlerini dikkatle incelemekte fayda var. II. Wilhelm, yetenekleri çok kısıtlı dürüst bir adamdı ve doğuştan kudretli mevkileri hak etmiş olanlarda sık görülen dünyaya çok yükseklerdeki bir noktadan bakıp kısa sürede sıradan insanlarla her türlü bağlantıyı kaybetme şeklindeki kendi kendini kandırma sanrısının bir kurbanıydı. Şu kadarı kesin ki, İngiliz halkının iyi niyetini kazanmak için hiç kimse bu kadar çok çalışmamıştır ve hiçbir yabancı da İngiliz karakterinin gerçek doğasını anlama konusunda bu kadar küçük düşürücü bir başarısızlığa uğramamıştır.

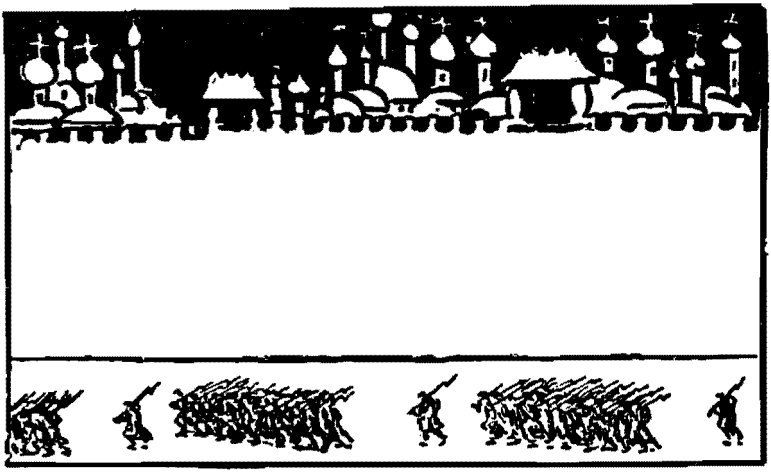
Deniz gücü

Kuzey denizinin öbür tarafındaki o acayip ada, tek bir şey için ve tek bir şeyle yaşar: Ticaret. İngilizlerin ticaret işlerine burnunu sokmayanlar, "dost" değillerse en azından "kabul edilebilir yabancılar" olarak görülürdü. Öte yandan emperyalist hegemonyaya ne kadar küçük de olsa bir tehdit yöneltenler "düşmandı" ve ilk fırsatta yok edilmeleri gerekiyordu. Ve İngilizsever Töton imparatorunun bütün güzel konuşmaları, bütün iyi niyet, dostluk nutukları ve gösterileri sıradan İngilizlerin Almanların en ciddi rakipleri olduğunu, er ya da geç kendi ürettikleri daha ucuz ürünleri uygar ve gelişmemiş dünyanın dört bir yanına satmaya çalışacağını bir an için bile unutmasını sağlayamadı.

Ancak bu meselenin yalnızca bir yönüydü. Çok önemli bir yön ama son savaşın [Birinci Dünya Savaşı'nın] toptan kıyımının tek başına açıklaması olamaz.

Demiryolunun ve telgrafın olmadığı mutlu günlerde, her ülke bir sirk arabasını iten filin ezici kararlılığıyla kendi yolunda ilerleyen

ayrı bir kurumken, bir ticari üstünlük için kapışan iki rakibin kavgası yavaş yavaş gelişir ve eski ekolden kurnaz diplomatlar kavgayı yerel sınırlar dahilinde tutmayı büyük ihtimalle başarırlardı. Ne yazık ki 1914 yılında dünya tek bir büyük uluslararası atölyeden ibaretti. Arjantin'deki bir grevin Berlin'de sıkıcı sonuçlar yaratması kaçınılmazdı. Londra'da belli bazı hammaddelerin fiyatında artış olması, Thames nehri üstünde kurulu büyük şehrin varlığından bile haberdar olmayan binlerce yoksul Çinli işçinin felaketi demek olabilirdi. Üçüncü sınıf bir Alman üniversitesinde adı sanı bilinmeyen bir akademisyenin buluşu, düzinelerce Şili bankasını kapanmaya zorlayabiliyor, Göteborg'daki eski bir ticarethanenin kötü yönetilmesi Avustralya'daki bir sürü küçük kız ve erkeğin üniversiteye gitme şansını elinden alabiliyordu.

İnsan gücü

Elbette bütün uluslar aynı endüstriyel gelişmişlik seviyesinde değildi. Bazıları hâlâ tamamen tarıma dayalıydı, kimileri de neredeyse ortaçağa özgü bir feodalizmden yeni yeni çıkıyordu. Bu, endüstrileşmiş komşularının gözünde istenmeyen müttefikler olmalarına sebep değildi. Tam tersine. Böyle devletler kural olarak neredeyse

sınırsız insan gücüne sahipti. Cephede ölmeye giden asker sayısı konusunda kimse Rus köylülerinin eline su dökemezdi.

Bütün bu farklı ve birbiriyle çelişen çıkarlar nasıl bir araya gelip devasa bir ülkeler topluluğu olduğu ve neden dört yıl boyunca ortak bir savaş yürütme konusunda anlaştıkları gibi soruların cevaplanmasını torunlarımıza bırakmak en iyisi. Avrupa kıtasını büyük bir mezbaha haline getiren yanlış yönlendirilmiş vatanseverleri yargılamadan önce dünyanın savaşı doğuran sebepler konusunda çok daha fazla bilgi edinmesi gerekiyor.

Barış içindeki 1926 yılının bu sıcak Ağustos gününde yapmayı umut edebileceğimiz tek şey, tarihçi olduklarını söyleyen kimseler tarafından neredeyse daima gözden kaçırılan çarpıcı bir gerçeğe dikkat çekmek. Dünya çapında bir savaş olarak başlayan Avrupa'daki büyük anlaşmazlık, dünya çapında bir devrim olarak sona erdi. Söz konusu olan, son üç yüz yıl boyunca bütün savaşlarda olduğu gibi işlerin normal akışının kısa bir kesintiye uğraması değil, sosyal ve ekonomik olarak tamamen yeni bir çağın başlamasıydı. Versay barış anlaşmasının sorumlusu olan ihtiyarlar da içerisinde yaşadıkları koşulların ürünü olmaları dolayısıyla bunu fark edemediler.

Geçip gitmiş bir çağın koşullarına göre düşünüyor, konuşuyor ve davranıyorlardı.

Çalışmalarının insanlığa bu kadar büyük bir uğursuzluk getirmesinin sebebi de muhtemelen bu. Ancak demokrasi ve küçük ulusların hakları savaşının felaketle sonuçlanmasında büyük ölçüde pay sahibi olan bir unsur daha var, o da Amerika Birleşik Devletleri'nin geç katılımı.

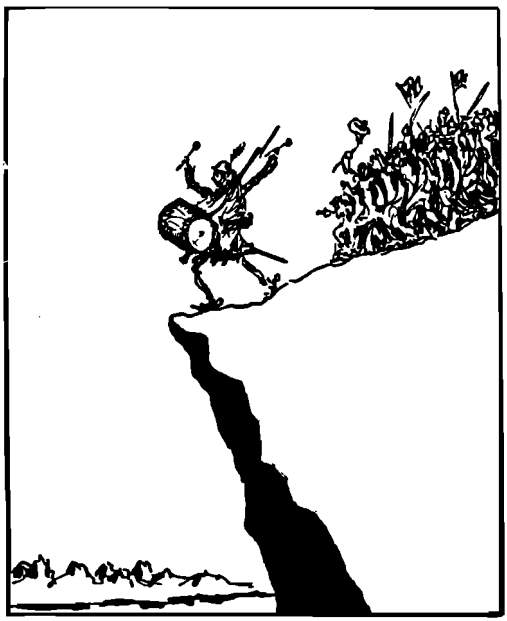
Amerikan halkı, dört bin beş yüz kilometre genişliğindeki okyanusun ardında güvende olduğunu düşünerek, uluslararası siyasetle hiçbir zaman fazla ilgilenmemişti. Başkan Wilson'ın sloganlarla, yazı başlıklarıyla, manşetlerle düşünmeye alışkın ve son iki bin yıldır Avrupa'nın (ya da dünyadaki herhangi bir yerin) tarihi gelişimi konusundan bihaber olan vatandaşları tarihi bilgilerini ikinci elden almak zorundaydılar. Alman ordu ve donanma lider-

lerinin işlediği muazzam suçlarla desteklenip kışkırtılınca, müttefik propagandanın Amerikalı dostlarını savaşı iyi ile kötü arasında kesin bir savaş, siyahla beyazın çarpışması, kendi kaderini tayin eden Anglo-Sakson meleklerle Tötonik otokrasi arasındaki bir mücadele olarak görmeye yöneltmesi kolay bir işti. Yumuşak kalpli ve duygusal (bu yüzden de tuhaf bir biçimde hassasiyette ve acımasızlıkta aşırı uçlara yönelmeye eğilimli) Amerikalılar sonunda kavgaya müdahale etmemeleri halinde bu dünyada güzel ve iyi olan her şeye ihanet etmiş olacakları hissine kapıldılar. Haçlı seferleri günlerine benzeyen sıcak bir gayretkeşlik ve coşku dalgası bütün ülkeyi sardı. Amerikan endüstrisinin devasa değirmenleri yavaş yavaş ama sürekli olarak öğütmeye başladı. Kısa süre içinde iki milyon genç adam, Hunların ahlâksızlıklarını durdurmak üzere Avrupa'nın savaş alanlarına koşmaya başlamıştı.

Bu milyonlarca ciddi ve dürüst genç adamın savaş konusundaki ideallerini bütün vatandaşlarının anlayabileceği şekilde ifade etmek istemeleri kadar doğal bir şey olamaz. "Savaşı bitirmek için savaş" sloganı böyle doğdu. Başkan Wilson'ın uluslararası haklılığın yeni On Emir'i olan ünlü On Dört Maddesi de öyle. Küçük ulusların kendilerini ifade etmelerine ve "dünyayı demokrasi için güvenli bir yer haline getirmeye" yönelik coşku da buradan kaynaklandı.

Balfour, Poincare ve Churchill gibi yöneticilere (eski Rus rejiminin sabık yöneticilerini söylemeye bile gerek yok) bu tür sözler sapkınlık gibi gelmiş olmalı. Kendi halklarından birisi bu kadar savaş çığlığı atacak olsaydı, göz açıp kapayıncaya dek idam mangasının önüne yollanırdı. Oysa iki milyon kişinin komutanı, dünyanın bütün hazinelerinin güvenilir bekçisi konuşunca, en azından saygı gösteriyormuş gibi yapmak gerekir. Değişik Avrupa ülkelerinin liderleri savaşın son bir buçuk yılı boyunca, artık kendileri için şimdi eski Kremlin'in burçlarından yüz değişik dilde haykırılan fantastik ekonomik icatlar kadar değeri kalmış olan ülküler uğruna savaştılar. Çok korktukları Amerikalı hasımlarının öne sürdüğü kabul edilebilir koşullar karşısında anlaşılır biçimde şaşkınlığa kapılan Almanlar imparatorlarını tahttan indirerek ülkelerinin adını "impa-

ratorluktan" "cumhuriyete" çevirip, kırmızı rozetleriyle donanmış vaziyette ve çok sevilen uluslararası kardeşlik şarkılarını söyleyerek Ren'e doğru ünlü geri dönüş yürüyüşlerine başladıklarında, ittifak kurmuş kabile reisleri aptalca ve utandırıcı Amerikan ideallerinden kurtularak mağara adamlarının çağından beri iyi düzenlenmiş bir fiziksel çarpışmanın doğal sonucu olarak görülen "yenilenin vay haline" ilkesi üzerinden bir barış yapmaya hazırlandılar.

Propaganda

Başkan Wilson 1919 yılındaki barış görüşmelerine kişisel olarak ve doğrudan katılmak gibi talihsiz bir plan yapmasaydı, Avrupalıların işleri çok daha az karışacaktı. O Amerika'da kalsaydı, Avrupalı güçler kendi doğru ve yanlış anlayışlarına göre bir barış anlaşmasına varacaklardı. Amerikan bakış açısına göre hata yapmış olacaklardı ama ister haklı olsunlar ister haksız kararları belirli bir düşünce akımının dürüst ifadesi olacaktı. Oysa birbiriyle asla karışmamış

olan Amerika ve Avrupa ülküleri o kadar korkunç biçimde birlikte dokundu ki, hiçbir şey kesin olarak çözülemedi. Müttefiklerin her birinin bir şeylerden şikâyeti vardı ve barış da savaştan daha pahalıya patladı.

Ancak Versay barış anlaşmasıyla ortaya çıkan karmaşaya büyük ölçüde katkıda bulunan bir unsur daha vardı. Yarı bağımsız uluslaların oluşturduğu bir federasyonun başkanı olan Wilson, federe bir dünya devleti hayali kuruyordu. Böyle bir şeyin yapılabilirliği Amerika kıtasında ispatlanmıştı. Sayıları sürekli artan bağımsız devletler bu sayede yüz yıldan beridir belli bir oranda siyasi özgürlük ve ekonomik refaha ulaşmış, böylece de ülkelerini gezegenin en zengin, en verimli ülkesi haline getirmişlerdi. Virginia, Pennsylvania ve Massachusetts'in 1776 yılında öğrendikleri dersi Avrupa halkları neden öğrenmeyecekti?

Sahiden, neden olmasın?

Böylece müttefik liderler başlarını eğerek, Başkan Wilson'ın Milletler Cemiyeti planını anlatmasını saygıyla dinlediler. Hatta koşulların baskısıyla, Dünya Birleşmiş Milletler fikrinin ilkelerini barış anlaşmasına koydular. Ancak başkanın gemisi demir alıp batı yarımküreye doğru yola çıkar çıkmaz, büyük başkan Wilson'un o kadar değer verdiği çalışmaları bırakıp, gizli anlaşmalar ve kaçamak ittifaklardan oluşan eski diplomatik usullere geri döndüler.

Bu arada Amerika'da hâkim olan duygular da birdenbire değişmişti. Pek çok çağdaşının Milletler Cemiyeti'nden yüz çevirmesi konusunda Başkan Wilson'ın çeşitli karakter özelliklerini suçlamak tabii çok kolay. Ancak kesinlikle daha üstü kapalı birtakım güçler de iş başındaydı.

Öncelikle, savaşa katılmış askerler evlerine dönüyorlardı. Avrupa koşullarıyla yaşadıkları birinci el tecrübeden sonra son iki yılın samimiyetini tekrarlamak konusunda pek hevesleri yoktu.

İkincisi, halk genel olarak savaşın çılgın öfkesinden sıyrılmaya başlıyordu. Artık sevgili kızlarının ve oğullarının hayatlarından endişe etmedikleri için, aklı başında bir biçimde düşünmeleri mümkündü. Avrupa'ya karşı olan geleneksel güvensizlik yeniden baş

gösterdi. George Washington'un "karışık ittifaklar" konusundaki kaygı verici uyarısının insanlar üzerinde 1918 yılında da bir yüzyıl önce olduğu kadar etkili olduğu kısa sürede anlaşıldı.

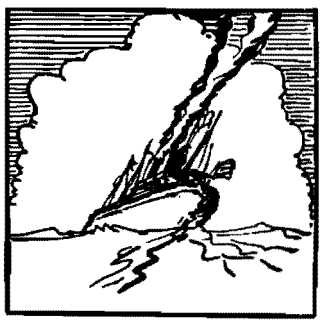
Üçüncüsü, iki yıl boyunca süren geçit törenlerinden, dört dakikalık konuşmalardan ve özgürlük bonolarının ardından, kârlı iş hayatının sakin monotonluğuna geri dönmek çok güzeldi.

Kısacası, Bakan Wilson'ın Avrupa'nın kapısına öylece bırakıverdiği Milletler Cemiyeti adlı bebek, ruhani ana-babası tarafından istenmiyordu artık. Çocuk ölmediyse de, çok dengesiz bir hayat sürdü. Etkisini kararlı bir şekilde hissettiremeyecek kadar güçsüz, zayıf bir yaratıktı. Tek yaptığı dostlarını arada sırada boş yere azarlamak ve seni gidi yaramaz diye onlara parmağını sallamaktı.

***

İşte bir kez daha o uğursuz tarihsel "eğer" kelimesiyle karşı karşıyayız.

"Milletler Cemiyeti uygar dünyayı başarılı bir Dünya Birleşmiş Devletleri haline dönüştürmeyi başarsaydı..."

Amerika dışa açılıyor

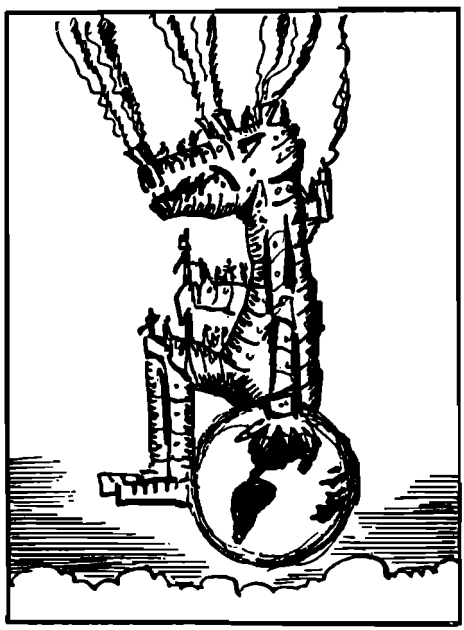
Bilmiyorum ama bana kalırsa en iyi koşullar altında bile Başkan Wilson'ın planının başarı şansı çok azdı.

Çünkü yeni yeni anlamaya başladığımız gibi savaş, savaştan daha çok devrime benziyordu ve bu devrimin sonunda da kimsenin aklına gelmeyen üçüncü bir taraf, o zamana dek James Watt'ın

torunu olarak tanınan ve daha geniş çevrelerde "Demir Adam" olarak bilinmeye başlayan birisi zafer kazanmıştı.

Genç kardeşi elektrik motoru gibi, buhar motoru da başlangıçta uygar insanlar ailesine seve seve buyur edilmişti. Gönüllü bir köleydi ve insanlarla hayvanların yüklerini azaltmaya dünden razıydı.

Ancak bu cansız hizmetçinin bir sürü kurnazlık ve kötülükle dolu olduğu kısa sürede anlaşıldı ve hayata dair bütün güzellikleri askıya alan savaş, demir makineye aslında kendisinin efendisi olması gerekenleri köleleştirme fırsatı verdi.

Demir Adam

Şurada burada bazı bilge bilim insanları bu asi hizmetkârın insanlığa yönelttiği tehditleri öngörmüş olabilir ama bu türden talihsiz bir kâhin ağzını açıp tek bir uyarı kelimesi söylediğinde toplum düşmanı, Bolşevik, ayartıcı bir radikal olmakla suçlanarak dışlanı-

yor ve ya dilini tutmak ya da konuşmasının sonuçlarına katlanmak zorunda kalıyordu. Savaşın çıkmasının sorumlusu olan politikacılarla diplomatlar uygun bir barış anlaşması hazırlamakla meşguldüler ve bu kutsal görevde onları rahatsız etmemek gerekiyordu. Ne yazık ki o sınıfa ait insanlar doğal bilimin ve günümüzün endüstriyel ve mekanik toplum biçimine hâkim olan politik ekonominin temel ilkelerinden neredeyse daima olmak üzere tamamen habersiz oluyorlar. Karmaşık modern sorunları çözme konusunda onlardan daha az ehliyetli kişiler olduğunu düşünemiyorum. Paris'te toplanan idareciler de bu kurala istisna değillerdi. Demir Adam'ın gölgesi altında buluştular, onun hâkimiyeti altındaki bir dünyadan bahsettiler ama onun varlığının farkına hiç varmadılar ve görüşmelerin sonuna dek yirminci değil on sekizinci yüzyılın zihniyetini temsil eden sözcükler ve simgelerle konuştular.

Sonuç beklendiği gibi oldu. 1719 yılının koşullarıyla düşünerek 1919 yılı koşullarında başarı sağlamak mümkün değildir. Versay'da toplanan ihtiyarların yaptıklarının tam olarak bu olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılıyor.

***

Şimdi dünyanın bu nefret ve mantıksızlık şöleninin ardından içinde bulunduğu durumu inceleyelim. Tarihsel acayiplikler olarak bir miktar değer taşısa da kömür, petrol, su enerjisi ve büyük hacimli kredilerin hâkimiyetindeki bir dünyada asla ayakta kalamayacak fantastik yeni uluslardan oluşan çılgın bir yamalı bohça. Çocuklar için hazırlanmış bir atlasta güzel görünse de modern bir uygarlığın ihtiyaçlarıyla hiçbir ilgisi olmayan suni sınırlarla bölünmüş bir kıta. Sarı, yeşil ve mor üniformaları içinde efsanevi atalarının zayıf taklitleri olarak boy gösterseler de günümüz toplumuna bir ucuzcu dükkânının bodrum katında çalışan bir kasiyer kızdan daha az katkı sağlayan uçsuz bucaksız bir askeri kamp dolusu insan.

Milyonlarca dürüst Avrupalı vatanseverin göğsünü gurur ve minnettarlıkla dolduran bir durumun çok acımasızca bir betimlemesini yaptığım düşünülebilir.

Özür dilerim ama Avrupalı devlet adamları modern sorunların çözümünü modern zihniyetli insanlara bırakmadıkları sürece gerçek ve kalıcı bir gelişme sağlanamaz. İnsanlar o arada çektikleri çaresizlik ve sıkıntıyla, Bolşevizm ve faşizmin sunduğu her derde deva reçetelere başvuracaklardır.

***

Aklıma gelmişken, bu siyasi söylem patlaması, son zamanlardaki bütün siyasi gelişmelerin en tehlikeli ve üzücü olanına da açıklık getirecek. Avrupa ve Amerika halkları arasında artan düşmanlık. Bu kitabı yalnızca Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan şanslı kara parçasında yaşayan çocuklar için değil, bütün ırklardan çocuklar için yazıyorum, o nedenle çizgili ve yıldızlı bayrağı sallıyor gibi görünmem çok şüpheli bir zevkin sergilenmesi gibi bir düşünce uyandırabilir. Ancak açık seçik konuşmak gerektiğinden, yüzde yüz milliyetçi birisi gibi görülme riskine rağmen (hem de hayatta en son arzu ettiğim şey öyle birisi olmaktır) ne demek istediğimi daha iyi ifade etmeye çalışacağım.

Amerika'nın bir ulus olarak eski dünyalı kuzenlerine karşı herhangi bir üstünlüğü olduğunu kesinlikle iddia etmiyorum. Ancak, ne mutlu Amerikalılara; az da olsa geçmişle ilgili bir vicdanları var. O sayede şimdiki zamanın sorunlarına neredeyse diğer bütün uluslara göre daha geleceğe dönük bir gözle yaklaşabiliyorlar. Bunun sonucu olarak modern dünyayı herhangi bir kısıtlama olmaksızın kabul ediyorlar. Dünyayı bütün iyilikleri ve kötülükleriyle kabul ettikten sonra da canlı varlıklar olan insanların cansız hizmetkârlarıyla barış ve karşılıklı saygı çerçevesinde yaşayabilecekleri bir hayat tarzına doğru hızla ilerliyorlar. Mekanik kusursuzluk konusunda dünyanın en üstün düzeyine erişmiş olan ülkenin Demir Adam'ı dize getiren ilk ülke olması çelişkili gibi görünse de gerçek. Amerikan halkı bunu yapabilmek için atalardan kalma safrayı büyük ölçüde atmaya zorlandı. İki yüz veya iki bin yıl önce çok kullanışlı olan ama günümüzde ancak bir fayton veya mucize yaratma imgesi kadar işe yarayan yüzlerce fikri ve önyargıyı feda

ettiler. Bana kalırsa, Alman, İngiliz, İspanyol ve tanrı bilir daha hangi ulusların halkları da aynı şeyi yapmadıkları takdirde Avrupa için bir umut olmayacak.

Böyle bir bölümde Locarno'nun başarıları, Marksist fikirlerin uygulamalı ekonomide kullanılabilir olmaması, XIV. Louis'nin ve Napolyon'un günlerinin uzun süre önce taş devrine sürgüne gittiğinin farkında olmayan taşralı Fransız politikacıların budalalıkları hakkında nutuk atmak çok kolay olurdu. Ne var ki bunu yapmak hem zaman hem de mürekkep kaybı olur.

Son on yıldır dünyanın içine sürüklendiği sefalet (Büyük Savaş bunu hızlandırsa da, esas sebep o kan dökülen çatışmalar kesinlikle değildir) aslında bütün dünyanın ekonomik ve toplumsal yapısında gerçekleşen çok derin değişimden kaynaklanıyor. Ne var ki, geçmişten kalma irfanların içinde sürüklenip duran Avrupa, şimdiye kadar bu gerçeği fark edemedi veya fark etmek istemedi.

Eski rejimin son büyük hareketi olan Versay Barış Anlaşması, modern çağın kaçınılmaz gelişine karşı son bir kale olarak kurulmuştu. Kale, sekiz yıldan kısa bir sürede harabe haline geldi. 1700 yılında son derece incelikli bir siyasal yapıt olarak görülecek anlaşmayı, günümüzde on bin kişiden biri bile okumuş değil. Yirminci yüzyıl, herhangi bir siyasi sınır tanımayan ve dil, ırk veya atalardan gelen görkemi herhangi bir şekilde dikkate almaksızın dünyayı mutlak bir kaçınılmazlıkla büyük ve verimli bir atölyeye çevirme eğilimindeki ekonomik ve endüstriyel kuralların hâkimiyetinde.

Bu atölye nasıl bir ürün ortaya çıkartacak, insan ve makineler arasındaki bu zekice ve gönüllü işbirliğinden nasıl bir uygarlık yükselecek bilmiyorum. Zaten bunun çok da önemi yok. Hayat değişim demek ve insanlık böyle bir acil durumla ilk defa karşılaşmıyor.

Hem uzak hem de yakın atalarımız böyle kriz dönemleri geçirdiler.

Çocuklarımızın ve torunlarımızın başına da aynı şeylerin geleceği kesin.

Ancak bizler, yani bugün yaşayanlar için tek ve gerçek ciddi sorun, eskiyip yıpranmış siyasi çizgileri değil, ekonomik hatları takip ederek dünya çapında yeni bir düzen kurmak.

Yedi yıl önce kulaklarımız büyük topların sesiyle sağır, gözlerimiz ışıltıların parlaklığıyla kör olmuşken, büyük karışıklığın bizi nereye taşıdığını anlayamayacak kadar şaşkın durumdaydık. Bizi 1914'ün güzel mutlu günlerine geri götürebileceğini iddia eden dürüst ve şerefli bir adamı o anda herkes önder olarak bağrına basar ve ona kayıtsız şartsız sadakatini sunardı.

Bugün aklımız daha başımızda.

Savaş patlayana dek hiçbir şeyden habersiz mutlu mutlu yaşadığımız rahat eski dünyamızın aslında kullanışlılığını birkaç on yıl önce yitirmiş olduğunu anlamaya başladık.

Bu, önümüzde uzanan yolun ne olduğunu kesinlikle bildiğimiz anlamına gelmiyor. Doğru yolu bulana kadar büyük ihtimalle on iki yanlış yol deneyeceğiz. Bütün bunlar olurken, hızla öğrendiğimiz çok önemli bir ders var. Gelecek yaşayanlara aittir. Ölülerin kendi işlerine bakması gerekir.

66
Amerika Birleşik Devletleri Reşit Oluyor

Güncel tarih hakkında amcaları Willem'in Piet, Jan, Dirk ve Jane van Loon ile onların akranları için yazdığı birkaç bölümün ilki

Çoğu meşgul insan gibi büyükbabanızın da yarım bıraktığı bir sürü iş var. *Gençler İçin Uygarlık Tarihi* biz daha küçük birer çocukken babanızla benim için yazılmıştı. Büyükbabanız bu kitabı güncelleştirip sizin de kitabınız yapmak istiyordu. İşte mesele bu. Güncelleştirmek ama nereye kadar?

Örneğin okyanusta çıkan bir fırtına gibi çok büyük bir şeyi tanımlamaya çalışıyorsanız, her tarafı görebileceğiniz yüksek bir yere oturursunuz. Bu sayede her şeyi gerçek açısıyla inceleyebilirsiniz. Öte yandan, denizdeki bir kayıktaysanız, ancak sizi sallayan dalgaları tarif edebilirsiniz.

Aynı şey tarih yazarken de geçerli. Geçmişi ancak şimdiki zamanın yüksek tepesinden gözleyebiliriz. Oradan "bütün resmi" görebiliriz. Oysa şimdiki zamanın tarihi (şimdiki zaman derken son yirmi veya otuz yılı kastediyorum) söz konusu olduğunda daha denizdeki kayıkta dolaşıyor sayılırız. Güvenli bir rotada ilerlemeye çalıştığımız sırada "Devlet Gemimiz" dört bir taraftan gelen dalgaların ve rüzgârın saldırısına açıktır. Fırtınanın ne kadar büyük olacağını, ne zaman sona ereceğini bilemeyiz. Elimizden tek gelen, nerede olduğumuzu belirleyip her şeyin iyi sonuçlanacağını ummaktır.

Eskiden, tarihte "durgun" dönemler olduğundan bahsedilirdi. "Hiçbir şeyin olmadığı" dönemler. Bugün artık biliyoruz ki bu durgun dönemler, tıpkı hava gibi yerel, yani bölgelere mahsus. Telgrafın, telefonun ve radyonun bulunmasından önce bir ülkede savaş, devrim ve hükümet değişikliği gibi büyük tarihi olaylar komşula-

rının bile pek fazla haberi olmaksızın gerçekleşebilirdi. Durum artık böyle değil. Modern iletişim araçları ve özgür basın sayesinde Lhasa, Roma veya Cape Town'da olan her olay ertesi gün Kansas City, New Orleans veya Vancouver'deki herkes tarafından öğrenilebiliyor. Öğrenilebiliyor diyorum çünkü bilgi edinmek istemeyenler de var.

Amerika Birleşik Devletleri halkının bu dünyanın başka yerlerinde olan tarihi gümbürtüleri bilerek görmezden gelmeye çalışması, en son olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde gerçekleşti ("İnsanlık Tarihi" bir uyarı olarak bu durgunluk döneminde yazıldı). Sabık müttefiklerimize Almanya'ya karşı yürütülen savaşın kazanılmasında yardımcı olduktan sonra bizden beklenen her şeyi yerine getirdiğimizi düşünmüştük. Tarihin kucağımıza bırakmak üzere olduğu sorumluluktan hâlâ habersiz bir vaziyette, Milletler Cemiyeti'ne sırtımızı döndük ve Avrupa'yı kendi başının çaresine bakmaya bıraktık.

"Çılgın Yirmiler" yaşanıyordu. Başkan Harding'in "normale dönüş" sloganıyla, ülke her türlü iş girişimini sonuna kadar sömüren delice bir karışıklığa kapıldı. İsraf, kanunsuzluk ve rüşvet, hem üst hem de alt sınıflarda yaygındı. Harding'in kuşkulu ani ölümü yaşasaydı mahkemeye çıkartılacağı dedikodularına yol açtı. Şimdiki kuşak bu "caz çağına" tozpembe gözlüklerle baksa da, 1920'li yıllar zenginlik resmini fena halde çürümüş bir tuvale çizmişti.

Özünde dünya tarihini anlatan bir kitapta tamamen yerel bir gelişmeden bahsetmemin geçerli bir sebebi var. Tıpkı bir insanın veya bir ulusun kendisine bir isim edinmesinin zaman alması gibi, edinilmiş isimlerin unutulması da uzun sürer. 1920'li yıllar bizim muazzam bir zenginliğe ve güce kavuşmamıza şahitlik etse de, sorumlu vatandaşlardan oluşan bir devlet olarak itibarımız çok düşüktü. Sınırlarımızın dışındaki gelişmeler çoğunluğun dikkatini çekmese veya çok az çekse de, dünyanın geri kalanının gözü kulağı bizim üzerimizdeydi.

Yapıtları Amerikan toplumunun durumunu yansıtan Sinclair Lewis ve Theodore Dreiser gibi romancıların eserleri pek çok dile

çevriliyor ve çok tartışılıyordu. Amerikan tiyatro oyunları yabancı ülkelerde yeni bir seyirci kitlesi buldu. Daha da önemlisi, yeni ihraç malı "filmler" vardı artık. Amerika'nın dünyanın gidişatı üzerinde oynadığı rolden bahseden hiçbir tarihçi, filmlerimizin bu konuya verdiği ölüm öpücüğünü göz ardı edemez. Bu filmler, zenginliklerimizi ve ülkemizdeki kolaylıkları, özgürlükleri göstererek ve överek her yerdeki sıradan insanlar üzerinde Amerika'nın herkese dersini vereceği gibi abartılmış bir imaj yarattılar. Tek bir örnek, ne demek istediğimi anlamanıza yetecektir. Bugün bütün yabancı dillerde Amerikan kökenli en az bir kelime bulabilirsiniz. "Gangster."

Sosyalist gazete *Avanti*'nin eski editörü 1922 yılında üstünde eski Roma'da otoritenin simgesi olan, bir dal demetinin içine yerleştirilmiş bir balta ("fasces") resmi bulunan bir pankart ile Roma'ya yürüdüğünde kimse ilgilenmedi. Bunu yapan kişi, yani Benito Mussolini İtalya'nın "diktatörü" olunca, Amerikalılar yalnızca, "İyi bari hiç olmazsa artık İtalyan trenleri zamanında hareket eder," dediler. Bu doğruydu. Gerçekten de trenler gecikmiyordu. Roma'ya, Floransa'ya, Venedik'e ve Napoli'ye akın eden binlerce turist, "Giovinezza" marşını söyleyen siyah gömlekli gençler önlerinden uygun adım geçerken sokak köşelerinde durup beklemek zorunda kalıyorlardı. Ne var ki, manzara peşindeki turistler şarkı söyleyen bu delikanlılarla, "Duce" lakaplı boğa gibi kalın enseli ufak tefek liderlerinin neyin peşinde olduğunu merak bile etmediler (Bölüm 24'e bakın).

Dünya, Münih'teki Odeonsplatz'da 1923 yılında gerçekleşen talihsiz olayla da pek ilgilenmedi. Kendilerine Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi adını veren acayip bir grup, "Birahane Darbesi" adı verilen bir hareketle Bavyera Hükümeti'ni devirmeye çalıştı. Polis üstlerine ateş açtı. "Nazi" adı verilen bu kişilerden birinin General Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff olduğu anlaşılınca herkes özür dileme ihtiyacı hissetti. Mesleği belli olmayan bir Avusturyalı olan elebaşı, Landsberg hapishanesinde beş yıla mahkûm edildiyse de yalnızca dokuz ay yattı ve bu zamanı gayet iyi değerlendirdi. Bol bol kâğıdı ve aynı zamanda hücre arkadaşı da olan Rudolf

Hess isimli sadık bir sekreteri vardı. Böylece bu öfkeli küçük adam Hess'e bir kitap dikte etti. Fazla eğitimli olmadığından, Almancası utanılacak kadar kötüydü. Gizli yazarlar bu soruna çare oldular ve Adolf Hitler'in yazdığı *Kavgam* bütün dünyanın okuması için çeşitli dillere çevrildi.

Kimse ağdalı bir dille yazılmış bu sıkıcı ciltte neler anlatıldığını merak etmedi. Çok yazık. Bunu yapmış olsalardı Aristide Briand isimli bir Fransız'ın ve Gustav Stresemann adlı bir Alman'ın çabalarına daha fazla ilgi gösterebilirlerdi. İkisi, iki devletin temsilcileri olarak son derece uzlaştırıcı bir anlaşma imzalamışlardı. 1926 yılında ortak olarak Nobel Barış Ödülü'nü kazandılar. Hepsi o kadar.

Bir de Rusya vardı. Rusya hakkında fazla bir şey bilmek kolay değildi. Ruslar bunun böyle olmasını istiyorlardı, her zaman da öyle istemişlerdi. Bale dâhil her şeylerini ödünç aldıkları batıya karşı duydukları güvensizlik çar yönetimi altında da vardı. Sovyet hükümeti, diğer pek çok şey gibi bunda da bir değişiklik yapılmasına gerek görmedi. Tam tersine, yabancıların Beş Yıllık Sovyet Planı'nın ne kadar iyi, daha doğrusu ne kadar kötü gittiğini bilmemeleri ne kadar önemliyse, Sovyet vatandaşlarının da dış dünyada neler olup bittiğini bilmemeleri o kadar, hatta daha bile önemliydi.

Yine de dikkatli okurlar Sovyet haber bültenlerinde Troçki adının yavaş yavaş kaybolarak, yerini Josef Stalin'e bıraktığını fark edebiliyordu. Günlük gazetelerin dış haberler köşesiyle ilgilenenler, bunun aynı zamanda potansiyel olarak güçlü bu ülkenin emellerinde ve politikalarında değişiklik anlamına geldiğini görebiliyorlardı. Diğerleri birinci sayfadaki cinayet haberlerinden, borsada neler olduğuna atlıyorlar ve ciddi bir şeyler okumak için oturuyorlardı. Ne var ki, 29 Ekim 1929 tarihinde borsa birinci sayfaya çıktı.

Neşe içinde kaynayan kocaman Wall Street kazanı sonunda taşmış ve ateşi söndürmüştü. Yirmilerin kükremesi, panik dolu bir çığlığa dönüştü. Harding'in halefi, hiçbir şey söylememek ve daha azını yapmak konusundaki yetenekleriyle gururlanan "Tedbirli Cal" lakaplı Başkan Coolidge, Beyaz Saray'dan ayrılarak yerini

Herbert Hoover'a bırakmıştı. Bu yetenekli ekonomist finansal ateşi canlandırma konusunda bir piknikte ıslak kibritlerle ateş yakmaya çalışan bir şehirli kadar çaresiz kaldı. Bilinen her formülü denedi ama işsizlik ve isteri çığ gibi büyüdü.

Borsanın çöküşü bir çağın sonunu getirmemişti. Bu çağ, bu sömürü çağı epey bir süre önce ölmüştü. Borsanın çöküşü, yalnızca çürümüşlüğün derinliğini göstermeye yaradı. Amerika'da on dokuzuncu yüzyıl 1929 yılına kadar sürmüştü.

Ne yazık ki, bu dönemde başarılı ve etkili olanların arasından sadece birkaç kişi tarih kitabı okuyacak zaman bulmuştu. Okusalardı, büyük ayrıcalıklardan faydalanmak isteyenlerin aynı zamanda büyük sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini öğrenebilirlerdi. Bu olmadığı takdirde bir çuval incir berbat olur ve ardından da genellikle bir devrim gelir. Bizim "devrimimiz" de "Büyük Bunalım" adıyla biliniyor.

Ondan sonraki birkaç yıl boyunca bizim ekonomik çöküşümüzün başka yerlerde yarattığı çatlakları fark edemeyecek kadar kendi sorunlarımıza gömülmüş durumdaydık. Ancak global sorumlulukları ülkemizin genç omuzlarına yükleyecek gelişmeler olmaktaydı. Hoşuna gitsin gitmesin, Amerika Birleşik Devletleri reşit olmuştu.

67
Mihver Devletleri

"Dünya çapında hissedilen çöküş" ortaçağ temelleri üzerine kurulmuş bir barışın yıkılışını hızlandırıyor

Uzun yıllar önce bir gün, birisi yüklü miktarda para borç almak istedi. Borç veren kişiye, yani "bankere" karşılık olarak işinden "hisse" vermeyi önerdi. Biraz kumarbaz olan banker, bu hisseleri en yüksek tutarı ödeyene satmak için açık artırmaya çıkardı. Böylece bir "borsa simsarı" oldu. Başlangıçta küçük ölçekle çalışan böyle borsaların en eskilerinden biri Paris'teydi ve adı Bourse idi. Sonra birinin aklına "fiyat tekliflerini" bir şehirden diğerine taşımak için kuryeler çalıştırmak geldi. Sonunda telgrafın gelişiyle de, menkul kıymetler borsası işlemleri uluslararası bir hale dönüştü. Bugün Wall Street'te yapılan her önemli işlem, Londra'da, Cape Town'da ve Buenos Aires'teki hatları tıkırdatıyor.

1920'li yılların son yükseliş döneminde, Wall Street'teki hisse fiyatları arttı da arttı. Bütün ulus bir kumar ateşinin pençesine düşmüştü. 1929 geldiğinde bir sürü önemli şirket gereğinden fazla büyümüştü. Birdenbire hepsi iflas etti. Hisse senetleri değersiz hale geldi. Bu hisselerden almış olan bazı bankalar da iflas ettiler, paralarını bu bankalara yatırmış olan insanlar her şeylerini kaybedip sefil duruma düştüler.

Şimdi domino taşlarını birbiri ardına dizin. Önce bir, sonra iki, üç, dört tane vb. en öndeki taşı iterseniz, o da yanındakini devirir. Göz açıp kapayıncaya kadar bütün taşlar yere iner. 1929'da dünyada olanları bu şekilde açıklayabiliriz. Önce bir banka battı, onu ikincisi ve üçüncüsü takip etti. Her yerde, Amerika'da, Asya'da, Avrupa'da bankalar kepenk indirmeye başladılar. Önce küçük olanlar gitti, sonra da büyükler. İş hayatı uluslararası hale gelmiş olduğu için, felaket de evrenseldi. 1931'de güçlü Avusturya bankası Creditanstalt çöktü. Daha kötüsü de yoldaydı.

İngiliz sterlini yüzyıllardır standart para olarak kabul ediliyor, bütün diğer para birimleri ona göre ayarlanıyordu. Ne var ki, o zamana kadar İngiliz başarısının ve güvenilirliğinin simgesi olan İngiltere Merkez Bankası, 21 Eylül 1931'de altın ölçüsünü düşürdü. Bunun tam olarak ne demek olduğunu anlayabilmek için bankacılıkla ilgili bir kitap okumalısınız. O arada size şu kadarını söyleyebilirim ki, bu her yerdeki ulusal ekonomilerin istikrarına inen büyük bir darbe ve aynı zamanda Britanya İmparatorluğu yapısında ortaya çıkan ilk gerçek çatlaktı.

"Üstünde güneş batmayan imparatorluğun" genel olarak çözülmeye başladığını gösteren başka işaretler de vardı. Yandaşlarının "Mahatma" yani "yüce ruh" diye çağırdıkları Mohandas Karamçand Gandi isimli, yumuşak sesli bir Hindu, Britanyalı yetkililer tarafından durmadan hapse atılıyordu. Gandi yurttaşlarını "pasif direnişle" özgürlüklerini kazanmaya çağırıyordu.

Tabii bir de Filistin meselesi vardı. Britanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin'i Türklerden almış ve 1917'deki Balfour Deklarasyonu ile Yahudi yurdu ilan etmişti. Filistin'e göç eden Yahudilerin sayısındaki ani artış, yerli Arap halkın bir kısmının ciddi direnişiyle karşılandı. Ne yazık ki İngilizler için Araplarla aralarının iyi olması da önem taşıyordu. Süveyş Kanalı'na dek olan topraklar ve o sıralarda sömürülmeye başlanan Ortadoğu'nun zengin petrol yatakları onların idaresi altındaydı. Fikir değiştiren İngilizler, Siyonistlerin kutsal kitapta anayurtları olarak belirtilen topraklara akışını engellemek için tedbir aldılar. Bunu yapmakta ne kadar büyük başarısızlığa uğradıklarının ispatı, bugünkü İsrail devletidir.

Şimdi, yerküreyi yarım tur kadar döndürecek olursanız (herkes arada sırada bunu yapmalı), Çin açıklarında küçük bir adalar topluluğu göreceksiniz. İşte orası Japon İmparatorluğu. MÖ 660 yılında İmparator Jimmu tarafından kurulduğu söylenen Japonya'nın ilk günlerindeki tarihine ilişkin çok az bilgi vardır. Portekizliler tarafından 1542'de kazara keşfedilen ülke, batılı tüccarlara ve yanlarında getirdikleri misyonerlere açıkça düşmanlık gösteriyordu. 1663 yılında limanlarını Hollandalılar hariç herkese kapattı. Derken 1853

yılında, Başkan Fillmore'dan bir mektup getiren Amiral Matthew Perry Tokyo Körfezi'ne yanaştı. Bundan altı yıl sonra Japonya önce ABD, ardından da başka devletlerle ticari anlaşmalar imzaladı. Görünüşe bakılırsa bu feodal imparatorluk neredeyse bir gecede modern bir endüstriyel ve askeri güç olmuştu.

Japonya 1895'te Formosa'yı Çin'den aldı, 1905 yılında Mançurya'daki liman ve demiryolu hakları için Rusya'yla yaptığı kısa savaşı kazandı ve 1910'da da Kore'yi topraklarına kattı. Artık Asya emperyalizmi konusunda Cengiz Han döneminden beri en büyük denemelerden birine girişmeye hazırdı. Böyle bir sömürgecilik hareketi için gerekli her şeye sahipti, zenginlik, endüstri, nüfus yoğunluğu nedeniyle yüksek sayıda insan gücü, imparatorun Tanrı kabul edildiği ve uğruna ölmenin şeref sayıldığı bir din. Japonya kurnazca uygun zamanın gelmesini bekledi.

Amerika'nın itibarı düşükken ve Avrupa ülkelerinin çoğu da finansal ve siyasi çalkantılarla boğuşurken, Japonya birliklerinin Kore sınırını aşıp Mançurya'ya girmeleri için 1931 yılının uygun olduğuna karar verdi. Çok çabuk kazanılan bir zafer oldu. Milletler Cemiyeti "Mançukuo meselesini" incelemesi için bir heyet gönderirken, ABD de İmparator Puyi idaresindeki kukla Japon devletini tanımayı reddetti. Japonya, duyguları incinmiş numarası yaparak öfkeyle Milletler Cemiyeti üyeliğinden çekildi ama ABD ile iş yapmaya devam etti. "Mesele" kapanmıştı.

Japonya'nın Milletler Cemiyeti'ne yaptığı başkaldırıyı ilgiyle izleyen biri vardı. *Kavgam*'ın yazarı ve kısa süre önce yapılan Alman cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikincisi Adolf Hitler.

Kültürel açıdan en parlak tarihsel dönemlerden biri olsa da Weimar Cumhuriyeti politik açıdan başarısızlığa uğramıştı. Kendi siyasi partilerini oluşturma ayrıcalığına alışkın olmayan Almanlar, yüz yirmi beş ayrı ve hepsi de birbirinden güçsüz fraksiyona bölünmüşlerdi. Bu koşullar altında bir cumhurbaşkanı seçilmesi neredeyse imkânsızdı. Almanya Cumhuriyeti o zamana dek iki cumhurbaşkanı görmüştü. Eyer yapımcısı Friedrich Ebert ve iki defa emekli olmuş General Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg.

Hem Fransa-Prusya Savaşı'nın hem de Birinci Dünya Savaşı'nın kahramanı olan şerefli general 1925'te yetmiş sekiz yaşında göreve geldiğinde posta pullarında çok şık görünse de, bu işe uygun değildi artık. 1932'deki seçimlerde Adolf Hitler'i geçerek yeniden seçildi ama yaşlı mareşal zıpçıktı eski onbaşıyla ve Nazi partisiyle başa çıkacak güçte değildi. İflas sarsıntıları genç Alman Cumhuriyeti'ni sinirden titretirken, Hitler bu durumdan büyük fayda sağladı. Tek ciddi rakibi Alman komünistlerdi. İki grubun taktikleri fazlasıyla birbirine benziyordu. 1933 yılında Naziler Berlin Reichstag binasını gizlice yaktılar ve kundakçılık işinin suçunu da eski komünist Marinus van der Lubbe'nin üstüne attılar. Bu defa "darbe" başarılı oldu. Kendi oğlu da Nazi olan Hindenburg baskıya boyun eğerek Adolf Hitler'i şansölye ilan etti.

1934'te Hindenburg'un ölmesiyle, Hitler hem şansölye hem de cumhurbaşkanı oldu. Kendine "Il Duce" (Başbuğ) lakabını takan İtalya'daki Mussolini'yi taklit ederek, "Führer" yani Alman halkının lideri unvanını aldı.

Hitler'in şaşırtıcı yükselişi nasıl açıklanabilir? O da, danışmanları da "kitle psikolojisi" konusunda tekinsiz denecek kadar bilgiliydiler. Hitler, Versay Anlaşması'nın koşulları altında ezilen Alman askeri kanadına iyileştirme sözü verdi. Sokaktaki insana Alman gücünün ve itibarının geri getirileceğini vaat etti. Kuzey mitolojisini ve Friedrich Nietzche'nin eserlerini temel alarak Üstün Irk'a (*Herrenrasse*) ilişkin bir teori üretti. Bu kadar güçlüyken, Dünya Savaşı'nda neden yenilmişlerdi peki? İhanete uğramışlardı da ondan! Kimdi hain? Hitler'in bir günah keçisine ihtiyacı vardı. Herhangi bir hoşnutsuzluğun sonucunda mutlaka bir pogrom yaşanan Slav ülkelerini örnek alan Führer, Yahudileri işaret etti. Yahudiler, toplam nüfusun ancak yüzde birini oluşturuyorlardı ama Hitler bu azınlığın barışçıl ve çalışkan Ari ırkın çöküşüne sebep olduğu konusunda ısrarcıydı.

İnsanlar gerçekten de bu saçmalığa inandılar mı? Ne yazık ki evet. Üstelik Hitler'in destekçileri yalnızca Alman sınırları içinde değildi. Ondan önce gelen Mussolini gibi Hitler de karmaşadan

düzen yaratabilen bir halk adamı olarak göklere çıkartılıyordu. Onun Üstün Irk teorilerinin varacağı ağza alınamaz aşırılıkları akıllarına bile getirmeyen insanlar, Nazi Almanya'sının cephaneliğe dönüştürülmesine razıydılar. Hitler, komünizme karşı bir kale kuracağına dair dünyaya verdiği sözü yerine getiriyordu.

Bir kere başa geçtikten sonra Hitler hiç vakit kaybetmedi. İster birey olarak, ister grup halinde, yoluna çıkan herkesi ezip geçti. Onu desteklediklerı için alacakları ödülü bekleyen eski askeri kanat, seferberlik programıyla devre dışı bırakıldı. Alman endüstrisinin desteğine ihtiyaç duyan Hitler, taraftarları arasındaki radikal sosyalist unsurları temizleyerek geleneksel olarak muhafazakâr kanattan olan sanayicilerle yakınlaştı. Hayatına yöneltilen uydurma bir tehdidi Makyavelist bir titizlikle kullanarak, General von Schleicher, Ernst Röhm ve diğer eski arkadaşlarını öldürmek için bahane yarattı. 1934 yılında kabul edilen *Ermächtigungsgesetz* (kanuna aykırılığı meşru kılan kanun), Weimar Cumhuriyeti sırasında sahip oldukları ancak anlaşılan hiç kıymetini bilmedikleri demokratik özgürlükleri Alman halkının elinden aldı. Bu özgürlükleri kullanmak yerine artık Yahudilere, Katoliklere, entelektüellere ve komünistlere karşı topyekûn sürdürülen mücadeleye katılabileceklerdi.

Gelecek kuşaklar Hitler'in komünistlere karşı yürüttüğü mücadeleye şaşırıp, "Komünizmle Nazizm benzer ideolojiler değil miydi?" diye sorabilirler. "Almanya Nasyonal Sosyalistlerin, Rusya da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ülkesiydi hani?"

Benzer ideolojiler çatışmaları birbirinden farklı olanların yarattığından daha fazla engellemezler. Tarihteki esas meseleler daha derinde yatar. Hitler yönetimi altındaki Almanya hâlâ Almanya, Stalin'in idaresindeki Rusya da hâlâ Rusya'ydı. Aralarındaki çağlar boyudur devam eden güç mücadelesi bitmemişti. Tam tersine. Hitler'e göre artık bu mücadelenin mantıklı ve "bilimsel" bir temeli vardı. Führer bunu jeopolitikte bulmuştu.

Politika ve coğrafya arasında mutlak bir ilişki bulduklarını iddia eden jeopolitik uzmanları, Avrasya kara kütlesini "merkez" ve "çeper" olarak ikiye ayırıyorlar. Onların öğretilerine göre, merkez

bölgeyi yöneten ve denize ulaşım sağlayan, dünyanın hâkimi olacaktır. Bu merkez toprak da Rusya. Almanya'nın en önde gelen jeopolitik uzmanı Karl Haushofer'in siyasi danışmanlık yaptığı Hitler, Rusya'nın dünyayı komünizmle yönetmesi gibi bir tehlikeye işaret etti. Aslında Rusya'nın merkez topraklarını şiddetle istiyordu ve bunun yapmayı da kafasına koymuştu.

O nedenle Sovyetlerin 1933 yılında yaşananları karamsarlıkla karşılamaları şaşırtıcı değildi. Japonların hareketliliği konusunda zaten endişeli oldukları için, Polonya, Baltık Devletleri ve Fransa ile saldırmazlık anlaşmaları imzalanmıştı. Almanya'da Nazilerin seçimleri büyük çoğunlukla kazanmasının ardından, Sovyetler yeni dostlar aramaya başladılar. Hitler ilk güç gösterisi olarak, Stresemann'ın çalışmalarını hiçe sayıp Milletler Cemiyeti'nden çıkınca, Sovyetler Birliği cemiyete üye oldu.

Mussolini, kuzeydeki barbarlara karşı duyulan aşağılama konusunda hiç kuşkusuz vatandaşlarının hislerine katılmasına rağmen, Hitler'e babacan bir el uzatarak ona hoş geldin dedi. Bunu iki tarafın dışişleri bakanlarının karşılıklı yaptığı bir dizi nezaket ziyareti izledi. Sonunda 1934 yılında Hitler, iyi prova edilmiş bir coşkunluk havası içerisinde Roma'ya gitti. Bütün geçit törenlerine ve ziyafetlere rağmen ziyaret tatsız bitti çünkü dikenli Avusturya meselesi gündeme gelip duruyordu.

1929'daki çöküş İtalya'yı teğet geçmemişti. İflastan korkan Mussolini, çok katı tedbirler almaya yöneldi. Duce'nin ilk bildirgelerinin uyandırdığı coşkulu alkışlar, boş bir yankı haline gelmeye başlamıştı. Mussolini hoşnutsuzluğun kaynağını doğru teşhis etti. Yeni bir dava, dikkat dağıtıcı yeni bir unsur yaratmanın vakti gelmişti.

Milletler Cemiyeti'nin tökezlemelerini Mussolini de yakından takip ediyor ve her şeye dikkat ediyordu. İtalya yalnızca bir krallıktı, oysa bir zamanlar Roma imparatorluk olmuştu. Duce'nin saldırmak için bir bahane bulabileceği en zayıf ülke hangisiydi? Araştırmacı gözleri Habeşistan'a takıldı.

Kimsenin işine karışmayarak insani ilerlemede neredeyse on altı yüzyıl boyunca hayatta kalmayı başarmış olan "Prester John'un gizemli ülkesinin"vahşi topraklarıyla daha da vahşi savaşçıları birer efsane, imparatorluk kurmak isteyenleri caydırıcı birer unsurdu. Bu koyu renk tenli Hıristiyanlar mızraklarını ölümcül bir biçimde kullandıkları gibi, aldıkları savaş esirlerini parçalamak gibi bir âdete de sahiptiler. Daha önce söylemiştim, İtalya 1887'de Habeşistan'ı (şimdiki adıyla Etiyopya'yı) ilhak etmeye çalışmış ve aynı yıl Adva'da küçük düşürücü bir yenilgiye uğramıştı. Bunu affetmiş olsa da, asla unutmuyordu. İki ülke 1928'de resmi bir dostluk anlaşması imzaladılar.

1934 yılının Aralık ayında İtalyan ve Etiyopya birlikleri, İtalya'nın Somali'deki topraklarının tartışmalı sınırındaki Ualual'da çarpıştılar. Öfkeye kapılmış numarası yapan Mussolini, tazminat talebinde bulundu ve arabulucuları da reddetti. Etiyopya Negus'u (kralı) Haile Selasiye, durumu Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Tam da Mussoli'ninin beklediği gibi, cemiyet dikkatle dinledi ama hiçbir şey yapmadı. O zaman Duce uzlaşmaya razı olacağını açıkladı. Hilesi işe yaradı.

Mussolini hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz Etiyopya'yı işgal etti. Haile Selasiye'nin çıplak ayaklı ve mızrakla silahlanmış askerleri, neden cesaretleriyle ünlü olduklarını gösterdiler. İtalya'nın tanklarıyla, makineli tüfekleriyle ve bomba yağdıran uçaklarıyla baş etmeleri olanaksızdı. Aralarında Duce'nin oğlunun da bulunduğu İtalyan pilotlar böbürlenerek, silahsız Etiyopyalıları doğrudan vurup patlamanın çiçek gibi açmasını seyretmenin "iyi bir av" olduğunu açıklıyorlardı.

Milletler Cemiyeti son bir çabayla İtalya'yı saldırgan ilan etti ve yaptırım uygulanması için oylama yaptı. Ne var ki İngiltere, bunun "bir savaşa yol açabileceği" korkusuyla, Süveyş Kanalı'nın İtalyanlara kapatılmasına isteksizdi. Mussolini 9 Mayıs 1936'da İtalya kralının aynı zamanda Etiyopya İmparatoru olduğunu ilan etmeyi başarabildi. Milletler Cemiyeti de böylece son nefesini vermiş oldu.

Hamle yapma sırası Hitler'deydi. Zorunlu askerlik uygulamasıyla Versay Anlaşması'nı zaten ihlal etmiş olan Führer, Stresemann ve Briand'ın Locarno Anlaşması'nı da bir tarafa atıp Alman birliklerini Rhineland'a gönderdi. Führer ve Duce'nin bir arada hareket etmeleri için fon hazırlanmıştı, sahne de İspanya'ydı.

"La Argentina" adıyla bilinen İspanyol dansçı Antonia Merce, 1936'da öldü. Arjantin doğumlu bu kadın, muhteşem sanatı ve gururlu duruşuyla onu gören herkes için İspanya'nın bir zamanlar sahip olduğu görkemin simgesiydi. Bu arada İspanya'nın diğer tek halk simgesi olan kral, tam tersi bir görüntü yaratmak için elinden geleni yapıyordu. Ondan önceki pek çok Bourbon gibi, XIII. Alfonso da pek zeki sayılmazdı.

Yabancı ülkelerde tembellik etmeyi evde kalıp çalışmaya tercih eden Alfonso, hükümetinin idaresini aynı zamanda Primo de Rivera olarak tanınan Estella Markisi'ne bıraktı. Marki 1925 yılında kendisini diktatör ilan etti ve kapağı sıkıca kapatarak düzene benzeyen bir şey kurmayı başardı. Ancak ona düşman olan diğer soylular, 1930'da kralı markiden kurtulmaya ikna ettiler. 1931'de İspanya halkı kraldan da kurtuldu ve İspanya bir "İşçi Cumhuriyeti" oldu. Ne var ki İspanyollar da tıpkı Almanlar gibi kendi kendilerini yönetmek için gerekli eğitime de, sabra da sahip değillerdi. Kısa sürede bir sürü güçsüz fraksiyona bölündüler ve Amerika'nın Büyük Bunalımı'nı her yerde takip eden toplumsal huzursuzluk İspanya'ya yayıldı.

1936 yılının Temmuz ayında, gazete manşetleri Habeşistan'dan değil, İspanya Fas'ındaki Melilla'dan bahsediyordu. Melilla'da, aralarında Kanarya Adaları'nın eski valisi Francisco Franko'nun da olduğu bir grup general, kısa süre önce kurulan Halk Cephesi'ne (Frente Popular) karşı bir ayaklanma kışkırttı. Bu sol kanat koalisyonu, Cortes'de (yani parlamentoda) monarşistlere, cumhuriyetçilere ve ruhban sınıfına karşı barışçıl bir zafer kazanmıştı.

Bunun ardından gelen mücadele, neredeyse üç yıl devam etti. Sona erdiğinde İspanya'nın hazinesi tamtakır, vatandaşları tükenmiş, şehirleri Avrupa'nın ilk hava bombardımanı savaşı nedeniyle

perişan durumdaydı. Zafer kazanan General Franko, "El Caudillo" yani diktatör unvanını aldı. Hitler ve Mussolini'ye benzerliği tesadüf değildi. "Milliyetçiler" ve "cumhuriyetçiler" arasındaki bir iç savaş olarak başlayan çarpışma, silahlı müdahaleler sonucunda bir tarafında Berlin ve Roma'nın, diğer tarafında da Moskova'nın bulunduğu çekişmenin ilk güç denemesi haline gelmiş, Berlin'le Roma kazanmışlardı.

Sizden bir kez daha "ideolojileri" unutup coğrafyaya bakmanızı istiyorum. O zaman İspanya'da bir cumhuriyetçi (yani komünist) zafer kazanılmasının ne anlama geleceğini daha iyi kavrayabilirsiniz. Batı Avrupa'nın bu kilit bölgesine ani bir Sovyet etkisinin yayılması, Fransa'nın yozlaşmış ve güçsüz olduğu, İngiltere'nin de VIII. Edward'ın tahttan çekilmesinin sarsıntısını yaşadığı bir döneme denk gelecekti. O nedenle iki ülke de Franko'nun zaferini kötünün iyisi olarak değerlendirdiler. Batı yarımküreyi Avrupa'daki sürtüşmelerin dışında tutmayı hedefleyen 1937 tarihli Yansızlık Yasaları, ABD'nin Portekiz'e silah satmasına izin veriyordu. Bu silahlar da uygun bir şekilde Franko'nun eline ulaşıyordu.

Modern donanımdan ve askeri disiplinden yoksunluk, cumhuriyetçilerin baştan beri tökezlemesine sebep oluyordu. Avrupa'nın siyasi güce yönelik satranç tahtasının üstündeki bu talihsiz piyonlar, Sovyet strateji uzmanlarının ve uluslararası gönüllülerin oluşturduğu grupların (Amerikalıların birliği "Lincoln Tugayı" adını taşıyordu) desteğini alsalar da hızla kayba uğramaya başlamışlardı. Yine de Nazi bombardımanlarına ve "Beşinci Kol" taktiğine karşı Madrid ve Valencia'yı coşkuyla savundular.

"İspanyol manevralarına" müdahale eden güçlerin öğrendikleri taktikleri kısa sürede başka yerlerde de uygulayabilecekleri konusunda bazı gazeteler dünyanın dikkatini çekmeye çalışsalar da, başka gazeteler aralarında Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'nin de bulunduğu yirmi bir ülkeden oluşan Ademi Müdahale Komitesi'nin eylemlerini, daha doğrusu hiçbir şey yapmamasını tartışıyordu.

İşte mihver devletler bu fonda kuruldu.

Hitler'in ırkçı teorilerinin uygun olmasa da elverişli bir çare sunan uydurma fikirler olduğuna inanan varsa, 26 Kasım 1936'daki olayla çok ciddi bir şok geçirmiş olmalı. O tarihte Nazi Almanya'sı (bir zamanlar Kayser Wilhelm'in "Sarı Tehlike" olarak nitelemiş olduğu) Japon halkını "şerefli Ariler" ve müttefik olarak ilan etti. Anti-komintern ya da Anti-komünist Paktı olarak bilinen bu kâğıt parçası, mihverin Berlin-Tokyo kolunu oluşturdu. Japonya ertesi yıl Çin'e açıkça ilan edilmeyen ama topyekûn bir savaş açtı.

1937 de Mussolini de bu belgeyi imzaladı. Tarihin el yazısı, okumaya zahmet eden herkes için büyük harflerle oradaydı.

68
Kendini Soyutlama ve Taviz Politikası

Mihver Devletleri daha da ileri giderek dünyayı aralarında paylaşıyor

Birinci Dünya Savaşı aslında küresel bir savaş değildi. O zamanlar "dünya savaşı" olarak adlandırılmasının temel sebebi, gelişmiş iletişim olanaklarının Avrupa'daki ve Yakın Doğu'daki kavgayı gazete okuyabilen herkesin gözünün önüne sermesiydi. Bu savaş, aynı zamanda Amerikan ordusunun Avrupa topraklarındaki bir çarpışmaya ilk katılışıydı.

Amerika Birleşik Devletleri İngiltere, Fransa ve Belçika'dan oluşan müttefik devletlerin yardımına gittiğinde, savaş neredeyse üç yıldır sürmekteydi. Amerikan birlikleri siperlere, "Dünyayı demokrasi için güvenli bir yer haline getireceğiz" sloganıyla girmişti.

Bunların ne kadar boş sözler olduğu, daha atılan son kurşunun yankısı bile dinmeden ortaya çıktı. Cumhuriyet veya krallık olmaları fark etmiyordu, Avrupalı müttefikler ideolojik emellerle pek ilgilenmiyorlardı. Onların ilgisini çeken tek mesele, Avrupa'daki "güç dengesini" korumaktı. Amerika Birleşik Devletleri'ne yardımları için teşekkür ettiler ve bunun karşılığında bizimle iş yapmaya söz verdiler.

Tarihsel açıdan doğrucu davranmak gerekirse, bu kadarı bize yetmeliydi çünkü savaşa zaten yalnızca bunu elde etmek için girmiştik. Ancak bazı Amerikalılar böyle gerçekçi (ya da onların deyimiyle alaycı) bir yaklaşımı kabul etmeye isteksizdi. O nedenle hayal kırıklığı içindeydiler. Kendilerini ihanete uğramış ve aldatılmış hissediyorlardı. Gelecekte herhangi bir şekilde "yabancı ülkelerin işlerine bulaşma" fikrini yüksek sesle eleştiriyorlardı. Böylece "kendini soyutlama" Amerika'da siyasi bir mesele haline geldi.

Hiç kuşkusuz vatansever güdülerle hareket eden soyutlanma taraftarları, kısa süre sonra gerçekten ihanete uğrayıp aldatıldılar.

Hitler, iktidara geldiği 1933 yılından beri Amerika'nın kendini soyutlama politikasını Alman siyasetine Avrupa'da geniş bir hareket alanı açmak için kullanıyordu. Josef Göbbels yönetimindeki Nazi Propaganda Bakanlığı, zaten kendi dertlerine gömülmüş olan Amerika'yı Almanya'nın dertlerine bulaşmaktan caydırmak için elindeki bütün olanakları kullanıyordu. Birkaç kongre üyesiyle, Alman-Amerikan Konfederasyonu, Önce Amerika Derneği ve Ku Klux Klan bu fikre hemen katıldı (Ku Klux Klan, Hitler'e saygı gösterisi olarak antisemitizmi de "Amerikalılarda arzu edilen özellikler" listesine dâhil etti).

Amerika'da sorunlar vardı, doğru. 1932'de Hoover'ın yerine gelmiş olan Başkan Franklin D. Roosevelt, ülkeyi ekonomik karışıklıktan kurtarma görevini miras almıştı. Roosevelt, "banka tatili" ilan ederek, Glass-Steagall Bankacılık Yasası'nı, Ulusal Endüstriyel Yenilenme Yasası'nı (Anayasadan bağımsız olarak 1935'te kabul edilmişti) ve birkaç eşi benzeri görülmemiş yasayı daha çıkararak nihayet bunalımı sona erdirmeyi başardı.

Yeni kanunlar özel girişimlerde hükümet kontrolünün hiçbir şekline alışkın olmayanlar için acı bir reçeteydi. Ancak dünya o zamanlar (gerçi hâlâ öyle) insanın kendisini makinenin efendisi kıldığı zaman başlayan toplumsal devrimin pençesindeydi. Fırtınanın içindeki ağaçlar gibi, eski ve katı hükümetler bu devrimle yıkılırken, diğerleri rüzgârın önünde eğilseler de ayakta kaldılar. Rusya'ya komünizm, Orta Avrupa'ya faşizm, Asya, Afrika ve Güney Amerika'ya da karışıklık getiren şey, Amerika Birleşik Devletleri'ne yalnızca toplumsal yasalar getirdi. Bunun için çok büyük şükran duymalıyız. Ülkenin o sırada hissettiği kısıtlamalar, herkesin "büyümekte olduğunu" fark ettiğinde hissettiği kısıtlamalardı o kadar. Daha önce de söylediğimiz gibi, ABD reşit olmuştu.

Gitgide artan olgunluğumuzun en kesin işaretlerinden biri de, Amerika'nın tarihinde ilk defa olmak üzere güney yarımkürede bize ismiyle, tarihi ve coğrafi bağlarıyla bağlı olan uçsuz bucaksız kıtaya ilgi göstermesiydi. Siyasi olarak bağımsız olmalarına rağmen, Orta ve Güney Amerika ülkelerinin çoğu anayurtları

İspanya'nın dilini ve geleneklerini koruyordu (Bunun tek istisnası Brezilya'ydı, o da Portekiz'e aynı şekilde bağlıydı zaten). Bu yüzden İspanya'daki iç savaşın Tierra del Fuego'dan Rio Grande'ye kadar her yerde ciddi yansımaları olması kaçınılmazdı.

1930'ların bunalımıyla ciddi yara alan Latin Amerika cumhuriyetleri, ekonomik huzursuzluğun sıkıntısını çektiler, onun ardından da politik faaliyetler hız kazandı. Tıpkı İspanya'da olduğu gibi, sonuçta iki temel fraksiyon ortaya çıktı. İkisi de ülkelerinin hükümetinin kontrolünü ellerine geçirmek istiyorlardı. Hiçbir zaman tamamen aynı olmasa da, olay örgüsü genellikle benzer biçimde ilerliyordu. Bir tarafta, eğitim, disiplin ve finansal destek konusundaki eksikliklerini Sovyetler Birliği'nin başarıları karşısında duydukları tükenmek bilmez coşkuyla telafi eden İşçi Partisi oluyor, karşılarında da "milliyetçi" (kimi zaman da Nasyonal Sosyalist) özellikli bir parti bulunuyordu. Muhafazakâr politikacılar, askerler ve sanayiciler tarafından yönetilen bu partide, diğerlerinin sahip olmadığı her şey bulunuyordu. Bir tek şey hariç. İki partinin de acımasızlık ve vicdan yoksunluğuna karşı eşit derecede yatkınlığı vardı.

İki taraf bir süre mevki için çekişirlerdi. Bazı ülkelerde yarışın sonucu neredeyse şüpheli gibi görünse de, milliyetçi partiler hemen hemen daima kendilerini kurtarıp rakiplerinin ayağını kaydırmayı başarır, o arada da kanatlardan gelen güçlü birisi sahnenin merkezini ele geçirirdi.

Bunlardan birisi Franko hayranlığının kendisini isyancılara askeri yardım yapacak kadar yanlış yönlendirmesine izin verecek olursa, batı yarımküre o zaman İspanya'da teorik olarak hâlâ devam eden iç savaşa karışmış olacaktı. Böyle bir hamleyi engellemek için Başkan Roosevelt, Amerika kıtası temsilcilerinin Buenos Aires'te toplanmalarını önerdi. 1937 tarihli Yansızlık Paktı orada imzalandı. Bunu takip eden birkaç yıl boyunca Kuzey ve Güney Amerika'yı ilk defa olmak üzere bir araya getiren başka imzalar da atıldı.

Bu arada Avrupa'da Mihver devletleri programladıklarından dana yüksek bir hızla ilerliyorlardı. Küstahça cüretini, "İnsanlar mecbur kalana kadar herhangi bir şey hakkında heyecanlanma-

yı sevmezler, o zaman da çok geç olmuş demektir" önermesine dayandıran Hitler, kayda değer başarı elde etmekteydi. Antikomünizm, antisemitizm ve antientelektüelizm unsurlarının Almanya'nın önde gelen bilim adamlarının, müzisyenlerinin ve yazarlarının ülkeden kaçmasına neden olduğu ve bu değerli insanların gittikleri yerlerde vatanlarından coşkuyla bahsetmediği gerçeği Hitler'in aklından uçup gitmiş gibiydi. Thomas Mann, Stefan Zweig, Kurt Weill ve Arnold Schönberg gibi insanların kaybı Hitler gibi ancak sınırlı bir eğitim almış birinin gözünde bir önem taşımıyordu. Ancak Albert Einstein'ın da kendiliğinden sürgüne gitmeyi seçenler arasında olması, Führer'i durup düşünmeye sevk etmeliydi. Einstein'la birlikte atom bombasının formülü de gitmişti. Bomba artık Almanların değil, Amerikalıların olacaktı.

Almanya'yı tam anlamıyla avucunun içine aldıktan sonra, Hitler için "mantıklı genişleme" vakti gelmişti ("*Heute gehört uns Deutschland, Morgen die ganze Welt*" – "Bugün Almanya bizim, yarın dünya"). İlk defa 1934'te kalkışılan ama Mussolini tarafından engellenen Avusturya'nın ilhakı (*Anschluss*) soğukkanlı bir titizlikle planlanıp gerçekleştirildi.

Avusturya şansölyesi Doktor Kurt Schuschnigg, Hitler'in Berchtesgaden'deki evine davet edildi. Yirmi dört saat içinde şansölyenin güvenilir devlet adamları siyasi açıdan elleri kolları bağlı duruma getirilmişti. Her türlü psikolojik yıldırmaya maruz bırakılan Schuschnigg Avusturya Nazi Partisi'ni yasal kılmayı, hapisteki Nazileri bırakmayı, Arthur Seyss-Inquart'ı içişleri bakanı olarak atamayı ve Avusturya Ordusu'na yüz Alman subayı almayı kabul etti.

Ancak Şansölye evine döndükten sonra korkaklığından pişmanlık duyarak on iki gün sonra Hitler'e meydan okuyup referandum talebinde bulundu. Bu "güveni kötüye kullanma" eylemi, tam da Hitler'in istediği şeydi. Führer birliklerini Avusturya sınırına yığınca, Schuschnigg istifa ederek ülkeden kaçtı. Seyss-Inquart, 13 Mart 1938'de Avusturya'nın ilhak edilmiş olduğunu duyurdu. 14 Mart'ta da Hitler Viyana'ya girdi.

Sırada Çekoslovakya vardı.

Artık üç tarafından "Büyük Almanya" ile kuşatılmış durumdaki bu kale devlet, savaş malzemeleri üretilen fabrikaları, zengin kaynakları ve stratejik konumuyla, iştah açıcı bir lokmaydı. Üstelik kolay avdı. Çekoslovakya'nın kuzey sınırındaki Südet bölgesinde, sayıları neredeyse üç milyona varan Alman kökenli insan yaşıyordu. Bu insanlar "birdenbire" anayurtlarında bağlanma konusunda büyük bir isteğe kapıldılar. Yani imparatorluk genişlemeli ve onları da içine almalıydı. İspanya Savaşı'nın "beşinci kol" taktiği bir kez daha ortaya çıkmıştı.

Südet bölgesi Almanları, Çek demokrasisinin onlara tanıdığı özgürlükten faydalanarak Konrad Henlein'in komutasında kendi askeri birliklerini kurdular. Bu yapının Nazi ordusuna benzerliği çok açıktı. Sonunda 24 Nisan 1938'deki Karlovy Vary Bildirgesiyle Henlein Südet Bölgesi Almanları için açıkça özerklik talebinde bulundu.

Karşımızda bir kez daha tarihsel "eğer" var. Birinci Dünya Savaşı sonrası Çek Cumhuriyeti'nin yaratılmasına yardımcı olan hükümetler, bu cumhuriyetin hayatta kalmasıyla gerçekten ilgileniyor olsalardı onu kurtaramazlar mıydı? Hitler çok güçlenmeden önce durdurulamaz mıydı? Bunun cevabı çok büyük olasılıkla evet. 1938'de Hitler'in blöf yaptığını, tam teşekküllü bir savaşın gereklerini karşılayamayacağını biliyoruz. Ne var ki o tarihte Fransa da, İngiltere de silahlı çatışmaya hazır değillerdi. ABD tarafsızdı, Rusya da diplomatik açıdan Fransa'ya bağlı olsa da İngiltere için hoş karşılanacak bir müttefik değildi. Böylece İngiltere'yle Fransa, "taviz" politikasını benimsediler.

Belirsizlikle geçen ve diplomatik eylemlerle, Fransızların askeri hareketliliği, İngilizlerin de donanmalarını genişletme çalışmalarıyla dolu bir yazın ardından, 12 Eylül tarihinde Hitler açık açık Südet Almanları için özerklik istedi. Çekoslovakya'da ayaklanmalar çıktı ve sıkıyönetim ilan edildi.

Bunun ardından İngiltere başbakanı Berchtesgaden'e gitti. Gazetelerdeki karikatüristlerin taviz politikasının simgesi olarak kullandıkları iyi tanınan şemsiyesini taşıyan Neville Chamberlain,

Çekoslovakya'nın hakem kararı istemeye hakkı olmadığını kabul etti. Daha önce Schuschnigg'in başına gelmiş olduğu gibi, Chamberlain de ülkesine dönene kadar kendisine yutturulan şeyi fark edemedi. Ondan sonra da her şey için çok geç olmuştu. İlk tavizi kopartan Hitler, Südet Bölgesi'nin fabrikaları ve askeri tesisleriyle olduğu gibi teslim edilmesini istemekle kalmıyor, Çekoslovakya'nın Alman azınlığın nüfusunun yoğun olduğu bölgeleri için Kasım ayında bir referandum yapılmasını da talep ediyordu. Bu defa Chamberlain'le Fransa başbakanı Edouard Daladier Rusya'yla görüşürken, Amerika da Avrupa güçlerinin bir toplantı düzenlemesi için Hitler'e başvurdu. Mussolini son dakikada, Münih'te yapılacak bir dörtlü güç toplantısına ilişkin planıyla ortaya çıktı.

Tarihin en utanç verici ihanetlerinden biri, rahat bir nefes alan milyonlar tarafından alkışlarla karşılandı. Chamberlain, Daladier ile birlik olup Çekoslovakya'yı sattığı toplantıdan dönüşünde, kendisini ülkesine getiren uçaktan inip, "Barış zamanının geldiğine inanıyorum" açıklamasını yaptı.

Hitler'in "son toprak talebi" de kısa sürede yerine getirildi. Almanya Çekoslovakya'nın sağlam batı kalesini işgal ederken, Polonya ve Macaristan doğudan parçalar kopardılar. 1939 yılının Mart ayında, ömrü çok kısa olan cumhuriyetin geri kalan kısmı da "Alman koruması" altına girdi.

Bu arada Japon birlikleri Çin'de geniş bölgeleri tarıyorlardı. Lukuchiao ve Şangay "meselelerine" Suzhou, Nankin ve Hangzhou meseleleri de eklendi. Generalissimo Çan Kay Şek'in komutasındaki iyi eğitimli Çin ordusu, kendisinden daha da eğitimli ve acımasız bir rakibe karşı inatçı ve dirençli bir savaş yürüttü. İspanya ve Etiyopya'da olduğu gibi burada da en büyük acıyı silahsız siviller çekti. Sivillerin sefaleti savaşın kendisi kadar eski olsa da, şimdiye kadar bunun bu derece kişilerden bağımsız ve mekanize bir şekilde uygulandığı görülmemişti. Ayrıca yapılanların bu kadar ayrıntılı biçimde belgelenmesi de daha önce tanık olunmamış bir şeydi. Haber filmleri ve olay yerinden bildirimlerle gerçekleşen bu belgelendirme, mihver devletleri tarafından görmezden gelindiği

gibi, karşılarına çıkmaya cesaret edebileceklerin yüreğine korku salma düşüncesiyle teşvik ediliyordu. Bu plan bir dereceye kadar başarılı oldu ama bu "terör propagandası" çoğu ülkede tam tersi bir etki yarattı. Amerika Birleşik Devletleri'ne gösterilen haber filmleri, Nazilerin artan antisemitik eylemlerine dair haberlerle birleşerek, Başkan Roosvelt'in Amerikan kayıtsızlığıyla başa çıkmasında ve 1938 tarihli hazırlıklı olma planını başlatmasına dolaylı yoldan önayak oldu. 1939 geldiğinde, kendini soyutlama politikası Amerika'da can çekişiyordu. Avrupa'nın "taviz" politikası da kısa sürede olabilecek tek yolla can verecekti. Şiddetle.

69
Atlantik Bildirisi

Sinir savaşı topyekûn savaşa dönüşüyor ve Hitler ciddi hesap hataları yapıyor

22 Mart 1939 tarihinde Hitler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Litvanya'ya bıraktığı Baltık limanı Memel'in iadesini istedi. Şehir hemen teslim edildi. Hitler bundan sonra eski müttefiki Polonya'ya dönerek, Danzig (Gdansk) şehriyle, "Danzig Koridoru" boyunca bir otoban ve demiryolu kurma hakkını istedi. Polonya bunu kabul etmedi ve kendisini desteklemeleri için İngiltere'yle Fransa'ya başvurdu. Tavizlerin nelere yol açtığını sonunda fark eden Britanya ile Fransa, Alman saldırısı olması halinde Polonya'ya yardım edecekleri konusunda ikili bir taahhütte bulundular.

Polonya Sovyet hükümetinden de destek almayı ummuştu. Ne var ki, Sovyetler Birliği aniden yönünü değiştirmeye başlamıştı. İlk ipucu, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotof'un Britanya'ya sözlü bir saldırı başlatmasıydı. Derken Ağustos 1939'da düşünülemez olan şey gerçek oldu. Nazi Almanya'sı ile Sovyetler Birliği ikili ticaret ve saldırmazlık anlaşmaları imzaladıklarında, komünizm sempatizanlarının bile şaşkınlıktan dilleri tutuldu. Nazilerin şart koştuğu ve Stalin'in kabul ettiği maddelerden biri, Sovyetler Birliği'nin 1933'te Rusya'ya kaçmış olan Alman komünistleri Hitler'e teslim etmesiydi.

Alman "gönüllüler" Danzig'e doğru yürür ve sınır ihlali sorunları çıkartırken, Britanya hükümeti savaş yetkileriyle donatıldı. 31 Ağustos 1939 günü, Hitler Polonyalıların önerilen on altı maddelik barışı kabul etmediklerini açıkladı. Oysa Polonyalılar böyle bir belgeyi görmemişlerdi bile. Şafakta Nazi birlikleri Polonya sınırını geçti.

Polonya'daki Nazi Beşinci Kolu'nun lideri Albert Forster, Danzig'in Alman İmparatorluğu'na geri dönmüş olduğunu açıkladı.

Nazi tankları Polonya boyunca ilerler, hava kuvvetleri yeni ve ürkütücü yıldırım savaşı taktiklerini uygularken, İngiltere ile Fransa Hitler'e Alman birliklerinin Polonya topraklarından çekilmesini talep eden bir ultimatom gönderdiler. Hitler bunu reddetti. 2 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa Almanya'ya karşı ortak savaş ilanında bulundular. "Sinir savaşı" sona ermiş, İkinci Dünya Savaşı olarak adlandırılan küresel mücadele başlamıştı.

Batılı güçlerin derhal yardım göndererememesi nedeniyle, Polonya programa uygun biçimde yutuldu. 12 Eylül'de Sovyet birlikleri Polonya'nın doğu sınırından içeri girdi. Perişan durumdaki Varşova kenti, Nazilere teslim oldu.

Avrupa bundan sonra yaklaşık altı ay boyunca "sahte savaş" deneyimini, yani daha önce bahsettiğimiz o aldatıcı durgunluk dönemlerinden birini yaşadı. Fransa'da yuvalanmak üzere bir keşif kolu gönderen İngilizler, yurtlarında sığınaklar kazıp beklediler. Öte yandan, Britanya İmparatorluğu'nun diğer üyelerine de baskı yapıldı. Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan hemen Almanya'ya savaş ilan ettiler. Güney Afrika Birliği, 5 Eylül tarihinde Jan Christian Smuts'un başbakanlığa gelmesiyle tarafsız kalmaya yönelik bir teklifi yenilgiye uğrattı. Kanada 12 Eylül'de İngiltere'ye katıldı. Yalnızca İrlanda, eskiden çekilen acıları hatırlayarak "tarafsız" kaldı ve Hitler'in casusları için işbirlikçi ve uygun bir dinleme yeri sağladı.

Fransa'da "Maginot zihniyeti" hâlâ devam ediyordu. Savaş Bakanı Andre Maginot'nun tavsiyesine uyan Fransa, doğu sınırı boyunca tanklara geçit vermemesi gereken muazzam tahkimatlar inşa etmişti. Kilometre başına iki milyon dolara yakın maliyeti olan Majino Hattı asla tamamlanamadı ve o nedenle de bir işe yaramadı (Belçika sınırındaki istihkâmları güçlendirmek için kullanılacak olan para, belli bazı politikacıların cebine girmeyi başarmıştı). Bu duruma rağmen Fransız ordusu koruganlara asker yerleştirdi ve askerler aylarca yer altındaki rutubetli barakalarda yaşadılar.

Maginot Hattı'na Hitler'in cevabı, Ren Nehri üzerine Siegfried Hattı'nı kurmak oldu. O kış oradan pek ayrılmayan Alman birlikle-

ri, hoparlörler aracılığıyla eski düşmanlarına hakaretler yağdırıyor, Fransızlar da aynı şekilde karşılık veriyordu.

Nazi denizaltıları açık denizlerde çok hareketliydi. Dünya gemi ticaretine yönelttikleri tehditler nedeniyle, Panama'da toplanan Pan-Amerikan Konferansı batı yarımküre etrafında bir "güvenli bölge" oluşturulmasına karar verdi. Amerika Birleşik Devletleri gemilerinin savaşan ülkelerin sularına girmemeleri emrini verdiyse de, Roosevelt silah ambargosunu feshederek savaşan devletlere peşin ödeme karşılığında silah ihraç etti.

Doğu Avrupa'daysa Sovyetler Birliği sessizce Estonya, Letonya ve Litvanya'daki garnizonları emniyete alıyordu. Finlandiya'dan da aynı şeyi istendi, Finliler direnince de Sovyet birlikleri saldırdı.

Böylece Avrupa, "savaş içinde savaş" manzarasıyla karşı karşıya kaldı. İtalya, Fransa ve İngiltere'yle birlikte General von Mannerheim'a ve cesur küçük ordusuna uçak, malzeme ve teknik danışmanlar gönderecek kadar tarafsız olduğunu düşündü. Yine tarafsız olan Amerika Birleşik Devletleri de Finlandiya'ya on milyon dolar borç verdi. Kısa bir süre, Finlandiya işgalcilere karşı sonsuza dek direnebilecekmiş gibi göründü, ne var ki ağır kış koşulları altında üç ay boyunca süren savaştan sonra "Mannerheim Hattı" delindi. 1940 yılının Mart ayında Finlandiya barış istedi ve Karelya Kıstağı da dâhil olmak üzere topraklarının yüzde onunu Sovyetler Birliği'ne teslim etti.

Sovyetler Birliği'nin bu görünüşe göre keyfi hareketinin nedeni neydi? Sizi bir kez daha haritanızın başına göndermem gerekiyor. Haritaya dikkatle bakarsanız, Sovyet liderlerin Hitler'le olan anlaşmalarına rağmen sınır boyunca kendilerine "tampon bölge" oluşturduklarını görürsünüz. Tarih, onların çok akıllıca davrandığını kanıtlayacaktı.

Bahar geldiğinde Almanya'da bir şarkı çok sevilmeye başlamıştı. "Wir fahren gegen England" (Gidiyoruz İngiltere'ye karşı). Bu planın gerçekleştirilmesine yönelik ilk adım olarak Hitler Danimarka ve Norveç'in işgal edilmesini emretti. Böylece İngiltere'nin yan taraflarını kuşatmayı ve Kuzey Denizi'ndeki üsleri ve limanları gü-

venceye almayı umuyordu. Danimarka kısa sürede yenilgiye uğratıldı. Yoğun propagandaya ve beşinci kol hazırlıklarına rağmen Norveç çok ciddi şekilde direndi. O zaman ilk defa olmak üzere İngiliz ve Fransız birlikleri de çarpışmaya katıldılar. Almanlar Bergen ve Trondheim'dan atıldı. Ne var ki Norveç'in engebeli topraklarında önemli olan tek şey hava üstünlüğüydü. Almanlar da buna sahipti. 7 Haziran 1940'ta Kral Haakon Londra'ya kaçınca Vidkun Quisling adlı Norveçli bir Nazi başbakan yapıldı ve "hain" anlamına gelen yeni bir sözcük bütün dünya dillerine girdi.

Norveç'teki feci çarpışmanın tek bir olumlu sonucu oldu. Britanya başbakanlarının geleneksel konutu Downing Caddesi 10 numarada, Neville Chamberlain'in tavizci şemsiyesi yerini Winston Churchill'in küstah purosuna bıraktı. Uzun süredir "savaş kışkırtıcısı" olmakla suçlanan bu büyük devlet adamı ve Britanya Muhafazakâr Partisi'nin lideri şimdi günün adamı olarak yüceltiliyordu. Üstün bir hitabet ve mektup yazma yeteneği olan Churchill, İngiliz halkına yalnızca "kan, ter ve gözyaşı" vaat ettiğini söyleyerek, Britanya'nın yeni politikasını ve hedefini "Zafer; her türlü bedele rağmen zafer, bütün dehşetlere rağmen zafer, yol ne kadar uzun, ne kadar zorlu olursa olsun zafer, çünkü zafer olmadan hayatta kalınmaz" sözleriyle özetledi. Tesadüf eseri, Beethoven'in Beşinci Senfoni'sinin açılış ölçüleriyle Mors alfabesindeki (İngilizce'de zafer anlamına gelen "victory" kelimesinin ilk harfi olan) "v" harfi kodlamasının aynı olduğu anlaşıldı. BBC'de ilk olarak 20 Temmuz 1941'de duyurulan bu durum, mihver devletlere karşı olan herkes için zaferin simgesi haline geldi.

İngiltere için daha da karanlık günler kapıdaydı. Churchill'in başbakan olduğu 10 Mayıs 1940'ta, Hitler Belçika'yı, Lüksemburg'u ve Hollanda'yı işgal ederek Maginot Hattı'nı devre dışı bıraktı. Fransız ve İngiliz birliklerinin yardıma koşmasına rağmen Hollandalılar dört, Belçikalılar da on sekiz günde teslim oldular. Sayıca azınlıkta kalan ve taktik olarak da yenik düşen müttefikler, Dunkirk'e çekildiler ve orada Naziler tarafından çembere alınıp kelimenin tam anlamıyla denize döküldüler. Ne var ki Hitler Britanya'nın deniz

vatandaşı olduğunu hesaba katmamıştı. Tarihin en kahramanca kurtarma operasyonlarından biriyle, muhripler, istimbotlar, balıkçı tekneleri, mavnalar ve özel yatlardan oluşan dokuz yüz araçlık bir filo yıldırım savaşı taktiğine meydan okuyarak Britanya ordusunun dörtte üçünü kumsaldan kurtardı.

Hitler'in hava kuvvetleri Maginot Hattı'nı arbalet kadar kullanışsız bir hale getirdikten sonra Fransa savunması çabucak çöktü. Bombalanmasını engellemek için Paris açık şehir ilan edildi. Hükümetin Paris'i terk edip önce Tours'a, oradan da Bordeaux'a kaçması bütün Fransa'yı ele geçiren paniğin bir yansımasıydı. Nazilerin beşinci kol üyelerinin kışkırtmasıyla, siviller Paris'ten dışarı doğru uzanan dairesel yolları tıkadılar ve sınıra giden birliklerin ilerleyişini aksattılar. Mussolini 10 Haziran'da tarafsızlık maskesini çıkarıp, Başkan Roosevelt'in sözleriyle ifade etmek gerekirse, "Hançeri komşularının sırtına sapladı." 15 Haziran'da Naziler Paris'e girdi. Bir hafta sonra Hitler, sinemalardaki haber bültenlerinde gösterilmesi için Compiegne Ormanı'nda küçük bir zafer dansı sergiledi. Fransa, 1918 yılında ateşkesin imzalandığı vagonda teslim oldu. Almanya Fransa'nın üçte ikisini işgal etti, geri kalan kısım da Mareşal Henri Petain başkanlığında Vichy kentinde kurulan kukla hükümetin idaresine bırakıldı. İngiltere artık tek başınaydı.

Hitler'in zamanlaması yine yanlıştı. Fransa onun beklediğinden neredeyse iki ay daha erken düşmüştü. Almanlar bundan sonraki mantıklı adıma, yani Britanya adalarının işgal edilmesine henüz hazır değillerdi. İşgal için gerekli mavnalar ve diğer malzemeler yapılıyordu ama Ağustos'a kadar bitirilemediler. Ne var ki o zaman da Alman üstünlüğü dönemi sona ermişti. Hitler'in doğuya dönmeden önce batıyı tamamen bitirme umutları, Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından yerle bir edilecekti.

1940 yılının Ağustos ayında "Britanya Muharebesi" başladı. Alman uçakları dalga dalga Manş Denizi'ni aşıyor, Varşova, Oslo ve Rotterdam üstünde uçarken sergiledikleri yetenekleri bu defa Coventry, Manchester ve Londra üstünde sergiliyorlardı. Bir avuç İngiliz uçağı, onları çok şaşırtarak Nazileri karşılamak üzere hava-

landı. Kaderlerin çizildiği o kış, ancak İngiltere'nin sivil halkının gösterdiği cesaretin boy ölçüşebileceği bir cesaret sergileyen Kraliyet Hava Kuvvetleri pilotlarıydı bunlar. Şehirlerin birbiri ardına bombalarla yerle bir edildiği, Hitler'in İngiltere'yi artık Amerika Birleşik Devletleri'nin bile kurtaramayacağını söyleyerek böbürlendiği günlerdi. Ancak gitgide artan sayıda Nazi uçağı ortadan kaldırılıp Kraliyet Hava Kuvvetleri uçakları Almanya üzerine saldırırken, işgalcilerin ümitleri de sönmeye başladı. 1942 yılının başlarında Amerikan Sekizinci Hava Filosu da Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne katıldı ve savaş düzeni almış ada, batırılamaz bir uçak gemisi oldu.

Bir kez daha bir "eğer" var karşımızda. Britanya Adaları Nazi hava üssüne dönüşseydi, Amerikan şehirleri Nazi yıldırımını hissederler miydi? Almanya'nın güdümlü füzeler ve jet yakıtları hakkındaki çalışmalarına dair öğrendiklerimize göre, kesinlikle evet. Neyse ki 1940 yılının Aralık ayında Roosevelt İngiltere'ye kayıtsız şartsız yardım çağrısında bulundu ve Amerika'yı "demokrasinin cephaneliği" ilan etti. 1941 yılının Mart ayında 1776 numaralı yasayı imzalayarak ödünç verme kanununu yürürlüğe soktu. Aynı yılın Ağustos ayında Newfoundland açıklarında demirlemiş İngiliz ve Amerikan savaş gemilerinde buluşan Roosevelt ve Churchill, Atlantik Bildirgesi'ni yayınladılar. Sekiz maddelik bu belge, Amerika Birleşik Devletleri'nin mihver devletleriyle olan savaşta İngiltere'nin tam anlamıyla arkasında olduğunu açıklıyor, böylece de gelecekteki Birleşmiş Milletler bildirgesi için temel ilkeleri de hazırlamış oluyordu.

Anglo-Amerikan dostluğu tomurcuklanırken, İtalyan-Alman yakınlığı tökezlemeye başlamıştı. Roosevelt ve Churchill bölgesel genişlemeye yönelik hiçbir arzuları olmadığını dile getirirlerken, Mussolini mihver ortağının toprak ele geçirme konusunda beklediğinden daha da usta olduğunu fark etmişti. Bundan sonra, İtalya'nın 1939'da Arnavutluk'u ilhak etmesine karşın Mussolini her hareketinde Hitler'in yardımına güvenmek zorunda kalmıştı.

1940 yılının Eylül ayında Libya'dan yola çıkan İtalyanlar, İngilizler karşı saldırı fırsatını bulamadan Mısır kıyısı boyunca ilerledi-

ler. İngilizler harekete geçince, Mussolini'nin gönülsüz fatihlerinin işinin yarım kalması tehlikesi belirdi. O zaman General Erwin Rommel komutasındaki Alman Afrika Kolordusu olay yerine geldi, Tobruk'u yeniden ele geçirdi ve İngilizleri El Alameyn'e kadar kovaladı.

Yunanistan'daki İtalyan fiyaskosu da hiç kuşkusuz Mussolini'nin daha başarılı mihver ortağına üstün gelmeye çalışmasının sonucuydu. Duce, 1940 yılının Ekim ayının sonlarında Arnavutluk'taki birliklerini Yunanistan'a gönderdi. Kasım ortasında İtalyanlar tam anlamıyla bozguna uğramışlardı. Yunanistan'ın kazandığı zafer yalnızca mihver devletlerin itibarına ağır bir darbe indirmekle kalmadı, İngiltere'nin Yunanistan'ın yardımına koşmak ve Avrupa'ya "Balkanlar'daki arka kapıdan" girmek için ihtiyaç duyduğu bahaneyi bulmasını da sağladı. Hitler'in beklenen doğu saldırısı sırasında kuzeye doğru ilerleyen bir müttefik ordusu Nazilerin arkasından dolaşabilirdi. İtalya'yı koruma gerekliliği Sovyet Rusya'nın işgalini ölümcül bir ay boyunca geciktirecek olsa da, Hitler güneye indi. 1941 yılının Nisan ayında Atina'ya İtalyan değil Alman tankları giriyordu.

Hitler'in gözünü Balkanlar'a diktiği zaten uzun süredir belliydi. 1940 yılının Haziran ayında Sovyet Rusya bir kez daha bir Alman hareketi olacağını öngörerek Besarabya'yı Romanya'dan aldı. Ağustos ayı geldiğinde ülkenin geri kalanında seferberlik kaldırıldı, Naziler sınırı geçtiler. Böylece Macaristan ve Bulgaristan da mihvere katıldı. Ancak aynı şeyi Yugoslavya da yapmaya kalkışınca ülkede ayaklanma patlak verdi, Kral Petar kaçmak zorunda kaldı. Hitler bunu ilerlemek için işaret kabul etti ve Yunanistan'ı alıp Girit adasını da bir hava saldırısıyla ele geçirerek İngilizleri şaşırtana dek durmadı. Tarih 20 Mayıs 1941'di. İngiliz birliklerinin bir gün önce özgürlüğüne kavuşturdukları Etiyopya'yı ele geçirmeleri, Mussolini'yi daha da kötü rezil etmişti.

Almanya'nın üçüncü derece Führer vekili Rudolf Hess, yine Mayıs ayında paraşütle İskoçya'ya indi. Kişisel bağlantılarını kullanarak Hitler'in bombalama taktiğinin yapamadığını yapma-

yı, Almanya'yla İngiltere arasındaki savaşı sona erdirmeyi umut ediyordu. Esir alındı ve görevinin sebebi kısa sürede anlaşıldı. 22 Haziran'da Hitler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne saldırdı.

Sovyetler Birliği tam anlamıyla hazırlıksız yakalanmamıştı. Birbirine denk iki muazzam ordu üç hafta boyunca sınırda çarpıştı. Sonunda "Stalin Hattı" yarıldı, Almanlar ileriye doğru yayıldılar. Hitler o zaman hayatının en büyük hatasını yaptı. "Üstün Irk" teorilerinin zaferine mal olmasına izin verdi. İşgalci Almanlara kurtarıcı gözüyle bakan çok sayıda Rus vardı. Rus General Andrey Vlasov komutasındaki altı antikomünist tümen, Hitler'in ordusuna katıldı. Arkalarında onlara katılmaya hazır, Kremlin'in devrilmesini bir rüyanın gerçekleşmesi olarak göre iki milyon kişi vardı. Ancak Hitler'in ırk teorisyeni Alfred Rosenberg'e göre, Nazi düzeninde Ruslar ancak *untermenschen* yani menfur Todt Teşkilâtı'nda köle emeği sağlayan bir halk konumunda olabilirlerdi. Rosenberg Hitler'e Rusya'yı özgürleştirmek değil, fethetmek üzere yola çıktığını hatırlattı. Hitler böylece felaketini mühürlemiş oldu. Ateşli vatanseverler olan Ruslar, ülkelerine Politbüro'ya karşı duydukları nefretten daha büyük bir sevgi duyuyorlardı. Hitler'e duydukları tiksintiyle, Vlasov'un davasını terk ettiler.

Sözlerine sadık kalmaya karar veren diğerleri, Vlasov'un yanında çarpışmaya devam edip, Almanlarla birlikte geri çekildiler ve sonunda Almanya'da ele geçtiler. Amerikalılar tarafından Sovyetler'e teslim edilen Vlasov ve yandaşları, 1945 yılında ihanetin cezası olarak idam edildiler.

Kuzeye doğru ilerleyen Hitler, 1941 yılının Eylül ayında Leningrad'ı kuşattı, Kasım'da da Kırım'ı ele geçirip Sivastopol'a saldırdı. Hırçın Ruslar, kendi kayıplarına aldırış etmeden Almanlara aldıkları her santimetrekare toprağın bedelini ağır biçimde ödettiler. Yunanistan'ı ele geçirmek için harcadığı bir ay, Moskova'ya doğru ilerlediği sırada Hitler'in işini çok zorlaştırdı. Alman birlikleri Rusya'nın ezeli ve ebedi müttefiki "kış mevsimi" ile karşılaştılar. Sovyetlerin "toprağı yakma" taktiği yüzünden besinsiz kalmış, üstlerindeki giysiler ağır kış koşullarına uygun olmayan Alman as-

kerleri Moskova dışında kamp kurmaya ve orada baharı beklemeye zorlandılar. O sırada iki şey değişmişti. Ruslar yeni bir müttefik bulmuşlardı, Alman Savunma Gücü Wehrmacht'ın da yeni bir komutanı vardı. Yeni komutan, kendisini mareşal ilan etmiş olan eski onbaşı Adolf Hitler'den başkası değildi. Rusya'nın yeni müttefiki de Amerika'ydı.

Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler bir süreden beri gergindi. 1940 yılının Eylül ayından beri mihver devletlerin tam üyesi olan Japonya, Amerikan savaş malzemelerinin kısıtlanmasının sıkıntısını çekiyordu. Amerika'daki Japon varlıkları dondurulmuştu. Japon hükümetindeki daha ihtiyatlı unsurlar yerlerini birer birer 16 Ekim 1941'de başbakan olan öfkeli General Hideki Tojo'nun adamlarına bırakmışlardı.

7 Aralık'ta, Japon barış elçisi Saburo Kurusu müzakerelere devam etmek üzere Washington'dayken, Japon uçakları Hawai Adaları'ndaki Pearl Harbor'a sürpriz bir saldırı düzenlediler.

70
Küresel Savaş

Mihver devletleri "üretim savaşında" yenilgiye uğratılıyor. Nihai zafer Amerikalı ve İngiliz bilim insanları tarafından kazanılıyor ve bütün insanlık için yeni bir çağ başlıyor

Haritaya ne kadar bakarsanız, o kadar inanılmaz geliyor. 1941 yılının Aralık ayında Japonlar Kuzeydoğu Çin'i ellerinde tutuyorlardı. 1942 Haziran'ında Filipinler'i, Guam'ı ve Hollanda Doğu Hint Adaları'nı da almışlardı. Fransız Hindiçin'i, Tayland'ı hâkimiyetleri altında tutuyor, Burma üzerinden Hindistan'ı tehdit ediyorlardı. Aleut Adaları'ndan Attu'ya çıktılar. Bombardıman uçakları Pearl Harbor'da ABD Pasifik Filosu'nun büyük kısmını tahrip etti.

Mihver karşıtları için gerçekten de acı dolu bir yıldı. Yine de başka bir açıdan bakılınca zafer yılı sayılabilirdi. Çoğu "sürgündeki hükümetler" tarafından temsil edilen yirmi altı ülke Atlantik Bildirgesi'ne bağlılıklarını açıkladılar ve böylece ileride Birleşmiş Milletler olacak örgütün çekirdeğini oluşturmuş oldular.

Amerika'nın Japonya'ya savaş ilanını Almanya ve İtalya'nın karşı savaş ilanları izleyince, Birleşik Devletler bütün sanayi kapasitesini savaş için kullanmaya yöneldi. Yüksek derecede mekanize savaş çağında düşmanı yalnızca savaş alanında değil, üretim açısından da yenmek gerekiyordu. Diğer ülkelerde olduğu gibi, savunma malzemesi üretilen fabrikalarda kadınlar da erkeklerle birlikte çalışmaya başladılar ve yardımcı kuvvetler olarak orduya, donanmaya ve deniz piyadelerine katıldılar. Sahip olunan her teknik beceri, bütün tıp ve bilim dalları işe koşuldu. Radar, penisilin ve plastik gibi buluşlar "savunma çabasıyla" hızlanan bu devirde kaydedilen gelişmelerden yalnızca birkaçı. Okyanus aşırı uçuşlar bir anda yaygınlaştı. Amerikan hükümeti ayrıca o ana dek belirsiz bir bilim dalı olan atomik füzyon alanına da milyonlarca dolar ödenek ayırdı.

Almanya'yı hedef alan ilk Amerikan bombardımanları 1943'e kadar yapılmadı. Ancak 8 Kasım 1942'de, General Sör Bernard Montgomery'nin El Alameyn'de Rommel karşısında kazandığı kesin zaferin üstünden iki hafta bile geçmemişken, Amerikan ve İngiliz kuvvetleri Fransız Kuzey Afrika'sına indi. Almanlar derhal Fransa'nın tamamını işgal ettilerse de, Fransız filosunu ele geçirmeyi başaramadılar. Donanmanın bir kısmı Kuzey Afrika'ya doğru yola çıktı, geri kalanı da Toulon Körfezi'nde batırıldı.

O sonbahar, her cephe açısından kritik önem taşıyordu. Kızıl Ordu Eylül ayında Stalingrad'da Almanları büyük bir yenilgiye uğrattı ve böylece Nazilerin Hazar Denizi'ne doğru ilerleyişinin önünü kesmiş oldu. Uçak gemisinden havalanan ABD uçaklarının Nisan ayında Tokyo ve Yokohama'yı bombalamasının acısını hâlâ çeken Japonya, Kasım ayında denizde ilk defa yenilgiye uğradı. Solomon Adaları'nda üç gün boyunca süren deniz savaşı, ABD'nin zaferiyle sonuçlandı.

1943 yılında Kazablanka'da gerçekleştirilen Churchill-Roosevelt buluşmasına iyimser bir ruh hâkimdi. Stalin'in toplantıya katılamaması, Fransa'nın da özgür Fransız liderler de Gaulle ve Giraud tarafından temsil edilmesi, zaferden müttefiklerin mihver devletlerin "koşulsuz teslimiyetini" isteyecek kadar emin olmalarını sağladı.

Bundan sonraki birkaç ay, zaferi daha da yakınlaştırdı. Rusya'nın dört bir yanında Alman güçleri yavaş yavaş geri çekilmeye başlamıştı. Pasifik'te General Douglas MacArthur Solomon Adaları'ndaki Guadancanal'da Japonlar'a karşı zorlu bir zafer kazandığını duyurdu. General Dwight D. Eisenhower komutasındaki Amerikan İkinci Ordusu, Kuzey Afrika'da doğuya doğru ilerleyerek Tunus'taki İngiliz ordusuyla buluştu. Bundan bir ay sonra, 12 Mayıs 1943'te bir zamanların kibirli Alman Afrika Kolordusu, Bon Burnu'nda teslim oldu.

Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki zaferiyle, Mussolini'nin itibarı yerle bir oldu. Sicilya'ya yapılan bir müttefik çıkarmasıyla Duce koltuğundan indirilerek hapse atıldı. Kral III. Vittorio Emmanuel ile Mareşal Pietro Badoglio'nun idaresine geçen İtalyan hükümeti, 8

Eylül'de koşulsuz olarak teslim oldu. Ne var ki Mussolini bir hafta sonra Alman birlikleri tarafından kurtarılarak Kuzey İtalya'ya götürüldü ve orada Cumhuriyetçi Faşist Parti'yi kurduğunu ilan etti. İtalya'daki savaş, 1945'te Alman birliklerinin yarımada boyunca santim santim geri çekilmelerine dek sürdü. Almanların gözetleme üssü olarak kullandığı güzel Monte Cassino Manastırı'nın yıkılışı, Almanların elindeki Roma'nın bombalanması, müttefiklerin Antium'a çıkışının yarattığı kargaşa, Floransa'daki köprülerin havaya uçurulması. Mussolini'nin mirası bunlardı işte. İtalya'nın Almanya'ya ait bir "tampon bölge" yapılmasıyla Führer'le olan dostluğu sona ermişti. Bir zamanların Duce'si 1945 yılının Nisan ayında Wehrmacht üniforması giyip kılık değiştirerek Almanya'ya kaçmaya çalışırken partizanlar tarafından yakalanarak vuruldu.

İkinci Dünya Savaşı, küresel konferansların da savaşıydı. Hava yoluyla seyahat yapılabilmesi savaş liderlerinin ve yardımcılarının ortak sorunları resmi olmayan biçimde görüşmek için buluşmalarını mümkün kılıyordu. Churchill birisi Washington'da 1941'de, birisi de Quebec'te 1943'te olmak üzere Roosevelt'le buluşmak için Atlantik'i iki defa aştı. Aynı yılın Kasım ayının sonlarında Generalissimo Çan Kay Şek, Roosevelt ve Churchill ile uzak doğu stratejisi konusunda görüşmek üzere Kahire'ye uçtu ve iki gün sonra da İngiliz ve Amerikalı liderler Tahran'da Stalin'le buluştu.

Nazi işgali altındaki bölgelerde ve müttefiklerin Nazilerle karşı karşıya olduğu İtalya'da bulunanlar hariç Hitler'in orduları ağırlıklı olarak doğu sınırındaydı. Sovyetler Birliği'nin bu baskıyı hafifletmek için ikinci bir cephe açılması konusunda kıyameti kopartması anlaşılabilir bir şeydi. 6 Haziran 1944'de başarılan Normandiya Çıkarması ile, bu istekleri gerçekleştirildi.

Müttefik Sefer Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı'nın (SHAEF) ayrıntılı planlaması, hassas koordinasyon tespiti ve cüretkâr stratejisinin bir sonucu olarak, çok sıkı biçimde korunan Atlantik Duvarı'na saldırmak üzere Manş'ı geçen veya paraşütle inen birlikler, bir ay içinde hem Cherbourg'u hem de Caen'i ele geçirmeyi başardılar. Fransa'nın özgürleştirilmesi, General Eisenhower'ın

önderliğinde kısa bir sürede gerçekleşti. 15 Ağustos'ta bu defa Riviera'ya olmak üzere ikinci bir çıkartma yapıldı. Bundan on gün sonra diğer müttefik güçler Paris dışında bekleyerek, Fransız birliklerine başkenti son Almanlardan temizleme işinde direniş askerlerine katılma onurunu verdiler. General George S. Patton'un komutasında Paris'in güneyini tarayan Amerikan Üçüncü Ordusu, hızlı bir saldırıyla Ren Nehri'ne doğru girdi. Ancak kuzeyde, Belçika ve Hollanda'da coğrafi koşullar ve hava, son bir kararlı direniş yapmaları için Almanlara yardımcı oluyordu.

Arnhem'deki müttefik hava kuvvetleri birlikleri, güneyden ihtiyaçları olan karasal desteği alamadılar. Çevreleri sarıldı ve süpürüldüler. Hollanda'yı sular altında bırakmak için hem müttefikler hem de Almanlar barajları yıkmaya giriştiklerinden, Ren Deltası'ndaki toprakların çoğu geçilemez bataklıklar haline geldi. Bu nedenle Alman birlikleri 1940'ta yaptıkları gibi güneyi tarayamadılar. Aynı şekilde, müttefiklerin batı duvarını arkadan çevirmek üzere kuzeye doğru ilerleyişi de engellendi. Müttefikler kazançlarını pekiştirmek üzere durdular. Sonra Ardenler Taarruzu başladı.

Bu son büyük Alman karşı saldırısının en şaşırtıcı yönü, ne kadar başarılı olduğudur. Bunun sebebi de, müttefiklerin boş bulunmasıdır. Hiç kimse, hatta Alman generaller bile, ordularının hâlâ böyle bir direniş gösterebileceğine inanmamıştı. Ancak batıdaki Alman kuvvetlerine kumanda eden Mareşal Karl R. G. von Runsted, Führer'den emir almıştı ve ona cevap verecek durumda da değildi. 1944 Temmuz'unda yaşananlardan sonra Wehrmacht generalleri çok kolay harcanıyordu.

Hitler'le Alman ordusunun generalleri arasındaki sürtüşme uzun süreden beri devam ediyordu. Hitler'in 1933 öncesi kişisel koruma ordusunun çekirdeğinden kısaltması SS olan "Schutzstaffe" yani "Koruma Birliği" doğmuştu. Hitler, Wehrmacht komuta kademesine SS'lerin silahlanmayacağına dair defalarca söz vermişti. Sonra da yüz seksen derece dönerek en üstün silahlarla donattığı SS birlikleri oluşturmaya başlamıştı. Bu birliklere Totenkopf (Kurukafa), Leibstandarte Adolf Hitler gibi süslü isimler veriyordu.

Wehrmacht askerleri tökezlediğinde, onları hizaya sokmak için SS subayları gönderiliyordu. Hitler'in kendisini başkomutan olarak ataması, bardağı taşıran damla oldu. Wehrmacht ayaklanma planı yaptı. 20 Temmuz'da, bir evrak çantasına konmuş bir bomba Hitler'i yalnızca hafifçe yaraladı ve bu kurtuluş onu kaderinin yüceliği konusunda her zamankinden fazla ikna etti. General von Witzleban ve birkaç suç ortağı acımasızca ortadan kaldırıldıktan sonra Hitler dizginleri sımsıkı yakaladı. Almanların cepheyi denize doğru yarmaları da onun emriydi.

Brüksel'in, Anvers'in ve Aachen'in müttefiklerin elinde olduğu sırada yirmi dört tümenle 16 Aralık'ta başlayan saldırı, sekiz gün sürdü. Esir almamak konusunda emirleri olan SS ve Wehrmacht birlikleri iki yüz elli kilometrekareden geniş bir alana saldırdılar. Amerikan 101. Hava Tümeni, Bastogne'de kuşatıldı ve teslim olması istendi. General McAuliffe Almanlara artık bir klasik haline gelmiş olan tek kelimelik cevabını verdi. "Çıldırmışsınız." Üçüncü Ordu'nun bir kısmı Bastogne kuşatmasını kaldırdı. 24 Aralık'ta, yedi bin uçaklık bir hava saldırısı Almanları durdurdu. Son Almanların da Belçika topraklarından çıkarılması bir sonraki Şubat ayının ilk günlerine dek sürdü.

Müttefikler büyük bir kuvvetle Ren Nehri'ni geçmeye hazırlanıyorlardı. Amerikan birlikleri şans eseri Bonn'un güneyindeki Remagen'de yıkılmamış bir demiryolu köprüsü buldular. Geçişlerin bir kısmı da teknelerle yapıldı ve müttefik ordularının büyük kısmı Mart ayında nehrin karşı kıyısına geçti.

Bu arada doğuda Sovyet ordusu düzenli bir şekilde ilerliyordu. 1941 yılında Almanya'nın yanına geçmiş olan Finlandiya, Normandiya Çıkartması'ndan kısa bir süre sonra ikinci bir Sovyet saldırısına maruz kaldı. Kızıl Ordu güneyde 1944 yılının Mart ayında Romanya sınırına ulaştı. Bunu Macaristan ve Çekoslovakya'nın işgali takip etti ve 1945 Şubat'ında Budapeşte'nin mutlak teslimiyetiyle Sovyetlerin Balkanlar fethi tamamlanmış oldu.

Sovyet hükümeti 1943 yılının Nisan ayında sürgündeki Polonya hükümetiyle diplomatik ilişkilerini kesmişti. 1945'in Ocak ayın-

da Varşova'nın ele geçirilmesi sırasında yeni ama henüz üstü örtülü bir güç siyaseti yapısının yansımaları görülebilir. Kızıl Ordu aynı ayın ilerleyen günlerinde Oder Nehri'ni geçti, 7 Şubat'ta Berlin'in eteklerinde ilerliyordu.

Tam da o gün Stalin, Kırım'ın Yalta kentindeki konferansta Churchill ve Roosevelt'e ev sahipliği yapıyordu. Bu son toplantılarının başlıca konuları, Almanya ve Avusturya için savaş sonrası planları, Sovyetler'in Japonya'ya karşı yürütülen savaşa katılması ve Yalta anlaşmasıydı.

1944 yılında dördüncü defa başkan seçilmiş olan Roosevelt, Yalta'ya gittiği sırada iyi değildi. İki ay sonra, 12 Nisan 1945'te Warm Springs, Georgia'da öldü. Başkan yardımcısı Harry S. Truman aynı gün öğleden sonra yemin ederek göreve başladı. Kızıl Ordu ertesi gün Viyana'ya girdi ve 25 Nisan'da San Francisco'da bir araya gelen ilk Birleşmiş Milletler toplantısında Sovyet ve Amerikan birliklerinin Elbe nehrinde buluştukları açıklandı. Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin imzalanarak iki aylık oturumun kapatılmasından önce Avrupa'daki savaş sona ermişti. 1 Mayıs'ta Büyük Amiral Karl von Dönitz, Hitler'in Berlin'deki yıkılmış Yüksek Mahkeme binasındaki sığınağında intihar ettiğini duyurdu. Bir hafta sonra Almanlar Reims'ta kayıtsız şartsız teslim oldular. Avrupa'nın zafer günü, 7 Mayıs 1945'ti.

Stalin savaş sonrası planlarını görüşmek üzere Temmuz ayında Truman ve Churchill'le Potsdam'da buluştuğunda, Almanlara karşı olumsuz duygular çok şiddetliydi. Normandiya Çıkarması sonrasında Almanların Fransız, Belçika ve Hollanda sahillerinden ateşlediği jet yakıtlı uzun menzilli bomba ve füzelerin aniden ortaya çıkışı, İngilizlerin nefretini özellikle uyandırmıştı (V-silahları olarak bilinen bu füzeler, müttefiklerin "v" harfini esas alan zafer sloganına cevabıydı ve Almanca misilleme anlamına gelen *vergeltung* sözcüğünden geliyordu). Daha önce belirttiğimiz gibi, Sovyetler Birliği de vatandaşlarının Todt Teşkilâtı'nda köle olarak çalıştırılmak üzere toplu halde sürgün edilmeleri yüzünden derin bir tiksinti içindeydi. Yahudilerin, siyasi tutukluların ve bütün "devlet

düşmanlarının" hastalık ve açlık yüzünden veya son derece etkili gaz odalarında can vermek üzere tıkıldıkları Nazi toplama kamplarının keşfi, bütün dünyanın öfkesini uyandırdı.

Führerlerinin ardından ölüme gitmemiş olan Nazi liderler, bu aşağılık savaş suçları için dört kuvvetin oluşturduğu bir mahkeme tarafından Nürnberg'de yargılandılar. Aralarından biri, Martin Bormann hiç yakalanamadı ve gıyabında mahkûm edildi. İkisi duruşmayı beklerken öldü, üçü aklandı, yedisi ömür boyu hapse mahkûm oldu ve onu da asıldı. Hermann Göring asılmadan hemen önce hücresinde intihar etti.

Potsdam Konferansı sırasında İngiltere'de yapılan seçimin sonucunda sosyalist lider Clement Attlee göreve seçildi ve yeni başbakan olarak konferansta Churchill'in yerini aldı. Mihver ortaklarının ikisi yenilgiye uğratılmıştı, müttefikler de bütün dikkatlerini Japonya'yla olan savaşa yönelttiler.

1942 yılında Japonya'nın Avustralya'ya yönelik olası bir istilası öngörülmüştü. Japonya'dan neredeyse altı bin kilometre uzaktaki geniş okyanus parçasında Japon, Amerikan, İngiliz, Avustralya ve Filipin birlikleri "ada sıçraması" olarak bilinen yeni bir tür amfibik savaşa giriştiler.

1943 yılının Temmuz ayında oybirliğiyle karar verilmiş bir saldırıya girişen müttefikler, Japonların elindeki büyük adaları tamamen pas geçerek, uçakların Japonların malzeme gemilerini taciz etmelerine olanak veren hava üsleri olarak kullanılabilecek adalara saldırdılar. Bu şekilde çoğu adadaki Japon'u savaşmaya gerek kalmadan açlığa mahkûm etmek mümkündü. Haritaya bir göz atarsanız, operasyonun büyüklüğünü görürsünüz. Her yüz adadan biri işgal edilseydi bile, Pasifik savaşının neden o kadar can kaybına yol açtığını anlardınız.

Saldırı, Solomon Adaları'ndan biri olan küçük Rendova Adası'nın alınmasıyla başladı. Senenin sonuna doğru, Bougainville Adasıyla, New Georgia Adası'nda bulunan Munda'daki hava üssü güvenceye alınmıştı. Yeni Gine'de Salamaua düşmüş, Lae'de bulunan

Japonların çevresi sarılmıştı. Müttefikler Gilbert Adaları'na doğru uzandılar ve büyük bir kuşatma harekâtına giriştiler.

Japonlar 1944'te yutabileceklerinden büyük lokma ısırmış olduklarını anlamaya başladılar. Adaların çoğu mercan kayalıklarından ibaretti ama müttefiklerin onları ele geçirmesi hayati önem taşıyordu. Daha dıştan geçen bir yay üzerinde, Marshall Adaları arasında bulunan Kwajalein ve Eniwetok'a çıkartma yapıldı ve Mariana Adaları'na doğru gözü kara bir saldırı düzenledi. Daha önce pas geçilmiş olan Guam Adası'nın Ağustos ayında ele geçirilmesiyle, müttefikler uçan kalelerin en güneydeki Japon adası Kyushu'yu bombalayabileceği bir üsse sahip oldular. Yeni Gine sahili boyunca ilerleyerek, Aitape, Hollandia, Admiralty ve Schouten adası alındı, Caroline ve Maluku Adaları'na da çıkartma yapıldı. General Douglas MacArthur 19 Ekim'de Filipinler'deki Leyte kıyısına çıkarak, daha önce vermiş olduğu bir sözü tutabildi.

Bu arada Asya kıtasında Çan Kay Şek'in birlikleri zafer üstüne zafer kazanıyordu. Japonlar Hindistan'dan atılmıştı. Çin'den Burma'ya giden yol hâlâ Japonların elinde olduğu için, Hindistan'dan Çan Kay Şek'in geçici başkenti Çongçing'e "can alıcı noktayı aşan" düzenli müttefik uçuşları başlamıştı. Bunun ardından Japonları Burma cangıllarından atmaya yönelik zahmetli ama sonunda başarılı olan çalışmalar geldi.

Pasifik savaşının son aşaması, 1944 yılının sonlarında, Mariana Adalarından Saipan'ın, Japon endüstriyel hedeflerine karşı girişilen topyekûn hava saldırısının üssü olmasıyla başladı. Bu çok tehlikeli bir görevdi. Japonya'nın uzaklığı hâlâ bin beş yüz kilometreden fazlaydı. 1945 yılının Mart ayında müstahkem ada İwo Jima için yapılan iki aylık çarpışma, Amerikan bombardıman uçaklarına Yokohama'dan bin iki yüz kilometre kadar uzakta bir üs sağladı. Bunun ardından Nisan ayında Okinawa'nın işgal edilmesi geldi. Almanya'nın mağlubiyeti ile eş zamanlı olarak, savaşın en büyük hava saldırısı yalnızca dört yüz elli kilometre uzaklıktaki şehirlere yöneltilebilirdi artık. Bu arada güneydoğu Asya'da, Amiral Lord Lois Mountbatten artık "banzai" saldırıları düzenleyemeyen Ja-

ponlara karşı İngiliz, Amerikan ve Çin kuvvetlerinin tam bir zafer kazanmış olduğunu duyuruyordu.

Savaşın neden olduğu can kaybının büyüklüğü karşısında zaten dehşete düşmüş olan müttefikler, Japonya'nın işgalinin daha da fazla cana mal olacağını biliyorlardı. Yeniden toplanan birlikler, Avrupa'daki cephelerden yola çıkmışken, bilim devreye girdi ve savaşı çabuk ve korkunç bir biçimde sona erdirdi.

Dünyanın dört bir yanındaki fizikçiler atomun Yunanlıların inandığı gibi temel ve değişmez bir unsur olmadığının uzun bir süreden beri farkındaydılar. Atomu bölerek maddeyi enerjiye dönüştürme konusundaki çalışmaları sekteye uğratan tek şey, deney yapmayı mümkün kılacak miktarda "parçalanabilir" atomik malzeme elde edilememesiydi. Bu deneylerin dayanacağı temel formül, sizin de bildiğiniz gibi, sürgüne giden Alman bilim adamı Albert Einstein'ın kafasının içinde Almanya'dan Amerika'ya taşınmıştı.

Müttefikleri Nazilerin atomla ilgili konulardaki araştırmalara devam edebilmek için yüklü miktarda ödenekler ayırdığını biliyorlardı. Nazilerin elindeki Norveç'in Rjukan şehrindeki "ağır su" tesisine sabotaj için yapılan cüretkâr İngiliz hava saldırısı, bu bilgi doğrultusunda gerçekleştirilmişti. Enrico Fermi, Lisa Meitner gibi bilim insanları ve Einstein'ın kendisi, atom enerjisinin keşfinin bunu ilk bulan tarafın eline çok güçlü bir silah verebileceğinin farkındaydılar artık. Meselenin aciliyeti Başkan Roosevelt'e de iletilmiş ve Tennessee'deki (daha sonra bir şehir halini alan) Oak Ridge'de büyük bir gizlilik içinde bir atom laboratuvarı kurulmuştu.

İngiliz ve Amerikalı bilim insanları birlikte çalışarak 16 Temmuz 1945 tarihinde insan gözüyle görülen ilk atomik patlamaya şahit olmayı başardılar. Patlama, New Mexico'daki White Sands'de gerçekleşti. 6 Ağustos tarihinde ikinci bir patlama oldu. Bu defaki Japonya'nın Hiroşima kentindeydi. Tek bir yıkıcı bir patlamayla şehrin beşte üçü yok oldu, binlerce insan ölürken, binlercesi de yaralandı. Üç gün sonra üçüncü ve daha da yıkıcı bir atom bombası, Nagazaki'de patladı.

Bu olaylar, Sovyetlerin Japonya'ya savaş ilan etmesi ve eş zamanlı Mançurya istilası ile birleşince Japonlar pes etti. İmparatorları Hirohito'nun tahtta kalabileceği güvencesini alan Japonlar, Tokyo Körfezi'nde demirlemiş olan ABD savaş gemisi Missouri'de resmi olarak teslim oldular. Bu da Japonya zaferi günüydü. 2 Eylül 1945.

Küresel savaş kâbusu sona ermişti. Hiroşima ve Nagazaki'de olanlarla ilgili ayrıntılı bilgiler haber sayfalarını kaplamaya başlayınca, bütün insanlık yeni ve rahatsız edici bir çağın başlamış olduğunu fark etti. Keşfedilmiş olan şey, Amerika ve Britanya tarafından sonsuza dek sır olarak saklanamazdı. Bu dehşet verici güç artık insanların elinde olduğuna göre, dünyanın geleceğinde neler vardı? Bu sorunun cevabı için bütün dünya gözlerini Birleşmiş Milletler'e çevirdi.

71
Birleşmiş Milletler

Amerika Birleşik Devletleri dünya lideri oluyor ve uluslararası ilişkiler konusunda büyük bir deneye ev sahipliği yapıyor

Oscar Wilde, "Savaş günahkârlık olarak görüldüğü sürece daima büyüleyici bir yönü olacaktır. Oysa bayağılık olarak değerlendirildiğinde, popülerliği sona erecek" demişti. "Bayağılık" yerine "kâr getirmeyen" deseydi, gerçeğe daha da yaklaşmış olacaktı. Ordular yalnızca atasözünde söylendiği gibi karınlarını doyurmak için değil, umutlarını gerçekleştirmek için yürürler. Muzafferin kazanacağı ödülleri, zenginlikleri, yeni toprakları daha iyi bir hayatı veya çelişkili gibi görünse de, barışı umut ederler. Bu umudu ortadan kaldırırsanız, ordular da yürümez.

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kargaşa, tam da bunu yapmış gibi görünüyordu. "Savaşları sona erdirecek bir savaş" sloganını kullanan iyimserler, bu türden bir başka mekanize katliamın kazanan tarafa bile bir kâr getirmeyeceğini göstermişlerdi. Ne var ki insan alışkanlıklarının esiri bir yaratıktır ve üstelik hatalarından ders alma konusunda da çok yavaştır. Yirmi yıl sonra ikinci bir savaş patlak verdi. Bu savaşı başlatanlar çabuk, şiddetli ve kârlı bir zafer kazanacaklarını umuyorlardı. Oysa onun yerine mağlup oldular, şehirleri yakılıp yıkıldı ve hükümetleri iflas etti. Ne var ki galip gelenler de onlar kadar, hatta belki daha fazla sıkıntı çektiler. Sovyetler Birliği'nin geniş bölgeleri harabe halindeydi. Çin, iç huzursuzluklarla kaynıyordu. Britanya İmparatorluğu kısmen çözüldü, liderlik yükü de Amerika Birleşik Devletleri'ne kaydı. Ekonomisini korumak için ve ticaret yapabileceği ülkeler olsun diye, ABD eski müttefiklerine de, eski düşmanlarına da borç olarak finansal destek sağlamaya başladı. Bu yardımlar kısa süre içinde başka ve

neredeyse hayati bir amaca daha hizmet etti, daha sonra daha ayrıntılı olarak bundan bahsedeceğiz.

Nagazaki üstündeki mantar biçimli atom bombası bulutu, Japonya'nın Asya Refah Merkezi olma hayalini aniden sona erdirmekten fazlasını yaptı. Gökyüzüne işaret eden bir parmak gibi, atom silahlarıyla yürütülen savaşların "kazanan hiçbir şey alamaz" anlamını taşıdığı uyarısını yaptı. Bir uzlaşma yolu bulunması gerekiyordu.

Atom bombası atılmadan bile önce, Winston Churchill, Amerika Birleşik Devletleri, İngiliz Uluslar Topluluğu ve SSCB'nin bir araya gelerek, tıpkı ABD'nin kuruluşu gibi tarihte eşi benzeri görülmemiş bir örgüt kurmaları önerisinde bulunmuştu. Aciliyet o kadar büyüktü ki, Milletler Cemiyeti fiyaskosuna rağmen bu fikir değerlendirildi.

Savaşın ardında bırakacağı kargaşa ve sefaleti öngören Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi, ilk toplantısını 1943 yılının Kasım ayında Atlantic City'de, ikincisini de bir sonraki yılın Eylül ayında Montreal'de yaptı (Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi, 1947 yılında Uluslararası Mülteci Örgütü'ne dönüştürüldü).

1944 yılının Nisan ayında, Müttefik Devletler bakanlarının Londra'daki bir toplantısında, Birleşmiş Milletler Eğitsel ve Kültürel Yeniden Yapılanma Örgütü'nün kurulması teklif edildi. Aynı yılın Temmuz ayında toplanan Bretton Woods konferansında, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) kurulması yoluyla ekonomik koşulları dünya çapında iyileştirmeyi amaçlayan ilk Birleşmiş Milletler Para ve Finans konferansı, kırk dört ülkenin katılımıyla gerçekleştirildi.

Sonunda, Ekim ayındaki Dumbarton Oaks Konferansı'nın ardından "Büyük Üçlü" Birleşmiş Milletler adlı kalıcı bir uluslararası örgüt kurulması için gerekli izinleri yayımladılar. Teklif Churchill, Roosevelt ve Stalin tarafından onaylandı ve 1945'te San Francisco'da ayrıntıları üzerinde çalışıldı. Birleşmiş Milletler Bildirgesi, bütün barışsever ulusların bir Genel Kurul'da temsil edilmesini ve beş kalıcı

üyenin (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, SSCB, Çin ve Fransa) yanı sıra her biri-iki yıllığına seçilecek altı üyeden oluşan daha güçlü bir Güvenlik Konseyi kurulmasını öngörüyordu. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi ile Uluslararası Adalet Divanı da oluşturuldu. İdari işler, bir genel sekreter tarafından yönetilecek bir sekreterlik tarafından yürütülecekti. İlk genel sekreter, Norveçli Trygve Lie oldu.

Güvenlik Konseyi üyelerinin nasıl oy kullanacağı baştan beri sorun teşkil etmişti. Sonunda Kırım Konferansı'nda, beş kalıcı üyeden herhangi birinin ret oyu kullanmasının, yani "veto" etmesinin prosedür konusunda olanlar hariç her türlü teklifin reddedilmesi için yeterli olacağı kararlaştırıldı.

Sovyetler Birliği, eski acımasızlığını ve batı dünyasına duyduğu dillere destan güvensizliği, veto hakkını fazlasıyla kullanarak göstermeye başladı. Kısa sürede anlaşıldı ki, SSCB'nin bir parçası olduğu savaş sonrası sorunlarının çözülmesi konusunda düzgün bir anlaşmaya varmak için pek niyetli olmadığı anlaşıldı. Sovyetler, uluslararası propaganda örgütü Komintern'i "dost demokrasiler" için bir iyi niyet gösterisi olarak 1943 yılında feshetmişti, oysa şimdi delegeleri yeni müttefiklerini "ekonomik emperyalizmle" suçluyor, böylece Sovyetler'in artan emperyalist niyetlerini maskelemeye çalışıyorlardı. Ancak durum hızla açık bir hale geliyordu.

Potsdam Konferansı'nda, Almanya ile Avusturya'nın ayrılmaları kararlaştırılmıştı. Bu iki ülkenin başkenti, artık Sovyetler'e bağlı bilgelerde bulunmalarına rağmen, kendi aralarında dört parçaya bölünmüş durumdaydılar. SSCB, kendisine ait bölgelerle diğer üç işgalci devletin elindeki bölgeler arasına bir "demir perde" indirdiğinde, İngiltere, Fransa ve ABD'nin Viyana ve Berlin'de hâlâ askeri hükümet merkezleri bulunuyordu. Sovyetler Birliği bu düzenlemeden rahatsızlık duyuyordu. Müttefikleri Berlin'den çıkmaya zorlamak için Sovyet hükümeti 1948 yılında batıdan gelen bütün kara, demiryolu ve su trafiğini engelleme politikasını benimsedi. Amerikalılar buna, Frankfurt'tan Berlin'e giden ve Fransız, İngiliz ve Amerikan bölgelerine yiyecek ve kömür gibi hayati ihtiyaçları sağ-

layan bir uçak seferi düzenleyerek cevap verdi. Sürekli tırmanan bir buçuk yıllık gerilimin ve meselenin Birleşmiş Milletler'in dikkatine sunulmasının ardından, Sovyetler Birliği 1949 yılının Mayıs ayında barikatı kaldırdı. İşgal ettiği Balkan ülkelerinden çekilmek yerine, onları gitgide kendi yörüngesine çeken Sovyetler, sonunda 1948'de güzelce sahnelenmiş bir darbeyle Çekoslovakya'yı Demir Perde'nin arkasına aldı.

Sovyetler Birliği'nin kabadayılık politikası Avrupa'nın diğer yerlerinde o kadar da başarı kazanamıyordu. İtalya'da kral III. Vittorio Emanuel, oğlu Umberto lehine tahttan indi, Umberto da 1946'da yapılan bir referandumun sonucunu saygıyla karşıladı, böylece İtalya bir cumhuriyet devleti oldu. Fakir düşmüş, hayal kırıklığına uğramış ülkenin karışıklığının içinde, ufuktaki komünist "darbe" tehlikesi yıldırıcıydı. Avrupa Kalkınma Programı çerçevesindeki Amerikan Marshall Yardımı planı, o zaman ilk meyvelerini verdi. Savaş sırasında Genelkurmay Başkanı ve savaş sonrasında da içişleri bakanı olan General George C. Marshall tarafından önerilen bu plan, komünist idare altında olmayan ülkelere finansal yardım sağlanmasını öngörüyordu. Yani Sovyet genişlemesine, Amerika'nın gerçekçi cevabıydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan kendi kendini yönetme davasının güçlü destekçisi olarak çıkan ABD, totaliter baskıya direnen ülkelerin koruyucusu oldu.

Amerika'nın "Sovyetler'in yayılımını kontrol altında tutma" politikası, Fransa'daki Sovyet etkinliğinin zapt edilmesine de yardımcı oldu. 1946'da yapılan genel seçimlerde komünistlerin dikkate değer oranda oy almasını takiben, Fransa karışıklık içindeydi. Bundan sonraki birkaç yıl boyunca hükümetler birbirini izledi. Yine de bu süreçte Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg), Fransa, İtalya, İngiltere, İrlanda ve üç İskandinav krallığının bir araya gelmesiyle, Avrupa Komisyonu kuruldu. 1950 yılında, Marshall planı sayesinde Fransa artık komünizmden korkmasına gerek kalmayacak istikrarlı bir konuma yeniden kavuştu ve Batı Avrupa'daki kömür ve çelik üretiminin bir havuzda toplanmasını öngören

Schuman Planı'nı yürürlüğe koydu. Britanya, katılmaya davet edilmesine rağmen bu plandan uzak durdu.

Josef Stalin, Balkan ülkelerinden birinde beklenmedik bir direnişle karşılaşmıştı. Savaş zamanı gerilla lideri olan Mareşal Tito'nun yönetimi altındaki Yugoslavya, başlangıçta Sovyet uydularından biri olmaktan memnun görünüyordu. Ancak 1948 yılında Tito aniden başkaldırarak, ülkesinde Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında olmayan bir komünist diktatörlük kurdu. Destek için açıkça kendilerine başvurulmamış olsa da, batılı güçler Tito'nun Demir Perde'de açtığı yırtığı memnuniyetle karşıladılar. Yugoslavya 1950'lerin sonlarına doğru ABD'den hatırı sayılır miktarda Marshall Planı yardımı aldı.

Güneyde, özgürlüğün çarpışmaların sona ermesini sağlamadığı tek ülke Yunanistan'dı. İngilizler 1944 yılında Nazi işgalcileri yenilgiye uğratınca, komünizm yanlısı direniş güçleri monarşinin yeniden kurulmasını engellemek için hemen kurtarıcılara saldırdılar. 1946'daki bir halkoylaması, Kral II. Yorgo'nun tekrar tahta çıkmasını sağlayınca, kuzeyden ülkeye sızan komünistlerden yardım alan kraliyet aleyhtarı gerillalar, protestolar yoluyla verdikleri hasarı artırdılar. Kral Yorgo'nun 1947'deki ölümünün ardından tahta kardeşi Paulos çıktı. Aynı yıl Amerika, Yunanistan'a üç yüz milyon dolarlık yardımı onayladı ve Amerikan desteği Yunan güçlerinin 1949 yılında çatışmalara son vermesini sağladı.

Siyonistlerin Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletinin kurulması konusunda ısrar etmesi ve yeni kurulan Arap Birliği'nin böyle bir harekete silahlı direnişle karşılık verecekleri yönündeki tehditler arasında, Büyük Britanya Nisan 1947'de sorunu Birleşmiş Milletler'e devretti. 15 Mayıs 1949'da Filistin üzerindeki İngiliz mandası sona erdi ve yeni İsrail Cumhuriyeti ilan edildi. Hemen savaş patlak verdi ama Arap Birliği İsrail kuvvetlerine göre çok zayıftı. Birleşmiş Milletler arabulucusu ve Almanların 1945'teki teslim oluşu sırasında da taraflar arasında bağlantıyı sağlamış olan İsveçli Kont Folke Bernadotte aracılığıyla geçici bir ateşkes yapıldı. Bernadotte aşırı görüşlü bir siyasi eylemci tarafından suikastla öldürülünce, görüş-

meler Amerikalı Doktor Ralph Bunche tarafından devam ettirildi. Bunche, İsrail ve Mısır arasında ateşkes sağlamayı başardı. İki bin yıldan beri ilk defa Yahudilerin bir ülkesi ve bir bayrağı oldu. İsrail 1949'da Birleşmiş Milletler'e kabul edildi.

Hindistan'da da milliyetçilik uzun bir süredir baskın olarak gündemdeydi. Japonya'ya karşı yürütülen savaşın karşılığında İngilizlerden talep edilen koşullardan biri de bağımsızlıktı. Muhammet Ali Cinnah yönetimindeki Müslüman Birliği de, Pakistan'da ayrı bir Müslüman devleti kurmak istiyordu. Hindular bu plana şiddetle karşı koyuyorlardı. İngiltere de taraf tutma konusunda gitgide daha fazla tereddüt ediyordu. Sonunda meseleyi bir karara bağlamak için, 1947 yılının başlarında yetkinin derhal "sorumlu Hindu ellerine" verilmesi gerektiğini açıkladı ve Hindularla Müslümanları bir uzlaşmaya varmaya çağırdı. Britanya Hindistan'ı Pakistan ve Hindistan olarak iki ayrı cumhuriyete bölünmesine rağmen, İngilizlerin askeri varlığının 1949 yılının Ağustos ayında bu bölgeden çekilmesini dinsel sürtüşmeler izledi ve kan döküldü. "Pasif direniş" öğretisi Hindistan bağımsızlığına büyük katkıda bulunmuş olan Hindu avukat Mahatma Gandi, 1948 yılında suikasta uğrayıp öldürüldü. Öğrencisi Pandit Nehru, Hindistan'ı kısa sürede Asya meselelerinde lider bir konuma taşıdı. Hem Pakistan hem de Hindistan Birleşmiş Milletler'e üyedir.

Doğudaki diğer bölgelerde, Japonların savaş çığlığı "Asya Asyalılarındır" pek çok milliyetçi yankı uyandırmıştı. Amerika sözünü tutarak 1947'de Filipinler'e bağımsızlığını verdi. Hollanda Doğu Hindistan'ında bir ayaklanma baş gösterdi ve ancak Birleşmiş Milletler müdahalesiyle Endonezya Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yatıştı. İngilizler de Burma ve Malezya'da benzer isyanlarla karşılaştılar. Fransızlarsa Hindiçin'de kendilerini Vietnam eyaletinden gelen iyi silahlanmış gerillalara karşı dört başı mamur bir cangıl savaşının içinde buldular.

Bütün bu ayaklanmaların benzer komünist bir damga taşıması tesadüf değildi. Avrupa'da kısa bir süreliğine dursa da Sovyet etkisinin yayılması, yerel nüfusların imparatorluk kuran batılıların elin-

de çektiği acılar dolayısıyla doğuda çok daha kolaydı. Eğitim ve tıp alanlarında batıya teşekkür edecekleri çok şey vardı ama batı boyunduruğundan kurtulma hevesi içinde bir emperyalizm biçiminin yerine diğerinin getirilmesinin kazançtan çok kayba neden olacağını fark edemediler.

Bunun en acıklı örneği Çin'di. Japonya'yla yapılan savaş, eski siyasi düşmanlıkları bir süreliğine iyileştirmişti. Savaşın bitmesiyle hepsi volkan gibi patladı. Çan Kay Şek'in gerici diktatörlük hükümeti iktidarda kalabilmek için batılı müttefiklerinin desteğine güveniyordu ama kritik bir anda başarısızlığa uğradı. Tecrübeli eski asker Mao Zedong komutasındaki Sovyet destekli komünist kuvvetler, 1945 yılının Ekim ayında milliyetçi kuvvetlere saldırdı. Çan Kay Şek yardım için Birleşmiş Milletler'e başvurduysa da terslendi, o da geri çekilmek zorunda kaldı. Sonunda Ocak 1949'da istifa edip Formosa Adası'na kaçtı ve orada Asya'daki en büyük antikomünist kuvveti kurmaya girişti.

Çin anakarasının kontrolünü ele geçiren Çinli komünistler, Pekin'de yeni bir başkent kurdular. Bundan sonra da Himalayalar'ın yükseklerindeki Tibet eyaletini işgal ettiler. Mao Zedung'a dostça yaklaşan Hindistan, bu son eylemi büyük bir endişeyle takip etti. Fransız Hindiçin'inde, Vietnam Bağımsızlık Birimi (Vietminh), Çinli komünistlerin yardımıyla Fransızların kuvvetlerini sınır bölgelerinden geri çekilmeye zorladı. Kore Savaşı, fonunda bu huzursuzluklarla başladı.

Yalta Konferansı'nda üzerinde anlaşıldığı gibi, Kore otuz sekizinci paralelden itibaren iki bölgeye ayrılmıştı. Kuzeyi Sovyetler, güneyi de ABD alacaktı. Amerikan bölgesinde 1946 ve 1948 yıllarında yapılan seçimlerde patlak veren şiddet olayları, iki rakip güç arasındaki sürtüşmenin yansımasıydı. Kore Demokratik Cumhuriyeti'nin yaratılmasından sonra Güney Koreliler Amerikalı subayların, kuzeyliler de Sovyetlerin yardımıyla silahlandılar. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ordusu herhangi bir uyarı veya kışkırtma olmadan otuz sekizinci paraleli geçti. Boş bulunan Güney Koreliler geri çekildi. Ondan sonra da ilk defa Birleşmiş Milletler

bayrağı bir savaşa girdi. General Douglas MacArthur, Japonya'yı sıçrama tahtası olarak kullanarak Kore'de savaşan Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin komutasını aldı.

Kore'deki Amerikan birlikleri, Japonya'yı işgal görevindekilerin ve Amerika'dan çağrılanların da katılmasıyla, büyük bir hızla büyüdü. İngiltere'den, Avustralya'dan, Kanada'dan, Filipinler'den, Fransa'dan ve Türkiye'den birlikler de kısa sürede Amerikalılara katıldı. Birleşmiş Milletler kuvvetleri Kuzey Korelileri otuz sekizinci paralelin gerisine sürmeyi başardılar ve Kasım 1950'de Mançurya sınırına vardılar. O zaman komünist Çin, müdahale etti. Sayıca çok azınlıkta kalan Birleşmiş Milletler birlikleri, geldikleri yoldan geri çekildiler. Hungnam liman şehrinde Dunkirk'ten beri en büyük askeri boşaltma başarıyla gerçekleştirildi ve birlikleri yeniden savaşmaya hazır vaziyette yarımadanın daha aşağı kısımlarında kıyıya çıkarıldı. Acı Kore kışı Çinlileri BM askerlerini etkilediğinden bile kötü etkiliyor gibiydi. Bahar geldiğinde Çin birlikleri bir kez daha kuzeye doğru çekilmeye başlamışlardı.

Sovyetler Birliği'nin daha fazla saldırganlık göstermesinin ancak güç gösterisiyle engellenebileceğini anlayan Amerika, geniş çaplı bir silahlanma ve savaş malzemeleri üretimi hareketine girişti ve aynı zamanda da 1949 yılında Kuzey Atlantik Paktı'nı (NATO) imzalamış olan on iki Avrupa ülkesine de yakın destek ve işbirliği sözü verdi. Batı Almanya'yı yeniden silahlandırma yönündeki Amerikan teklifi, Fransa'nın şiddetli protestosuyla karşılaştı. Öte yandan, yeni kurulan Bonn Cumhuriyeti'nin şansölyesi Konrad Adenauer, Batı Almanya'nın silahlandırılmasının diğer Nato üyesi ülkelerle eşit konuma gelmesi açısından şart olduğunu söyleyerek, güçlü bir pazarlık kozu öne sürdü.

19 Aralık 1950'de on iki Nato üyesi ülke Brüksel'de bir araya geldi ve General Dwight D. Eisenhower'ı önerilen Batı Avrupa ordusunun yüksek komutanı olarak atadılar.

72
Çalkantılı Bir Barış

Diğer ülkelerde açık çarpışmalar patlak verirken, Avrupa'da Soğuk Savaş başlıyor

Kore Savaşı, alışıldık bir şekilde bir zafer ve bir barış anlaşmasıyla sona ermedi. Birleşmiş Milletler kuvvetleri ve komünist kuvvetler arasında aylar süren karmakarışık ve şiddetli çatışmalardan sonra, 5 Temmuz 1951 tarihinde ateşkes müzakereleri başladı. Bu görüşmeler iki yıldan uzun sürdü, o sırada çatışmalar da aralıklı olarak devam etti. Görüşmeleri tıkayan en önemli sorun, savaş esirlerinin iadesiydi. Birleşmiş Milletler Temsilcileri, gönüllü geri dönüş esasına dayalı bir program hazırlamak istiyordu ama Kuzey Kore, dönmek istesinler istemesinler bütün esirlerin iade edilmesi konusunda ısrarcıydı. Bunun sonucunda geri dönmek istemeyen binlerce komünist idam edilebilirdi. Sonunda verilen tavizler işe yaradı ve 27 Temmuz 1953 tarihinde resmi bir ateşkes imzalandı, siyasal koşullar huzursuzluklar başlamadan önceki hale döndü.

Birleşmiş Milletler'in on beş ülkenin askerlerinden oluşan birliklerine en fazla sayıda askeri veren Amerika'da savaş hoş karşılanmadığı gibi, maliyetli de olmuştu. Milyarlarca dolar harcanmış, neredeyse iki milyon can kaybı olmuştu. Ne başarı sağlanmıştı? Tarihte ilk defa uluslararası bir grubu temsil eden silahlı bir kuvvet, barışçıl bir ülkeye yöneltilen askeri bir saldırıyı püskürtmeyi başarmıştı. Birleşmiş Milletler ilk büyük sınavını vermişti. Asya halkları açısındansa, daha da önemli bir şey gerçekleşmişti. Yüzyıllardan beri Avrupalılar tarafından çeşitli aşağılanmalara maruz bırakılan bu halklar, sürtüşmeyi Amerika'nın uzak doğudaki emperyalist çıkarlarının, ayağa kalkan Çin tarafından törpülenmesi olarak değerlendirmişlerdi. Batı güçleri ve etkinliği, yüzyıllardır süren uykusundan uyanan doğulu güç karşısında korkuya kapılmışlardı.

Kore'nin küllerinden dünya politikasına "yeni" bir güç doğmuştu ve işler artık eskisi gibi olmayacaktı. Bugün, savaş durumundaki Kore, bölünmüş ve kalıcı bir barış anlaşmasının hiçbir zaman devreye girmemiş olduğu potansiyel olarak tehlikeli bir bölge olmayı sürdürmektedir.

Otuz sekizinci paralel çevresinde savaş sürerken, Kuzey Atlantik Paktı'nı oluşturan ülkeler de, Batı Avrupa'yı komünist saldırısından korumak üzere yaptıkları planları yürürlüğe koydular. Paktı imzalayan ilk on iki ülkeye (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) 1954 yılında Yunanistan, Türkiye ve Batı Almanya da katıldı. Kore'deki savaş nedeniyle Rusların yayılmacılığı konusundaki korkuları artan ABD, Batı Almanya'nın yeniden silahlandırılmasını savunmaya öncülük ediyordu. Ne var ki Fransızlar, daha kısa bir süre önce ülkelerini işgal etmiş olan Almanların yeniden silahlandırılmasına şiddetli tepki gösterirken, İngilizlerin örgüte karşı ilgisiz sayılabilecek tavrından duydukları rahatsızlığı da dile getiriyorlardı. Bu iç güçlüklere karşın, Batı Avrupa Birliği batı ülkelerinin Sovyet yayılmacılığına karşı kararlılığının bir göstergesi olarak 1954 yılında ortaya çıktı. Bu gelişmeleri endişeyle takip eden Ruslar, batı programını taklit etmeye yönelik bir girişimle 1955 yılında Varşova Paktı'nı kurarak karşılık verdiler. Paktın sekiz üyesinin (Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB) pek çok konuda dikkate değer görüş ayrılıkları vardı ve hepsi politik, ekonomik ve ideolojik açıdan ciddi iç sıkıntılar çekiyordu. Tabii iki grubun üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar, Avrupa'nın daha önce sık sık olduğu gibi iki ayrı silahlı kampa bölünmüş olduğu gerçeğini gizleyemiyor. Neyse ki, belirsiz bir gelecek tarihte de olsa, yüzyıllardan beri Avrupa hayatının felaketi olan milliyetçi atışmalara ve ağız dalaşlarına bir son verecek başka güçlerin de iş başında olduğuna dair umudumuz var.

Fransız Jean Monnet ve Robert Schuman'ın geliştirdiği bir öneri, 10 Ağustos 1952 tarihinde yürürlüğe kondu. Schuman Planı'na

göre, altı endüstriyel ülke (Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Batı Almanya) bir araya gelerek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu oluşturdular. Bu sayede madeni kaynaklarını bir havuz haline getirmeyi umuyorlardı. Düzenleme başarılı oldu ve birliğin çalışmalarını denetlemek üzere kurulmuş müşterek şirketler, bu ülkeler arasında işbirliğinin artırılması için temel oldu. 1 Ocak 1958 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu, diğer adıyla Ortak Pazar kuruldu. Bu topluluğun hedefleri arasında gümrük vergilerini ortadan kaldırarak Avrupa toplumları arasında ekonomik faaliyetleri geliştirmek, siyasi sınırlar arasında işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak vardı ve ekonomik işbirliği yoluyla sonunda siyasi birliğin de sağlanabileceği ümit ediliyordu. Büyük Britanya'nın üyelik başvurusu Fransa tarafından birkaç kez engellendi ama yine de yapı son derece başarılı oldu. Zaten bunlar yalnızca geçici gecikmelerdi. Britanya 1971 yılında sonunda üyeliğe kabul edildi. Bütün bu ekonomik işbirliğiyle Batı Avrupa yavaş yavaş ülkelerin ortak bir dava uğrunda aralarındaki farklılıkları unutacakları güne doğru ilerliyor.

Savaşların en korkuncundan yirmi yıl sonra Avrupa (büyük ölçüde Amerikan yardımı sayesinde) daha önce olmadığı kadar refah içindeydi. Mutlak bir siyasi birlik hâlâ çok uzaktaydı ve kıta, her an savaşa dönüşebilecek Amerikan-Sovyet rekabeti altında yaşamak zorundaydı ama buna rağmen Batı Avrupa eskiye göre çok daha iyimser olduğu gibi, sorumluluklarının ve elindeki fırsatların da çok daha iyi bir biçimde bilincindeydi. Napolyon ve Çar Aleksandr gibi on dokuzuncu yüzyıl otokratları diğer ülkeleri fethederek Avrupa'da birlik sağlamayı düşünmüş ama başaramamışlardı. Şimdi seçimle göreve gelen ve seçmenlerine karşı sorumlulukları olan yirminci yüzyıl devlet adamlarının kendilerinden önce gelenlerin tökezlediği yerlerde başarıya ulaşma ihtimalleri vardı. Robert Schuman'ı büyük Korsikalıyla hiç kimse karşılaştırmazdı ama bir gün Avrupa Birleşik Devletleri diye bir şey kurulursa, Schuman'ın ismi de Napolyon'un ismi kadar tanınmış olmayacak mıydı? Bundan daha acayip şeyler de olmuştur doğrusu.

Bizim Timurlenk dediğimiz Aksak Timur'un mezar taşında, "Hayatta olsaydım, korkudan titrerdiniz" yazar. Bu adamın hayatı boyunca yaratmış olduğu terör, bu korkunç uyarıdan etrafa sızıyor. Timur'dan bu yana geçen yüzyıllarda çok az insan korkuyu onun kadar etkin bir biçimde kullanabildi. Bunlardan biri de, İyusif Vissariyonoviç Çugaşvili, yani dünyanın bildiği adıyla Josef Stalin'di. Karadeniz kıyısındaki Gürcistan'dan gelen bir zamanların ilahiyat öğrencisi, hayatının sonuna geldiğinde milyonlara dehşet saçıyordu. 5 Mart 1953'te acayip sayılabilecek koşullardaki ölümü Sovyetlerin güçlü lideri olarak otuz yıllık iktidarının sonunu getirdiğinde, arkasından pek az gözyaşı döküldü. Stalin'in öldüğü kesinleştikten sonra her zamanki güç çekişmeleri yaşandı ve Gerorgi Malenkov Rusya lideri oldu. O zamandan beri Rusya'nın batıya, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı tavrı kafa karıştırıcı ve rahatsız edici olsa da Stalin'in katılığının ardından gelişme sayılabilecek hızlı politika değişiklikleriyle belirleniyor. Dünya sürekli bir gerilim içinde sakin kalabildiyse, tehlike yükü eskiye göre daha azsa, o zaman belki de günün birinde rekabetin ve "barış içinde bir arada yaşamanın" korkunun yerini alacağı olasılığını düşünmeye başlayabiliriz. Soğuk Savaş'ın buzlarındaki "çözülme" Sovyetler'in batıya bir sürü taviz vermesi anlamına gelmiyordu ama kendileriyle batı arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğunu öğreten "katı" Stalin çizgisini artık takip etmediklerini gösteriyordu. Dünyayı "barışçıl" yollarla fethedebileceklerine inanıyor gibiydiler ve askeri araçlar yerine politik ve ekonomik araçlarla çalışmayı denemeye razıydılar.

Savaş malzemeleri üretiminin aksaması pahasına Rus halkına daha fazla tüketim ürünü sağlamaya yoğunlaşan Malenkov, bu politikaları idari unsurların çoğu tarafından hoş karşılanmayınca 8 Şubat 1955'te görevden uzaklaştırıldı. Yerine önce Sovyet ordusu mareşallerinden Nikolay Bulganin, onun ardından da yüzyılın en dikkat çeken siyasi figürlerinden biri olan parti sekreteri Nikita Kruşçev geldi. Biraz donuk bir karakter olan Bulganin, akıllı Kruşçev tarafından adım adım güçten uzaklaştırıldı. Kruşçev, 1964'te iktidardan düşürülene dek Rusya lideri olarak kaldı. Malenkov'un

da, Bulganin'in de idam edilmediğini, yalnızca "rütbelerinin indirildiğini" söylemekte fayda var. Stalin'in ölümünden sonra Rusya'nın geçirdiği dikkate değer değişimi ispatlamak için bu bile yeterli. Kruşçev neredeyse on yıl boyunca dünya sahnesinin merkezinde kaldı ve unutulmaz (hatta kimi zaman bir parça da inanılmaz) bir performans sergiledi. Hataları ve kendine has özellikleri ne olursa olsun, görevden ayrıldığında Rusya'yla batı ülkeleri arasındaki ilişkinin Stalin zamanında olabileceğinden çok daha iyi olmasının mimarı büyük ölçüde Kruşçev'di. Belki katı davranmanın başarıya giden en kolay yol olmadığını fark etmişti. Stalin öyle olduğuna inanıyordu. Belki de Kruşçev komünist sistemin açık ekonomik rekabette kapitalist ülkeleri geride bırakmasının gerçekten mümkün olduğunu düşünüyordu. Aklından neler geçtiğini bilmiyoruz. Belki de bambaşka bir sebebi vardı.

Komünist bloktaki ilk çatlak, 1948 gibi erken bir tarihte Tito'nun firarıyla görülmüştü. Aynı yılın 28 Haziran günü Yugoslavya Kominform'dan atılınca, işlerin o kadar da iyi gitmediği anlaşıldı. Nihai sadakatin Moskova'ya gösterilmesi gerektiği yönündeki Sovyet talimatlarının yarattığı düşmanca milli hislerin neden olduğu huzursuzluklar, çoğu yerde yüzeye çok yakındı. 17 Haziran 1953'te Doğu Berlin'deki işçiler bölünmüş şehirde kendi yaşadıkları kısmın koşulları nedeniyle ayaklandılar. Batılıların işgali altında olan Batı Berlin'deki yaşamın, Sovyet işgali altında olan Doğu Berlin'deki yaşamdan her yönüyle daha iyi olduğunu görebiliyorlardı. Batı Almanlar, paramparça olmuş ülkelerini cömert Amerikan yardımıyla yeniden inşa etme mucizesini başarmış, artık herhangi bir Avrupa ülkesindekine eş kalitede bir yaşam sürüyorlardı. Berlin, Doğu Almanya'nın karanlığında ışıl ışıl parlıyordu. Doğu Berlinlilerin donuk, fazlasıyla disiplinli hayatları, insanların memnuniyetsizliğini daha da artırıyordu. Huzursuzluk çıktı. Gözlerine inanamayan dünya, birkaç gün boyunca taş atan Alman gençleriyle devasa Rus tankları arasındaki mücadeleden sahneler seyretti ama elbette sonunda tanklar kazandı. Memnuniyet değilse de, düzen sağlandı. 28 Haziran 1956'da, Polonya'nın Poznan kentinde benzer ayaklan-

malar patlak verdi. Rus işgaline karşı beslenen uzun süreli nefret, devletin dini işlere karışmasına itiraz eden Katoliklerin protestolarıyla birleşerek, patlamaya hazır bir durum yaratmıştı. Öfkeli gösterilerin ardından huzursuz bir ateşkes sağlandı ve (son yıllarda batıyla bağları dikkate değer biçimde güçlense de) Polonya da Rusya'nın yörüngesinde kaldı. Ruslarla ilgili bütün bu huzursuzluklar bile, 24 Ekim 1956'da Budapeşte'de başlayan ayaklanmanın yanında son derece önemsiz kaldı. Imre Nagy'nin önderliğindeki binlerce Macar, Rus efendilerine karşı merkezi Budapeşte olan ulusal çapta bir ayaklanma başlattılar. Rus kuklaları görevlerinden alınır, yerlerine devrimciler getirilirken, dünya şaşkınlık içinde seyretti. Rus işgal ordusu, devrimin gidişatını seyretmek ve olayların Macar polisi ve ordusu tarafından yatıştırılıp yatıştırılamayacağını anlamak üzere geri çekilmişti. 4 Kasım'da işlerin bu şekilde devam edemeyeceğine karar verdiler. Kızıl Ordu Budapeşte'ye dönerek ayaklanmayı ezdi. Binlerce kişi öldürüldü, binlercesi hapse atıldı, gözaltı kamplarına tıkıldı veya Sibirya'ya sürgün edildi. Neredeyse çeyrek milyon Macar, batılı ülkelere sığınmak üzere vatanlarından kaçtı. Ayaklanma başarısız da olsa, uydu devletlerdeki memnuniyetsizliğin ne boyutta olduğunu gösterdi ve pek çok insanı Doğu Avrupa'nın kuklalarının Rusların boyunlarındaki mücevherler değil de, değirmentaşları olup olmadığını düşünmeye yöneltti. Aynı zamanda Kremlin'in yeni "barış içinde bir arada yaşama" politikasının da ancak bir yere kadar gidebileceğini ispatladı. Polonya'daki huzursuzluğun bir sonucu olarak Stalin karşıtı Wladyslaw Gomulka göreve gelince, Kruşçev yaşananları Polonya milliyetçiliğinin ve bağımsızlığının bir uzantısı olarak görüp, silahlı müdahale yerine Gomulka'yı kabul ettiği için, işlere doğrudan karışmamıştı. Ne var ki Macaristan başka bir hikâyeydi. Orada kızıl rejimin tamamen devrilmesi tehlikesi, Rus gazabının ülkeye çökmesine yol açmıştı. Gomulka 1970'lerdeki ayaklanmalara kadar görevde kaldı, Nagy ise hainçe, ihanete uğrayarak idam edildi. Böylece bu memnuniyetsiz bölgelerde Ruslar için her şey güllük gülistanlık değilse de, komünist idareden firar etmeyi başka başaran olmadı. Yugos-

lavya "komünist tarafsız" olmayı sürdürüyor ve kararsız bir milli komünizm idaresini koruyor, Arnavutluk artık Kızıl Çin'in sözcüsü olarak hizmet vermiyor ve yalıtılmışlığını koruyor, Katolik Polonya Ortak Pazar'ı yasal olarak tanıyan tek komünist ülke, Romanya'nın Fransa'yla ekonomik bağları komşularıyla olanlardan daha güçlü vesaire, vesaire. Tabii Kızıl Ordu'nun gölgesinde yaşayıp Rus etkisinden tamamen bağımsız olmak mümkün değil ama uydulardaki olaylar gösteriyor ki, Marksist ilkelere en katı şekilde bağlılık bile, insanı hayvanların en üstünü kılan zihinsel bağımsızlığı tam anlamıyla bastırmaya yeterli olmuyor.

Rusya, komünizmin tek merkezi değil. 1949 yılının sonunda Çan Kay Şek'in Formosa'ya kaçmasından beri Kızıl Çin'in uluslararası ilişkiler alanında artan rolünden daha önce bahsetmiştik. Antik çağların despotları da, modern dünyanın diktatörleri de halkları üzerinde Mao ve ardıllarının kurduğu derecede sıkı bir kontrol kurmayı başaramamışlardır. Çin uygarlığının o kadar değer verdiği aile yaşamı yozlaştırılmış, yerine devlete sorgusuz sualsiz itaat geçirilmişti. Rusların çeyrek yüzyıl önce o yönde harcadıkları çabaları solda sıfır bırakan bir mecburi komünizm programı başlatılmıştı. Çinliler, Asya'nın meselelerinde gitgide daha fazla rol oynuyorlardı. Kore'ye müdahaleleri, bu türden pek çok maceranın ilkiydi. Uzun süredir üstünde hak iddia ettikleri Tibet'i 1951'de işgal edip ezdiler. Hindistan bölgesi 1959'da ve 1962'de yeniden olmak üzere ilhak edildi. Dünyanın az gelişmiş bölgelerinde yaşayan ve beyaz adamın saldırgan davranışlarına çok uzun süredir alışkın olan milyonlar, Çinlilerin benzer eylemlerde bulunmasını kabul etti, hatta alkışladı. Bu insanlara göre, köylülerin ayaklanması üzerine kurulan Çin devrimi (işçi sınıfına dayanan Rus devrimi ile karşılaştırıldığında) hatırı sayılır derecede çekiciliğe sahipti. İhtiyaçları ve arzuları, Mao'nun inançları ve eylemleriyle örtüşüyordu (ya da onlar öyle olduğuna inanıyorlardı). Çin, dünya politikası lideri olarak yerini aldı. Ondan yukarıda yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ile SSCB vardı. Bu yüksek mevkiye çıkış, korkunç acılarla olmuştu. Aileler köklerinden koparılmış, koca şehirler insan hayatına hiç

aldırış etmeden başka yerlere taşınmış veya yeniden kurulmuştu. Yeni programlara karşı çıkmak, vatandaşlar için genellikle ölüm demekti. Mao 1958'de, sekiz yüz bin "devrim düşmanının" ortadan kaldırıldığını kabul etti ama Birleşmiş Milletler'deki uzmanlar bu sayının daha yüksek olduğunu hesapladılar. 1956 yılında Mao, çok beğeni toplayan bir konuşma yaptı ve Çin için "Yüz çiçek açsın, bin fikir yarışsın" emrini verdi. Daha fazla entelektüel özgürlük çağrısı yapmasının, rejiminin aşırılıklarına karşı daha yaygın bir kınama getireceğini öngörememişti. Bu olunca, eski kısıtlamalar geri geldi ve o zamandan beri de yerli yerinde duruyorlar. Çok büyük zorluklar çekilmesine ve pek çok başarısızlık yaşanmasına rağmen, Çin'in yüzü baştan çizildi. Sendeleyen bir ulus, üstesinden gelmesi gereken muazzam güçlükler olsa da bir dev haline dönüştü. Çin, özellikle 1960'ların sonundaki "Kültür devrimi" sırasında fanatik bir batı karşıtlığı sergiledi. Başka gelişmeler, Sovyetler Birliği ile Çin arasında da ciddi farklılıklar olduğunu gösterdi. Çin-Sovyet ilişkilerinin güllük gülistanlık olmadığı 1956 kadar erken bir tarihte açıkça anlaşıldı. Zaten dile getirilen ideolojik fark dışında bu meselenin sebepleri arasında, iki kızıl devin komünist dünyanın liderliği için çekişmesi ve Çinlilerin batı ile bir nükleer savaşın kaçınılmaz olduğuna ve Rusların güçlükle elde edilmiş endüstriyel gelişmesini riske atmamak için bunu kabul etmeyeceğine dair inancı vardı. Sınırda ufak tefek çatışmalar yaşandı, gelecekte de komünist liderler arasında tam bir ayrılık görebiliriz ama bunun dünyaya iyilik mi yoksa kötülük mü getireceğini söylemek imkânsız. Bu arada dünya nüfusunun beşte birini barındıran bir ülke, sınırsız görünen insan ve maden kaynaklarıyla, uzun yıllar boyunca dünyanın liderlerinden biri olmayı sürdürecek. Büyük Atılım adını verdikleri 1958 yılındaki endüstriyel hareket sırasında çektikleri sıkıntılara ve uğradıkları başarısızlıklara rağmen Çinliler sanayi konusunda nükleer silah üretimi de dâhil olmak üzere çok büyük ilerleme kaydettiler.

1971 yılında sonunda Birleşmiş Milletler'e katılmasına karşın, kaderi hâlâ kesin olarak belli değil. Yine de şu kadarı kesin ki, bu

devasa büyüklükte ülke, insanlığın geleceğinde çok önemli bir rol oynayacak.

Uzakdoğu'da yükselen bir güç daha vardı. Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki'deki nükleer ateş toplarıyla simgelenen ağır yenilgisi, General MacArthur'un katı rehberliği altında onarılmıştı. İmparator, eski "ilahi" niteliğini bırakmış, Mitsubishi ve diğer büyük iş hanedanlıkları çözülmüş, güçlü işçi sendikalarının ve demokratik politik kurumların kurulmasına izin veren yeni bir anayasa kabul edilmişti. Bu demokratikleşme hareketinin kalıcı olup olmayacağını henüz görmedik.

Japonya, batıyla yaptığı işbirliğiyle ekonomik kalkınma ve genişleme yolunda kısa sürede dev adımlar atmaya başladı. "Japon Ekonomik Mucizesi" sayesinde çalışkan, zeki Japon halkı bütün dünyada satılan mallar üretmeye yeniden başladı. Tokyo dünyanın en kalabalık şehri olurken, Japonya da eski usullerin yenileriyle kesişip kaynaştığı bir yer haline geldi. Kiraz çiçekleri, kimonolar ve Şinto tapınakları bir yere gitmedi; büyük şehirlerdeyse ilginç Japon evlerinin çatıları televizyon antenlerinden oluşan bir ormana büründü. Dar sokaklar otomobillerle doldu. Afiş panoları ve neon ışıkları son Amerikan filminden Japon üretim hattından en son çıkan yeni Toyota modeline kadar her şeyin reklamını yapmaya başladı. Gitar çalan Japon kovboylar gece kulüplerinde gitarlarının tellerini tıngırdatırken, Tokyo'nun alışveriş bölgesi Ginza'daki mağazaların vitrinlerine İngiliz kravatları ve Fransız elbiseleri yerleşti.

Değişikliklerin en büyüğü, sosyal yaşamdaki olabilir. Kadınlar politika, iş ve eğitim hayatında daha büyük rol oynamaya başladılar. Modern demokratik aile, ataerkil modelin yerini alıyor. Belki bu değişiklikler, Japonların feodal geçmişlerinden miras aldıkları eski askeri değerlerin azalması veya ortadan kalkmasının öncülüdür.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın en büyük gücü olarak devam eden konumu, mihver devletlerin 1945'te yenilgiye uğratılmasından bu yana dünya manzarasının gerçekliklerinden biri. Sovyetler Birliği hariç dünyadaki hiçbir ülke, Amerika'nın askeri gücüne ciddi olarak meydan okumaya cesaret edemedi. Tarih-

te başka hiçbir ülkenin olmadığı kadar zengin olan Amerika'nın (Amerikan nüfusu dünyanın yirmide biriyken, ülkenin toplam geliri dünyanın tahmin edilen gelirinin neredeyse üçte biridir) vatandaşları, kendilerinin özgür dünyanın koruyucuları olduğuna inanırlar. Amerika'nın Kore macerasına katılımı, onun bu yeni rolünün gereklerini yerine getirme konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösterdi. Eski soyutlanma (ya da tarafsızlık) politikası, sonsuza dek ortadan kayboldu. ABD, 1949'da Rusya'nın Avrupa'daki genişlemesine karşı bir kale olarak NATO'nun kurulmasına yardımcı oldu ve bunu yaparak da Avrupa'nın meselelerinde sürekli yer almayı taahhüt etti. Benzer bir taahhüt, 8 Eylül 1954'te Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı (SEATO) kurulduğunda, Asya için de verilmiş oldu. Kimi zaman Manila Paktı olarak da anılan bu anlaşmanın üyeleri Avustralya, Fransa, Büyük Britanya, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipin Cumhuriyeti ve ABD idi. Muhafazakâr Dwight Eisenhower'ın Amerikan hükümetinin dizginlerini Harry Truman'dan devralmasından yalnızca bir yıl sonra imzalanan bu anlaşma, Amerikan dış politikasında temel bir değişiklik olmadığının göstergesiydi. Amerika Birleşik Devletleri, 1 Kasım 1952 tarihinde cephaneliğine bütün silahların en kuvvetlisi olan hidrojen bombasını eklemiş olduğundan askeri açıdan inanılmaz güçlü bir noktadan konuşabilecek durumdaki Eisenhower, kendisinden önce gelenlerin Truman Doktrini ile başlamış oldukları komünistleri "belli bir bölgeye sıkıştırma" politikasını sürdürdü. 1955 yılında, Formosa'nın güvenliğini garanti altına alan bir anlaşma imzalandı ve 5 Ocak 1957'de de Ortadoğu'daki kızıl saldırılara karşı koymak için bir program (Eisenhower Doktrini) açıklandı. Bu politikaları izlemenin amacı komünizmin yayılmasını engellemekti ama Eisenhower Rusya ile ABD arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirmek için girişimde de bulundu. 1955 yılının yazında İsviçre'nin Cenevre kentinde Rus liderlerle bir "zirve toplantısı" için bir araya geldi. Daha sonra, 1959'da ABD'yi ziyaret eden ilk Rus lider olan Nikita Kruşçev'e ev sahipliği yaptı, Başkan yardımcısı Richard Nixon da Ruslara iade-i ziyarette bulundu. Bu buluşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan uzlaşmanın daha ile-

riye götürülmesi umudu, 5 Mayıs 1960'ta bir Amerikan gözcü uçağının Rus sınırın epey içlerinde bir yerde vurulup düşürülmesiyle paramparça oldu (U-2 Krizi). ABD önce uçağın yalnızca rotasından sapmış bir meteorolojik gözlem aracı olduğunu iddia etti. Kurnaz Kruşçev, örtbas etmeye yönelik bu ham çabayı neşeyle kendi lehine kullandı. Sonuç olarak Amerikan yönetimi bu olay nedeniyle dikkate değer bir itibar kaybına uğradı. Amerika'nın "yüzünün yerden kurtulması" ancak Ekim 1962'de yeni başkan John F. Kennedy, Sovyet hükümetinin Küba'nın devrimci lideri Fidel Castro'ya "saldırı amaçlı" füzeler sağlamasını önlemek için Küba'yı denizden kuşatması sayesinde gerçekleşti. Her an bir patlama yaratabilecek bu meselenin kararlı ve cesur bir şekilde ele alınması Amerikan halkına ve onun yeni liderine karşı duyulan güven ve hayranlığı tazeledi. Ne yazık ki başkan Kennedy 22 Kasım 1963 tarihinde trajik bir biçimde öldürüldü ve Lyndon B. Johnson başkan oldu.

1956'da Sahra Çölü'nün güneyinde yalnızca üç bağımsız Afrika ülkesi vardı. Liberya, Etiyopya ve Güney Afrika Birliği. Aradan on yıl geçtiğinde, bağımsız ülkelerin sayısı otuz yediye çıkmıştı. Afrika ülkelerinin dünya siyasi sahnesine çıkışı, çok büyük önem taşır. Özgürlük veya bağımsızlık anlamına gelen Swahilice "Uhuru" kelimesi, 1952'de Britanya Kenya'sındaki korkunç Mau Mau ayaklanmasının ardından bütün kıtada yankılanmaya başlamıştı. Bağımsızlığını kazanan yeni Afrika devletlerinin ilki, 6 Mart 1957 tarihinde Gana olarak özgürlük elde eden eski Britanya sömürgesi Altın Sahili'ydi. Kısa süre içinde Gine, Nijerya, Gabon ve Fildişi Sahilleri de dâhil olmak üzere otuzdan fazla ülke onun izinden gitti. Sömürgeden bağımsızlığa geçiş süreci bazı ülkelerde görece olarak sakindi çünkü eski Britanya sömürgelerinin çoğunda hükümette bir dereceye kadar yerel katılım bulunması teşvik edilmişti. Başka bölgelerdeyse durum farklıydı. Örneğin, Kongo'daki büyük Belçika sömürgesine 1 Temmuz 1960 tarihinde bağımsızlığı verilmişti. Birkaç saat içinde, hemen anarşi ve vahşete dönüşen bir ordu ayaklanması başladı. Avrupalılar hayatlarını kurtarmak için kaçtılar. Felaketle sonuçlanacak bir iç savaşın çıkmasını ancak çoğu

Afrika ülkelerinden gelen askerlerden oluşan Birleşmiş Milletler birliklerinin müdahalesi engelleyebildi. Ancak yeni Kongo hükümeti o kadar zayıf ve beceriksiz, ülkedeki eski kabile ayrımları da o kadar derindi ki, gerilim birkaç yıl boyunca yatışmadı. Kongo'daki tecrübe, yeni ülkelerin hükümetlerinde ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayan pek çok özelliğin eksik olduğunu ortaya koydu. Bu ihtiyaçlar, yıllar boyunca varlığını sürdürecek. Yeni yükselen bölgeler dinsel ve kabilelerden kaynaklanan bölünmelerden muzdarip ve eğitimli, sorumlu liderler konusunda da ciddi sıkıntıları var. Sıklıkla, karizma sahibi (Hendrik van Loon'un büyükbabasını Hollandalıların Fransızlara duyduğu nefreti unutturup Napolyon'un flamasının peşine düşüren o tanımlanamaz çekicilik) siyasi maceraperestler, düşüncesiz ve yanlış yönlendirilmiş eylemlerle ülkelerine büyük zarar verdiler. Gana'nın ilk lideri diktatör Kwame Nkrumah ve bağımsızlığın kazanılmasından altı ay sonra yönetimden indirilip öldürülmesine dek Kongo'yu idare eden istikrarsız solcu Patrice Lumumba, bu türden sorumsuz liderliğin en önde gelen örneklerinden. Daha uzak görüşlü Afrikalı liderler federatif bir Afrika kurmaya çalıştılar. Böyle bir projenin muazzam büyüklükte sorunları bulunsa da, en azından bir başlangıç yapıldı. 1961 yılında Afrika birliğini desteklemek amacıyla Afrika Ülkeleri ve Madagaskar Örgütü kuruldu. Bu gurubu 1963'te Afrika Birliği Örgütü takip etti. Bu kuruluşların amacı, Afrika'nın birliğini ve gelişmesini teşvik etmek ve Avrupa sömürgeciliğinin izlerini silmeyi denemekti. Ne var ki bugün Afrika'nın her yerinde diktatörlük, yozlaşma ve verimsizlik hâkim. Bunlar, yerel halkın toplumsal veya kültürel gelişiminden çok ekonomik kazanca önem veren Avrupa sömürgeciliğinin mirası. Her yere hâkim olan bir başka şey de, siyah insanların gelişmekte olan gücüne dair farkındalık ve nerede olursa olsun sorunlarına duyulan ilgi. Siyahi mirasla duyulan gurur, Tanzanyalı Julius Nyerere gibi pek çok lider tarafından sürekli olarak vurgulanıyor ve pek çok Afrikalıyı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırkçılık ve sivil haklar konularıyla ilgilenmeye yöneltiyor. Amerika'daki ırk ilişkileri konulu her hareketin Nairobi, Lagos ve Konakri sakinleri

tarafından takip edildiğini söylersek abartmış olmayız. Afrika'nın politik gözdesi olmak için Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki çekişmenin sonucunda Amerika'daki ırksal uyuşmazlığı belirleyici bir rol oynayabileceğini söylemek de yanlış olmaz. Bu sorun nasıl çözümlenirse çözümlensin, tek umudumuz Afrika halklarının durumlarının iyileştirilmesi için uzun vadeli ve ihtiyatlı programları kabul etmeleri ve kendi çıkarlarının peşindeki liderlerle yabancı tahrikçilerin önerdiği hayali senaryolara kurban gitmemeleri.

Sahra'nın kuzeyinde de sorunlar vardı. İsrail'in kovalandığı topraklarda yaşamış çoğu Filistinli, artık Akdeniz kıyısındaki Gazze şeridinde veya Ürdün Nehri'nin kenarındaki Batı Şeria'da yaşayan mültecilerdi. Mülteci kamplarında korkunç koşullara katlanmak zorunda kalan fakirleşmiş bu insanlar, eski evlerine dönebilmek için İsrail'i yok etmeyi planlıyorlardı ve İsrailliler açısından ciddi bir endişe kaynağıydılar. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri yeni Yahudi devletini tanımayı reddettiler ve İsraillileri yeniden denize dökmeye yemin ettiler. O tarihte adı Birleşik Arap Cumhuriyeti olan Mısır, Arap dünyasının lideri rolünü üstlendi. Bu macerada Mısır'ın önderi, kötü şöhretli Kral Faruk'un yozlaşmış saltanatına son veren 1952 ayaklanmasının liderlerinden Cemal Abdülnâsır'dı.

1948 yılındaki ilk Arap-İsrail savaşı Birleşmiş Milletler tarafından durdurulmuş olsa da, Ortadoğu'da gerilim artmaya devam etmişti. Büyük Britanya, Mısır'la yaptığı bir anlaşma sonucunda uzun yıllar boyunca Süveyş Kanalı'nı korumuştu. 1956'da İngiliz birlikleri çekildi. Aynı yıl Süveyş'i ele geçiren Nasır, kanalı İsrail gemilerine kapattı. İsrail kanalı almak için bir ordu gönderdi, İngiliz ve Fransız birlikleri de Süveyş'i bütün ülkelerin gemilerine açık tutmak üzere bölgeye çıktılar. Birleşmiş Milletler toplantısında hem ABD hem de Sovyetler askeri eylemlerin kınanmasına destek verince, İngiltere, Fransa ve İsrail kuvvetlerini geri çekti. İsrail'in eski sınırlarının içine dönmesine karşılık olarak, ABD de İsrail gemilerinin önceden ab-

luka altında olan Tiran Boğazı'ndan geçerek Kızıldeniz'e serbestçe girebileceğinin garantisini verdi.

Nasır, 1970'teki ölümünde dek Arap dünyasının tartışmasız lideriydi. Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında yabancı kontrolünden başarıyla kurtarmış ve bunun sonucu olarak da liderlik itibarı ve yetkileri neredeyse sınırsız hale gelmişti. 1956'daki Mısır-İsrail savaşının ardından, İsrail'in var olma hakkı konusundaki şiddetli anlaşmazlık devam etti ve zaman zaman saldırılar sürdü. Mısırlılar Tiran Boğazı üzerinde yeniden abluka kurunca, İsrail eninde sonunda savaşın kaçınılmaz olduğunu fark ettiler. O nedenle inisiyatifi ellerine aldılar, güçlü İsrail birlikleri Mısır, Ürdün ve Suriye'ye eş zamanlı olarak saldırdı ve yankı uyandıracak zaferle kazandı. Altı gün süren çarpışmaların sonunda ateşkes yapıldığında İsrail Sina yarımadasını, Gazze şeridini, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasını, Ürdün'ün batı kıyısının tamamını ve Suriye'nin batısındaki stratejik olarak önem taşıyan Golan Tepeleri'ni işgal etmiş durumdaydı. Altı Gün Savaşı'ndan sonra Araplar iyice sertleşerek İsrail'e eğitimli gerilla savaşçılar göndermeye başladılar, İsrail de karşılık vermeyi sürdürdü. Gerilla eylemleri sürerken, 1969 yılında Başbakan Levi Eşkol öldü ve yerine gençlik yıllarından öğretmenlik yapmış olan Bayan Golda Meir geçti.

Ortadoğu neden tek bir kıvılcımın o kadar korkulan Üçüncü Dünya Savaşı'nın sebebi olabilecek bir çatışmayı başlatabileceği bir barut fıçısı?

İsrail, yaşamına tarafsız bir devlet olarak başladı, komünistlerden gelen yardımları da batı yardımları kadar hevesle kabul etmeye hazırdı. Ancak gözü Arap petrollerinde olan ve Akdeniz'de güçlü bir donanma kurma umudu besleyen Sovyetler, kısa bir süre sonra Arapların tarafına döndü. Amerika Birleşik Devletleri de, diğer pek çok batı ülkesi de Rusların bölgenin hâkimi olmaya yönelik umutlarının gerçekleşmesini istemiyordu. O nedenle, hem Araplara hem de İsraillilere yardım etmiş olan ABD, İsrail'in büyük güçler arasındaki en büyük destekçisi olmaya zorlandı.

Araplar, petrolün genellikle kan ve kumla karışık olduğunu söylerler. Ne yazık ki bu doğrudur. Bölge iki ayrı silahlı kampa bölünmüş durumda ve söz konusu olan da Arap yarımadasının ve Kuzey Afrika'nın zengin petrol yatakları, Süveyş Kanalı'nın kontrolü ve Akdeniz çanağının askeri hâkimiyeti.

Ortadoğu ve Afrika'daki bu ülkelerin, onların Asyalı, bizim de Latin Amerikalı komşularımızla çok ortak yönü var. Hepsi de aşırı nüfus sorunu yaşıyorlar. Örneğin, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ve Kosta Rika'nın nüfuslarının yirmi yıldan az bir süre içinde iki katına çıkacağı tahmin ediliyor. Çin, her yıl on beş ilâ yirmi milyon kalabalıklaşıyor. Bütün bu ülkeler sermaye azlığı ve vasıflı işçi sıkıntısı çekiyorlar. Bu az gelişmiş bölgelerle batının ileri derecede sanayileşmiş ülkeleri arasında muazzam bir yaşam kalitesi farkı var. 1960'lı yılların ortasında Amerika Birleşik Devletleri'nde kişi başına düşen milli gelir yıllık üç bin dolardan fazlayken, ortalama Bolivyalı işçi bir yıllık emeğinin karşılığında yüz otuz dolar, Hintli işçi de elli beş dolar kazanıyordu. Halklar arasında bir uçurum olduğu kesin. Latin Amerika'da ABD tarafından desteklenen Kalkınma Birliği gibi, bu ülkelere yardım amaçlı programlar yüzyıllar süren sömürünün etkilerini tedavi etmeye çalışsalar da, yüklü miktarda harcamaya rağmen sorunlar aynı şiddette devam ediyor. Her yıl, Afrika ülkelerine beş yüz milyon dolar, Latin Amerika ülkelerine de bunun iki katı Amerikan yardımı gidiyor. Fransızlar, İngilizler ve Ruslar da bu yeni ülkelere yapılan yardımlara katkıda bulunuyor. Eski sömürgelerin gözdesi olmak için rekabet sürecek. Yeni ülkeler, doğuyla batı arasında oynanan bu siyasi çekişme oyunundaki avantajlarını ve dezavantajlarını çok iyi anlamış durumdalar ve kendilerini hiçbirine bağlamadan iki taraftan gelen yardımları da kabul etmekten memnunlar. Para ve mal, sömürge oldukları zamandan kat kat fazla olarak bu ülkelere akıyor, biz de daha on yıl önce fiilen köleleri olan halkların sempatisini kazanmak için birbirleriyle yarışan eski efendilerin sergiledikleri manzarayı seyrediyoruz.

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını neredeyse tamamen sardı. İngiltere artık dalgaların hâkimi değil ama Avrupa siyasetin-

de hâlâ önemli bir güç ve İngiliz Uluslar Topluluğu da dünya ekonomisinin baş unsurlarından biri. 1951 yılında yerel sıkıntılardan ve sömürge ayaklanmalarından ötürü sıkıntıda olan Fransa, kendisini toparladı. 1958 yılında Beşinci Fransız Cumhuriyeti'nin yaratılmasını sağlayan ve kargaşadan düzen çıkartan Charles de Gaulle, Fransa'yı dikkat çekici günlerine döndürdü. Cezayir ve Hindiçin'de kanlı ayaklanmalarla, Çad ve Gabon gibi Fransız Topluluğu üyesi bazı ülkelerle de yolların dostça ayrılmasıyla, Fransa'nın sömürgeleri elinden gitmiş oldu ama saygınlığı geri geldi. De Gaulle Fransızları, yüce bir kaderleri olduğuna ikna etti ve ekonomik istikrarla uluslararası itibar kazanmak için ilerlemek gereken zorlu yolda başı çekti. 1969 yılında De Gaulle politik sahneden çekildiğinde Fransa dünyanın nükleer güçlerinden biri haline gelmişti, şimdi de kendisini siyasi konuların belirleyici unsuru olarak Amerika'nın yerini almayı umduğu yeni Avrupa'nın lideri olarak görüyor. Cezayir ve Hindiçin'in kaybı pek çok Fransız'a büyük hayal kırıklığı yaşatsa da, bu kayıplara katlanılması gerekiyor. Fransa, bu sayede daha iyi bir ülke oldu.

Fransa ile Almanya, 1963 yılında ikili bir dostluk anlaşması imzaladılar. De Gaulle ve Konrad Adenauer tarafından imzalanan bu bildirgeyle, yüzyılların nefret ve güvensizliğinin bir kısmı ortadan kalktı. Yakın geçmişin bütün tuhaf ve harika olayları arasında, en cesaret verici olanı kuşkusuz bu. Belki başka insanların ve başka ülkelerin de bu eski düşmanların sunduğu örnekten faydalanıp aralarındaki anlaşmazlıkları savaş harici yollarla çözeceklerini ummak fazla hayalcilik değildir.

Dünya bugün, şimdiye kadar hiç olmadığı oranda toptan yıkım tehdidiyle karşı karşıya. Üçüncü Dünya Savaşı'nı başlatacak kıvılcım, 1961'den beri gerçek bir duvarla bölünmüş durumdaki Berlin'den, başka bir İsrail-Arap çatışmasından, Pakistan'la Hindistan arasındaki dönemsel çarpışmaların birinden gelebilir. Hindistan'ın Pakistan'a karşı kazandığı son zafer ve 1972'de Bangladeş'in kuruluşu Müslüman-Hindu nefretini kesinlikle körükledi. Kıvılcım Küba'da, Kıbrıs'ta, Sovyet-Çin sınırında, Vietnam'da

veya Güneydoğu Asya'nın başka bir yerinde de parlayabilir. Bütün bu patlamaya hazır durumlar söz konusu olduğuna göre, Birleşmiş Milletler'in dünyanın bütün sorunlarını çözmediği belli. Yine de örgüt pek çok şey başardı. Kore ve Ortadoğu'daki saldırılar durdu, Kongo ve Kıbrıs'taki karışıklıklar yatıştırıldı ve insani değer taşıyan işler yapıldı. Birleşmiş Milletler kusursuz bir yapı değil ama ABD başkanı John F. Kennedy'nin sözleriyle ifade etmek gerekirse, "dünyanın son umudu."

73
Eski Bir Düzen Yıkılıyor

Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki savaşların anısı silikleşirken, yeni nesiller "insanın vahşi yönlerini evcilleştirmek ve hayatı daha yumuşak bir hale getirmek" için çabalıyorlar

1971 geldiğinde, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün büyük liderleri, Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill, Dwight D. Eisenhower, Charles De Gaulle, Douglas MacArthur, hepsi ölmüştü. John Fitzgerald Kennedy'nin sözleriyle, meşale bu yüzyılda doğmuş, savaşla işlenmiş ve sert, acı bir barışla pişmiş yeni bir nesle geçti. Coşkulu ve sabırsız genç nesil, eski sorunlara eleştirel gözlerle baktı.

Çoğu insana göre, John Kennedy sorunlu 1960'lı yılların belirleyici özelliği olan yeni eylemcilik ve yüksek idealizmin temsilcisiydi. Genç Kennedy, 1961 yılında başkanlık yükünü babacan ve çok sevilen Dwight David Eisenhower'dan devraldı. Kısa süren açılış konuşması, aç ve bölünmüş dünyada ülkesinin rolünü anlatmaya adanmıştı. "Amerika Birleşik Devletleri" dedi Kennedy, "insanlığın ortak düşmanları olan tiranlık, fakirlik, hastalık ve savaşa karşı yürütülecek olan uzun ve alacakaranlık mücadelenin yükünü üstlenmeye çağrılmıştır." Soğuk Savaş'ın taraflarını, bilimin serbest bıraktığı karanlık yıkım güçlerinin bilerek veya kaza eseri bütün insanlığı yok etmesinden önce barış için yeni bir arayışa davet etti. Başka konuşmalarında da sık sık, "Amerika'yı tekrar harekete geçirmenin vakti geldi. Daha iyisini yapabiliriz, daha iyisini yapmalıyız" dedi.

Parlak genç adamlarla çevrili olan başkan Kennedy, hem içeride hem de dışarıda "yeni bir sınır" görmüştü ve Amerikalılar onun idealizmi karşısında büyülenmişlerdi. "Ülkenizin sizin için ne yapabileceğini değil, sizin ülkeniz için yapabileceğinizi sorun" diyordu Kennedy. Bu sözlerden ilham alan binlerce genç Amerikalı (ve elbette daha yaşlı olanları da) Barış Gönüllüleri'ne katıldı veya

"Özgürlük Savaşçıları" olarak güney bölgelerin derinliklerindeki ya da Appalachia'daki fakir ve eğitimsiz insanlara yardım götürdü ve oralardaki unutulmuş kadın ve erkeklere başka şeylerin yanı sıra Amerikan vatandaşları olarak oy kullanma haklarından yararlanmayı öğrettiler.

Halkına eşitlik ve daha fazla özgürlük getirmek için, genç siyah Baptist papaz Doktor Martin Luther King, Alabama eyaletinin Montgomery kentinde çalışan belediye otobüslerindeki ve ülkenin tüm evleri, okulları ve işyerlerindeki ırk ayrımcılığıyla mücadele ediyordu. King bize, "Bir hayali olduğundan" bahsetti. "Bir hayalim var. Fırsat eşitliği olduğuna dair bir hayal. Bir insanın derisinin renginin onun karakterini belirlediği düşüncesinin hâkim olmadığı bir ülkede yaşamaya dair bir hayal."

Irk ayrımcılığı yeni bir sorun değildi. Başkan Truman 1940'lı yıllarda yurttaşlık haklarını ulusal gündeme taşımıştı. Onun idaresi sırasında hazırlanan "yurttaşlık haklarını güvence altına alma" raporu, din ve ırk ayrımcılığını Amerikan demokrasisinin idealine ulaşılmasını engelleyen iki büyük kötülük olarak lanetliyordu. 1950'lerde de Başkan Eisenhower orduda ırk ayrımına son verdirdi ve Yüce Mahkeme'nin Arkansas, Little Rock'taki dramatik bir yüzleşmeyle ilgili almış olduğu okulda ayrımcılık yapılmamasına dair kararı büyük bir gayretle uyguladı.

Bakan Kennedy'nin zamansız ölümünden sonra Lyndon Johnson "yeni sınır" politikalarını sürdürmeyi taahhüt etti. Yeni başkan, ulusa hitap konuşmasında ülkenin toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması halinde, "Yüce Toplumun" ortaya çıkacağını belirtti. "Yüce Toplum" derken Başkan Johnson, fakirlik, ayrımcılık, yetersiz tıbbi hizmetler, kentsel sorunlar ve benzeri ulusal meselelerle ilgili plan yapmanın ve bunlarla başa çıkmanın federal hükümetin sorumluluğu olduğuna inanıyor, özellikle şehirlerdeki hayatı daha güzel bir hale getirmek, bütün çocuklar için iyi eğitim ve herkese iş olanağı sağlamak istiyordu. Yüce Toplum hayali Vietnam savaşıyla yerle bir olana dek başkan yurttaşlık haklarının sağlanması, oy kullanma hakkı yasasının çıkarılması ve yoksulluğa karşı başlattığı mücadeleyle hedeflerine ulaşmak için bir miktar yol kat etmişti.

1960'lı yılların karanlık bir yönü de vardı. Doktor King'in ve John ile Robert Kennedy kardeşlerin siyasi suikastler sonucu öldürülmeleri, ayaklanmalar ve üniversite kampüslerindeki huzursuzluklar, Asya ve Afrika'da çıkan birkaç vahşi savaş, hepsi de söz konusu on yılın kazanımlarına gölge düşüren unsurlardı. Büyük şehirlerimizde yaşam, her geçen gün daha tehlikeli, daha sağlıksız ve daha nahoş bir hale geldi. Göklerimize ve sularımıza tonlarca kirlilik boşaltıldı, suç ve uyuşturucu hayatlarımızı tehdit etti, fakir semtler daha pis, her geçen gün daha güvenliksiz oldu.

Başkan Kennedy, Beyaz Saray'da geçirdiği kısacık "bin günlük" sürede içeriden ve dışarıdan kaynaklanan bu zorluklarla başa çıkmanın yolunu göstermişti. "Asla korku nedeniyle pazarlık etmeyelim ama pazarlık etmekten de asla korkmayalım" diyerek hem kendisi hem de ardılları için dış politika yörüngesini belirlemiş, aynı zamanda devlet başkanlarıyla kişisel ilişkiler kurarak ülkeler arasında daha iyi bir anlayış gelişmesi için girişimde bulunmuştu. Nikita Kruşçev'i "çetin ceviz" olarak tanımlamıştı. Viyana'da iki gün süren bir oturumun ardından başkan Kennedy Ruslarla görüşme yapmanın zorluklarını şöyle anlatmıştı. "Sovyetler ve biz, aynı sözcüklere tamamen farklı anlamlar yüklüyoruz. Savaş, barış, demokrasi ve halk iradesi. Neyin doğru, neyin yanlış olduğuna, neyin iç mesele, neyin saldırganlık sayılacağına dair farklı görüşlerimiz var. Bütün bunların yanı sıra dünyanın nerede olduğunu ve nereye doğru yol aldığını da tamamen farklı yorumluyoruz." Bütün bu güçlüklere rağmen, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, nükleer silahların diğer ülkelere yayılmasını engelleme konusunda bir anlaşma üzerinde görüşerek, nükleer savaşın önüne geçmek üzere bir adım attılar. Bu anlaşmaya çok gerek vardı. Komünist Çin ve Fransa nükleer silahlar üretip denemeler yapıyor, İsrail ve Hindistan gibi ülkeler de aynı şeyi yapmayı planlıyorlardı. Anlaşma Johnson yönetimi tarafından hazırlandı ve Richard Nixon'un başkan olmasından kısa bir süre sonra da Amerikan Senatosu tarafından onaylandı. Dünya ülkelerinin çoğu, bu anlaşmayı imzalardı.

Korkunç derecede masraflı olmakla kalmayıp aynı zamanda tehlikeli de olan (eline havai fişek verilen küçük bir çocuğun onu patlatmaya meyilli olacağı teorisine dayanarak) silahlanma yarışını yavaşlatmak için iki süper güç 1963 yılında Sınırlı Nükleer Test Yasağı anlaşmasını imzalayarak havada, su altında veya uzayda nükleer silah denemeleri yapılmaması konusunda fikir birliğine vardılar. 1968 yılında da ABD ve Sovyetler Birliği, uzayda nükleer silahların kullanılmasının yasaklanması konusunda diğer ülkelerle anlaştılar. Son olarak, Başkan Nixon Finlandiya'nın başkenti Helsinki'ye temsilciler göndererek Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri'ni başlattı.

1960'lı yıllarda bu yüzyılın kadın ve erkekleri eski sorunlarla boğuşup biraz başarı elde ettiler. Yine de bu yıllar boyunca insanlık, on yılın başında hemen hemen hiç fark edilmemiş olan çok ciddi bazı sorunların ayırtına vardı.

74
Uzay Gemisi Dünya

Dünyanın yaşam destek sistemlerini koruyamazsak bunun cezasını çekeriz

Yirminci yüzyıl insanı uzay çağında, atalarının keşif çağındaki merakı ve maceracı ruhuyla bilinmeyeni araştırıyor. On altıncı yüzyılın kâşifleri gibi, uzay adamları da büyük riskler alıyor, ün arıyor, felakete kur yapıyor ve "görüş alanlarına giren" yepyeni dünyaları ilk görenler olarak ödüllerini alıyorlardı. Yine de, eski günlere göre büyük bir fark söz konusuydu. Dört yüzyıl önce keşiflerin genel olarak bilinir hale gelmesi için aylar, hatta yıllar geçerken, televizyon, basın ve telgraf sayesinde sağlanan anında iletişim, uzay gemilerinin alev alev kalkışlarını, uzayda yürüyenleri, uzay araçlarının kenetlenmesini ve insanın ay yüzeyine gerçekten inişini bütün dünyanın anında seyretmesi mümkün.

Yuri Gagarin isimli bir Rus, 12 Nisan 1962 tarihinde *Vostok I* isimli bir uzay aracıyla dış uzayın geniş diyarlarına çıkan ilk insan oldu. İnsan bu dünyanın üzerindeki ilk gününden beri başının üstündeki göklerde keşfe çıkmak istemişti. Gagarin'in gemisi saatte yirmi beş bin kilometreden fazla bir hızla dünya yüzeyinin üç yüz yirmi altı kilometre yukarısına çıkınca, bu rüya gerçek oldu. Söz konuşu uçuş, ABD ile Sovyetler birliği arasında, Sovyetlerin 4 Ekim 1957 tarihinde ilk yapay uyduları *Sputnik I*'i fırlatmalarıyla başlayan uzay liderliği yarışında önemli bir dönüm noktasıydı. İnsanların gözleri yıldızlara eskiden olduğundan çok farklı bir biçimde dikilmişti. İkinci Dünya Savaşı bittiği sırada insan henüz dünyaya bağlı durumdaydı. Oysa şimdi bütün evren bizi çağırıyor.

Dünyanın yörüngesinde dolaşan Rus "kozmonotların" ikincisi German Titov yerkürenin çevresinde dolaşırken dünyaya, "Ben bir kartalım! Ben bir kartalım!" diye seslenmiş. Onun hissettiği sarhoş edici mutluluk, nükleer savaş tehdidi sürekli bizimle olsa da ken-

di kaderimizin yaratıcısı olma konusundaki potansiyelimizin daha yeni yeni açığa çıktığının farkına varmamızla birlikte, çoğumuz tarafından paylaşıldı. Atalarımızın erişmeyi hayal bile edemediği mucizelerin eşiğinde duruyoruz. Dünya hem şahane hem de tehlikeli bir yer.

İnsanın aya ayak basması, Hendrik van Loon'un Sanayi Devrimi'ne verdiği isim olan "Demir Adamın" en önemli zaferiydi. Bu başarı, cesur insanların ve "yer kontrol merkezinin" teknik becerilerinin eseriydi ama daha fazlası da vardı. Kapalı yaşam sistemi olan küçücük uzay aracının arkasında, Amerika'nın muazzam endüstriyel gücü bulunuyordu. Neil A. Armstrong, Edwin E. Aldrin Jr. ve Michael Collins tarafından gerçekleştirilen aya gidiş-dönüş yolculuğu bir anlamda ulusal gurur ve "oraya ilk giden olmanın" getireceği askeri ve ticari avantajlarla motive edilmişti.

Yine de, göklerdeki bu şahane maceralar ne kadar heyecan verici olursa olsun, bütün kozmonotlar ve astronotlar eninde sonunda uzaya yükseldikleri dünyaya geri dönmek zorundalar.

Çok yakın bir geçmişe kadar dünyanın yaşam destek sistemlerinin sınırsız kapasitede olduğuna inanıyorduk. Ne var ki bu sistemleri gözlemlemeye başladığımızdan beri, büyük bir ümitsizliğe kapılarak gördük ki, başımız dertte. Dünyanın dört bir yanındaki bilim insanları, hayati yaşam destek sistemlerini kötüye kullanmaya devam ettiğimiz takdirde dünyanın geleceğinin karanlık olduğu konusunda bizi uyarıyorlar. Astronotlar, uzayın kadifemsi siyahlığının üzerinde dönen dünyanın nefes kesici güzelliğini ayın soğuk griliğiyle karşılaştırıyor. Uzaydan bakınca, dünyanın yüzeyi inanılmaz güzellikte renklerle, canlı maviler, parlak yeşiller ve girdap gibi dönen beyazlarla capcanlı. Oysa yeryüzünden, yakından bakınca manzara yara bere içinde, bozuk, insan sakinlerin düşüncesiz davranışlarıyla paramparça olmuş.

Yaradılış Kitabı'na göre, Tanrı insana "Üretici ol ve dünyayı yenile ve tazele ve onu kontrolün altına al. Denizdeki balığın, gökteki kuşların ve yeryüzünde hareket eden her canlı yaratığın hâkimi ol" diyor. İnsan, kendisini mahvetme pahasına bu emre sadakatle uy-

muş. Bir açıdan bütün insanlık tarihi, insanın çevresini artan fiziksel ve ruhani ihtiyaçlarına göre nasıl biçimlendirdiğinin hikâyesinden ibaret. İnsan yemek için geyikleri, güvenliğini sağlamak için kurtları öldürdü; barınak kurmak, tarla açmak ve inşaat malzemesi sağlamak için ormanları yok etti; petrol ve maden çıkarmak için yerkabuğunu kazdı; sulama yapmak için barajlar kurdu; nehirlerin yönünü değiştirdi; zararlı haşere ve hastalıkla mücadele etmek ve çiftçiliğin zahmetlerini azaltmak için kimyasal ürünler kullandı. Doğayı evcilleştirme ve insanın ihtiyaçlarına göre biçimlendirme çabaları, sonunda dünyanın ekolojisini derinden etkilemeye başladı. (Ekoloji bütün canlıların çevreleriyle ve diğer yaşam biçimleriyle olan ilişkisidir.)

Ekolojik sorunlar, Cennet Bahçesi'nde başlamıştı. Âdem ilk elma çöpünü kaldırıp attığında, "güzel dünyayı" kirletme sürecini de başlatmış oldu. Yakın zamana dek, dünyanın su, hava ve toprak kaynakları asla tükenmeyecekmiş gibi görünüyordu. Uygarlığın doğuşundan beri dünyanın yaşam destek sistemleri havayı, basıncı ve sıcaklığı hayatın devamını sağlayacak hassas bir dengede tutmuştu. İnsanlar geleneksel toplumlarda yaşadıkları sırada, hayatları alışkanlıklarla ve kullanabilecekleri ilkel aletlerle sınırlanmıştı. O koşullar altında insanlığın çevreyi küresel düzeyde mahvedecek gücü yoktu, yine de Fırat, Dicle ve Nil gibi kayıtlı tarihin başlangıcından itibaren "uygarlığın beşiği" olmuş nehirlerin zengin vadileri ("Bereketli Hilal") insan eliyle büyük ölçüde çölleştirildi. Yine de, yeni Dünya'daki ilk yerleşimcilerin yaptığı gibi, insanlar daha yeşil çayırlara ve el değmemiş topraklara giderek cehaletlerinin sonuçlarından daima kaçabilirdi.

Bugün dünyada Cennet Bahçesi yok. Masumiyet ve bollukla dolu dertsiz günler sona erdi. İnsanın gücü, çevreyi küresel ölçüde mahvetmeye yetecek düzeyde ve bu gerçekten de yapılıyor, en azından verilen zararın büyük olduğu kesin. Plansız gelişmenin, doğal kaynakların acımasızca sömürülmesinin ve cehaletin acı meyvesini topluyoruz. Bir zamanlar tertemiz, berrak akan sular olan nehirler artık yağmurdan sonra gökyüzünün ışıltısıyla değil,

içlerine boşaltılan atıkların oluşturduğu yağlı tabakanın oluşturduğu gök kuşaklarıyla kaplı. Otoyollar açmak için ormanları kesiyor, alışveriş merkezi otoparkı yapmak için tarlalara beton döküyor, ırmakları ve gölleri kirletiyor, insanın refahının bağlı olduğu sulardaki yaşam dengesini bozuyoruz. İnsan dehasının serbest bıraktığı daha da hain yeni bir tehlike de, insan, hayvan ve cansız varlıklar da dâhil olmak üzere her şeyi mahvetmesinin yanı sıra hayatı da kirletip yok etme tehdidi savuran atom enerjisi.

Çevre sorunları dünyanın her yerinde görülüyor. İspanya'nın Kastilya bölgesinin geniş ovalarında, eski meşe ağaçlarından oluşan muhteşem bir orman var. Bir zamanlar İspanya'yı kaplayan yoğun meşe ormanlarından geriye kalan birkaç koruluktan biri. Kralın av alanı olduğu için hayatta kalmayı başardı. İspanya'nın haşin, çorak ovaları, hatta bütün Akdeniz çanağı, insanların ekolojiyi ihmal ettikleri zaman neler olacağının iyi bir örneği. Ortaçağda İspanya'da olduğu gibi İtalya ve Yunanistan'da da, zengin koyun sahipleri kocaman sürülerini kırsal alanlara salıyorlardı. Bu da doğanın hassas dengesini bozdu. Hindistan'da su kirliliği her yıl iki milyon kişinin ölümüne, elli milyon kişinin de ciddi hastalıklara yakalanmasına neden oluyor.

İnsanlar artık, daha iyi bir yaşama doğru atılan her adımın kaçınılmaz olarak çevreye zarar verdiğini anlamaya başladı. Otomobiller kısa ve uzun mesafelere rahatça yolculuk etmemizi sağlıyor ama araba egzozlarından havaya zehir saçılıyor. Böcek ilaçları ürün verimini artırıyor ve kimyasal ayrık otu öldürücüleri insanların belini büken el emeğini ortadan kaldırıyor ama aynı zamanda atmosferi ve nehirleri kirletiyor.

Bütün kirlilikten kurtulmamıza olanak yok. Doğal çevremize başlangıçtaki saflıklarını kazandırmak, Taş Devri koşullarına göre yaşamaya dönmek demek. Yine de insanlar gerekli bedelleri ödedikleri takdirde çevre koşullarını iyileştirebilirler. Hızlı büyümekten vazgeçmek gerekebilir, vergiler yükselebilir, şu anda çevreyi kirleterek ucuz bir biçimde üretilen bazı ürünlerin fiyatı artabilir. Şu anda durmadan büyüyen nüfus ve artan miktarlarda üretilen mal-

lar, "değiştirilmiş kaynakları" yani kirlilik unsurlarını gökyüzüne, sulara ve toprağa öyle bir hızda karıştırıyorlar ki, zararlı bazı etkiler ortaya çıkarmadan bunların yok edilmesi mümkün değil.

Başka bir küresel endişe de dünya nüfusundaki artış. Bugün üç milyar altı yüz milyon olan dünya nüfusu, otuz yıldan kısa bir süre içerisinde gezegende yaşayan insanların sayısını iki katına çıkaracak bir hızla büyüyor. Aynı zaman sürecinde bizim iki yüz beş milyonluk nüfusumuz da üç yüz beş milyonun üstüne çıkacak. Dünyanın en az üçte biri yetersiz beslenir, kötü koşullu barınaklarda yaşar ve uygun giyecek bulamazken, açlık ve evrensel sefalet katı bir olasılık haline geldi. Nüfus artışı kısa sürede duracak, yani durmalı çünkü insanın tutunduğu uzay gemisi dünya, ince bir hava ve bulut tabakasıyla kaplı on iki bin kilometre çapında bir küreden ibaret.

MS birinci yüzyılda, Augustus Roma imparatoruyken dünya nüfusunun iki yüz elli milyon olduğu tahmin ediliyor. Bu sayının iki katına çıkması için on altı yüz yıl geçmesi gerekti. Bugünse dünyanın üç milyardan fazla olan nüfusu otuz yıldan kısa bir süre içerisinde iki kat artacak ve ondan sonra da her sekiz yılda bir bir milyar kişi daha nüfusa katılacak. 1972'de doğmuş olan küçük kardeşiniz yetmişli yaşlarına geldiğinde on beş milyar sakini olan bir dünyada yaşayacak. Onun torunuysa dünyayı altmış milyar kişiyle paylaşabilir. Şimdi bile insanlığın yarısı aç. Kişi başına düşen gıda miktarı, 1930'lardaki Büyük Buhran'daki miktardan daha az. Her yıl binlerce kişi açlıktan olmasa da kötü beslenme yüzünden ölüyor.

Kısacası, bilim insanları her otuz yılda bir yolcuların sayısını iki katına çıkarmak, kısıtlı doğal kaynaklarımıza yönelik taleplerimiz artırmak ve bu arada da gezegeni kirletmek suretiyle Uzay Gemisi Dünya'nın yaşam destek sistemlerini mahvettiğimize ve bu nedenle de uygarlığın toptan çöküşüne giden yolda emin adımlarla ilerlemekte olduğumuza dair bizi uyarıyorlar.

75
Küresel Bir Köy Olarak Dünya

Bilim ve teknoloji mucizeleri gezegenimizi küçültüyor ve tüm insanları kardeş haline getiriyor

İnsan dünyanın bilimsel felaket tellallarının kötümser kehanetleri hakkında ne diyebilir ki? Onların bulgularını ve nüfus artışıyla kirlilik konusundaki uyarılarını bilimkurgu deyip göz ardı mı etmeliyiz?

Belki de en iyisi, insanların her zaman daha önceki hiçbir neslin kendileri kadar korkunç veya harika olaylar görmediğini düşündüğünü akılda tutmak. Bu konuda biz de atalarımızdan farklı değiliz. Bugün karşı karşıya olduğumuz tehditler atalarımızın bugüne dek karşı karşıya kaldığı tüm tehditlerden daha korkunçmuş ve bugün vaat edilenler atalarımıza şimdiye dek vaat edilenlerin tümünden daha büyük şeylermiş gibi geliyor bize. Atom faciası bizim için ne kadar korkunçsa, on beşinci yüzyıl Avrupa'sının ürkmüş insanları için Atilla'nın saldırılarının o kadar korkunç olduğunu; uygarlığımızın maddi getirileri bizim gözümüze ne kadar şahane görünüyorsa, İsa'nın doğumundan yüzlerce yıl önce yaşayan Li-Po'nun çağdaşlarının gözüne de kendi uygarlıklarının aynı şekilde şahane göründüğünü unutuyoruz. Savaşın kara bulutlarının biraz aralandığı bir sırada, Winston Churchill, her şeye rağmen insanlığın yakında belki de cehennemin kıyılarında gezinip durmak yerine barış ve bolluğa doğru giden geniş ve düzgün bir yolda ilerleyeceğini belirtmişti.

Gerçekten de Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ileri derecede sanayileşmiş ülkeler, daha insani bir sanayi sonrası toplum çağına doğru gidiyorlar. Gitgide daha fazla sayıda insan eğitim, tıp ve boş zamanları değerlendirme alanlarında çalışan soydaşlarına hizmet sağlayacak alanlarda görev alıyor. Sanayi sonrası toplumlarda kişi başına düşen milli gelirin, sanayi öncesi ekonomilerde olduğunun

elli katı olacağı tahmin ediliyor. Gelecekte büyük ihtimalle herkes için asgari bir gelir ve temel refah hizmetleri garantisi olacak. Sanayi sonrası ülkelerde eğitim yaşam boyu devam edecek. Olgunluk yıllarınızda muhtemelen başka kariyerler için yeniden eğitim alacak, belki yaşamınız boyunca dört ayrı kariyer edineceksiniz. Bunu yapmak şart olacak çünkü artan boş vakitler, kendini bulmak için yeni uğraşlar edinilmesi fırsatını sağlayacak.

Apollo 11'in başarısı, ayı insan eyaletlerinden birisi haline getirdi. Psikolojik etkisiyse, daha da büyük oldu. İnsanlar artık dünyanın bütün sakinlerinin "iyi bir hayat" sürdüğü, daha fazla serbest zamana, ekonomik güvenceye, sosyal adalete ve temiz, sağlıklı bir çevreye sahip olduğu daha iyi bir dünyaya ulaşma konusunda önlerine hiçbir engel çıkmaması gerektiğini düşünüyorlar. Elbette insanın aya çıkmasını sağlayan teknolojik ve bilimsel becerilerin matematiksel olarak programlanması imkânsız insanlar için mucizeler yaratmak üzere dönüştürülmesi mümkün değil ama pek çok insan bir ülkenin ayı keşfedecek yeteneği varsa, dünya üstündeki yaşamı güvenli, rahat ve daha mutlu kılacak güce de sahip olduğuna inanıyor artık.

Bugün insanlar maddi ürünlerin kıtlığından çok, yaşam kaliteleri konusunda endişe taşıyor. İnsanın yaşam kalitesi doğal çevresinin güzelliği ve temizliğiyle ve gelir ve üretim azalması pahasına da olsa boş zaman yaratma özgürlüğüyle ölçülüyor. Çalışanlar daha kısa iş haftası istiyorlar ki yapmaktan hoşlandıkları şeylere daha fazla zaman ayırabilsinler. Bundan önceki nesilde pek çok teknolojik mucize gördük. Televizyon, uzayın keşfi, bilgisayar bilimi, bazı hastalıkların üstesinden gelinmesi ve uzay çağı teknolojisi.

Sanayi devriminin sağladığı pek çok şeyin içinde en dikkat çekici olanlar belki de elektronik konusundaki gelişmeler. Uzay çağı bu sayede mümkün oldu. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren insanın sesi telgraf, telefon ve radyo aracılığıyla yükselmeye başladı ve sonunda dünyanın her köşesine ulaştı. Fotoğrafçılık icat edildikten sonra, fotoğraflar her yere gönderilebiliyor, hareket

ediyor ve televizyon aracılığıyla da olayları gerçekleştikleri anda kaydediyorlar. Radyonun hoparlörlerinden dökülen ikna edici konuşmalar olmasaydı, Afrikalıların, Güneydoğu Asyalıların veya Arapların yeni milliyetçilikleri büyük yara alırdı.

İlki 1965 yılındaki *Early Bird* olmak üzere iletişim uydularının geliştirilmesiyle, dünya ilk defa olmak üzere sözel olarak birbirine bağlandı. O güne dek tüm dünya halkları ayrı ayrı köylerde yaşayan insanlar gibiydiler. Uzak görüşlü olanlarımız anında iletişimin dünyayı büyük, tek bir köy haline getireceğini ve ulusal sınırların sonunda zayıflayıp anlamsızlaşacağını düşünüyor. Diğer ülkelerin sorunları, kendi sorunlarımız olarak benimseyeceğimiz kadar yakınımızda olacak. İnsanlar arasında şüphe ve düşmanlık uyandıran farklılıklar azalmaya başlayacak. Eğitim, haber değeri taşıyan olaylar, hatta büyük şehir merkezlerinde çalınan senfoniler kutuplardan tropik bölgelere kadar herkes tarafından paylaşılabiliyor.

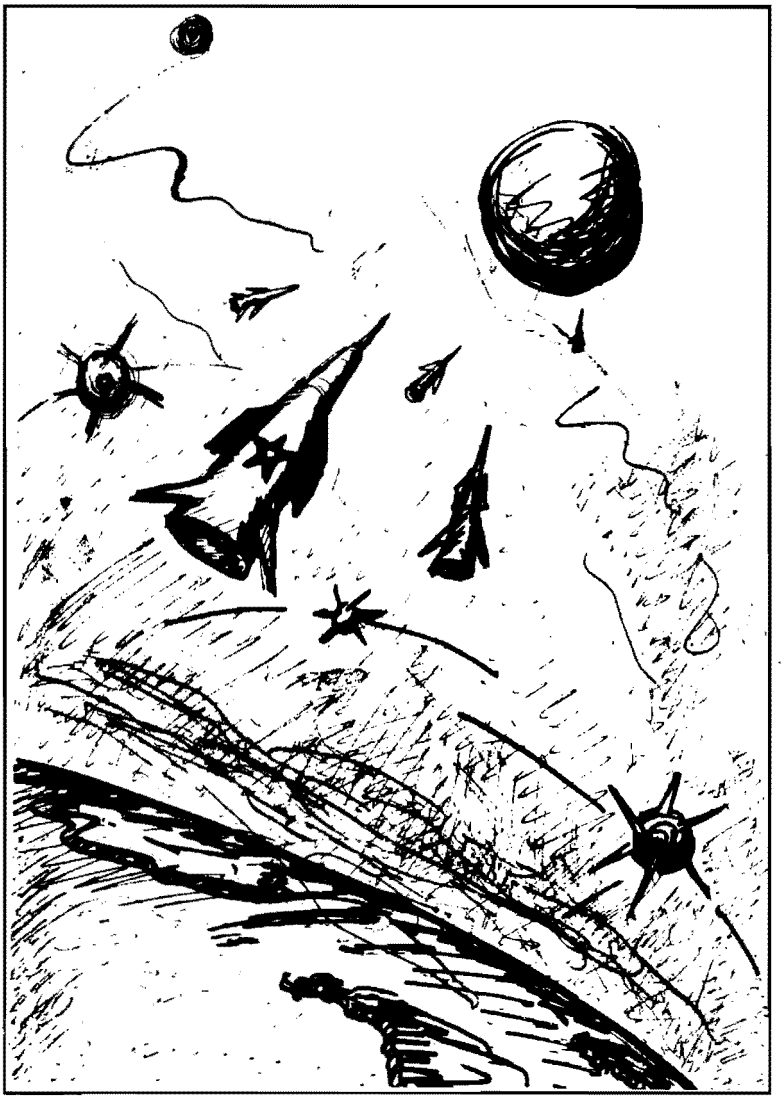
Dünya daha önce hiç olmadığı kadar tehdit altında ama insanlık büyük bir felaketin, yeni bir dünya savaşının, aşırı nüfusun veya geri döndürülemez kirliliğin önüne geçmek için birlikte çalışacak durumda. Alarm çanı Birleşmiş Milletler'de çalındı ve modern iletişim araçlarımız sayesinde dünyanın dört bir yanına taşındı. İnsan, cesareti ve kararlılığıyla galip gelecek.

76
İleri Teknoloji Çağına Giriş

Teknoloji ilerliyor ve yeni savaşlar patlak veriyor

Herhangi bir çağda yaşayan herkes büyük ihtimalle kendi çağlarının insanlığın uzun tarihinin en ilginç, heyecan verici ve mücadele gerektiren çağı olduğu konusunda ısrar edecektir. 1969 yılı Temmuz'unda Ay'a inilmesi, insan dehası ve zaferlerinde yeni bir sayfa açtı. 1960'lar genellikle büyük bir iyimserlik dönemiydi, 1970'ler ise öyle değildi. 1970'lerde ve 80'lerin başında, en önemli bilimsel başarılarımız bile bir gölge taşıyor gibiydi. İnsanlığın sürekli sorunlarından bazıları da ortadan kaybolmayı inatla reddediyorlardı. Nükleer savaş tehlikesi ve çevrenin korunması, insanlığın karşılaştığı en büyük zorluklar olabilir.

Bilimin teknolojik açıdan gelişmiş olan ülkelere ve bedelini ödeyebilecek insanlara sağladığı şaşırtıcı gelişmelerin herhangi bir sınırı yok gibi. ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin uzay araştırma programları büyük masraflarla devam etti. İki güç de evrenin uzak noktalarına uzay gemileri gönderdi. 1970 yılında *Apollo 13*'ün oksijen tankındaki bir patlama nedeniyle astronotların hayatı tehlikeye girince, dramatik bir kurtarma operasyonu düzenlendi. Bundan birkaç yıl sonra insansız bir uzay aracı Satürn'ün yakından çekilmiş fotoğraflarını dünyaya ileterek gezegenin halkalarının sırlarının bir kısmını açığa çıkardı. Bu uzay gemileri saatte yetmiş beş bin kilometreye kadar çıkabilen hızlarda yolculuk ediyorlar. *Viking I* gemisi, 1976 yılında Mars'a indi. Onun gönderdiği fotoğraflar televizyon haberlerinde yayımlandı. Uzayda dönen o kadar çok uydu var ki, geride, dünyada kalmış olan bizler yakında "uzay çöplerinin" gezegenimize düşmesi konusunda endişelenmeye başlayacağız. ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin uzay programlarındaki gelişmeler, başka bir amaca da hizmet ediyor olabilir. Sevilen *Yıldız Savaşları* filmlerini ve bilgisayar oyunlarını korkunç bir gerçekliğe dönüştürecek olan savaşa hazırlanmak.

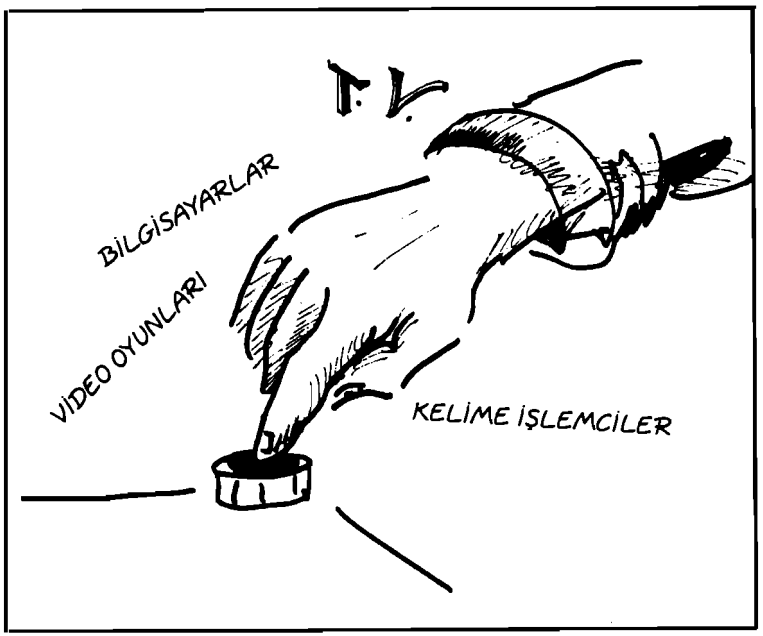
Uzay yarışı

Ayaklarımızı tekrar yere basarsak, Sanayi Devrimi'nin en yeni aşaması olan elektronik devrim, hayatımız üzerinde inanılmaz bir etki yarattı ve bankacılık işlemlerimizden yemeklerimizi nasıl pişirdiğimize dek her alana girdi. Bundan yirmi yıl önce bir oda büyüklüğünde olan bilgisayarlar, cebe girecek boyuta indirildi. "Kişisel bilgisayar" çağını yaşıyoruz. Üniversite, lise ve hatta bazı ilkokul öğrencileri için bile bilgisayar bilgisi zorunlu hale getirilebilir. Bilgisayarlı video oyunları, 1970'li yılların sonunda bir salgın halini aldı. Uçaklar artık neredeyse kendi kendilerine uçuyorlar. Anında haberleşme ve kelime işlemcileri iş ve eğitim hayatını modernleştirdi, dev IBM şirketiyle rakiplerini ve Amerika'yla Japonya'yı kıyasıya bir yarışa soktu. İnsanlar 1950'li yıllarda bilgisayar denen aleti ilk defa duyduklarında, "bir düğmeye basma" çağının sonunda vücutlarımızın hareketsizlikten mahvolmasına sebep olacağı konuşuluyordu. Düğmelere basarak yalnızca parmaklarımız çalışabilirdi. Bugün bilgisayarlar bazı alanlarda her zamankinden daha fazla olmak üzere el emeğinin yerine geçti. Bilgisayarlı robotlar Detroit ve Japonya'daki otomobil fabrikalarının üretim hatlarındaki yerlerini alırken, eski bilimkurgu romanlarını neredeyse gerçek kılıyorlar. Bilgisayarların pek çok alanda hayatımızı kolaylaştırdığı pek kimsenin karşı çıkmayacağı bir gerçek olsa da, bunun insanlar için bazı maliyetleri de oldu. Bilgisayar devrimi, bilgisayar becerileri konusunda eğitim almış beyaz yakalı yeni bir personel seviyesi yarattı ama bilgisayar nedeniyle iş olanakları azaldı, bunun da çeşitli sektörlerdeki yüksek işsizlik oranı üzerinde etkisi oldu. Kişisel teması azaltan bilgisayar, iş hayatını "insanlıktan uzaklaştırdı" makineleştirdi. Bazı endüstri dallarında üretimin büyük oranda artmasını sağlayan bilgisayar, birkaç dev şirketin elindeki ekonomik gücün daha da artmasına katkıda bulundu. Bu teknolojideki hızlı ve pahalı gelişmeleri takip etmek ancak en büyüklerin yapabileceği bir iş. Rekabet etme becerisi düşük olanlar geride kalıyor. Elektronik teknolojisindeki gelişmeler zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumu da genişletiyor. Bazı insanlar da hükümetin bilgisayarı nasıl kullanabileceği konusunda endişeleniyorlar. Bir düğmeye

basarak vatandaşlar hakkında bilgi toplanabileceği için, bunda bir dereceye kadar da haklılar. Hükümetlerin, şirketlerin, üniversitelerin ve hastanelerin bilgisayarda topladığı bilgilerin güvenliğini sağlamak güç olabilir. Rakip bir şirket veya yabancı bir güç başka birisinin bilgisayarına girmeyi başardığında ne olur? Kanunlar tıpkı bir eve ya da dükkâna gizlice girmeyi cezalandırdığı gibi bilgisayardaki bilgilerin çalınmasını da cezalandıracak şekilde yeniden yazılabilir mi? Bilgisayar şimdiye kadar insanlığın dostuydu ama vatandaşlar rastgele bir biçimde uzmanların "sessiz şiddet" dediği şeye maruz kaldıkları takdirde düşman da olabilir.

Genetik bilimi, hayret verecek kadar gelişme kaydetti. Bilim insanları bu sayede insan vücudunu daha önce hiç olmadığı kadar iyi tanıyorlar. Bazı olasılıklar aynı anda hem güven verici, hem de huzursuz edici olabilir. İnsanın genlerini tanıdıkça, kimlerin belli hastalıkları kalıtsal olarak alabileceği veya yaşamlarının ileri aşamalarında bunlarla karşılaşma olasılıklarının yüksek olduğu tahmin edilebilir hale geliyor. Aynı zamanda doktorlar bebeklerin gen haritasını doğumdan önce tanımlayabiliyorlar. Bu şekilde bebeğin cinsiyetinin ve bazı zihinsel engellerin önceden belirlenebiliyor olması, işin yalnızca ilk aşaması. Kısa süre içinde bir bebeğin ileride kas distrofisi veya hepatit gibi hastalıklara yakalanma riskinin yüksek olup olmayacağını önceden bilmek mümkün olabilir. Genetik kusurların bu şekilde doğum öncesi "görüntülenmesi" gitgide daha incelikli hale geliyor.

Bilim insanları, insanlığı etkileyen hastalıkların kökenlerini ve özelliklerini anlama konusunda gelişme kaydettikçe, kaçınılmaz olarak bazı ahlâki sorular da ortaya çıkıyor. Doktorlar insan doğasının çeşitli özelliklerini değiştirebilmeli mi? Aileler, doktorların kırk yıl sonra bir hastalığa yakalanabileceği riskini öngördükleri bir bebeğin doğmasına izin vermeyebilirler mi? Gen haritasında gelecekteki bir tarihte bir hastalık olasılığı görünüyor diye bir insanın bir işe girmesi engellenebilir mi? Gen manipülasyonu yapılarak zaten gereğinden büyük bir fare üretildi, böyle değişikliklerin gelecekte insanlık üzerinde ne gibi etkileri olacak?

Düğmeye basma çağı

Bilim ve teknoloji konusundaki başka büyük gelişmelerin de ortaya çıkardığı çeşitli tehditler var. 1979 yılında Pennsylvania'daki Three Mile Adası'ndaki bir nükleer tesisten radyoaktif su sızıntısı oldu ve bütün bölgenin güvenliği tehlike altında kaldı. Uzmanlar birkaç gün boyunca nükleer reaktörü soğutarak "erime" olmasını engellemeye çalıştılar. Nükleer tesis aşırı ısındığı takdirde nüfusun yoğun olduğu yüzlerce kilometrelik bir alana radyoaktif maddeler saçılacaktı. Tesisin yakınlarındaki kentlerin sakinleri, felaket olduğu takdirde evlerinden kaçmaya hazır vaziyette endişeyle beklediler. Neyse ki uzmanlar bir faciayı önleyebildiler ama bu ucuz atlatılan kaza, atom enerjisinin petrol enerjisine uygun ve güvenli bir alternatif olup olmadığı konusunda yeni sorular ortaya çıkardı. Yöneticiler birkaç yıl sonra da nükleer tesislerin işe yaramaz hale geldiklerinde nasıl ortadan kaldırılacağı sorunuyla boğuşmaya

başladılar. Bu tesisleri kuranlar belki de bu meseleyi akıllarına bile getirmemişti.

Nükleer silahlanma yarışı gezegenimiz açısından büyük bir sorun olmaya devam ediyor, özellikle de yarışta artık yalnızca ABD ve Sovyetler Birliği değil, diğerleri de bulunduğu için. Britanya, Fransa ve Çin kesinlikle nükleer savaş yapabilecek kapasitedeler. Büyük ihtimalle Hindistan, Pakistan (bu ikisi birbirlerinin can düşmanı), İsrail, Güney Afrika da öyle. Belki Arjantin de. Hiroşima ve Nagazaki'ye 1945'te atılan atom bombalarının ardından hayatta kalanlar her yıl bir araya gelerek dünyaya ne kadar inanılmaz dehşetlerin yeniden yaşanabileceğini hatırlatmaya çalışıyorlar. İnsanlığın dersini aldığını ummaktan başka çare yok.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve diğer ülkelerde 1970'li yıllar çevre açısından kötü geçti. Pek çok şehirde zehirli kimyasalların ve başka tehlikeli atık maddelerin boşaltılmasının sağlık açısından büyük tehlikeler getirdiğinin anlaşılması, pek çok kişinin, hatta bütün şehrin tahliye edilmesini gerektirdi. Amerika Birleşik Devletleri'ni korumak için kurulmuş olan Çevre Koruma Kuruluşu, büyük şirketlerin çevreyi kirletmeye devam etmelerine izin verdi. Amerika'da ortaya çıkan kirlilik Kanada'ya taşındığı ve kirli bir yağmur olarak yeryüzüne inip uzak bölgelerdeki göllerde yaşayan balıkları ve bitkileri öldürdüğü için, "asit yağmuru" Kanada'yla Amerika arasında diplomatik bir mesele haline geldi. Sesten hızlı hava yolculuğu bile teknolojik gelişmeyle insani ihtiyaçlar arasında benzer türden bir çıkar çatışmasına yol açtı. Fransa ve İngiltere'nin ortak girişimi olan sesten hızlı ilk yolcu uçağı Concorde 1976 yılında devreye girerek Atlantik Okyanusu'nu aşmak için gereken süreyi neredeyse yarı yarıya kısalttı. Concorde, Paris ve Londra'yı New York ve Washington'a bağlıyor, uçuş da üç saatten biraz uzun sürüyor. Ancak pek çok kişi sesten hızlı ulaşımın ekolojik sonuçları konusunda endişelendi. Ayrıca Concorde'un bilet fiyatları da çoğu kişinin alamayacağı kadar yüksekti. Bu nedenlerden ötürü, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi sesten hızlı ulaşım için Amerikalılara fon sağlanmasına onay vermedi.

Fransızlar, demiryolu ulaşımında çok etkileyici gelişmeler sağladılar. Japonlar, en büyük şehirleri arasında gidip gelen "hızlı trenleri" uzun süredir kullanıyorlardı, Fransızlar da 1981 yılının Eylül ayında TGV (yüksek hızlı tren) seferlerini başlattı. Saatte üç yüz otuz kilometreye kadar çıkarak güvenli yolculuk sağlayan Fransız trenleri, Japon trenlerinden bile hızlıydı. Hızlı tren, Paris'le ülkenin ikinci büyük kenti Lyon arasındaki dört yüz kilometrelik yolculuğun süresini iki saatin altına indirdi. Saatte yaklaşık iki yüz yirmi beş kilometre hızla ilerleyen tren, her gün binlerce yolcu taşıyor ve sürati sayesinde de havayollarıyla başarıyla rekabet ediyor.

Asit yağmuru

Asit yağmuru, zehirli atıklar ve gürültü kirliliği göreceli olarak yeni sorunlar. 1970'li yıllarda, dünyanın en eski meselesi olan açlık her zamanki kadar şiddetliydi. 1974'ün sonunda, dünyanın buğday rezervleri yirmi altı yılın en düşük seviyesindeydi. O zaman dünya çapında yarım milyar insanın yeteri kadar yiyeceği olmayacağı tahmin edilmişti. Afrika, Asya ve Latin Amerika'da her hafta yaklaşık on bin kişi ölüyordu. Batı Bengal'de tahminlere göre

on beş milyon kişi açlıktan ölme sınırındaydı. Yeşil Devrim, tarım ürünlerinin miktarını artırmış ve dünyanın pek çok bölgesinde daha fazla arazinin tarım amaçlı kullanılmasını sağlamıştı ama bu iyi haber bile hızlı nüfus artışı ve iklim değişiklikleri karşısında gezegenin yiyecek ihtiyacını karşılamaya yeterli değildi.

Dünyanın nüfusu, günde iki yüz bin, yani yılda yaklaşık yetmiş beş milyon kişi artmaya devam etti. 1984 yılının Ocak ayında, dünyada yaşayan insanların sayısı yaklaşık dört milyar yedi yüz milyondu. Nüfus artış hızı aynı şekilde devam ettiği takdirde dünya nüfusunun bu yüzyılın sonunda iki katına çıkacağı tahmin ediliyor, bu da artık o kadar uzak bir gelecek değil. Doğal kaynakları muazzam nüfus yoğunluğu altında zaten ezilen Singapur, Mexico City, Kalküta ve Rio gibi şehirler kırsal kesimden gelen ve yeni filizlenen metropollerin eteklerinde ortaya çıkıveren gecekondu mahallelerinde yaşayan binlerce fakir göçmenin işgali altında kaldı. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde nüfus artış hızında biraz azalma olmasına rağmen (örneğin Çin'de, Hindistan'da, Rusya'da ve bazı batı ülkelerinde), yine de durmadan artan nüfus yiyecek kaynakları üzerinde gitgide daha büyük baskı oluşturuyor. Bu korkunç soruna ek olarak, dünyanın iklimi de 1970 yılı civarında değişmeye başladı. Sert kışlar ve kurak yazlar dünyanın dört bir tarafında yaygın olarak yaşandı. Bazı okyanus akıntıları değişti ve bunun da felakete varan sonuçları oldu. Örneğin Peru kıyısındaki akıntı uzaklaşınca, küçük hamsiler neredeyse yok oldular. Hayvan yemleri için protein kaynağı olan hamsilerin ortadan kalkması, piyasadaki et miktarını azalttı. Yirmi yıldan beri ilk defa dünyadaki toplam yiyecek üretimi tahmini olarak otuz üç milyon ton olmak üzere düştü.

İklim değişiklikleri tablo üstünde ne kadar küçük görünseler de, bazı ülkelerdeki üreme mevsimi üzerinde felaket boyutunda etki yarattı. Örneğin, dünyanın ortalama ısısı 1940'lı yıllardan beri bir fahrenhayt düştü. Bu düşüş, en verimli bölgelerimiz olan dünyanın orta enlemlerindeki ülkelerin üreme mevsimini on güne kadar varan sürelerde kısalttı. Yeşil Devrimle en çok ilişkilendiri-

len ürünler olan buğday ve pirinç, iklim değişikliklerine karşı çok hassas. Havadaki nemde düşüş olursa, hasat miktarı da azalıyor. Gezegenimizi yukarıdan aşağı döven buz gibi rüzgârların artması, pek çok bölgeye yağmur taşıyan nem yüklü ekvator esintilerinin oluşmasını engelledi. Batı Afrika'yla Hindistan korkunç kuraklıklar çektiler. Öte yandan, artan atmosfer kirliliği dünyanın çeşitli bölgelerinin ısınmasına sebep olan bir "sera etkisi" yaratıyor olabilir. Dev kutup buzları erimeye başlarsa, okyanusların seviyesi tehlikeli bir biçimde yükselerek dünyanın sahil kentlerinden bazılarının sular altında kalmasına yol açabilir.

Nüfus artışı, iklim değişiklikleri ve Yeşil Devrim'in sınırları fakir ve zengin ülkeler arasındaki uçurumun açılmasına sebep oldu. İnsanlar dünyanın kuzey bölgelerindeki zengin ülkeleri güneydeki daha az gelişmiş komşularıyla karşılaştırarak yalnızca "batı ile doğu" arasındaki farklardan değil, "kuzey ile güney" arasındaki farklardan da söz etmeye başladılar.

Açlık küresel bir çatışma tehdidi olmayı sürdürdü. İnsanlar endüstrileşmiş veya kapitalist veya komünist olmayan ülkelerden bazen Üçüncü Dünya olarak bahsediyorlardı, üstelik bu ülkelerin çoğu zamanla kendisine bir taraf seçmiş olmasına rağmen. Ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farkları bazı ekonomistlerin iki milyar nüfuslu Üçüncü Dünya'yı üç parçaya bölmesine sebep oldu. Yabancı yatırımı ve teknolojiyi çekecek kadar hammadde sahibi olan (Zaire, Fas ve Brezilya gibi) üçüncü dünya, biraz hammaddesi bulunan ama sermayesi olmayan (Peru ve Dominik Cumhuriyeti gibi) dördüncü dünya ve hammaddesi olmadığı gibi kendi nüfusunu beslemek için gerekli gıda ürünlerini bile yetiştiremeyen beşinci dünya. Afrika'daki Çad ve Etiyopya ve Asya'daki Bangladeş gibi bu ülkelerin tamamı, 1970'lerin büyük bölümünde kuraklık çektiler. Bu fakir bölgelerin sefaleti, iç savaşlarla daha da kötüleşti.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi Arap ülkelerinin batıya petrol satmayı geçici olarak reddetmesi, yani 1973 yılının Ekim ayında başlayan petrol ambargosu, dünyanın birçok yerinde enerji fiyatlarının

füze gibi fırlamasına neden oldu. Bunu takip eden on yıl içerisinde petrol fiyatı dört katına çıktı. Amerika Birleşik Devletleri'nde galon fiyatı yaklaşık otuz sentten, bir dolar kırk sent gibi görülmemiş bir zirveye ulaştı. Gerçi bu fiyat, Avrupa'dakilere göre yine de çok düşüktü. Ambargo Amerika Birleşik Devletleri'ni anında etkiledi. Akaryakıt istasyonlarında uzun kuyruklar oluştu. Yakıt tasarrufu sağlayabilmek için hız sınırı saatte yüz beş kilometreden seksen kilometreye indirildi. Amerikalılar arabalarıyla olsun, uçakla olsun daha az yolculuğa çıkmaya başladılar, hızla artan akaryakıt fiyatıyla birlikte uçak bileti fiyatları da almış başını gitmişti. Pek çok şehirde ve şirkette, araç kullanıcılarını enerji tüketimini ve masrafını azaltmaya teşvik etmek için "ortak araç" programları başlatıldı. Her zaman büyük araçlara binmiş olan Amerikalılar, daha küçük ve yakıt tasarruflu modelleri tercih etmeye yöneldiler. Bu araçlar da gitgide artan oranlarda olmak üzere çoğunlukla Japon yapımıydı. Bundan sonraki yıllarda insanlar kış aylarında evlerini ve iş yerlerini daha az ısıtmak suretiyle yüksek enerji maliyetlerine uyum sağladılar. Bazı Amerikalılar, petrol üreten ülkeleri, özellikle de Arapları Amerikan yaşam biçimini değiştirmekle suçladıkları için bu kısıtlamalara şiddetli tepki gösterdiler. Bir uzman, enerji krizi konusunda, "Biz kaleye benziyoruz" yorumunu yaptı. "Yabancı saldırganlara karşı kendisini savunan parlak bir ortaçağ kalesine. Sonra bir de bakıyoruz ki, meğer su kaynakları kalenin dışında kalmış." İngilizler Kuzey Denizi'nde petrol buldular, Meksika'yla Venezüella da petrol üreten ülkeler olarak zenginleştiler, en azından 1980'lerin başında petrol fiyatları gerileyene kadar. Ortalama Amerikalılar ve Avrupalılar, yaşam tarzlarındaki bazı değişiklikleri kabullenmek zorunda kaldılar. Sovyetler'in petrol yataklarına ulaşım olanağının daha fazla olması nedeniyle ABD'nin Sovyetler Birliği'ne göre dezavantajlı bir duruma düşmesine sebep olan petrol ve enerji sorunu, Amerikan başkanlarının diplomatik politikalarını ve artan yakıt maliyetleriyle soğuk kışları karşılarında bulan sıradan insanların haneleriyle ilgili kararlarını etkiledi.

Benzin kıtlığı

1978 ve 1979 yıllarında gerçekleşen İran devrimi, petrol fiyatlarının yeniden yükselmesine sebep oldu. Bir varil petrolün fiyatı, ilk ambargodan ve ilk fiyat artışlarından önceki fiyatının on katından fazlaya çıktı. Ancak Amerikalılar kullanımlarını kısıtladıkları için, tüketim düşmüştü. Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyadaki toplam petrol tüketimi 1970'te yüzde otuz birdi. Bu oran 1982'de yüzde yirmi beşe indi. 1983 yılında, ortalama bir Amerika hanesi ambargo zamanında olduğundan beşte bir oranında daha az enerji tüketiyordu. Petrol endüstrisi üzerindeki hükümet kontrollerinin kalkması üretimi artırdı ve akaryakıt şirketlerine muazzam bir "beklenmedik kâr" sağladı. Aynı zamanda, kirlilik konusunda daha zayıf denetimler uygulanması da başka yakıtların, özellikle de Amerika'da hâlâ büyük bir kaynak olan kömürün kullanılmasına olanak verdi. Bu geniş ve maden zengini eyaletten petrol çıkarmak üzere yedi milyar yedi yüz milyon dolarlık Alaska boru hattı

1977 yılında açıldı. Otomobil üreticileri de yakıt tasarruflu araçlar üretebileceklerini ispat ettiler. Bir otomobilin bir galon yakıtla kat ettiği yol, 1973'le 1983 yılları arasında iki katına çıktı.

1983 yılında, görece bir "bolluk" yani "üretim fazlası" sırasında petrol fiyatları dengelendi, hatta geçici olarak düştü ama petrol üretmesine rağmen daha yoksul olan ve dikkate değer miktarda kredi verilmiş bulunan Venezüella, Meksika ve Nijerya gibi ülkeler borçlarını ödeyemez duruma geldiler, bu da uluslararası bir ekonomik kriz çıkacağına dair endişeler doğurdu. Petrol sıkıntısının finansal maliyeti de ortadan kalkmadı. Bu kriz ve yüksek enerji maliyetleri, kendi enerji kaynağı olmayan pek çok az gelişmiş ülkede ilerlemenin kısa devre yapmasına sebep oldu. Öte yandan Ortadoğu'nun petrol zengini ülkeleri, nereye harcayacaklarını bilemeyecek kadar çok para kazandılar (özellikle de Amerikan doları). Petrol kaynakları sayesinde Kuveyt kişi başına düşen milli gelir açısından dünyanın en zengin ülkesi haline geldi. Araplar, Amerikan dolarlarıyla Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük gayrimenkuller satın aldılar. Batı dünyası petrol zengini ülkeler için "pazarlık bölgesi" haline gelirken, çoğu Avrupalıyla Amerikalı da dünyanın tepetaklak olduğunu düşünüyordu. Enerji krizi Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisine olan güvenini sarsarak Amerikalıların her şeyin hâlâ mümkün olup olmadığını düşünmesine neden oldu. Ülkenin dünya ekonomisindeki konumu da değişti. Amerikan çelik, otomobil ve elektronik sanayisi, genellikle teknik açıdan daha üstün ve daha düşük maliyetli Japon ve Alman ürünlerinin Amerikan pazarına akmasıyla güç kaybına uğradı.

Dış politikadaysa Amerikalıların ruhunu Vietnam savaşı kadar yaralayan hiçbir şey olmadı. Bu sorunlu bölgeye resmi Amerikan müdahalesi 1950'li yıllarda başladı. Ho Chi Minh'in komünist kuvvetleri, ülkeyi sömürgeleştirmiş olan Fransızları 1954 yılının Mayıs ayındaki Dien Bien Phu Savaşı'nda yenilgiye uğratmıştı. İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen bir konferansta Vietnam kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş, Ho Chi Minh kuzeyde komünist bir idare kurmuştu. ABD'nin desteklediği Ngo Dinh Diem Güney

Vietnam'ın devlet başkanı oldu. 1955 yılında Diem'in birleşik bir Vietnam kurulmasını sağlayabilecek olan bir seçime girmeyi kabul etmeyişini Amerika'nın da desteklemesiyle birleşme olasılığı ortadan kalktı. Güneyde komünistlerin taraftarlarıyla hükümet arasındaki gerilla savaşı, gitgide daha alışıldık bir manzara haline geldi. 1959 yılının Temmuz ayında birkaç Amerikalı askeri danışman öldürüldü.

Dört yıl sonra Diem'in diktatörlük idaresine karşı protesto dalgaları ortaya çıktı. Amerikalıların bir kenara çekilmesiyle, Diem iktidardan indirilerek idam edildi. Bunu, on dokuz ay boyunca on üç ayrı hükümetin kurulduğu bir dönem takip etti, bu arada da Vietkong (Güney Vietnamlı Komünistler – Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi) kırsal kesimlerde iyice güçlendi ve Güney Vietnam hükümetine karşı tam bir savaş başlattı.

Amerika'nın Vietnam'daki iç savaşına müdahalesi, 1960'lı yılları simgeleyen deyimlerden biriyle ifade etmek gerekirse, "tırmanışa geçti." Başkan Lyndon Johnson 1964 yılında Kongre'den kendisine Güneydoğu Asya'da bütün gerekli adımları atması iznini veren bir tezkereyi kabul etmesini istedi. Kuzey Vietnamlıların, Tonkin Körfezi'nde Amerikan destroyerlerine saldırdığını iddia ediyordu. 1965 yılında Amerikan denizciler Vietnam'a gönderildi. Güney Vietnam'da, bu defa Güney Vietnam Ordusu tarafından yapılan yeni bir darbeyle General Nguyen Van Thieu devlet başkanı, Mareşal Nguyen Cao Ky da başbakan oldu. 1965'in sonunda Vietnam'a yaklaşık yüz elli bin Amerikan askeri gönderilmişti. Üç yıl sonra Vietnam'daki Amerikan askerlerinin sayısı, yarım milyonun epey üzerindeydi.

Böylece Amerika Birleşik Devletleri kendini dünyanın öbür ucunda, ilan edilmemiş bir savaşın içinde buldu. Üstelik giderek artan sayıdaki Amerikan vatandaşı da bu savaşın gerekli ve ahlâki olduğuna da, yol açtığı muazzam can kayıplarına ve masrafa değdiğine de inanmıyordu. Savaş hakkındaki tartışmalar ve savaş karşıtı konuşmalar, üniversite kampüslerinde 1965 yılının baharında başlamıştı bile. Öğrenciler kendilerine gönderilen askeri çağrı

celplerini isyankârca yırtıp atıyorlardı. 1967 yılında savaş kuzeyle güney arasındaki askerden arındırılmış bölgeye yayılırken, Amerikan hava kuvvetleri de kuzeyi dalga dalga bombalamaya başladı. Ancak kuzeyden gelen birliklerin desteklediği Vietkong, havadan yağdırılan bombalarla da, kara birliklerinin saldırısıyla da yıkılmıyordu. 30 Haziran 1968'de başlattıkları Tet saldırısıyla, neredeyse güneydeki bütün önemli şehirlere hücum ettiler. Tet saldırısı sonunda yenilgiye uğradı ama komünist güçler Güney Vietnam'a büyük bir darbe indirmiş, Amerikalıları ve Güney Vietnamlıları gerilla saldırılarıyla vurmaya devam ederken, aynı zamanda büyük bir askeri saldırıyı da düzenleyebileceklerini ispatlamışlardı. Dün-

Vietnam

ya Tet saldırısıyla, milyonlarca insanın televizyon ekranlarında gördüğü, savaşa ilişkin en korkunç görüntülerden birine de tanıklık etti. Güney Vietnam ulusal polis şefi, silahını bir esirin kafasına doğrultup ateşlediği sırada film karelerine sonsuza dek hapsedildi. Amerikan uçaklarının attığı napalm adı verilen yakıcı bir kim-

yasal çözeltiyle vücudunun biçimi korkunç bir biçimde bozulmuş bir çocuğu taşıyan dehşete düşmüş bir köylü kadının görüntüsü, daha da çarpıcıydı.

Amerika'da, Başkan Johnson 1968 yılında ikinci bir dönem için başkan adayı olmayacağını açıkladı ve sonunda Paris'te Amerika ile Kuzey Vietnam arasında ateşkes görüşmeleri başladı. Senatör Eugene McCarthy, demokrat partinin başkan adaylığı için yarışa girdiğinde, en önemli savı savaş karşıtlığıydı. Demokrat parti adayı Hubert Humprey'i yenilgiye uğratarak başkan seçilen Richard Nixon, Paris görüşmelerindeki gizli pazarlıkların altını çizerek, savaşın Vietnamlaştırılmasına çalıştı ama Amerika Birleşik Devletleri'ndeki savaş karşıtı gösteriler, özellikle 1969 yılının sonbaharında iyice yayıldı.

1970 Nisan'ında Başkan Nixon Vietkongların sınırın karşı tarafında göreceli olarak güvencede olduğu bölgelere saldırmaları için Amerikan birliklerini Kamboçya'ya gönderdi. Ağır bombardıman binlerce köylüyü öldürdü. Amerika'da, özellikle üniversite öğrencileri arasında bunu protesto dalgaları takip etti ve Kent Devlet Üniversitesi'nde dört silahsız öğrencinin Ulusal Muhafızlar tarafından vurulmasıyla doruk noktasına ulaştı. 1972 yılının baharında komünistler büyük bir saldırı harekâtı daha başlattılar. Nixon o zaman Amerikan gemilerinin Haiphong Limanı'na ve diğer önemli limanlara mayın dökmesini emretti. Ancak Amerika'nın çarpışmayı bırakacağına dair gizli konuşmalar etrafta dolaşmaya başlamıştı bile. Watergate skandalının Başkan Nixon ve Amerikan politik hayatı üzerine devasa bir gölge düşürmeye başladığı 1972 yılının Temmuz ayında, Amerikan birliklerinin çoğu Vietnam'dan çekilmişti.

Ocak 1973'te bir barış anlaşması imzalandı ama Vietnamlılar açısından savaşın bitmesine daha çok vardı. İki taraf da ateşkesi ihlal etti. Amerika Birleşik Devletleri'nden aldığı yardım kesilen, yozlaşma ve kayıtsızlık yüzünden zayıflayan Güney Vietnam ordusu, yavaş yavaş yüksek bölgelerden çekildi. Vietkong, güneydeki şehirleri birer birer ele geçirdi. 1975'te Güney Vietnam komünistle-

rin oldu. Amerikalılarla Güney Vietnamlı siviller, Saygon "düşerken" ya da bakış açısına göre (tarih yine "kimin öküzünün katledildiği" meselesine yoğunlaşmıştı) "özgürleştirilirken" şehirden kaçmak için helikopterlere doluşurken, televizyon kameraları bir kez daha bu feci savaşın en unutulmaz görüntülerini kaydetti. 1976 yılının sonu geldiğinde, Kamboçya ve Laos da komünistlerindi artık.

Amerika Birleşik Devletleri'nin en uzun savaşı sona ermişti. Vietnam'da elli altı binden fazla Amerikalı öldü. Ölen yaklaşık bir milyon iki yüz elli bin Vietnamlı ile karşılaştırılınca, küçük bir kayıptı bu. Vietnam, 1970'lerin ve 1980'lerin ilk yıllarının Amerika'sı üzerinde derin izler bıraktı. Öncelikle, televizyon sayesinde Amerikalıların oturma odalarına taşındı. Savaşın maliyeti de korkunçtu. Yüz kırk milyar dolardan fazla harcama yapılmıştı. Bu tutar, ülkedeki enflasyonu ateşledi. Başka yüksek bedeller de vardı. Savaş, 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında üniversite çağındaki pek çok gencin yabancılaşmasına yol açtı. Bunların bir kısmı askerlik çağrısından Kanada'ya kaçarak kurtuldu. Kimisi de vicdani retçi olduklarını beyan etti, hatta bu savaşın ve genel olarak da savaşın yanlış olduğuna dair inançları için hapse girmeyi göze aldılar. Amerika kampüsleri öfkeyle patladı ve protestolarla, kimi zaman da şiddet olaylarıyla sarsıldı. Bazı sert protestocular "savaşı eve taşımaya" çabaladılar. Savaş karşıtı bir eylemcinin düzenlediği bombalı eylem, 1970 yılında Amerikan üniversitelerinden birindeki bir araştırmacının ölümüne sebep oldu. Ancak savaş, Amerika'nın vicdanına dokunmuştu. Amerikalı bir teğmen, 1968 yılında My Lai'de sivillerin katledilmesiyle ilgili olarak kitle katliamı suçuyla hüküm giydi. 1972 yılında, tam da dışişleri bakanı Henry Kissinger'ın aynı yılın Kasım ayındaki seçimlerden önce "barışın yakın olduğuna" dair söz vermesinin ardından Kuzey Vietnam'ın vahşice bombalanması pek çok Amerikalıyı öfkelendirdi. Savaş, Amerika'nın müttefikleriyle olan ilişkilerini de gerginleştirdi. Neredeyse her ülkedeki Amerikan büyükelçilikleri çeşitli gösterilere sahne oldu. Güya "tarafsız" olan Kamboçya'daki gizli Amerikan savaşından bahseden "Pentagon belgelerini" açığa çıkaran Daniel

Ellsberg, ülkeyi kendi politikalarının ahlâki olup olmadığıyla yüzleşmeye zorladı. Dökülen bütün kanlara rağmen Amerikalı vatandaşlar savaşın sona ermesine yardımcı oldular. Vietnam deneyimi Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyadaki rolünü yeniden gözden geçirmeye zorladı.

Vietnam savaşıyla derinden sarsılan Amerikan özgüveni, Watergate skandalı adı verilen olayla daha da zayıfladı. 1952'den 1960'a kadar Dwight Eisenhower'ın başkan yardımcılığını yapmış olan Richard Nixon, siyasi hayatının ilk günlerinden kalma "Dolapçı Dick" lakabını tam anlamıyla unutturamamıştı. 1968 seçimlerinde Hubert Humphrey'e karşı zafer kazanan Cumhuriyetçi Nixon, 1972'de de George McGovern'a karşı büyük bir çoğunlukla galip gelmişti. O yıl Haziran ayında beş kişinin Washington DC'de Demokratik Ulusal Komite Merkezi'nin bulunduğu Watergate binasına dinleme cihazları yerleştirirken yakalanıp tutuklanması pek kimsenin dikkatini çekmedi. Bu beş "hırsızın" CIA ve Nixon'un yeniden seçim komitesiyle bağlantılı olmasının seçim üzerindeki etkisi küçüktü.

Ancak bu Watergate hırsızlarının yargılanma süreci, onların daha yüksek mevkilerdeki kişilerin suçlarını üstlendiklerini ortaya çıkardı. Watergate skandalı kamuoyunun dikkatini çekmeye başladıkça, bu nahoş mesele Nixon'a daha da yaklaştı. Eski danışmanı John Dean, başkanın Watergate skandalının örtbas edilmesindeki komploculardan biri olduğunu söyledi. Nixon'un kendi Oval Ofisi'ndeki konuşmaları kaydettiği anlaşıldı. Başkan bu kayıtların incelenmesini engellemek isteyerek, Adalet Bakanı Elliot Richardson'a Watergate meselesinin özel savcısı Archibald Cox'u görevden almasını söyledi. Richardson bunu yapmayı reddederek istifasını verdi. Nixon'un Cumartesi Gecesi Katliamı adıyla anılan yargı sürecini engellemeye yönelik bu cüretkâr girişimi, başkanın istifa etmesine veya hakkında soruşturma açılmasına yönelik talepleri giderek artırdı. Kayıtlar sonunda Watergate savcısına teslim edildiğinde, bir tanesinde on sekiz dakikalık bir boşluk olduğu ortaya çıktı ve Watergate'teki soygunun yalnızca buzdağının gö-

rünen kısmı, Nixon'un yönetim yetkililerinin büyük şirketlerden yasadışı kampanya destekleri kabul etmek de dâhil olmak üzere yürüttükleri kirli numaraların ve kanuna aykırı eylemlerin yalnızca biri olduğu anlaşıldı. Kayıtlar, Nixon'un başkanlığının karanlık yüzünün kocaman bir parçasını açığa çıkarıyordu. En yakın çalışma arkadaşları da dâhil olmak üzere, başkanın çevresinde görevlerini kötüye kullananların bazıları yargılanıp mahkûm edilerek hapse gönderildi. Mesele hakkında yalan söylemiş olan Nixon da, Senato tarafından suçlanmadan önce, 1974 yılının Ağustos ayında itibarını kaybetmiş olarak istifa etti. Yerine, vergi kaçakçılığı hakkındaki suçlamalara "nolo contendere" yani "suçu üzerine almadan cezayı kabul ederek" cevap verdikten sonra istifa eden Spiro Agnew'ın ardından başkan yardımcılığına daha yeni gelmiş olan Gerald Ford geçti. Ford, anılarını yazmak üzere Kaliforniya'daki San Clemente'de bulunan arazisine çekilen Nixon'a, kayıtsız şartsız ve mutlak bir af sundu. Amerika başkanlık mevkiinin ünü hiç kuşkusuz zedelenmişti ama Amerikan anayasası ve Amerika Birleşik Devletleri halkı, dayanıklı olduklarını kanıtlamışlardı. Gerald Ford, pek Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olacak birine benzemiyordu sanki. Bir televizyon yorumcusu ona, "göreve alışıp alışamayacağını" sormuştu. Çoğu kişinin görüşüne göre, kamuoyunun Başkan Ford'a olan güveni, Nixon'a başkanlık affı sunmasıyla sarsılmıştı. Oysa Watergate rezaletindeki daha alt düzeydeki sanıkların bazıları hapse girmişti. Ford başkanlık itibarının bir kısmını yeniden kazanmayı başardıysa da, 1976 yılındaki seçimlerde Georgia Valisi Jimmy Carter'ı alt edemedi. Güneyi, işçileri ve azınlıkları temsil eden bir koalisyon tarafından seçilen Carter, halkçıydı ama dağ gibi yığılan iç finansal sorunlarla ve dış politika krizleriyle başa çıkamadığı anlaşılınca onun da itibarı çabucak söndü. Tecrübeli ve kararlı bir devlet başkanı olarak Carter'a beslenen kamuoyu güveni erozyona uğradı. Carter, 1980 yılındaki seçimlerde yalnızca iki eyaletle Columbia Bölgesi'ni kazanabildi ve Ronald Reagan karşısında büyük bir yenilgiye uğradı.

Yeni seçilen başkan, hükümetin rolünü kısıtlayıp federal bütçeyi dengelerken, aynı zamanda da ülkenin dünyadaki güçlü imajını tazelemeyi ve Amerika'yı içinde bulunduğu ekonomik bataktan çıkarmayı vaat ediyordu. Ne var ki kimileri, Reagan'ın da dünyanın en can alıcı işi için uygun olmadığını düşünüyorlardı. Eski bir aktör olan Reagan'ın başkan seçilmesi, güçlü finansal desteğin ve akıllıca tanıtımın televizyon çağındaki başkan adaylarının en değerli hazinesi olduğunu ortaya koyuyordu.

Geçmişte, görevde bulunan başkanların seçimde karşılarına çıkan adaylara büyük bir üstünlüğü olurdu ama altmışlı ve yetmişli yıllarda Ford ve Carter'la birlikte bu kalıp değişmişti. Amerikan başkanlarının çalışmaları, medya tarafından neredeyse hemen olmak üzere çok sıkı bir biçimde mercek altına alınıyor. Konuşmaları anında inceleniyor ve Amerika ligindeki beyzbol oyuncularının veya Dünya Kupası'ndaki futbolcuların performanslarının incelendiği hız ve titizlikle inceleniyor. Son zamanlardaki başkanların yeniden seçilme konusunda yaşadıkları sorunlar, kamuoyunun güvenini kazanma konusunda bir eksiklikleri olduğuna işaret ediyor. Franklin Roosevelt, Dwight Eisenhower ve John F. Kennedy'nin en önemli özelliği olan kamuoyu desteğini elde edecek beceriden yoksunlar.

1970'li yıllar, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın hakları konusunda gelişmelere şahit oldu. Senato, cinsiyet ayrımcılığına son vermek üzere 1972 yılında Eşit Haklar Tasarısı'nın anayasaya eklenmesini kabul etti. Ancak aradan on yıl geçtikten sonra bile, tasarı kanunlaşmak için gerekli sayıda eyalet tarafından onaylanmamıştı. Yine de, kadınların yasal konumunu değiştiren başka değişiklikler vardı. ABD Yüce Mahkemesi 1973'te hamileliğin ilk dönemlerindeki kürtajı yasal kıldı. Hukuk, tıp, serbest meslekler ve üniversite eğitmenliği gibi alanlar da dâhil olmak üzere daha fazla sayıda kadın iş hayatına katıldı. Ne var ki kadınlara, pek çok alanda aynı işi yapan erkeklerden daha düşük ücret verilmesi sürüyordu. Siyasi mevkilere kadınların aday olması ve bu görevleri kazanması alışıldık bir hale geldi. Connecticut'lu Ella Grasso, 1974

yılında kocasının ardından görevi devralmayan ilk kadın vali olarak seçildi. Başkan Reagan, Sandra Day O'Connor'ı Amerikan Yüce Mahkemesi'nin ilk kadın üyesi olarak atadı. Federal kanunların kadın sporculara lise ve üniversitede ekonomik destek garantisi vermesiyle, kadınlar spor alanında da büyük atılımlar yaptılar. Tenis oyuncuları Billie Jean King ve Chris Evert Lloyd, ulusal spor figürleri haline geldi. Başında olduğu muhafazakâr parti 1979 yılındaki seçimleri kazanınca, Margaret Thatcher İngiltere'nin ilk kadın başbakanı oldu. 1983'te ilk kadın astronot Amerikalı Sally Ride uzaya gitti. İngilizce'de evli-bekâr ayrımı yapılan hitap biçimlerinin yavaş yavaş değiştirilmesi, milyonlarca kadın için medeni durumundan bağımsız bir kişilik olarak imajlarını geliştirmenin bir simgesi oldu. Bütün bunlar iyi bir başlangıçtı. İnsanlık tarihinin erkekler kadar kadınların da tarihi olduğunu kimse aklından çıkarmamalı.

1960'lı yılların en dikkat çekici noktalarından biri de, yurttaşlık hakları hareketiydi. 1970'li yıllarda, özellikle Detroit, Los Angeles ve Atlanta gibi önemli bazı Amerikan şehirlerinde olmak üzere siyah vatandaşlar siyasi görevlere gelmeye başladılar. 1963 yılının Ağustos ayında yapılan ve Martin Luther King'in ünlü "Bir Hayalim Var" konuşmasını yaptığı büyük "Washington'a Yürüyüş" eyleminin yirminci yıldönümünde, Amerikalı siyahların çok büyük ilerlemeler elde ettiği inkâr edilemezdi. Yine de, kat edilecek daha çok yol vardı. Ayrımcılık çoğu okulda sürüyordu. Yüksek Mahkeme'nin Kaliforniyalı bir öğrenci olan Allan Bakke'nin davasında verdiği "pozitif ayrımcılık" kararı, eğitimde ve iş hayatında azınlıklara ayrımcılık uygulanmasını büyük ölçüde engelledi. Reagan yönetiminin siyahlara karşı ayrımcılık yapan okullara vergi muafiyeti getirme girişimi başarısızlığa uğrayınca, yurttaşlık hakları mücadelesi bir yenilgiden daha kurtulmuş oldu. Hükümet, yoksulların refahına yönelik destek programlarının çoğunu kısarken, Amerika'nın en yüksek işsizlik oranına sahip olan genç siyahların ekonomik geleceği belirsizliğini sürdürdü.

1970'li yıllarda eşcinseller de eşit haklar için seslerini yükseltmeye başladılar. Muhafazakâr dirence rağmen, eşcinsel topluluk-

lar New York ve San Francisco başta olmak üzere pek çok şehirde boy göstermeye başladılar ve eskiye göre çok daha geniş kabul gördüler ve bir dereceye kadar da siyasi temsil hakkı aldılar.

1970'li yıllarda ve 80'lerin başındaki hayat, geçmişin devamıyla değişimin bir bileşkesiydi. Senfoni orkestraları, operalar, Avrupa'dan getirilen büyük sanat sergilerinin gelişinin coşkuyla kutlanması, Amerika'nın büyük şehirlerinde hevesli izleyiciler bulan etkinliklerdi. Ancak hepsi de teknolojik gelişmeler tarafından desteklenen televizyon, radyo, kayıtlı müzik ve çok satan kitaplar listesi, popüler eğlencenin kalbini oluşturmaya devam etti. Kablolu televizyon gitgide artan sayıda kanalı her geçen gün daha fazla Amerikalının evine taşıdı. Televizyon yayınlarını almak artık coğrafi yapıya, hava koşullarına veya antenin yeriyle büyüklüğüne bağlı değildi. Bazı kanallar günün yirmi dört saati sinema filmleri göstermeye başladılar. İnsan tek bir düğmeye basarak gece gündüz, ne zaman isterse uydudan gönderilen haberleri, hava durumunu veya spor karşılaşmalarını seyredebilir. Elektronikteki gelişmeler televizyon programlarının daha sonra seyredilmek üzere kaydedilmesini, sevilen filmlerin mutfaklarında patlamış mısır bulunan evlerde istendiği zaman gösterilebilen kasetlerinin kiralanmasını mümkün kıldı. Radyoda FM kanalları, özellikle de klasik müzikle rock and roll yayını yapanlar popülerliklerini korudu. 1970'li yılların sonlarına doğru plak endüstrisi bazı güçlükler yaşamaya başladı. Bunun sebebi büyük ölçüde bant kayıt teknolojilerinde plakları neredeyse işe yaramaz hale getirecek kadar şaşırtıcı gelişmeler kaydedilmesiydi. Rock konserleri 1960'lı yılların sonlarındaki ve 70'lerin başlarındaki muazzam büyüklükteki organizasyonlara (1969 yılında yüz binlerce kişinin katıldığı New York'taki Woodstock gibi) pek benzemese de, gençler tarafından hevesle bekleniyor, seyirci sayısı Rolling Stones veya Who gruplarını dinlemek için hâlâ stadyumları dolduran homurdanarak yaşlanmakta olan 1960 kuşağı mensuplarının da katılımıyla artıyordu. Stones'un yıldız solisti Mick Jagger'ın 1983 yılında kırk yaşını doldurmuş olması onu da, hayran ordularını da yavaşlatmışa benzemiyor. Disko-mania

(diskotek müziği) gibi modaların geçici olduğu anlaşıldı ama yirmi yıl öncesinin rock and roll müziğine duyulan ilgi devam ediyor. Aynı geçmişe özlem duygusu, 1960'lı yılların ortalarında büyüyen lise öğrencilerinin hikâyesini anlatan American Graffiti filmi ve Vietnam savaşından önceki masumiyet çağında yaşayan üniversite öğrencilerinin iniş çıkışlarından bahseden Animal House filmi için de geçerli.

Bu geçmişe özlem duygusu, 1960'lı yılların toplumsal eylemciliğini bırakmış üniversite öğrencilerinden oluşan yeni bir kuşağın ortaya çıkmasına eşlik etti. Son derece rekabetçi bir çağda, yüksek notlar almak ve kariyer endişeleri duymak gitgide artan derecede önem taşımaya başladı, hem de görünüşe göre Amerikan eğitiminin kalitesi, özellikle de liselerde, düştü ya da en azından daha iyiye gitmedi. Kimileri, "en üstün olanı arıyorum" sloganıyla ifade edilen idealizmin sonunun gelmiş olmasından ötürü hayal kırıklığına uğradıklarını dile getirirken, diğerleri daha iyi bir dünya için pratik olmak gerektiğini savunacaktır.

Altmış kuşağının kaçınılmaz biçimde yaşlanmasına ve insan ömrünün sürekli uzamasına rağmen, en azından gelişmiş ülkelerde kültür genellikle gençlik ve gençleri merkez alıyor. Brooke Shields ve Jodie Foster gibi genç oyuncular başarılı filmlerde gençlik kültünü simgelediler ama bunu kırk yıl önce Shirley Temple'ın yaptığından çok daha dünyevi ve çok daha az masumane bir biçimde yaptılar. Ticari reklamların sloganı "genç düşün." Tıpkı bunun gibi, "genç kalmak" da yaşamsal bir sağduyu olarak kabul edildi. Koşu sporu Amerika'nın ulusal çılgınlığı haline geldi ve pek çok insan eski "Ne yiyorsak oyuz" sözünü uygulamaya çalışarak daha sağlıklı yiyecekler yemeye yöneldi. Bir zamanlar, artık Amerikan sahnesinden çekilmiş olan hippilerle özdeşleştirilen doğal besinler, artık ortalama evlerin buzdolaplarında bulunmaya başladı. Bilim insanları yüzyılımızın büyük katili kanserin sebebini bulma konusunda dikkate değer ilerleme kaydederek bize sigara içmenin zararları ve asırlardır kanıksadığımız kırmızı et ve tuz gibi gıdaların bizim için iyi olmayabileceği konusunda uyarılarda bulundular. Teşhis tek-

niklerindeki ilerlemelere ve artan kamuoyu duyarlılığına rağmen, kansere çare bulma konusundaki muazzam çabalar çok daha az sonuç verdi.

Birkaç yıl önce bir Rus yazar, *Sovyetler Birliği 1984 Yılına Kadar Hayatta Kalabilecek mi?* adlı bir kitap yazmıştı. Sovyetler Birliği bugüne kadar ekonomik sorunlarla baş edebileceğini, muhalefeti bastırabileceğini ve Sovyetler'e bağlı ülkelerle Sovyet sınırları içindeki ülkelerde kabaran milliyetçilik dalgalarının üstesinden gelebileceğini kanıtladı. 1981 yılında ölen Leonid Brejnev yönetimi sırasında Sovyetler Birliği çok az değişiklik işareti gösterdi. Karşıt görüşlüler için hayat hâlâ zordu. Sovyetler Birliği'nde muhalefetin en güçlü sesi olan yazar Aleksandr Soljenitsin, Amerika Birleşik Devletleri'ne iltica etti. Rusya'dan ayrılıp İsrail'e ve Amerika'ya giden Yahudilerin sayısı arttı. Başkan Jimmy Carter, 1976 yılında Doktor Andrey Saharov'a "siyasi suçluların serbest bırakılması" için yazdığı mektupta muhaliflere insan hakları konusunda cesaret vermişti.

Başkan Carter ve Rusya Devlet Başkanı Leonid Brejnev 1979 yılında ikinci Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması'nı imzaladılar ama iki süper güç birbirlerinin can düşmanı olmayı sürdürdü. O zamandan beri bol bol konuşulmasına rağmen iki ülke de nükleer silahlarını azaltma konusunda ciddi görünmüyor. Hem Birleşik Devletler'de hem de Avrupa'da nükleer karşıtı hareketlerin gücüne rağmen, Amerikalılar Avrupa'ya güçlü Pershing füzeleri yerleştiriyor. Sovyetler'in yaptıkları da, Brejnev'in ölümünden sonra bile batıya güvenlik duygusu aşılayacak şeyler değildi tabii. Desteklediği hizip, dağlık ve fakir ülkede geri adım atmayan bir muhalefetle karşılaşınca, Sovyetler 1979 yılında Afganistan'ı işgal etti. Ayrıca Polonya'daki Solidarność (Dayanışma) İşçi Sendikası'nın bastırılmasında rol oynadı ve özellikle Angola, Mozambik ve Etiyopya olmak üzere Afrika ülkelerindeki meselelere karıştı. Ruslar 1983 yılının Eylül ayında, Japonya'nın kuzeyinde bulunan ve stratejik önem taşıyan Sovyet adası Sakhalin üzerindeki bir Kore uçağını casus uçağı zannederek düşürünce, büyük bir uluslararası

tepki uyandı. Özellikle Kızıl Ordu Sovyetler Birliği'nde daha zorlayıcı bir siyasi rol oynamaya başladığı ve Sovyet Politbüro'nun yaşlı ve itibarlı üyeleri arasındaki liderlik sorunu çözülemediği için, Soğuk Savaş yılları geri döner gibiydi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasını yönlendirenler de dâhil olmak üzere Amerikalılar 1950'li ve 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ve Çin'i özgür dünyanın çıkarlarının düşmanı olan komünist güçler olarak bir bütün halinde görmeye eğilimliydiler. Ancak hem Sovyetler'in hem de Çin'in Kuzey Vietnam'a ve Vietkong'a yardım ettiği Vietnam Savaşı'ndan sonra batı dünyası bu iki gücü birbirinden ayıran tarihsel, bölgesel ve ideolojik unsurların daha fazla bilincine vardı. 1970'li yıllar geldiğinde, bu iki büyük güç Amerika yerine birbirleriyle savaşacaklarmış gibi görünüyordu zaman zaman.

ABD ve Sovyetler, birbirlerini bir saatten kısa sürede yok edebilecek kadar ağır silahlanmışken, dünyada kendi iradelerini kabul ettirmek veya dost edinmek için yalnızca silah gücünün yeterli olmadığını anladılar. Sovyetler Birliği 1968 yılında özgürlük kıvılcımını, Çekoslovakya'daki Prag Baharı'nın en önemli özelliği olan göreceli ifade serbestliğini ezdi; 1979'da Afganistan'ı işgal ettikten sonra da ölene dek direnmeye kararlı gerillalara karşı yürütülen bir savaşın bataklığına gömüldü.

1980 yılında Polonya'da Dayanışma adlı bir sendika hareketi ortaya çıktı. Devletin özgürlük adına rastgele kararlar almasına karşı çıkan harekete Polonya halkının verdiği destek, doğu bloğunda başka çatlakların da belirebileceğini işaret ediyordu. Sovyet ordusunun tehdidi ve Polonyalı yetkililerin sıkıyönetim uygulamasına geçmesi daha büyük özgürlükler için yapılan çağrıyı susturamadı. 1970'teki rejim aleyhtarı ayaklanmaların sahnesi Gdansk şehrinden gelen bir işçi olan Lech Walesa, Dayanışma Sendikası'nın lideri olarak olaylarda oynadığı rolle 1983 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazandı.

Dünyanın bazı bölgelerinde yaşanan demokrasi sorunlarıyla ilgili olarak ABD de Sovyetler Birliği gibi sorumluluk taşıyor. 1973

yılının Eylül ayında CIA tarafından yüreklendirilip desteklenen Şili ordusu, halkın büyük sevgisiyle seçilmiş Marksist başkan Salvador Allende'ye karşı ayaklandı. Bunun ardından kurulan askeri idare, dehşet, işkence ve idamlarla dolu bir dönem başlattı. On yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri bu mutsuz ülkenin diktatörü General Pinochet'yi hâlâ destekliyor, ayrıca Latin Amerika'daki Arjantin ve Brezilya gibi başka diktatörlüklere de destek veriyordu (gerçi 1982 yılında İngiltere ile Arjantin Falkland Adaları yüzünden kısa süren bir savaşa giriştiklerinde Amerika İngiltere'den yana olma eğilimi göstermişti). ABD, Orta Amerika'da Guatemala ve El Salvador'daki baskıcı rejimlere arka çıktı. Asya'da, Amerikan desteği söz konusu ülke halklarının çoğunluğunun baskıcı olarak gördükleri Filipinler ve Güney Kore hükümetlerine meşruiyet kazandırdı. Sol kanattan gelen bir devrim Nikaragua'daki diktatörlük idaresini sona erdirdiğinde, Amerika Birleşik Devletleri bunun için ve Orta Amerika'daki benzer gelişmeler sebebiyle Rusları ve Kübalıları suçladı. Böyle bir politika, Fransa ve komşumuz Meksika gibi bazı Amerikan müttefiklerinin eleştirisini aldı.

ABD, 1983 yılının Ekim ayında Venezüella sahili açıklarındaki yüz on bin nüfuslu küçük Karayip Adası Grenada'yı işgal etti. Önceden planlanan bu işgal, komşu adaların Amerika'dan Grenada'da yeni iktidara gelmiş sol görüşlü hükümeti indirmesini istemeleri üzerine gerçekleştirilmişti. Adadaki Amerikalı tıp öğrencilerinin tehlikede olduğunu iddia eden Başkan Reagan, işgali haklı çıkarmak için adadaki Sovyetler Birliği'yle Küba'dan gelmiş danışmanlarla silahları kanıt olarak gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş destek bulan bu hareket, uluslararası kanunların ihlali dolayısıyla Birleşmiş Milletler'de Amerika'nın en yakın müttefiklerinden bazılarının da dahil olduğu yüzden fazla ülkenin şiddetli tepkisini çekti. Amerikan mücadelesi, daha küçük ve çok daha az kanlı bir ölçekte Sovyetler'in Afganistan'ı işgalini hatırlatıyor, iki süper gücün de kendi amaçlarına ulaşmak için dünyanın görüşlerini hiçe saymaya niyetli olduğunu kanıtlıyordu. Amerika Birleşik Devletleri Orta Amerika ülkesi Nikaragua hükümetini düşürmeye

uğraşırken, Sovyetler de Afrika da benzer bir faaliyete girişti. Yaşlı Makyavelli hâlâ hayatta olsaydı, "İşler ne kadar çok değişirlerse, o kadar değişmeden kalırlar," diyebilirdi.

İran'da Amerikan desteği, güçlü ve zengin imparatorun karşısındaki her şeyi yıkıp geçen muhalefeti bastırıp ayakta kalmasını sağlayamadı. Şah 1979 yılında tahttan indirildi ve ölümüne dek önce Amerika'ya, sonra da Mısır'a sığındı. İran devrimi, İslami temellere dayalı bir devlet kurmaya niyetli olan dini lider Ayetullah Humeyni'yi iktidara getirdi. Şahın çok korkulan gizli polisinden nefret eden pek çok İranlı, özellikle de komünist veya dini bir inanış olan Bahailik üyesi olanlar artık yeni rejimden korkuyordu.

Şahın Amerika Birleşik Devletleri'yle yakın ilişkisi İran'da Amerika'ya ve Amerikalılara yönelik muazzam bir nefret dalgası uyandırmıştı. 1979 yılının Kasım ayında bir Pazar sabahı, öfkeli bir grup Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğine aldırarak yüz elli kişiyi rehin aldı. İranlılar rehineleri bir yıldan fazla süreyle son derece kötü koşullarda tuttular. Dünya seyretti. Amerika Birleşik Devletleri bütün gücüne rağmen rehinelerin serbest bırakılmasını sağlayamadı. Onları güç kullanarak kurtarma girişimi de başarısızlığa uğradı. Sonunda, bir yıldan fazla süren tutsaklığın ardından rehineler bırakıldı.

Çin, o sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'daki ilan edilmemiş düşmanı olmasına karşın, 1972 yılında Başkan Nixon tarafından ziyaret edildi. Bunu takip eden on yıl boyunca iki güç arasındaki ilişkiler dikkate değer oranda ilerleme gösterdi. Başkan Carter, Çin devletini resmi olarak tanıyan ilk Amerikan devlet başkanı oldu. Çin'deyse, 1966 yılında başlayan Kültür Devrimi ekonominin gelişmesine büyük ölçüde ket vurmuştu. Genç "Kızıl Muhafızlar" ülkede fırtına gibi esiyor, Mao'nun düşmanı olduğu varsayılanları "arındırma" çabasıyla entelektüelleri ve diğer potansiyel tehlikeleri tarlalarda çalıştırarak yeniden eğitiyorlardı. Gitgide güçten düşen yaşlı bir adam olan Mao, ender olarak ortaya çıkıyordu. Karısı Jiang Qing ve "Dörtlü Çete" muhalefeti acımasızca yok etti. Ordu komutanı Lin Piao Mao'ya suikast düzenlemeye çalıştı ama

planı ortaya çıkınca ülkeden kaçmak üzere bindiği uçak düşünce kendisi öldü. Bu kaza bir suikast olabilir tabii. Çin'de yaşanan çok büyük bir deprem, komünist "hanedanının" düşüşünü başlatmış göründü. Geleneksel imparatorluk hanedanı günlerinde de doğal felaketler Tanrının onayının (göklerin verdiği yetkinin) ve imparatorun iktidarının sona ermesinin işareti kabul edilirdi. Batıyla daha iyi ilişkiler için yolu açmış olan saygın lider Zhou Enlai, 1976 yılının Ocak ayında öldü. Çağımızın en önemli kişilerinden biri olan Mao Zedong da aynı yılın Eylül ayında hayata veda etti.

Kültür Devrimi çılgınlığı ne kadar devam edebilirdi? Yeh Chienying ve Li Xiannian adlı iki general, fiili bir saray darbesi yaparak "Dörtlü Çeteyi" tutukladılar ve Kültür Devrimi'nin kurbanlarından biri olan Deng Şiaoping siyasi liderliğe getirildi. 1981 yılında Çin Komünist Partisi, bazı hatalar yapılmış olduğunu kabul etti. Mao hâlâ büyük bir kahramandı ama o da insandı ve büyük hataları olmuştu. 1966 ile 1977 yılları arasında ortaya çıkmış hasarın onarılması işi yeni rejime kaldı, bu iş de dikkate değer derecede düzgün bir biçimde başarıldı. Her beş kişiden dördünün tarım sektöründe çalıştığı Çin, hâlâ yoksul bir ülke. Köylülere çalıştıkları topraklar üzerinde daha fazla yetki verilince verimlilik yükseldi. Endüstriyel üretim çarpıcı biçimde arttı. Çin'in 1940'ların başında ürettiği çelik miktarını Pekin şehri tek başına üretiyordu. Çin'in endüstriyel merkezleri daha fazla tüketim malı üretmeye başladılar, bunların bir kısmı batıya satılabilirdi. Son zamanlarda Çin televizyonunda reklamlar görülmeye başlandı. Hükümet, fazla nüfusun yarattığı muazzam sorunlarla uğraşmayı sürdürdü. Çin'in nüfusu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana iki kattan fazla artarak bir milyara ulaştı. Mevcut Çin idaresi, Amerika'yla olan iyi ilişkileri sürdürmek ve Sovyetler'le ilişkileri de geliştirmek istiyor. Amerika ile Çin ilişkilerinin daha da iyiye gitmesinin önünde üç büyük mesele var. ABD, 1949 yılında Mao'nun ordularından kaçan yenik Milliyetçi birliklerin işgal ettiği sorunlu ada Tayvan'daki hükümeti desteklemeyi ve ona silah sağlamayı sürdürüyor. Çin iç savaşı sırasında Mao'nun rakibi olan Çan Kay Şek'in ardılı hâlâ Çin'in meşru hükü-

metinin kendisine ait olduğunu iddia ediyor. Ayrıca, Çin Amerika Birleşik Devletleri'nin kendileriyle ticaretini artırmasını istiyor ama Amerikalı üreticiler Çin'de çok daha düşük maliyetle üretilen ürünlerin pazarı istila edeceğinden endişe duyuyor. Son olarak da, Amerikan hükümetinin askeri amaçlarla kullanılabilecek hassas elektronik malzemelerin Çin'e ihracını engellemesi de, Çinlilerin hiç hoşuna gitmiyor. Bu sorunları bir tarafa bırakacak olursak, büyük şehirlerde yaşayan Çinliler, insanlık tarihinin en muhteşem uygarlıklarından birinin harikalarına ağızları açık bakan Amerikalı turistleri görünce artık şaşırmıyorlar. Çin uygarlığı, asırlar önce Marko Polo ve Matteo Ricci gibi Avrupalı öncü gezginleri büyüleyen atalarının yaptığı kadar büyük bir ihtişamla dünyaya katkıda bulunma potansiyeline sahip.

Ortadoğu, 1970'li yıllarda dünyanın en tehlikeli sıcak noktası haline geldi ve Sovyetler'le Amerika arasındaki gerginliği daha da artırdı. Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki sürekli huzursuzluk, bütün bölgeyi kaplamayı sürdürdü. 1973'te, yani ilk Arap-İsrail savaşından altı yıl sonra İsrail'in Arap komşuları Yahudi dini bayramı Yom Kippur günü beklenmedik bir saldırı başlattılar. Başlangıçta biraz başarı elde ettilerse de, sonunda daha üstün İsrail ordusu ve hava kuvvetleri tarafından fena halde yenilgiye uğratıldılar. Batılı güçlerin, özellikle de Amerika'nın İsrail'e verdiği destek Arapların petrol ambargosu uygulamasına sebep oldu, bu da daha önce gördüğümüz gibi dünya ekonomisi üzerinde felakete varan etkiler yarattı. İsrail ile Mısır nihayet ikili barış için olasılıkları görüşmeye başladılar. 1978 yılında Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail başbakanı Menahem Begin, Camp David Anlaşması'nı imzaladılar. 1977 yılında İsrail'i ziyaret eden Sedat, bu zorlu görüşmelerde oynadığı rol yüzünden bazı Arap ülkelerinin sonsuz düşmanlığını üstüne çekti. Mısır Devlet Başkanı, 1981'de suikastla öldürüldü. Başkan Carter'ın çok önemli bir rol üstlendiği Camp David Anlaşmasıyla, İsrail Sina Yarımadası'nı Mısır'a iade etti.

Ancak Ortadoğu'da barış henüz sağlanamadı. Arap devletleri, birkaç bin yıldır Yahudilerin ve Arapların yerleştiği topraklardan

koparılarak yapılan İsrail devletinin varlığını ve meşruiyetini kabul etmiyorlar. Filistin halkı meselesi daha çözülmedi. Üç milyon iki yüz bin civarında Filistinli topraksız bir halk olarak, Arap devletlerinin arasındaki anlaşmazlıklarda piyon ve İsrail'de de ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor. Birkaç yüz bin Filistinli, Batı Şeria ve Ürdün'deki mülteci kamplarında, berbat koşullar altında yaşıyor. Bu ümitsiz ve yoksulluktan, Filistin Kurtuluş Örgütü doğdu. Örgütün şiddet yanlısı hizipleri İsrail'i terörle vurarak, İsraillileri her yerde bu kanlı saldırıların hedefi haline getirdi.

FKÖ'nün kullandığı taktikler, Filistin halkı için bir şeyler yapılması gerektiği gerçeğini gölgeledi. İncil'de anlatılan İsrail'i kurma hevesindeki İsrail'in Batı Şeria'da yayılması, Filistinlileri yerlerinden daha da etti. 1983 yılının Eylül ayında istifa eden Başbakan Begin'in sert politikaları, herhangi bir uzlaşma imkânı tanımıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlere karşı sürdürülen mücadele sırasında kendisi de bir terörist olan Begin, topraklarından Filistin gerilla gruplarının İsrail'e saldırma olanağı bulduğu Lübnan'ın işgali emrini verdi. 1982 yılının yaz mevsiminde İsrail, lideri Yaser Arafat da dâhil olmak üzere FKÖ'nün büyük kısmını sürmüştü. İsrail'in varlığı, Lübnan'da Hıristiyan güçlerin Müslümanlar üzerinde dayanıksız bir hâkimiyet kurmasına izin verdi ve bu nedenle Beyrut'taki Sabra ve Şatilla adlı Filistin mülteci kamplarında yaşayan yüzlerce Müslüman Hıristiyanlar tarafından katledildi. FKÖ üyesi teröristler Yahudileri öldürürken ve İsrail bombaları Beyrut'taki sivillerin üzerine yağmur gibi yağarken, ne yazık ki Filistin sorunu çözüme bir adım bile yaklaşamadı. Lübnan'ın trajedisi de devam ediyor. Hırpalanmış ülke hâlâ Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında keskin bir biçimde bölünmüş durumda. Bu iki büyük dini grubun kendi içlerinde bile, küçük ve ağır bir şekilde silahlanmış hizipler uluslararası barış güçlerinin varlığına rağmen iktidar için çarpışıyor ve acı düşmanlık devam ediyor. Ekim 1983'te muazzam bombalar oraya barışı korumak üzere gönderilmiş iki yüzden fazla Amerikan deniz kuvvetleri askeriyle yüz kadar Fransız askerini öldürdü. Amerikan askeri kuvvetlerinin Vietnam'dan bu yana en yıkıcı kaybı olan bu

can kayıpları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki rolü konusunda şüpheler uyandırdı.

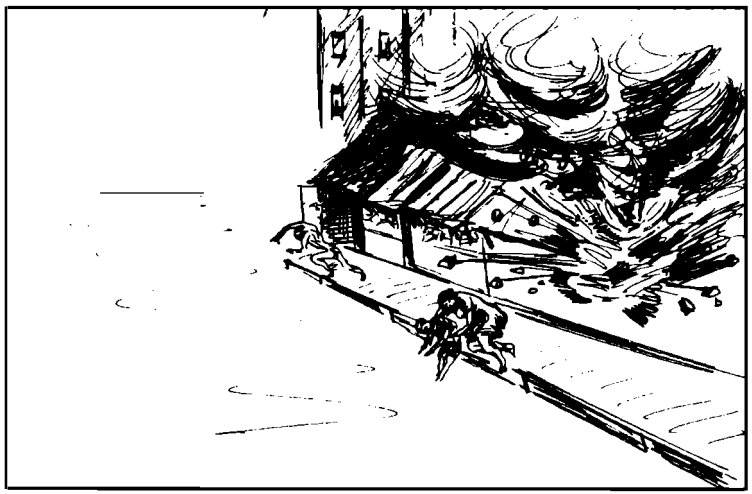
Avrupa'da 1970 sonrası dönemde Akdeniz'de sol kanat iktidara gelirken, kuzey ülkelerinde sağ kanat daha başarılı oldu. Bir devrim, Portekiz diktatörü Salazar'ı koltuğundan etti. İç savaşın 1939 yılında sona ermesinin ardından İspanya'yı demir bir yumrukla yöneten General Franko, hayran olduğu mevkidaşları Adolf Hitler ve Benito Mussoli'den çok uzun bir süre sonra, Kasım 1975'te öldü. Kral Juan Carlos'un kişisel saygınlığı ve kararlılığı, uzun süredir sorunlarla boğuşan ülkenin demokrasiye geçiş sürecini şaşırtıcı derecede kolaylaştırdı, 1982 yılında da sosyalistler iktidara geldi. İspanya Parlamentosu'nu rehin alan subayların darbe girişimi başarısızlığa uğradı. Fransa da bir sosyalisti seçerek 1981 yılının Mayıs ayında François Mitterand'ı cumhurbaşkanlığına getirdi. Valery Giscard d'Estaing'in yerine gelen Mitterand, kendisinden daha sağda olan selefinden bile daha fazla Sovyet karşıtıydı. Kahramanları de Gaulle'ü 1970 yılının Kasım ayında, onun ardılı Georges Pompidou'yu da ondan birkaç yıl sonra kaybeden de Gaulle taraftarları, Paris belediye başkanı Jacques Chirac'ın etrafında toplanmaya başladılar. Chirac 1995 yılında Fransa cumhurbaşkanı seçildi. Aşırı sol ve aşırı sağ grupların terörist eylemleri ülkenin istikrarsızlığını artırdı. Yunanistan'da 1967 yılındaki askeri darbenin ardından Albay Yorgo Papadopulos iktidara geldi. 1973 yılında bir öğrenci ayaklanmasını başka bir darbe takip etti ve iktidar, Amerika'nın bu stratejik ülkedeki üslerinin kaderi konusunda endişelenmesine yol açacak kadar sorunlu bir sosyalist hükümete doğru evrildi.

Katolik kilisesi bir değişim dönemi geçirdi. 1962'deki İkinci Vatikan Konseyi, kilise içinde tartışma özgürlüğünü onaylamıştı. Herkesi inanç dünyasına çekmeye yönelik bir çabayla, kilise ayinlerinin Latince söylenmek zorunda olmadığı, her ülkenin kendi dilinde ayin yapabileceği açıklandı. 1978 yılında geleneksel Vatikan bacasından tüten duman, dünyadaki yedi yüz milyon Katolik için çok şaşırtıcı bir duyuruda bulundu. Kardinaller, dört yüz elli

beş yıldan beri ilk defa İtalyan olmayan birini, Polonya'nın Krakow kentinden Kardinal Karol Józef Wojtyla'yı Papa seçmişlerdi. Yeni Papa, kendisinden önce gelen bütün Papalardan daha fazla ülkeyi ziyaret edip 1981 yılında da bir suikast girişiminden kurtularak, dünyanın dört bir yanında büyük popülerlik kazandı. Kendi ülkesindeki olayları özel bir enerjiyle takip ediyordu. Dayanışma Sendikası'nın komünist hükümete karşı yürüttüğü harekette yurttaşlarına destek oldu.

Yoksulluk, açlık ve iç savaşlarla hırpalanan Afrika, sorunlu bir kıta olmayı sürdürüyor. Nijerya'dan ayrılmaya çalışan Biafra'nın üç yıl süren bağımsızlık savaşı 1970 yılında, iki milyon Biafralı'nın ölümünün ardından sona erdi. Güney Afrika'da beyazların üstünlüğüne ve ırk ayrımına dayalı ırkçı bir hükümet hâlâ iktidarda. Rodezya bir iç savaşın ardından iktidarın beyaz azınlıktan siyah çoğunluğa devredildiği görece olarak huzurlu bir geçiş dönemi yaşadı ve isim değiştirerek Zimbabve adını aldı. Libya destekli güçler, Çad'daki Amerika Birleşik Devletleri ile ülkenin eski sömürgecisi Fransa'nın desteklediği bir rejime karşı iç savaş yürütüyorlardı. Uganda'da deli diktatör İdi Amin'in cinayet rejimi uygar dünyayı dehşete düşürdü, Amin 1979 yılında Tanzanya kuvvetleri tarafından iktidardan indirildi.

Elbette bütün siyasi şiddet diktatörler tarafından yurttaşlarına yöneltilmiyordu. Politik suikastlar çağın hüzün verici bir işareti olarak sürdüler, güçlü devletlere karşı hedeflerine ulaşmak niyetindeki pek çok grup için terörizm bir yaşam biçimi haline geldi. Başkan Kennedy'nin 1963'te, kardeşi Robert'ın ve büyük insan hakları önderi Martin Luther King'in de 1968'te suikast sonucu ölmelerinin ardından, 1972'de başkan adayı George Wallace'a, iki kere olmak üzere başkan Gerald Ford'a da suikast düzenlendi. 1981 yılında Papa da, Başkan Reagan da suikastçı kurşunlarından kurtulmayı başardılar. Eski Beatles üyesi, barış şarkıları söyleyen John Lennon bir deli tarafından 1980 yılında New York'ta vurularak öldürüldüğünde, bütün dünya gözyaşı döktü.

Terörist bombalı saldırı

Terörizm, şiddet yanlısı grupların ölümcül silahı oldu. Uluslararası işbirliğinin ve barışçıl bir rekabetin mümkün olabileceğini simgeleyen olimpiyat oyunları, 1972 yılında Batı Almanya'nın Münih şehrinde düzenleniyordu. Sekiz silahlı Filistinli, İsrailli sporcuları rehin alıp, polis rehinelerin olduğu binaya operasyon düzenleyince de on birini öldürdü. Bu kadar kan dökülmesi karşısında şok geçiren ve teröristlerin masum insanları öldürme ve kendilerinin de ölmesi konusundaki soğukkanlı kararlılığıyla dili tutulan dünya, buna benzer başka trajediler de gördü. Yasadışı Katolik İrlanda Cumhuriyet Ordusu IRA'nın Protestan İrlandalı ve İngiliz düşmanlarına Kuzey İrlanda'nın Büyük Britanya'dan ayrılması talebiyle sık sık şiddetli darbeler indirmesiyle, Kuzey İrlanda'da şiddet olayları 1969'dan itibaren tırmandı. Protestan gruplar aynı şekilde karşılık verdiler. 1970'li yıllar, Yahudilere karşı kanlı saldırılara sahne oldu. 1980 yılında Paris'teki sinagogun önünde ve aynı şehrin Yahudi mahallesinde yatan cesetlerin korkunç manzarası pek unutulacak türden değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ırkdaşlarının Türk-

ler tarafından katledildiğini ileri süren Ermeniler, devlet görevlilerine ve havayollarına karşı saldırılar düzenlediler. İtalya'da aşırı solcu Kızıl Tugaylar örgütü devlete karşı bir dizi kanlı saldırı gerçekleştirdi. Sağcı teröristler Bologna'da bir demiryolu istasyonunu havaya uçurup neredeyse yüz kişinin ölümüne sebep oldular, 1980 yılında Münih Oktoberfest'te ölümlere yol açan patlamadan da onlar sorumluydu. Teröristler her yere saldırı düzenleyebiliyorlardı, hatta bir geçit töreni sırasında Londra'da, Buckingham Sarayı yakınlarına bile. Terörist eylemlerin bir kısmından diktatör Kaddafi yönetimindeki Libya sorumluydu. İsrailliler 1976'da teröristlere karşılık verdi ve Uganda'nın Entebbe Havaalanı'na kaçırılan uçaktaki yüz dört rehine, İsrail komandoları tarafından kurtarıldı. Haklı olduğuna inandıkları bir dava uğruna ölmeye hazır bir-iki katılaşmış adam, düşmanlar arasındaki nefretin körüklendiği bir korku ortamı yaratıp bu sorunlu dünyamızdaki siyasi ve uluslararası meselelere mantıklı çözümler bulunmasını her zamankinden daha güç bir hale getirebilir.

İnsanın direnme gücü, insanlık tarihi açısından yeni bir şey değil elbette. Ekonomik krizlerle ve çevre kirliliğiyle hırpalanan, diktatörlüğe ve terörizme maruz kalan, iki süper gücün iktidar çekişmesinin arasında ezilen insanlar, daha önceki tehlikelerin hepsinin atlatıldığını bilerek teselli bulabilirler. Detroit ve Baltimore gibi yanmış birkaç Amerikan şehrinin canlanışına, geçici olarak mahvolan İngiltere'deki Thames Nehri ve Amerika'daki Erie Gölü gibi doğal kaynakların yeniden doğuşuna tanıklık ettik. Belki karşımıza çıkan muazzam çevresel değişikliklerin üstesinden kararlı davranışlarla gelebiliriz. Avrupa'daki büyük nükleer silah karşıtı hareket ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çevre koruma konusunda endişelerle ortaya çıkan ekolojik hareketin tabanda bulduğu destekle umutlanabiliriz. Dünyada cesaretleri, dürüstlükleri ve enerjileriyle insanlığa büyük katkılar sağlamış, hayran olunacak kişilerin sunduğu örnekler var. Arjantin'de Yahudilere karşı yapılan eziyetlere karşı ve demokrasi için ayağa kalkan Jacobo Timerman; ülkesi Mısır'ı birleştirmek ve Ortadoğu'ya barış getirmek için çok çaba

harcayan Enver Sedat; Nobel Barış Ödülü'nü kazanarak uçsuz bucaksız o kıta parçasında ve başka yerlerde yaşayan açlara, fakirlere ve unutulmuşlara dünyanın dikkatini çekmeden önce Kalküta'nın umutsuzluk derecesinde yoksul insanları arasında yıllar boyunca anonim olarak çalışan miniminnacık Rahibe Teresa; Şili'deki otoriter rejimin baskısından kurtulup Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Kolombiyalı yazar Gabriel Garcia Marquez, ırk ayrımcılığıyla yönetilen Güney Afrika dünyasından yükselerek seyircilere oyunlarıyla memnuniyet veren oyun yazarı Athol Fugard, Polonya'daki Dayanışma Sendikası'nı özgürlük mücadelesi sırasında yöneten Lech Walesa. Bu adamlar ve kadınlar, daha iyi bir dünya için bencillikten uzak çabalar harcadılar. İnsanlığın gelecekte yüzleşeceği güçlükler ne kadar zor olursa, o kadar fazla birlikte çalışmalıyız.

77
Yeni Bir Milenyum

Yeni özgürlükler ve küresel bağlantılar

Yirminci yüzyılın son yirmi yılı çarpıcı politik değişimlerle doluydu ve daha önce otoriter hükümetler tarafından yönetilen pek çok ülkeye özgürlük getiren bu değişikliklerin çoğu da barışçıl nitelikteydi. İlgi çekici ve zenginleştirici teknolojik gelişmeler de, dünyanın daha küçük bir yer haline gelmesini sağladı. İnsanlığı her zaman etkileyen açlık, hastalık, şiddet ve savaş gibi sorunlar milyonlarca insanın hayatının üzerine bütün ağırlığıyla bastırmaya devam ediyor, o kadarı kesin. Ulusların karşılıklı bağımlılığının artması ve iletişimdeki kayda değer gelişmelerle, insanlığın çoğunun gelecek konusunda iyimser, hatta heyecanlı olmak için geçerli sebepleri var.

Son yıllardaki, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en önemli olay hiç kuşkusuz Avrupa'da komünizmin sona ermesi. 1980'lerin ortasındaki nükleer silahların azaltılması konulu görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin ve ABD'nin temsilcileri masanın etrafında birbirlerini kuşkulu gözlerle süzerlerken, birkaç yıl içinde Sovyetler'deki ve Doğu Avrupa'daki komünizmin çökeceğine, Sovyetler Birliği'nin kullanım süresi dolmuş yapay uydulardan biri gibi dağılacağına inanacak pek az kişi çıkardı. Komünizmin çökmesinin pek çok etkeni arasında en önemlisi, sistemin ekonomik refah vaadine rağmen işlememiş olmasıdır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nde ve küçük uydu ülkelerinde siyasi özgürlüğün olmaması halkın çoğunluğunda iç karartıcı, büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı.

1985 yılında Mikhail Gorbaçov Komünist Parti Genel Sekreteri, yani Sovyetler Birliği Devlet Başkanı oldu. Daha yaşlı öncülleriyle karşılaştırıldığında Gorbaçov genç ve dinamik bir liderdi. Komünizmin umut ettiği gibi ayakta kalmasını istiyorsa, ekonomik ve hatta siyasi bazı temel reformların uygulanmasının şart olduğunu

fark etti. Hükümete görece olarak özgürlükçü bazı kişileri aldı ve çok uzun süreden beri sanatsal ve siyasi ifadeleri bastırmakta olan sansürün biraz gevşetilmesini emretti. İşçiler ve çiftçiler çok çalışmak için bir teşvik bulamadıkları takdirde Sovyet ekonomisinin büyüme yetisine sahip olmadığına dair acı gerçek, bir Sovyet lider tarafından ilk defa açık açık dile getirildi. Gorbaçov, perestroyka, yani komünist ekonominin daha verimli olacak ve daha fazla tüketim malı üretecek şekilde yeniden yapılandırılması olan yeni bir hareketi ilan etti. "Zihinsel bir devrime ihtiyaç olduğu" konusunda ısrarcı olarak, Sovyetler Birliği'nde özel mülkiyetin artması konusunda çağrıda bulundu ve batı ülkelerini Sovyetler'de yatırım yapmaya ikna etmeye çalıştı. Ne var ki bu arada, silahlanma yarışında Amerika Birleşik Devletleri ile başa çıkmanın yüksek maliyetiyle, mal ve hizmetin yasadışı ticaretinin yapıldığı "karaborsa" piyasaların büyümesi, Sovyet ekonomisini sarstı.

1980'lerin sonlarında kuzeyin Baltık devletleri Litvanya, Letonya ve Estonya'da ve Sovyet imparatorluğunun uçsuz bucaksız güney bölgelerindeki Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'daki güçlü milliyetçi hareketler daha etkili hale gelmeye başladı. Demokratik muhalefet Sovyetler Birliği'nin büyük kısmında kendine güven kazandı, bazı yerlerde milliyetçi hareketle de güçlerini birleştirerek daha fazla reform talebinde bulundu. Üretim yavaşlayıp 1988 yılında neredeyse durma noktasına varırken, ülkedeki ekonomik kriz de ağırlaştı. Rusya'daki ve Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerindeki reform yanlılarının çoğu, komünist sistemin içinde reform yapmanın yeterli olmayacağı görüşündeydi artık. 1917 yılından beri kullanılan bu sistem, artık değişmeliydi.

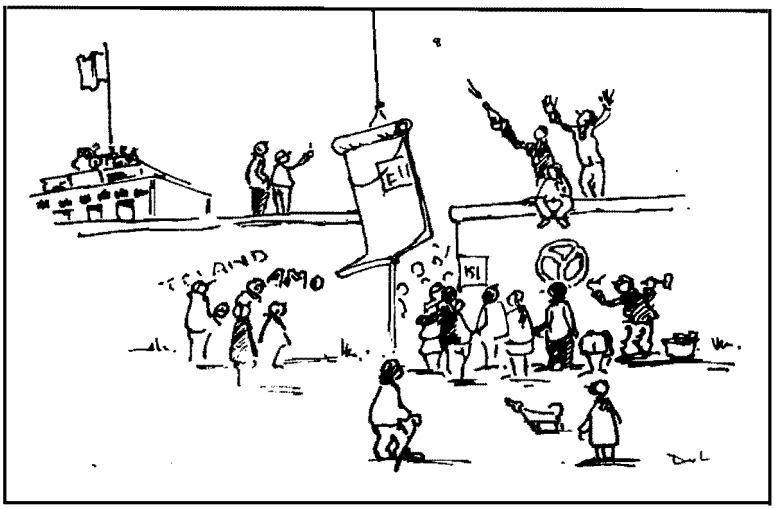
Bu arada Gorbaçov da Washington, Paris ve Londra'ya son derece başarılı ziyaretlerde bulunmuş, gittiği yerlerde dost olarak kucaklanmıştı. Devlet Bakanı, Afganistan'daki uzun ve kanlı iç savaşa Sovyet müdahalesine son vermeye başladı. Her şeyden önemlisi, içler acısı ekonomik sıkıntıların arasında Doğu Avrupa ülkelerinde milliyetçilik dalgası yükselirken, Gorbaçov'un Polonya'ya, Doğu Almanya'ya ve diğer ülkelerin komünist liderlerine vatandaşlarını

bastırma konusunda destek olması için Sovyet tanklarının ve askerlerinin gönderilmeyeceğini belirtmesiydi. Göstericilerin, "Gorbi! Gorbi! Gorbi!" çığlıkları hatırı sayılır bir değişimin gerçekleşmekte olduğunu gösteriyordu. Geçmişte Sovyet liderler etki alanı içindeki değişim hareketleri için ciddi bir tehdit oluştururken, şimdi bir Sovyetler Birliği Devlet Başkanı reform umutlarının simgesi haline gelmişti. Gorbaçov 1989 yılının yazında cesur bir açıklama yaptı. "İster dost ve müttefik olsun, ister olmasın, başka ülkelerin içişlerine karışmak veya ülkelerin bağımsızlığını kısıtlamak, kabul edilemez."

Sovyet müdahalesi tehdidinden kurtulan Doğu Avrupa ülkeleri birer birer komünizmi reddetmeye başladılar. Muhalif grupların iyi örgütlendiği Macaristan'da ve muhalefetin son derece etkili Katolik kilisesine sıkı sıkı bağlı olduğu Polonya'da komünist liderler uzlaşma aradılar. Macaristan'da zaten 1988'den beri reform yanlısı liderler iktidardaydı. Hükümet komünist sistemi feshetti ve 1989 yılının Mayıs ayında Avusturya sınırı boyunca uzanan dikenli teli kaldırdı. Polonya'da hükümet, 1980 yılında liman şehri Gdansk'ın tersanelerinde başlayan reform hareketleri ve grevden doğan muhalif grup Dayanışma Sendikası'yla bir yıldan beri müzakere halindeydi. 1989 yılında Polonya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa serbest genel seçimler yapıldı. Dayanışma'nın desteklediği adaylar çok iyi sonuçlar aldı ve hükümet iktidarı paylaşmaya mecbur oldu. Bundan bir yıl sonra Polonya Komünist Partisi ismini değiştirerek sıradan bir siyasi parti gibi davranmaya başladı, böylece Polonya'daki uzun komünist dönem sona ermiş oldu.

Değişim rüzgârları, komünist devletlerin en baskıcıları olan Doğu Almanya ve Çekoslovakya'ya da çabucak ulaştı. Sovyetler Birliği, Macaristan ve Polonya'daki değişikliklerden ilham alan Doğu Alman halkı, özgürlük talebinde bulunmaya başladı. Doğu Alman lider Erich Honecker reform konusunda ayak direse de, polis Batı Almanya'ya kaçanları engelleme konusunda git gide daha gönülsüzce çaba harcar hale geldi. Binlerce kişi duvarı aştı. 1989 yılında Gorbaçov'un Doğu Almanya'ya yaptığı ziyaret, Sovyet li-

derin adını haykıran daha fazla göstericiyi sokağa döktü. Honecker devrildi, yerine gelen lider de Doğu Almanların bundan sonra batıya serbestçe seyahat edebileceğini ve 1961 yılından beri doğu ile batı arasındaki bölünmüşlüğün simgesi olan Utanç Duvarı'nın yıkılacağını açıkladı. Coşkulu kalabalıklar duvara hücum etti. Muhafızlar insanların duvarın üstünden diğer tarafa akıp kucaklaşmalarını engelleyemediler veya engellemek istemediler. Birkaç gün içinde üç milyon Doğu Alman, Federal Almanya'ya geçti. Çoğu ilk defa yapıyordu bunu. Doğu Alman bir şair, "Öyle çabuk ve kolay oldu ki, sevinç gözyaşları dökmeliyim. Ve bu kadar zaman boşa geçtiği için gazabımdan ağlamalıyım" yorumunu yaptı. Doğu Almanya'daki ilk serbest genel seçimlerde Federal Almanya ile birleşme yanlısı muhafazakârlar kolay bir zafer kazandı. Doğu ve Batı Almanya devletleri, 1990 yılının Aralık ayında birleşip tek devlet haline geldi.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı

Berlin Duvarı'nın yıkılış haberi, Çekoslovakya'da kitleleri harekete geçirdi ve komünist rejim on gün içerisinde sona erdi. He-

yecanlı kalabalıklar reform istemek ve göstericilere karşı polis şiddetini protesto etmek için başkent Prag'ın merkezinde toplandılar. Sovyet ordusunun desteğinden yoksun olan komünist idare, serbest seçim isteyenlerle müzakereye oturmak zorunda kaldı. 1989 yılının Aralık ayında, komünistlerin çoğunlukta olduğu Federal Meclis, Komünist Parti'nin siyasi hayattaki hâkimiyetinin sona ermesi yönünde oy kullandı. Çalışmaları hükümet tarafından yasaklanan ve politik eylemleri nedeniyle hapis cezaları alan genç oyun yazarı Vaclav Havel, cumhurbaşkanı seçildi. Havel'in "Kadife Devrim" adını verdiği hareket, Çekoslovakya'yı hiç kan dökülmeden özgürlüğüne kavuşturmuştu. Bir süre sonra, Çeklerle Slovaklar arasındaki anlaşmazlıklar 1993 yılında bir ayrılık getirdi ve Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak iki ayrı ülke kuruldu.

Ekonomik kriz ve daha iyi bir hayata yönelik arzular arasında, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'taki komünist rejimler de 1989 yılının sonlarına doğru yıkıldı. Bulgaristan'da bazı komünist parti yetkilileri ve bazı subaylar, değişimin kaçınılmaz olduğunu görerek, etnik Bulgar nüfusu Türk azınlığın aleyhine çevirmek suretiyle genel destek kazanmaya çalışan acımasız liderlerini devirdiler. Romanya'da hoşnutsuzluk ve gösteriler ülkeye yayılırken, Nikolay Çavuşesku ve karısının yozlaşmış hükümeti, gücü tekrar ele geçirmek için şiddete başvurdu. Rumen polisi, bir konuşmaya başlayan Çavuşesku'yu protestolarıyla susturan göstericilerin üzerine ateş açtı. Çavuşeskular helikopterle kaçmaya çalıştılar ama yakalanarak alelacele kurulan bir mahkemede yargılanıp ölüme mahkûm edildikten sonra kurşuna dizildiler. Cesetleri, televizyon kameralarınca görüntülenmek üzere yerde bırakıldı. Son olarak, komünizm Avrupa'nın en yalnız ve en geri kalmış ülkesi olan Arnavutluk'ta da yıkıldı. Yiyecek sıkıntısı ayaklanmalara, sokak gösterilerine yol açtı, Arnavutluk'un komünist hükümeti Haziran 1991'de istifa etti. Komünist rejimin yıkılma hızı burada da şaşkınlık vericiydi.

Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin ani ve çarpıcı çöküşü, hızlı değişiklikler konusunda Sovyetler Birliği üzerindeki baskıyı artırdı. 1990'ların başında komünist olmayan partilerin ku-

rulmasına izin verildi, ibadet üzerindeki kısıtlamalar da kaldırıldı. Halk Temsilcileri Meclisi Gorbaçov'u artık otomatik olarak Komünist Parti'yle bağlantısı olmayan cumhurbaşkanlığı görevine seçti. Rusya ve birkaç başka ülke, Sovyetler Birliği tarafından çıkarılan kanunları geçersiz kılacak kanun kabul edilebileceğini açıkladı. Litvanya, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden ilk ülke oldu.

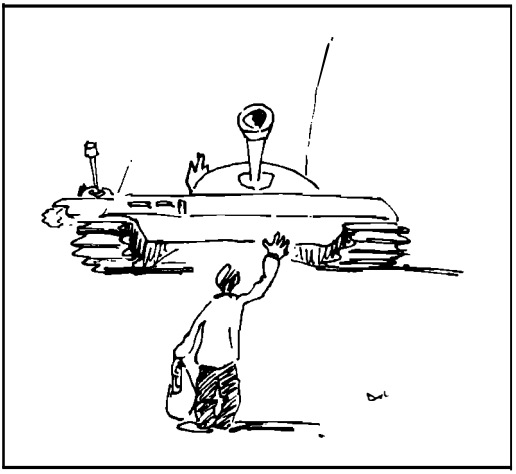
Gorbaçov hâlâ daha fazla reformla komünizmin kurtarılabileceğine inanıyordu. Dobra dobra konuşan, bol bol içen ve her geçen gün halk tarafından daha fazla sevilen reformcu Boris Yeltsin, Rusya'da Gorbaçov'un otoritesine meydan okumaya başladı; özellikle de değişiklik istemeyen veya ancak çok az bir değişikliğe razı olabilecek katı komünistlerin eleştirisini alan Gorbaçov 1991 yılı başlarında reform çizgisinden uzaklaşır gibi olduğunda. Gorbaçov, sert komünistleri daha da fazla kızdırarak Nisan ayında tekrar ters istikamete döndü ve Sovyetler Birliği'nin varlığını etkin bir biçimde sona erdirecek olan Sovyet cumhuriyetlerinin özerk olmaları fikrini kabul etti. Ağustos ayında, ordu, komünist parti ve Sovyet Gizli Servisi KGB'deki güçlü figürler, Gorbaçov'u Kırım'daki yazlığında ev hapsine aldılar. Moskova'da Yeltsin, darbeye karşı direniş başlattı, ordu da anayasal hükümete sadık kaldı. Başarısız darbe girişimi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandırdı. Gorbaçov Moskova'ya kahraman olarak döndü. Rus Parlamentosu başkanı Yeltsin, komünist partiyi askıya aldı. Gorbaçov, daha reform yanlısı bakanlar görevlendirdi, Sovyet hükümeti de istekleri dışında Sovyetler Birliği'ni oluşturmuş bulunan cumhuriyetlerin özerkliklerini tanıdı. 1991 yılının sonunda, eski Sovyetler Birliği'nin on beş cumhuriyetinden on üçü bağımsızlıklarını ilan etmişti. Görevde altı olağanüstü yıl geçiren yorgun Gorbaçov 1991 yılının Noel günü istifa etti. Sovyetler Birliği artık yoktu.

Komünizmin çöküşü Soğuk Savaşı da sona erdirdi ve dünyayı Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği arasında bir nükleer savaş çıkması tehlikesinden birdenbire kurtardı. Yine de ekonomik ve politik istikrara giden yol, Sovyetler Birliği'nden ayrılan ül-

keler için de, Doğu Avrupa'nın eski komünist ülkeleri için de kolay değildi. Bu devletlerin çoğu, parlamenter hükümet geleneklerinden yoksundu. Ayrıca devlet kontrolündeki komünist ekonomilerden serbest piyasa ekonomilerine geçişin de çok zor bir süreç olduğu anlaşıldı. Serbest piyasa ekonomisi, anında ortaya çıkan çalkantılar ve sürekli yükselen fiyatlar olmadan uygulanamıyordu. Bu yüzden fiyatlar her yerde çarpıcı bir yükselişe geçti, batılı ekonomistlerin üretimi artırıp mağazalara daha fazla tüketici malı gelmesini sağlamak için gerekli gördükleri kaba şok yaşandı. Ancak başını alıp giden enflasyon sıradan insanlar için çok büyük zorluklar doğurdu. 1992 yılının Ocak ayında Yeltsin Rusya'da fiyatlar üzerindeki hükümet kontrolünün kaldırıldığını açıkladığı sırada, pek çok temel tüketim malının fiyatı üç katına çıkmıştı. Bundan da öte, baskıcı devlet otoritesinin gevşemesi, yeraltı dünyasının kargaşadan faydalanmasına ve böylece bir suç ve şiddet dalgasının ortaya çıkmasına neden oldu. Özgürlüğün bir bedeli vardı.

Komünizmin sona ermesi, Sovyetler döneminde göreceli bir uyum içinde birlikte yaşamaya zorlanmış halklar arasında keskin, hatta bazen aşırı derecede şiddetli bir çekişme ortaya çıkmasına da neden oldu. Bunun en geçerli olduğu yer de Rus Ortodoksu, Katolik ve Müslüman olmak üzere her biri ayrı dine mensup Sırpların, Hırvatların ve Boşnakların en büyük üç etnik grubu oluşturduğu Yugoslavya'ydı. Ülke savaşa hazır etnik gruplara bölündü ve önce Hırvatistan, ardından da Bosna Sırp hâkimiyetindeki Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bosna'da kısa sürede iç savaş çıktı ve "etnik temizlik" ve "soykırım" kanıtları görüldü. Almanya'daki bir duvarda asılı, Sırpların aralıksız olarak bombardıman altında tuttuğu Bosna'nın başkentinden bahseden afişte, "Avrupa Saraybosna'da ölüyor" uyarısı vardı. Ölenlerin sayısının yüz elli bini bulmuş olabileceği Bosna savaşı, yaklaşık iki milyon sekiz yüz bin kişinin de mülteci olmasına neden oldu. Sonunda 1995 yılında ABD, Sırpları, Hırvatları ve Müslümanları Dayton Barış Anlaşması'nı imzalamaya ikna etti. Barışı, üçte biri Amerikan askerlerinden oluşan altmış bin mavi bereli Birleşmiş Milletler Barış

Gücü askeri koruyacaktı. Birliklerin etnik azınlıkları koruması gerekiyordu ama ateşkesler üst üste ihlal edilirken, BM güçleri çaresiz kalıyordu. Uzun süredir devam eden etnik düşmanlıkları ortadan kaldırmak başka bölgelerde de kolay değildi, özellikle de Rusya, Romanya ve Letonya gibi ciddi etnik azınlıkların bulunduğu yerlerde. Saldırgan milliyetçilik, Doğu Avrupa için bir tehdit olmayı sürdürdü. Ukrayna'da, Kazakistan'da ve Beyaz Rusya'da, Sovyet döneminden kalma azımsanamayacak miktarda nükleer askeri tesis dünya barışı için potansiyel bir tehlike oluşturmayı sürdürdü.

Çin'de demokrasi hareketi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünyanın gözü geride kalan komünist devletlere, en çok da Çin'e yöneldi. Çin Komünist Partisi'nin 1987 yılındaki On Üçüncü Kongre'si, devlet kontrolünden uzak, kapitalist girişimlere yakın ılımlı ekonomik reformlarla, herhangi bir siyasi reforma karşı direnç arasında bir uzlaşma noktası olmuştu. Kongreye, teşvikleriyle 1979 yılından beri dikkate değer ekonomik reformlar yapılmasını sağlayan yaşlı lider Deng Şiaoping başkanlık ediyordu. Ne var ki 1989 yılı başlarında, Çin'de, özellikle Pekin'de olmak üzere demokratik reform konusunda yay-

gın bir hareket başladı. Mayıs ayında bir milyondan fazla kişi sokaklardaydı. 4 Haziran 1989 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından, Çin birlikleri Pekin'deki Tiananmen Meydanı'na girerek demokrasi yanlısı hareketi ezdi. Tek bir çarpıcı anda, yalnız başına bir gösterici Çin ordusunun tankının önünde durdu. Dünyanın dört bir yanında insanlar televizyonlarının başında nefeslerini tutarak seyrettiler. Ancak reform yanlısı Zhao Ziyang'ın görevden uzaklaştırılarak yerine Jiang Zemin'in getirilmesi, komünist Çin'in lider konumlarında katı komünistlerin yükselişini yansıtıyordu. Bunu takip eden baskı döneminde yüzlerce eylemci öldürüldü, binlercesi de hapse atıldı ve Çin'in batıyla olan ilişkileri daha da kötüye gitti.

Batılı yöneticiler, dünya nüfusunun neredeyse dörtte birini oluşturan bir milyar üç yüz milyonluk Çin'de anlamlı bir politik değişiklik olmasını boşuna beklediler. Batı ülkeleriyle ticaret sayesinde Çin'de, en azından büyük şehirlerde tüketici malları bulunuyordu ama ekonomi yüksek enflasyon, işsizlik ve eksik iş gücünün sıkıntısını çekiyordu. Gitgide daha fazla sayıda Çinli, otoriter komünist rejime yabancılaşıyordu. Deng'in "zengin olmanın harika bir şey olduğuna" dair neşeli mesajına rağmen, Çin büyük ölçüde yoksul bir ülke olmayı sürdürdü. Özellikle fakir olan kırsal bölgeler, sık sık istikrarsızlığın kıyısına geliyordu. Bunun sonucu olarak 1990'lı yıllarda yüz milyon insan büyük sahil şehirlerine akın etti. Bundan başka, İngiliz hükümetinin on dokuzuncu yüzyıldan beri eyalet olarak elinde tuttuğu altı milyon nüfuslu zengin ve bereketli liman bölgesi Hong Kong, eski anlaşmanın gereği olarak 1997 yılında Çin idaresine devredildi. Bu, nüfusu daha da artırdı. Komünist Çin yönetimi, Hong Kong'da demokrasi ve kapitalizmi elli yıl boyunca sürdürmeye söz verdi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra komünizmin Asya dışındaki tek ileri karakolu olarak Küba kaldı. Castro'yu iktidardan düşürme umuduyla Karayip Adaları'yla olan ticareti kısıtlamaya ve Küba halkını güçlüklerle yüz yüze bırakmaya yönelik Amerikan ekonomik ambargosuna rağmen Kübalı lider Fidel Castro yö-

netimde kalmayı sürdürdü. Sovyetler Birliği'nin her yıl sağladığı milyonlarca dolarlık desteğin 1991 yılında aniden sona ermesi, Küba'nın ekonomik durumunu daha da kötüleştirdi; öyle ki turistlerin ülkeye götürdüğü dikkate değer miktarda yabancı para bile durumu düzeltmeye yetmedi.

Ekonomik yaptırımlar dünyanın başka bir bölgesinde de hayati bir etki yarattı. Güney Afrika'da, ülkedeki reformcuların kahramanca çabaları ve gitgide artan ekonomik ve politik uluslararası baskı sayesinde *aparteid*, yani siyahların yasalar karşısında beyazlarla eşit haklara sahip olmamaları ve eşitlik haklarını alamamaları nihayet sona erdi. 1984 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanan Başpiskopos Desmond Tutu, halkına "Özgür olacağız" sözünü vermişti. Güney Afrika'nın büyük kısmında şiddet kol gezerken, 1985 yılında hükümet sıkıyönetim ilan etti ve bazı siyahi liderlere karşı kanlı misillemelerde bulundu. Güney Afrika hükümeti üzerinde uluslararası yaptırımlar uygulandı ve sonunda pek çok şirket Güney Afrika kollarını sattı. 1991 yılının Haziran ayında Güney Afrikalıları ırklarına göre ayıran yasalar feshedildi. Bundan iki yıl sonra ülkedeki beyaz yönetim çok partili bir geçiş komitesiyle bir güç paylaşımı anlaşması yapmayı kabul etti, böylece ilk defa siyahların da hükümette yer almaları mümkün hale geldi. 1994 yılında yapılan ilk evrensel serbest genel seçimlerde, hayatının yirmi yedi yılını siyasi tutuklu olarak geçiren Nelson Mandela, Güney Afrika'nın ilk siyah cumhurbaşkanı oldu. Güney Afrika on yıllardır devam eden eşitsizliğin yanı sıra, şiddet olayları sırasında patlayan eski kabile düşmanlıklarının da yavaş yavaş üstesinden gelmeye çalışıyor.

Afrika'nın geri kalan bölgelerinin büyük kısmında savaş ve doğa, çoğunluğu yoksulluk içinde yaşayan halklara karşı çalışmayı sürdürdü. Kıtlık ve açlık, kuraklığın pençesindeki 1980'li yıllarda Etiyopya, Çad, Nijer, Sudan'la birlikte diğer ülkeleri ve 1990'larda da savaşın yıktığı Somali, Ruanda ve Zaire'yi kasıp kavurdu. Angola'daki iç savaş 1991 yılında sona ererken, Mozambik'te bir başkası patlak verdi. Kızıl Haç yardımları ve daha varlıklı ülkelerin destekleri, dehşet verici sefaletin kısmen düzeltilmesine yardımcı oldu.

ABD, 1992 yılında Birleşmiş Milletler'in talebiyle Doğu Afrika kıyısındaki Somali'ye yirmi bin asker gönderdi. "Birleşik Görev Kuvveti" düzeni sağlayacaktı. Uzun süredir iktidarda olan diktatörün devrilmesinin ardından yerel savaş beyleri arasında tüm gücüyle devam eden iç savaş, silahlı hiziplerden birinin başkanının "Silahın varsa, sen bir erkeksin. Silahın yoksa hiçbir şeysin" dediği ülkede dış ülkelerden gönderilen yiyecek yardımlarının dağıtılmasını engelliyordu. Birleşmiş Milletlerin gönderdiği barış kuvvetleri çok az başarı sağlayabildi, hatta birkaç barış görevlisi de öldürüldü.

Sığınmacılar

1990'lı yılların odak noktası Orta Afrika oldu. Ruanda'da hükümet ekonomik çöküşle, Hutularla Tutsiler arasındaki etnik düşmanlık ve rakip siyasi partilerin ortaya çıkışının tehdidi altın-

daydı. Hutu hükümeti iktidarı elinden kaçırmamaya çalışırken, yarım milyondan fazla insan öldürüldü, yaklaşık iki milyon kişi de komşu ülkeler Zaire, Tanzanya ve Burundi'ye kaçtı. Sefalet içindeki mülteci kamplarında kolera salgını başlayınca binlerce kişi daha öldü ve Zaire'deki birlikler birçoğunu tekrar Ruanda'ya sürdüler. Ruanda'da yeni kurulmuş olan Tutsi hükümeti, katliamlara katılmakla suçladığı binlerce Hutu'yu tutukladı ve Birleşmiş Milletler insanlık suçu işlemekle itham edilenlerin bir kısmını yargılamak için bir mahkeme kurdu. Ruanda'dan akın akın gelen mülteciler, zaten rejim değişikliği yaşayan Zaire ve Burundi'deki karışıklığın artmasına neden oldular.

Neyse ki Afrika'da durumun bu kadar vahim olmadığı bölgeler de vardı. Zambiya gibi bazı ülkeler 1990'ların başında daha fazla siyasi özgürlüğe kavuştu, bu ülkelerde otoriter yönetimin gücü yavaş yavaş azaldı ve çok partili hayat ortaya çıktı. Zaire'de uzun süredir iktidarı elinde tutan ve ülkesinin fakirleşmesi pahasına kendi servetine servet katan diktatör Mobutu Sese Seko devrildi, ülkenin adı da Kongo olarak değiştirildi.

Demokratik yönetimlere karşı belirgin bir eğilim görülen Güney Amerika'da da otoriter hükümetler yerlerini birer birer seçilmiş idarelere bırakıyordu. 1970'li yıllardaki sağcı askeri idare sırasında binlerce kişinin işkence gördüğü ve öldürüldüğü Arjantin'de 1984 yılında ılımlı bir muhafazakâr cumhurbaşkanı seçildi. Brezilya'da yirmi yıl süren askeri yönetimin ardından kitlelerin ayaklanması 1985 yılında ülkeye demokrasinin gelmesini sağladı. Şili'de oy verenler 1988 yılında ülkenin askeri lideri General Augusto Pinochet'nin yönetim süresini uzatacak bir tasarıyı reddetti. Paraguay'da, küçük ülkesini Nazi savaş suçluları için bir cennet haline getirmiş olan diktatör Alfredo Stroessner, 1990'daki bir askeri darbeyle görevden uzaklaştırıldı.

Nikaragua'da sağcı asiler (Kontralar), Marksist "Sandinista" hükümetine karşı iç savaş başlattı. Kontralar'ın finansmanı 1985 yılından itibaren kısmi olarak Amerikan silahlarının yasadışı ola-

rak İran'a satılmasından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Operasyonun Nikaragua hükümetini devirmekten başka ikinci amacı, Lübnan'da Müslüman hiziplerin elindeki rehinelerin serbest bırakılması konusunda İran'ın desteğini kazanmaktı (Rehineler Körfez Savaşı sırasında bırakıldılar). "Rehinelere karşılık silah" anlaşması 1986 yılında ortaya çıkınca, Beyaz Saray meseleyle ilgili herhangi bir bilgisi olduğunu inkâr etti. Ancak bir sonraki yıl yapılan uzun Kongre oturumları başkanın en üst düzey adamlarının işin içinde olduğunu gösterdi. Kongre raporu, Başkan Reagan'ın böyle yasadışı faaliyetlere olanak sağlayan bir "ortam yarattığını, en azından böyle bir ortama hoşgörü gösterdiğini" vurguluyordu. Skandal, başkanlık görevinden gitgide uzaklaşmakta olan bir başkanı kamuoyunun inceleme ışığının altına çıkardı. Kontra-İran skandalı sonucunda Ulusal Güvenlik Danışmanı da dâhil olmak üzere Başkan'ın en üst düzey danışmanlarının bir kısmı istifa etmek zorunda kaldı ve bu kişiler yargılanıp mahkûm oldular.

Kosta Rica, El Salvador, Honduras, Nikaragua ve Guetamala 1987 yılında Orta Amerika'daki kanlı iç savaşlara son verme amacını taşıyan bir anlaşma imzaladılar. Anlaşma, ateşkes yapılmasını, serbest genel seçimlere gidilmesini ve asilere yapılan dış yardımların kesilmesini öngörüyordu. Orta Amerika ülkelerinin devlet başkanları 1990 yılındaki yeni bir anlaşmayla Nikaragua'daki Kontra güçlerinin tasfiye edilmesi gerektiğini ilan ettiler. Aynı yıl Violeta Barrios Torres de Chamorro eski Marksist devlet başkanı Daniel Ortega'yı seçimlerde yenilgiye uğratınca, Nikaragua hükümeti barış içinde Marksist olmayan bir yönetime devredilmiş oldu. Panama'da diktatör Manuel Antonio Noriega, ABD ile kârlı bir uyuşturucu ticareti yürütüyordu. Amerikan birlikleri 1990'da ülkeyi işgal edip Panamalı lideri tutuklayarak Amerika'ya götürdü. Panama'da da Amerika'nın daha çok hoşuna gidecek bir hükümet kuruldu. Noriega Florida'da yapılan mahkemede jüri tarafından uyuşturucu kaçakçılığı suçundan mahkûm edildi ve uzun süreli hapis cezasına çarptırıldı. Solcu isyancılarla hükümetin bir anlaşmaya varması sonucu El Salvador'daki uzun iç savaş 1991'de sona

erdi ama seyrek şiddet olayları devam etti. Guatemala'da otuz altı yıl süren iç savaş, 1996 yılında imzalanan barış anlaşmasıyla bitti.

Dünyanın başka yerlerinde de çarpıcı siyasi gelişmeler vatandaşları uzun süredir baskıcı idareler altında yaşayan ülkelere demokratik yönetim getiriyordu. Filipinler'de 1965 yılında devlet başkanı seçilen Ferdinand Marcos, üçüncü defa göreve gelmekten 1972 yılında men edilmişti. Ne var ki, Filipin adalarının Amerikan donanması ve hava kuvvetleri açısından önemi dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin koşulsuz desteğini almış olan Marcos, sıkıyönetim ilan etti ve 1981 yılında tekrar seçilebilmesi için gerekli yasaları çıkarttı. Ancak ülke hem içeriden hem de dışarıdan giderek artan reform baskısı altındaydı, sol kanat gerillaları da hükümet güçleriyle çarpışıyordu. Muhalefet lideri Benigno Aquino, uzun yıllar devam eden sürgünden sonra kendisini ülkesine geri getiren uçaktan inişinin üstünden kısa bir süre geçmişken, 1983 yılının Ağustos ayında öldürüldü. Suikast, Marcos rejiminin en üst düzeyinde planlanmıştı. 1986 yılındaki başkanlık seçimlerinde Marcos'un rakibi, suikast sonucu ölen muhalefet liderinin dul eşi Corazon Aquino'ydu. Seçimlerin hileli olduğuna dair iddiaların yayılması üzerine Marcos, ailesiyle birlikte on yıllardır yağmaladığı Filipinler'den kaçtı, ülke demokrasinin filizlenebileceği bir yer haline geldi.

Diğer ülkeler de benzer çarpıcılıkta ayaklanmalar geçiriyordu ama bu kadar kesin sonuçlar alamıyorlardı. Kamboçya'da acımasız diktatör Pol Pot ve komünist Kızıl Kmerler adlı destekçilerinin yönetiminde 1970'li yıllarda milyonlarca insan "ölüm tarlalarında" infaz edildi. Savaşların sarstığı ülkede barış ve siyasal istikrarın sağlanmasına dair umut, Vietnam ordusu on yıldan fazla süren bir işgalin ardından 1990'da ülkeden çekildiğinde bile az görünüyordu. Bir barış anlaşmasının ardından, 1991 yılında Prens Norodom Sihanouk devlet başkanı olarak eski başkenti Phnom Penh'e döndü. Bu arada devam eden siyasi karışıklık ve Sihanouk'un sürgününün arasında, yüzeye yakın gömülmüş olan milyonlarca kara mayını,

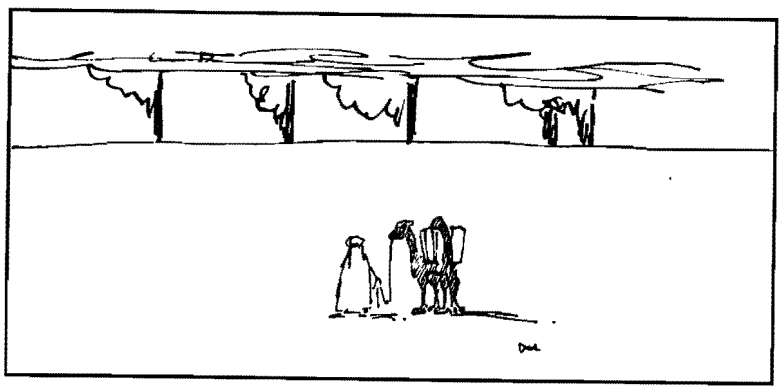
üstlerine basacak kadar talihsiz olan binlerce insanı, özellikle de çocukları öldürdü ya da sakat bıraktı.

Ortadoğu büyük ihtimalle dünyanın en çalkantılı bölgesi olmayı sürdürüyor. 1980 yılında Irak'la İran sonunda 1988'de ateşkes imzalanana kadar süren bir savaşa tutuştular. Dini lideri Ayetullah Humeyni'nin "Büyük Şeytan" olarak nitelendirdiği Amerika'nın yenilgiye uğratılmasını isteyen İran'la ABD arasındaki ilişkiler 1980'li yıllarda kötüye gitti. 1985 yılında Basra Körfezi'ndeki bir Amerikan savaş gemisi, savaş uçağı zannettiği bir İran yolcu uçağını vurdu. İki yüz elli dokuz kişi öldü. 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından iki ülke arasındaki ilişkiler yavaş yavaş iyileşti, öte yandan İran'ın hasmı Irak ve ABD ilişkileri bozuldu.

İran'la Irak arasındaki savaş yıllarca devam etmişti, oysa 1991 yılındaki Körfez Savaşı çok kısa sürdü. Irak diktatörü Saddam Hüseyin, Ağustos 1990'da küçük komşusu Kuveyt'in işgal edilmesini emretti. İran'la uzun süredir devam eden savaş Irak'ı ekonomik felaketin eşiğine getirmişti. Ülkenin Kuveyt'e ve diğer Arap ülkelerine yüklü miktarda borcu vardı. Saddam Hüseyin, Kuveyt'in fazla üretim yapmasının dünya petrol piyasasındaki fiyatları aşağıya çektiğini iddia ediyordu. Küçük komşusunun uçsuz bucaksız kaynakları diktatör için dayanılmayacak derecede çekiciydi.

Irak'ın Kuveyt'i işgali, Arap Birliği'nin durumu kınamasıyla Araplar arasındaki uyumu bozdu. 1990 yılının Kasım ayında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi birliklerini Ocak ortasına kadar Kuveyt'ten çekmediği takdirde Irak'a karşı askeri yaptırımlar uygulanmasını onayladı. Irak ordusu, Amerika'nın müttefiki olan komşusu Suudi Arabistan sınırı boyunca ve bütün Kuveyt sahiline yayılarak siperlerin ve geniş mayın tarlalarının arkasına saklandı. Bu arada Irak'ın kimyasal silah kullanacağı söylentileri de yayılıyordu. Çoğunlukla Başkan George Bush'un Basra Körfezi'ne gitme emri verdiği Amerikan askerlerinden ve uçaklarından oluşan Birleşmiş Milletler Kuvvetleri, yarım milyondan fazla asker toplandıktan sonra, 17 Ocak 1991'de Irak'ı ve Kuveyt'teki mevzilerini vurmaya başladı. Müttefikler kısa sürede hava hâkimiyetini kazandılar ve

Irak kuvvetleri daha üstün donanım ve planlama karşısında un ufak oldu. Gökyüzü, ırak ordusunun geri çekilirken ateşe verdiği yüzlerce petrol kuyusundan yükselen simsiyah dumanla kaplandı. 24 Şubat'ta Kuveyt'teki Irak kuvvetlerine ve güney Irak'a karşı olan kara harekâtı başladı. "Çöl Fırtınası" adı verilen operasyon, askeri analizcilerin sayısı ve silahlarının niteliği konusunda yanlış tahminde bulunduğu Irak ordusunu çabucak püskürttü. Televizyon savaşı sanki bir video oyunuymuş gibi dünyanın dört bir yanındaki evlere taşıdı, büyük haber kanallarının muhabirleri Iraklıların Sovyet yapımı "Scud" füzelerini Amerikan üslerine ve İsrail'e doğru yerden ateşlemesini çarpıcı hikâyelerle anlattılar. Körfez Savaşı sırasında müttefik kuvvetler üç yüz kırk asker kaybetti, oysa hava saldırılarında ölen siviller de dâhil olmak üzere en az yüz on bin Iraklı yaşamını yitirdi. Kuveytli prensler Mart ayının ortasında saraylarına döndüler. Körfez Savaşı ateşkes anlaşmasıyla sona erdi. Irak, Saddam Hüseyin'in kimyasal ve biyolojik silahlar sakladığından şüphelenen Birleşmiş Milletler'in askeri tesislerini denetlemesine izin verdi.

Körfez Savaşı

Körfez Savaşı, Saddam Hüseyin'in iktidarına son vermedi, o da Birleşmiş Milletler'i, özellikle de Amerika'yı tahrik etmeyi sürdürdü. 1997 ve 1998 yıllarında, kimyasal silah üretimi ve depolaması ya-

pıldığından şüphelenen askeri tesislerin teftiş edilmesine Saddam Hüseyin tarafından izin verilmeyince, Amerika Birleşik Devletleri hava saldırısı tehdidinde bulundu. Bu arada Birleşmiş Milletler'in Irak üzerindeki ambargosu da liderlerinin megolamanlığının cezasını çeken Irak halkının hayatını zorlaştırmaya devam ediyordu.

Ortadoğu'nun diğer bölgelerindeyse, Filistin sorunu uzun süredir İsrail'le Arap komşularının ilişkilerini zehirliyordu. 1988 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü terörizmi bir araç olarak kullanmaktan vazgeçip İsrail devletinin var olma hakkını tanıyacağını açıklayınca, Filistin sorununun kalıcı olarak çözülmesi için bir umut belirdi. O yıl, Ürdün kralı Hüseyin İsrail işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi üzerindeki hak iddialarını bıraktı. 1992'de İsrail'de solmerkez bir koalisyon iktidara geldi ve İzak Rabin başbakan oldu. Rabin'in önerisiyle İsrail kabinesi işgal altındaki bölgelerdeki tartışmalı ve kalıcı barışı geciktiren yeni İsrail yerleşimlerinin inşaatını durdurma kararı aldı. Kabine o yıl ayrıca, Filistinlilere Gazze Şerid ve Batı Şeria'da kısıtlı özerklik tanıdı. Filistin özerkliğini resmen oluşturan anlaşma 1994 yılının Mayıs ayında imzalandı ve aynı yılın Temmuz ayında İsrail Başbakanı İzak Rabin'le Filistin lideri Yaser Arafat'ın Beyaz Saray kanunuyla el sıkışmasıyla Washington'da mühürlendi.

Arafat'la Rabin barışı uygulamaya çalışırken, bir sürü sorun da çözülmeden devam ediyordu. Arafat, Filistin devleti taleplerini sürdüren militanların büyük baskısı altındaydı. İsrail'e karşı terörist saldırılar arttı, İsrail saldırılara sert cevap verirken, sağ kanada mensup İsraillilerin de uzlaşmaya karşı direnişlerini sertleştirdi. Sonra 1994 yılının Kasım ayında Başbakan Rabin bir barış gösterisinin ardından radikal bir İsrailli tarafından vurularak öldürüldü. 1996'da muhafazakâr Benyamin Netenyahu az bir çoğunlukla başbakan seçilince, kalıcı bir barış umudu da büyük ölçüde ortadan kalkmış oldu.

Eski düşmanlar arasındaki gerilimler azalmış olsa da, silahların, bombaların ve zehirli gazların kolayca ele geçirilebilmesiyle şiddet eylemlerinin engellenmesindeki güçlük, teröristler pek

çok masum kurbanın ölmesine veya yaralanmasına sebep olan eylemlerini sürdürürken, dünyadaki tedirginlik hissinin devam etmesine yol açıyor. 1980'li ve 90'lı yıllardaki siyasi terörizm eylemlerinin büyük kısmı bir şekilde Ortadoğu'daki istikrarsız durumla bağlantılıydı. İsrail ve Yahudiler, terörist saldırıların özellikle hedefi oluyordu. En büyük can kaybına yol açan terör eylemi, 1988'de yaşandı. Ortadoğulu teröristlerin Pan Am 747 uçağına yerleştirdiği bomba, uçak İskoçya'nın Lockerbie kenti üzerindeyken patlayarak toplam iki yüz elli dokuz kişilik yolcu ve mürettebatın tamamının ölümüne yol açtı. Yine Ortadoğulu teröristler 1993 yılında New York kentindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin bodrum katında bir bomba patlatarak altı kişinin ölümüne, çok daha fazlasının da yaralanmasına sebep oldu.

Dünyanın dört bir yanındaki radikaller, amaçlarına ulaşmak için şiddet kullanmayı sürdürüyorlar. İslami köktendinciler, katı bir dini yönetim kurmak istedikleri Arap ülkelerindeki terörist saldırıların sorumlusuydu. 1990'ların ortasında Mısır'daki yabancı turistlere karşı kanlı bir saldırı düzenlediler. Cezayir'de laikleştirilmiş hükümet, köktendincilerin iktidara gelerek dini esaslara dayalı bir devlet kuracağı endişesiyle seçimleri iptal edince, aşırı dinciler buna olan itirazlarını göstermek için binlerce kadını, erkeği ve çocuğu katletti. Amerika Birleşik Devletleri'nde suç oranlarında 1990'larda genel bir düşüş görülse de, hükümet karşıtı sağcı militan gruplar birkaç çok kötü saldırı gerçekleştirdi. Oklahoma City'deki bir hükümet binasının önünde 1995 yılında patlayan bomba, içerideki kreşte oynayan çocuklar da dâhil olmak üzere yüz altmış sekiz kişiyi öldürdü. 1996 Yaz Olimpiyatları sırasında Atlanta'da yapılan başka bir saldırı iki kişinin hayatına mal oldu. Kürtaja karşı çıkan radikaller, kürtaj yapılan klinikleri bombaladı, oralarda çalışan doktorları taciz etti, hatta vurdu. Kuzey İrlanda'da aşırı uçlar Protestanlarla Katolikler arasındaki barış görüşmelerine zarar vermek için saldırılarını sürdürdüler. 1994 ve ardından 1997 yılında imzalanan ateşkes anlaşmalarına ve "Yeni" İşçi Partisi'nin başkanı Tony

Blair'in bir uzlaşmaya varma çabalarına karşın şiddet ara vermeden devam etti.

Genellikle iktidar değişikliklerine yol açan ekonomik güçlükler, iç savaşlar ve siyasi karışıklık, daha zengin ve özgür ülkelerde daha iyi bir hayat arayarak sınıra akın eden mültecilerin sayısını artırdı. Binlerce Haitili, kimi zaman fırtınalı ve daima köpekbalıklarının kol gezdiği Karayip Denizi sularına derme çatma sallarla açılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşmaya çalıştı. Kürtler Irak'taki baskılardan kaçtı. Arnavutlar, İtalya'ya ulaşmak için Adriyatik Denizi'ni geçmek üzere su üstünde kalan her türlü araca doluştular. Kendi ülkesi hakkında konuşan Arnavut bir gazetecinin sözleri, dünyanın dört bir yanındaki mültecilerin durumunu dile getiriyordu. "Fırınlarda ekmek yok. Süt yok. Tuz kıstlı. Herkes hayal kırıklığı içinde. Ne para var ne de umut." Yüz binlerce Kuzey Afrikalı İspanya üstünden Fransa'ya ve diğer Avrupa ülkelerine geçerek, oralarda polisi atlatarak acayip işlerde çalışmaya başladılar. 1995 yılında Batı Avrupa ülkelerinde yasadışı olarak yaşayan neredeyse üç milyon kişi bulunuyordu.

1990'ların başında yaşanan ekonomik durgunlukta, görece varlıklı ülkelerdeki göçmenler, işsizlik gibi ekonomik sorunlar için günah keçisi oldular ve çok düşük ücretlerle kaçak işçi olarak çalıştıkları için suçlandılar. Yabancı düşmanlığı ve ırkçılık Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana olmadığı kadar arttı, "dazlakların" ve radikallerin göçmenlerin kaldığı ucuz pansiyonlara birkaç ölümcül saldırı düzenlediği Fransa, Avusturya ve Almanya'da aşırı sağcı adaylara oy verenler çoğaldı. Amerika Birleşik Devletleri'nde yasadışı göçmenlerin aşırı artarak tıbbi hizmetlerle eğitim olanaklarını zorladığına ilişkin korkular, göçmenlere sağlanan yardımların sınırlandırılması girişimlerinde, çok kültürlü eğitime karşı dirençte ve tek resmi dilin İngilizce olması konusundaki ısrarlarda yansıyordu.

Yine de bunlar Amerikan ekonomisi için çoğunlukla yükselmeyle geçen yıllardı. ABD'de borsanın keskin bir yükselişe geçtiği 1982 yılını takip eden beş yıl boyunca "kolay para" pek çok Ame-

rikalıyı daha zengin etti. O zamanlar pek çok espriye konu olmuş genç şehirli profesyoneller, yani Yuppie'ler, finans alanındaki üst düzey işlerden kazandıkları yüksek ücretlerin keyfini sürüp, paralarını çar çur ettiler.

Genellikle sevinçle karşılanan birleşme ve satın alma faaliyetleri, büyük şirketleri küçük firmaları yutmaya yöneltti. Yüksek riskli "çürük tahviller" hızla çoğaldı. Seçkin Wall Street simsarlarından bazıları çeşitli şirketlerdeki gelişmelere dair ayrıcalıklı bilgileri kullanarak yatırım yapıp büyük paralar kazandıkları, yani içeriden bilgi ticareti yaptıkları için hapse girdiler. Serbestleştirme de 1980'li yıllara damgasını vuran özelliklerden biriydi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki artan rekabetin yeniçağı, Amerikan Telefon ve Telgraf şirketini bile salladı. "Bell Ana" on yıllardır sahip olduğu tekel özelliğini kaybetti, bu da tüketicilere daha ucuz fiyatlar olarak yansıdı.

Büyük ölçüde Reagan'ın başkanlık döneminin ilk yıllarında çok yükselen savunma harcamaları sebebiyle, Amerikan iç borcu üç katına çıktı, dış ticaret açığı da her çeyrekte artmayı sürdürdü. Wall Street hisse senetleri aşırı değerlendi, 19 Ekim 1987 tarihindeki Kara Pazartesi günü de aniden çöktü. Dow Jones ortalaması beş yüz puan, yani yüzde yirmi üç aşağı indi. Pek çok yatırımcı ikinci bir Büyük Bunalım yaşanacağından korktu. New York Menkul Kıymetler Borsası Başkanı kasvetle, "Bundan daha ağır bir finansal krizi aklıma bile getirmek istemiyorum" açıklamasını yaptı. Oysa ekonomi fırtınayı atlattı ve hisse senedi fiyatları kısa sürede yeniden yükselmeye başladı.

1990'lı yıllarda Amerikan ekonomisindeki büyüme ürünlerini ve verimliliklerini büyük ölçüde Kaliforniya'nın Silikon Vadisi'nde doğup büyüyen bilişim teknolojileri aracılığıyla hızla geliştiren şirketler aracılığıyla ivme kazandı. Ekonomik patlama ABD'de pek çok iş olanağı yarattı. Otuz yıl önce ancak yüzde otuz beş civarında olan çalışan yetkin kadın oranı, yüzde altmışa çıkmıştı. Kadınların ücretleri erkeklerinkine yaklaştı ve kadın sporları hem üniversite düzeyinde hem de profesyonel olarak hızlı bir ilerleme kaydetti.

Ne var ki bazı mesleklerde ve bazı iş alanlarında, yetkin kadınların daha da başarılı olmalarını engelleyen "cam tavan" olduğu yerde kaldı. Afrika kökenli Amerikalıların ücretleri de aynı şekilde yükseldi ama genç siyahlarla Hispanikler gibi diğer azınlık grupları arasındaki işsizlerin sayısı orantısız biçimde yüksek kalmaya devam etti.

Amerikan ekonomisi Amerikan siyasetinin aldığı kararları da yönlendirdi. 1992 yılında eski Arkansas valisi Bill Clinton, seçim kampanyası ekonomik durgunluk ve artan işsizlik yüzünden yara alan Başkan George Bush'u mağlup etti. Başkan olduğunda anlamlı değişiklikler yapmak konusunda yüksek umutlar besliyordu ama ulusal bir sağlık sigorta sistemi yaratmaya yönelik girişimleri kısa sürede Amerikan Tıp Birliği'yle böyle bir programın getireceği harcamalardan ve kısıtlamalardan çekinen pek çok Amerikalının muhalefetiyle karşılaştı. Cumhuriyetçiler 1994 yılındaki Kongre seçimlerinde büyük bir zafer kazanarak elli yıldan beri ilk defa hem Senato'da hem de Temsilciler Meclisi'nde kontrolü ele geçirdiler. Buna ve peşini bırakmayan finans ve seks skandallarına rağmen Başkan Clinton ekonomik canlılığın sağladığı destekle 1996 yılında tekrar seçildi. Clinton'ın başarısı kısmen, merkeze doğru kaymış olmasından ve zaman zaman hükümetin rolünün azaltılması konusunda Cumhuriyetçi görüşü yansıtan hareketler sergilemesinden kaynaklanıyordu. 1996 yılında kendi deyişiyle, "Bildiğimiz anlamda sosyal yardımın sonu" olan bir kanunun altına imza atan Başkan Clinton, 1998'de otuz yıldan beri ilk defa denk bir bütçe sundu.

Amerikan ekonomisi varlığını bir boşluğun içinde sürdürmüyordu. Dünya ekonomileri gitgide birbirlerine daha da bağımlı hale geldiler. 1992 yılında Hollanda'nın aynı adlı şehrinde Avrupa Birliği'nin on iki üyesinin yanı sıra Avrupa Serbest Ticaret birliği üyesi ülkelerin çoğu, Maastricht Anlaşması'na imza attı. Avusturya, Norveç, İsveç ve Finlandiya Avrupa Birliği'ne katılmak üzere 1994 yılında resmi olarak davet edildilerse de, Norveç vatandaşları aynı yıl yapılan referandumla üyeliği reddettiler. Anlaşma, Avrupa

Ekonomik Alanı'nın yaratılması beklentisini doğurdu. Bu sayede ülkeler arasındaki ticaret sınırları kalktığı gibi, sınırlardaki kontrol noktaları da en azından prensip olarak saf dışı bırakılacaktı. Avrupa Birliği ekonomik planlama ve ülkeler arası işbirliği konularında daha büyük ve herhangi bir anlaşmazlık yaratmayan bir rol üstlendi ve ortak bir para birimi kullanmak için hazırlık yaptı. "Euro" adlı bu para birimi, 1999 yılının başlarında piyasaya sürülecekti. Geçiş döneminin ardından uygulamanın 2003 yılında tam anlamıyla başlaması öngörülüyordu. Ancak bu arada, Avrupa'nın artan ekonomik ve siyasi bütünleşmesine, çeşitli yönlerden, özellikle de Brüksel'in elinde daha fazla yetki toplanmasının Britanya'nın bağımsızlığına zarar vereceğinden korkan "birlik karşıtı" muhafazakâr İngilizlerden hatırı sayılır derecede direnç vardı. Öte yandan İngilizlerin büyük kısmı, zihinsel açıdan kıtaya yaklaşıyordu. Tıpkı adanın gerçekten yaptığı gibi. İngiltere'yle Fransa'yı birbirine bağlayan kırk beş metre uzunluğundaki Manş Tüneli 1994 yılında hizmete girdi ve bu sayede Londra'nın Paris'ten ve Brüksel'den uzaklığı birkaç saate indi.

Avrupa Birliği'nin rekabetiyle karşı karşıya kalan Amerikan Kongresi, 1992 yılında Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) kabul etti. NAFTA ile, Amerika, Kanada ve Meksika arasındaki ticari kısıtlamalar yavaş yavaş kaldırıldı.

1997 yılının sonlarına doğru Asya piyasaları ve para birimleri değer kaybedince, bunun etkisi dünyanın her tarafındaki menkul kıymetler piyasalarında hissedildi. Bu finansal yankılar, bölgesel ekonomilerin gitgide sıkılaşan bağlarla birbirine bağlandığının göstergesiydi. Uluslararası ekonominin küreselleşmesi, çöküşleri dünya ekonomisi üzerinde çok ciddi etkiler yaratabilecek olan sorunlu ekonomilerin muazzam masraflarla kurtarılmalarını gerektiriyordu. Para birimi peso dibe vurduğu için siyasi istikrarsızlık tehlikesiyle karşı karşıya olan Meksika'ya bata çıka ilerlemeye çalışan ekonomisi için Amerika 1995 yılında elli milyar dolar borç sağladı. Amerika'nın tersine Avrupa'da işsizlik oranları hâlâ yüksekti. İspanya'da neredeyse yüzde yirmi, Fransa'da yüzde on üç,

Almanya'da da Fransa'ya yakın oranda işsizlik söz konusuydu. İşsizlik özellikle gençleri etkiliyor, onlar da geleceklerindeki belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında daha fazla suça ve uyuşturucuya bulaşıyorlardı.

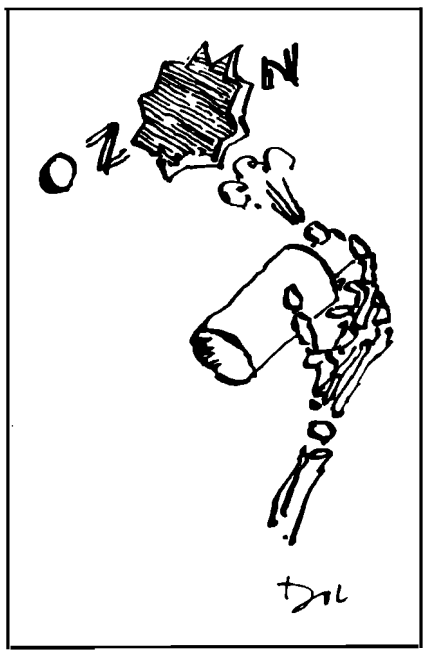
Yirminci yüzyılın son yirmi yılında yasadışı hap kullanımı hem Amerika'da hem de Avrupa'da yetkililerin Güneydoğu Asya'dan ve özellikle Kolombiya olmak üzere Latin Amerika'dan gelen uyuşturucuların ülkelerine girişlerini önleyebilme kapasitesini aştı. Uyuşturucu satıcılarının ilk olarak 1985 yılında Amerika'ya soktukları "taş" olarak bilinen içilebilir kokain, kısa sürede hem orta sınıf mensupları hem de şehir merkezlerinin yoksul sınıf üyeleri arasında yayıldı. Bu insanlar işsizlik ve fakirliğin yarattığı umutsuzluk duygusundan kurtulmak için uyuşturucuya sığınıyorlardı. Amerika'da uyuşturuculara karşı çeşitli ulusal haçlı seferleri düzenlendi, havaalanı ve sınır gözetimlerine daha fazla bütçe ayrıldı ve çeşitli eğitim programları düzenlendiyse de, başarı sağlanamadı. Gitgide artan sayıda genç için uyuşturuculara "hayır deyip geçmek" kolay değildi.

Savaş, suç, uyuşturucu ve terörizm gibi insanlar tarafından yaratılan dertlere ek olarak, feci kazalar ve doğal felaketler de insan türünün peşini bırakmıyordu. Öldürücü depremler 1988 yılında Ermenistan'da otuz bin, 1993'te Hindistan'da on bin, 1995'te Japonya'nın Kobe şehrinde beş binden fazla insanın canını aldı. Kolombiya'da 1985 yılında patlayan yanardağ, yirmi beş binden fazla kişinin kayan çamur tabakalarının altına gömülmesine yol açtı.

Doğal felaketlerin yanı sıra feci kazalar da dünyanın başına musallat olmaya devam etti. 1984 yılının Aralık ayında tarihin en kötü endüstriyel kazası gerçekleşti. Hindistan'ın Bhopal kentindeki Union Carbide böcek ilacı fabrikasından sızan zehirli gaz yüzünden iki bin beş yüzden fazla kişi hayatını kaybetti. 1986 yılının Nisan ayında Ukrayna'daki Çernobil nükleer tesisinde tarihin en büyük nükleer kazası meydana geldi. Nükleer reaktörlerden birisi delin-

di ve radyoaktif atıklarla toz dışarı fışkırarak rüzgârlar aracılığıyla Avrupa ve Asya'nın çeşitli bölgelerine taşındı. Tecrübesiz bir radyo programcısı, "Lütfen dünya bize yardım etsin" çağrısında bulundu. Reaktörün yakınında yaşayan insanların kitleler halinde tahliye edilmesi pek çok can kaybını, ciddi hastalıkları, kazayı izleyen dönemin ardından gelen kusurlu doğumları ve bazı tarım ürünleriyle su kaynaklarının kirlenmesini engellemeye yetmedi.

Petrol sızıntıları daha az öldürücü olsa da çevre açısından büyük hasarlara yol açtı; yaban hayat, balıklar ve sahiller zarar gördü. 1990 yılının Mart ayında petrol tankeri *Exxon Valdez*, Alaska'daki Prens William Boğazı'nda karaya oturarak iki yüz elli bin varil petrolün suya boşalmasına sebep oldu ve tarihin en büyük çevre felaketlerinden birini yarattı. Başka büyük sızıntılar Porto Riko'da ve İngiltere'nin güney sahilinde çevre kirliliği oluşmasına yol açtı.

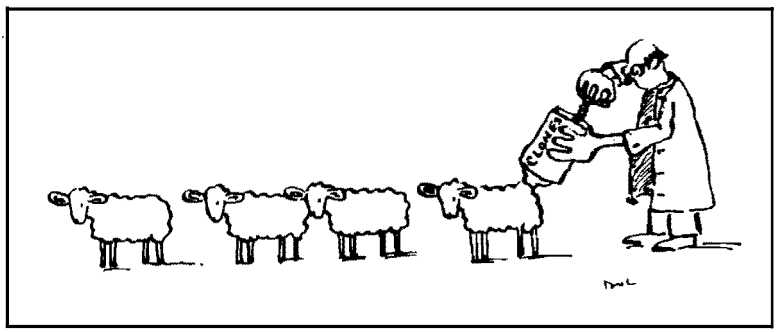

Ozon kirliliği

Çevre kirletici maddeler atmosferimize de ciddi zararlar verdiler. Dünyanın çevresinde dönen uyduların çektiği fotoğraflar güneşin doğrudan ışınlarının bazı zararlı etkilerinden dünyayı koruyan ozon tabakasındaki yırtığı açığa çıkardı. Çevresel hasar, gökyüzünden de yağıyordu hem de gerçek anlamda. Kökenleri topraktaki endüstriyel kimyasal kirliliğe dayanan asit yağmurları, çevreciler ve bilim insanları için bir endişe kaynağı oldu. Asit yağmurları yüzünden batı Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki ormanların yanı sıra, komünist rejim altında kirlilik konusunda hiçbir sınırlandırma bulunmayan doğu Almanya ve Çek Cumhuriyeti'nde de ormanlar yok olmaya başladı. Çevreye verilen zararlar konusunda artan endişeler dolayısıyla, 1982 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde yüz yetmiş sekiz ülkenin temsilcilerinin katıldığı bir Yeryüzü Zirvesi düzenlendi.

Bilim ve tıp alanındaki gelişmeler dünyanın büyük kısmında pek çok hastalığın yarattığı tehditleri azaltır, hatta ortadan kaldırırken; eski hastalıkların ölümcül çabalarının yanı sıra bazı yeni hastalıklar da can aldı. Orta Afrika'da 1995 yılındaki ölümcül Ebola virüsü salgını sırasında binlerce kişi hayatını kaybetti, bu da bilim insanlarına bazı hastalıkların tedavisinin bulunmasının hâlâ tıp biliminin sınırlarının dışında olduğunu hatırlattı. Yavaş gelişen, insanın bağışıklık sistemini mahvederek sonunda ölüm getiren bir hastalık olan AIDS'e yol açan virüs, 1980'lerin başında ilk defa gözlemlenmiş ve bilim insanları tarafından 1984 yılında ayrımı yapılmıştı. Hastalık Orta Afrika Cumhuriyeti ile Zaire'yi kasıp kavursa da, aslında ülke ayırt etmiyordu. Batı ülkelerinde eşcinseller virüse karşı özellikle savunmasız olsalar da AIDS uyuşturucu kullanmayan ve eşcinsel olmayan nüfusa da yayıldı. Profesyonel basketbol yıldızı Magic Johnson 1991 yılında kendisine HIV bulaşmış olduğunu açıkladı ve bunun ardından emekli olmasıyla da batı dünyası kamuoylarının spot ışıklarını hastalığın üstüne yönlendirdi. Yaşamlarını uzatan ilaç bileşimleri sayesinde pek çok AIDS hastası eskiye nazaran daha uzun hayatta kalsa da, hastalığın tedavisi henüz bulunamadı.

Sağlık masrafları her ülkede yükseldi. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990 yılında aileler yıllık yedi yüz otuz milyar dolardan fazla sağlık harcaması yaptılar. Bu tutar, on yıl öncesinin iki katı. Öte yandan, çalışan her dokuz aileden yaklaşık biri olmak üzere hatırı sayılır bir azınlığın herhangi bir sağlık sigortası ve sağlık hizmetlerinden faydalanma olanağı yoktu. Doktorların, hastanelerin ve diğer sağlık hizmetlerinin masraflarının yüksekliği ve gereksiz bakımlar maliyetleri yükseltti. Fransa, İngiltere ve İsveç gibi sağlık hizmetlerinin yaygın olarak kamu destekli ve çok düşük masraflarla yürütüldüğü ülkelerde de sağlık harcamaları hükümetin karşılayabileceği sınırın üstüne çıkma tehlikesiyle karşılaştı.

Dolly'nin klonlanması

Bilim ve tıp alanındaki dikkate değer gelişmeler, birtakım ahlâki sorunları da beraberinde getirdi. Bu sorunların en bariz şekilde ortaya çıktığı alan da hızla değişen genetik tıp alanıydı. Bilim insanları genlerin hastalıklarla bağlantılı olduğunu keşfettiler. Bu sonuç, kalıtımsal olarak geçen kas distrofisi veya orak hücreli anemi gibi hastalıklara yol açan kusurlu genlerin belirlenip değiştirilmesini mümkün kılsa da, geleceğin anne babaları (kansere eğilimi olan bir fetüsü aldırmak gibi) veya işverenler (erken Alzheimer hastalığına yol açabilecek genleri taşıyan birisini işe almamak gibi) tarafından kötüye de kullanılabilir. Yasal olduğu kadar ahlâki çıkmazlarla da karşılaşılabilir. 1997 yılında İngiltere'de bir koyunun klonlanmasıy-

la başka ahlâki sorunlar ortaya çıktı. İnsanların da klonlanabileceği ihtimali endişe yarattı, bu da ateşli tartışmalara yol açtı.

1969 yılında aya inen ilk uzay aracının çarpıcı etkisiyle karşılaştırılınca, 1980'li ve 90'lı yıllardaki uzay araştırmaları neredeyse rutin kalıyordu. İki Amerikalı astronotun gemilerine bağlanmadan uzayda yürüyen ilk insanlar olmasından bir yıl sonra uzay araştırma programı bir trajediyle sarsıldı. 1986 yılında uzay gemisi *Challenger*, kalkışından yetmiş üç saniye sonra infilak etti. Geminin kapsülü Cape Canaveral'dakilerin ve televizyon başındaki seyircilerin dehşet dolu bakışları altında okyanusa çakıldı, yedi mürettebat öldü. Hayatını kaybedenlerin arasında, uzay programını halka tanıtmak için uygulanan kampanyanın bir parçası olarak gemiye alınmış New Hampshire'lı iki çocuk annesi öğretmen Christa McAuliffe de vardı.

Amerika, bundan ancak iki yıl sonra başka bir insanlı uzay aracını uzaya gönderdi. Uzay programı yavaş yavaş yeniden canlanırken, Amerika Birleşik Devletleri de roketlerin ticari kullanım amaçlı olarak gelişmesini teşvik ediyordu. Yıldızlar ve gezegenler hakkında bilgi toplamak için insansız uzay araçları gönderildi. *Voyager 2* 1986 yılında Uranüs gezegeninin yanından geçti, dört yıl sonra da Neptün'ün dört bin beş yüz kilometre yakınına sokuldu. Uzay mekiği *Columbia* 1991 yılında yörüngede on bir günlük bir görevi başarıyla tamamlayıp bir iletişim uydusunu yörüngeye oturttu. Uzay mekiği *Discovery* tarafından yörüngesine taşınmış olan Hubble Uzay Teleskobu dünyaya evrenin uzak köşelerinden ve daha da ötesinden, daha önce bilinmeyen yüzlerce galaksinin fotoğrafının da dahil olduğu çarpıcı görüntüler gönderdi. Bu arada, Soğuk Savaş'ın sona erişinin bir simgesi olarak 1995 yılında *Atlantis* uzay mekiği ve Rus *Mir* uzay istasyonu uzayda kenetlendi. 1997'de de insansız bir uzay aracı Mars'a indi.

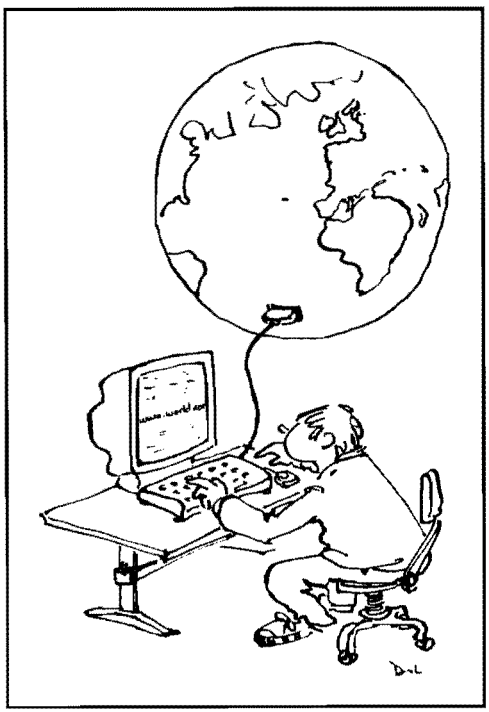
Uzaydaki çarpıcı keşiflere neredeyse alışmış birkaç kuşak için, 1980'li ve 90'lı yıllarda dünyada gerçekleşen iletişim devrimi neredeyse daha çarpıcıydı. Kablo ve uydu televizyonun önce ABD'de, daha sonra da dünyanın hemen hemen heryerinde yavaş yavaş yay-

gınlaşmasıyla, televizyon dünyayı birbirine yaklaştırdı. Japonya'daki 1998 Kış Olimpiyatları Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisi'nden "Neşeye Övgü" ile açıldığında, şef Nagano'daki orkestranın önünde dururken, Güney Afrika, Avustralya ve diğer üç kıtadan korolar, sesleri uydu aracılığıyla anında iletilerek şarkı söylüyordu.

Televizyon kıtalar ve ülkeler arasındaki mesafenin azaltılmasına yardımcı olurken, Amerikalı basketbol yıldızı Michael Jordan da dünyanın en tanınan kişilerinden biri oldu. Hem batıda, hem de dünyanın uzak köşelerinde pek çok genç (genellikle çaresiz Asyalı işçiler tarafından acınacak derecede düşük ücretler karşılığında üretilen) profesyonel spor tişörtleri, şapkaları ve pahalı markalı ayakkabılar giymeye başladı.

Bilgi üretimi, keşfi ve iletilmesi, 1980'li yılların ortasından itibaren başlamak üzere kişisel bilgisayarlar sayesinde değişimden geçti. Kişisel bilgisayarlardaki ve bilgisayar programlarındaki gelişmeler o kadar hızlı gerçekleşti ki onların kaydını tutmak için daha bile büyük bir yüksek teknoloji büyücüleri ordusu gerekti. Bilgisayar çiplerindeki şaşırtıcı ilerlemeler bilgisayar hafızalarının katlanarak artmasını sağlarken, aletler de hem küçüldü hem de daha güvenilir hale geldi. Elektronik posta, dünyanın herhangi bir yerindeki bilgisayar kullanıcıları arasında anında iletişim kurulmasını sağlıyor ve örneğin birbirlerinden çok uzak yerlerde yaşayan araştırmacıların işbirliği yapmalarına olanak veriyor. "İnternet" bilgisayar başında oturan herkese bilgi dolu sayfalar sunuyor. Öğrenciler ödevleri için bilgi bulmak amacıyla internette geziniyor, üniversiteler ve başka okullar internet sayfalarında en iyi yönlerini tanıtıyorlar, anne babalar bankacılık işlemlerini, uçak ve otel rezervasyonlarını internet üzerinden yapıyor, internetten kitap, hatta giyecek sipariş ediyor ve tuttukları takımı veya okumak istedikleri yabancı gazeteleri (mümkünse) internetten takip ediyorlar. Yine 1990'lı yılların ortasında taşınabilir "cep telefonları" sokakta, caddelerde, bankalarda, otobüslerde, (genellikle diğer müşterileri rahatsız ederek) restoranlarda ve kafelerde ve otomobillerde son derece yaygın hale geldi.

Bilgisayar devrimi ifade özgürlüğü (internete pornografik içerik yükleme hakkı var mıdır gibi) ve gizlilik gibi konularda çeşitli ahlâki ve hukuksal açıdan son derece karmaşık meselelerin de ortaya çıkmasına yol açtı. Teknolojik buluşların ve internet aracılığıyla kurulan küresel bağlantıların programları "virüslere" açık hale getirmesi ve ahlâki değerleri hiçe sayan bilgisayar korsanlarının örneğin finans veya özel hayat konularında bilgi toplamak için yaptıkları saldırıların kişisel bilgisayar kullanan herkes için bir tehdit oluşturması endişelere sebep oluyor.

İnternet

Yirminci yüzyılın başlarında dünyanın çevresini gemiyle dolaşmak haftalar sürüyordu. Zaten böyle bir yolculuğu yapmak için gemiden başka yol da yoktu. Dünya gerçekten çok büyüktü

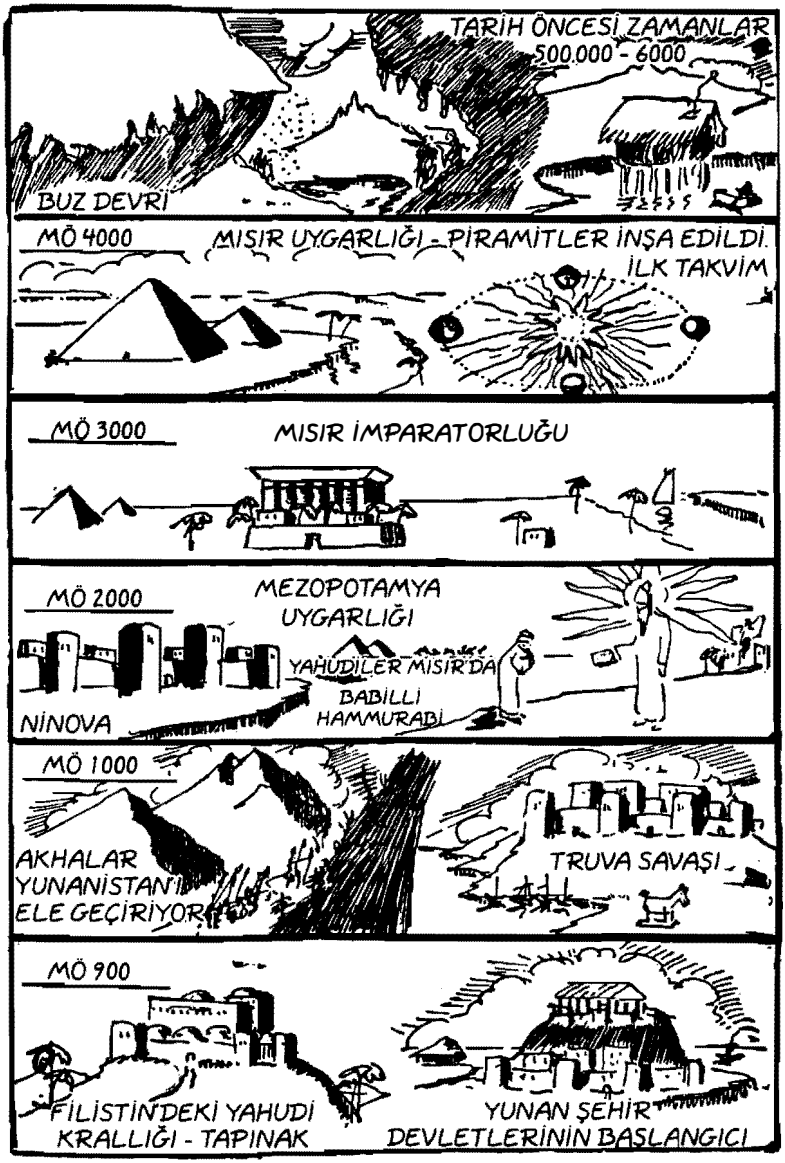
ve batılılar diğer halkların çoğunu pek de akıllarına getirmiyorlardı. Oysa şimdi uçaklar bizi dünyanın en uzak köşelerine çabucak taşıyor. Japon ekonomisindeki hareketlere veya Çin'deki, Hindistan'daki, Güneydoğu Asya'daki ve dünyanın herhangi bir yerindeki olası siyasi değişiklikler bizim için hem çok önemli hem de hepimiz bunlara ilişkin bilgilere anında ulaşabiliyoruz. Benzer bir şekilde, bir zamanlar yalnızca kendi ülkelerinde önemli olabilecek insanlar evrensel bir ün kazandılar. Bütün dünya İngiltere'nin Prenses Diana'sına ilişkin bütün haberleri, prensesin Prens Charles ile olan evliliğinden iki oğlunun doğumuna, yemek yememe hastalığından boşanmasına kadar her şeyi pür dikkat takip etti. Prenses 1997 yılında aşırı hız nedeniyle meydana gelen bir trafik kazasında zamansız bir şekilde ölünce de herkes arkasından yas tuttu ve televizyon aracılığıyla dünyanın dört bir köşesine ulaşan ağırbaşlı cenaze törenini gözyaşları içinde seyretti.

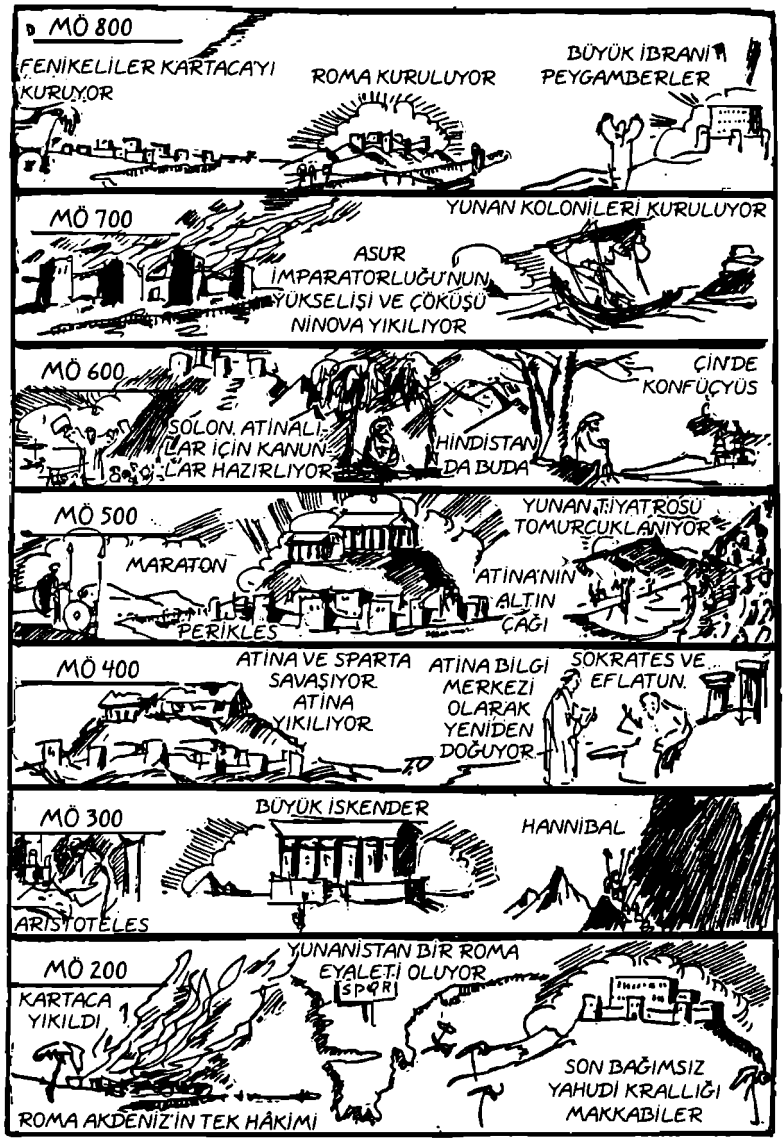
Taşıma sektöründeki çarpıcı devrim insanlığın ufkunu genişletti. Önce otomobil, sonra da uçak seyahatleri gemilerin, hatta on dokuzuncu yüzyılın buluşu demiryolunun önemini kat kat geride bıraktı. İletişim devrimi daha da çarpıcı oldu. Telefonun bulunuşunu televizyonun ve sonra da bilgisayarın icadı takip etti. Yirminci yüzyılın sonlarında dünyanın çoğu bölgesinde yaşayanlar için bilgi, yolculuk, haberler ve bilgisayar aracılığıyla parmak uçlarını kullanarak ulaşılabilir durumda. Gezegenimiz gerçekten de küçüldü.

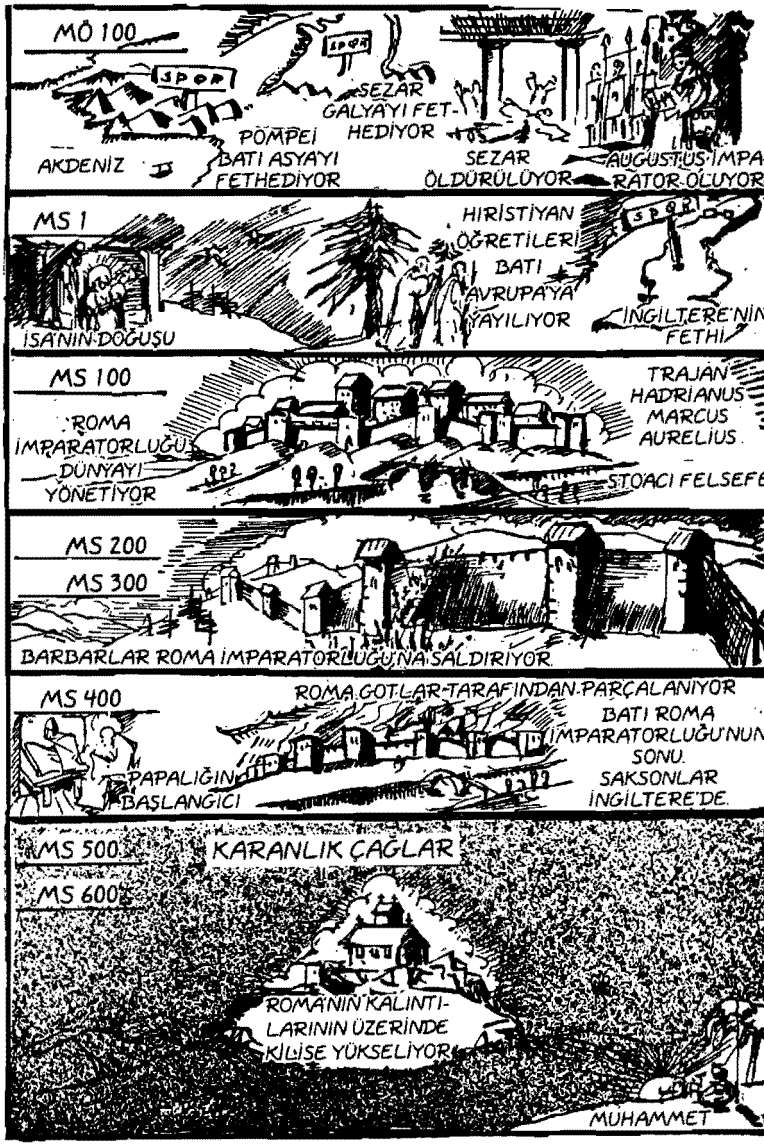
Pek çok insan için yaşam koşulları geçtiğimiz yüzyıl içerisinde kayda değer biçimde ilerledi. Yüzyılın son birkaç on yılı boyunca, yeterli gıda alamayan insan nüfusu yaklaşık yüzde yirmi beş oranında azaldı. Yine de Asya, Afrika ve diğer yerlerdeki büyük acılar sürüyor ve yapılacak hâlâ çok fazla şey var. Faşizmin ve başarısız olan komünizm deneyinin korkunç anıları dünyanın pek çok köşesinde geçmişe gömülürken, yeni milenyumun ilk yüzyılının bilim ve teknolojide daha fazla ilerleme getirmekle kalmayıp, dünya nüfusunun daha büyük kısmı için daha iyi bir hayat şansı sunacağı konusunda her türlü iyimser ümide sahibiz.

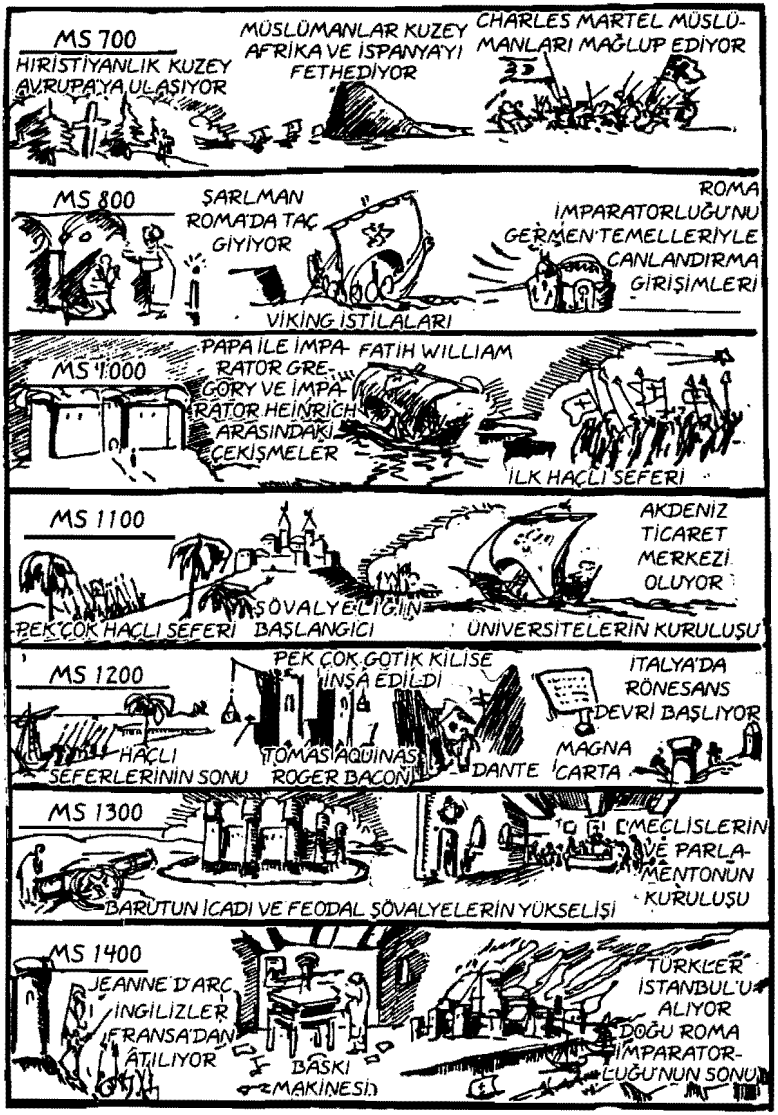
Resimli Bir Kronoloji

MÖ 500.000 – MS 2000

TARİH ÖNCESİ ZAMANLAR
500.000 - 6000
BUZ DEVRİ
MÖ 4000
MISIR UYGARLIĞI - PİRAMİTLER İNŞA EDİLDİ.
İLK TAKVİM
MÖ 3000
MISIR İMPARATORLUĞU
MÖ 2000
MEZOPOTAMYA
UYGARLIĞI
YAHUDİLER MISIR'DA
BABİLLİ
HAMMURABİ
NİNOVA
MÖ 1000
AKHALAR
YUNANİSTAN'I
ELE GEÇİRİYOR
TRUVA SAVAŞI
MÖ 900
FİLİSTİNDEKİ YAHUDİ
KRALLIĞI - TAPINAK
YUNAN ŞEHİR
DEVLETLERİNİN BAŞLANGICI

MÖ 800
FENİKELİLER KARTACAYI KURUYOR
ROMA KURULUYOR
BÜYÜK İBRANİ PEYGAMBERLER
MÖ 700
YUNAN KOLONİLERİ KURULUYOR
ASUR İMPARATORLUĞUNUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ
NİNOVA YIKILIYOR
MÖ 600
ÇİN'DE KONFÜÇYÜS
SOLON, ATİNALILAR İÇİN KANUNLAR HAZIRLIYOR
HİNDİSTAN'DA BUDA
MÖ 500
YUNAN TİYATROSU TOMURCUKLANIYOR
MARATON
ATİNA'NIN ALTIN ÇAĞI
PERİKLES
MÖ 400
ATİNA VE SPARTA SAVAŞIYOR. ATİNA YIKILIYOR
ATİNA BİLGİ MERKEZİ OLARAK YENİDEN DOĞUYOR
SOKRATES VE EFLATUN
MÖ 300
BÜYÜK İSKENDER
HANNİBAL
ARİSTOTELES
MÖ 200
YUNANİSTAN BİR ROMA EYALETİ OLUYOR
SPQR
KARTACA YIKILDI
SON BAĞIMSIZ YAHUDİ KRALLIĞI MAKKABİLER
ROMA AKDENİZ'İN TEK HÂKİMİ

MÖ 100
SPOR
SPOR
SEZAR GALYAYI FETHEDİYOR
AKDENİZ
POMPEİ
BATI ASYAYI FETHEDİYOR
SEZAR ÖLDÜRÜLÜYOR
AUGUSTUS İMPARATOR OLUYOR
MS 1
İSA'NIN DOĞUŞU
HIRİSTİYAN ÖĞRETİLERİ BATI AVRUPA'YA YAYILIYOR
SPOR
İNGİLTERE'NİN FETHİ
MS 100
ROMA İMPARATORLUĞU DÜNYAYI YÖNETİYOR
TRAJAN
HADRIANUS
MARCUS AURELIUS
STOACI FELSEFE
MS 200
MS 300
BARBARLAR ROMA İMPARATORLUĞU'NA SALDIRIYOR
MS 400
ROMA GOTLAR TARAFINDAN PARÇALANIYOR
PAPALIĞIN BAŞLANGICI
BATI ROMA İMPARATORLUĞU'NUN SONU.
SAKSONLAR İNGİLTERE'DE.
MS 500
KARANLIK ÇAĞLAR
MS 600
ROMA'NIN KALINTILARININ ÜZERİNDE KİLİSE YÜKSELİYOR
MUHAMMET

MS 700
HIRİSTİYANLIK KUZEY AVRUPA'YA ULAŞIYOR
MÜSLÜMANLAR KUZEY AFRİKA VE İSPANYA'YI FETHEDİYOR
CHARLES MARTEL MÜSLÜMANLARI MAĞLUP EDİYOR
MS 800
ŞARLMAN ROMA'DA TAÇ GİYİYOR
ROMA İMPARATORLUĞUNU GERMEN TEMELLERİYLE CANLANDIRMA GİRİŞİMLERİ
VİKİNG İSTİLALARI
MS 1000
PAPA İLE İMPARATOR GREGORY VE İMPARATOR HEINRICH ARASINDAKİ ÇEKİŞMELER
FATİH WILLIAM
İLK HAÇLI SEFERİ
MS 1100
AKDENİZ TİCARET MERKEZİ OLUYOR
ŞÖVALYELİĞİN BAŞLANGICI
HAÇLI SEFERİ
ÜNİVERSİTELERİN KURULUŞU
MS 1200
PEK ÇOK GOTİK KİLİSE İNŞA EDİLDİ
İTALYA'DA RÖNESANS DEVRİ BAŞLIYOR
HAÇLI SEFERLERİNİN SONU
TOMAS AQUINAS
ROGER BACON
DANTE
MAGNA CARTA
MS 1300
İLK MECLİSLERİN VE PARLAMENTONUN KURULUŞU
BARUTUN İCADI VE FEODAL ŞÖVALYELERİN YÜKSELİŞİ
MS 1400
JEANNE D'ARC
İNGİLİZLER FRANSA'DAN ATILIYOR
BASKI MAKİNESİ
TÜRKLER İSTANBUL'U ALIYOR
DOĞU ROMA İMPARATORLUĞUNUN SONU

MS 1500

KOLOMB

MAGELLAN

BÜYÜK KEŞİF-LER ÇAĞI

REFORM

ERASMUS. LUTHER. KALVEN

KARŞI REFORM

İLLOYOLA VE CİZVİTLER

BÜYÜK DONANMANIN ÇÖKÜŞÜ:

İNGİLTERE'DE KRALİÇE ELİZABETH İŞ BAŞINDA

HOLLANDA İSPANYA'YA BAŞKALDIRIYOR

KRAL FİLİP TAHTTAN İNDİRİLİYOR

DENİZİN HERKESE AÇIK OLMASI GEREKTİĞİ İLK DEFA DİLE GETİRİLİYOR

MS 1600

DİNİ SAVAŞLAR

RÖNESANS DEVRİNİN SONU

DÜNYANIN HER TARAFINDA AVRUPA KOLONİLERİ KURULUYOR

OTUZ YIL SAVAŞLARI

İSVEÇ'TE KRAL GUSTAF ADOLF YÖNETİMDE

BİLİMİN BAŞLANGICI

GALİLE - NEWTON

SHAKESPEARE MOLIERE CROMWELL

İNGİLTERE'DE DEVRİM

KRAL CHARLES İDAM EDİLİYOR

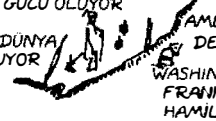
MS 1700

PRUSYA BİR DÜNYA GÜCÜ OLUYOR

RUSYA BİR DÜNYA GÜCÜ OLUYOR

AMERİKAN DEVRİMİ

WASHINGTON FRANKLIN HAMİLTON JEFFERSON

FİLOZOFLAR SPİNOZA DESCARTES DİDEROT VOLTAIRE KANT GOETHE

J. S. BACH MOZART

XIV. LOUIS VE ORANJLI WILLEM ARASINDA GÜÇ DENGESİ

FRANSIZ DEVRİMİ

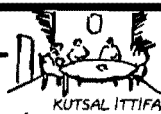
KRAL XVI. LOUIS İDAM EDİLİYOR

FRANSA CUMHURİYETİ

MS 1800

NAPOLYON'UN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

KUTSAL İTTİFAK TEPKİ ÇAĞI

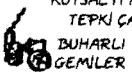

MODERN TIP

HİJYEN VE TOPLUMSAL ÇALIŞMALAR KÖLELİK KALDIRILIYOR

ABRAHAM LİNCOLN

BUHARLI GEMİLER

BUHARLI MOTOR

DEMİRYOLLARI

ELEKTRİK

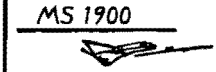
GÜNEY AMERİKA'DAKİ İSPANYOL SÖMÜRGELERİ AYAKLANIYOR

AVRUPA'DA ULUSAL BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ

ALMAN İMPARATORLUĞU YENİDEN KURULUYOR

BEETHOVEN WAGNER

MS 1900

BÜYÜK ÖLÇEKLİ ÜRETİM

SİLAHLANMA YARIŞI

DÜNYA SAVAŞI

İÇTEN YANMALI MOTORLAR KUSURSUZLAŞTIRILIYOR

TİCARİ REKABET

DÜNYA ÇAPINDA EKONOMİK HUZURSUZLUK

ALMAN VE RUS İMPARATORLUKLARI'NIN SONU

PEK ÇOK YENİ ÜLKENİN KURULUŞU

DÜĞMEYE BASMA ÇAĞI

MİLLETLER CEMİYETİ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER NÜKLEER VE KİMYASAL SAVAŞ UZAY YOLCULUĞU

SAY TARİH DİZİSİ KİTAPLARI

Eski Mısır - MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi
Toby Wilkinson

Eski Roma - Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü
Simon Baker

Eski Yunan - Tarihöncesinden Helenistik Çağ'a
Thomas R. Martin

Kısa Avrupa Tarihi
John Hirst

Kısa Dünya Tarihi
Michael Cook

Latin Amerika Tarihi - Kanla ve Ateşle Yoğrulmuş Toprakların Öyküsü
John Charles Chasteen

Ortadoğu Tarihi
Peter Mansfield

Antikçağ Sanat Tarihi
Johann Joachim Winckelmann

İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu
Hesiodos

SAY TARİH DİZİSİ

Gençler İçin Uygarlık Tarihi, sıcaklığı, sadeliği ve bilgeliğiyle pek çok kuşağı etkilemeyi başararak klasikleşmiş bir yapıt. İlk canlıların oluşumundan başlayıp, insanın ve uygarlığın ortaya çıkışıyla devam ederek günümüze uzanan tarihsel süreci eşsiz bir üslupla aydınlatıyor. Tarihsel olayları adeta bir masal, bir macera anlatır gibi aktarıyor.

Anlatım güzelliğiyle yayıncılık tarihine geçmiş ve tekrar tekrar basılmış bu kitabı günümüz tarihçileri tarafından güncellenmiş haliyle sizlere sunuyoruz.

"Tarih, zamanın, geçip gitmiş çağların ucsuz bucaksız çayırlarında kurduğu, deneyimlerden oluşan kudretli bir kuledir. Bu kadim yapının tepesine ulaşıp manzaranın tamamından faydalanmak kolay bir iş değil. Asansör yok ama genç bacaklar güçlüdür, bunu başarabilir."

Hendrik Willem van Loon

İnternet satış:
www.saykitap.com

35 TL

ISBN 978-605-02-0224-3

9 786050 202243

SAY YAYINLARI